

lund 1981.

Björn Fryklund
Tomas Peterson

*Populism och
missnöjespartier
i Norden*

*Studier av
småborgerlig klassaktivitet*

1981

Digitized by the Internet Archive
in 2026

Blönn-Bäcklund
Tors
Populism och
missnöjespartier
i Norden

Populism och
missnöjespartier
i Norden

Skriver av
Anders Björnskov

1997

**Björn Fryklund
Tomas Peterson**

**Populism och
missnöjespartier
i Norden**

*Studier av
småborgerlig klassaktivitet*

Arkiv avhandlingsserie 13

Copyright Björn Fryklund/Tomas Peterson/Arkiv
Omslag Leif Thollander
Sättning UN-sats, Lund
Tryck Infotryck ab, Malmö 1981
ISBN 91 85 118 583

Arkiv avhandlingsserie utges av
Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia
Fack 221 01 Lund

Förord

Vi vill rikta ett speciellt tack till vår handledare Bengt Gesser, kamrat och inspiratör. Bernt Kennerström och Gunnar Olofsson har läst och kommenterat hela avhandlingen. Under arbetets gång har vi dessutom fått värdefull hjälp (kritik och uppmuntran) från Risto Alapuro, Erik Allardt, Jørgen Goul Andersen, Voitto Helander, Knut Kjeldstadli, E. Tommy Nilsson, Sven E. Olsson, Herman Schmid, Göran Therborn och Finn Valentin.

Hannele och Hannu Vyyryläinen har hjälpt oss med översättningsarbete och Anna Sofia Quensel med korrekturläsning. Med Ulf Nymark, som har gjort sättningsarbetet, har vi haft ett utmärkt samarbete. Sara Ellen Goodman har hjälpt oss med översättningen av den engelska sammanfattningen. Vi vill också tacka kollegerna på Gamla Röntgen och i Zenitredaktionen för en fruktbar arbets- och diskussionsgemenskap.

Vårt forskningsarbete har haft ekonomiskt stöd från Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet.

Till samtliga ett hjärtligt tack.

Björn och Tomas

Del I

Begreppet populism

Inledning

I

Vår avsikt här är att utveckla en populismteori som kan tillämpas på samhällen som de nordiska, det vill säga länder med högt utvecklad kapitalistisk ekonomi. Däremot gör vi inte anspråk på att ha konstruerat Teorin om Populism. Avhandlingen är hypotesprövande. Vi har försökt arbeta oss fram till en teori om sambandet mellan produktionssätt och politisk organisering. De utsagor, som inte är empiriskt verifierade, skall betraktas som hypoteser.

Ursprungligen var vårt intresse för populism riktat mot tredje världens länder. Via den norska populismen kom vi senare att studera de missnöjespartier som växte fram i de nordiska länderna i slutet på 60-talet och början på 70-talet: partiernas plötsliga uppdykande, deras raserande av stabila partipolitiska mönster och det folkliga stöd de fick för ett enkelt demagogiskt budskap. Vi började söka ett samband mellan så till synes vitt skilda politiska uttrycksformer som Brox' argumentering för norsk utkantspopulism och Glistrups korståg mot skatter och offentliga utgifter, Vennamos karelska småbrukarrörelse och Langes nygamla missnöjesappell. Vi ställde också frågan varför det inte växte fram någon motsvarighet i Sverige. Vårt syfte är att visa hur vår populismteori kan ge en möjlighet att förklara dessa missnöjespartiers framväxt, karaktär och funktion i samhällsutvecklingen.

II

I denna framställning riktar vi framför allt uppmärksamheten på produktionssättet enkel varuproduktion och den sociala klass, som baseras på de enkla varuproducenterna: småborgerligheten. Existensen av en småborgerlig klass är en nödvändig men inte tillräcklig betingelse för popu-

lism. Men själva denna existens bör vi analysera, eftersom den har en central plats i vår teori och dessutom är långt ifrån oomtvistad.

En marxistisk teori om borgerligt klassherravälde, borgerlig ideologi och politik utgår från det kapitalistiska produktionssättet och de därpå baserade klasserna, borgarklassen och arbetarklassen samt deras inbördes förhållande. En sådan teori har en stor räckvidd eftersom det kapitalistiska produktionssättet dominerar och bestämmer ekonomin i ett borgerligt samhälle.

En teori om produktionssättet enkel varuproduktion och småborgerligheten är betydligt mera begränsad eftersom dessa representerar en mindre och underordnad del av ett borgerligt samhälle. Denna underordning har efter hand blivit alltmer total. Från början deltog den småborgerliga klassen som jämbördig part med borgerligheten i raserandet av det feodala samhället. Idag är småborgerlighetens existens som klass hotad. Utvecklingen har emellertid inte varit enkel och rätlinjig. Inte heller har den gått med den hastighet som man en gång förväntade.

Samhällsteoretiker av skilda skolor har (utan några mera ingående undersökningar) accepterat tesen att kapitalismens utveckling och den enkla varuproduktionens existens står i omvänt förhållande till varandra: ju längre kapitalismens koncentrations- och centraliseringstendenser fortskrider, desto mer skulle den enkla varuproduktionen försvinna. På motsvarande sätt skulle också småborgerligheten dö ut och upphöra att existera som klass. Möjligen skulle det finnas enstaka rester av den i ekonomin och på den politiska scenen samt i den ideologiska och kulturella sfären.

I själva verket har utvecklingen varit betydligt mera komplicerad och motsägelsefull. Det "ömsesidiga förhållandet" är inte så omedelbart. En rad motverkande faktorer av ekonomisk, geografisk och historisk natur har fått stor betydelse. Det beror inte enbart på ekonomiska lagar om småborgerligheten skall decimeras. I olika historiska perioder, i vissa politiska konjunkturer har den aktiverat sig och försvarat sin existens, blockerat utvecklingen i vissa avseenden och, om inte vänt, så åtminstone en tid hejdat den.

III

Men en teori om populism är inte en teori om enkel varuproduktion och småborgerlighet. Populismen utgår från småborgerligheten, men ett populistiskt parti eller en populistisk rörelse kännetecknas av att en småborgerlig klassbas utökas, av att ett ursprungligen småborgerligt budskap

kommer att omfattas av en bredare social bas. Människorna i denna vidare krets uppfattar budskapet som folkligt och klasslöst.

Vi menar att en teori om populism är en teori som utgår från en speciell situation. Det är en situation där småborgerligheten lösryckt sig från den underordning och dominans under borgarklassen, som enligt marxistisk teori är det normala tillståndet, och där den har formerat sig som självständig klasskraft. Men en teori om populism är inte en teori om småborgerlig klassaktivitet, vilket den skulle vara om vi slutade här. Småborgerlig klassaktivitet uppstår oftast som klassmässigt isolerade händelser av olika omfattning som t ex olika former av facklig, politisk eller individuell handling. Den kan också uppstå i andra former som ger spontana och omedelbara uttryck för ett reellt eller upplevt hot om utslagning eller försämring av levnadsvillkoren — allt ifrån individuell terror till mjölkstrejker, gatukamp mot skattekontrollörer och traktorkaravaner som blockerar trafiken, bildandet av producent- och distributionsorganisationer, aktionsgrupper etc.

Populismen som ideologi eller rörelse uppstår när den småborgerliga klassaktiviteten sker samtidigt som samhällssituationen är gynnsam för att dess budskap kan tränga in i andra klasser och skikt. Denna situation försöker vi definiera i termer av en konjunktur som vi beskriver som en sammansmältning av motsättningar som är både av ekonomisk, politisk och ideologisk art. I definitionen av konjunkturbegreppet lägger vi stor vikt vid det aktuella landets historiska traditioner av folklig kamp och folkliga politiska uttrycksformer. Populismen blir härigenom både form, innehåll och det sätt på vilket de kombineras.

IV

Genom att vi koncentrerar oss på den enkla varuproduktionen och småborgerligheten kan vi kritiseras för att överbetona deras betydelse i vår samhällsanalys. Därför vill vi från början påpeka att vi sätter dem i centrum för *vår* analys och inte för samhällsanalysen.

Men vår analys innebär att vi försöker rekonstruera relationer som måste kunna identifieras och skiljas från andra relationer i en samhällsformation, även om de mestadels är underordnade och tillbakaträngda. Samtidigt försöker vi fastställa gränser för dessa relationer med avseende på underordning och självständiggörande. Det mest intressanta för oss är därvidlag gränserna för småborgerlighetens förmåga att agera självständigt i förhållande till sin underordnade position. Utrymmet för att vinna "avgörande segrar" har för småborgerligheten redan från början varit be-

gränsat och efter hand försvunnit. Men fortfarande gäller att den i undantagsfall kan konstituera sig som en självständig klasskraft.

Detta kan ske på två sätt, antingen som "ren" klassaktivitet, eller i en folklig form. I det senare fallet finner sig småborgerligheten, istället för att bli isolerad, fungera som klassbas för en rörelse eller ett parti som erövrar en folklig legitimitet. Arbetet med att finna gränser för småborgerlig klassaktivitet måste koncentreras till dessa situationer, ty här växer populismen fram.

V

I vår teoretiska ansats börjar vi med att definiera begreppet populism. Populismen framträder som ett folkligt politiskt och ideologiskt fenomen. Grunden torde däremot ligga i en reaktion på ett upplevt eller reellt hot mot den enkla varuproduktionens positioner. Småborgerligheten blir därför klassbas. Kring en självständiggjord småborgerlighet formeras grupper från andra klasser och skikt och då då främst grupper som intar motsägelsefulla positioner mellan småborgerligheten och det kapitalistiska samhällets respektive huvudklasser.

Grundelementen i definitionen är det småborgerliga och det folkliga. Den småborgerliga basen utgår *ekonomiskt* från den enkla varuproduktionens ställning i en av kapitalistisk varuproduktion dominerad samhällsformation, *klassmässigt* från de enkla varuproducenternas reaktion på reella eller upplevda hot mot sin existens, *ideologiskt* som den världsbild sådana situationer skapar och *politiskt* från de partier, organisationer eller rörelser som småborgerligheten skapar eller använder i kampen för att försvara sina intressen. Den folkliga dimensionen utgörs av en uppsättning icke-klassbundna ideologiska element, deras förankring i varje lands historiska traditioner och det sätt på vilket olika klasser använder dessa element i sina strävanden att uppnå folklig legitimitet.

VI

Efter att ha definierat begreppet populism preciserar vi de betingelser som skapar gynnsamma förutsättningar för framväxten av populismen. Det centrala redskap vi använder oss av i detta sammanhang är begreppet konjunktur; populism ser vi som det undantagsfall då det småborgerliga och det folkliga sammanfaller i konjunkturen. Konjunkturbegreppet definierar vi som en sammansmältning av motsättningar. De viktigaste av dessa är de som leder till en aktiverad småborgerlighet samtidigt som

andra grupper blir mottagliga för ett folkligt budskap formulerat av den. Dessa motsättningar är av ekonomisk, social, klassmässig, politisk, kulturell och ideologisk art. Så menar vi till exempel att en konjunkturvari förutsättningarna för framväxten av populism är vid handen, ekonomiskt karakteriseras av ett speciellt tryck mot eller en inskränkning av den enkla varuproduktionens positioner, vilket oftast motsvaras av en expansiv fas i den kapitalistiska varuproduktionens utveckling. Populismen uppträder således ofta som ett "högkonjunkturfenomen" — folkliga partier/rörelser med småborgerlig klassbas, som växer fram under ekonomiska kristider, uppvisar viktiga från populism skilda kännetecken.

VII

Vi diskuterar också teoretiskt hur populismen kan förväntas uppträda som parti eller som rörelse samt dess varaktighet. Enligt vårt betraktelsesätt har den enkla varuproduktionen liksom andra produktionssätt sina egna unika politiska och ideologiska uttrycksformer. Den enkla varuproduktionen ger upphov till ett annorlunda handlande och tänkande än den kapitalistiska i ekonomiskt avseende. På samma sätt finns det ett speciellt politiskt (och ideologiskt) handlande och tänkande hos småborgerligheten (fortfarande talar vi i analytiska termer). Det innebär en speciell statssyn och inställning till demokrati och olika styrelseformer.

Detta får konsekvenser för ett småborgerligt politiskt agerande även om villkoren, de ramar inom vilka man trots allt måste agera, redan är etablerade. Populistiska partier som de nordiska uttrycker i sitt agerande en motsägelsefullhet mellan en småborgerlig stats- och demokratisyn och folkliga strömningar som här är starkt parlamentariskt förankrade. Den förstnämnda rymmer en utomparlamentarisk hållning och ett accepterande av alternativa organisationsformer, en direktdemokratisk syn som bl a bejaktar ledardyrkan. Det inomparlamentariska agerandet leder ofta till en "principfast isolering" med kritik mot alla andra partier och idépolitiska riktningar, vilket gör det svårt att placera in populistiska partier på den politiska "höger-vänster-skalan". Till denna svårighet har också bidragit det faktum att dessa partier i parlamentariska val ofta fått ungefär lika stort stöd från olika klasser och skikt som dessas andel av väljarkåren.

Vi menar att i den mån partier som baseras på småborgerligheten kommer till uttryck parlamentariskt (vilket sällan sker) kan dessa inte enbart förstås med hjälp av en höger-vänsterskala. På ett sätt som blir allt vanligare inom den politiska sociologin kan man tala om en "andra dimension" vid sidan om den politiska höger-vänster-skalan. Denna andra

dimension menar vi emellertid utgörs av det kraftfält som utvecklas kring en självständigt agerande småborgerlighet. Det kraftfältet befinner sig på ett sätt någonstans mellan borgerlighetens och arbetarklassens politiska partier i en höger-vänsterskala, men samtidigt också någonstans i en annan dimension. Det är konsekvenserna av denna dubbla placering som gör vissa politiska handlingar oförståeliga, om man enbart använder höger-vänsterskalan.

På motsvarande sätt som vi diskuterar populismens politiska framträdelseformer behandlas sedan utrymmet för en populistisk ideologi. Vi påvisar bl a möjligheterna av att det kan finnas en populistisk ideologi med stor genomslagskraft utan att det som en följd därav växer fram något populistiskt parti.

VIII

Efter att ha formulerat vår syn på populism och de förutsättningar under vilka den växer fram, formulerar vi följande hypotes. Under en period i efterkrigsutvecklingen växte det i de nordiska länderna fram en konjunktur vari förutsättningarna för populistiska uttrycksformer var särskilt förmånliga. En populistisk ideologi fick varierande inflytande och organisatoriska uttryck. Det skedde dels i form av politiska partier som Finlands Landsbygdsparti, Fremskridtspartiet i Danmark och Anders Langes Parti, sedermera Fremskrittspartiet i Norge. Dels uppstod det andra organisatoriska former som olika tvärpolitiska organisationer, aktionsgrupper, eller i form av inflytande i redan existerande organisationer och partier. I Sverige förekom främst den andra formen. Ett etablerat parti, Centerpartiet, kom att fånga upp de strömningar som borde ha kunnat bilda underlag för ett populistiskt parti. I gengäld påminner partiets utveckling under den aktuella perioden om hur populistiska partier formades i de andra länderna.

I de följande kapitlen tillämpar vi sedan vår teori på de nordiska länderna, för att pröva om begreppet populism, som vi definierat det, kan göra den nordiska utvecklingen begriplig.

IX

Framställningarna är kronologiskt ordnade i den meningen att de följer den historiska utvecklingen. Men framställningen grundas på våra teoretiska utgångspunkter. Målsättningen har därför varit att behandla vissa aspekter av den enkla varuproduktionens och småborgerlighetens utveck-

ling. I den utsträckning de stora samhällskeendena dragits in i framställningen har det varit för att ge en bredare bakgrund.

Vi försöker också dra fram det unika i varje lands förutsättningar som vi definierar som kombinationen av ekonomins och de sociala klassernas utveckling med traditioner av folklig kamp mot överhöghet, demokratiska strävanden och kulturella faktorer. Dessa faktorer utgör förutsättningar för framväxten av populistiska partier, samtidigt som de också ger en nyckel till förståelsen av de olika uttrycksformer som dessa får i respektive land. Det har därför varit viktigare för oss att försöka ge en bild av denna utvecklingsprocess i varje enskilt land.

Vi har alltså inte i första hand valt en framställningsform som skulle påvisa det meningsfulla i att jämföra just dessa länder. Då hade en tematiserande framställning varit mer lämplig. Det finns några sådana jämförande studier. Däremot saknas det en framställning av vårt slag. En tematiserande framställning skulle för våra syften ha blivit tämligen överblickbar. Den komparativa aspekten tar vi upp i ett sista sammanfattande kapitel.

X

Ett andra problem har för oss varit hur långt tillbaka i tiden framställningen bör sträcka sig. Om vi skulle acceptera de ofta återkommande politiska förklaringarna till de populistiska partiernas framväxt som politikerförakt, skattemissnöje, svek av borgerliga partier och den statliga förvaltningens tillväxt, hade vi kunnat begränsa oss till efterkrigsutvecklingen. Vår alternativa förklaringsmodell för oss betydligt längre tillbaka. Då vi ser populism som ett sällsynt förekommande fenomen baserat på en social klass, som vanligtvis inte agerar självständigt, i kombination med en folklighet, som oftast fångats upp av andra sociala krafter, bör småborgerlig klassaktivitet studeras bakåt i tiden. Det gäller också formeringen av folkliga traditioner. Genom att uppmärksamma varje lands specifika historiska traditioner bör vi kunna uttala oss om styrkan av de folkliga traditionerna. Därmed kan vi ömtre bedöma förutsättningarna för populism eftersom sådana traditioner är en viktig betingelse för framväxten av populism. Men samtidigt måste man skilja på denna betingelse och den konjunktur, som populismen konkret växer fram i. Konjunkturen bildar endast en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning. Starka folkliga traditioner kan kanaliseras av andra krafter än småborgerligheten, liksom en konjunktur kan föreligga utan att vare sig småborgerligheten eller någon annan klass förmår utnyttja den. Å andra sidan

kan småborgerligheten utveckla en omfattande klassaktivitet, som begränsas till den egna klassen, utan att en konjunktur föreligger.

Vi måste för att kunna bedöma konjunktursens karaktär gå längre tillbaka än till den aktuella, av efterkrigsutvecklingen orsakade konjunkturer under 60- och 70-talen, och jämföra med andra historiska perioder då det förelegat betingelser för populism. Två andra sådana perioder har för oss framstått som speciellt intressanta. Det gäller för det första den folkligt-demokratiska kamp, som fördes under 1800-talet, då småborgerligheten var en del av klassbasen och där småborgerliga eller av småborgerligheten dominerade politiska organisationer spelade en framträdande roll. Den andra perioden inträffade kring 1930, då småborgerligheten utgjorde klassbasen för de agrara krisrörelserna, men också blev indragen i de strategiska politiska uppgörelserna med socialdemokratin. Dessa tre perioder kan sägas uppvisa en rad likheter. De representerar övergångar mellan olika faser i det dominerande kapitalistiska produktionsättets utveckling. De markerar viktiga förändringar i den politiska situationen. Under dessa perioder kan man också märka ett uppsving för en ideologisk debatt där en speciell blandning av småborgerliga och folkliga teman får ett stort utrymme.

Vid det första tillfället var småborgerligheten endast en, om än aktiv, del i en bred folklig rörelse, vid det andra uppstod det rörelser som hade en småborgerlig klassbas men som saknade folklig bredd. Först vid det tredje tillfället, perioden omkring 1960–75, sammanföll förutsättningarna och gav upphov till olika populistiska uttrycksformer. Deras folkliga förankring begränsades dock av en rad faktorer, av vilka den viktigaste var att den småborgerliga klassen var kraftigt decimerad.

Vi har emellertid varken kunnat eller eftersträvat att behandla alla tre perioderna lika ingående. Den kronologiska uppläggningsmedför att behandlingen av de tidigare perioderna endast är skissartad och att framställningen koncentreras till efterkrigsperioden.

Metodologiskt har vi använt oss av en komparativ framställningsform, där det unika i varje lands förutsättningar har betonats inom ramen för de grundläggande utvecklingsdrag som förenar länderna. Framställningen är byggd på olika typer av material – vetenskaplig litteratur, tidningar och tidskrifter, olika former av politisk propaganda, statistiskt material. Dessutom har ett antal nyckelintervjuer använts.

XI

Avhandlingen inleds med en kort introducerande text om den klassiska ryska och amerikanska populismen. Därefter behandlar vi de teoretiska

nyckelbegreppen enkel varuproduktion och den småborgerliga klassen. En presentation av populismens dubbla framträdande i en klassmässig och en folklig form leder fram till våra egna teoretiska utgångspunkter, som vi därefter preciserar och avgränsar. Så följer de fyra fallstudierna. Slutligen drar vi i ett sammanfattande kapitel några komparativa slutsatser om likheter och skillnader mellan de nordiska länderna vad gäller förutsättningarna för framväxten av populism liksom dess konkreta uttrycksformer.

1. Den klassiska populismen

Narodnismen och Lenin

Vår första anhalt är det som kommit att betecknas som klassisk populism, den ryska under 1800-talets sista årtionden och den amerikanska på 1890-talet.⁽¹⁾ I Lenins analyser av populismen finns, enligt vår mening, grunden till en fruktbar syn på vad populism är. Lenins centrala definitioner tar fasta på dess småborgerliga karaktär. Populismen är för honom en protest mot kapitalismen utifrån de direkta småproducenternas klasståndpunkt. Dessa, som slås ut som en effekt av den kapitalistiska utvecklingen och därför med alla medel bekämpar den, vill samtidigt bli av med de äldre feodala exploateringsformerna. Men deras anti-kapitalism är i grunden motsatsen till socialism, nämligen en idealisering av förkapitalistiska ekonomiska och sociala relationer. De "socialistiska" teorier, som ingår i populismen, är för Lenin småborgerliga, utopiska och genomsyrade av en reaktionär ekonomisk romanticism. Vidare framhåller han att populismen inte är ett omedelbart ideologiskt uttryck för de direkta småproducenterna utan formuleras av en radikal-demokratisk intelligentsia. Den är en intellektuellt bearbetad världsbild till skillnad från småproducenternas spontana uttrycksformer, även om de senare bildar utgångspunkt för den populistiska ideologin.

Lenins definition av en småborgare är en småproducent som verkar under den enkla varuekonomins system (tyskans *Kleinburger* blir ryskans *mesjtjanin*). Till den småborgerliga klassen räknar han både bonden och hantverkaren – som för övrigt de ryska populisterna, narodnikerna, också alltid placerade under samma tak. Båda var producenter och båda arbetade för en marknad. De skilde sig endast med avseende på hur utvecklad varuekonomin var inom respektive bransch.

För Lenin ligger narodnismens källa i den talrika klassen småproducenter i det kapitalistiska Ryssland. Han skiljer mellan den gamla bondepopulismen och den nya småborgerliga populismen. Den första hör hemma på 1860- och 1870-talen då den ryska kapitalismen var svagt

utvecklad och bondeekonomins småborgerliga karaktär ännu inte klart framträtt. Samtidigt dominerar utopiska tankar om den ryska bykommunen (miren) som bas för en folklig kooperativ produktion i ett framtida agrarsocialistiskt samhälle. Det är en period då narodnikerna använder individuell terror för att åstadkomma "revolutionära nålsticksattacker" på det tsaristiska samhället samtidigt som man "går till folket". Lenin menar att den gamla bondepopulismen i viss utsträckning var en fungerande politisk doktrin, medan den småborgerliga, intellektuellt bearbetade populismen under 1880- och 1890-talen, redan när den formuleras, har överflyglats av den kapitalistiska verkligheten. Byggeskapen hade avlösts av en klasskiktning på landsbygden. Det ryska samhället hade redan beträtt den kapitalistiska vägen. Populisternas tankar om en tredje väg, rotad i landets säregenheter, är enligt Lenin vid denna tidpunkt inte bara utopiska och romantiska utan framför allt småborgerligt reaktionära. Populisten kan inte se att verkligheten själv har ryckt undan grunden för hans illusioner.

Lenin avvisar tesen om att den ryska populismen skulle vara ett specifikt uttryck för det konfliktfyllda mötet mellan den västerländska civilisationen och den slavofila traditionen, eller överhuvudtaget kopplad till den exceptionella ryska utvecklingen. Han ser populismens framväxt som en följd av småproducenternas, böndernas och hantverkarnas reaktion på motsättningen mellan arbete och kapital. Denna reaktion ger upphov till tankar om en annan, specifikt rysk utveckling byggd på en folkets produktion, bykommunens småproduktion inom jordbruk, industri och hantverk.

För att kunna åstadkomma detta måste man avskaffa det dåtida systemets dåliga sida som exploateringen av bondens och hantverkarens arbete. Samtidigt skall man stärka dess goda sida, varuproduktionen i liten skala, genom kooperativa former, en förening av enkla varuproducenter på frivillig basis. Det är inte ett idéinflytande från väst som den ryska populismen reagerar på. Det är den materiella situation varunder småproducenten lever. Narodnikerna ser den storskaliga kapitalismen och den västerländska tekniken som något importerat. De appellerar till den ryska staten att istället utveckla och understödja folkets småproduktion, och de anser sig representera det arbetande folkets intressen som helhet. De förklarar kapitalismen som ett resultat av felaktig politik och ställer tsaren och byråkratin till svars för folkets eländiga situation.

Lenins klassmässiga förklaring av populismen lägger grunden för en teori om populism, men den är otillräcklig. Vi menar att Lenin avfärdar narodnismens gestaltande av de ryska folkliga traditionerna (eller arvet, som han själv föredrog att kalla det) alltför lätt. På samma sätt överbetonar han av politiska skäl kapitalismens närvaro och utbredning i den

dåtida ryska samhällsformationen. Den kapitalistiska penetrationen av den ryska landsbygden för med sig en klassmässig reaktion från massorna av småproducenter som kommer i kläm mellan den framväxande industriarbetarklassen och borgerligheten. Men samtidigt är detta en konfrontation mellan gammalt och nytt: Mellan den ålderdomliga, av social gemenskap präglade bystrukturen och den moderna "västerländska civilisationens" individualism och rationalitet. Det är en sammanstötning mellan det inhemska, kollektivt folkliga arbets- och levnadssättet, mellan detta kulturarv och det utifrån importerade västerländska, som är baserat på en borgerlig individualism och kultur.

Den ryska populismen måste förstås som en sammansmältning mellan en nationell konservativ bonderomantik med bred folklig förankring och en småborgerlig reaktion på den kapitalistiska utvecklingen. Det är den talrika klassen småproducenter, med narodnikerna som intellektuella uttolkare eller representanter, som genom en folklig appell försöker formera ett försvar mot det kapitalistiska hotet om proletarisering eller utarmning. Det var en folklig reaktion som var progressiv i sina attacker på den kapitalistiska varuproduktionen men samtidigt reaktionär(2) i idealiseringen av varuproduktion i liten skala (både som arbets- och levnadssätt) och dess bärare, bonden och hantverkaren.

Lenins position i förhållande till narodnikerna är dubbel. Dels stöder han deras demokratiska och progressiva krav som lägre skatter, större krediter, uppstyckning och omfördelning av stora jordegendomar samt regleringar av marknaden. Dels förkastar han deras bakåtsträvande försvar av privat egendomsrätt, fri konkurrens och individuellt berikande. I linje med detta förhållningssätt förkastar han de argument som liberaler och ortodoxa marxister (exempelvis Struve och Plechanov) för fram emot narodnikerna om kapitalismens progressiva mission i det efterblivna Ryssland (småproducenternas eliminering av den storskaliga kapitalistiska produktionen). Just i detta avseende anser Lenin att narodnikerna bättre representerade de arbetande klasserna (industriarbetarklassen och småborgerligheten) än liberala "upplysare" och hegelianska marxister, "legala marxister", vilka ovanifrån betraktar den talrika klassen småproducenter som en reaktionär massa.

Den amerikanska populismen

Den amerikanska populismens framväxt på 1890-talet är det andra stora försöket att bevara den enkla varuproduktionen och härpå baserade arbetsförhållanden, som håller på att slås sönder av den kapitalistiska utvecklingen.(3) Det är småproduktionens bärare, landsbygdens och små-

städernas farmare, hantverkare, handlare och köpmän som rycker med sig vissa arbetargrupper i en folklig revolt mot storbolag, truster och karteller. Bakom dessa folkets fiender ser de amerikanska populisterna penningmaktens "blodsugare" som bankirer, kreditorer och ockrare. Den populistiska rörelsen ser sig själv som den genuina uttolkaren av den amerikanska andan, av revolutionens och konstitutionens radikala principer som de utformades av Jefferson, Paine och Jackson. Denna tradition utvecklar populismen en rad teman omkring. Det tema som på grund av omständigheterna får störst betydelse tar upp penningen och penningmaktens roffande karaktär. Den historiska bakgrunden därtill är nybyggarnas ständiga brist på kontanter och krediter. Samtidigt är det konstant arbetskraftsbrist i den amerikanska ekonomin. Denna brist måste kompenseras med maskiner, vilkas inköp kräver kapital. Detta skapar stora möjligheter att tjäna snabba pengar på penningutlåning för bankirer, kreditorer och ockrare. Den ökande skuldsättningen leder till krav på inflationsdrivande åtgärder som fri prägling av silvermynt och övergivet av en deflationistisk politik med fast guldmyntfot.

Populisternas nästan primitiva fruktan för papperssystemets företrädare har således ett visst fog för sig. En sund rikedom kan bara komma från jord och arbete, menar de. Därför lokaliserar populisterna de producerande klassernas svårigheter till det parasitära skikt som genom politiska privilegier kontrollerade penningssystemet. Det är de stora privata monopolen, främst järnvägsbolagen, och deras köpta politiska representanter som utplundrar de hederligt arbetande. Populismens ideal är den oberoende farmaren som i sitt anletes svett bygger upp nationens rikedomar, men som tack endast får ökade pålagor i form av skatter och höga transportkostnader.

Ett närbesläktat tema är en dualistisk förenkling av samhällsmotsättningar till folkets intressen mot elitens. Folket är en mer eller mindre homogen massa. De yrkesmässiga skillnaderna erkänns, men samtidigt betonas de naturliga gemensamma intressen som ligger i att vara producent utan att exploatera någon annan (Paine). Det är i det avseendet ingen skillnad på att vara arbetare, farmare, handlare eller köpman. Alla lever de av och för sitt arbete. Detta gäller inte icke-arbetande som lever på andras arbete och vilkas intressen går på tvärs av folkets. Antingen är det politiker, partier, regering och byråkrati som likt en flock hungriga vargar äter sig mätta på folkets bekostnad (Jefferson) eller bankirer, monopolister och andra penningmagnater, som hindrar rättvis konkurrens och lika möjligheter för alla (Jackson). Det vanligaste är emellertid en kombination av dessa båda teman.

Ett tredje tema som anknyter till revolutionens gamla ideal är återupplivandet av moraliska principer om det hederliga arbetet som led-

stjärna för det ekonomiska och politiska livet. Detta är intimt förknippat med den ekonomiska nationalismen, patriotismen och isolationismen. Amerika framställs som möjligheternas förlovade land. Alla kan bli sin egen och sedan arbeta sig upp från två tomma händer. Detta är ett tänkande som tycks vara centralt i den oberoende producentens medvetande. Den materiella grunden för detta tänkande torde vara den starka ställning som självsysselsättningen haft i det amerikanska samhället från dess begynnelse.

Ett fjärde tema betonar rättvisa, moral och känslor framför kunskap. Det manuella arbetet framhävs på bekostnad av det intellektuella. Den fattige skall ha lika stor talan som den rike, den utbildade som den bildade, vanligt folk skall styra landet istället för experter. Det kan sammanfattas under parollen lika rättigheter och möjligheter för alla. Detta tema gav populisterna en antiintellektualistisk utformning.

Sammanfattning

Både den amerikanska och ryska populismen idealiserar småproducenten. Det är dock inte samme producent. Den ryske ingår i och är präglad av en kollektiv bygemenskap medan den amerikanske formas i en social miljö präglad av individualism, självständighet och företagarganda. Dessa skillnader bör dock inte överdrivas. De amerikanska småproducenterna utvecklade kooperativa samarbetsformer, och de ryska blev i takt med varuproduktionens utveckling alltmer individualiserade och marknadsorienterade. Båda traditionerna ser den storindustriella kapitalismen (monopol, finanskapital) samt oansvariga och korrupta regeringar som det avgörande hindret för nationens och folkets välbefinnande. Den amerikanska populismen ser som sin uppgift att återerövra de typiska amerikanska värdena som legat till grund för nationens bildande. Det är inte som i det ryska fallet frågan om att störta ett despotiskt system utan att återvinna ett äkta folkstyre. Båda rörelserna har ett ambivalent förhållande till den framväxande industriarbetarklassen i städerna. Man försöker nå arbetarna med sin producentideologi, men i grunden är deras närvaro ett hot. Dels är det hotet om att själv bli proletariserad, dels uppfattas arbetarnas kollektiva organisationssträvanden och klasskamporientering som ett hot mot den privata produktionen och självsysselsättningen.

Båda rörelserna är intimt förknippade med arbete-kapital-förhållandets utbredning i respektive land. De kan därför ses som en reaktion på landsbygdens kapitalisering. I det ryska fallet uppkommer reaktionen i samband med kapitalismens inträngande i jordbrukssystemets centrum

— bykommunen eller miren. I det amerikanska är det den urbant baserade östkustkapitalismen som exploaterade landsbygdens småproducenter i landets södra och västra delar. Den ryska populismen bygger på en intellektuellt bearbetad världsbild med framträdande ideologer som Herzen, Tjernysjevskij, Bakunin, Danielson och Vorontsov, medan den amerikanska mera bör ses som uttryck för spontant producentmedvetande. Skillnaderna skall emellertid inte heller här överdrivas. De ryska intellektuella har en särställning i förhållande till de arbetande klasserna under tsarismens slutna despotism. Uttolkarna av den amerikanska populismen är inte i huvudsak farmare, även om de kan förmodas ha haft en sådan bakgrund i stor utsträckning, utan utbildade människor som aktivt deltar i den politiska idédebatten.

Båda rörelserna vänder sig mot storskalighet och centralisering, och dess effekter i form av främlingskap och ojämlikhet. Mot detta sätter man en utveckling baserad på små, decentraliserade enheter inom politik och ekonomi, förvaltning och företag. Man misstror staten och framförallt det sätt som den styrs på av en härskande elit. Själv vill man använda den för folkets bästa genom att bryta ned den i små enheter och ställa den under folklig kontroll. De ryska populisterna ser med avsky på fabrikssystemet och glorifierar miren och artellen (hantverkskooperation av småproducenter). De amerikanska önskar en friare marknadsekonomi där producenten och inte penningutlånaren skall vara suverän.

Båda rörelserna talar i hela folkets namn. Man vänder sig till arbetare, bönder, hantverkare, köpmän och intellektuella utifrån en småborgerlig föreställningsvärld. Båda kan sägas ha haft en förpopulistisk period. Den ryska hade föregåtts av omfattande bonderesningar och den amerikanska hade sitt ursprung i den s k Greenbackrörelsen. Återigen visar detta att den typiska populistiska reaktionen uppstod först när den kapitalistiska industrialiseringen och moderniseringen av landsbygden sköt fart. Denna reaktion hade haft sitt ursprung i det agrara samhället och försökte knyta an till det kapitalistiska industrisamhällets klasser och skikt för att kunna vidga sin folkliga bas.⁽⁴⁾ Det rörde sig om en populism, som politiskt och ideologiskt formulerade budskapet om en tredje utvecklingsväg mellan storskalig kapitalism och kollektivistisk socialism.

2. Produktionssättet enkel varuproduktion

Varuproduktionens olika former

”De politiska ekonomerna förväxlar principiellt två mycket olika slag av privat-egendom, av vilka den ena är ett resultat av producentens eget arbete, medan den andra beror på exploateringen av främmande arbete. Ekonomerna glömmer, att den senare inte endast är raka motsatsen till den förra utan dessutom endast växer upp på dess grav.

I Västeuropa, den politiska ekonomins hemland, är den ursprungliga ackumulationen i det väsentliga avslutad. Det kapitalistiska systemet har här nästan helt lagt under sig hela den samhälleliga produktionen, eller det har i varje fall, även där det råder outvecklade förhållanden, uppnått indirekt kontroll över de bortdöende samhällsskikt, som alltjämt använder föråldrade produktionssätt. Ju mera dess ideologi strider mot fakta, med desto större iver och patos använder den politiska ekonomin alla de föreställningar, som den har ärvt från den förkapitalistiska världens rättsordning och egendomsförhållanden, på det fullt utvecklade kapitalistiska systemet.

’Om kapitalet’, säger Wakefield, ’vore lika fördelat mellan alla medlemmar i samhället, så skulle ingen människa ha något intresse av att ackumulera mer kapital, än hon kan använda med sina egna händer. Detta är i viss utsträckning fallet i de nya amerikanska kolonierna, där lusten att äga jord förhindrar uppkomsten av en lönearbetarklass.’

Så länge arbetaren alltså kan ackumulera åt sig själv – och det kan han, så länge han är ägare till sina produktionsmedel – är den kapitalistiska ackumulationen och det kapitalistiska produktionssättet otänkbara. Den outhärliga lönearbetarklassen fattas.”(1)

I detta citat polemiserar Marx mot uppfattningar som sammanblandar de båda produktionssätt som bygger på den privata egendomsrätten. Det var när Marx behandlade koloniseringen av Amerika och Australien som han fick anledning att betona skillnaden mellan dem. Den vanliga synen på enkel varuproduktion är att det rör sig om en tidig form av kapitalism. Förmodligen hänger detta synsätt samman med att marxismen utvecklades i Västeuropa, där den enkla varuproduktionen blev ett övergångsproduktionssätt mellan feodalism och kapitalism.(2) I Nordamerika var förhållandena annorlunda. Feodalismens frånvaro och den fria tillgången till jord i samband med expansionen västerut gjorde att den enkla varuproduktionen blev ett dominerande produktionssätt,(3) som ända fram

till andra hälften av 1800-talet lyckades förhindra det kapitalistiska produktionssättets genombrott. Det krävdes framför allt en massiv invandring av en överskottsbefolkning från södra och östra Europa för att skapa betingelser för kapitalismens genombrott, det vill säga förekomsten av en fri arbetskraft som tvingades sälja sig som en vara. Som ett resultat av den amerikanska kapitalismens fördröjda utveckling har den amerikanska arbetarklassen formerats sent, och fått drag som klart skiljer den från sin europeiska motsvarighet.(4)

Det finns många inom såväl den marxistiska som den icke-marxistiska samhällsteorin som ser enkel varuproduktion som tidig kapitalism eller som en produktionsform utan självständig existens och underordnad det kapitalistiska produktionssättet. Vi vill ifrågasätta denna uppfattning och återgå till den ursprungliga marxiska. För vår egen syn på småborgerlig klassaktivitet och populism är det en grundläggande förutsättning att betrakta den enkla varuproduktionen som ett eget produktionssätt med en inre logik och utvecklingsform som skiljer den från kapitalismen.

I *Kapitalet* gör Marx en undersökning av det kapitalistiska produktionssättet som en abstraktion.(5) Där finns också en teori om den strikt ekonomiska nivån i det kapitalistiska produktionssättet, om själva produktionsprocessen. Det faktum att *Kapitalet* innehåller både en helhetsteori om det kapitalistiska produktionssättet och en regional teori om den kapitalistiska ekonomin har medfört, att begreppet produktionssätt i den marxistiska traditionen(6) även har använts i den snäva bemärkelsen, som endast täcker produktionsprocessen. Detta har från tid till annan lett till åtskillig förvirring.

Att *Kapitalet* saknar regionala teorier om politiken och ideologin i det kapitalistiska produktionssättet synes det råda enighet om. Däremot råder det delade meningar om huruvida det finns sådana regionala teorier, eller ansatser till sådana, i Marx' övriga produktion.(7) Det finns även de som hävdar att abstrakta teorier om politik och ideologi inte kan finnas,(8) och att sättet att tänka den samhälleliga helheten i olika nivåer är en felaktig, av strukturalism präglad hållning.(9) Vi har inte för avsikt att i detta sammanhang delta i denna debatt, utan nöjer oss med att konstatera, att den althusserianska marxismens sätt att tänka den samhälleliga helheten utifrån begreppen produktionssätt och samhällsformation, och att som hjälpmedel strukturera den i olika nivåer, verkar rimligt och användbart.(10) Huruvida det har full täckning eller ej hos Marx lämnar vi därhän.

Till skillnad från det kapitalistiska produktionssättet utgör den enkla varuproduktionen en produktion av varor – produkter eller tjänster – direkt för en marknad, där en transaktion äger rum som kännetecknas

av lika byte. Den enkla varuproducenten både äger och arbetar med sina produktionsmedel. Produktionen är i regel småskalig och avsedd för en lokal marknad, vilken ofta präglas av personliga relationer. Detta skiljer den ifrån den opersonliga, anonyma marknad som bäraren av kapitalfunktionen, kapitalisten, opererar på. Användning av lönearbete kan förekomma, men den enkla varuproducenten eller hans familjs arbete är viktigare än användandet av arbetskraft utifrån. Viktigare i det avseendet är att det överskott som kommer från anställd arbetskraft är mindre än det som den enkla varuproducenten och hans/hennes familj producerar.(11)

Ju fler anställda som finns desto större är möjligheten att de bidrar med så mycket av överskottet att en *kvalitativ* förändring äger rum.(12) Den enkla varuproducenten blir då kapitalist. Det finns naturligtvis inte någon principiell gräns för hur många anställda det krävs för en sådan förändring. Antalet varierar avsevärt beroende på vilken typ av verksamhet det gäller, vilken bransch den förekommer i, hur avancerad teknologi som används samt inte minst vilken historisk period man undersöker.(13)

Det avgörande är dock inte den kvantitativa aspekten utan den kvalitativa. Verksamheten är kapitalistisk om den är profitorienterad, om det råder ett exploateringsförhållande, om arbetskraften är en vara, om verksamheten lyder under ackumulationstvång. Det är däremot fråga om enkel varuproduktion (småborgerlig varuproduktion) om verksamheten är inriktad på enkel reproduktion, på försörjning av familjen och baserad på lika varuutbyte. Det föreligger inget yttre tvång att höja arbetsproduktiviteten och också den anställda arbetskraften är betingad av det konkreta arbetet, av bruksvärdesproduktionen, av den enkla varucirkulationen.

Den enkla varuproduktionen får inte heller förväxlas med ett tredje produktionssätt — naturahushållningen eller hushållsproduktionen. Denna är uteslutande inriktad på egen konsumtion eller produktbyte mellan hushåll. Detta utbyte är undandraget marknaden. Hushållsproduktionen är strikt kopplad till hushållens demografiska cykel, utan förmedling av vare sig varu- eller arbetsmarknad. Eftersom det inte finns något tryck från en marknad bestäms hushållsproduktionen antingen av demografiska förändringar eller en ren bristsituation (brist på råvaror eller produktionsmedel).

Mer än Marx och Engels blev det Lenin som på grund av de politiska omständigheterna kom att ägna teoretiskt intresse åt den enkla varuproduktionens mekanismer. I hans texter behandlas skillnaderna mellan marxismens och populismens teorier. Han försöker också klargöra skillnaderna mellan enkel varuproduktion och kapitalistisk varuproduktion, historiskt och logiskt.

Det är få marxister som tagit upp tråden från Lenins analyser. Små-

borgerligheten och den enkla varuproduktionen försvann av olika skäl som analysobjekt i marxismen. Det är egentligen först mot slutet av 60-talet och på 70-talet som intresset har återvänt och en rekonstruktion påbörjats, men nu utifrån en annan kapitalistisk verklighet och med ett halvt århundrades historiska erfarenheter. Intresset är en del av det allmänna uppsvinget för marxistisk teori och forskning, men den viktigaste faktorn är småborgerlighetens överlevnadsförmåga också i det kapitalistiska systemets centra. Småborgerligheten har trots alla slentrianmässiga förutsägelser inte spelat ut sin politiska och ideologiska roll.(14)

Den enkla varuproduktionen i avancerad kapitalism

Den enkla varuproduktionen har varit dominerande produktionssätt inom vissa branscher under kapitalismen, i några har den till och med stärkts. Detta faktum döljs ofta genom att två olika processer inte hålls isär. Den ena är att lönearbetet försvinner och den enkla varuproduktionen samtidigt stärks inom en bransch. Man kan kalla det för en avproletarisering av branschen. Den andra processen är en bortrationalisering av de minsta, småborgerliga verksamheterna i en bransch, som kan medföra att de små företagen blir färre, de medelstora och stora blir större. Denna form av utslagning behöver därför inte innebära färre sysselsatta.

Förutom dessa två processer, som innebär reproduktion respektive upplösning av den enkla varuproduktionen, har vi också uppkomsten av helt nya verksamhetsfält för den enkla varuproduktionen. Ett exempel är reparationsverkstäder i anslutning till den industriella utvecklingen. Den teknologiska utvecklingen kan också föra med sig nya behov av små verkstäder. Ständigt tycks det uppstå nischer eller tomrum som bäst lämpar sig för småborgerlig produktion. En indirekt följd av den offentliga sektorns expansion är ett stigande antal "fria yrken", varav en del utövas på småborgerlig basis. Vi återkommer till den olikartade utvecklingen inom olika branscher med avseende på den enkla varuproduktionen.

I det följande skall vi analysera reproduktionscykeln för den enkla varuproduktionen i en kapitalistiskt dominerad samhällsformation utifrån ett representativt exempel, nämligen jordbrukssektorn. Vi har valt den eftersom den är en sektor där den enkla varuproduktionen dominerar, och där kapitalismen hittills haft svårt att bryta igenom i produktionsledet.

Enkel varuproduktion inom jordbruket kallas ofta för familjejordbruk, en beteckning som vid skilda tillfällen har innehållit ideologiska

övertoner.(15) Samtidigt pekar beteckningen på vissa unika drag i jordbruket.(16) Dessa drag får inte skymma det faktum att jordbrukets produktionsförhållanden analytiskt är identiska med den enkla varuproduktionens betingelser inom urbant baserade branscher.

Den enkla reproduktionen innebär att varuutbytet antas vara lika, ett byte av ekvivalenter. Ingen profiterar på bytet. Om vi nu för in den kapitalistiska omgivningen, dvs den dominerande varu- och arbetsmarknaden som antas vara fullt utvecklad, så får detta vissa konsekvenser.(17) Jordbruk eller hushåll som producerar varor för en marknad har en dualistisk karaktär, dels är de företag och dels familjer. Som företag styrs de av den kapitalistiska konkurrensen, som bestämmer det genomsnittliga värdet på produktionsmedel och arbetskraft. Som familj genomgår de en demografisk cykel, där tillgången på arbetskraft ligger över eller under företagets behov. Nödvändigheten av att från och till ha anställd arbetskraft gör att lönekostnader måste kalkyleras in i familjeföretagets kostnader. En annan konsekvens är att familjeinkomsten kan vara större än företagets genom att familjemedlemmar bidrar med löner som tjänats in utanför företaget. Värdet av företagets produkt blir bestämd olika vid olika faser i den demografiska cykeln.

Vi har försökt åskådliggöra skillnaderna mellan produktionssätten i figur 2:1 (se nästa sida).

I det ideala fallet då överskottet och underskottet av arbetskraft är identiska inom företagen, skulle lönearbetet endast vara ett medel för omfördelning inom en produktionsbransch som karakteriserades av enkel varuproduktion. I uppenbar kontrast till lönearbetets centrala roll i kapitalistisk mervärdesproduktion, skulle lönearbetet i den enkla varuproduktionen fungera som en kompensatorisk mekanism för demografisk variation inom hushåll, vilka är bestämda av konkurrensen på en marknad. Istället för att vara en källa till nytt värde i produktionen, skulle det fungera som omfördelare av arbetskraftsefterfrågan i hushåll som genomgår cykliska förlopp. Dessa lönearbetare skulle då inte tillhöra en (arbetar)klass i den meningen att de var bärare av en specifik relation till produktionsmedlen och den exproprierande klassen. Som lönearbetare i den enkla varuproduktionen skulle deras lönearbete endast vara en fas i deras individuella livscykel. Samtidigt skulle det föra dem in i samma sociala klass som deras arbetsköpare.

Det finns emellertid inga skäl att förvänta att det skall råda balans mellan överskott och underskott på arbetare från alla hushåll. En utvecklad kapitalistisk arbetskraftsmarknad gör en sådan balans onödig. På marknaden säljs varan arbetskraft för bestämda perioder, och försäljningen i en period avslöjar ingenting om den långsiktiga relationen till ägandet av produktionsmedlen. Förutom funktionen av att omfördela

ENKEL VARUPRODUKTION

Syfte: lika varuutbyte, familjeförsörjning, reproduktion.

Formel: $\text{Vara} - \text{pengar} - \text{vara} (V - P - V)$, där bytet $P - V$ kan delas upp i tre delar: a) pengar till förnyelse av produktionsmedlen, b) pengar till hushållets konsumtion (inkluderar utlägg för familjearbetskraft) och c) pengar till löner för anställda.

Enhet: hushållsföretag = familj och företag i samma enhet. Produktionen bestäms av en kombination av demografiska förändringar (som hushåll) och konkurrensförhållanden på marknaden (som företag). Det totala värdet = k (förnyelse av produktionsmedlen) + hushållets konsumtion + löner till arbetskraft utifrån (värdet av förnyelse av arbetskraft, motsvarar $v = \text{löner i kapitalistisk produktion, inget mervärde.}$)

Gemensamt: hushålls- eller familjeproduktion

Ägaren står själv i produktionen, ingen direkt utsugning

HUSHÅLLSPRODUKTION

Syfte: direkt konsumtion eller lika produktbyte
 Produktion av bruksvärden av och inom familjen
 Direkt konsumtion eller avsättning av produkter och produktionsmedel, alternativt produktbyte med andra hushåll undandraget en marknad. Produktionen bestämd av demografiska förändringar (arbetskraft) eller brist på råvaror och produktionsmedel

Ingen direkt förmedling

Varu- och arbets(krafts)marknad där det råder konkurrens
 Köp av varor v.

Leverans av varor och arbetskraft från enkel varuproduktion
 "Lån" av arbetskraft, utlägg för löner
 Löner som bidrar till familjeinkomsten från "utlåning" av arbetskraft till kapitalistisk produktion

Gemensamt: företag som producerar varor för en marknad, privategendom

KAPITALISTISK VARUPRODUKTION

Syfte: profitproduktion, ackumulation.

Formel: $\text{Pengar} - \text{Vara} - \text{Större penningmängd} (P - V - P^1)$

Enhet: Kapitalistiskt företag

Produktionen bestäms av marknaden och konkurrensen på denna.

Totala värdet = $k + v + m$ (konstant kapital + variabelt kapital + mervärde). Formeln kan skrivas

$P - V < \text{arbetskraft} \dots \text{produktionsprocess, prod. medel} \dots (V^1 > V)$

Leverans av värde V^1
 Köp o. försäljning av arbetskraften som en vara.

hushållsarbetare bland företagen, tillhandahåller följaktligen arbetsmarknaden också en pool av permanenta lönearbetare som tillhör en annan klass. Det är därför viktigt att skilja på klasstillhörighet, som är relaterad till hushållet/familjen, och yrkesrollen, som är relaterad till individer. Den övervakade arbetaren kan tillhöra den ägande klassen (borgerligheten eller småborgerligheten), t ex genom släktskap, eller tillhöra arbetarklassen. Denna distinktion har knappast någon betydelse för produktionsbranscher, där det stora flertalet lönearbetare tillhör arbetarklassen, det vill säga inom de storkapitalistiskt dominerade sektorerna. Däremot är den viktig för analysen av relationen mellan lönearbetet och familjearbetet inom en bransch, där den enkla varuproduktionen dominerar eller utgör ett väsentligt inslag.

I yrkestermer tycks det som om de två typerna av lönearbete var identiska, men klassmässigt är de olika. För den permanente lönearbetaren motsvarar lönen den socialt nödvändiga arbetstid som går åt för att reproducera sig och sin familj, för att återigen fritt kunna sälja sin arbetskraft till ägaren av produktionsmedlen. För den tillfällige lönearbetaren, den som för tillfället är överflödig i familjeföretaget, blir lönen ett bidrag till reproduktionen av den enkla varuproduktionen. Löner som kommer utifrån ökar hushållsföretagets inkomst istället för att bli konsumtionsmedel för arbetaren som individ.(18)

Lönearbete i sammanhang med enkel varuproduktion har således en dubbel funktion i reproduktionen. Lönen bidrar i det ena fallet till reproduktionen av en arbetarklass, och i det andra fallet till reproduktion av den enkla varuproduktionens hushåll. Denna dubbla roll återspeglas i skilda effekter på individernas livscykel inom de olika produktionssättens klasser. Lönearbetarfasen är t ex i några fall endast en förberedelse för ansvaret att överta företaget.

Enkel och utvidgad reproduktion

Om vi håller variabeln tekniska förändringar i produktionsstorleken konstant, är det viktigt att betona att det inte finns något naturligt tryck som tvingar fram utvidgad reproduktion i den enkla varuproduktionen. Enkel reproduktion eller vidmakthållande av existerande produktionsnivå är fullt tillräcklig för varje hushållsföretags överlevnad. Däremot kan exempelvis demografiska faktorer leda till att företag med mer än en arvinge försöker sig på utvidgad reproduktion.

Utvidgad reproduktion har skilda former i enkel varuproduktion respektive kapitalistisk produktion. I det senare fallet leder mervärdestilläggnandet till ackumulation inom företaget, vilket medför en inne-

boende tendens till koncentration. I den enkla varuproduktionens fall medför den kombinerade inkomsten till hushållet och lönearbetaren inte någon motsvarande tendens. Tvärtom tvingar demografiska faktorer fram en utvidgad reproduktion som måste anpassa sig till konkurrensen, en tendens till "fission", i vilken inkomster i ett hushållsföretag används för att etablera ett nytt i samma storleksordning.

Skillnaden mellan utvidgad reproduktion i kapitalistisk varuproduktion respektive enkel varuproduktion framstår tydligt om man ser på deras olika effekter på konkurrensen. Kapitalistisk ackumulation leder till centralisering. Mindre framgångsrika företag konkurreras ut eller köps upp av de mera framgångsrika. I det andra fallet sker däremot den utvidgade reproduktionen genom delning, och antalet konkurrerande företag ökar. Produktionsstorleken är konstant, men antalet producenter ökar.

Tekniska förändringar kan emellertid skapa tendenser till ökad produktionsstorlek. För den enkla varuproduktionen innebär detta ett hot både mot enkel och utvidgad reproduktion. Detta gäller speciellt om proportionen mellan kostnader och priser samtidigt försämras. Likväl behöver inte några hushållsproducenters misslyckande leda till en omvandling av produktionen i branschen som helhet. Även med en relativt jämlik fördelning av produktionsmedlen, och utan något tvång till ackumulering, skiljer sig produktiviteten bland företagen. Dessa skillnader kan bero på skicklighet, jordens kvalitet eller till och med tur.

Om antalet företag som producerar en vara minskar, kan det både leda till en differentiering och till färre men större enheter. I det senare fallet måste individer från de hushållsföretag som inte klarat sig sälja sin arbetskraft i en annan bransch. Den enkla varuproduktionen kan prägla en bransch så länge tekniska villkor gör att behovet av arbetskraft kan tillgodoses inom hushållets demografiska ramar.

Konklusioner

Enkla varuproducenter har speciella relationer, dels till varandra och dels till klasser och skikt, som är bestämda av det kapitalistiska produktionssättet. Enkel varuproduktion förutsätter en utvecklad arbetsmarknad, och därmed fullt utvecklade kapitalistiska produktionsförhållanden. Kapitalistiska samhällsformationer möjliggör reproduktion av enkel varuproduktion, men tendentiellt medför effekten av den kapitalistiska dominansen att den enkla varuproduktionen utsätts för ett ständigt tryck och upplösningstendenser. Men historiskt är det en upplösning med varierande hastighet. Den kapitalistiska utvecklingen kan, samtidigt som

den borttränger den enkla varuproduktionen på vissa områden (t ex stora delar av det traditionella hantverket), öppna nya verksamhetsfält för den. Individer tvingas in i lönearbete, tillfälligt eller stadigvarande. Produktionsmedel "kollektiveras" av den kapitalistiska utvecklingen. Men eftersom en utvecklad arbetskraftsmarknad är nödvändig för både enkel och kapitalistisk varuproduktion kan de två samexistera i skilda branscher i samma ekonomi. De kan till och med under en viss period understödja eller balansera varandra.

Enkel varuproduktion – inte tidig kapitalism

De som argumenterar för att enkel varuproduktion är en tidig form av kapitalistisk produktion har påpekat, att den inte kan tänkas skild från det kapitalistiska produktionssättet, att kapitalism är beroende av utvecklandet av en hemmamarknad och att "småborgerligt kapital" är en drivkraft i den utvecklingen.

Existensen av en varucirkulation är emellertid inte heller detsamma som kapitalism.(19) Det är först när varuförhållandet präglar själva produktionen, inte bara cirkulationen, som vi kan tala om kapitalism. Det sker när kapitalet har trängt in i produktionssfären och blivit en produktion av varor medelst varor. Först när både produktionsmedel, existensmedel och arbetskraft har blivit varor har vi kapitalism.

Det är således viktigt i den marxistiska teorin att göra en distinktion mellan produktionssätt, i det här fallet enkel varuproduktion, och distributionsförhållanden eller bytessätt, som försiggår på marknaden.(20)

Beroendet av kredit- och finansieringsförhållanden gör inte heller den enkla varuproduktionen kapitalistisk. Däremot kan det vara av intresse att undersöka graden av avhängighet eller självständighet och hur den har förändrats över tiden i enskilda branscher. Det kan till exempel tänkas att uppknytningen till kreditinstitut i en bransch blivit så stark, att självbestämmandet över produktionen är hårt beskuret och i praktiken endast formellt.

Ett annat synsätt är att enkel varuproduktion enbart är en produktionsform, inte ett självständigt produktionssätt, och som sådan ett bihang till kapitalismen. Huvudargumentet härför är att den enkla varuproduktionen historiskt alltid varit underordnad och aldrig existerat självständigt. Den enkla varuproduktionen har dock inte bara varit ett övergångsproduktionssätt mellan feodalism och kapitalism utan också ett centralt produktionssätt. I de nordamerikanska kolonierna från omkring 1600 till revolutionen i slutet på 1700-talet var den det dominerande produktionssättet, och därefter förblev den ett viktigt produk-

tionssätt och fungerade som barriär mot den kapitalistiska utvecklingen.(21) Utöver detta historiska faktum har vi i det föregående betonat att den enkla varuproduktionen logiskt och historiskt har sin egen dynamik och sina egna lagar. Därtill kommer att den kapitalistiska dominansen har visat sig vara relativ och inte absolut.(22)

Den enkla varuproduktionens upplösning

Som alla produktionssätt inrymmer den enkla varuproduktionen motsättningar, och i varje samhällsformation finns tendenser både till dess upplösning och reproduktion. Eftersom den baseras på små, oberoende producenter, som alla äger sina produktionsmedel, finns alltid möjligheten att den privata egendomen kan säljas, exproprieras eller kollektiviseras. Hotet om centralisering av ägandet och proletarisering av enkla varuproducenter är ständigt närvarande. Det innebär att varje ifrågasättande av det privata ägandet tenderar att fungera som en alarmsignal. Det går inte att förstå den känslighet och ibland våldsamma politiska reaktion som bärarna av den enkla varuproduktionen uppvisar inför varje sådant ifrågasättande, om man inte har en grundläggande förståelse för detta fundamentala faktum.

Hur har då den ekonomiska process utvecklats, som undergräver den enkla varuproduktionens ställning i en kapitalistisk samhällsformation. Eller motsatt: hur motverkas upplösandet av den enkla varuproduktionen? Det finns två sidor av den enkla varuproduktionens upplösning och det kapitalistiska produktionssättets tillväxt, dels växten av en inhemsk marknad för kapitalistisk produktion, och dels växten av arbetskraftsefterfrågan. Förekomsten av en enkel varuproduktion medför en inhemsk marknad som de enkla varuproducenterna är i behov av. I den meningen gynnar den enkla varuproduktionen en kapitalistisk utveckling.

Men så länge enkel varuproduktion är möjlig, blockeras efterfrågan på lönearbete, vilken är den grundläggande betingelsen för en kapitalistisk utveckling. När dessutom en stor del av befolkningen kan bli enkla varuproducenter begränsas framväxten av en inhemsk marknad. Eftersom de enkla varuproducenterna till en viss del kan producera sina egna existensmedel utvecklas ingen fullständig varumarknad.

När å andra sidan arbetskraften blir en vara, blir även produkterna som reproducerar arbetskraften varor. Upplösningen av enkel varuproduktion och kapitalismens utveckling är följaktligen två sidor av samma ekonomiska process. Den enkla varuproduktionen löses upp i två motsatta krafter. Å ena sidan blir en del av de enkla varuproducenterna små kapitalister. Deras produktion inriktas på ackumulation, på expansion, där

besluten i företaget bestäms av marknaden. Småkapitalisterna blir en kraft som driver på det kapitalistiska produktionssättets utveckling. De strävar efter att utveckla sina marknader, att anställa flera lönearbetare och ackumulera sitt kapital. Denna expansion är emellertid avhängig tillgången på lönearbetare. Den viktigaste motkraften mot en sådan utveckling blir således å andra sidan de enkla varuproducenter som ännu inte slagits ut, utan fortfarande slåss för sin existens, mot proletarisering och förlust av sina produktionsmedel.

Synen på upplösningen av enkel varuproduktion och kapitalismens utveckling som två sidor av samma process har även bidragit till att de två produktionssätten sammanblandas. En serie kvantitativa förändringar som t ex att varuutbudet ökar och att fler och fler bruksvärden blir bytesvärden, har inte hållits isär från den kvalitativa förändring som innebär uppkomsten av ett system, som till skillnad från den enkla varuproduktionen bygger på ett dominans- och exploateringsförhållande. I en bytessituation i vilken ägarna av två olika slags varor samtidigt framstår som fria och jämlika medborgare, synes kapitalismen endast vara en utvidgning av den enkla varuproduktionen.

Av det sagda framgår också, vilket empiriska data understödjer, att motsättningar mellan enkla varuproducenter och småkapitalister är av ett annat slag än motsättningar mellan olika kategorier av kapitalister – små, medelstora och stora. I det förstnämnda fallet är det motsättningar som följer av olika system, medan det senare gäller motsättningar inom kapitalismen, dvs skillnader i betingelser mellan att driva småkapitalistisk respektive storkapitalistisk verksamhet. Data rörande en rad kapitalistiska länders utveckling visar, att en expansiv, hektisk kapitalistisk utveckling främst har inneburit ett hårt tryck mot den enkla varuproduktionen och tydliga upplösningstendenser, medan småkapitalistisk verksamhet under samma tidsperiod har profiterat på expansionen.(23)

Detta kan tolkas så, att småkapitalistisk verksamhet styrs av marknaden och konkurrensen från andra kapital, stora som små. Småkapitalister tenderar därför, i motsats till enkla varuproducenter, att försöka befria sig från beroendet av traditionella produktionsmetoder, hantverksskicklighet etc, och framför allt från beroendet av den egna arbetskraften, för att verksamheten helt skall baseras på lönearbete. Historiskt kan man också se hur deras respektive positioner har medfört olika förhållningsätt till utvecklingen. De enkla varuproducenterna har snarare försvarat det traditionella arbets- och levnadssättet mot yttre krafter som t ex produktionens alltmer samhälleliga karaktär, statens roll och den fria konkurrensens begränsningar genom monopolisering och teknologisk utveckling.

Samtidigt vill vi betona att de enkla varuproducenterna inte enbart

kan sägas ha fungerat som historisk bromskloss för den kapitalistiska utvecklingen. Inte heller har småkapitalisterna alltid varit pådrivande. Kapitalismens utveckling är ingen rätlinjig process. Ekonomiska högkonjunkturer avlöses av kriser, regressioner av accelererade förlopp. "Flaskhalsar" uppstår bland annat för att vi har att göra med kombinationer av olika produktionssätt. Dessutom finns det inte något enkelt samband mellan de grundläggande ekonomiska processerna och vad som utspelar sig i den ideologiska och politiska överbyggnaden.(24)

Därför är inte heller manöverutrymmet för de enkla varuproducenterna så smalt som man vid en hastig betraktelse kan tro. De kan anpassa sig till utvecklingen på olika sätt. Så tvingas de t ex att (i olika utsträckning) använda modern teknologi med åtföljande skuldsättning och beroende av kapitalistiska kredit- och ränteförhållanden.(25) De kan också utnyttja kriser och motsättningar under kapitalismen till sin förmån. Det förhållandet att enkla varuproducenter till skillnad från arbetare och tjänstemän äger och kontrollerar de produktionsmedel, som är nödvändiga för deras reproduktion, kan fungera som subjektiv motivering för dem att utvidga sin arbetstid i konkurrensen med den effektivare kapitalismen.(26) Just förlängningen av arbetstiden är ett viktigt vapen i kampen mot den kapitalistiske konkurrenten. Ett annat är, som vi tidigare framhållit, att sälja delar av familjens arbetskraft till den kapitalistiska sektorn, och därmed öka hushållets inkomst. Ett tredje är att kombinera sitt eget arbete med annat, till exempel lönearbete eller småborgerlig verksamhet. Denna så kallade yrkeskombination kan fungera som ett upprätthållande försvar av den enkla varuproduktionen i kampen mot den kapitalistiska omvärlden.

En kris i den kapitalistiska ekonomin, med åtföljande företagsnedläggningar och arbetslöshet, kan få motsatta verkningar för den enkla varuproduktionen. Från 1930-talet och framåt, det vill säga i den statsingripande kapitalismens tidsålder, har kriser i den industriella sektorn lett till att statliga myndigheter stimulerat nyetablering av småborgerliga verksamheter, inte minst som ett led i att lindra krisens verkningar. Det gäller både 30-talskrisen,(27) krigsslutet och dagens situation.

Vi vill emellertid påminna om att kriser, såväl för kapitalismen som för den enkla varuproduktionen, även får konsekvenser för de politiskt-organisatoriska och ideologiska förhållandena. Så kan t ex starka ekonomiska, fackliga och politiska organisationer som uttrycker småproducenternas intressen lätta på det kapitalistiska trycket genom att få genomfört förändringar av skatter och avgifter, restriktioner mot sammanslagningar och strukturrationalisering, direkta stödåtgärder osv. På motsvarande sätt kan ett ideologiskt klimat präglad av liberala tankegångar gynna även de enkla varuproducenterna. Ett sådant klimat kan ju

underlätta åtgärder som slopande eller sänkning av arbetsgivaravgifter, nedskärningar av den offentliga sektorn, slopande av lagar som reglerar anställningstryggheten, borttagande av olika kontrollerande och administrativa regler för företagen. En liberal politik kan emellertid också innebära åtgärder som gynnar storkapitalet, och därmed slå hårt mot småföretagen. Mönstret är alltså inte entydigt. Det krävs konkreta studier för att bedöma den statliga politikens konsekvenser för den enkla varuproduktionen i varje samhällsformation, bland annat av det skälet att staten i förhållande till de ekonomiska krafterna kan agera relativt självständigt.

3. Den småborgerliga klassen

Den klass som är bärare av produktionssättet enkel varuproduktion är småborgerligheten. Till skillnad från det kapitalistiska produktionssättet, som bärs upp av två klasser, kapitalistklassen och arbetarklassen, består alltså den enkla varuproduktionen endast av en klass. Den kan fungera som en klassförsonande kraft i samhället, dels på grund av sin ställning i produktionsprocessen, dels för att den i samhällsformationen hamnar emellan de två huvudkrafterna, kapitalistklassen och arbetarklassen.

I det föregående har vi huvudsakligen använt uttrycket enkla varuproducenter istället för småborgerlighet. Vi har ansett det lämpligt att reservera begreppet småborgerlighet för en mer konkret analysnivå⁽¹⁾ och använda begreppet enkla varuproducenter på den abstrakta produktionssättsnivån. Strikt talat omfattar den traditionella småborgerligheten dem som tjänar sitt uppehälle huvudsakligen genom eget arbete, med sina egna produktionsmedel (verktyg m m) eller annan egendom (jord, verkstad, butik). Småborgerligheten är uppdelad i en urban och en agrar del. Den urbana delen består framför allt av självsysselsatta småproducenter, handlare och butiksägare utanför jordbruket. Den agrara delen inrymmer de bönder, som arbetar på sin egen jord med sin egen arbetskraft. Den urbana och den agrara delen kan ses som två fraktioner inom den småborgerliga klassen.⁽²⁾ Men beteckningen "utanför jordbruket" är inte liktydig med "utanför landsbygden". Även det minsta landsbygds-samhälle har sin lanthandel och som regel också ett antal hantverkare och små industriidkare, speciellt inom byggnads- och anläggningsbranscherna. Alla dessa för vi till den urbana småborgerligheten. Samtidigt kan just dessa grupper ofta fungera som en förmedlande länk, som förenar klassen över urbaniseringsgränserna (som innehåller många fler aspekter än bebyggelsetäthet). Den förmedlande funktionen är inte minst av politisk och ideologisk karaktär, och vi återkommer till dess eventuella effekter längre fram.

Jämte den horisontala indelningen av småborgerligheten finns det även en vertikal, som går från relativt "burgna" till olika halvproletära grup-

per. Vi föreslår en uppdelning i tre skikt; ett lägre "halvproletärt", ett huvudskikt samt ett övre "burget". Kriterier har varit grad och art av verksamhet, företagsstorlek (respektive jord- och skogsareal), antalet anställda och kapitalbehov. Inom de urbana sektorerna finns alltifrån enmansföretag inom hantverk, detaljhandel och fria yrken till företag med ända upp till tio anställda inom vissa arbetskraftsintensiva industribranscher, från företag med knappa kapitaltillgångar till något större. Inom den agrara sektorn finns det små, medelstora och stora familjeföretagare, från fattiga småbrukare till välbärgade bönder, liksom det i fisket finns en uppdelning mellan dem med tekniskt avancerad båt och utrustning och dem med enklast tänkbara hjälpmedel. I skogsbruket finner vi vanligen kombinationsformer med de andra primärnäringsarna, ibland i kombination med småindustriell verksamhet, bygg- och anläggningsarbeten på landsbygden.(3) Vi har illustrerat uppdelningen i figur 3:1 (se sid 39).

Om vi skall vara precisa, betecknar termen borgare ursprungligen stadsinnevånare,(4) och det är inte ovanligt att man skiljer mellan småborgerlighet och bönder.(5) Det avgörande från vår synpunkt är emellertid den gemensamma sociala positionen för småborgerlighetens olika delar. När det gäller dess förhållande till andra klasser, menar vi dessutom att den vertikala skiktningen är viktigare än den horisontella. Småbrukaren som tjänar extra i skogen har rimligtvis mera gemensamt med skomakaren än med den modernt brukande, välmående familj jordbrukaren. Klassmässigt sett står han också nära sina lönearbetande kamrater, precis som det finns mycket som förenar den moderne familj jordbrukaren och den agrare kapitalisten. När vi på detta sätt närmare oss ytterkanterna i klasstrukturen, ökar betydelsen av den politiska och ideologiska bestämningen.

En annan förvirrande term i sammanhanget är medelklass, som ibland används parallellt med småborgerlighet. Medan småborgerlighet analytiskt är definierad som en specifik klass, har termen medelklass inget sådant innehåll. Tvärtom används termen ofta just för att avvisa en preciserad definition, och den ges olika innehåll beroende på vilket sammanhang den används i, och av vem den används. Den historiska användningen av termen medelklass har ofta knutits till en vag kombination av olika klasser, eller delar av klasser, som tillsammans bildar en samhälleligt klassmässig mitt. Begreppet är åtminstone för vårt vidkommande oanvändbart.

En sista oklarhet, som vi skall ta upp, kommer av en sammanblandning mellan olika former av egendom. En småborgare är egendomsägare, men det rör sig inte i första hand om personlig egendom utan om produktiv egendom, vilken används i en produktionsprocess. I vardagligt språk

Figur 3:1. Småborgerlighetens sammansättning och skiktning.

DEN AGRARA SEKTORN: Jordbruk med binäringar				DEN URBANA SEKTORN: Industri & hantverk, handel, service etc.			
Jordbruk	Skogsbruk	Fiske		Industri, hantverk, handel, tjänster, service	Fria yrken		
Välbärgade familjejordbrukare; kapitalintensivt jordbruk, några få anställda, jordareal 50–100 ha	Skogsägare 200–400 ha, få anställda el. kon-trakt med skogs-bolag.	Ägare till mo-dern båt med avancerad tek-nisk utrustning. Några få an-ställda.		Småföretagare med så många anställda och så stort kapitalbehov att de står småkapita-listerna nära. Snittgräns fem anställda, övre gräns tio.	Privatpraktiserande läkare, tandläkare, jurister, ekonomer, arkitekter.		
Medelstora fa-miljejordbruk, ingen anställd, ev. hustru el. barn medhjälpare, 10–50 ha	Skogsägare 50–200 ha, kombinations-former	Ägare till nor-malstor båt med motsvarande utrustning		Små industri- och hantverksidkare, bu-tiksägare, handlare, åkeriägare med några få anställda. Hotell- och restau-rangägare, mäklare, städfirmor, tvät-tenier, frisörer etc.	Fria yrkesutövare inom kultur, mass-media och under-hållning		
Småbrukare med mindre än 10 ha, yrkeskombination skogsbruk, fiske el. anläggningsarbete, ingen anställd	Upp till 50 ha skog, samtidig gårdsbru-kare, yrkeskombi-nation, ingen anställd	Ägare till mindre båt, fisket inte huvudsakliga in-komstkällan, yr-keskombination, ingen anställd		Huvudsakligen enmansföretagare			
Kapitalbehov, areal, antal an-ställda, omfång av egenarbete	Areal: storlek, bördighet	Båttyp, utrust-nings, redskap		Kapitalbehov, antal anställda, om-fång av egenarbete, verksamhetstyp			

används begreppet småborgerlig ofta för att beskriva ett krampaktigt och fixerat fasthållande och beroende av sin personliga egendom som villan, bilen, färgteven etc. Det fungerar som ett ofta negativt värdeomdöme. För tydlighetens skull vill vi därför påpeka att vår egen användning av begreppet småborgerlighet är baserad på en teoretisk definition.(6)

Småborgerlighetens klassintressen

Motsvarigheten till den abstrakta analysens enkla varuproducenter framträder alltså på den mer konkreta klasspositionsnivån som en småborgerlighet med en bestämd politisk och ideologisk praktik. Småborgerlighetens klassintressen går inte att entydigt bestämma. På ett allmänt plan kan man säga att ramarna för dessa klassintressen sätts av vad som är gynnsamt eller ej för den enkla varuproduktionen. De är alltså kopplade direkt till ett helt systems intressen till skillnad exempelvis från arbetarklassen. Det finns emellertid ingen omedelbar överensstämmelse som gör att allt vad småborgerligheten företar sig befrämjar den enkla varuproduktionen som system.

Småborgerligheten står egentligen inte i ett klassmässigt motsatsförhållande till någon av det kapitalistiska samhällets huvudkrafter. Det rör sig, strikt talat, om en motsättning mellan olika produktionssätt. Därför riktar sig småborgerligheten ofta mot "hela systemet". Småborgerlighetens motsättning till det kapitalistiska systemet, som ekonomiskt system, har historiskt sett ofta riktat sig mot storkapitalet och det räntebärande kapitalet. Med kapitalets koncentration och centralisering(7) hotas tendentiellt den enkla varuproduktionen både i produktions- och cirkulationssfären. Strängt talat bör man skilja på två saker. Dels på effekterna av kapitalets centralisering och koncentration som en process innanför det kapitalistiska produktionssättet, vilket drabbar de mindre kapitalen, de små kapitalisterna. Dels effekterna av det kapitalistiska produktionssättets utbredning och växande dominans över produktionssättet enkel varuproduktion, vilka drabbar de enkla varuproducentenheterna och småborgarna. Dessa två processer sammanfaller i den konkreta analysen.

När det gäller motsättningen till det räntebärande kapitalet kan det finnas anledning att påpeka, att för småborgaren är räntan för den kredit han behöver ofta en ren förlust, som dras av från hans egen arbetsinsats, medan räntan för kapitalisten snarare är ett avdrag från det mervärde som hans arbetare har frambringat. Räntorna kan för småborgaren bli

”droppen som får bägaren att rinna över”, medan de för kapitalisten framstår som ”en droppe i havet”.

Motsättningen mellan småborgerligheten och borgarklassen får emellertid inte samma antagonistiska karaktär som motsättningen mellan arbetarklassen och borgerligheten. Som bärare av den enkla varuproduktionen står småborgerligheten utanför det kapitalistiska systemet, och kommer därför i en annan motsättning till borgerligheten. Denna motsättning gör för det mesta halt inför det gemensamma försvaret av den privata egendomsrätten. Småborgerligheten sluter därmed i sista hand upp bakom borgerligheten i dess kamp mot arbetarrörelsen, vars mål uppfattas som avskaffandet av den privata egendomsrätten till produktionsmedlen. Detta är den klassmässiga konsekvensen av den kapitalistiska dominansen över den enkla varuproduktionen. Men denna dominans utesluter inte att småborgerligheten kan utgöra en självständig social kraft.

Ett annat sätt att uttrycka detta är att småborgerligheten som bärare av den enkla varuproduktionen har ”framtiden bakom sig”, liksom den enkla varuproduktionen som dominerande produktionsätt i en samhällsformation. Dörren har stängts för småborgerlighetens möjligheter att genomdriva sina långsiktiga intressen på samma sätt som borgerligheten och arbetarklassen.

Småborgerligheten och staten

Småborgerligheten är definitoriskt endast intresserad av sådana statliga åtgärder som förbättrar möjligheterna till fortsatt existens för den enkla varuproduktionen.(8) Det normala mönstret under efterkrigstiden har emellertid varit att den kapitalistiska utvecklingen har inneburit ett hot mot småborgerligheten.(9) I detta sammanhang är det nödvändigt att något belysa de statliga ingreppens effekter för olika branscher. Åtminstone i de nordiska länderna har nämligen den statliga aktiviteten varit betydligt större inom jordbruket än inom urbana områden som detaljhandeln, hantverket och den mindre industrin. Den statliga jordbrukspolitiken har som regel haft som mål att effektivisera och rationalisera jordbruket, vilket har lett till en minskning av de små, icke bärkraftiga enheterna, och en satsning på bärkraftiga, tekniskt avancerade familjebordbruk. Eftersom småbruket normalt har varit fler har detta medfört en kraftigt reducerad jordbruksbefolkning under efterkrigstiden. Först försvann lantarbetarkåren. Sedan genomgick det agrara småborgerskapet en kraftig minskning och som följd därav en omfattande inre omstrukturering. Konsekvenserna av denna omstrukturering kan uttryckas

på många sätt. Den genomsnittliga jordbruksarealen steg. Samtidigt genomgick den agrara småborgerligheten viktiga politiska och ideologiska förändringar.

Utvecklingen har varit olikartad i de nordiska länderna, både vad beträffar tidpunkt, tempo och omfattning. Men som generell karakteristik kan man säga att målet för och effekterna av den statliga jordbrukspolitiken varit desamma för samtliga nordiska länder. Till effekterna hör också att den enkla varuproduktionen har stärkt sin dominerande ställning inom jordbruket. Familj jordbruket är idag mer typiskt än tidigare.

Inom detaljhandeln, hantverks- och småindustrin har effekterna av den statliga politiken varit mindre. Visserligen har det varit vanligt med speciella åtgärder för småindustrin, som t ex krediter, utvecklingsfonder, lokaliserings- och etableringsstöd, industriservice och vidareutbildning. Men på det hela taget rör det sig om småsummor i jämförelse med de statliga subventionerna till jordbruket. I jordbruket har det förekommit mer omfattande och effektiva ingrepp. I de urbana sektorerna har ingreppen varit mer passiva och snarare "upprätthållande". Den agrara småborgerligheten har också i högre grad än den urbana lyckats tillvarata sina intressen genom sina organisationer och via den statliga politiken. Det har i viss mån baserats på en mer pragmatisk syn på staten än den som dominerat inom den urbana småborgerligheten. Man kan också konstatera en mer ideologiskt-principiell motvilja, för att inte säga antagonistisk hållning, till statliga ingrepp hos den urbana småborgerligheten. Ovanstående är emellertid inte entydigt om man ser till samtliga nordiska länder. Förhållanden växlar både från land till land och från en historisk period till en annan. Inte heller skall det tolkas som att småborgerligheten "vinner" på att inta en prostatlig hållning i teori och praktik, istället för att bekämpa den.(10)

Klassen med Janusansiktet

"Den oberoende bonden eller hantverkaren klyves i två personer . . . Såsom ägare av produktionsmedlen är han kapitalist, såsom arbetare är han sin egen lönearbetare. Han betalar således som kapitalist sin lön till sig själv och drar sin profit av sitt kapital, dvs han exploaterar sig själv som lönearbetare och betalar, i the surplus value till sig själv den tribut som arbetet är skyldigt kapitalet. Kanske betalar han som jordägare ännu en tredje del (jordränta) till sig själv, precis som industrikapitalisten . . . Produktionsmedlen blir till kapital endast såvida de som en självständig makt har blivit självständiga gentemot arbetet. I det anförda fallet är producenten — arbetaren — innehavare, ägare av sina produktionsmedel. De är således inte kapital, lika litet som han är lönearbetare i förhållande till dem. Inte desto mindre uppfattas de som kapital, och han i sig själv kluven, så att *han* såsom kapitalist använder sig själv såsom lönearbetare."(11)

Denna analys kan också tillämpas på handlare och butiksägare, om en av de "två personerna" är köpmannakapitalisten. Småborgerligheten representerar en klassmässig personlighetsklyvning, med en i sin sociala identitet inbyggd klassmotsättning. Det småborgerliga Janusansiktets två halvor uppvisar småborgerligheten dels mot borgarklassen och dels mot arbetarklassen. I det första fallet företräder småborgerligheten den som lever på eget arbete mot den som lever på andras, i det andra företräder den egendomsägaren mot den egendomslöse. Mellan dessa positioner tycks den småborgerliga klassen ständigt slitas och uppvisar därför sällan ett enhetligt och konsekvent agerande.

Om den förra demarkationslinjen är viktigast, sluter småborgerligheten upp bakom borgerskapet, deltar i dess attacker på arbetarrörelsen och stämmer in i hyllningskören för Egendomens Rättigheter som grunden för ett fritt och demokratiskt samhälle. Om den senare dominerar föreligger möjligheter till klassallianser med arbetarklassen, med vilken småborgerligheten delar sin osäkra tillvaro och sin kritik av kapitalismens dåliga sidor (även om det inte alltid är samma sidor av kapitalismen man kritiserar). Men samtidigt är speciella problem förknippade med rollen som liten arbetsköpare. Nödvändigheten av att kompensera de fördelar som de stora konkurrenterna har, gör att "arbetsproblem" som krav på förbättrad miljö, störningar i produktionen och arbetskonflikter kan upplevas som direkta hot mot verksamhetens fortsatta drift. Denna känslighet gör att pendeln snabbt kan svänga mellan konkurs och succé, mellan desperation och expansionplaner.

Ett handlingsdilemma

Vi kommer nu till två ytterligare aspekter på småborgerlighetens motsägelsefulla klassplacering och dess effekter. Den första berör vad vi kan kalla den sociala eklekticismen och den andra vacklan mellan progressiva och reaktionära ståndpunkter:

"... småborgaren är sammansatt av å ena sidan och å andra sidan. Så är det med hans ekonomiska intressen och därför också så i hans politiska, religiösa, vetenskapliga och konstnärliga ståndpunkter. Så också på moralens område, ja, i allting. Han är en levande motsättning . . . (12)

"Varje ekonomisk relation har en god och en dålig sida . . . Han (den småborgerligt intellektuelle) ser den goda sidan framställd av de borgerliga ekonomerna; de dåliga ser han påtalade av socialisterna . . . Han vill vara syntesen – han är sammansatt av felaktigheter. Han vill sväva över borgerligheten och proletäerna som den opartiske vetenskapsmannen – men han är blott småborgaren som kastas fram och tillbaka mellan arbete och kapital, borgerlig politisk ekonomi och kommunism." (13)

Eklekticismen består enligt Marx i att småborgaren vill både vara en bor-

gare och en man av folket. Han vill i teori och praktik försona klasserna, finna den medelväg som alla kan vandra. Men för att nå den rätta balanspunkten måste han först foga ihop oförsonliga motsättningar och låna element från olika håll på ett eklektiskt sätt för att sätta ihop en "ideal-teori" eller "idealideologi."

Nära kopplad till eklekticismen på teorins och ideologins område är den andra aspekten, nämligen småborgerlighetens vacklan mellan att stödja en progressiv respektive reaktionär politik. Detta stöd växlar alltefter den historiska situationen. Skiften mellan olika positioner kan ske snabbt, och följer ofta politiska konjunkturer. Denna vacklande och snabbt föränderliga karaktär har inneburit att småborgerliga politiska partier historiskt ofta har spelat en betydelsefull, men sällan någon ledande roll. Den småborgerliga klassens vacklan har ofta gjort det svårt att hålla samman en effektiv organisation ideologiskt och politiskt. Men småborgerligheten utgör samtidigt ett tacksamt offer och en ständig utmaning för politiker och politiska partier. Det är den klassen i samhället som spontant "utsöndrar" ett missnöje, som politiker – ofta karismatiska ledargestalter med "politisk näsa" – kan spekulera i.

Den speciella relation mellan representanter och representerade, som gäller för den småborgerliga klassen, går teoretiskt tillbaka på en småborgerlig självförståelse. Det var denna relation som Marx angående de franska parcellbönderna formulerade med orden "de kan inte representera sig själva, de måste representeras." (14) Representationen skall fungera på samma sätt som verksamhetsledaren representerar personalen, det vill säga i enlighet med ett patriarkaliskt synsätt. Vid sidan av direkt-demokratien är patriarkalismen två av grundstenarna i småborgerlighetens relation till den politiska scenen. Därför omhuldar småborgaren sin ledare, vare sig det rör sig om monarker, politiker eller den av folket utvalde.

Både småborgerlighetens agrara och urbana fraktioner är historiskt på nedåtgående, och har således intresse av att motverka den kapitalistiska utvecklingen. Men under identiska villkor kan de olika fraktionerna reagera olika, liksom olika grupperingar kan inta motsatta positioner i en fråga. Framför allt kan det uppstå motsättningar mellan partier och organisationer, som baserar sig på småborgerligheten, eller vilkas klassbas kommer från småborgerligheten. Sådana motsättningar kan t ex bero på svårigheten att förverkliga småborgerlighetens materiella intressen i ett av kapitalismen dominerat samhälle. Vi anser att det krävs en precisering, och i viss mån även nyansering, av synen på småborgerligheten som Den Reaktionära Klassen. I förbigående kan nämnas att formuleringar i *Kommunistiska Manifestet* överbetonar de reaktionära dragen hos småborgerligheten, samtidigt som de överbetonar hastigheten i den utveck-

ling vari kapitalismens lagbundna tendenser skulle slå igenom. Därmed underskattades de fördröjningar, förskjutningar och blockeringar som den kapitalistiska processen ställts inför. Men marxismens klassiker var varken profeter eller futurologer. Följande uttalande präglas emellertid helt uppenbart av en överskattning, både av hastigheten och djupet av den kapitalistiska utvecklingsprocessen:

”De hittillsvarande medelstånden, de små industriidkarna, köpmännen och räntetagarna, hantverkarna och bönderna, alla dessa klasser sjunker ned i proletariatet, dels därför, att deras lilla kapital inte räcker till för drift av storindustri och dukar under i konkurrensen med de större kapitalisterna, dels därför att deras speciella skicklighet blir värdelös genom nya produktionsätt . . . Av de klasser, som i våra dagar står gentemot bourgeoisin, är blott proletariatet en verkligt revolutionär klass. Alla de andra klasserna förfaller och går under med storindustrins framväxt, proletariatet åter är dennas egen produkt. Medelstånden, den lilla fabrikanten, den lilla köpmannen, hantverkaren, bonden, alla bekämpar bourgeoisin för att skydda sin existens som medelstånd mot undergång. De är alltså inte revolutionära utan konservativa. Än mer, de är reaktionära, ty de söker vrida historiens hjul tillbaka. Om de är revolutionära, så är de det med hänsyn till sin förestående övergång till proletariatet, så försvarar de inte sina nuvarande utan sina framtida intressen, så lämnar de sin egen ståndpunkt för att ställa sig på proletariats.”(15)

Kapitalismens utveckling har inte medfört en utradering av småborgerligheten. Inte heller har den inneburit ett reellt underordnande av den enkla varuproduktionen. Processen har varit mindre entydig, och det har uppstått många motverkande tendenser. Utslagningen av en kategori småborgare har ofta motsvarats av en annans födsel. Med ett bredare tidsperspektiv sammanfattar *Manifestet* emellertid kapitalismens och det borgerliga samhällets utveckling. Småborgerligheten har kraftigt reducerats, och den enkla varuproduktionen trängs alltmer ut ur produktionen. På det hela taget har kapitalismens utbredning också förstört traditionella relationer i dess ursprungliga former, både på landet och i städerna. Kapitalet har ”dragit en betydande del av befolkningen undan lantlivets förslöande inverkan och placerat den i staden, liksom det har civiliserat de barbariska folken, gjort bondefolken beroende av de borgerliga folken, österlandet av västerlandet.”(16)

Några kärnteman i en småborgerlig ideologi

Det finns en världsbild uppbyggd kring den enkla varuproduktionen, en småborgerlig ideologi. Dess konkreta uttrycksformer varierar, men vi menar att man teoretiskt kan urskilja ett antal kärnteman, som återkommer under olika samhällsformer och tidsperioder. Vi har försökt formulera dem nedan.

En romantisering av svunna tider, som är ett uttryck för insikten om

att "framtiden ligger bakåt i tiden". Av detta följer utvecklingspessimism och teknikfientlighet. Samtidigt glorifieras traditionella arbets- och levnadssätt, samt normer som upplöses av samhällsutvecklingen: ärlighet, sparsamhet, skuldfrihet, plikt känsla, god hushållning och ordning. Enheten mellan arbete och fritid betonas, liksom synen på familjen som samtidig produktions- och konsumtionsenhet. I familjen ses mannen som naturligt överhuvud, på samma sätt som i familjeföretaget. Kvinnan blir hemmets och familjens hjärta. Hon skall garantera den sociala konformiteten och stå för kärlek, omsorg, känslor och trygghet. Denna könsliga uppdelning återkommer i synen på uppfostran. Söner skall fostras till faderns produktiva roll och döttrar till moderns reproduktiva. Småborgerligheten är bärare av starka patriarkaliska drag.

Försvaret av den privata egendomsrätten kan förenas med en positiv inställning till kooperativa egendomsformer, men däremot inte med statligt eller offentligt ägande. Förstatligande ses som ett hot mot individen, mot det egna självständiga arbetet och rätten till att bestämma över sig själv. Denna individualism står i total motsättning till kollektivism, vilken identifieras med statskapitalism och socialism. Resultatet blir ofta hävdandet av icke-inblandning som en viktig princip för ekonomisk verksamhet. Det privata ägandet skall å andra sidan bygga på eget arbete och inte på exploatering av andra. Här kan man iakttaga en skiljelinje gentemot en borgerlig syn på ägandet.

Det produktiva arbetet hyllas. Det kan ses som en följd av relationen/föreningen mellan den enkla varuproducenten och hans produktionsmedel, liksom arbetets självständiga karaktär. Motsatsen, det improduktiva arbetet, får ofta det intellektuella arbetets form – skivarbetet, pappersvänderiet. I förlängningen härav ställs närande mot tärande kapital. Idealet för arbetsprocessen blir hantverkarens och jordbrukarens skicklighet och förmåga till överblick. Detta kontrasteras mot det monotona och opersonliga fabriksarbetet.

En moraliserande kritik av kapitalismens dåliga sidor. Den ger ofta uttryck för en antikapitalism som vill ersätta systemets sjuka delar men behålla systemet, en systemkritik som inte är systemöverskridande. Det gäller exempelvis synen på profit. Det finns rättfärdig och orättfärdig profit. Den orättfärdiga tillskansar sig rentier, kreditorer och ockrare. Även storbanker och monopolistiska företag kan drabbas av denna kritik. Samhällsutvecklingen har även tillfört andra grupper, som ses som sjuka utväxter på en sund kropp, till exempel byråkrater, skattefogdar, pampar och intellektuella. Dessa nya tärande gruppers framväxt anses ha påskyndats av arbetarrörelsens fackliga och politiska organisationer.

Principerna om *jämlikhet, rättvisa och lika möjligheter för alla* bör gälla för hela samhällets sätt att fungera. Det finns en relation mellan

dessa principer och den enkla varuproduktionens marknadsrelation, det lika varuutbytet. Ur principerna kommer också stödet till liberalismen, ett stöd som ofta har varit mera konsekvent än hos liberala partier. Det har gällt både den ekonomiska politiken, där monopolism har setts som konkurrens på orättvisa villkor, och önskan om en återgång till nattväk-tarstaten.

Även en *kritik av den parlamentariska demokratin och dess representationssystem* kan sägas ha sin bakgrund i den enkla varuproduktionens funktionssätt. Alternativen är olika direktdemokratiska uttrycksformer. Ett lands styrelse, regering, skall enligt detta synsätt vara ett direkt uttryck för folkviljan. Ett folk som låter sig representeras är i grunden ett ofritt folk. Sammanvävningen av politik och ekonomi, av offentligt och privat, av arbete och fritid kan relateras till det småborgerliga familjeföretaget. På samma sätt som mannen/fadern bestämmer i familjen/företaget kan en ledargestalt träda in på den politiska scenen och direkt uttrycka folkviljan. Den politiska organiseringen i samhället bör inte vara uppbyggd på särintressen eller klasser utan bygga på korporativa principer typ yrkes- och broderskapsföreningar, frivilligföreningar och andra folkliga rörelser.

Småproduktion och småegendom för med sig ett *naturligt och principiellt motstånd mot storskalighet*, centralisering och byråkratisering på samhällets alla områden. Istället formuleras alternativ omkring begrepp som småskalighet, decentralisering och överblickbarhet. Denna uppfattning tycks innefatta en kategorisk syn på storleken, vare sig det gäller näringsliv, byråkrati eller demokrati, nämligen att småskalighet alltid är att föredra framför storskalighet. Alla de faktorer, som genom sin storlek framstår som hot mot småborgerligheten, har vuxit fram i samband med den kapitalistiska utvecklingen.

Argumenteringen för *en tredje väg* mellan kapitalism och socialism speglar en vacklan mellan reaktionära och progressiva ståndpunkter, varigenom småborgaren slits mellan rollerna som egendomsägare och lönearbetare. I den första företräder han ägaren mot den egendomslöse, i den andra lever han på eget arbete och inte på andras. I det första fallet försvarar han egendomsrätten, i det andra ser han dess avigsidor, det vill säga kapitalismens "sjuka sidor". Han kan därför inte se motsättningen mellan arbetare och kapitalist, och han försöker skapa en idealideologi som alla kan känna igen sig i.

Tendenser i den småborgerliga klassens utveckling

Marx' analys av kapitalismen framhävde tendenserna till centralisering

och koncentration. Av dessa processer följer också en bortrationalisering av småborgerligheten, inte bara ur industrin utan även ur lantbruket. Denna utslagning har tagit olika former i olika länder, och även för de respektive sektorerna. Skillnaderna har i väsentlig grad varit avhängiga politiska och ideologiska faktorer, och den fortgående elimineringen kräver därför ett historiskt perspektiv för att låta sig förklaras. Detta återkommer vi till längre fram. Här skall vi granska utvecklingen inom olika sektorer och branscher.

Jordbruket

Vi har argumenterat för det rimliga i att analytiskt jämställa småborgerligheten inom den urbana och den agrara sektorn. Inom bägge finns det två olika produktionssätt, baserade på privat egendom och med motsvarande klassuppdelning. Inom jordbruket återfinns kapitalistiska storjordbruk med lönearbetare samt familjejordbruk av olika storlekar baserade på den enkla varuproduktionen.⁽¹⁷⁾ Den vanligaste utvecklingen har varit att lantarbetarna försvunnit först och därefter de allra minsta brukningsenheterna; däremot har det inte förekommit någon proletarisering i själva jordbruket. De medelstora, tekniskt avancerade familjejordbruket har alltmer kommit att dominera. Man kan naturligtvis inte utesluta att bilden kommer att förändras, men hittills har, åtminstone i de nordiska länderna, kapitalet inte trängt in i produktionsledet utan befinner sig inom cirkulationen. Det innebär att kapitalet dominerar inom de agrar-industriella koncernerna, mejerierna, slakterierna och livsmedelsfabrikerna. Anledningen är förmodligen att det inte har varit tillräckligt profitabelt eller att profiterna varit för osäkra och haft för lång avkastningstid. Förräntningen av kapitalinvesteringar i jordbruket är större per produktionsenhet än i industrin, eftersom jordbrukets produktionsapparat av naturliga skäl står outnyttjad under långa perioder. Därtill kommer att gemensamt ägande av t ex jordbruksmaskiner, vilket skulle ha ökat nyttjandegraden betydligt, är ytterst sällsynt i de nordiska länderna. Jordbruket befinner sig i en konkurrens på ojämna villkor med industrin såvida inte konkurrensen ersätts med regleringar och andra förutsättningar för marknaden. Om detta har den statliga jordbrukspolitikerna i hög grad handlat sedan 30-talet.

Kapitalet har således inte trängt in i jordbrukets produktionsled. På motsvarande sätt finns det barriärer, som hindrar de kvarvarande enkla varuproducenterna att övergå till kapitalistiskt jordbruk. Vad baseras då den enkla varuproduktionens konkurrenskraft på? Ett teoretiskt svar gav vi när vi utifrån jordbruket som exempel analyserade den enkla varu-

produktionens ställning i den avancerade kapitalismen. Här följer några kompletterande punkter. Förutsättningen för en övergång till kapitalistiskt jordbruk är tekniska och ekologiska produktionsbetingelser, som ger en så hög produktivitet att överskottet utöver genomsnittsprofiten blir lika stort, eller helst större, än den merprodukt som den enkla varuproducenten kan tillägna sig. För detta finns det vissa naturliga hinder,⁽¹⁸⁾ till exempel geografiska eller biologiska hinder (storlek, belägenhet och jordens bördighet etc) att samla de arealer som krävs. Den befintliga bruksstrukturen försvårar sådana företag. Ett annat hinder är svårigheten att erhålla stordriftsfördelar, med hjälp av storskalig teknologi, inom de delar av jordbruket där det inte går att åstadkomma stora, sammanhängande arealer. Ett tredje är att det krävs stora investeringar, som är mer riskabla än om man stannar inom cirkulationen och i stället utnyttjar osäkerhetsmomentet (prisfluktuationer) i spekulativt syfte gentemot de enkla varuproducenterna. Härtill kommer att kapital som investeras i jordbruket förräntar sig långsamt. Kapitalets obenägenhet att ge sig in i produktionsledet konsoliderar den enkla varuproduktionen. Den till sin karaktär endast formella och indirekta underordningen under kapitalet blir "permanent". Den reella underordningen har skjutits på framtiden. För att denna skall bli möjlig måste priserna på jordbruksprodukter pressas ned på en nivå, som omöjliggör familjejordbrukens reproduktion. Det är reproduktionskostnaderna, inte genomsnittsprofiten, som knäcker den agrare småproducenten i kampen mot den kapitalistiska konkurrensen.

Sammanfattningsvis tänkte sig marxismens klassiker att den kapitalistiska utvecklingen inom jordbruket skulle motsvara industrins i den meningen att småborgerligheten skulle försvinna. Samtidigt skulle kapitalistiska produktionsförhållanden utvecklas, och med dem en agrar bourgeoisie och ett lantarbetarproletariat. Stora kapitalistiska gods eller gårdar skulle skötas av agrarkapitalister och med jordlösa lönearbetare som använde avancerade maskiner och teknologi eller andra kapitalintensiva produktionsmetoder. Åtminstone den västeuropeiska utvecklingen är en annan.⁽¹⁹⁾

De stora godsen har snarare avtagit i betydelse, och den typiska enheten idag är det medelstora familjejordbruket baserat på den enkla varuproduktionen. Men samtidigt har jordbruket genomgått en enorm produktivkraftsutveckling, som inte ligger industrin långt efter. För familjejordbrukaren är det inte nödvändigt att marknadspriset ger honom en genomsnittsprofit, än mindre en överskottsprofit i form av ränta. Han kan i jämförelse med sin kapitalistiske konkurrent pressa ned produktionskostnaden genom att inte betala sig själv marknadsmässig lön (eller den eventuella tillgång han har på obetald eller underbetald arbetskraft

inom familjen), och hans familj kan ha en mycket lång arbetsdag. I motsats härtill måste den kapitalistiske jordbrukaren kalkylera in utlägg för både jord och anställda samt profit till sig själv. Har familjejordbrukaren dessutom ärvt jordbruket kan han tillgodogöra sig markvärdestegringen och genom belåning ytterligare stärka sin konkurrenskraft.

Den agrara småborgerlighetens förmåga att utveckla produktivkrafterna har också underskattats. Storskalig produktion och teknologi har hittills bara blivit utslagsgivande på några få områden. Istället har det utvecklats teknologi baserad på småskalig produktion, vilket den agrara småborgerligheten har kunnat utnyttja. Det kapitalistiska produktions sättet har istället utvecklats i nästa led: jordbruksindustrin, mejerierna, slakterierna, socker- och stärkelseindustrin, bagerierna etc. Dess arbetsdelning har medfört att hantverksliknande produktionsprocesser, tillverkning av smör, ost, bröd, slaktat kött osv, som tidigare var direkt kopplat till jordbruket, har övergått i industriproduktion. Kontraktsodling fungerar som ett slags förlagssystem. Livsmedelsproduktionen har blivit minst lika koncentrerad och centraliserad som annan industriproduktion. Det är här, i de agro-industriella koncernerna, som det kapitalistiska produktions sättet med full kraft utvecklats.

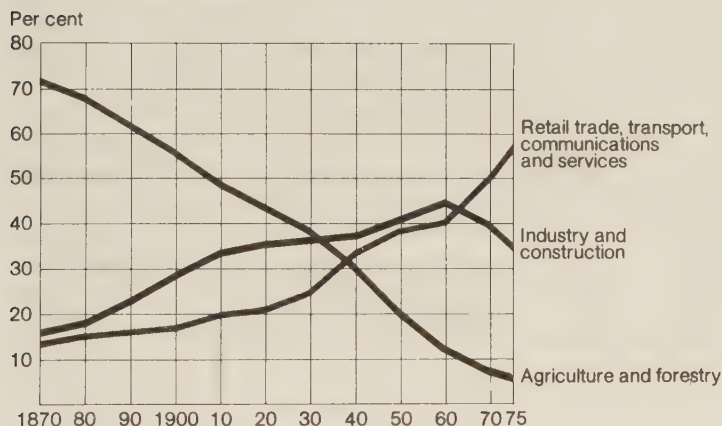
I de nordiska länderna har denna utveckling skett inom ramarna för kooperativa producentorganisationer, vilkas funktion har varit att centralisera kapitalet utan att expropriera familjejordbrukarna. Resultatet har blivit agrarkapitalistiska koncerner. Det är en inte alltför djärv tes att det agrarindustriella kapitalet har varit den drivande kraften bakom det utvecklade jordbruket under större delen av detta århundrade. Denna utveckling har vilat på två specifika karakteristika: icke-kapitalistiska produktionsförhållanden i jordbruket, och en utveckling av produktivkrafterna i familjejordbruket, baserat på enkel varuproduktion. Eftersom familjejordbrukaren kan sälja sina varor till deras kostnadspris, medan den kapitalistiske jordbrukaren måste lägga på profit,⁽²⁰⁾ måste deras produktionskostnader skilja sig åt om det skall löna sig för det agroindustriella kapitalet att konkurrera med familjejordbruket. Den kapitalistiske jordbrukaren kan bara slå ut den småborgerlige brukaren om han kan tillämpa och utnyttja överlägsna produktivkrafter, som gör att den småborgerlige brukarens vapen — förmågan att överleva på mycket låg konsumtionsnivå, att utvidga arbetsdagen och frånvaron av krav på profiler — inte får någon effekt.

Jordbrukets betydelse, dess socioekonomiska vikt, har minskat. En stadigt mindre del av befolkningen sysselsätts där, och en stadigt mindre del av produktionen utförs där. Dess andel av nationalprodukten minskar, och delar av verksamheten har tagits över av agroindustrin. För Sveriges del kan man ifrågasätta om inte jordbruksproduktionen, både

sysselsättningsmässigt och nationalekonomiskt, snart nått sin optimala nedre gräns och intagit sin "rätta plats" i den kapitalistiska ekonomin. I detta avseende(21) kan Sverige jämföras med länder som USA, England och Västtyskland.

Vi kan få en ungefärlig bild av den generella utvecklingen med hjälp av några data från Sverige. Om vi på traditionellt sätt gör en tredelad sektorsindelning av ekonomin (*primär*, *sekundär* – industri, tillverkning, energi, konstruktion – och *tertiär* – tjänste- och servicesektorn, transport, kommunikation, gross- och detaljhandel, banker och försäkringsföretag, offentlig administration etc), får vi för Sverige följande trendmässiga utveckling.

Figur 3:2. Sektorernas andelar av den totala sysselsättningen 1870–1975.(22)

Den primära sektorn svarade 1975 för endast cirka 6 procent av sysselsättningen, den sekundära cirka 38 procent och den tertiära cirka 56 procent.(23) Vid århundradets början arbetade den övervägande delen av befolkningen i den agrara sektorn, och i Sverige var huvudparten inom denna självständiga jordbruksföretagare och lantarbetare. Men så sent som 1930 fanns fortfarande 390 000 företagare inom primärsektorn (65 procent av samtliga företagare) samt 205 000 lantarbetare (14 procent av arbetarklassen).(24) Följande sammanställning ger en helhetlig bild av tillbakagången för primärsektorn:

Tabell 3:1. Företagare, lantarbetare och medhjälpande familjemedlemmar i jordbruk med binäringar 1930–1975. (25)

	<i>Företagare</i>		<i>Lantarbetare</i>		<i>Medhjälpande</i>	
	<i>Tusental</i>	<i>%^a</i>	<i>Tusental</i>	<i>%^b</i>	<i>Tusental</i>	<i>%^c</i>
1930	390	65	205	14	325	93
1950	345	57,5	90	5	95	78
1965	185	48	40	2	95	77
1975	95	38	35	2	30	71

a) av samtliga företagare

b) av samtliga arbetare

c) av samtliga medhjälpande

Vi kan observera att 1930 var antalet medhjälpande 50 procent större än antalet lantarbetare. Med andra ord har utvecklingen inom den agrara sektorn, vid sidan om den kraftiga minskningen av antalet företagare och upplösningen av lantarbetarkåren, också medfört patriarkatets upplösning. Det är framförallt hemmavarande söner och döttrar som har försvunnit, medan de kvarvarande hustrurnas roll i själva produktionen sannolikt ökat. Det framgår också av tabellen att av antalet medhjälpande familjemedlemmar svarar den agrara sektorn för den absoluta merparten. När Therborn beräknar småborgerligheten inkluderar han medhjälpande familjemedlemmar, och det med rätta eftersom dessa i nästan alla avseenden är direkt relaterade till företaget, ekonomiskt som familjearbetskraft, ideologiskt och politiskt genom patriarkatets band.

Den mindre industrin, hantverket och detaljhandeln

Medan det finns en "naturlig" övre gräns för antalet agrara småborgare i ett land, finns det ingen sådan för den urbana småborgerligheten. Inom jordbruket ligger begränsningen i att man inte kan åstadkomma en uppdelning i mindre enheter i all oändlighet. Det finns också gränser för hur mycket man kan ändra existerande uppstyckning och hur mycket jord som kan uppodlas. När det gäller det senare har utvecklingen för övrigt de senaste årtiondena snarast varit den motsatta så att även bördig åkermark har lagts igen. Det finns inte heller någon motsvarighet inom de urbana branscherna till den stora betydelsen av dålig eller bra jord, eller markens belägenhet i förhållande till naturresurser som t ex vatten. Den kapitalistiska konkurrensen utanför jordbruket får som resultat att pro-

duktionspriserna i varje enskild bransch utjämnas till ett genomsnittligt produktionspris, som svarar mot branschens genomsnittliga produktivitet och produktionsomkostnader. Men denna utjämning av produktionspriserna kan inte ske på samma sätt i jordbruket som i de urbana sektorerna. I dessa skulle vid oförändrade produktionsförhållanden antalet enkla varuproducenter kunna tänkas öka. Detta skulle ske exempelvis som en konsekvens av urbanisering, och genom specialisering vid fortsatt befolkningsökning. Men så är inte fallet. Det har skett en reduktion även av den urbana småborgerligheten, fast betydligt mera dämpad än för den agrara delen.

Reduceringen inrymmer emellertid en högst ojämn utveckling om man jämför olika branscher. Den starkaste tillbakagången har skett i det traditionella hantverket, vilket var det som *Manifestets* författare förmodligen mest hade i tankarna, när de förutspådde småborgerskapets snara sorti. Hantverkets ställning undergrävs av den industriella storproduktionen, med byggnads- och anläggningsbranscherna som viktigt undantag. Samtidigt har den industriella utvecklingen givit upphov till helt nya verksamhetsfält för den enkla varuproduktionen, som tex reparationsverkstäder (speciellt bilindustrin, som genom utvecklandet av löpandebandsprincipen blev symbolen för storindustrin, har fått småföretagsamheten att blomstra). Även inom transportsektorn har bilens effektiva konkurrens med järnväg och sjöfart medfört en viss ökning av småföretagen.

Inom själva varuproduktionen har småborgerligheten decimerats. I Sverige, för att ta ett konkret exempel, skedde det fram till och med 40-talet en ökning. Efterkrigstidens högkonjunktur bröt denna utveckling. Först under de allra sista åren har nedgången börjat planas ut. Den tidsmässiga bilden varierar i detta fall från land till land, men generellt tycks de minsta enheterna inom varuproduktionen klara sig bra under kapitalistiska krisperioder och dåligt under expansionsfaserna. 30-talskrisen förde med sig ett ökat antal småföretag, de så kallade levebrödsföretagen, som baserades på en minimal kapitalinsats. Sambandet med den stora arbetslösheten är uppenbart. Dessa företag var ett aktuellt handlingsalternativ för arbetslösa yrkesarbetare och förmän. En del av företagen hade kort livslängd och försvann med lågkonjunkturen. Men många överlevde mellankrigstiden och åren strax efter andra världskriget. Småföretagsbildningen fortsatte även under kriget. Frånvaron av utlandskonkurrens och krigstidsförordningar gynnade småproduktionen. Åren efter kriget förelåg ett uppdämt varubehov.⁽²⁶⁾ Följande tabeller belyser företagsutvecklingen inom den svenska industrin, uppdelad på storleksklasser (fördelade efter antalet arbetsställen och antalet sysselsatta arbetare):

*Tabell 3.2. Arbetsställen inom industrin efter storleksklasser
i procent av totalantalet arbetsställen.(27)*

År	Arbetsantal							Summa
	—10	11–50	51–100	101–200	201–500	501–1000	1000–	
1913	51,1	32,7	7,5	4,7	3,2	0,6	0,2	
1920	55,5	31,1	6,0	3,9	2,7	0,6	0,2	100,0
1925	56,6	30,1	5,8	4,0	2,8	0,5	0,2	100,0
1930	60,7	28,1	4,7	3,3	2,5	0,5	0,2	100,0
1935	62,9	27,4	4,2	2,8	2,0	0,5	0,2	100,0
1940	63,2	27,1	4,2	2,9	1,8	0,6	0,2	100,0
1945	61,7	28,4	4,7	2,8	1,6	0,6	0,2	100,0
1950	48,2	37,9	6,6	3,8	2,4	0,8	0,3	100,1
1955	47,3	39,1	6,6	3,7	2,4	0,7	0,4	100,2
1960	42,1	42,7	7,7	4,1	2,8	0,8	0,4	100,0
1965	41,5	42,7	7,7	4,4	2,6	0,7	0,4	100,0
1972	40,0	42,3	8,6	4,7	3,2	0,8	0,5	100,1

*Tabell 3.3. Arbetsställen inom industrin efter storleksklasser
i procent av antalet sysselsatta arbetare*

År	Arbetsantal							Summa
	—10	11–50	51–100	101–200	201–500	501–1000	1000–	
1913	5,8	19,9	13,6	17,0	24,6	10,9	8,2	100,0
1920	7,0	20,9	12,0	15,9	24,5	11,9	7,8	100,0
1925	7,2	20,4	12,0	16,2	25,3	9,9	9,0	100,0
1930	8,5	20,1	10,7	14,7	24,5	11,0	10,5	100,0
1935	10,1	21,3	10,5	13,8	20,7	12,1	11,5	100,0
1940	9,4	20,0	10,0	13,8	18,8	12,8	15,2	100,0
1945	9,4	21,8	11,4	13,8	17,3	12,7	13,6	100,0
1950	7,2	21,7	11,9	13,1	18,7	13,2	14,1	99,9
1955	7,2	22,0	11,6	13,1	18,2	11,5	16,5	100,1
1960	5,8	21,0	11,5	12,6	18,6	12,0	18,4	99,9
1965	5,9	21,9	12,0	13,7	17,9	11,4	17,2	100,0
1972	5,0	19,2	12,1	13,3	19,2	10,8	20,3	99,9

Tabellerna visar på en ökning av de små arbetsställena även under mellankrigstidens krisår. Men från och med 1950 vände utvecklingen. De små arbetsställena gick tillbaka och de stora ökade kraftigt.(28) Den expansiva efterkrigsutvecklingen innebar en svår tid för småborgerligheten inom industri och hantverk.

Denna utveckling drabbade också handeln. Även här utgjorde 1950 en gräns. Från 50-talet tog koncentrationen och centraliseringen fart inom handeln (cirkulationen). Inom detaljhandeln, som står för merparten av de små näringsidkarna i cirkulationssfären, reducerades framför allt småbutikerna. Varuhusen och affärskedjorna tog över.(29) Therborn har fun-

nit att det är från 1950 som antalet företagare inom industri, hantverk och handel på allvar började minska:

Tabell 3.4. Urban småborgerlighet, uppdelad på sektorer (15–64 år). Tusental. (30)

	<i>Produktion</i>	<i>Cirkulation</i>	<i>Tjänster</i>	<i>Reproduktion</i>
1930	115	60	20	ca 5
1950	125	65	30	ca 5
1965	100	55	25	ca 5
1975	80	40	25	ca 5

Inom produktions- och cirkulationssfärerna, där industri och hantverk respektive handeln står för den överväldigande delen av verksamheten, innebar 1950 en kulmination och början till en nedgång för den urbana småborgerligheten. Inom de två andra sektorerna höll sig antalet småföretagare konstant.

Sammantaget är det frågan om upplösning, eller betingad reproduktion (starkare beroendeband) av den enkla varuproduktionen inom de tre viktigaste urbana branscherna — industri, hantverk och handel. Med "viktigaste" skall förstås omfånget av småborgerliga verksamheter, liksom dess betydelse i samhället. Upplösning av den enkla varuproduktionen inom en bransch behöver inte betyda en tillbakagång för branschen som helhet enbart för att de minsta verksamheterna blir allt färre. Inom jordbruket såg vi att tillbakagången för hela branschen var parad med att den enkla varuproduktionen stärkte sin ställning i näringen, samtidigt som lönearbetet i stort sett försvann och de minsta enheterna reducerades. Vi har också kunnat konstatera att samma process som löser upp enkel varuproduktion på ett område, kan stimulera uppkomsten av nya former på ett annat.

4. Grunddragen i en teori om populism

Populism och folklighet

För populismforskare har boken *Populism – its Meanings and national characteristics*(1) blivit ett standardverk. Trots detta ger den långt ifrån någon enhetlig uppfattning om vad populism är för något. Men det som har gjort boken mindre användbar för oss är dess i vår mening felaktiga inriktning på populism och underutveckling. Flertalet av studierna place-
rar populismen i övergången mellan traditionalism och modernism. Perspektivet att populism kan uppstå som ett nationellt ideologiskt och politiskt fenomen även i högt utvecklade kapitalistiska länder saknas i stort sett. Den enda form av populism, som kan bli aktuell i dessa länder, är den som svarar mot underutvecklade regioners problem. Med andra ord blir populism funktionell vid övergången från traditionalism till modernism.

Med utgångspunkt bl a från nämnda bok har Laclau(2) i en kritisk granskning av populismteorier delat in dem i fyra grupper. Han avvisar samtliga, tre av dem snabbt och skissartat, den fjärde, den funktionalistiska ansatsen, mera grundligt och genomarbetat. Den första gruppen ser populismen som uttryck för en social klass och därmed historiskt och nationellt begränsad. Enligt Laclau är den teorin klassreduktionistisk. Man tvingas att gå utanför en analys av de populistiska rörelserna som objekt för att kunna finna något gemensamt hos tex ryska och amerikanska bönder. Man övergår från att studera sitt objekt till att studera den samhälleliga omgivningen. Den andra gruppen kallar han populistisk nihilism, eftersom man här vill utmönstra begreppet ur debatten och istället göra direkta analyser av de rörelser som hittills kallats populistiska. Detta förhållningssätt fungerar som en besvärjelse, menar Laclau, och trots begreppets oklarhet fortsätter det att förekomma i samhällsdebatten. Den tredje gruppen av populismteorier försöker inskränka begreppet till att beteckna en ideologi, inte en rörelse. De typiska uttrycken för denna populistiska ideologi skulle bl a vara motstånd mot samhällsutvecklingen,

missnöje riktat mot traditionella politiker och partier, en appell till folket och inte till klasser samt antiintellektualism. Laclaus invändning är dels att populismens karakteristika presenteras på ett rent deskriptivt sätt, dels att ingenting sägs om vilken roll de populistiska elementen spelar i en bestämd samhällsformation.

Laclaus huvudinvändning mot den fjärde gruppen populismteorier, de funktionalistiska är följande. De kan inte förklara populism i utvecklade länder, tvärtom leder enligt dem mera utveckling till mindre populism. När ett samhälle nått en viss utvecklingsnivå skulle det vara immunt mot populism. Den skulle reduceras till ett "tredjevärldenfenomen", resultatet av en asynkroni i övergångsprocessen från det traditionella till det industrialiserade samhället.

Laclaus alternativ

Laclaus egen teori vidareutvecklar i viktiga avseenden element ur gruppen två och fyra. Hans målsättning är att undvika det han kallar klassreduktionism, men samtidigt ge populismen en i sista hand materiell bestämning. Han definierar klasser som de motsatspar som svarar mot antagonistiska produktionsrelationer, men som inte har några nödvändiga politiska eller ideologiska existensformer. Samtidigt bestäms historiska processer i sista hand av produktionsrelationerna, det vill säga klasserna.

Av detta drar Laclau tre slutsatser. För det första får en ideologi inte sin klasskaraktär genom att dess innehåll reduceras till en ekonomisk bestämning. Behandlade var för sig har de ideologiska elementen ingen nödvändig klassbetydelse. Viktigare är hur dessa element formuleras och används konkret. En ideologi bestäms snarare av sin form än av sitt innehåll. Laclau använder exemplet nationalism. Denna används på olika sätt från olika utgångspunkter av olika intressen. Feodala, borgerliga, proletära klasser sammanför nationalismen med olika andra ideologiska element. Uppgiften måste bli att bestämma olikheten, eftersom en gemensam utgångspunkt är relaterad på olika sätt. Om man istället hävdar att det inte kan finnas några för alla klasser gemensamma element i nationalismen, vilket en reduktionistisk analys enligt Laclau skulle göra, följer att ideologisk klasskamp är omöjlig. Den förutsätter en gemensam ram för de inblandade. Det är just denna ram som möjliggör för dem att fastslå sina skillnader. Ideologisk klasskamp består enligt honom av att olika klasser strävar efter att framställa sig som den autentiska representanten för "nationens intressen" eller "folkets intressen" etc.

Detta förutsätter för det andra att det finns element och teman som är icke-klassbundna, och som klasserna i inbördes kamp försöker samman-

koppla med sina egna, klassbundna element och teman. En framgångsrik förening leder inte bara till att en klassideologi fungerar bekräftande för den egna klassens medlemmar, utan också att den *interpellerar*(3) medlemmar ur andra klasser.

Den tredje konsekvensen är att klasser och empiriskt observerbara grupper inte nödvändigtvis är två sammanfallande begrepp. Även om en individ är bärare av en mängd motsättningar, är inte alla dessa klassmotsättningar. I varje fall behöver de inte vara motsättningar som *artikuleras*(4) av den klass individen tillhör, utan kan vara resultatet av en ovan beskriven interpellation från en annan klass. Man kan således, menar Laclau, både klassbestämma en rörelse eller ideologi och samtidigt hävda att vissa av dennas interpellationer är icke-klassbundna. Det är som en sådan icke-klassbunden motsättning populismen fungerar och elementen i en populistisk ideologi skall relateras till. Populismen appellerar samtidigt till "folket", ovan alla klassgränser, och till den klass som uppfattas som den historiske bäraren av folkets intressen.

Det blir enligt Laclau nödvändigt att öppna ett nytt fält inom marxismen för att kunna förklara de folkliga traditionernas kontinuitet genom historien. De folkliga traditionerna definierar Laclau som de interpellationer som uttrycker motsättningen mellan folket och de härskande. Genom att vid varje tidpunkt vara riktade mot staten (som uttryck för de härskande) bildar de historiskt en mera hållfast struktur än klassideologierna. Men dessa folkliga element kan endast uttryckas tillsammans med klassideologier. På så sätt utsätts de för en mängd olika tolkningar. Denna tvådelning mellan det folkliga och det klassmässiga kallar Laclau den politiska debattens dubbla artikulering.

Det som formar populism är folkliga, icke-klassbundna interpellationer. Dessa uttrycks på ett antagonistiskt sätt tillsammans med skilda klassideologier. Detta sker i form av motsättningen mellan folket och makthavarna. Populismen står inte över klasserna, men det populistiska innehållet kan inte heller automatiskt relateras till en bestämd klassideologi. Populismen uppkommer i en ideologisk debatt som karakteriseras av den dubbla artikuleringen och utgör olika klassers strävan att framträda som folkliga och tillvarata folkets intressen.

Laclaus populismbegrepp

Vi menar att Laclaus analys är ett viktigt steg framåt. Men den innehåller en rad nya problem, samtidigt som den löser gamla. I sin iver att tillbakavisa klassreduktionism går han sålunda för långt. Han hävdar att ideologier får sin klasskaraktär inte av sitt innehåll utan av sin form. Denna be-

stämning får till konsekvens att hans populismbegrepp blir för allmänt, oprecist och innehållslöst, trots att det var just sådana svagheter han ville övervinna. Varför hamnar han då själv i samma svårigheter?

Laclaus indelning av existerande populismteorier i fyra huvudgrupper verkar rimlig. Vår ansats kommer nära den första teorigruppen, medan vi menar att Laclau själv hamnar närmast den tredje. I båda fallen vill vi understryka att *närmast* betyder *närmast* och inte *sorterar under*.

Vi menar alltså att Laclau går för långt när han tilldelar formen all betydelse på innehållets bekostnad. Enligt vårt förmenande får en ideologi sin klasskaraktär *både genom sitt innehåll och sin form*. Innehållsmässigt sker det genom klass-specifika kärnteman, formmässigt genom att det är ideologins struktur och inte de enskilda elementen, som avgör klasskaraktären. Ideologins klassmässiga kärnteman är relativt oberoende av tid och rum, medan dess konkreta framträdelseformer kan vara högst varierande.(5)

Vår bestämning av populismen utgår från att populismen kan ha olika konkreta framträdelseformer, "reaktionära" som "progressiva", men att den i varje konkret fall varierar kring en uppsättning kärnteman, som är *småborgerligt klassbestämda*. Populismen kan vara både en rörelse och en ideologi, som utgående från den småborgerliga klassens intressen och perspektiv formulerar folkliga teman. Populism är således inte ett direkt uttryck för den småborgerliga klassen, utan antar skepnaden av det vanliga, enkla folkets intressen, tankar och känslor, vilka är undertryckta av de makthavande. Men det vanliga, enkla folket uppträder, handlar och känner som "maskerade småborgare". Folket är i populismens fall liktydigt med småfolket.(6) Med Laclaus uttryck kan vi säga, att denna tvådelning mellan *det folkliga* och *det småborgerligt klassmässiga* utgör den dubbla artikuleringen, där det klassmässiga är det i sista hand bestämmande.

Begreppet Folket

Eftersom begreppen folket och folklighet har en central ställning i vår analys, skall vi först diskutera dessa begrepp.

Aristoteles skilde mellan tre slags begrepp; de som endast tillät en betydelse, entydiga, de som medgav två eller flera betydelser utan något inre samband förutom samma verbala uttryck, tvetydiga, och slutligen de analoga. Dessa har helt olika betydelser, men man kan hos dem finna referenser till ett gemensamt element som bildar den analoga basen för olika användningar av begreppet. Begreppet populism har använts på ett

vagt och oprecist sätt, och om så skilda företeelser som peronism, maoism, fascism, narodnism och castroism.

Trots de olika sätten att använda begreppet på, finner vi hos alla en gemensam referens till en analog bas som utgörs av folket. Enligt en utbredd teori kännetecknas populismen av dess återopande av folket som stående ovanför klasserna och klasskampen. Denna teori lider på samma gång av överdrift och försummelse. Försummelsen består i att populism samtidigt kan referera till folket och klasser (vilket t ex kan innebära att man presenterar småbondeklassen som den historiska bäraren av folkets intressen). Överdriften ligger i att inte alla referenser till folket automatiskt leder till populism. Men faktum kvarstår, att återopandet av folket intar en central funktion i populismen.

Det är precis här vi finner problemet. Folket är ett begrepp utan teoretisk status. Trots flitig användning i skilda sammanhang går dess begreppsmässiga precisering inte längre än till en enbart anspelande eller metaforisk nivå. Men även om vi därmed kan förklara begreppets otydlighet, återstår frågan om dess popularitet och dess ständiga upprepande.

Problem i Laclaus bestämning av Folket

Laclaus bestämning av folket rymmer en rad problem. Han säger att folket endast existerar på den konkreta samhällsformationens politiska och ideologiska nivåer, medan klassbegreppet är kopplat till den abstrakta produktionssättnivån, till produktionsförhållandena. Men givet att en konkret populistisk ideologi innehåller både klassbundna och folkliga interpellationer, vilket vi med Laclau hävdar, varför är den dominerande motsättningen mellan folket och de härskande bestämd endast av den konkreta samhällsformationens politiska och ideologiska nivåer? Logiskt sett borde det konkreta i samhällsformationsbegreppet inte bara svara mot folkliga interpellationer utan mot en hel ideologisk enhet som består av både klassbundna och folkliga interpellationer, och som är baserad på både ekonomiska och politiskt-ideologiska motsättningar.

Sambandet borde ta följande form(7):

Produktionssätt (analytisk nivå) → klassmotsättningar → klassinterpellationer;

Politiskt-ideologiska dominansförhållanden (analytisk nivå) → motsättningar folket/makthavarna → folkliga interpellationer;

Samhällsformation (mer konkret nivå) → ekonomiska, politiska och ideologiska praktiker.

Vår tes är att den småborgerliga klassen intar en nyckelroll i denna bestämning. Småborgerskapet kan historiskt sägas ha varit ankaret i folkets kamp mot Makten, Överheten och Staten. I den borgerliga revolutionen stred småborgerligheten tillsammans med borgerligheten mot feodalherarnas och aristokratins privilegier, senare riktades dess uppmärksamhet mot borgerligheten och dess arbetsfria inkomster. I takt med kapitalismens utveckling har begreppet folket blivit ett centralt tema i kampen mot det icke-folkliga borgerskapet. Folket som politiskt-ideologiskt tema har fått ett säreget småborgerligt innehåll. Detta uttrycks bl a genom motsättningen mellan de privilegierade makthavarna och den arbetande delen av befolkningen. De privilegierade angrips för att de främjar sina särintressen på det allmännas bekostnad. Folket kräver att de enda privilegier som får förekomma är de som enskilda individer får genom en personlig duglighet och arbetsflit. Men redan i revolutionsfasernas konvulsioner uppstod det spänningar mellan småborgerskapet, vars tillägnelse berodde på eget arbete, och borgerskapet, vars tillägnelse berodde på andras arbete. Under denna process framträdde småborgerskapet efter hand som det egentliga arbetande folket, och stod för den klassförsonande vision, som rymts i begreppet folket.

Detta är teoretiskt trovärdigt utifrån den småborgerliga produktionsformens egna förutsättningar: att alla varusäljare själva framställer varorna, och att alla arbetare själva äger sina produktionsmedel. Den enkla varuproduktionen är motsättningsfri som produktionsform i den meningen att den inte har något inre motsatsförhållande.

Men även om småborgerligheten självklart identifierar sina intressen med folkliga, icke-klassbundna intressen, finns det en punkt där den småborgerliga ideologin gör halt: den privata egendomsrättens okränkbarhet. Här går också gränsen för småborgerskapets antikapitalism, för dess identifikation med folkets intressen, för dess inställning till arbetarklassens krav om inskränkningar i eller upphävande av den privata egendomsrätten. Samtidigt är det också här som dess intressen sammanfaller med borgerlighetens.

Det var betydligt enklare och mera självklart för småborgerligheten att framträda som företrädare för folkets sanna intressen under kapitalismens tidiga faser, då den småborgerliga produktionsformen var utbredd, än under dagens statsmonopolkapitalistiska fas, då den enkla varuproduktionen är utträngd till samhällets periferi. Men samtidigt kan arbetarklassen inte på ett självklart sätt bli den nye bäraren av folkliga intressen. Genom sin ställning i produktionsprocessen står den i ett antagonistiskt förhållande till borgarklassen. Dess folkliga interpellationer får till skill-

nad från småborgerlighetens en klassprägling; de klassförsonande elementen framstår som mindre trovärdiga. Därför menar vi att småborgerligheten just i detta avseende fortfarande har en ideologisk nyckelroll, trots dess litenhet och marginalisering i högt utvecklade kapitalistiska länder. Inte minst behöver borgerligheten ha tillgång till dessa ideologiska reserver i sin egen kamp för hegemoni bland folket.

Begreppet folket är förankrat i en förkapitalistisk social organisationsform, skrå- och gillesbroderskapen, där alla bröder hade reella möjligheter att bli självständiga mästare. Från städernas broderskap spred sig föreställningen till landsbygdens bykommuner med gemensam betesmark. Kanske blev det inte lika institutionaliserat där, men innehållet var detsamma. Denna typ av organisationsform, och till den knutna föreställningar, utsträckte småborgerligheten till att gälla hela samhället. Till begreppet folket knöts också moraliska kvaliteter på arbetet som hårt självuppoftande och som ett kall med religiös motivering. Småborgaren är på ett grundläggande sätt ett med sitt arbete. Arbete och arbetsbetingelser är varken formellt (egendomsrättsligt) eller innehållsmässigt (i tid och rum) åtskilda, inte heller arbete och fritid. Denna upplevelse, att identiteten skapas i själva arbetet, gäller både för den agrart och den urbant baserade småborgaren, på grund av arbetsprocessens organiska karaktär.(8)

Arbetet utförs individuellt och självständigt; man överblickar och deltar i alla faser. Den färdiga produkten är som helhet en materialisering av småborgarens hantverksskicklighet. För den agrare småborgaren tillkommer en arbetssituation som inbegriper ett omedelbart förhållande mellan producenten och produktionsbetingelserna. Detta förhållande kan lätt få ett drag av religiös kult över sig. Bindningen till familjegården och jorden blir det centrala.

Småborgarens arbetssituation och föreställningsvärld kan leda till en moralisk upprördhet (eller avund) över cirkulationskapitalens, penning- och ockerkapitalens arbetsfria inkomster. Men samtidigt som detta kapital fördöms, kan det produktiva industrikapitalet lovprisas. Det som småborgaren vill ha är en kapitalism utan dåliga sidor. Småborgerskapets antikapitalism får därmed ett moralistiskt drag. Huvudmotsättningen i samhället tycks gå just mellan produktiva och improduktiva, mellan närande och tärande.

I takt med kapitalismens utveckling kommer emellertid hotet från den organiserade arbetarrörelsen successivt att skjuta den moraliska indignationen över de tärande kapitalformerna i bakgrunden. Huvudfienden blir den socialistiska arbetarrörelsen och dess fackliga och politiska organisationer, som förknippas med kollektivism, ofrihet och, kanske viktigast, ifrågasättandet av det privata ägandet.

Detta är ett vanligt förhållningssätt under den utvecklade kapitalismen. Men i en konjunktur, som utmärks av att den småborgerliga klassaktiviteten frigörs och bildar en självständig social kraft, kan både statskapitalismen, socialismen och med dem förknippade organisationer bli måltavlor. Vi återkommer längre fram till vad som specificerar en sådan konjunktur.

Småborgerskapets uppfattning om begreppet folket formar också i mycket dess demokratiuppfattning. Demokratin skall enligt detta synsätt vara ett direkt uttryck för folkviljan, utan mellanled av administrativa och byråkratiska strukturer. Man accepterar inte den uppdelning mellan politik och ekonomi och mellan offentligt och privat, som den parlamentariska demokratin innebär. Parlamentarismen uppfattas i bästa fall som enbart formell och indirekt genom sitt representationssystem, i sämsta fall som demokratin motsats — en diktatur som undertrycker folkviljan.

Dessa tankegångar ligger nära Rousseaus uppfattning att ett folk som låter sig representeras är ett ofritt folk. Folkviljan kunde enligt honom endast uttryckas genom den direkta demokratin. I förlängningen av den småborgerliga synen på demokratin ligger visionen om ett samhälle fritt från klasser och makthavare. Nära knuten till denna är tanken på direktkontakten mellan folket och den karismatiska ledargestalten, som i sig inkarnerar folkviljan. Ledaren är garanten för att folkets krav och intressen inte fastnar i byråkratin. Vi vill hävda, att grovt sett alla småborgerliga klassrörelser, bonapartistiska såväl som fascistiska och populistiska, har utmärkts av denna grundläggande syn på folket, folkviljan och demokratin, även om deras historiska framträdelseformer varierat.

Begreppet Folket — en utvidgning

Vi har med utgångspunkt i Laclaus användande av begreppet folket försökt ge det en teoretisk bestämning, men vi har knappast berört begreppets historiska användning.

Den klassiska populismen, både i sin ryska och amerikanska form, utgår liksom Rousseau från den medfödda godheten hos den vanliga, enkla människan. Folket står på ett självklart sätt för social rättvisa, broderskap och jämlikhet, för ärlighet, duglighet och arbetsflit. Folket är summan av alla de enkla, oförstörda små männen som utsätts för övergrepp från den lilla klick av makthavare som skor sig på deras beskostnad.

De politiska ideologiernas syn på folket har växlat.(9) Grovt sett ser konservatismen på folket ovanifrån. De kroppsarbetande där nere står i motsats till dem däruppe som styr, eller åtminstone tar sig an mera and-

liga ting. Det finns en skillnad mellan bättre och sämre folk. Detta synsätt kan varieras på olika sätt. Ett är framställningen av folkets liv som det pittoreska, det burleska, folket som man kan skämta om: kärngubbar och kärngummor, original och fyllbultar. Denna föreställning är en sida i en överklasscynism, en annan är synen på folkets liv som en idyll, med människorna som färgrika, dekorativa inslag i samhällsbilden. Det är en bild av det lyckliga, nöjda folket.

Men idylliseringen har ofta varit förbunden med en fruktan för vad som egentligen rör sig i folkdjupet. En fruktan för att massan, pöbeln, skall resa sig och göra uppror. Sammantaget har begreppet folket inte haft någon central plats i konservatismen; snarare har man utnyttjat kopplingen till det nationella: det svenska folket, Sveriges allmoge. Konservatismen kan i det här avseendet ses som en del av det romantiskt-idealistiska kulturarvet i Europa.

Något annorlunda förhåller det sig med liberalismen och socialismen. För båda kan begreppet folket vara kopplat till arbetet, fast med olika innebörd. För liberalen blir folket ofta ett begrepp som skymmer klassskillnader i samhället, eftersom alla människor tillhör folket. Men folket är i liberalismen egentligen de bildade, upplysta och dugliga människorna. Dessa egenskaper bygger på egendom. Genom ägandet tvingas man vara bildad och duglig, och de begåvade och strävsamma måste i sin tur belönas och stiga uppåt. Liberalismens ideal beskrivs ofta som den arbetssamme och skicklige egendomsägaren som har skapat sig en position i samhället. Industrikapitalisterna inkarnerar den mänskliga initiativförmågan och skaparkraften.

För socialisten däremot är det inte de enskilda individerna och den individuella arbetsprestationen som ger folket konkretion, utan det är arbetarkollektivet och dess gemensamma prestation som betonas. Folket i form av proletärerna, de egendomslösa, ses som den samhällsomdanande kraften. Marx använde själv inte begreppet folket, utan talade om proletariatet och klasskampen. Den dominerande traditionen inom marxismen har använt folket huvudsakligen i betydelsen "det arbetande folket" eller "småfolket".

Laclau representerar en sidotradition inom marxismen, som utgår från Gramscis tankar kring betingelserna för arbetarklassens utveckling till en hegemonisk kraft inom folket. För den sidotraditionen blir folket, folkliga traditioner och ideologier ännu viktigare kategorier i den marxistiska analysen.

Förhållandet mellan populism och andra folkliga rörelser

Hittills har vi i relation till Laclau talat om populismen som en bestämd typ av folklig rörelse, med en uppsättning småborgerliga klassteman i botten. Vi anser oss ha undvikit klassreduktionism, samtidigt som vi har gett begreppet folket en egen status. Det kan här vara skäl till att fastslå, att inte alla rörelser som appellerar till folket, eller är bärare av folkliga traditioner, behöver vara populistiska. I de nordiska länderna finns t ex folkrörelserna, av vilka många genomsyras av arbetarrörelsens målsättningar, andra av den liberala borgerlighetens. Det rör sig om organisationer på bildningens, kulturens, boendets, idrottens, nykterhetens, konsumtionens och religionens områden. Begreppet folkrörelse associeras till Folkets Hus, Folkets Park, folkbildning, folknykterhet, folkhögskolor och Folkets Kultur. De nordiska folkrörelserna kan i stort ses som sociala och organisatoriska svar på effekter som en framflyttande marknadshushållning hade för underordnade klasser och skikt, främst genom industrialisering och urbanisering.(10)

Populism är också en sådan reaktion mot rådande samhällsförhållanden, utgående från småborgerligheten. Skillnaden rör bland annat organisationsform. Populistiska rörelser innehåller ofta revoltens kännetecken som tvära kast i politiken, direktdemokratiska former och en löslik struktur. Dessa drag kan vi finna hos populistiska rörelser av både "reaktionära" och "progressiva" typer. Den karismatiska ledargestalten kan emellertid saknas och ersättas av en grupp intellektuella.

Den populistiska protestens kännetecken har sin grund i den ekonomiska situationen i småborgerligheten befinner sig, även om de inte kan reduceras till denna. Situationen bestäms av hur den enkla varuproduktionen klarar sig i en kapitalistiskt dominerad omgivning. Den enkla varuproduktionen är beroende av den kapitalistiska marknaden, både vad beträffar köp och försäljning av varor, tjänster och arbetskraft. Det är samvariationen mellan två produktionssätt, vart och ett med sin egen inre logik och speciella betingelser, som sätter ramarna för populismens möjligheter att växa fram och formulera sig ideologiskt och politiskt. En kris för den enkla varuproduktionen, som är ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för populism, sammanfaller inte nödvändigtvis med en kapitalistisk kris.

Hypotes om populism

Vår huvudhypotes är följande: den ekonomiska konjunktur, som är gynnsam för framväxten av populism, innebär en kris för den enkla varupro-

duktionen, utan att det föreligger en motsvarande kapitalistisk kris. I detta sammanhang vill vi tillägga, att populismen som företeelse är ett nationellt fenomen såtillvida att en kris för den enkla varuproduktionen i ett land har *inget inre samband* med en kris för den enkla varuproduktionen i ett annat. Detta är oftast fallet vad gäller en kris i den kapitalistiska ekonomin.

Understrykas bör att vi här endast diskuterar de ekonomiska villkor, som har samband med framväxten av populism. Vi bortser för tillfället från de politiska och ideologiska, historiska och kulturella faktorer, som i en bestämd konjunktur kan smälta samman med en kris för den enkla varuproduktionen och skapa underlag för populism. På samma sätt bortser vi från faktorer, som kan blockera en sådan framväxt trots förekomsten av en kris för den enkla varuproduktionen. Vi kommer senare i avhandlingen att peka på de faktorer, som vi menar har varit avgörande för framväxten av populism i högt utvecklade kapitalistiska länder.

De existerande populismteorierna, som Laclau delade upp i fyra grupper, ryms alla inom och överskrids dessutom av vår egen definition. Det finns ingen anledning att se en populistisk rörelse skild från den ideologi den är bärare av, eller att dra en skarp skiljelinje mellan att analysera konkreta rörelser och samtidigt bestämma populismen teoretiskt. Det är också fullt möjligt för en marxistisk teori om populism att införliva begrepp och problem som funktionalistisk sociologi har fastnat i, såsom traditionalism kontra modernism vars övergångsproblematisering är innesluten i en evolutionistisk tvångströja.

Med Laclaus populismbegrepp förhåller det sig annorlunda. Det täcker egentligen något annat än det vi traditionellt har etiketterat populism och populistiska rörelser. Det rör sig om en ideologi- och hegemoniproblematik som hämtat inspiration framför allt hos Gramsci. Här ställs frågor som: hur uppnår en klass/klassallians/parti/rörelse hegemoni bland folket, genom vilka mekanismer? Hur skall man neutralisera eller marginalisera motståndaren på det icke-klassbundna fältet i överbyggnaden? Populism blir för Laclau liktydigt med folklig demokrati i allmänhet, en demokrati som kan erövras både av dominerande och dominerade klasser och skikt. Detta leder till att Laclau betecknar så olikartade rörelser som nazismen, maoismen, peronismen, nasserismen och narodnismen som populistiska. Han bortser nämligen från populismens eventuella klassinnehåll och betonar istället folklig ideologi. Av detta följer också ett abstrakt och allmänt hållet konjunkturbegrepp. Följande citat innehåller såvitt vi förstått Laclaus enda precisering av betingelserna för populism.

"Populismens framväxt är historiskt kopplad till en kris för den dominerande ideologin, som i sin tur är en del av en mer generell social kris. Denna kris kan

antingen vara resultatet av en kris för maktblocket, där en klass eller klassfraktion behöver appellera till (mobilisera) folket mot hela den dominerande ideologin för att kunna hävda sin hegemoni; eller en transformationskris, dvs en kris i systemets förmåga att neutralisera de dominerade sektorerna, klasserna. Naturligtvis kombinerar en viktig historisk kris båda ingredienserna. Vad som emellertid bör vara helt klart är, att populismens orsaker har mycket litet att göra med ett bestämt *utvecklingsstadium* som de funktionalistiska teserna antar . . . varje gång som det kapitalistiska systemet i Västeuropa har erfarit en allvarlig kris har olika former av populism blomstrat . . . vi behöver bara tänka på den världsomspännande recessionen idag, som följs av förökningen av regionala rörelser som tenderar att uttryckas i ideologier, som gör populismen till ett centralt moment.”(11)

Detta är en mycket allmän bestämning, och bör ses som en följd av Laclaus vida definition av populism. Dess generalitet gör att den inkluderar även vår definition, men samtidigt utan att kunna avgränsa den. Hans populismbegrepp är lokaliserat på en så hög abstraktionsnivå, att det inte kan göra någon åtskillnad mellan populistiska rörelser och folkligt-demokratiska rörelser i allmänhet, vilka formerat sig på ett antagonistiskt sätt i förhållande till makthavarna. Poujaderörelsen i Frankrike blir populistisk av samma skäl som det italienska kommunistpartiet. En logisk slutpunkt för detta synsätt blir också Laclaus förklaring att det inte finns någon socialism utan populism, och att den högsta formen av populism är socialism (eftersom motsättningen mellan folket och makthavarna då har nått sin mest radikala form).

Laclau talar om folkligt-demokratiska interpellationer utan att göra någon distinktion mellan folkligt och demokratiskt. Dessutom använder han begreppen demokratisk och nationell som utbytbara mot folklig eller populistisk. Vi ser det som nödvändigt att hålla isär alla dessa begrepp, och här endast tala om folkliga interpellationer. Vidare finns det en obalans i Laclaus konkretisering av hur populism framträder på de politiska och ideologiska nivåerna. I själva verket behandlar han aldrig populistiska uttrycksformer på den politiskt-organisatoriska nivån. Det är därför som han inte behöver specificera begreppet populism. Hans inriktning är på hur och i vilka former en klass (eller rörelse) *ideologiskt* uppnår hegemoni bland folket.

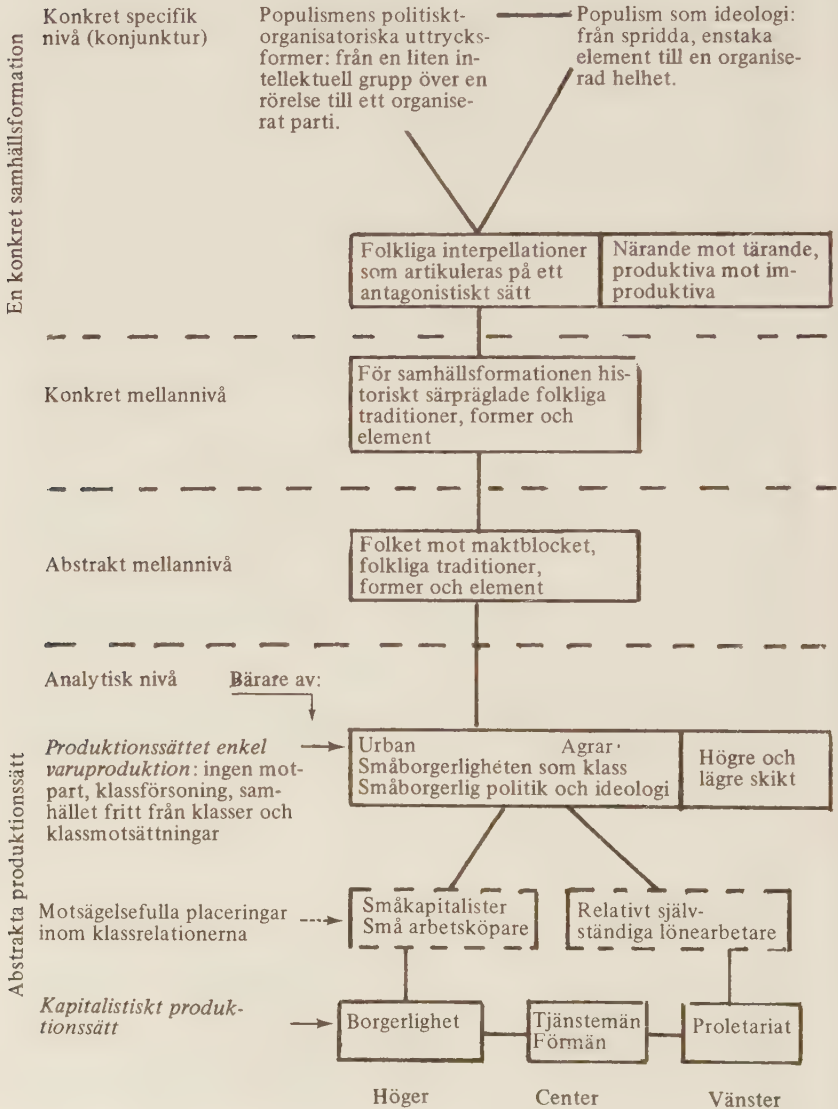
Sammanfattning

Vår analys är inriktad på att ge en så precis definition som möjligt av populism. Dessutom vill vi specificera betingelserna för populismen historiskt och kulturellt, ekonomiskt, politiskt och ideologiskt. För oss behöver motsättningen mellan folket och makthavarna på en konkret samhällsformations politiska och ideologiska nivåer varken vara domine-

Vår populismdefinition

Det vi hittills har sagt om vårt populismbegrepp kan åskådliggöras på följande, grovt schematiska sätt.

Figur 4:1.

rande eller populistisk. Den kan vara en klassmotsättning, till exempel mellan borgerlighet och arbetarklass.

På ett generellt plan har folklighet, folkliga traditioner och motsättningen mellan folket och de härskande att göra med frågor som handlar om nationen, styrelseformer, demokratins innehåll, det mänskliga arbetet, hembygden, allmogen, kollektiva gemenskaper, moralen, familjen, kulturen i form av språk, bildning, konst, litteratur, religionen och konsumtionen.

På ett konkret plan får alla dessa icke-klassbundna frågor olika klasspräglighet och får olika betydelse för olika klasser. Men samtidigt finns de som en uppsättning gemensamma historiska traditioner och källor. Dessa överlever ofta klassförändringar, om inte annat som element i överbyggnaden.

Alla folkliga rörelser utgår politiskt och ideologiskt från motsättningar mellan folket och de makthavande, oavsett den innebörd man lägger i begreppen folk och makthavare.⁽¹²⁾ Arten och graden av oförsonlighet som rörelsen ger dessa motsättningar avslöjar vilken typ av folklig rörelse det är. Populismen framträder otvivelaktigt i detta avseende på ett säregt sätt, med ett drag av oförsonlighet över sig. Detta avskiljer den från de folkrörelserna på ett markant sätt; de har ett försiktigt och odramatiskt framträdande, med ambitionerna inriktade på förhandlingar, kompromisser och uppgörelser med makthavarna.

Vår populismdefinition

Det vi hittills har sagt om vårt populismbegrepp kan – grovt och schematiskt – åskådliggöras som i figuren på föregående sida. (Figur 4:1).

Av vår syn på populismen följer några centrala antaganden:

1. Populism är i sista hand bestämd av den enkla varuproduktionens ställning i en kapitalistisk samhällsformation.
2. Den växer fram i en specifik konjunktur som självständiggör småborgerligheten som klasskraft.
3. Runt småborgerligheten formeras grupper från andra klasser och skikt, exempelvis småkapitalister, lönearbetande i en småborgerlig miljö, yrkeskombinerare, men även grupper som inte har en omedelbar relation till den enkla varuproduktionen.
4. Tillsammans utgör dessa "småfolkskategorier" folket i populismens framträdelse som ett folkligt politiskt och ideologiskt fenomen.
5. I den enkla tudelningens form – folket mot makthavarna, "vi mot dom" – formuleras populismen som en reaktion mot byråkrati, stor-drift, centralisering och teknokratism, utvecklingsdrag som de tradi-

tionella partierna, politikerna och politiska ideologierna i huvudsak bejakat.

6. Det populistiska budskapet går ut på att det behövs ett nytt parti (rörelse) som utgår direkt från folket och gör upp med förlegade partipolitiska skiljelinjer. Det behövs en ny dimension i politiken, som sätter livskvalitet, social gemenskap, individualism och småskalighet i centrum, och som står i motsats till ekonomisk tillväxt, centralisering, klassdelning och stordrift.

Populisterna säger sig ofta företräda en ny dimension i politiken och att de gamla skiljelinjerna inte längre gäller. Lipset och andra⁽¹³⁾ har karakteriserat fascism och populism som extremistiska massrörelser utgående från den politiska skalans centrum. Vi menar att båda dessa synsätt uttrycker en motsättning som i grunden går mellan två olika produktionssätt och inte mellan klasser inom ett produktionssätt. Således har båda synsätten fog för sig när de talar om centrumextremism respektive en ny dimension. Vi menar att vårt perspektiv möjliggör en bedömning av på vilket sätt de har fog för sig, och gör det också möjligt att införliva dessa synsätt i en materialistisk förklaringsmodell.

Svårigheterna med att fastställa vad som är höger och vänster, reaktionärt och progressivt i populismen är också en konsekvens härav. Dessa uttryck, som de används i det politiska språkbruket, bygger på en indelning av klasser, ideologier och partier som utgår ifrån kapitalismen. Som tidigare sagts tar de ingen egentlig hänsyn till det faktum att småborgerligheten baseras på ett annat produktionssätt, den enkla varuproduktionen. Denna svårighet stöter man inte bara på vid en analys av populism utan också vid analyser av exempelvis bonapartism och fascism. Det är därför viktigt att påpeka, att vad som är reaktionärt eller progressivt, höger eller vänster inom populismen, inte går att bestämma på ett abstrakt plan.

Men även på ett konkret plan, det vill säga en populistisk rörelse med en bestämd ideologi som framträder i en specifik konjunktur i en konkret samhällsformation, kan det vara svårt att göra en sådan bestämning. Det gäller särskilt om vi enbart analyserar den populistiska ideologin. Det blir betydligt enklare om vi även drar in dess politiskt-organisatoriska uttrycksformer och ser till den samhälleliga helheten.

Den dubbla uttrycksformens gränser

Vi har sagt att populismen kan variera mycket i konkreta framträdelseformer, men att den i varje konkret fall är byggd kring en uppsättning småborgerliga kärnteman. Detta innebär emellertid inte att den kan

variera hur mycket som helst, det finns gränser utöver vilka den dubbla uttrycksformen, det folkliga och det småborgerligt klassmässiga, inte är möjlig. Då försvinner populismen, omvandlas eller övergår till något annat. Den sociala basen(14) krymper, och kvar blir endast den småborgerliga kärntruppen, om inte även den försvinner. Eller också breddas den folkliga basen och det småborgerliga klassinnehållet suddas ut, och vi får ett traditionellt borgerligt parti. Det senare är dock mindre troligt eftersom det som regel på den politiska scenen finns en stor uppsättning borgerliga partier. Ofta försvinner populismen lika snabbt som den dök upp. För ett sådant förlopp talar dess koppling till en specifik konjunktur, dess lösa organisationsform, och svängningar och tvära kast i dess politiska praktik. Dessa faktorer illustrerar småborgerlighetens svårighet att i någon längre period genom populistiska partier agera självständigt och genomdriva sina klassintressen i relation till det kapitalistiska samhällets huvudklasser.

Relationen mellan småborgerligheten och dessa klasser, närhet och avstånd till respektive klass, är viktig för vad som i ett konkret fall ger populismen en progressiv eller reaktionär framträdelseform. Nära relationer till arbetarklassen och dess organisationer, erfarenheter av ingångna allianser i viktiga historiska utvecklingsskeden och en självständig hållning gentemot borgerligheten är faktorer som gynnar framväxten av en populism med progressiva förtecken. Omvänt tenderar starka underordningsrelationer till borgerligheten och erfarenheter av gemensam kamp mot arbetarrörelsen att sätta en reaktionär prägel på en populistisk rörelse.

En annan viktig faktor, som i praktiken verkar hänga samman med det ovanstående, är i vilken del, agrar eller urban, och inom vilka skikt, högre eller lägre, som populismen har sin tyngdpunkt. Det gäller den småborgerliga klassbasen, men det gäller också i lika stor utsträckning hur den utvidgade sociala basen ser ut, hur den har formerats.

När det gäller klassbasen är sammanhanget ganska entydigt: en tyngdpunkt i de högre skikten, som står borgerligheten nära, respektive i de lägre, som har mycket gemensamt med arbetarklassen, ger reaktionära respektive progressiva drag. Vi kan också säga, även om det här är mindre entydigt, att bland 60-talets och 70-talets populistiska rörelser i Norden har de som haft sin utgångspunkt bland småbrukare och yrkeskombinerare på landsbygden (jordbruk/skogsbruk/fiske/småindustri) haft klart progressiva och antikapitalistiska drag, medan de som utgått från städernas små näringsidkare har dominerats av reaktionära och antisocialistiska drag. Dock finns det en dynamisk process i populismens utveckling som innebär att om utgångspunkten för rörelsen är städernas småborgerlighet, när den snabbt sin motsvarighet på landsbygden och vice versa.

I båda fallen kan små näringsidkare på landsbygden fungera som mellanled.

På flera sätt är den diskussion vi nu för om vad som är reaktionärt eller progressivt en diskussion med felaktiga utgångspunkter. Vi har tidigare sagt att sådana bestämningar endast kan göras konkret, beroende på i vilken konjunktur eller samhällelig situation populismen växer fram, vad förverkligandet av en sådan politik skulle innebära just i den situationen för andra klasser och skikt etc. Och i sista hand är populismen som helhet just en reaktion mot den kapitalistiska utvecklingen utifrån de direkta småproducenternas klasståndpunkt, vilket gör det svårt att analytiskt skilja mellan vad som är reaktionärt och vad som är progressivt. Populismen är själv motsägande, eller åtminstone analytiskt motsägelsefull. Många positioner är möjliga att inta inom den helhetliga ideologiska strukturen — reaktionära som progressiva, borgerliga som socialistiska. Men gemensamt för alla dessa positioner är en idealisering av utomkapitalistiska ekonomiska och sociala relationer.

5. Betingelser för populism

Villkor och avgränsningar

När vi talar om en populistisk rörelse (organisation, parti, aktionsgrupp) menar vi en rörelse som har starka inslag av en populistisk ideologi. Det är fel att se populism som *antingen* en rörelse *eller* en ideologi *eller* ett syndrom *eller* en produkt av en speciell social situation. Den populistiska ideologin ser vi i sin tur som en speciell variant av en ideologisk struktur, som kan utvecklas i kapitalistiska samhällsformationer under övergångsperioder och som svarar mot de enkla varuproducenternas klasståndpunkt. Betingelserna för populism finns enligt vår teori inbyggda i det kapitalistiska produktionssättets olika utvecklingsperioder enligt följande villkor.

1. Populism kan inte ses skilt från kapitalism därför att den som ett ideologiskt och politiskt missnöjesfenomen är en reaktion på den kapitalistiska utvecklingens effekter för de enkla varuproducenterna. Därmed utesluts försöken att förklara exempelvis "maoism" och "castroism" i termer av populism eller populistisk ideologi. Populism är inte liktydig med folklighet. Mao eller Castro blir därför inte populistiska ledargestalter bara för att de appellerar till och bärs upp av de folkliga massorna. Det är också fel att se populismen som bondereaktioner på en industrialiseringsprocess och upplösandet av det gamla feodala systemet. Det är inte i mötet mellan vare sig bonde- och industrisamhället eller feodalism och kapitalism som populism uppstår, utan i relationen mellan enkel varuproduktion och kapitalism. Det är som enkel varuproducent och inte som jordbrukare som bonden har sin betydelse i populismen.

2. Populismen håller sig inom det kapitalistiska systemets ramar i den meningen att dess systemrevolt utgår från den enkla varuproduktionens system och teoretiskt sett inte kan bli systemöverskridande (revolutionär). Baserad på en "systemrevolt inom systemets ramar" blir den populistiska världsbilden med nödvändighet själv motsägande, byggd på en romantisering av föråldrade produktionsförhållanden. Ideologin kan

omfatta såväl "reaktionära", "liberala" som "progressiva" inslag, och får därmed ett eklektiskt drag, strävandet efter att formulera en ideologi som passar alla, en folklig idealideologi. Den enkla varuproducentens position som både arbetare och kapitalägare är ytterst gynnsam som utgångspunkt för detta: "allra bäst skulle det ju vara om vi alla vore folkkapitalister," som Brox så träffande har uttryckt det. Att populismen har sin klassbas i småborgerligheten inverkar således avgörande på utformningen av varje populistisk ideologi och varje populistiskt agerande.

3. Populism är sällan ett *omedelbart* uttryck för de enkla varuproducenterna. Den populistiska ideologin formuleras ofta av intellektuella, som utgår från de enkla varuproducenternas materiella och sociala position. Den ryska populismen var aldrig någon "primitiv bondeideologi", lika litet som den amerikanska var en farmarideologi. Men populismen är inte heller liktydig med en småborgerlig ideologi. Populismens dubbla bestämning i det småborgerliga och det folkliga gör den till en särpräglad folklig ideologi, som varierar småborgerliga kärnteman. Populismen kan ses som en ideologisk struktur vari många positioner är möjliga. Ibland är dessa komplementära och ibland symmetriskt motsatta varandra. Det gemensamma för alla positioner är emellertid att de kretsar kring en uppställning småborgerliga teman och presenterar dem på ett folkligt och antagonistiskt sätt som en enkel tudelning mellan "folket och makt-havarna", "vi härnere och dom däruppe." Populismen är till skillnad från den småborgerliga ideologin en aktiverande motståndsideologi, den är offensiv där den småborgerliga är underordnad och passiv. "Vänsterpopulismen" kan uppta element från marxismen (socialismen) liksom "högerpopulismen" kan uppta element från fascismen. I båda fallen får de dock sin speciella tolkning och inplacering i den populistiska ideologiska strukturen. Härav följer att vänsterpopulismen är lika lite marxistisk som högerpopulismen är fascistisk.

4. Framväxten av populism har sammanfallit med de övergångsperioder i det kapitalistiska produktionssättets historia då koncentrations- och centraliseringsprocessen har intensifierats. Så var fallet med den klassiska populismen liksom med den franska Poujadismen, och så var också fallet med den nordiska populismens olika uttrycksformer. Av stor betydelse är *formen* för denna process; den kan vara långsam och utdragen men den kan också vara kortvarig och dramatisk. Det är i den senare formen som betingelserna för populism ökar. Sammantaget är det just i skarven mellan vad vi kan kalla olika ackumulationsmodeller som populismen uppträder, som en reaktion på den nya utan att acceptera den gamla.

5. Den *konjunktur* vari förutsättningarna för framväxten av populism är vid handen uppstår som resultatet av en sammansmältning av motsättningar. En sådan konjunktur uppstår då tidigare ackumulerade motsätt-

ningar utlöses i en övergångsprocess. Denna präglas av en kort och intensiv koncentration och centralisering. Vilka frågor motsättningarna rör skiftar i konkret innehåll. Men de ges samma form och innehåll, nämligen den antagonistiska presentationen och de småborgerliga kärntematana.

6. Populismens framväxt har motsvarats av en representationskris för de traditionella politiska partierna. Effekterna av krisen tycks vara att banden mellan parti och klass försvagas, dvs mellan de traditionella bondepartierna och bönderna, arbetarpartierna och arbetarna, de borgerliga partierna och småföretagarna. I den meningen uppstår det ett tomrum på den politiska scenen som kan fyllas av populistiska rörelser (organisationer, partier, aktionsgrupper). Representationskrisen kan också ses som en andra dimensions genomslag i konjunkturen. De gamla partierna representerar en höger-vänsterskala relaterad till det kapitalistiska produktionssättet, medan en aktiverad småborgerlighet medför att det skapas ett nytt politiskt kraftfält som drar till sig stödet från de grupper som är baserade på eller knutna till den enkla varuproduktionen.

7. Ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor är en stark, både kvantitativt och kvalitativt, småborgerlighet. Ekonomiskt gäller detta i termer av primärnäringarnas, småindustrins och hantverkets betydelse för samhällsformationen. Politiskt innebär det småborgerliga rörelsens styrka såväl inom- som utomparlamentariskt. Detta gäller också närvaron av starka och självständiga producentorganisationer som småborgerligheten kontrollerar. Ideologiskt gäller det med avseende på den betydelse som klassen har haft vid utformningen av de folkliga traditioner som är varje nations särmärke. Populismen bygger på en hotad småborgerlighet som teagerar utifrån en styrkeposition.

8. Av populismens dubbla bestämning följer också att själva förekomsten av rika folkliga traditioner av nationell, demokratisk och kulturell kamp blir en viktig betingelse för populism. Speciellt betydelsefulla är erfarenheter av ingångna folkliga allianser i viktiga utvecklingsskeden. Sådana erfarenheter lagras som folkliga element i den ideologiska och politiska överbyggnaden, och de kan komma att spela en framträdande roll i småborgerlighetens folkliga appell vid senare tillfällen. Parollen "By og land — hand i hand" är ett exempel på detta. Till de historiska traditioner som är av vikt för populismen hör också erfarenheter av nya partibildningar och utomparlamentariska rörelser.

9. Populismen är som ideologiskt och politiskt missnöjesfenomen i huvudsak nationellt relaterad. I den utsträckning internationella frågor tas upp sker det utifrån ett nationalistiskt perspektiv. Det finns ingen populistisk International. Den grundläggande orsaken torde vara att det inte finns någon omedelbar koppling mellan den enkla varuproduktionen i olika länder. Men väsentliga är också de för varje land unika folkliga

traditionerna och nödvändigheten för en framgångsrik populistisk appell att knyta an till dem. Resultatet blir en lång rad olika populismer som rysk, amerikansk, fransk, norsk etc. Vad som förenar är likartade samhällsprocesser i de olika länderna. Med fascismen är mönstret annorlunda. Som historisk specifik rörelse är den förknippad med en internationell ekonomisk och politisk kris för kapitalismen och borgerligheten.

10. De motsättningar som populismen formuleras omkring har en icke-klassbunden prägel och kan lätt infogas i en förenklad tudelning Folket mot Makten på populismens karakteristiskt antagoniserande sätt. Motsättningarna berör samhällsförhållanden som inte direkt är relaterade till produktionsprocessen. Det kan som sagt gälla individen kontra kollektivet (människan mot organisationen, byråkratin, teknokratin), stad—landsbygd, centrum—periferi, nationen mot yttre fiender, närande mot tärande, intellektuellt kontra manuellt arbete, fattiga mot rika, folkstyre mot fåtalsvälde inom såväl ekonomin som politiken.

Populism och ekonomiska övergångsfaser

Populismen är enligt vår uppfattning inte kopplad till en bestämd period eller fas i kapitalismens utveckling utan finns inbyggd som ett möjligt utfall i varje sådan fas, givet vissa betingelser. Dessa är t ex ett hot mot den enkla varuproduktionen, en sammansmältning av det småborgerliga och det nationellt-folkliga och frånvaron av klassalliansmöjligheter. Vidare gäller det möjligheter till inbrytningar i "småborgerliga kategorier" i andra klasser och skikt samt en statlig politik och ett agerande från de etablerade politiska partierna som befrämjar en samhällsutveckling som hotar den småborgerliga klassen, eller delar av den, en situation där dess medlemmar känner sig utmanövrerade av "systemet" och saknar egen representation.

Fascismen och "folkhemmet" ser vi som två olika, historiskt specifika lösningar på trettitalskrisen. Den representerar en övergångsperiod, en hegemonikris vari monopolkapitalet med hjälp av staten definitivt säkrar sin politiska dominans genom direkt intervention i ekonomin. Detta sker i det ena fallet genom en borgerligt diktatorisk undantagsstat och i det andra genom en interventionistisk liberaldemokratisk stat. Det är här viktigt att skilja mellan social bas och social funktion. Den fascistiska rörelsens massbas utgjordes huvudsakligen av småborgerligheten och de nya mellanskikten (de privat- och offentliganställda tjänstemännen), men fascismen kom inte att tjäna dessas intressen utan borgerlighetens. Fascismen som system kan betraktas som en historiskt specifik krislösning för storkapitalet med arbetarklassen som den förlorande parten. På mot-

svarande sätt men med annan form och innehåll kan man skilja mellan å ena sidan folkhemmets arbetar- och bondebaser, och den sociala funktion folkhemmet kom att få, och å den andra säkerställandet av monopolkapitalets dominans med hjälp av kompromisser och klassamarbete. Därigenom dämpades den sociala oron (arbetsfred och strejkförbud), grunden för fascism rycktes undan, produktionen ökade och arbetslösheten begränsades genom en statlig expansiv politik.

I figur 5:1 (sid 78) placerar vi in populism, fascism och folkhemslösningen som politiska former där småborgerlig klassaktivitet är en viktig beståndsdel. Vi urskiljer *tre övergångsperioder* eller *övergångsfaser*, i vilka den enkla varuproduktionen eller delar av den speciellt hotas av den kapitalistiska utvecklingen. Detta hot utlöser en omfattande småborgerlig klassaktivitet. Eftersom vi behandlar enkel varuproduktion, småborgerlighet och populism, anlägger vi ett annat perspektiv på utvecklingen än vad som görs i vanliga fall. Vårt sättet den enkla varuproduktionens utveckling i centrum. Vår periodisering uppmärksammar allvarliga kriser för den enkla varuproduktionen, vilket inte samtidigt behöver innebära allvarliga kriser för kapitalismen.

I den kapitalistiska utvecklingen svarar våra tre övergångsfaser mot följande skeenden. Fas 1 är den period då det kapitalistiska produktionssättets definitiva dominans upprättas och den enkla varuproduktionen blir ett dominerat och underordnat produktionssätt. Industrialiseringsprocessen skjuter fart och en utveckling mot monopolism påbörjas. Kapitalismens ojämna utveckling gör exakta tidsangivelser svåra. I extrema fall kan två samhällsformationer genomgå olika faser vid ungefär samma tidpunkt. Å andra sidan kan en alltför bred periodisering bli meningslös.

Fas 2 är den period då monopolkapitalet säkrar sin dominans inom ekonomin genom att staten direkt intervenerar i ekonomin för att häva krisen. Den representerar en samtidig system- och hegemonikris för borgerligheten. En statsmonopolistisk utveckling påbörjas grundad på en expansionistisk ekonomisk politik. Hotet mot den enkla varuproduktionen är inte entydigt. Det finns både upplösande och bevarande effekter. De nordiska krisuppgörelserna innebär exempelvis skydd för den enkla varuproduktionen inom jordbruket.

Fas 3 innebär en statskapitalistisk utveckling, där alltfler samhällsområden underställs statlig kontroll. Velfärdsstatens utbyggnad innebär en snabb expansion av den offentliga sektorn och koncentrations- och centraliseringsgraden inom ekonomin stiger snabbt. Denna period innebär massiva upplösningstendenser för den enkla varuproduktionen.

Alla tre faserna innebär således ett hot, men av olika slag. Den första innehåller en konkurrens om utrymme. Den andra innebär ett hot, som i stor utsträckning aldrig går i uppfyllelse. I den tredje fasen förverkligas

Figur 5:1.

ÖVERGÅNGSFAS 1 (Ca 1870–1900)

Exempel: den ryska och amerikanska populismen

Dessa två fall har fått beteckningen klassisk populism. Det råder således enighet om deras status som populistiska, men däremot oenighet om värderingen av dem: alltifrån att de var reaktionära rörelser som ville vrida historiens hjul tillbaka, och till uppfattningen att de representerade den genuina demokratin och det progressiva framskridandet. Politiskt-organisatoriska uttryck: I *USA* The Peoples Party, en tredje kraft som utmanade det traditionella partisytemet. I *Ryssland* kom populismen att få olika former – ”reaktionära”, ”liberala” och ”revolutionärt socialistiska”. De viktigaste var i tidsföljd: ”Att gå till folkerörelsen”, ”Jord och frihet”, ”Tjernyj, Peredel”, ”Folkets Frihet”, ”Folkets Rätt” och det socialrevolutionära partiet.

ÖVERGÅNGSFAS 2 (trettioårskrisen)

Exempel: den tyska nazismen och den italienska fascismen i Europa utanför Norden.

I Norden de rödgröna allianserna, ”folkhemslösningen”, baserad på samverkan mellan arbetar- och bondepartier.

Norge: Arbeiderpartiet och Bondepartiet under Nygaardsvold

Danmark: Socialdemokratiet, Venstre och Radikale Venstre under Stauning (Venstre ej i regeringen)

Sverige: Socialdemokratiet och Bondeförbundet under P A Hansson

Finland: Ingen direkt motsvarighet på grund av specifika politiska omständigheter. Dock finns den s.k rödmyllelegeringen från 1937: Agrarförbundet, Nationella Framstegspartiet, Svenska Folkpartiet och Socialdemokratiet under Cajander.

ÖVERGÅNGSFAS 3 (ca 1950–1975)

Fransk populism: Poujadismen 1954–1958

Nordisk populism:

Finland: Landsbygdspartiet
Danmark: Framskridtspartiet

Norge: Anders Langes Parti for sterk nedsettelse av skatter og offentlige inngrep/Fremskrittspartiet.

Men ALP är endast en av flera populistiska uttrycksformer i ett brett spektrum. Vi betraktar det som högerpopulism, till skillnad från vänsterpopulism, ”socialistisk” och ”liberal” i allt från aktionsgrupper till rörelser typ Folkebevegelsen och i partier som Socialistisk Venstreparti, Sentierpartiet, Venstre Kristelig Folkeparti. *Sverige*: Centern/CUF som bärare av en populistisk ideologisk struktur.

detta hot. På en utdragen process av utarmning följer en omfattande decimering av enkla varuproducenter.

När det gäller trettiotalskrisen så är den rimliga frågan: Varför blev det inte populistiska rörelser och partier som fångade upp den småborgerliga klassaktiviteten och de folkliga strömningarna utan fascismen respektive de rödgröna allianserna? Vi har tidigare sagt att populismen finns inbyggd som ett möjligt, men inte nödvändigt utfall i varje övergångsfas. Vi menar att de samhälleliga betingelserna här var ogynnsamma. Vi kan också visa på viktiga ideologiska och politiska skillnader, både vad gäller klassbas och framträdelseform. Samtidigt kan vi förklara det begränsade inflytande som en ideologisk appell baserad på kombinationen av det småborgerliga och det folkliga fick. Vi anser oss kunna avvisa synen på fascism som en form av populism. En viktig orsak till en sådan sammanblandning är att det i båda fallen rör sig om en appell som bygger på det småborgerliga och det folkliga. Men det kan finnas flera sådana kombinationer förutom de populistiska. För fullkomlighetens skull bör det också påpekas att fascismen och de rödgröna koalitioner inte var de enda politiska lösningarna på trettiotalskrisen. I Frankrike kom det exempelvis till stånd en folkfrontsregering, USA fick Roosevelts New Deal. I de flesta länder växte det fram högerextrema rörelser som svar på krisen.

Populism och 30-talets krislösningar

Det vi sagt om förutsättningarna för populism vid olika övergångsperioder reser frågan om vad som hände vid trettiotalskrisen. Vi skall därför göra ett försök till schematisering över likheter och skillnader mellan *populism* och *fascism*. Eftersom vi koncentrerar oss på trettiotalstrycken behandlar vi också "*folkhemslösningen*".

För populismen gäller att *konjunkturen* karakteriseras av ett hårt tryck mot den enkla varuproduktionen i kombination med en expansiv kapitalistisk koncentrations- och centraliseringsprocess. För både fascismen och folkhemmet gäller såväl upplösande som bevarande effekter på den enkla varuproduktionen i kombination med en djupgående kapitalistisk kris. Folkhemslösningen tenderar dock att bygga på en kris som på grund av kapitalismens ojämna utveckling är lindrigare.

Populismens *klassbas* består av småborgerlighetens olika fraktioner och skikt, och småborgerligheten fungerar som självständiggjord social kraft. Fascismen och folkhemmet är snarare klassallianser, i det första fallet mellan småborgerlighetens båda huvudfraktioner och borgerligheten, i det andra mellan den agrara småborgerligheten och arbetarklassen.

Populismens *sociala bas* är den utvidgade småborgerligheten (i första

hand medhjälpande familjemedlemmar, i andra hand lönearbetande familjemedlemmar knutna till den egna produktionen). Därtill kommer tidigare enkla varuproducenter, lönearbetande eller andra (t ex studerande) med småborgerligt ursprung, lönearbetande — huvudsakligen arbetare men även tjänstemän — som arbetar i småföretag, småkapitalister samt tjänstemannagrupper lättmottagliga för klasslösa budskap. För fascismen tycks den sociala basen förutom småborgerligheten i större utsträckning bestå av mellanskiktsgrupper (både privat- och offentliganställda, ofta med småborgerligt ursprung), arbetare och arbetslösa. Detta gäller speciellt för fascismens bas före maktövertagandet. Litteraturen om fascism är emellertid ofta grov i indelningen och ospecificerad angående den sociala basen.(1) Dock uppvisade fascismens sociala underlag en kraftig överrepresentation för småborgerligheten, en något mindre för tjänstemannagrupperna och en kraftig underrepresentation för arbetare. Folkhemmets sociala bas är i stort sett identisk med dess klassbas, men utöver den stöddes denna politiska lösning uppenbarligen även av lägre tjänstemän och i mindre utsträckning urbana småföretagare.

Huvudtankarna i det *ideologiska budskapet* är för populismen en tredje väg mellan privat storkapitalism och kollektivistisk socialism, baserad på småproduktion och den lilla egendomen i familje- och kooperativ form: Fri marknadshushållning, liberal nattvaktarstat, inga monopol eller statliga regleringar, ingen exploatering, direktdemokratiska folkförsamlingar, inga politiska partier baserade på sociala klasser, öppna beslutsprocesser, decentralisering och lokalsamhällen. Budskapet baseras på tudelningen folket mot eliten, de produktiva klasserna mot parasitära skikt. Formuleringen sker som en sammansmältning av småborgerliga kärnteman och folkligt nationella, icke-klassbundna ideologiska element och traditioner.

För fascismen var de dominerande tankarna enpartistaten som organisatör av yrkeskorporationer såväl som av nationen i sin helhet, stormaktsambitionerna ekonomiskt, politiskt och militärt, ledardyrkan. Budskapet är liksom hos populismen baserat på tudelningen mellan folket och eliten, de produktiva klasserna mot parasitära skikt. Till det senare fogas element ur en storkapitalistisk "imperialistisk" ideologi (i kontrast till en borgerlig liberal) — expansionistisk nationalism, militarism, korporativism och antimarxism. Den fascistiska ideologin kan ses som en sammanfogning av småborgerliga kärnteman, folkliga element och monopolkapitalets specifika intressen, med dominans för de senare. Var tyngdpunkten ligger växlar beroende på vilken fas i fascismens utveckling som är för handen.

Folkhemmets ideologiska budskap var ett slags folkhemskapitalism, ett samhälle präglat av solidaritet, trygghet, gemenskap och samverkan. Medlet för att uppnå detta var samarbetet mellan näringsliv, stat och

arbetarnas och böndernas organisationer. Staten skulle bli hela folkets stat och värna speciellt om de svaga grupperna i samhället. Staten skulle också verka för en gradvis planering av den kapitalistiska marknadsekonomin. Budskapet är baserat på tanken om hela folket i arbete, en folklig gemenskap utan inre fiender och samverkan istället för klasskamp. Folkhemsideologin kan ses som ett uttryck för klassalliansen, baserad på en löslig förening av ideologiska element från arbetarklass respektive agrar småborgerlighet (folkhem och landsfadern som dess överhuvud, "vi tillhör ju alla samma familj", "slåss gör vi inom husets fyra väggar, utåt är vi eniga", "så länge det finns mat i huset skall ingen svälta" etc).

Populismens *politiska organisationsform* är löslig, mera lik en rörelse än en organisation (eller parti). I förekommande fall finns det en patriarkalisk ledare som sammanhållande kraft och samtidigt som ställföreträdande representant för rörelsen och folkviljan. Som parti är det byggt på ett vagt korporativt tänkande. Fascismens parti är jämfört härmed militariserat, och med kadersystem samt en auktoritär ledarkult. Folkhemmets organisatoriska uttryck är däremot regeringskoalitioner mellan arbetar- och bondepartier på parlamentarisk grund. De politiska förutläggningarna är den representativa demokratins principer.

Populismens *framträdelseform* som parti eller rörelse är folklig och antagonistisk. Den kan sägas kännetecknas av ett uppror mot systemet utan att vara systemöverskridande, mot de gamla partierna och mot politikerna som sågs vara korrupta eller uttjänta. Det är en radikal direkt-demokratisk rörelse, utomparlamentarisk med krav på att parlamentet skall vara ett direkt uttryck för folkviljan. De fascistiska framträdelseformerna är aggressiva, militärt organiserade massrörelser, antiparlamentariska, terroristiska, totalitära och genomsyrade av ledardyrkan, makt-fetischism och konspirationsteorier. Fascismen är korporativt uppbyggd, statsfixerad och har den organiserade arbetarrörelsen som huvudfiende. Folkhemmet fungerar snarare genom parlamentariska uppgörelser, kompromisser förankrade i de fackliga organisationerna, näringslivsorganisationerna och folkrörelserna. Landsfadern fungerar som något av en direkt representant för hela folket.

50-talspopulism: poujadismen

Enligt Lipset kan det förekomma både höger-, vänster- och centerextremism. Till vänsterextremism räknar han framför allt kommunism, men även tex peronism. Högerextremistiska rörelser är ofta konservativa monarkistiska rörelser, som försöker förändra politiska institutioner i syfte

att bevara eller återuppliva ekonomiska och kulturella institutioner. De är i grunden konservativa till skillnad från center- och vänsterextremismen, som är revolutionär och med politiska medel försöker åstadkomma kulturell och social revolution. Högerextremismens ideal är inte en totalitär härskare utan en monark eller traditionalist som handlar som en sådan (exempelvis gaulliströrelsen före 1958). Lipsets indelning kan illustreras på följande sätt:

	<i>Vänster</i>	<i>Center</i>	<i>Höger</i>
Normal politisk aktivitet	socialism	liberalism	konservatism
Extremism	kommunism	fascism	reaktion

Huvudpoängen i Lipsets diskussion om centerextremismen är att det inte bara är i ändarna på den politiska skalan som extremism kan utvecklas. Det är således inte heller de moderata i centrum som konsekvent förblir demokratins försvarare. Liksom demokratiska rörelser kan extremistiska klassificeras både i termer av höger, vänster och center.

Centerpositionen bland demokratiska strävanden kallas vanligen för liberalism. Den klassiska liberala positionen innebär ekonomiskt en tilltro till den fria marknadsekonomin, en laissez-faireideologi, en tro på småföretagens livskraft och motstånd mot alltför starka fackföreningar. Statliga ingripanden och regleringar motarbetas. Socialt betonas lika möjligheter till individuell framgång och man är emot en principiell inkomstutjämning. Kulturellt är man motståndare till kyrkan, monarkin och andra traditionella institutioner.

Den demokratiska centern stöds av det Lipset kallar medelklassen, bestående av mindre affärsidkare, manschetttyrkenas utövare och de antiklerikala elementen bland de fria yrkesutövarna. Den socialistiska vänstern stöds på motsvarande sätt av industri- och lantarbetare, den konservativa högern av välbärgade industri- och jordägare, företagsledare och fria yrkesutövare samt mindre privilegierade grupper som bevarat sin bundenhet till de traditionella institutionerna, i synnerhet till kyrkan.

Mot dessa demokratiska rörelser och ideologier svarar extremistiska. Mot den demokratiska centern svarar de klassiska fascistiska och populistiska rörelserna. Den fascistiska ideologin liknar liberalismen i sin opposition mot storföretagen, fackföreningarna och den socialistiska staten, medan den är antiliberal i förhållandet av den "egna", fascistiska statstypen. Men liberalismen får en annan innebörd och funktion i dagens samhälle. Att vara motståndare till företagsbyråkratin, fackföreningar och statliga regleringsåtgärder blir idag på en gång reaktionärt och oppositionellt. Lipset citerar Trow: "De tendenser som de små näringsidkarna fruktar — koncentration och centralisering — fortgår utan avbrott genom

depressioner, krig och högkonjunkturer, oberoende av vilket parti som är vid makten; därför är de alltid oppositionella.”(2)

Och Lipset fortsätter:

”Det är därför inte förvånande att de små affärsidkarna under vissa förhållanden tyr sig till politiska ytterlighetsrörelser, antingen fascism eller parlamentsfientlig populism, som på det ena eller andra sättet uttrycker ringaktning för den parlamentariska demokratin. Dessa rörelser tillgodoser delvis samma behov som de mer konventionella liberala partierna; de uttrycker medelklassens anpassningssvårigheter i ett högt utvecklat industrisamhälle. Men under det att liberalismen försöker lösa problemen genom legitima samhällsförändringar och ’reformer’, vill fascismen och populismen lösa dem genom att överta staten och styra den på sådant sätt att den gamla medelklassens ekonomiska trygghet och positioner återställs, samtidigt som man minskar storkapitalets och de stora fackliga sammanslutningarnas makt och prestige . . . *Medelklassextremism förekommer i länder som utmärks både av kapitalism i stor skala och en stark arbetarrörelse.* Högerextremism är vanligast i mindre utvecklade länder, där de traditionellt konservativa krafterna har kvar sin maktställning.”(3)

Poujadiströrelsen – ”L’Union de Défense des Commerçants et Artisans” (UDCA)(4) – var enligt Lipset en sådan extremistisk rörelse, som vädjade till och byggde på samma skikt som de rörelser, vilka stöder den liberala centern. Poujadiströrelsen bildades 1954 och fick sitt genombrott vid valet 1956 med omkring tio procent av rösterna. Redan vid nästa val förlorade den det mesta av detta stöd, och snart därefter försvann också rörelsen ur fransk politik.(5) Regionalt var den starkast i de landsdelar, främst i söder, som var minst utvecklade och svagast urbaniserade. Klassmässigt låg tyngdpunkten i småborgerligheten, hos småföretagarna, hantverkarna, köpmännen och småbönderna. Rörelsen formulerade en protest mot samhällsutvecklingen, mot storskaligheten och mot den djupgående koncentrations- och centraliseringsprocessen i 50-talets Frankrike.(6) Detta var en process som för övrigt både tidsmässigt och till sin karaktär överensstämmer med den svenska utvecklingen utan att motsvarande protest uppstod. För Finlands och Danmarks del är den däremot förskjuten till 60-talet, medan Norge genomgår en något mer utdragen och jämn process.(7)

Poujadismen riktade sina ideologiska och politiska attacker mot storindustrin, trusterna, fackföreningarna, de marxistiska partierna, varuhusen och bankerna. Överhuvudtaget var den emot alla åtgärder som kunde tänkas höja skatterna för småföretagarna, medföra ökad statlig kontroll över det fria näringslivet eller innebära slöseri genom socialvård och andra onödiga offentliga utgifter. Poujade ansåg de traditionella höger- och vänsterpartierna som lika odugliga, samtidigt som han anslöt sig till den revolutionära republikanska traditionen. Han ville återuppliva vissa revolutionära institutioner som t ex Generalförsamlingen, dit lokala medborgargrupper kunde vända sig direkt med sina klagomål. Detta motsvarar

den direkta appellen till folket – det var folket och inte partierna som skulle ha makten.

”I sina skilda former har den traditionella anti-demokratiska högern ansett att republiken har förrått Frankrike. Enligt poujadismen är det politikerna och ämbetsmännen som har förrått republiken och de hederliga människor den borde ha skyddat. Poujadisternas uppgift är att återerövra republiken i den stora revolutionens anda. Poujadisterna kräver en ny nationalförsamling som mottar nya cahiers med folkets klagomål och uppdrag . . . De har föredragit republikens motto framför den extrema högerens olika treenigheter (såsom marskalk Pétains ’Arbetet, Familjen och Fosterlandet’), men de har framhållit *sina egna, speciella tolkningar* av orden frihet, jämlikhet och broderskap.”(8)

Genom sin bekännelse till republiken och revolutionens principer och symboler kan poujadismen enligt Lipset placeras i den demokratiska traditionen. Psykologiskt står den däremot fascismen nära.(9) Där finns samma skräck för det organiserade proletariatet, samma konspirations-tänkande och jakt efter syndabockar och intolerans, kulturfientlighet och antiintellektualism.

Poujadism och gaullism

Förutom att gaullismen och poujadismen baseras på olika tolkningar och värderingar av de revolutionära traditionerna och har skarpa ideologiska skillnader, så representerar de också olika klasser och skikt.(10) Gaullisterna var starka i landets mera välbärgade, industrialiserade och ekonomiskt utvecklade områden, medan poujadismens fästen var i de fattigare och ekonomiskt efterblivna områdena. Poujadismen fick sitt stöd från liberalismens traditionella sociala bas, det som Lipset kallar den antiklerikala gamla medelklassen, det vill säga egna företagare, små industriidkare, butiksägare och hantverkare. Det var en rörelse för småföretagare och småborgerlighet i provinsen, i mindre orter och på landsbygden. Rörelsen som startade som en förening till försvar för köpmännens och hantverkarnas intressen, drog efterhand med sig sin agrara motsvarighet – småbönderna. Vi har tidigare påpekat att denna utvidgning, vare sig den börjar i städerna eller på landsbygden, är en förutsättning för en stark nationell rörelse. Andra kännetecken på poujadistväljaren var låg skolutbildning (lägst av alla partier), liberal i familje- och religionsfrågor, och en självuppfattning snarare som revolutionär än som konservativ.

Gaullismen hade en konservativ (höger)auktoritär inställning, poujadismen en liberal (center)auktoritär inställning. Den förra var överklassbaserad, den senare medelklassbaserad – socialt och klassmässigt skilde de sig klart åt. Båda gav upphov till rörelser som var kritiska mot den fjärde republikens parlamentariska regim, båda var antimarxistiska och

mycket nationalistiska. Men den ena var i grunden konservativ, den andra revolutionär i populistisk mening.

Amerikansk centerextremism

Som ett annat historiskt exempel på centerextremism anför Lipset den klassiska amerikanska populismen i slutet på 1800-talet och början på 1900-talet. Han ser den som en liberal rörelse, avsedd att skydda den mindre, självständiga farmarens och köpmannens sociala och ekonomiska ställning. Det var alltså både agrar och urban småborgerlighet som reagerade på industrikapitalism och trustvälde.

Till denna populistiska tradition för han den radikala höger som vuxit upp under olika konjunkturer under 1900-talet. Dit hör 30-talets Huey Long-rörelse (efter guvernören och senatoren från Louisiana), som enligt Lipset hade en stark förbindelselänk till sekelskiftspopulismen, både elektoralt och ideologiskt.⁽¹¹⁾ Till samma uttryck för en populistisk extremism räknar han McCarthy-rörelsen på 50-talet, som appellerade till samma grupper. Liksom hos poujadismen fanns det största stödet för McCarthy bland de småföretagare som intog "1800-talsliberala attityder." Han mobiliserade den amerikanska populismens traditionella sociala bas, medan de konservativa och storfinansen vände sig från honom.⁽¹²⁾ Detta är för Lipset ytterligare ett exempel på skillnaden mellan höger- och centerauktoritära rörelser.

Även om alla dessa exempel på centerextremism har haft samma sociala bas som den tyska och italienska fascismen, innebär det inte för Lipset att de också skulle vara fascistiska, eller att resultatet skulle ha blivit totalitära diktaturer om deras ledare kommit till makten. Vad han vill framhäva är emellertid, att de alla understöddes av småföretagare, mest på landsbygden och i småstäder. Det är grupper som finner sig avskurna från samhällets viktigaste utvecklingstendenser. Från tid till annan får deras missnöje dem till att stödja "irrationella" riktningar som protesterar mot utvecklingen. Historiska faktorer avgör när och hur det sker.

Lipset och populismen

Lipsets analys av poujadismen som exempel på populism tjänar för oss tre viktiga syften. För det första kan vi relatera oss till 50-talets liberala tänkande inom den politiska sociologin, som såg populismen som en centerextremistisk rörelse med bas i medelklassen.⁽¹³⁾ För det andra får poujadismen fylla den preliminära funktionen av att samtidigt testa och

illustrera vårt teoretiska schema. För det tredje ger den oss anledning att utifrån den amerikanska populistiska traditionen förtydliga några av våra tidigare resonemang om folket, klasserna, folkliga traditioner och ideologier.

Lipset kan ses som den centrala representanten för den tradition inom den politiska sociologin som på 50-talet gjorde breda korsnationella, komparativa studier över den politiska utvecklingen i de högt utvecklade industrinationerna. Bland annat genom att använda omfattande valstatistiskt material har den givit viktiga bidrag till förståelsen av särdragen i varje nations politiska och ideologiska system. Utifrån en diskussion om massorna, demokratin och extremismen har den diskuterat hur man skall klassificera och placera högerradikala och populistiska rörelser på den traditionella politiska skalan.

En nordisk representant för den här traditionen är den finske sociologen Matheson(14) som med utgångspunkt från just Lipsets analysmodell har definierat populism som *en* moderat variant av högerradikalism. De andra två är radikalfascism (Tyskland och Italien) och "överklass"fascism (Spanien och Portugal). Populism och fascism kan enligt Matheson definieras i termer av varierande intensitet på tre dimensioner eller komponenter; en som håller fast vid starka traditionella värden, en annan som relaterar till missnöje med det politiska beslutssystemet, och en tredje som associerar till en form av socio-ekonomisk eller socio-politisk konservatism. Han kommer då fram till följande klassifikation:(15)

Varianter av högerradikalism

	Traditionalism	Politiskt missnöje	Socio-politisk konservatism
Populism	mycket hög	moderat	moderat
Radikal fascism	moderat	mycket hög	hög
'Överklass'fascism	hög	hög	mycket hög

På i princip samma sätt som Lipset förstår Matheson med populism (poujadism, Vennamoism) en liberal uttrycksform för högerradikalism (centerextremism).

Vi tar vår utgångspunkt i det paradoxala faktum att liberalen Lipset för samman fascistiska och populistiska rörelser under beteckningen centerextremism och att marxisten Laclau till och med går ett steg längre genom att klassificera nazismen som en populistisk rörelse. Varför sammanfaller deras analys, när de har så olika utgångspunkter? Vi menar att en liberal tradition på den politiska teorins område kom att formeras

kring den borgerliga demokratin gentemot alla former av extremism, inklusive folklig extremism. Därvidlag kom den i motsatsställning inte bara till marxister, utan också till de samhällsvetare som inte accepterade tanken på att totalitära rörelser också kunde utgå från det kapitalistiska samhällets mitt, från den liberala medelklassen.(16)

I Laclaus fall är det centrala hans kritik av marxistiska, strikt klass-orienterade (reduktionistiska) förklaringar av fascismen, typ Poulantzas. Laclau menar att denne vägrar acceptera det faktum att fascismen var en folklig rörelse, eller som han själv uttrycker det: "Fascismen var den extrema formen i vilken folkliga interpellationer i den mest radikala varianten – jakobinismen – kunde omvandlas till en politisk diskurs för bourgeoisins dominerande fraktion. Fascismen är sålunda en perfekt uppvisning av de folkliga interpellationernas icke-klassbundna karaktär."(17)

Laclau liksom Lipset har svårt att se folket som sammansatt av klasser, vilka är kopplade till olika produktionssätt. Populismen är hos dem inte heller kopplad till ett explicit konjunkturbegrepp, vilket gör det svårt för dem att skilja mellan olika rörelser. För Laclau tenderar alla radikaliserade folkliga rörelser att bli populistiska och för Lipset tenderar alla extremistiska rörelser, som utgår från massorna, att bli det. Lipsets konkreta beskrivning av poujadismens sociala underlag och ideologiska uttrycksformer leder honom emellertid, jämfört med Laclaus teoretiska bestämning av folket och folkliga interpellationer, till en snävare inringning av populismbegreppet. Å andra sidan är problemet med Lipsets tradition att det inte går att avgränsa populismen mot andra centerextremistiska rörelser med hjälp av rent deskriptiva begrepp. Lipset relaterar rörelserna till social bas och likartade organisations- och framträdesformer, men han relaterar aldrig klasser och organisationer till produktionsförhållanden, och inte heller till den kapitalistiska utvecklingens olika faser och konjunkturer. Hade han gjort det borde den ytliga likheten mellan populism och fascism försvunnit. Tesen att centern har sin extremism liksom högern och vänstern är visserligen en logisk följd av hans populism- och fascismdilemma, men bara så länge problemet inte relateras till olika produktionssätt och klasser.

För oss fungerar därför den politiska höger-vänsterskalan endast för det kapitalistiska produktionssättet, för dess klasser, organisationer och ideologier. Populismen som har sin grund i den enkla varuproduktionen och dess bärare småborgerligheten hamnar utanför. Det blir snarare skiktningen inom småborgerligheten samt relationerna till det kapitalistiska samhällets klasspoler som blir bestämmande för en höger-vänsterplacering.

I förhållande till vår egen teoretiska modell uppvisar poujadismen alla viktiga karakteristika för att kunna betecknas som en populistisk rörelse. Den växte fram på ett explosivt sätt, samlad kring en karismatisk

ledargestalt. Den uttryckte det franska "småfolkets" intressen och formulerade dess desperation i en konjunktur som innebar ett reellt hot mot dess existens. Krisen för den enkla varuproduktionen var kopplad till en expansiv kapitalistisk utveckling. I det läget sågs både den organiserade arbetarrörelsen och storindustrin som ett hot mot folket. Inte heller de politiska partierna uttryckte folkets vilja, de var korrumperade, byråkratiserade och hade svikit de revolutionära folkliga traditionerna. Ökade statliga pålagor och kontrollinstrument hotade det fria näringslivet och den individuella initiativkraften.

Poujadiströrelsen utgick från köpmän och hantverkargrupper, men lyckades snabbt bredda sitt stöd, och genom folkliga appeller nådde den motsvarande grupper på landsbygden. Rörelsen placerade sig i den republikanska traditionen, och den krävde återupplivandet av direktdemokratiska institutioner. Den hade sin egen tolkning av de revolutionära slagorden, en tolkning som genomsyrades av småborgerlighetens världsbild.(18) Det var vidare en utomparlamentarisk rörelse, den var anti-marxistisk och ultranationalistisk.

För poujadismen gick samhällets huvudmotsättning mellan närande och tärande, mellan de produktiva och ämbetsmän, byråkrater, intellektuella och politiker. Denna motsättning uttrycktes på ett antagonistiskt sätt. Rörelsen växte fram och försvann på samma oberäkneliga, hastiga sätt, vilket kan förklaras av dess konjunkturkänslighet, lösliga organisationsform och beroendet av den patriarkala ledargestalten.

Höger- och vänsterpopulism: det amerikanska exemplet

Lipset placerar in olika högerradikala rörelser i den populistiska traditionen. McKenna menar att populismen snarare är Den Amerikanska Ideologin.(19) 1890-talets klassiska populism, organiserad som ett tredje politiskt parti, har inte återupplivats. Men populismen som ideologi eller idéströmning har ständigt funnits närvarande i amerikansk politik under 1900-talet, hävdar han. Ibland har det varit i form av politiska rörelser som på 30-, 50- och 60-talet, men oftast som en ideologisk underströmning. McKenna urskiljer två riktningar inom denna populistiska tradition. Till den ena räknar han McCarty, Wallace och Philips, till den andra C Wright Mills, McGovern, Newfield och Greenfield.(20) Men det finns samtidigt en uppsättning kärnteman i denna tradition som användes av både den högerradikala och den vänsterradikala strömningen. De mest centrala elementen i det gemensamma arvet är enligt honom frånvaron av

ett klassmedvetande, nationalismen, rädslan för storskalighet och anti-intellektualismen.

Frånvaron av ett klassmedvetande

Populismen ifrågasätter liksom socialismen en ojämlik inkomstfördelning och protesterar mot ekonomiska privilegier, men uppfattar ändå inte samhället som klassdelat och byggt på ett exploateringsförhållande, baserat på privat ägande. Istället går skiljelinjen mellan det enkla folket och en handfull konspiratörer, som roffar åt sig det som tillhör folket. För populisterna framstår utsugning som en onaturlig aptit, något som överskrider egennyttan, och som innehåller en längtan efter kontroll över andras liv. Normalt sett leder inte strävan efter egennytta till exploatering av andra. Jefferson,(21) som av McKenna betraktas som den amerikanska populismens fader, betecknade den offentliga maktens elit som en flock vargar. Han såg på det amerikanska samhället i termer av eliten och massorna.

Populismen som proteströrelse startar med antagandet att en elit har tagit makten, och att botemedlet är att återupprätta republiken och återföra makten till det enkla folket, som är dess rättmätiga innehavare. I detta ligger en romantisering av svunna tider – framtiden ligger bakåt i tiden. Det enkla folket består av allt från små köpmän över småbrukare till arbetare. Bryan, demokratisk presidentkandidat 1896 som stöddes av *The Peoples Party*,(22) betraktade alla amerikaner som små köpmän. I partinamnet anges också riktningen för appellen, man vände sig till hela folket. Men avsaknaden av klassmedvetande är för McKenna inte begränsad till den populistiska traditionen utan är i en mening karakteristisk för hela det amerikanska samhället. Det tycks sakna en subjektiv bas för seriösa definitioner av sociala klasser och klassmedvetande. Den amerikanske demokraten framstår som en unik hybrid av småborgerligheten, som både bonde och arbetare utan att egentligen tillhöra någon av dessa klasser. Och McKenna tar McCarthys framgångsrika appellerande till både arbetare, affärsmän och bönder som tecken på USAs ”flytande klasstruktur” – eller kanske snarare avsaknaden av en sådan struktur.

Denna syn, som i olika varianter kretsar kring tanken på en ”ofärdig utveckling”, kan delvis hämta stöd hos Kelly(23) som undersöker relationen mellan enkel varuproduktion och kapitalistisk produktion i den amerikanska samhällsformationen. Han kommer fram till att en viktig förklaring till varför kapitalismen har fått ett så brett stöd i USA beror på en sammanblandning av de båda produktionssätten. Trots det faktum att mindre än tio procent av den amerikanska befolkningen är självsyssel-

satta, tror amerikanerna att kapitalism betyder självsysselsättning. Kapitalismen innebär att kunna bli sin egen, och man ser inte att utvecklingen medför allt större begränsningar av den möjligheten. Den faktiska kapitalistiska utvecklingen ses som "krypande socialism". Socialism innebär slutet för friheten, självständigheten och individualismen. Den antisocialistiska hållningen i USA är i den meningen folkligt förankrad. Den amerikanske arbetaren känner utsugningen på sin kropp i lika stor utsträckning som den västeuropeiske, men hans lösning är individuell, han drömmer om att starta eget. Kelly anser att den amerikanska arbetarklassens medvetande fortfarande präglas av den oberoende producentens populistiska medvetande. Detta är ett av skälen till att oppositionen mot kapitalismen i USA vanligtvis har tagit formen av populistiska rörelser. Kelly ser de enkla varuproducenterna som ett hinder för kapitalismens utveckling, eftersom de slåss för att undvika proletarisering och övergång till lönearbete. Deras kamp, som den uttrycks i de populistiska rörelserna, kan framstå som progressiv men är i realiteten reaktionär. Målet är att bevara ett tidigare sätt att leva och arbeta på. Denna reaktionära karaktär, menar Kelly, är det grundläggande, oavsett om populismen framträder i höger- eller vänsterradikal skepnad. Populismens förankring bland lönearbetarna fungerar som en barriär mot utvecklandet av ett klassmedvetande.

För Kelly symboliserar 1890-talets populistiska rörelse det sista stora försöket att bevara ett arbets- och levnadssätt som undergrävs av den kapitalistiska utvecklingen. Nederlaget i presidentvalet 1896 var samtidigt ett nederlag för detta försök. Kellys förhållningssätt till populismen är dubbelt. Det är nödvändigt att erkänna dess begränsning som tillbakablickande social rörelse, men man måste på samma gång vara medveten om den starka attraktionskraft som den enkla varuproduktionen har på det amerikanska samhället.

Det är viktigt att påpeka, att den amerikanska populismen trots sin folkliga, klasslösa framtoning ändå i grunden varit klassrelaterad. Detta gäller från Jeffersons deklaration om att farmarna var det utvalda folket, över Bryans övertygelse om att gräset skulle ha växt på städernas gator om inte farmarna hade funnits, till retoriken om det enkla folket som är direkt avpassat till WASP – landsbygdens och småstädernas vita anglosaxiska protestanter. Den klassiska populismen lyckades aldrig göra några större inbrytningar bland storstädernas katolska arbetare, trots programmatiska uttalanden som likställde arbetarnas sak med farmarnas. Populistpartiet avvisades av de framväxande fackföreningarna, och förkastades vid valurnorna av den urbana arbetarklassen. Även judiska grupper, de färgade och flertalet immigrantkategorier var främmande för det populistiska budskapet.(24)

En viktig del av den folkliga appellen är det nationella temat. Från första början har den amerikanska populismen varit nära relaterad till patriotismen. Den uttrycker den direkta motsatsen till arbetarrörelsens internationalistiska perspektiv – "arbetare i alla länder, förena eder". För populismen är det snarare det amerikanska folket som skall förenas – "It's time for the real people of America to stand up." Denna populismens amerikanism är baserad på en idealistisk historieskrivning. Den innehåller myten om att landet inte har förändrats sedan revolutionen, alltså är det ingen ny revolution man behöver utan en restaurering. Makten skall återföras till de rättmätiga innehavarna, vilket innebär att folket först måste kasta ut tjuvarna: de ekonomiska rojalisterna, Harvardintelligentsian, societetssnobbarna och kommunisterna. Amerikas framtid ligger inte i världsrevolutionen, den ligger i att hitta sina rötter.

Vi har tappat kursen, säger Newfield och Greenfield, Amerika har tappat kursen. Men den tankegången bygger på att det skulle finnas en amerikansk kurs att slå in på igen. Populistisk nationalism har varit intimt förknippad med isolationism. Jefferson varnade för att låta sig involveras i Europas affärer, en inställning som populister sedan dess har hållit fast vid. McGoverns slagord "Come home, America," och "America first" är typiska uttryck för detta. Populister har argumenterat mot imperialistiska projekt, men ställda inför fullbordat faktum har inställningen blivit att "har vi gett oss in i det så skall jobbet avslutas, så att vi kan ta hem pojarna." (25) Populismen har en grundläggande oförståelse för imperialismens lagar och innehåll. Den avvisar imperialisternas förespråkande av militära aktioner för att göra territoriella vinster eller erövra nya marknader. Den anser inte ens att amerikanismen som ideologi behöver exporteras, eftersom den rymmer en stark övertygelse om att infödingarna står på Amerikas sida.

Men den populistiska nationalismens viktigaste funktion är ändå kopplad till inhemska frågor. (26) Det gäller inte minst synen på inhemska eliter som tar ifrån folket produkter som är deras. Amerikas jord och varor tillhör inte bara några få, det är hela folkets egendom. "This land is your land, this land is my land." (27) I motsats till andra former av ekonomisk nationalism är populismen emot statlig intervention: (28) Det går inte att bota det onda hos storindustrin genom att sätta en annan lika storskalig och centraliserad myndighet på den, för vem skall kontrollera kontrollören? Det leder bara till ytterligare byråkratisering och centralisering av makten, och dessutom allierar sig ofta de olika eliterna med varandra mot folket. (29) Lösningen är istället decentralisering och ett ned-

brytande av alla stora enheter, privata som statliga. Detta för oss över på det tredje viktiga temat i den amerikanska populismen.

Fruktan för storskalighet ("Bigness")

"Vi är inte Ludditer, vi föreslår inte maskinstormning och återgång till ett jordbrukarsamhälle. Amerikas ekonomi kan inte skötas från kvartersbutiken. Men de ständigt återkommande kraven från amerikanare oberoende av ålder, ras och klass, krav på att åtminstone några delar av våra liv måste göras mänskligare, måste beaktas när man tänker på den centraliserade maktens enorma kostnader." (30)

Citatet illustrerar den fruktan som förenar alla populistiska strömningar, höger- som vänsterradikala. De nya portföljbärande byråkraterna står lika långt ifrån vanligt folk som de gamla kapitalisterna i damasker. Samhällsutvecklingen leder till att folket mister kontrollen över beslut som rör dess egna livsbetingelser. Demokratin urholkas och blir till tomma ritualer ovanför folkets huvuden. Politikens professionalisering undergräver folkstyret och omvandlar det till expertstyre. För att återfå folkstyret föreslår t ex Newfield och Greenfield följande motåtgärder. Bryt upp de stora bolagen i små enheter, förbjud alla fusioner och uppköp från de 200 största bolagen, fängsla dem som bryter mot antitrust-lagstiftningen, kriminalisera de rikas brott mot antitrust-lagstiftningen, bättre skydd av små maktlösa företagare och garantier för en mångfald mindre företag. Vidare förordar de en återgång till en sant progressiv inkomstskatt, förändringar av lagar och bokföringsregler som underlättar fusionering och uppköp av företag. De vill ge vanligt folk möjligheter att delta i politiken och demokratisera den politiska processen genom att på alla nivåer decentralisera beslutsfattandet – federalt, kommunalt, i grannskap och småorter, reformera och demokratisera nomineringsförfarandet till presidentkandidatur, införa öppna utfrågningar av politiker, utöka bruket av lokala folkomröstningar. Denna typ av förändringar går ut på att sätta landet "på rätt köl igen". Det är alltså inte frågan om några samhällsomstörtande förslag.

Antiintellektualism

"What this country needs is not more brains but more heart." Det är ett uttalande av Bryan som fångar den populistiska hållningen rätt väl, en antiintellektualism som är en aspekt av antielitismen. Det är viktigare att konsekvent tillämpa enkla moraliska principer än att förlita sig på hjärnornas tankemödor. Populismens grundhållning är starkt fientlig mot

evolutionism, darwinism och all form av determinism, inklusive den marxska synen på historiens lagbundenhet. Kulturarbetare, forskare och experter, som inte tar sig an folkets konkreta problem, kan samhället vara utan, eftersom de tror att deras utbildning har befriat dem från det enkla folkets känslor, egenskaper och dagliga mödor.

Den så kallade Harvardintelligentsian med sin liberala framtoning har utgjort ett specifikt hatobjekt för både höger- och vänsterradikala populisterna. Visserligen är den liberala och den populistiska synen samstämmig när det gäller avvisandet av statligt ägande och regleringar liksom det klasslösa perspektivet, men liberalernas vurmande för kultureliten, diskussionsklubbarna och den akademiska snobbismen gör att de kommer på kollisionskurs. Därtill kommer deras i grunden olika demokratiuppfattningar (direktdemokrati kontra representativ demokrati), förhållningssättet till den kapitalistiska utvecklingen (pessimism kontra optimism, tillbakablickande kontra framåtblickande, synen på teknologin som ond respektive god), kort sagt ett småborgerligt perspektiv kontra ett borgerligt.

6. Populismens sociala bas

Vi har hävdats att småborgerligheten är populismens klassbas. Det skall vi här underbygga och modifiera. Vi påpekade samtidigt att tyngdpunkten i denna klassbas kan ligga på olika skikt eller grupperingar, vilket får konsekvenser för populismens framträdelseformer. Vi går nu vidare och diskuterar begreppet social bas för att komma åt vilka grupper som kan förväntas formera sig kring den småborgerliga klassbasen och utgöra populismens folkliga förankring. Ibland använder vi också begreppet väljarbas, som då får beteckna det väljarmässiga stöd som ett populistiskt parti får.

Den *sociala basen* uttrycker stödet i alla dess skiftande sammanhang. Givetvis är väljarbasen ett empiriskt närmevärde på den sociala basen, och med de utvecklade mätinstrument, som väljarundersökningarna idag har tillgång till, är det frestande att bortse från de skillnader som trots allt finns. Men vi vill ändå betona vikten av att hålla isär begreppen. Speciellt viktigt är det i det här fallet, när det gäller att analysera en typ av rörelser eller partier som ofta är kortlivade, situationsbestämda och företer en explosionsartad utveckling, både i upp- och nergångsperioder. De innehåller många aspekter som svårligen låter sig fångas av den traditionella opinions- och väljarundersökningstekniken.

Det finns alltså anledning att hålla skillnaderna mellan begreppen social bas och väljarbas i minnet. Gemensamt för dem är emellertid att de speglar en sammansatt population. Dessutom är bägge begreppen bredare än klassbas och de innehåller även "klasslösa" grupper som hemmafruar, pensionärer, studerande, arbetslösa och vissa anställda inom politiska och ideologiska apparater.

I vår syn på klasstruktureringen i avancerade kapitalistiska samhällen bygger vi bland andra på Olin Wright.⁽¹⁾ Hans utgångspunkter överensstämmer med våra egna, vilket gör dem användbara för våra syften, som är att ge en rimlig förklaring till varför sociala grupper utanför småborgerligheten ansluter sig till den populistiska protesten, eller åtminstone tilltalas av dess ideologiska budskap.

Våra centrala utgångspunkter(2) är för det första, som redan torde ha framgått, att småborgerligheten är en klass och bärare av det självständiga produktionssättet enkel varuproduktion. För det andra kan småborgerlighetens styrka inte bara mätas utifrån dess kvantitativa storlek. Det finns betydande reserver inom vad Wright kallar *motsättningsfulla ställningar inom klassförhållandena*; dessa gruppers politiska och ideologiska föreställningar är starkt påverkade av den småborgerliga klassen. Speciellt gäller detta vid tillfällen då småborgerligheten formerar sig som social kraft, och intar en relativt självständig position i förhållande till borgerligheten.

För det tredje har den enkla varuproduktionens dominans inom jordbruket ökat. Visserligen har den agrara småborgerligheten minskat i antal, men inte på det sätt och i den takt som Marx förutspådde. Den kapitalistiska marknadsekonomins koncentrationstendenser präglar också i viss mening jordbruket och lantarbetarklassens decimering följdes av en minskning av antalet småbrukare. Men detta medförde inte en proletarisering inom jordbruket. Snarare har de småbrukare som rationaliserats bort från jordbruket blivit lönearbetare inom andra sektorer av ekonomin. Vidare har det småborgerliga familj jordbruket visat sig ha en livskraftig konkurrensförmåga gentemot kapitalistiskt jordbruk med anställda lönearbetare.

För det fjärde kan de lönearbetande i små företag, som arbetar sida vid sida med ägaren, delar hans problem och identifierar sig med företaget, i stor utsträckning fungera som reserver åt populismen. Det är bland dessa grupper vi kan finna populismens arbetarbas och/eller bland arbetare med hantverksmässiga arbetsuppgifter, som kan klassificeras som relativt självständiga lönearbetare. Sammantaget är detta arbetargrupper som kan karakteriseras som småborgerliga.

Wright analyserar klasser under kapitalismen utifrån de sociala produktionsförhållandena: kontroll över arbetskraften, kontroll över produktionens fysiska medel samt kontroll över investeringar och tillgångar. Han framhåller att det finns ett samband mellan dessa tre processer och de tre formella elementen i värdeformen för den kapitalistiska produktionen: totala värdet = konstant kapital + variabelt kapital + mervärde. Kontrollen över de fysiska produktionsmedlen innebär kontroll över det konstanta kapitalet, kontroll över arbetskraften korresponderar med kontroll över det variabla kapitalet och kontroll över investeringar och ackumulation motsvaras av kontroll över mervärdet.

De viktigaste klasskrafterna under kapitalismen borgerligheten och proletariatet – kan ses som ytterlighetspositioner inom var och en av dessa tre processer. Småborgerligheten definieras å andra sidan av den andra och tredje processen under enkel varuproduktion. De två

första inbegriper vad som brukar kallas förfogande, medan den tredje i stort sett är samma sak som ägande. Dessa processer utgör klassförhållandena i det kapitalistiska samhället. De är inte bara härledda analytiska abstraktioner.

Borgerligheten och arbetarklassen är polariserade i var och en av de underliggande processerna. Kapitalistklassen kontrollerar hela produktionsprocessen, befälsstrukturen och investeringsprocessen, medan proletariatet är utestängt från denna kontroll. Detta förhållande representerar otvetydiga ställningar inom de kapitalistiska klassförhållandena.

När det kapitalistiska systemet analyseras på den högsta abstraktionsnivån, det rena produktionssättets nivå, är det endast dessa klasspositioner som definieras av kapitalistiska produktionsförhållanden.(3) Men när vi rör oss på den konkreta samhällsformationens nivå finns det klasspositioner som är bestämda av andra, underordnade produktionssätt. Det gäller speciellt den enkla varuproduktionen, som alltid har funnits inom de kapitalistiska samhällena. Småborgerligheten kan sägas utgöra en otvetydig ställning inom den enkla varuproduktionen.

Det finns två typer av motsättningsfulla positioner inom klassförhållandena. För det första finns det de som har placerats mellan borgerlighet och proletariat. De kännetecknas av motsättningsfulla kombinationer av de tre processerna inom kapitalismen. För det andra finns det motsättningar mellan å ena sidan småborgerligheten och å den andra sidan borgerligheten respektive proletariatet. Det gäller placeringar som finns mellan den enkla varuproduktionen och det kapitalistiska produktionssättet. De motsättningsfulla positionerna mellan borgerskap och proletariat berör grupper som utifrån sin ställning inte kan definieras som tillhörande populismens sociala bas. Det rör sig om kategorier som är en produkt av det kapitalistiska produktionssättets utveckling.

Graden av motsägelsefull ställning är minst vid polerna (förmän vid gränsen till arbetarklassen, cheftjänstemän vid gränsen till borgarklassen) och högst i mitten, där huvudgruppen är placerad (tjänstemän i mellanställning samt tekniker av olika slag som har en begränsad självständig makt). Både tjänstemän och tekniker står med en fot i varje läger. Det innebär att ideologiska och politiska faktorer spelar en speciellt viktig roll för dem. Härvidlag kan populismen som ett konjunkturellt fenomen ha en viss attraktionskraft även för dessa grupper.(4) Generellt gäller enligt Wright *att ju mer motsättningsfull en position är, desto större roll spelar ideologiska och politiska faktorer för klasspositionen.*

De motsättningsfulla ställningarna mellan borgerlighet och småborgerlighet ger bl a upphov till frågan: när blir den småborgerliga producenten en liten kapitalist? Det blir han när hans verksamhet drivs för att producera profit, att ackumulera och investera kapital. Vi sätter i detta fallet

gränsen vid den tidpunkt när den del av den totala merprodukt som skapas av den småborgerliga familjen blir mindre än hälften av hela merproduktionen.

Småföretagare i den avancerade kapitalismen

Småföretagare har ägnats alltför liten uppmärksamhet inom samhällsvetenskapen. Marxister har ofta behandlat dem i betydelsen "den lilla bourgeoisin", och icke-marxister har huvudsakligen sett dem som marginaliserade grupper utan någon egentlig betydelse för utvecklingen.(5) Det är först på senare år som gruppen ägnats några studier.(6) Som vi ser det är detta en ideologisk och politisk nyckelgrupp för kapitalismen.

Till urbana småföretagare räknar vi små näringsidkare som producerar varor eller tjänster, på småborgerligt eller småkapitalistiskt vis. Konkret utgörs de av småföretagare inom industrin, affärsvärlden, detaljhandeln, tjänste- och servicesektorn. Alla har gemensamt att de använder kapital i liten skala för att erhålla sin inkomst. Men för att kunna utesluta exempelvis tillfälliga företagare som sätter upp en firma (s k spinn-offbolag) enbart för att exploatera en innovation från ett forsknings- eller utvecklingsbolag, räcker det inte med denna definition. Dessutom krävs att verksamhetssättet är traditionellt. Som regel används enkel teknologi i en verksamhet med liten arbetsdelning och få anställda. Den sociala organisationen är enkel, överblickbar, icke-auktoritär. Det lilla företaget skulle inte fungera med en byråkratisk struktur.

Den lille företagarens arbete har, jämfört med andra grupper, i mycket behållit sin karaktär under kapitalismens historia. Detta har varit fallet trots att stora förändringar skett omkring honom. Små butiksägare, vårdshus- och hotellägare och små industriidkare har förblivit relativt opåverkade av storskaliga och komplexa operations-, styr- och kontrollsystem, som erfordrar en avancerad byråkrati. Samma sak gäller i princip för den teknologiska utvecklingen och för den koncentration och centralisering av kapital och befälsfunktioner som har skett. Detta hindrar inte att utvecklingen på kapitalmarknaden naturligtvis har förändrat villkoren för småföretagarna, men inte på något avgörande sätt. De relativt små kapitalbelopp, som det är frågan om, fortsätter att hämtas från privata händer, och det lokala kapitalet har förblivit en viktig faktor i finansieringen. Kopplingen till finanskapitalets institutioner är liten. Vidare har flera studier(7) pekat på att det bland de små näringsidkarna finns en utbredd antibyråkratisk hållning och en bestämd vilja att utföra sin verksamhet på ett traditionellt sätt. Vi menar att en fyllig definition av begreppet småföretagare är en grundläggande förutsättning för förståelsen

av varför exempelvis en Poujade eller en Glistrup under speciella omständigheter kan bli ett alternativ för denna kategori.

Till en sådan definition hör också en bedömning av dess historiska utveckling.(8) Det är först i och med det kapitalistiska samhällets urbanisering som de små näringsidkarna får en anseelig storlek. Tidpunkten för det varierar mycket från land till land. I England infaller den exempelvis tidigt; kring sekelskiftet bor en klar majoritet av befolkningen i städerna.(9) Men politiskt hade de små näringsidkarna ofta haft en betydelse långt innan dess. Från början var skillnaderna mellan den lilla och den stora bourgeoisin inte så framträdande. Men i takt med industrialisering och urbanisering började småbourgeoisin kräva rättvisa och jämlik fördelning av makt, egendom och kapital. Ofta formulerade den långtgående radikala krav, men inför hotet från den framväxande, kollektivt organiserade arbetarklassen avtog radikalismen dock snabbt och övergick till ett aktivt försvar av den privata egendomsrätten. "Mänskliga rättigheter" blev "egendomens rättigheter". Kampen för att utöka sin egen politiska makt innebar ett förnekande av underklassens lika rättigheter.

Den lilla bourgeoisin blev alltmer politiskt hemlös, varken borgerliga partier eller arbetarpartier för en politik som är förenlig med dess ekonomiska och politiska individualism. Politiskt utvecklas den från radikalism över liberalism till konservatism, trots att dess egen sociala och ekonomiska situation påverkas jämförelsevis lite av utvecklingen. Det som förändras är den ekonomiska strukturen och en förskjutning av styrkeförhållandena i samhället. Förhållandet till borgerligheten förändras från en "broderlig" relation till en "underdånig", från jämställdhet till underordning. Samtidigt övergår arbetarklassen alltmer från att ha varit en möjlig allierad till att bli ett hot mot dess existens.

I början av 1900-talet nådde de urbana småföretagarna sin största andel av befolkningen i de flesta kapitalistiska länderna. Därefter följde en utveckling av *relativ* tillbakagång och marginalisering.(10) Den utvecklingen innehåller emellertid viktiga perioder av tillfällig uppgång och stabilisering. Från 1920-talet och framåt har småföretagarna ofta betraktats som stödtrupp till den politiska konservatismen. Men det har varit ett många gånger halvhjärtat stöd som baserats på ett negativt val. I grunden har det funnits ett missnöje med alla existerande partier. Högerpartierna har uppfattats som det minst onda alternativet.

Småföretagarnas strukturella position

Ett historiskt perspektiv underlättar förståelsen av de små näringsidkarnas marginella placering. Formeringen av en arbetarklass med egna insti-

tutioner, partier och egen kultur har isolerat de små egendomsägarna. Denna isolering har ytterligare förstärkts av tjänstemannaskiktets kraftiga expansion. Deras arbetssituation har liten anknytning till småföretagarnas arbets- och livssituation. Den teknologiska utvecklingen har också fört med sig en växande sektor av tekniker, forskare och experter, som för småföretagaren representerar en lika främmande värld. Denna värld utmärks av snabba förändringar och ständigt nya krav på specialiserad kunskap.

Alla dessa mellanskikt (tjänstemän, tekniker osv) är ekonomiskt beroende av, liksom de är resultat av, den monopolkapitalistiska utvecklingen. Denna utveckling är samtidigt ett konstant hot mot de små näringsidkarna och speciellt mot småborgerligheten. Mellanskikten är en del av den statliga expansion som småborgerligheten bekämpar. Ideologiskt kan både mellanskikten och småborgerligheten sägas stå för en utpräglad individualism, dock med olika betingelser. Mellanskiktets individualism är ofta karriäristisk och inriktad på mobilitet inom stora organisationskomplex. Småborgerlighetens individualism står snarare för självständighet, frihet från inblandning av stat och byråkrati och en önskan att vara sin egen och bestämma över sig själv.⁽¹¹⁾ Företagsheterna blir allt större och centraliserade. Denna utveckling inom det privata näringslivet motsvaras av statens expansion genom den offentliga sektorns tillväxt. En byråkratisk centralism utvecklas som även drar in det politiska livet och de politiska partierna. I denna utveckling inom ekonomiska och politiska byråkratier ser småföretagare grunden för sin utsatta position. I sin självförståelse går de emot strömmen och bekämpar centralism och storskalighet. Mot storskaligheten ställs småskalighet, mot centralismen ställs decentralisering, mot samhällets kontraktsmässiga anonymitet ställs småföretagarens personliga relation till sina anställda, mot kollektivismen sätter han sin självtillit och sitt oberoende.

Idag tenderar den politiska debatten i utvecklade kapitalistiska länder att polariseras mellan konservativa och socialistiska ståndpunkter, och socialliberalismen viker undan för en aggressiv ultraliberalism. Men småföretagaren fortsätter sitt motstånd mot kollektivism och centralism, oberoende av om det förordas av den politiska högern eller vänstern, eller för den delen i samarbete mellan de båda. Småföretagaren framstår som en trovärdig kraftkälla för kampen mot ytterligare byråkratisering och centralisering och som ett stöd för individens kamp mot staten. Här finns den klassmässiga jordmånen för populism.

Småföretagarnas ekonomiska betydelse idag

Småföretagens strikt ekonomiska betydelse har otvivelaktigt reducerats, främst inom hantverk, industriproduktion och handel. Men fortfarande är de en viktig faktor för sysselsättningen. För att ge en ungefärlig bild av detta (vi återkommer till frågan i fallstudierna) skall vi ta upp några siffror från Sverige.

Tabell 6:1. Antalet företag och anställda 1971 fördelat på näringsgrenar och storleksgrupper. (12)

Näringsgren	Storleksgrupp (antal anställda)								% av syssel-sättningen
	< 5		5-99		100-199		200-		
	Före-tag	An-ställda	Före-tag	An-ställda	Före-tag	An-ställda	Före-tag	An-ställda	
Jord- och skogsbruk	95	17	4	33	2	12	1	38	10
Gruv- och tillverkningsindustri	51	2	44	24	2	8	2	65	27
Byggnadsindustri	79	8	20	42	0	6	0	44	10
Varuhandel m m	72	13	27	39	1	8	0	41	13
Samfärdse	80	16	20	41	0	7	0	36	6
Tjänster	87	19	12	38	0	7	0	37	33
Totalt	78	8	21	32	0	7	0	51	

Tabellen visar att det finns gott om fåmansföretag inom varuhandeln, service- och primärnäringsarna, men färre inom tillverkningsindustrin. Totalt sett är 8 % anställda inom småborgerliga verksamheter och 40 % i företag med upp till 100 anställda. Över tre fjärdedelar av samtliga företag finns i storleksgruppen 1-5 anställda. Antalet företag med över 100 anställda är procentuellt försumbart trots att resten av de sysselsatta (ca 60 %) befinner sig där. Av tabellen framgår också att ca hälften av alla industriföretag hade färre än fem anställda (95 % hade färre än 100 anställda). Det bör påpekas att siffrorna endast innefattar företag som också är arbetsgivare. Eftersom rena enmansföretag inte ingår, skall siffran för antalet företag vara större.

I tabell 6:2 (sidan 101) visas utvecklingen i Sverige efter 1950. Det framgår bl a att ungefär fyra av tio industriarbetare var 1970 anställda på arbetsplatser med upp till 100 anställda, ca 6 procent på arbetsplatser 5-10 och 27 procent på 5-50.

De minsta enheterna upptar allt mindre del av den svenska industrin, såväl antals- som sysselsättningsmässigt, och de största (över 1000 ar-

Tabell 6:2. Procentuella andelar 1950 och 1970 av antal arbetsställen och antal arbetare som faller på industriarbetsställen i olika storleksklasser.(13)

	Storleksgrupp (antal anställda)				
	< 5	5–99	100–199	200–	Totalt
Antal företag	13 642	11 755	576	590	26 563
%	51	44	2	2	100
Antal anställda	23 101	234 769	80 894	632 385	971 149
%	2	24	8	65	100

betare) har sysselsättningsmässigt vuxit starkt mellan 1950 och 1970. Storindustrins goda tider har motsvarats av småföretagsamhetens kris.

Som framgår av tabell 6:1 är andelen småföretagare lägre inom industrin än tex inom varuhandeln, service- och tjänstesektorn. Det gör småföretagarsektorn än mer framträdande om vi ser till helheten, än vad tabellen för enbart industrin visar.(14)

Vi skall behandla ytterligare en faktor som har betydelse för småföretagsamhetens relation till den kapitalistiska ekonomin. Det är frågan om huruvida kapitalismen är beroende av småföretagarsektorn. Det finns åtminstone två argument som har framförts i den riktningen.

Det första baseras på att småföretagen garanterar industrikapitalismens framtid genom att fungera som en pool som stora företag kan växa fram ur. Utan en kontinuerlig påfyllnad av denna pool skulle det kapitalistiska systemet stelna. Därmed skulle en alltför effektiv eliminering av småföretagen vara ett hot mot systemet. För det andra finns antagandet om småföretagen som en oundgänglig innovationskälla. De små företagen kan vara flexibla, experimentera och generera nya produkter. Den lilla skalan gör det möjligt att snabbt svara på förändrade villkor, inte minst genom att byråkratiska strukturer saknas.

”Att fråga sig om det finns en framtid för det lilla företaget i en tid av gigantiska bolag, internationella kombinat och en universell intervention i ekonomin från regeringar, är liktydigt med att fråga om framtiden för den västerländska privatkapitalismen är hotad.”(15)

Tesen om de små näringsidkarnas centrala systemposition återkommer inom politiken. Den var ett led i den fascistiska ideologin på 30-talet och i poujadismen på 50-talet. Som vi skall se i fallstudierna propageras det

fortfarande för återgång till en traditionell ordning, där den lille näringsidkarens verksamhet och de värden den representerar, får en framskjuten placering inom ekonomi och politik. Det heter att de oberoende småföretagarna är systemets hjärta och nationens ryggrad. Deras idéer om att avvisa all centralmakt och alla statsingripanden har blivit moderna igen och fungerar som näring för avståndstaganden från politik och politiker. Dessa strömningar fångas normalt upp av det politiska systemets institutioner, men i en given konjunktur kan de gå utanför dessa. Populismen är en sådan missnöjesyttring.

Småföretagarna har också en ideologisk och social betydelse som ligger i att hålla vid liv värden, trossatser och moraliska föreställningar, som i kapitalismens tidigare faser fungerade som drivkrafter för industriell och kommersiell utveckling, men som idag i realiteten gjorts meningslösa av monopolkapitalismen. Det gäller ideal som betonar hårt arbete, framgång genom flitighet, sparsamhet och god hushållning, vikten av att vara skuldfri och oberoende osv.

Vi tror att dessa värderingar ständigt behöver reproduceras för att kapitalismen som ekonomiskt system skall kunna få ett folkligt stöd. Samtidigt får småborgerligheten härigenom en symbolisk betydelse för kapitalismen, och hotet mot dess överlevnad representerar ett hot mot den privata företagsamheten. Detta leder exempelvis till återkommande uttalanden av representanter för storföretagsamheten om stöd till småföretagen. Detta stöd kan till sin natur endast vara moraliskt. För arbetarrörelsen har småföretagarna däremot blivit betraktade som bärare av ideologiska element, som representerar kapitalismens mest förtryckande sidor. Ofta är det just mellan fackföreningsrörelsen och småföretagare som den ideologiska striden tar sig klarast uttryck.(16)

Relationen småborgerlighet och arbetarklass

Den motsägelsefulla ställningen mellan småborgerligheten och arbetarklassen förstås enklast om vi betraktar den historiska process som medförde småborgerlighetens proletarisering. Drivkrafterna bakom denna process var dels uppkomsten av en fri arbetskraft och dels kapitalets behov att öka sin kontroll över arbetsprocessen. Varje steg i omvandlingen innebar att den kapitalistiska dominansen trängde allt djupare in i de direkta producenternas arbete, tills de hade berövats all kontroll över sitt arbete. Denna process är inte avslutad utan fortsätter att upprepas under kapitalismen.

Idag finns det fortfarande kategorier av anställda som har en viss kontroll över sina omedelbara arbetsvillkor och över sin omedelbara

arbetsprocess. Även om dessa arbetar för kapitalets expansion och har förlorat sin juridiska ställning som självsysselsatta, kan vi betrakta dem som kvarlämningar av småborgerliga produktionsförhållanden inom det kapitalistiska produktionssättet.(17) I sin omedelbara arbetsmiljö bibehåller de den självständiga hantverkarens arbetsprocess, även om de är anställda av kapitalet som lönearbetare. De kontrollerar sitt arbete och har åtminstone delvis kontroll över vad de producerar. De är vad vi kan kalla relativt självständiga lönearbetare.(18)

Allmänt sett har många tekniskt anställda och vissa högt kvalificerade yrkesarbetare en begränsad självständighet. En sådan kontroll över produktionens fysiska medel av anställda, som står utanför auktoritetshierarkin, utgör den grundläggande motsättningsfulla ställningen mellan småborgerlighet och proletariat. Det finns även andra sådana ställningar, som kan vara aktuella, när vi diskuterar populismens sociala bas. Innehav av gatukök och bensinstationer skulle kunna ses som en motsättningsfull ställning mellan småborgerlighet (eller småkapitalist) och tjänstemän. Även om de förra kategorierna har kvar en del av de egenskaper som kännetecknar självsysselsatta, oberoende producenter, blir de också mer lika anställda inom stora kapitalistiska koncerner. Samma sak gäller för butiksägare inom de stora livsmedelskedjorna.

Slutligen skall vi ta upp den motsättningsfulla ställning som karakteriseras av att en individ samtidigt intar två olika klasspositioner inom de sociala produktionsförhållandena, nämligen yrkeskombinationen. Den historiskt mest betydelsefulla kombinationen är småborgare och lönearbetare. Den småborgerliga positionen är nästan alltid förankrad i någon av primärnäringarna, och historiskt kan man se yrkeskombinationen som en utvidgning av småborgerlig verksamhet som inte ger tillräcklig utkomst. Den vanligaste kombinationen i de nordiska länderna utgår från jordbruk, som kombineras med lönearbete inom skogsbruk, fiske eller arbete inom sekundärnäringarna – byggnads-, anläggnings- eller industriarbete.

Den generella utvecklingstendensen är att lönearbetets andel ökar, men yrkeskombinationen representerar en viktig bromsande faktor för proletariseringen av småborgerligheten. Genom att ha flera, av varandra oberoende inkomstkällor, blir man inte så sårbar för punktåtgärder som sätts in mot enskilda primärnäringar, utan kan byta huvudinkomstkälla förhållandevis enkelt. Man kan på olika sätt parera en kris inom den kapitalistiska ekonomin respektive den enkla varuproduktionen. Yrkeskombinationen innehåller, speciellt i länder där den existerar i större omfattning, en viktig källa till förståelsen av den populistiska ideologin. För en lönearbetare är bindningen till den småborgerliga kombinationsdelen förmodligen mer avgörande för det ideologiska tänkandet, än vad som om-

vänt gäller för småborgarens bindning till lönearbetets villkor. Bindningen till det lilla jordbruket eller till fiskebåten blir mer bestämmande än arbetskollektivet vid den lokala industriarbetsplatsen eller bygget. Ideologiskt och politiskt står dessa grupper av yrkeskombinerare nära småborgerligheten, trots den dubbla ekonomiska klassbestämningen.

Det sistnämnda påståendet aktualiserar frågan om ideologins och politikens betydelse som faktorer vid en klassbestämning. Olin Wright menar, som vi tidigare nämnt, att ju mer motsättningsfull en placering är, desto mer kan ideologiska och politiska förhållanden påverka dess objektiva kategorisering. Motsatt gäller att ju mer en placering sammanfaller med de grundläggande antagonistiska klassförhållandena, desto mindre betydelse får dessa faktorer. Denna tes finner vi rimlig, under förutsättning att de ekonomiska förhållandena under alla omständigheter förblir de primära. Ideologiska och politiska faktorer kan förstärka placeringar som inte enbart bestäms ekonomiskt. För oss blir dessa faktorer viktiga, när de förstärker de småborgerliga dragen inom de ställningar som ligger mellan de två produktionssätten. I detta sammanhang får historiska och politiskt-organisatoriska traditioner en speciell tyngd.

Populismens arbetarbas

Vi har behandlat småföretagarna men inte de anställda i småföretagen. Eftersom det finns mycket få tjänstemän i dessa företag sätter vi här likhetstecken mellan löneanställd och lönearbetare. Det finns få undersökningar om politiska och ideologiska ställningstaganden hos arbetare i småföretag, om vi bortser från biprodukter av bredare undersökningar.

I den kanske mest citerade diskussionen om sambandet mellan företagsstorlek och politiska ställningstaganden hävdar Lipset m fl(19) att det finns ett statistiskt påvisbart samband mellan röstning åt vänster och företagsstorlek. Ju mindre företag desto större andel arbetarröster på konservativa partier och vice versa. Ett annat resultat visade att andelen arbetare, som inte fördrog något parti alls, var störst i de små företagen. Det som enligt Lipset skilde arbetarna i det lilla företaget från dem i de stora var mer tillfredsställande arbete, isolering från kollektivet/klassen, traditionalism, konsensus syn på samhället etc. Alla dessa faktorer verkar i riktning mot färre vänsterröster i allmänna val.

Likartade resultat har presenterats i andra undersökningar, t ex av Lockwood och Parkin,(20) fast med varierande betoning. Båda framhäver länken mellan småföretagsmiljö och klassideologi. Lockwood beskriver den traditionelle, undergivne arbetaren, vars klassuppfattning är mycket konsensusinriktad och som menar att samhället bör styras av äkta och

och naturliga ledare från överklassen som vet hur saker och ting skall skötas. Han lokaliserade denna typ av arbetare till speciella områden i den sociala strukturen.

”Den typiska arbetssituationen för den undergivne traditionalisten är en som för honom i direkt samverkan med sin arbetsgivare eller annan ’medelklasspåverkan’, och hindrar honom från att forma en stark vi-känsla med arbetare i en liknande position som hans egen.”(21)

Men han medgav samtidigt att den empiriska grundvalen för denna karakteristik var tunn, och i en senare diskussion(22) har han betonat ofullständigheten i sitt tidigare teoretiserande och blivit mer försiktig med att koppla ihop undergivenhetsbilden med småföretagsmiljön.

Parkins liknande argument handlar om de skilda värdesystem genom vilka den sociala ojämlikheten framstår som förnuftig. Han menar att det existerar ett underordnat värdesystem som tillhandahåller en moralisk grundval för anpassning, trots ojämlikhet och låg status. Detta värdesystem finns troligen enligt Parkin bland arbetare . . .

”på små arbetsställen eller företag där de anställda har en ansikte-till-ansikte relation med chefen eller ägaren. Där finns det en grogrund för paternalistiska, herretjänare relationer som hindrar framväxten av kollektivistiska och antikapitalistiska ideologier, som blommar så fritt på de stora verkstadsföretagens arbetsplatsgolv.”(23)

Den traditionella bilden av arbetaren i småföretaget har ifrågasatts av senare undersökningar. Även om den inte är helt felaktig så behöver den i alla fall specificeras. Exempelvis påpekar Newby(24) att det är ett vanligt fel hos industrisociologer att reducera de sociala relationerna mellan anställda och anställare till familjemetaphorer, som ses som en tillräcklig förklaring i sig, istället för att specificera innehållet i dessa sociala relationer. En given utgångspunkt i ett marxistiskt betraktelsesätt, menar han, är att ett litet företag, även om det ses som en familj, genom att verka på kapitalistisk basis inte undkommer motsättningarna mellan arbete och kapital bara för att det är litet. Hur nära relationerna mellan ägaren och de anställda än är, förblir det grundläggande förhållandet en relation mellan köpare och säljare, som förnyas varje vecka, varannan vecka eller varje månad, och som utsätts för de osäkerhetsmoment, som företaget möter i den kapitalistiska ekonomin. Många småföretag är känsliga för ändrade marknadsförhållanden och konjunkturen. Företagsägare och arbetare påminns därigenom om deras motsatta intressen, ett faktum som försvagar vi-känslan (patriarkalismen).

Curran kommer i sin undersökning om arbetare i små och stora företag i England(25) fram till bl a följande slutsatser. Även om huvudresultaten visar att arbetare i småföretag överlag var mer benägna att rösta konservativt, fanns det inget stöd för uppfattningen att arbetare i små-

företag till största delen röstade konservativt. I Currans fall var det dessutom så att skillnaderna mellan arbetare i de två olika industrier han studerade, grafisk och elektronisk, var större än skillnaderna mellan företagsstorlek. Resultaten kvarstod även efter kontroll av variablerna ålder och fackföreningsmedlemskap.

Istället framkom det att arbetare i småföretag är mindre involverade i politiskt arbete och tänkande än arbetare i stora företag,(26) både vad gäller djupet av engagemang och graden av uppslutning. Det förra mättes som varaktigt stöd till ett och samma parti, det senare med röstdeltagandet. Arbetare i småföretag var både mindre stabila i politisk tillhörighet och mera benägna till röstskolk. Detta stöder tesen att arbetare i småföretag inte kan automatiskt knytas till något speciellt parti. Dessutom ansåg över hälften av dem att det inte gjorde någon skillnad vilket av partierna som innehade regeringsmakten, en betydligt större siffra än för arbetarna i storföretagen.

Vi menar att resultaten från dessa undersökningar stöder synen på småföretagsarbetare som jämförelsevis mottagliga för småborgerlig ideologi, och elektoralt som en viktig målgrupp för missnöjespartier. Deras bindningar till arbetarpartierna är svagare, och väljarmässigt har de större benägenhet att rösta borgerligt, eller att röstskolka, än arbetare i större företag. Faktorer som bidrar till detta förhållande är relationen till arbetsköparen, frånvaron av ett starkt arbetarkollektiv och identifikation med företaget.

7. Sammanfattning av de teoretiska utgångspunkterna

I

Vi inledde med att dra en demarkationslinje mellan de två produktions-sätt som baseras på den privata egendomsrätten och kännetecknas av ett varuutbyte på en marknad: kapitalism och enkel varuproduktion. Vi påvisade hur det senare i motsats till det förra är icke-exploaterande och befriat från klassmotsättningar, oaktat förekomsten av löneanställda vid sidan av medhjälpande familjemedlemmar. De sistnämnda är en viktig del av den enkla varuproduktionens mekanismer och cykliska förlopp.

Den enkla varuproduktionen skall inte heller sammanblandas med självhushållning eller ren bruksvärdesproduktion där familjeproduktion inte är knuten till konkurrensförhållanden på en marknad. Med marknad förstås här både en arbets- och en varumarknad. I båda fallen är dessa viktiga betingelser för den enkla varuproduktionens fortbestånd och expansion. Lönearbetet har i detta produktionssätt en annan ställning och funktion än i det kapitalistiska. Istället för att vara den unika källan för medvärdesproduktion ingår den som ett viktigt led i den enkla varuproduktionens demografiska cykel som har att göra med fördelning och utjämning av arbetskraften mellan familjeföretagen. Härigenom bidrar detta lönearbete till att reproducera den enkla varuproduktionen, dels genom utjämning av arbetskraften mellan företagen och dels genom att vara en hjälpande inkomstkälla för familjeföretaget. Lönearbetet kan i vissa fall också vara en förberedelse till en kommande position som ägare av ett hushållsföretag. Även i den enkla varuproduktionen kan det bli aktuellt med utvidgad reproduktion. Ett demografiskt tryck i form av fler än en arvinge kan aktualisera detta. Inkomster i ett hushållsföretag används för att etablera ett nytt, vilket innebär att utvidgad reproduktion leder till delning (fission). Under kapitalistiska förhållanden är regeln sammanslagning och centralisation (fusion). Mindre framgångsrika företag konkurreras ut eller köps upp av mera framgångsrika.

II

Ovanstående ledde oss fram till konstaterandet att det föreligger ett komplicerat förhållande mellan det dominerande kapitalistiska produktionssättet och den dominerade enkla varuproduktionen i en konkret kapitalistisk samhällsformation. Det är en underordningsrelation som för det första innebär att den enkla varuproduktionen är utsatt för ett tendentiellt hårt tryck, som i sin förlängning kan leda till upplösning. Men för det andra är detta tryck historiskt sett av varierande intensitet och omfattning, och upplösning är mera sällsynt än ett tillstånd av konstant utplundring. I det första fallet blir resultatet en inskränkning av den enkla varuproduktionens utbredning. I det andra kan effekten bli den motsatta, ett bevarande eller till och med stärkande av produktionssättet. Underordningsrelationen kan alltså leda till så vitt skilda resultat som utträdning och reproduktion (enkel eller utvidgad).

Men politiskt och ideologiskt suddas dessa skillnader för det mesta ut och distinktionen mellan reellt och upplevt hot blir ointressant. Resultatet blir i båda fallen en reaktion som fungerar som ett svar på en alarm-signal: "Fara å färde! Till motangrepp innan det är för sent!" Således är det viktigt både att hålla isär upplösning och reproduktion av den enkla varuproduktionen och att studera dem var för sig i relation till den kapitalistiska utvecklingen. Exempelvis kan kapitalismen samtidigt tränga bort enkel varuproduktion på vissa områden (som det traditionella hantverket) och själv alstra nya verksamhetsfält för den (service- och reparationsarbeten, underleverantörssystem).

I samband med att vi behandlade den komplicerade relationen mellan de två produktionssätten tog vi också upp olika former av sammanblandning som brukar ske. Främst gäller det att kapitalism i liten skala och enkel varuproduktion teoretiskt sammanförs till småborgerligt kapital, och empiriskt sammanfattas som småföretagsamhet. Motsättningar mellan två produktionssätt kan då felaktigt tolkas som motsättningar inom kapitalismens ramar. Ett annat perspektiv, som vi avgränsar oss mot, är uppfattningen att enkel varuproduktion endast är en ekonomisk produktionsform, och som sådan ett bihang till kapitalismen.

III

Vår syn på de två produktionssätten ledde oss fram till några enkla men oftast förbisedda slutsatser. För det första behöver en kris för kapitalismen inte innebära en kris för den enkla varuproduktionen eller vice versa. En granskning av några kapitalistiska länders utvecklingsförlopp tyder

snarare på det motsatta. Kapitalistiska högkonjunkturer innebär ett allvarigare hot mot den enkla varuproduktionen medan kapitalistiska kriser kan leda till ett stärkande av dess positioner.

För det andra bör frågan om huruvida det är meningsfullt att tala om flera dimensioner när man skall förklara politiska och ideologiska uttrycksformer lösas så att man relaterar dem till respektive produktions sätt. Vi tror att en höger-vänsterskala måste relateras till två dimensioner, var och en svarande mot ett produktionssätt.

IV

Därefter övergick vi till att behandla bärarna av den enkla varuproduktionen, småborgerligheten. Vi definierade den som en klass utan motpart, som en klassförsoningens sociala kraft. Det är en klass som både arbetar med och äger sina produktionsmedel eller annan egendom, som verktyg, jord, fiskevatten, skog, båt, verkstad, butik etc. Vi gjorde en horisontell indelning av klassen i en agrar och en urban fraktion. Med urban förstås här stad och landsbygd utanför primärnäringsarna; jordbruk med binärningar. Till binärningar räknas fiske, skogsbruk, trädgårdsodling (och pälsdjursuppfödning). Vi poängterade att landsbygdens urbana småborgerlighet, lanthandlare, hantverkare, åkeriägare, små industriidkare m m, fungerar som den förmedlande länken mellan de två fraktionerna inte bara ekonomiskt utan också politiskt och ideologiskt. Inte minst i en social mobilisering kan de binda samman fraktionerna till en småborgerlig rörelse. Utan en sådan koppling blir klassbasen så begränsad att man inte kan förvänta sig en populistisk rörelse av betydelse.

Förutom den horisontella indelningen framhöll vi vikten av den vertikala skiktningen inom småborgerligheten. Vi anslöt oss till en tredelad skiktning: ett burget skikt, ett mellanskikt som omfattar merparten och ett halvproletärt skikt. Det förstnämnda består av grupper som står borgarklassen nära. Det sistnämnda står nära arbetarklassen. Som skiktningsskriterier använde vi verksamhetstyp (industri och hantverk, kommersiell, intellektuell, serviceverksamhet etc.), omfånget av egenarbete, antalet anställda, medhjälpande familjemedlemmar, kapitalbehov, produktionsmedel eller annan egendom. Vi strävade inte efter att ge en heltäckande bild utan koncentrerade oss på de viktigaste kategorierna. Andra grupper tas upp i texten om de har betydelse för populismen.

Småborgerlighetens klassintressen blir utifrån vårt synsätt liktydiga med ett systemintresse, som innebär bevarandet eller stärkandet av den enkla varuproduktionen i en "fientlig" kapitalistisk omgivning. Detta följer av att småborgerligheten inte har någon klassmässig motpart inbyggd i sitt produktionssätt. Den småborgerliga klassen är således den genuina bäraren av klassharmonin. Klassmotsättningar och klasskamp framstår som obegripliga och destruktiva och konstruerade enbart för att skada enheten inom folket och nationen. En kamp som däremot inte ses som destruktiv är kampen mot expansionen av statlig administration och byråkrati, eftersom den expansionen enbart försvårar eller omöjliggör självverksamhet. Småborgerlighetens intressekamp riktar sig sällan mot kapitalismen och borgerligheten utan oftast mot iögonfallande bärare av den kapitalistiska maktutövningen som politiker, experter, byråkrater etc. Måltavlor blir också de sociala krafter som ses som ansvariga för ansvällningen av de "improduktiva" skikt som befolkar den statliga administrationen och byråkratin. Arbetarklassens organisationer och företrädare framstår som påskyndare av en för småborgerligheten hotfull utveckling. Industriborgerlighetens viktigaste kännetecken är att den slår vakt om den privata egendomsrätten och fria företagsamheten. De borgerliga partierna ses som medansvariga för en "fortgående socialisering" av samhället. Detta gör att det småborgerliga stödet till borgerliga partier förmodligen ofta är ett negativt val, det minst dåliga alternativet.

Den klassmässiga konsekvensen av den kapitalistiska dominansen över den enkla varuproduktionen är att småborgerlighetens uppror gör halt inför ifrågasättandet av den privata egendomsrätten. Därför kan motsättningar mellan borgerskap och småborgerskap definitoriskt inte få samma antagonistiska karaktär som mellan dem och arbetarklassen. Men vi har samtidigt betonat att dominansen är relativ och inte absolut, och att småborgerligheten därför när den agerar som självständig klasskraft kan slå både mot den organiserade arbetarrörelsen och borgerligheten. Småborgerligheten kan i en folklig revolt vinna breda grupper för sin tolkning av motsättningen folket-makthavarna, det vill säga som gående mellan produktiva och improduktiva, mellan närande och tärande i samhället. Kraften och effektiviteten i det självständiga agerandet ökar ju längre in i arbetarklassens och borgerlighetens egna led man når i en sådan breddning.

VI

Att småborgerlighetens klassintresse är ett systemintresse, i betydelsen bevarande av den enkla varuproduktionen, går igen i dess förhållande till staten. Av detta synsätt följer teoretiskt sett att staten inte behövs. Samhället klarar sig utan någon särskild organisation för att hålla ihop motsatta klassintressen eftersom det inte existerar några klasser i den enkla varuproduktionen. Denna grundläggande antistatliga hållning har bidragit till att småborgerligheten historiskt förhållit sig till den existerande staten på i huvudsak två sätt. När småborgerligheten utifrån en styrkeposition lyckats sätta sin prägel på statsapparaten har effekten ofta blivit att den statliga makten har begränsats och att skillnader mellan stat och civilt samhälle, mellan offentlig och privat sfär mildrats. Direktdemokratiska uttrycksformer har uppmuntrats och satt sina spår i landets politiska system. Exempel härpå är direkta val, större maktbefogenheter åt lokala instanser, folkomröstningar, nationella, regionala och lokala, som ett viktigt politiskt instrument, och rotationsprincipen (all personal också inom administration och förvaltning ses som politiskt tillsatta och skall därför bytas ut vid politiska förändringar). Dessa principer är förenliga med den småborgerliga politikens anti-etatism. När småborgerligheten å andra sidan hotas har den antingen genom sina organisationer ställt krav om statligt beskydd av sina egna verksamheter, eller låtit sig representeras och beskyddas av en karismatisk ledargestalt som appellerar direkt till folket och går förbi eller upphäver de statliga apparaterna.

VII

Utifrån småborgerlighetens klassmässiga placering eller socioekonomiska situation sökte vi innehållsbestämma den småborgerliga världsbilden genom att peka på grundläggande ideologiska kärnteman. Detta ser vi som mera meningsfullt än att försöka redogöra för den småborgerliga ideologins alla beståndsdelar och enskilda element. Det är den helhetliga ideologiska strukturen som ger de ingående elementen dess betydelse. Enskilda element kan också försvinna eller förändras.

De småborgerliga kärntematan utmärks emellertid av en anmärkningsvärd historisk kontinuitet. De mest centrala av dessa kärnteman som vi behandlade är romantiseringen av svunna tider, försvaret av den privata egendomsrätten, hyllandet av det konkreta självständiga arbetet, en moraliserande kritik av kapitalismen, betonandet av rättvisa, jämlikhet och lika möjligheter för alla, en grundläggande antiparlamentarisk hållning,

krav på överblickbarhet och misstro mot storskalighet i alla former och en social vacklan som följer av positionen mellan arbete och kapital.

Avslutningsvis illustrerade vi med svenska data småborgerlighetens sektorsvisa utveckling. Samtidigt betonade vi att varje land måste granskas för sig innan man kan tala om något annat än huvudtendenser. Med denna reservation drog vi några slutsatser. Till exempel behöver inte en tillbakagång för en hel bransch (jordbruket) medföra en försvagning av den enkla varuproduktionens ställning inom branschen. I det fallet är det tvärtom så att dess ställning stärktes samtidigt som stora delar av jordbrukarbefolkningen försvann. Omvänt konstaterade vi i andra branscher (industri, hantverk och handel) att en upplösning av enkel varuproduktion inte behöver innebära en tillbakagång för branschen som helhet. En minskning av antalet små verksamheter kan motsvaras av ett ökat antal anställda i de kvarvarande företagen.

Den generella tendensen för de tre viktigaste urbana branscherna var emellertid upplösning eller betingad reproduktion (starkare beroendeband) av den enkla varuproduktionen. Sammantaget är det viktigt att skilja på småborgerlighetens omfång och den enkla varuproduktionens ställning i en samhällsformation. Detta innebär att man inte kan göra några enkla kopplingar mellan exempelvis en minskning av den småborgerliga klassen och småborgerlig klassaktivitet.

VIII

Lenins teoretiska perspektiv försökte fånga populismens småborgerliga sidor i all dess komplexitet och motsägelsefullhet. Hans perspektiv överbetonade varken den progressiva kritiken av kapitalismen eller det reaktionära tillbakablickandet. Det relaterade populismen till kapitalismens ekonomiska och sociala utveckling och de konsekvenser denna fick för klasstrukturen, och då speciellt det hot mot den småborgerliga klassens positioner som utvecklingen innebar. Populismen blev småborgerlighetens politiska och ideologiska uttryck i klasskampen. Det var bara med den utgångspunkten som det enligt Lenin gick att förstå både dess progressiva och reaktionära drag, och sambandet mellan dem.

Det var enligt Lenin inte möjligt att fånga populismens olika och motsättningsfulla uttrycksformer på ett abstrakt sociologiskt plan. Populismen måste bestämmas på den konkreta samhällsformationens nivå. Det är också vår utgångspunkt. Men samtidigt är Lenins fokusering på populismens småborgerliga sidor enligt vår uppfattning alltför ensidig och framförallt otillräcklig. Populismen är också, och på en och samma

gång, ett uttryck för artikuleringen av en uppsättning folkliga, icke-klassbundna traditioner, eller enstaka element av sådana.

Detta sluter för vår del en cirkel och avslutar en teoretisk expedition som kort kan beskrivas på följande sätt. I en polemik mot den utbredda teorin om populism som åberopandet av folket, stående över klasser och klasskamp, intog vi en rakt motsatt ståndpunkt. Vi påvisade populismens småborgerliga klasskaraktär och definierade den som den självständiggjorda småborgerlighetens politiska och ideologiska uttryck i klasskampen. Efter hand som vi förstod att detta endast kunde vara en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning i en populismdefinition arbetade vi oss tillbaka till synen på populism som ett analogt begrepp. Den gemensamma referensen till folket i populismen är den ena sidan av saken. Den andra är aktiveringen av folkliga traditioner eller element av sådana traditioner. Vi får således flera olika populismer, där var och en baseras på unika nationella traditioner. Avgörande för att vi ändå kan tala om Populism är, förutom den gemensamma folkliga appellen, att den baseras på småborgerliga ideologiska kärnteman.

För vår del löser detta populismens gåta: den framträder klasslöst och åberopar och suger näring ur folkliga traditioner. Samtidigt lyckas den sammansmälta dessa med småborgerliga klassintressen. Den är baserad på vad vi har kallat en artikulering som är småborgerligt klassbaserad men som fungerar icke-klassbundet. Vi anser oss ha undvikit både försummelsen; att populismen inte skulle kunna appellera samtidigt till folket och till klasser, och överdriften; att alla appeller till folket leder till populism. Samtidigt har vi preciserat begreppet både till dess form (en motsättning baserad på en enkel tudelning, som formuleras och framställs på ett antagonistiskt sätt) och dess innehåll (en uppsättning ideologiska kärnteman som varierar i olika nationella populismer).

Av denna bestämning följer att:

Alla populistiska rörelser/partier har en småborgerlig klassbas. Men alla rörelser med småborgerlig klassbas är inte populistiska. Det finns exempelvis olika former av högerradikala rörelser som fascistiska och bonapartistiska.

Alla populistiska rörelser är folkliga rörelser. Men alla folkliga rörelser är inte populistiska. I de nordiska länderna finns exempelvis de så kallade folkrörelserna.

IX

De folkliga elementen är en produkt av den ständiga kampen mellan folket och makthavarna (herrarna, staten, överklassen), som denna kamp har gestaltat sig genom nationens historia. De är ett gemensamt arv som

lever vidare på politikens och ideologins domäner. Ekonomiska system har avlöst varandra genom historien, sociala klasser likaså. Men den folkliga kampen har bestått. I strid mot nöd och förtryck har människorna försökt forma sina liv och sin framtid. Kring denna kamp vävs traditioner av politisk, ideologisk och kulturell art, av tänkande och av handlande. De har utvecklats kring teman som berör nationen, demokratin, styrelseskicket, arbetet, familjen, sociala gemenskaper, moralen etc. Det är frågor som formulerats och lösts som en produkt av kampen mellan folket och maktblocket på ett för samhällsformationen unikt sätt. Genom att varje samhällsformation innehåller sin egen klasstruktur kommer de folkliga elementen till uttryck tillsammans med klassideologier. Endast klasser rotade i materiella produktionsförhållanden förmår uppta, omvandla, formulera och aktivera för nationen gemensamma folkliga teman. Vi står således inför ideologiska teman som till sin natur är klasslösa, i betydelsen att de inte kan reduceras till någon bestämd klass, men som samtidigt bara kan komma till uttryck genom klassinterpellationer. På ett konkret plan får dessa folkliga, icke-klassbundna frågor och teman olika klasspräglning, de får olika innebörd för olika klasser och skikt.

Populismen växer i relation härtill fram i den situation då den småborgerliga klassen framgångsrikt kan sätta sin prägel på folkliga teman i en konkret samhällsformation.

X

Vår hypotes var att en grundförutsättning för att en sådan situation skall växa fram är kapitalistisk expansion parad med tryck mot den enkla varuproduktionen. Politiskt får denna ekonomiska utveckling den konsekvensen att småborgerligheten ser sig utestängd från möjligheten att påverka samhällsutvecklingen genom klassallianspolitik. Det kapitalistiska samhällets båda huvudklasser profiterar på den ekonomiska expansionen och behöver inte utnyttja småborgerligheten som allianspartner. Den blir en bortglömd klass. I en situation där både kapitalismen och den enkla varuproduktionen (eller vissa delar av den) är i kris blir förutsättningarna annorlunda. Under trettioårs krisen blev småborgerlighetens stöd centralt för både arbetarklassens och borgerlighetens strävanden till krislösningar.

I mellan- och sydeuropa segrade borgerlighetens undantagslösning, den fascistiska, där småborgerligheten i initialskedet stod för de aggressiva folkligt-radikala dragen i den fascistiska rörelsen och i dess ideologi. I de nordiska länderna ingicks allianser mellan socialdemokratin och den agrara småborgerlighetens organisationer, de s k rödgröna koalitioner eller folkhemslösningen. Denna krislösning gällde för den agrara småbor-

gerligheten dess existensmöjligheter. För socialdemokratien innebar uppgörelsen introduktionen av en rad sysselsättnings- och produktionsbefrämjande åtgärder. Samtidigt rycktes grunden undan för olika former av högerradikala rörelers inflytande i småborgerligheten. Den fascistiska lösningen, förstådd som en motsättningsfylld allians mellan småborgerligheten och storkapitalet, ledde för småborgerlighetens del till politiskt och ekonomiskt nederlag. Folkhemslösningen som en allians mellan agrar småborgerlighet och arbetarklass ledde till att den förstnämndes existensmöjligheter för en tid tryggades genom en politisk kompromiss.

Vi ser fascismen respektive folkhemsmodellen som två historiskt specifika former som svarar mot en bestämd fas i kapitalismens utveckling då staten direkt griper in i ekonomin. Fascismen, populismen och den nordiska folkhemslösningen är tre skilda former där småborgerligheten aktivt deltar i politiska processer. Den avgörande skillnaden mellan småborgerlighetens roll i de tre fallen är att populism innebär småborgerlighetens självständiga formering, och genom en folklig appell en expansion av dess sociala bas till närstående grupper. I de två andra fallen rör det sig om allianser mellan småborgerligheten och andra klasser. Det är säkert ingen tillfällighet att småborgerligheten förr eller senare blir den underordnade parten i dessa allianser. Den enda framträdelseform där småborgerligheten entydigt utgör klåssbasen, och som entydigt tillvaratar den enkla varuproduktionens systemintressen är populismen.

Populismen är småborgerlighetens desperata försök att avvärja en för klassen hotfull utveckling, och i bästa fall vrida den i en sådan riktning att den gynnar klassens konsolidering. Men den kan bara lyckas med det om den förmår förankra sin världsbild, drömmen om gamla tider, decentralisering, småskalighet, klassharmoni, producentideologi, lika chanser och inga privilegier, direktdemokrati etc utanför den småborgerliga klassen. Som vi ser det är populismen, mätt med kapitalistisk måttstock, ett "välståndsfenomen". Denna viktiga konjunkturrella skillnad hindrar inte att det går att lokalisera ett "populistiskt" inslag i exempelvis fascismen och folkhemslösningen. Detta inslag har sin materiella grund i krisen för den enkla varuproduktionen.

Del II

Populism i Norden

8. Introduktion

I följande empiriska studier av de nordiska länderna har vi försökt tillämpa vårt teoretiska synsätt. Vi vill än en gång påpeka att vi inte försökt skriva ländernas historia. Vår målsättning är att lyfta fram och diskutera de faktorer i samhällsutvecklingen som är väsentliga för den enkla varuproduktionen, småborgerskapet och den småborgerliga politiken och ideologin, liksom kopplingen till den folkliga dimensionen.

Men denna utveckling har inte skett oberoende av den allmänna samhällsutvecklingen. Den enkla varuproduktionen måste ses i förhållande till det kapitalistiska produktionssättets utveckling. Den småborgerliga klassens positionsbestämning är ständigt oklar, både när klassen är underordnad och fungerar som stödklass och när den formerar sig som självständig klasskraft. Dess politiska organisationer pendlar ständigt mellan underordning under borgerskapet, allianser med arbetarrörelsen och självständigt agerande. Den småborgerliga ideologin är svårfångad, tvetydig och motsägelsefull.

Allt detta kräver en förståelse för den historiska miljö vari småborgerligheten utvecklas och påverkas, och som den själv påverkar. Speciellt viktigt är det när man skall karakterisera den konjunktur som småborgerligheten kan utnyttja till sin egen fördel genom en koppling mellan det småborgerliga och det folkliga och därmed skapa förutsättningar för populism. Lika viktigt är det att kunna förstå de uttrycksformer som populismen konkret tar sig i varje land, vare sig det gäller partier, rörelser eller en ideologisk struktur.

Vi har strävat efter att betona de specifika dragen i varje lands utveckling. Vårt sätt att föra samman olika populistiska uttrycksformer under samma beteckning kommer förmodligen att möta invändningar. Men vi menar att alla de former av populism vi behandlar ryms inom ramen för hur de olika ländernas speciella utvecklingsdrag varierar i en grundläggande gemensam samhällsstruktur.

De kriterier vi använder för att avgöra vad som är populism är starkt begränsade. Vi pekar på tre perioder i ländernas historia där viktiga för-

utsättningar funnits för handen, men anser att endast i en av dem resultatet blev populism. Vi konstaterar också att populismens styrka och inflytande varierar högst betydligt under denna period. Den oenhetlighet som finns mellan populistiska uttrycksformer ser vi främst som en följd av den dubbla bestämningen av det småborgerliga och det folkliga. Det är således inte bara småborgerlighetens utseende och uppträdande som skiljer sig mellan länderna. Det gäller också i allra högsta grad för de folkliga traditionerna.

Vi har således koncentrerat oss på de olika ländernas särdrag inom ramen för deras gemensamma grundstruktur. Detta tillvägagångssätt har fått några metodologiska konsekvenser som kort skall kommenteras. För det första är studierna inte upplagda så att de möjliggör en systematisk och formellt oklanderlig komparation. Vi gör ingen systematisk genomgång av ett bestämt antal teman i varje lands utveckling. Dessutom lägger vi tyngdpunkten vid skilda aspekter i de olika länderna. Därför har vi inte heller ansett det vara vår huvuduppgift att argumentera för det meningsfulla i att jämföra just de nordiska länderna. Istället har vi valt att i relation till vår teoretiska analys lyfta fram de specifika förutsättningarna för varje lands utveckling, vilka kan förklara varför populismen får så olika konkreta uttrycksformer och varför dess styrka varierar från land till land.

Men det finns emellertid vissa grunder för en meningsfull komparation. Länderna har en gemensam historia(1) som sträcker sig flera årtusenden tillbaka, och åtminstone från och med Kalmarunionen kan man tala om Norden i termer av ett ekonomiskt och politiskt system. Den danska överhögheten ersattes av en trehundraårig kamp mellan Danmark och Sverige om denna överhöghet. I början av 1800-talet skildes Norge från Danmark och Finland från Sverige, men de stod inför ytterligare hundra års kamp för nationellt oberoende. Först på 1920-talet kan man i egentlig mening tala om fyra självständiga nationalstater.

Länderna genomgår från andra delen av 1800-talet en industrialiseringsprocess som omvandlar dem från agrarländer till industrinationer, en utveckling som via en konsolideringsfas under mellankrigstiden gör dem till några av världens högst utvecklade kapitalistiska länder under efterkrigstiden.(2) Förändringen i proportionen mellan olika samhällssektorer sker under likartade former och ungefär samtidigt: jordbrukets minskade andel,(3) industrisektorns snabba ökning fram till efterkrigstiden då den stagnerar och den offentliga sektorn istället expanderar. Under industrialiseringen genomgår länderna samma befolkningsutveckling med minskning både i födelsetal och dödlighet, samtidigt som en omfattande emigration underlättar övergången från agrar- till industri-

samhällen i skarven mellan landsbygdens avfolkning och städernas industriella uppbyggnad. Detta har medfört att länderna har ett likartat urbaniseringsmönster.

I alla länder växte det fram en industriarbetarklass vars fackliga och politiska organisationer efter hand har fått centrala positioner i samhällsutvecklingen.(4) De socialdemokratiska partierna, som i de nordiska länderna är jämförelsevis enhetliga till uppbyggnad, ideologi och politiskt handlande, har haft ett dominerande inflytande på den politiska scenen. De har varit de vanligaste regeringsalternativen, och de har stått för en reformpolitik som har gett länderna en relativt enhetlig sociallagstiftning och social sektor. En annan följd av denna politik är att ägandestrukturen inom industrin är likartad med ett litet statligt ägande och en stor privat sektor som i sin tur domineras av ett fåtal ägargrupper av kombinerade bank- och industriintressen. Ett kännetecken för länderna är organisationslivet: många och starka organisationer som samarbetar i partssammansatta organ.

Det politiska systemet utvecklades i olika former fram till omkring 1920, då det feodala samhällets blandning av envælde och ständsrepresentation ersatts med representativ parlamentarisk demokrati.(5) Det växte fram en likartad uppsättning politiska partier i länderna, med tre borgerliga partier uppdelade på högerpartier, liberala partier och bondepartier, och två arbetarpartier uppdelade på ett dominerande socialdemokratiskt och ett kommunistiskt. Detta fempartisystem dominerade det politiska livet under större delen av mellankrigstiden och efterkrigstiden. Under det första årtiondet präglades politiken av en minoritetsparlamentarism med svaga regeringar och skiftande politiska allianser. På 30-talet förändrades dispositionerna genom uppgörelser mellan de socialdemokratiska partierna och bondepartierna. Motiven var desamma från land till land, liksom de nya ekonomiska principer som kom att läggas till grund för regeringspolitiken.(6)

Inget av länderna blev så svårt förstört under det andra världskriget som fallet var med de flesta andra europeiska länder, trots att de i varierande utsträckning blev indragna i kriget. Den i stort sett intakta produktionsapparaten är också en viktig orsak till att de nordiska länderna under efterkrigstiden kunde utvecklas till avancerade industrinationer. Den ekonomiska utvecklingen, som i många avseenden baserades på strukturrationaliseringar och införandet av olika tempoökande system i produktionen, fick samma följder i de olika länderna i form av bland annat folkomflyttning, avfolkning av vissa områden och centralisering till andra.(7) Dessa är några centrala faktorer som förenar de nordiska länderna och bör göra dem jämförbara och samtidigt skiljer ut dem från andra länder i den geografiska omgivningen.(8) För en översikt över några centrala socio-

ekonomiska förhållanden, samt resultaten från riksdagsvalen under 1900-talet, se tabellbilagan).

En annan effekt av vårt framställningssätt är att faktorer som är gemen- samma betonas olika mycket. Vennamos person får en mera framträdande plats i det finska avsnittet än Langes i det norska trots att båda representerar den populistiska ledartypen, liksom EF-striden ägnas större utrymme i det norska avsnittet än i det danska etc. I viss mån beror detta på att vi försöker undvika onödiga upprepningar, men avgörande har varit faktorernas betydelse för populismens formering i länderna. En annan omständighet som spelat in är tillgången på material, vilket bidragit till den bristande komparativiteten.

Mest påtagliga är bristerna i vårt finska material. Detta beror inte så mycket på att det saknas material som på det faktum att det av språkliga skäl inte varit tillgängligt för oss. Men det finns också speciella problem med att innefatta Finland i en nordisk jämförelse. Många jämförande studier begränsas till de skandinaviska länderna. Faktorer som brukar nämnas i samband med Finlands speciella situation är språkfrågan, förhållandet till Sovjetunionen, det finska inbördeskrigets betydelse för samhällsutvecklingen, agrarsektorns nyckelroll, presidentmaktens betydelse och det andra världskrigets effekter i form av folkomflyttningar och nyodling, krigsskadestånd och krigsrättegångar. Vi anser dock att man alltför ofta betonat det särpräglade på bekostnad av de grundläggande likheter i samhällsstruktur och samhällsutveckling som finns mellan länderna. För oss är det också uppenbart att den finska populismens orsaker finns i denna gemensamma samhällsstruktur. Vennamos Landsbygdsparti är en speciell finsk företeelse, men som populistiskt parti har det många motsvarigheter. Det är vårt svar på de invändningar som ofta reses från samtliga dessa länder, nämligen att Glistrup endast kan förklaras utifrån danska förhållanden och Lange utifrån norska osv, även om de finska invändningarna möjligtvis har mest fog för sig.

Vad som är unikt för varje lands populistiska uttrycksform och vad som är generellt för alla former av populism är en central fråga för populismforskningen. Teoribildningen omkring populismen har till stor del koncentrerats till en funktionalistisk övergångsproblematisering; enligt denna är det i skarven mellan det agrara samhället och industrisamhället som populismen växer fram. Utifrån detta perspektiv kan man förklara förekomsten av populism under en lång historisk period, med början vid det första industrisamhället och framåt. Ännu idag kan många av världens länder betraktas som agrara samhällen i denna mening. Men med den förklaringsmodellen kan man förklara populism även efter det att ett land har genomgått industrialiseringsprocessen. Istället för att hela samhället

genomgår en förändring blir det då enskilda regioner som kommer i motsättning till andra: centrum mot periferi, avvecklings- mot utvecklingsområden, lokalsamhällen mot industri- och byråkraticentra. Huvudtanken är densamma i båda fallen; det rör sig om enheter som måste utvecklas för att kunna komma ikapp och ingå i ett system, i enlighet med en utvecklingslogik som är rätlinjig, även om den kan innehålla olika faser.

Den sociala basen för populismen blir i enlighet med detta synsätt landsbygdens befolkning, huvudsakligen den jordbrukande delen. Populismen förklaras i termer av dess reaktion på förändringar som hotar att bryta upp det agrara samhället. Vilka konkreta uttryck populismen tar sig varierar högst betydligt från land till land, och detta faktum är en av orsakerna till att man med denna modell har haft så svårt att ge en enhetlig bedömning av alla populistiska rörelser trots den gemensamma basen som tycks tillhandahålla en generell utgångspunkt.

Vårt synsätt innebär att vi på alla avgörande punkter drar andra slutsatser. Istället för övergångsproblematiken sätter vi motsättningar mellan olika produktionssätt i centrum, och pekar på sambandet mellan de upplösningstendenser som den enkla varuproduktionen utsätts för och framväxten av populism. Därmed blir det den enkla varuproduktionens beständighet inom ramen för en kapitalistisk ekonomi som förklarar hur populism kan förekomma under en så lång historisk period.

Den enkla varuproduktionens roll ger oss också möjlighet att vara mer specifika när det gäller populismens sociala bas. Vi menar att landsbygdsbefolkningen är en alltför vag beteckning, liksom begreppet bönder. För oss är det de enkla varuproducenterna som är klassbas för populistiska rörelser. Överensstämmelsen mellan de empiriska kategorierna enkla varuproducenter – bönder – landsbygdsbefolkning i exempelvis 1800-talets Ryssland eller USA var mycket stor. Dessutom utgjorde landsbygdsbefolkningen, speciellt i Ryssland, en överväldigande majoritet av hela landets befolkning. Därmed är det alltför lätt att sätta likhetstecken mellan landsbygdsbefolkningen (bönderna, de enkla varuproducenterna) och folket. Populismen blir automatiskt en folklig rörelse.

En jämförelse mellan exempelvis Ryssland 1870 och Norge 1970 kan ge en uppfattning om vilka problem som uppstår om man inte gör de nödvändiga distinktionerna mellan enkla varuproducenter, landsbygdsbefolkning och folket. I Ryssland var de flesta enkla varuproducenter placerade på landsbygden, i Norge är ungefär lika många urbant som agrart baserade. Dessutom utgör de enkla varuproducenterna en betydligt mindre andel av landsbygdsbefolkningen i Norge. I Ryssland sammanföll i stort sett begreppen landsbygdsbefolkning och folket (lika med hela

befolkningen), medan landsbygdsbefolkningen i Norge 1970 var i mycket kraftig minoritet.

Vi menar att det tidigare refererade angreppssättet härigenom förbiser båda de centrala elementen i en definition av populism: det småborgerliga och det folkliga. Det väsentliga med den ryska och amerikanska populismen var inte bönderna och bondesamhället utan den enkla varuproduktionen. Att populismen fick denna framträdelseform berodde på fördelningen av befolkningen och näringslivssektorerna. Den enkla varuproduktionen var i huvudsak koncentrerad till den agrara sektorn. Därför blev det bönderna (de små och medelstora) som kom att bli utgångspunkten för de populistiska rörelserna och därför fick bondesamhällets seder, normer och värderingar en självklar betydelse för den populistiska ideologins intellektuella utformning. I Norge 1970 är det fortfarande de enkla varuproducenterna som utgör klassbasen för populismen, men de samhällsliga förutsättningarna är radikalt annorlunda.

Den kanske viktigaste skillnaden är kvantitativ. Medan den potentiella klassbasen för den ryska populismen utgjorde en majoritet av befolkningen, och dess koppling till en "folklig politik" baserade sig på en kraftig majoritet av landsbygdsbefolkningen, så är våra dagars norska småborgerlighet ytterligt decimerad, och den folkliga potentialen för en populistisk rörelse mycket begränsad. Därför menar vi att även det folkliga elementet i den ryska och amerikanska populismen måste problematiseras.

Anledningen till att man så sällan skiljer mellan det småborgerliga och det folkliga i 1800-talspopulismen, även i marxistiska analyser, är förmodligen att det krävs en jämförelse med populism i högt utvecklade kapitalistiska industriländer för att man skall kunna se det meningsfulla i ett sådant åtskiljande. Medan överensstämmelsen mellan den dubbla uttrycksformens båda element i det ryska fallet är nästan total, är den i dagens nordiska länder så liten att det krävs en omfattande bevisföring för att påvisa den. Den stora skillnaden har inte skett när det gäller det småborgerliga. Trots att den småborgerliga klassen starkt har decimerats och förutsättningarna för självständig klassaktivitet försämrats fungerar den enkla varuproduktionen på i princip samma sätt som för ett århundrade sedan, och den småborgerliga ideologins kärnteman uppvisar en anmärkningsvärd stabilitet och kontinuitet. Paradoxalt nog har förutsättningarna för de folkliga traditionerna och idéerna under samma tid förändrats i högre grad, även om deras typiska motsatsställning till överhögheten består. Främst beror detta på att det framväxande industriarbetarproletariatet har ersatt bondebefolkningen som drivande kraft i de flesta folkliga rörelser mot överhögheten och för ekonomisk, politisk och social rätt-

visa. Alltmer sällan har småborgerligheten lyckats förankra sitt budskap i en bredare social bas genom en folklig appell. Det som på 1800-talet främst var en fråga om att mobilisera småborgerligheten, de enkla varuproducenterna, har alltmer blivit en fråga om att bryta in i andra klasser och skikt (en mobiliserad småborgerlighet är en grundförutsättning). Därmed har den ensidiga betoningen på bondesamhället och landsbygds-perspektivet naturligt fått vika för en större anknytning till det urbana livet. Dock har agrara teman hela tiden funnits i botten, och i utvidgningen av det agrara tänkandet till urbana förhållanden ligger mycket av styrkan i dagens populistiska tänkande som till exempel småskaligheten, decentraliseringen, direktdemokratien och miljön.

Det finns således anledning att försöka hålla isär det småborgerliga och det folkliga inte bara i analysen av dagens populism utan även i 1800-talets. Dessutom löser enligt vår uppfattning ett sådant förhållningssätt problemet med populismens oenhetliga uttrycksformer. Detta problem består i att de flesta populismteorier hamnar på en skala vars ändar är det unika och det generella. I det första fallet betonar man särdragen, den ryska populismens speciella utseende, den amerikanska populismens speciella utseende etc. I det senare betonar man likheten i hur olika länders bonderörelser förhåller sig till samhällsutvecklingen. Var man än hamnar på skalan definieras man i förhållande till de två polerna. Med den dubbla artikuleringen kan man uppskatta både det generella – klassbasen – och det unika för varje land – de folkliga traditionerna. Samtidigt kan man se det meningsfulla i jämförelser mellan olika populistiska uttrycksformer både i tid och rum.

Populismen som ideologi blir en speciell kombination av det småborgerliga och det folkliga, där det förra är ett relativt konstant element och det senare varierar i desto högre grad. Närmare en Populistisk Ideologi kan man därför inte komma. En populistisk ideologi måste alltid vara konkret: den ryska populistiska ideologin, den amerikanska populistiska ideologin, den norska . . . etc. Det som är gemensamt och beständigt är basen i den småborgerliga klassen, och i beständigheten hos den småborgerliga ideologins kärnteman. Det som varierar är den kombination som varje lands unika folkliga traditioner utgör tillsammans med det småborgerliga.

En effekt av den dubbla bestämningen är att vi i fallstudierna diskuterar flera former av förankring för populistiska tankegångar. En grundförutsättning för populistiska partier och rörelser är deras *klassbas* i småborgerligheten. Det är på en aktivering av de enkla varuproducenterna som de baseras. Men för att resultatet skall bli framgångsrikt måste det kring denna klassbas samlas ett stöd från andra grupper. Detta utökade stöd

har vi uttryckt på olika sätt. Det vanligaste begreppet vi använt är *väljarbas*, som helt enkelt uttrycker det stöd ett populistiskt parti får i allmänna val på riksnivå (vi har inte behandlat kommunala missnöjespartier). Det är det allmänt vedertagna måttet på förankring inom den politiska sociologin. Vi menar emellertid att politiskt och ideologiskt stöd kan och måste mätas även på andra sätt, vilket är speciellt viktigt när det gäller populismen. Här förekommer även andra uttrycksformer än partier som exempelvis rörelser och kortlivade aktionsgrupper. Den kan också förekomma som en ideologisk struktur. Populismen är också antiparlamentarisk till sin karaktär, och förespråkar både i teori och praktik direktdemokratien som alternativ. Detta har vi försökt fånga med termen *social bas*. Förutom att täcka den utomparlamentariska aspekten kan den också användas om ett potentiellt stöd för ett populistiskt parti som av andra skäl (taktikröstning etc) inte kommer till uttryck i väljarbasen. Ett fjärde begrepp som vi använder är *medlemskåren*, som innefattar ett partis eller en rörelses medlemmar. Vi vill påpeka att medlemskåren inte nödvändigtvis behöver vara liktydig med eller domineras av klassbasen.

Av de fyra begreppen är väljarbas och medlemskår relativt enkelt och entydigt empiriskt påvisbara. Begreppet klassbas skiljer sig från de övriga på flera sätt. Det är direkt systemrelaterat till den enkla varuproduktionen. Det är genom denna relation snarare än genom olika former av intervju- och enkätundersökningar som vi menar att klassbasen kan fastställas. Dessutom innehåller begreppet en entydig klassbestämning. De andra innehåller grupper som inte är klassbestämda (pensionärer, hemmafruar, studerande, arbetslösa etc).

Sammantaget kan vi säga att vi har behandlat begreppen på följande sätt. När det gäller medlemskår och väljarbas har vi i huvudsak hänvisat till utförda undersökningar. Även om vi är medvetna om metodologiska problem i dessa undersökningar har vi använt oss av dem. När det gäller klassbas och social bas argumenterar vi huvudsakligen i termer av klassintressen och motsättningsfulla positioner och i vilken utsträckning partier och rörelser uttrycker dessa, direkt eller indirekt.

Ett annat begrepp som kräver några preciserings är *missnöjesparti*. Det är en gemensam beteckning för Landsbygdspartiet, Framskridtspartiet och Framskrittpartiet, och som sådan vanligare förekommande än beteckningen populistiska partier. Det har emellertid också använts som skällsord i den politiska debatten. Trots detta menar vi att man kan använda begreppet om populistiska partier, eftersom "missnöje" ofta fungerar som något av en nyckelterm i en diskussion om populism. Det kan lätt kopplas till en folklig dimension genom att förena människor i en reaktion: "folk är missnöjda", "... inte så konstigt att man är miss-

nöjd", "det finns ett utbrett missnöje med . . ."etc. Oftare än att rikta sig mot någon enskild konkret företeelse kan människor ena sig om ett vagt missnöje mot generaliseringar såsom byråkrati, förmynderi, mygel och politikerförakt. Det är negativt definierat och sällan kopplat till något alternativ. De teman som fungerar mest effektivt är som regel inte knutna direkt till samhällets klassmotsättningar utan knutna till t ex konsumtionen, boendet, miljön och samhällsplaneringen, inkomsten och levnadsstandarden på ett sätt som snarare gäller motsättningen fattig-rik eller folket mot makthavarna. Denna förmedlade relation underlättar den folkliga appellens genomslag.

Populism är i en mening ett uttryck för missnöje, tolkat i folkliga termer från en småborgerlig utgångspunkt. I termen missnöje ligger också närheten till revolten. Utbrott som kan vara lika vildsinta och oväntade som oartikulerade eftersom det man riktar sig mot är dunkelt och svåridentifierbart. Missnöje i detta sammanhang är dessutom ofta relaterat bakåt i tiden och uttrycker en idealisering av svunna samhällsförhållanden. Detta formuleras genom talesätt som "det var bättre förr i tiden", "annat var det förr" och "på den gamla goda tiden".

Vi har därför inte utmönstrat begreppet missnöjesparti utan tycker tvärtom att det har ett visst värde för framställningen. Istället växlar vi mellan beteckningarna missnöjesparti och populistiskt parti eller kombinerar dem. För tydlighetens skull skall vi också påpeka att det kan finnas partier som bör kallas missnöjespartier utan att vara populistiska partier och utan att tillhöra de etablerade parlamentariska partierna. Ett exempel härpå är det danska partiet Centrumdemokraterna.

Finland

Det finska avsnittet inleds med en beskrivning av hur kapitalismens genombrott och tidiga utveckling fick skilda konsekvenser för landets olika delar, i både ekonomiskt hänseende och med avseende på politiska och ideologiska traditioner. Av avgörande betydelse var den polarisering som kring sekelskiftet ägde rum mellan en välhavande bondeklass och ett stort landsbygdsproletariat. Denna polarisering tillsammans med andra faktorer resulterade i inbördeskriget 1918.

Vi diskuterar betydelsen av den starka nationalism som började spridas utanför basen i en svenskspråkig överklass kring sekelskiftet, men som framför allt kom att få betydelse efter inbördeskriget. Dess funktion var att ena landet, både inåt efter de blodiga klasstriderna och utåt mot det hot som segrarna såg i Sovjetunionen. Nationalismens centrala temat var bondesamhällets normer och värderingar, och bonden representerade

rande klassförsoningen som medlande kraft. Mellankrigstidens nationalism fick två huvudströmningar. Den ena bars upp av det framväxande Agrarförbundet och den andra förenade en rad högerradikala krafter. Vi ansluter oss till uppfattningen att de rörelser och partier som växte fram i slutet på 20- och början på 30-talen anknöt till den första strömningen. Lapporörelsen, som inte omedelbart var en reaktion på ekonomiska utan snarare politiska förhållanden, blev å andra sidan utgångspunkt för en efter hand allt tydligare fascistisk rörelse. Uppdelningen bidrog till att fascismen inte heller i Finland fick någon massbas, även om dess inflytande var ojämförligt mycket större än i de övriga nordiska länderna.

Vi beskriver därefter det andra världskrigets konsekvenser för efterkrigstiden: förlusterna i liv, landavträdelserna som ytterligare kom att förstärka jordbrukets småbrukarkaraktär, de nya relationerna till Sovjetunionen och konsekvenserna därav för ut- och inrikespolitiken, krigsskadeståndets betydelse för utvidgning av industrisektorn. Denna utvidgning motsvarades inte av decimering av småbrukare och urbanisering i samma utsträckning som i övriga nordiska länder. Atminstone gäller detta för perioden fram till ungefär 1960. Därefter följer en hektisk etapp i samhällsutvecklingen, och en konjunktur gynnsam för framväxten av populism skapas. Vi skildrar vennamoismen både före och i denna konjunktur — först som en ren småbrukarrörelse, därefter som populistiskt missnöjesparti med en utvidgad klassbas i förhållande till den ursprungliga agrara småborgerligheten.

Vi beskriver Vennamo som exempel på den populistiske ledargestalten. Det gäller hans bakgrund i den agrara rörelsen och hans betydelse som jordfördelare för den karelska befolkningen, hans karismatiska framtoning som partiledare och presidentkandidat och hans funktion i en rörelse som bygger på direktdemokratiska traditioner. Vi försöker också besvara frågor om partiets karaktär, både i förhållande till historiska föregångare och till dagens politiska system. Vidare diskuterar vi den sociala miljö där partiets mest typiska väljare befinner sig och vilka förhållanden som är väsentliga för deras världsbild och självförståelse. På motsvarande sätt, fast med bräckligare underlag, diskuterar vi den utvidgade väljarbasen. Vi försöker också konkret beskriva den konjunktur i vilken Landsbygdspartiet växte fram och behandlar därför de strukturella förändringarna med industriell tillväxt och krisdrabbat jordbruk, liksom deras klassmässiga, politiska och sociala konsekvenser.

Slutligen diskuterar vi, med utgångspunkt i vennamoismen, ramarna för ett populistiskt partis agerande på den politiska scenen. Här tar vi upp förutsättningar och begränsningar som finns för ett självständigt småborgerligt agerande, även om det sker i form av ett folkligt, icke-klassbundet experiment och med stöd även i andra klasser och skikt.

I det norska avsnittet betonar vi mindre det uttryck som populismen fick i form av ett missnöjesparti, eftersom det endast var ett av flera sådana uttrycksformer. Utöver Anders Langes Parti ägnar vi också stor uppmärksamhet åt framväxten av en populistisk ideologi med progressiva förtecken, och det inflytande den fick bland de parlamentariska partierna och kanske framför allt inom Folkebevegelsen mot EF. Därmed blir det i viss utsträckning en beskrivning av de gränser som andra populistiska uttrycksformer satte för Anders Langes Parti i förhållande till det objektiva utrymme som fanns för ett missnöjesparti med klassbas i småborgerligheten.

Inledningsvis tar vi upp ämbetsmannaståndets betydelse i frånvaron av en stark borgerlighet för statsapparaten och landets utveckling. Vi sätter detta i relation till den långsamma ekonomiska utvecklingen inom primärnäringsarna och till landsbygdsbefolkningens kulturella, politiska och ideologiska traditioner. Förutsättningarna för den folkliga allians som stod bakom självständighetskampen berörs, liksom hur de politiska förutsättningarna snabbt förändrades efter unionsupplösningen och den första industrialiseringsperioden. I detta sammanhang pekar vi på den framväxande industriarbetarklassens och dess fackliga och politiska organisationers betydelse för samhällsutvecklingen.

I avsnittet behandlas vidare hur det norska samhället mötte mellankrigstidens ekonomiska och politiska kriser. Här lades grunden för efterkrigsperiodens samförståndspolitik genom en uppgörelse mellan socialdemokratin och Bondepartiet, väljarmässigt baserad på en allians mellan industriarbetare och självsysselsatta på landsbygden. Denna uppgörelse bidrog i hög grad till att blockera de antiparlamentariska högerradikala strömningar som växte fram under åren kring 1930, framförallt på landsbygden och med den agrara småborgerligheten som bas.

Efterkrigspolitiken, baserad på ekonomisk tillväxt och stordrift, klass-samarbete och en snabbt utvecklad samhällssektor, får effekter för småborgerligheten. Den politiska utvecklingen karakteriseras av ett långt socialdemokratiskt regeringsinnehav och därefter en borgerlig flerpartiregering. En förskjutning åt mitten ger i sin tur upphov till nya partibildningar och interna motsättningar i de existerande. Vår framställning avslutas med den hårda och uppsplitande striden kring norskt medlemskap i EF. Det var genom denna strid som en rad latenta motsättningar utlöstes, vilka tillsammans skapade grunden för den konjunkturvari populismen växte fram. Den fick flera uttrycksformer.

Ideologiskt kom den till uttryck som en världsbild baserad på småborgerlighetens materiella intressen men med en vidare social förank-

ring: skydd för den enkla varuproduktionen, återuppbyggande av lokalsamhällena, nedtoning av klassmotsättningar, kritik mot miljöförstörelse och ekologisk obalans, stordrift och centralisering av makt och administration, höga skatter och inskränkningar i individens obegränsade frihet.

Organisatoriskt uttrycktes den på olika nivåer. För det första låg den populistiska ideologin till grund för olika organisationer, arbetsgrupper och kommittéer. För det andra fick den ett varierande inflytande i olika partier och organisationer, varav Folkebevegelsen var den viktigaste. För det tredje låg delar av den populistiska ideologin tillsammans med andra element till grund för Anders Langes Parti. Uppdelningen mellan olika element i denna småborgerliga ideologi, deras materiella bas och vad uppdelningen beror på diskuterar vi på olika ställen i texten.

Efter ett avsnitt där vi diskuterar ALP och dess inplacering i norsk politik försöker vi visa på några historiskt återkommande tematan i en populistisk ideologi genom en jämförelse mellan den norska populismen och den klassiska ryska 1800-talspopulismen.

Som en röd tråd genom texten löper betydelsen av de folkligt-demokratiska traditionerna och då inte minst i termer av de nationella värdena. Det är en märklig blandning av konservatism och radikalism (kulturellt, socialt och politiskt, fast förankrad inte minst i primärnäringarna). Men även arbetarrörelsen har påverkats av den. Vid alla viktiga avgöranden, som i unionsstriden, under trettiotalskrisen, i motståndsarbetet under ockupationen och i samband med EF-striden, har det vuxit fram starka folkliga allianser mellan "by og land." Till skillnad från många andra utvecklade kapitalistiska länder har nationalismen i huvudsak kommit att tjäna "progressiva" ändamål. Visst kan man hänvisa till grönlandsaktivister och fosterlandsälskare på rasbiologisk grund, men sådana nationalistiska krafter hör också till de ständiga förlorarna i norsk politik.

Danmark

Det danska avsnittet har bestämts av följande två utgångspunkter. När man som vi tar fasta på småborgerlig klassaktivitet är det för det första ett speciellt problem att behandla ett land som ofta uttryckligen betecknas som "det småborgerliga Danmark". Vi har därför gjort den historiska beskrivningen av den enkla varuproduktionen och småborgerlighetens utveckling utförligare än i övriga avsnitt. Otvivelaktigt har småborgerligheten, och framför allt dess agrara del, haft en stor betydelse för den danska samhällsformationens utveckling. Jordbrukets dominans inom ekonomin ända fram till våra dagar liksom traditionerna från den på

bonderörelsen baserade demokratiska kampen och de politiska principer och grundvärderingar som präglat det parlamentariska systemet är väsentliga faktorer härvidlag. Själva grundvalen för det samhälleliga tänkandet är fast förankrad i den grundtvigska folkligheten.

För det andra finns det ett rikt utbud av studier och analyser av Fremskridtspartiet, till skillnad från förhållandena i Finland och Norge. Detta har emellertid inte bara underlättat arbetet. Debatten om Fremskridtspartiets karaktär har pågått oavbrutet sedan partiets bildande 1972. Detta innebär att den även innefattar de förändringar som därefter skett i hela samhällsutvecklingen, i FRP och i partiets väljarbas. Vårt har koncentrerats till perioden kring folketingsvalet 1973, och vi har strävat efter att hålla isär bedömningen av FRP under denna period och bedömningar som gjorts mot bakgrund av den senare utvecklingen.

I inledningen beskriver vi de samhälleliga ramarna för den danska småborgerlighetens utveckling, och speciellt då dess agrara del. Vi tar upp de geografiska förutsättningarna, det kungliga enväldets avveckling och de politiska former som infördes därefter, industrins och hantverkets underordning under jordbruket samt den långsamt framväxande arbetarörelsens underordning under bonderörelsen i kampen för politisk demokrati. Vi diskuterar också folkkyrkans, folkhögskolornas och den folkliga kulturens betydelse.

Medan unionsupplösningen blev den vändpunkt i den norska politiska utvecklingen, där klasspolitik kom att ersätta en bred nationell allianspolitik riktad mot en yttre motståndare, blev Systemskiftet i Danmark inte samma vattendelare. Socialdemokratins var från början en självklar deltagare i det parlamentariska systemet och socialliberala regeringskoalitioner blev det vanligaste alternativet. Socialdemokratins utveckling från renodlat klassparti till "folkparti" kom tidigt och genomfördes utan någon större opposition jämfört med Norge och Sverige. Kanslergadeforliget 1933 gjorde socialdemokratins till ett naturligt centrum i dansk politik som samhällsgarant för borgerligheten och välståndsgarant för arbetarklassen. Samtidigt innebar forliget att jordbruket accepterade att dess intressen inte längre var den självklara utgångspunkten för varje samhällspolitiskt ställningstagande. Vi tar också upp 1930-talets kriser, och pekar på deras klassbas i småborgerligheten, men också på att de misslyckades med att bredda denna bas trots att de knöt an till de folkliga dragen i bonderörelsen.

Vi konstaterar att den industriella utvecklingen gick långsamt. Först i slutet på 50-talet kom en intensiv period av ekonomisk utveckling. Industrin slog igenom som ledande näringsgren och jordbruket blev snabbt en krisnäring. Vi diskuterar de klassmässiga konsekvenserna av denna utveckling. Småborgerligheten reducerades, arbetarklassen stagnerade och

som en följd av den offentliga sektorns växt ökade tjänstemannagrupperna snabbt.

I början av 70-talet sammansmälter motsättningar, som har sin grund i dessa förändringar, i en konjunktur som politiskt bär fram ett missnöjesparti och bryter upp det gamla parlamentariska partimönstret. Den fördjupades av en ekonomisk kris och har därefter utmynnat i en situation där olika klasskrafter blockerar varandra och möjliga vägar ur krisen. I denna situation uttrycker FRP både en aktiverad småborgerlighet och det stöd denna har i sin kamp hos andra väljargrupper. Återigen sker den framgångsrika föreningen av det småborgerliga och det folkliga, och återigen sker det genom ett populistiskt missnöjesparti.

Sverige

I det svenska avsnittet står vi inför ett negerande exempel. Till skillnad från de andra länderna uppstod det inte något missnöjesparti under den aktuella perioden. Istället kunde ett av de etablerade borgerliga partierna, Centerpartiet, fånga upp motsvarande elektorala strömningar. Därför kommer en stor del av det svenska avsnittet att ägnas åt att söka förklara denna annorlunda utveckling.

Ett av den svenska industrialiseringsprocessens särdrag var den hastighet och effektivitet med vilken ett jämförelsevis efterblivet agrart land omvandlades till det mest industriella. De effekter som denna process fick för småborgerlighetens utveckling innebar att den period då småborgerligheten hade betydelse för samhällsutvecklingen, såväl ekonomiskt som politiskt och kulturellt, blev mycket kort. Följden blev att den agrara småborgerligheten isolerades och passiverades. Exempelvis innebar den politiska uppgörelsen med socialdemokratin på 30-talet istället för en styrkeutveckling bonderörelsens inväxande i den statliga sfären såväl ekonomiskt som politiskt. En annan effekt är avsaknaden av de band mellan småborgerlighetens agrara respektive urbana fraktioner, som inom ramen för ett parti grundlade och vidareförde viktiga folkligt-demokratiska traditioner, vilket skedde i Danmark och Norge.

Den urbana fraktionens svaghet i Sverige var ekonomiskt och socialt följden av en skarp uppdelning mellan den gamla hantverkarsmåborgerligheten och de grupper som utgjorde komplement till en etablerad storindustriell företagsstruktur. Detta motsvarades politiskt av den dominerande ställning som en framväxande fraktion inom borgerskapet med bas i storföretagsamhet och bankväsende snabbt intog både utomparlamentariskt (på arbetsmarknaden) och genom de borgerliga partierna på den politiska scenen. Vi konstaterar att det enda exemplet på självständig

småborgerlig klassaktivitet under mellankrigstiden därmed blir småbrukarnas kamp om ledningen i bonderörelsens olika organisationer. Vi diskuterar i samband härmed också relationen mellan RLF som ett uttryck för en agrar krisrörelse och de högerradikala strömningar som i Sverige förmodligen var svagare än i något av de andra länderna.

Ett viktigt förhållande är arbetarklassens formering och den starka ställning som dess organisationer fick. Vi diskuterar konsekvenserna av att det i Sverige finns jämförelsevis svagare traditioner av såväl nationell som demokratisk och kulturradikal kamp byggd på folkliga allianser. När den typen av allianser började byggas på allvar i Sverige hade de dominerat det politiska livet i Danmark och Norge under en längre period. I Sverige kom den socialdemokratiska politiken på ett tidigt stadium att inriktas på uppgörelser mellan samhällets två nya huvudkrafter, arbete och kapital. Redan här lades enligt vår mening grunden för en utveckling där den tredje klasskraften, småborgerligheten, saknade möjligheter att stå emot en utslagning.

Denna utslagningsprocess började på allvar som ett led i efterkrigspolitiken. Den drabbade främst den agrara delen av småborgerligheten, och det faktum att den huvudsakligen administrerades av bonderörelsens egna organisationer bidrog till att det skedde utan större protester. För att kompensera de elektorala förluster som detta innebar genomgick bonderörelsens politiska parti en ideologisk och politisk förvandling från landsbygds- till stadsparti. Denna sammanföll tidsmässigt med den anhopning av motsättningar och tendenser i samhällsutvecklingen, varpå den konjunktur är baserad som vi känner från de andra nordiska länderna. Det blev, som vi ser det, Centerpartiet som kom att tillgodogöra sig effekterna av konjunkturen och därmed fungera som ett slags ställföreträdande missnöjesparti.

Avslutningsvis försöker vi peka på faktorer som kan förklara denna speciella svenska utveckling. Vi pekar bland annat på den svenska småborgerlighetens avsaknad av självständig kamp samt dess jämförelsevis svaga ställning i ekonomin och decimering under efterkrigstiden. Detta är förmodligen den viktigaste orsaken till att dess försök till formering och artikulering i slutet på 60- och början på 70-talet kunde fångas upp och disciplineras av ett borgerligt parti. Därmed kunde den hållas kvar inom det parlamentariska systemets ramar och dessutom bli ett viktigt, kanske avgörande, element i den utveckling som ledde fram till den borgerliga valsegern 1976.

Vi avslutar i princip framställningarna omkring 1975, då de populistiska uttrycksformerna hade genomlevt sin expansiva period. Vårt huvudsakliga intresse har inriktats på deras framväxt och den konjunktur vari de

växte fram. Studiet av deras praktik som en del av det politiska systemet får bli en framtida uppgift. I korthet har vi också antytt på olika ställen hur de utvecklades senare. Landsbygdspartiet splittrades och isolerades, och framlevde större delen av 70-talet i tysthet. Helt oväntat fick partiet sedan ett visst uppsving i riksdagsvalet 1979 och har därefter behållit sitt stöd. Även Anders Langes Parti genomgick svåra inre stridigheter redan före grundarens död 1974. Som Fremskrittspartiet fick det nya framgångar i kommunalvalet 1979 och stortingsvalet 1981. Vänsterpopulismen i Norge fångades i huvudsak upp av de etablerade partierna och några tvärpolitiska organisationer. Fremskridtspartiet har däremot på ett anmärkningsvärt sätt lyckats konsolidera sig som parlamentariskt parti med ungefär två tredjedelar av sitt ursprungliga stöd från valet 1973. Det svenska Centerpartiet har efter fem års regeringsinnehav i stort sett reducerats till samma storlek som när det påbörjade sin omvandlingsprocess efter valet 1956.

9. Finlands Landsbygdsparti

Från bondesamhälle till klasskrig: 1870–1918

Finland har varit ett småbrukens land. Torparfrågan har också intagit en central ställning i det finska samhället. Det eländiga liv som torpare, arrendatorer och lantbruksarbetare, som tillsammans utgjorde ett landsbygdsproletariat, var hänvisade till kring sekelskiftet, bildade den materiella grunden för den politiska radikalism som stora delar av lantbruksbefolkningen kom att omfatta.

Var och en som har läst Lehtonens *Putkinotko*, Linnas triologi om familjen Koskela eller Kivis *Sju Bröder*(1) förstår vilken kraft och desperation som dessa människors levnadsvillkor framtvungade. Av de skönlitterära beskrivningarna framgår kanske inte lika klart hur Finlands inträdande på den internationella ekonomiska marknaden på ett avgörande sätt försämrade landsbygdsproletariatets levnadsvillkor under slutet på 1800-talet och början på 1900-talet (närmare preciserat 1870–1920).

Den faktor som kom att bli länken mellan den internationella marknaden och den finländska ekonomin var skogsindustrin. Under perioden 1900–1909 baserades 69 % av den finska exporten på skogsindustrin. Detta var höjdpunkten på kapitalismens omformning av den finska landsbygden, en process som alltså hade påbörjats i mitten på 1800-talet och sedan accelererats i snabb takt. Träindustrin upplevde just kring sekelskiftet en ekonomisk "boom", och priset på skogen steg hastigt. Utvecklingen fick drastiska konsekvenser för bondebefolkningen, som i stor utsträckning själv ägde skogen. Konsekvenserna blev emellertid olika i olika landsdelar, beroende på i hur stor utsträckning och på vilket sätt de berördes samt på den sociala strukturen.

Om man delar in landet i fyra delar sydväst, öst, Österbotten och Viipuri (och bortser från den norra delen som var mycket glest befolkad och som inte uppvisar lika klara egenskaper som de andra delarna), kan man först och främst konstatera att såväl klass- och syssel-

sättningsstruktur som stödet till olika politiska partier varierar. Det mönster som vi här kortfattat skall skissera(2) går igen både i samband med rösträttskampen kring 1907, uppdelningen under inbördeskriget 1918 och den sociala och ekonomiska grunden för de krisrörelser som växte fram under depressionen åren 1929–32.

Den sydvästra delen var hela tiden den mest industrialiserade, och samtidigt säte för administration och kultur. Den var också den mest tätbefolkade delen. Lantbruksstrukturen var sådan, att den uppdelade befolkningen i en grupp storbönder, som dominerade lantbruket ekonomiskt, samt ett utbredd landsbygdsproletariat. Här kanaliserades den ekonomiska högkonjunkturen inom skogsindustrin genom storbönderna. De sålde timmer från sina ägandes skogar till skogsbolagen. Denna utveckling bidrog till att produktionsstrukturen förändrades inom lantbruket: kapital bildades, mekaniska hjälpmedel krävdes. Klasstrukturen påverkades genom att vissa lantbrukare blev kapitalistiska lantbrukare, samtidigt som många fler kom i beroendeställning till skogsindustrin.

Till stor del klövs befolkningen i en klassisk tudelning mellan kapitalägare och lönearbetare (lantbruksarbetare utgjorde majoriteten av lantbruksbefolkningen i de sydvästra och östra delarna kring sekelskiftet). Som följd av denna polarisering spred sig både antifeodala och antikapitalistiska stämningar, och stödet till socialdemokratin var här mycket stort. Men stämningarna var inte entydigt socialistiska – torparna ville äga sin mark, lantarbetarna förblev utan. Det fanns ingen självklar gemenskap mellan dessa två grupper, trots att bägge gav sitt stöd till socialdemokratin. Samtidigt var den sydvästra delen också ett starkt fäste för konservatismen, med storbönderna som bas.

Även i den östra delen fanns det ett stort antal torpare och lantarbetare, men relationen mellan jordägare och jordlösa var en annan. Brukningenheterna var mindre, marken svårare att bruka, storbönder sällsynta och underordningsrelationen således svagare. Här sker penetrationen senare än i den sydvästra delen, och på ett annorlunda sätt. Bönderna här hade sedan decennier varit i kontakt med marknaden genom export av säd till Ryssland. Penetreringen skedde inte i första hand genom storbönder utan genom skogsbolagen, som tvingade bönderna att sälja och på en kort tid lade stora delar av skogsmarkerna under sig. Dessa bönder blev inte kapitalistiska jordbrukare. Inte heller kom de att spela samma roll som sin motsvarighet i sydväst i förhållande till den jordlösa delen av befolkningen. Inga sådana klyftor växte fram inom den agrara befolkningen; snarare utsattes den för en allmän proletarisering. De politiska konsekvenserna blev här ett stöd dels till socialdemokratin och dels till agrarförbundet, med en stark antikapitalistisk tendens i båda fallen

och en utgångspunkt både i socialistiskt tänkande och bonderadikalism.

I den sydöstra delen (Viipuri) dominerade småbruket - nära 70 % av hushållen ägde mark här 1901. Men de kunde inte föda en familj, och det normala var att ägna sig åt någon form av yrkeskombination. Det geografiska läget med närheten till S:t Petersburg innebar att de arbeten som stod till buds var transport- och olika former av säsongarbeten. Denna anorlunda koppling till marknaden gjorde att skogsindustrin inte alls påverkade förhållandena i dessa trakter i samma utsträckning som t ex i sydväst. Området var politiskt ett starkt fäste för agrarerna. Det har också en viss betydelse att befolkningstillväxten här var väsentligt lägre än i de andra delarna av landet.

Österbotten, som under svensktiden hade varit ett handelscentrum och sedan dess upplevde ett långsamt förfall och tillbakagång, dominerades av oberoende jordbruk som gav rimliga levnadsförhållanden. Här fanns också ett stort antal storjordbruk, och som en följd därav få torpare. Befolkningstillväxten var omfattande, men traditionellt förekom det dels uppdelning av marken inom familjen och dels en omfattande emigration. Sammantaget bidrog detta till att göra klassklyftorna mindre iögonfallande. Inte heller här hade skogsindustrin någon omedelbar effekt. Snarare fortsatte området sin långsamma tillbakagång och förmådde inte tillgodogöra sig den nya utvecklingen. Politiskt var området ett starkt fäste för en aggressiv konservatism. Det fanns även andra faktorer som bidrog till denna, inte minst traditioner av frireligiösa rörelser och en stark misstänksamhet mot det nationella centrumet. Även agrarerna var starka i Österbotten.

Sålunda bildar jordbrukens beskaffenhet, ägandeförhållandena, skogsindustrins betydelse och åtföljande politiska uttryck ett mönster som sedan går igen genom den finska historien: från rösträttsrörelsen kring valet till den första enkammarlantdagen 1907 till inbördeskriget tio år senare, från de rörelser som agerade i depressionens spår kring 1930 till stödet för missnöjespartier på 1960-talet. Men låt oss inte gå händelserna i förväg.

Vid sekelskiftet uppvisade Finland samhällsförhållanden som skarpare än i många andra länder delade in befolkningen i två mot varandra stående grupper. På den ena sidan stod landsbygdsproletariatet och den snabbt framväxande arbetarklassen i städerna. Dessa två gruppers gemensamma intressen artikulerades genom det socialdemokratiska partiet. På den andra sidan stod en allians mellan stora delar av bondeklassen och den finska "överklassen". Denna "överklass" hade sina sympatier riktade mot en rad olika länder, medan dess förståelse för arbetarnas och torparnas situation var ytterst begränsad. Som lydstat till Tsarryssland utsattes

landet för ett förtryck som skilde det från de övriga nordiska länderna. Detta förtryck motarbetades även av delar av överklassen. Men dessa delar tillhörde i stor utsträckning den forna svenska kolonialmaktens utöware. Dessas motstånd mot tsarmakten var ofta en följd av Rysslands roll som arvfiende till Sverige. Den gamla svenskheten bildade ideal tillsammans med en växande sympati för Tyskland. Man kan utan överdrift säga att de länder som haft störst betydelse för den finska 1800- och 1900-talshistorien är just Sverige, Ryssland/Sovjetunionen och Tyskland.

Kampen för en jordreform (dock med olika förtecken för olika grupper) förenades med industriarbetarnas kamp för åtta timmars arbetsdag och mänskliga arbetsförhållanden, och gemensamt led man under tsaris-omens förtryck. Det socialdemokratiska partiet bildades 1899, och det blev en representant både för landsbygds- och industriarbetarproletariatet.(3)

Partiet fick vid 1907 års val 37 % av rösterna och blev i ett slag det största socialistiska partiet i Europa. Stödet fortsatte att öka och 1916 fick partiet majoritet i lantdagen. Trots detta genomfördes varken en jordreform eller några avgörande förbättringar för industriarbetsplatserna på parlamentarisk väg av det socialdemokratiska partiet.

Klasstriderna och kampen för det nationella oberoendet som sammanvävdes med varandra (båda faktorerna tillräckliga för att utlösa väpnade strider), intrycken från den politiska kampen i Ryssland 1917, erfarenheterna hos det socialdemokratiska partiet och dess väljare av att ha innehaft en parlamentarisk majoritet utan att ha kunnat använda den i någon större utsträckning — var några av de faktorer som ledde fram till att ett folkkommissariat efter rysk förebild övertog den politiska makten i början på 1918.

Denna aktion blev inledningen till en resning till försvar för den bestående ordningen. Striderna rasade endast några månader, fram till maj. Dålig organisering, dålig beväpning och tveksamhet i avgörande lägen brukar nämnas som förklaringar till att upproret slogs ner, liksom det faktum att den vita sidan förfogade över tränade trupper (i Tyskland), erfarna militära ledare samt hjälp från Sverige (utrustning, frivilliga) och framför allt från Tyskland (först vapen, sedan undsättningskår).

Inbördeskrigets konsekvenser kan beskrivas på olika sätt; ett sätt är genom siffror. Men bara det faktum att det ännu idag inte råder enighet om antalet offer för striderna och bestraffningarna efteråt visar att konsekvenserna går långt utöver siffrorna.(4)

Verkligheten bakom siffrorna är att en hel generation småbrukare och arbetare åtminstone hade någon i familjen eller i släkten som blivit offer för inbördeskriget. Det var inte heller avsikten att de skulle få någon

möjlighet att glömma detta på många år. Samtidigt fanns det hos segrarna en rädsla för att historien skulle upprepa sig, fast med en annan utgång.

Följden blev att inbördeskriget rev upp ett sår i det finska samhället, ett sår som ännu inte är läkt. På så sätt har en rad motsättningar permanentats, som i de andra nordiska länderna kanaliserats i delvis andra banor genom t ex en annorlunda (och starkare) parlamentarism, en arbetarrörelse med större styrka och inflytande men samtidigt mera reformistiskt inriktad och accepterad av motståndaren samt en betydligt snabbare industriell tillväxt.

Från inbördeskrig till nationellt försvar: 1918 -1944

Efter inbördeskriget skördade segrarna frukterna av segern, och inte enbart i sin historieskrivning. De värderingar som kom att prägla det finska samhället var segrarnas, och som förutom av städernas överklass även utgjordes av bönder — storbönder och den politiskt viktiga gruppen av självägande bönder. Bondesamhällets normer och värderingar kom överhuvudtaget att få stort inflytande över hela samhällslivet och effekter på utvecklingen från halvagrart till industriellt samhälle.

I samma utsträckning som bondesamhällets värderingar, normer och fördomar kom att dominera, lika mycket kom förlorarnas att undertryckas. Det skulle dröja mer än 25 år innan landsbygds- och industriarbetarproletariatet faktiskt integrerades i det finska samhället. Dessa år blev mörka, fyllda av förtryck och förföljelse, förnedring och vanmakt. Detta fungerade mest effektivt på landsbygden, där man inte kunde gömma sig bakom städernas anonymitet. På landsbygden levde de radikala ståndpunkterna kvar trots (och till en viss del tack vare) mycket begränsade möjligheter att uttrycka dem öppet.

Politiskt skedde en omstrukturering efter inbördeskriget. Agrarförbundet, som bildades 1906 och som helt inriktade sig på bondebefolkningen, fick endast 5,8 % av rösterna i 1907 års val. Partiet förde en tyngande tillvaro ända fram till inbördeskriget. Efter detta kom genombrottet, och i valet 1919 fick partiet 19,7 % av rösterna. Sedan dess har partiet varit det största icke-socialistiska partiet (fram till valet 1979) och kunnat hålla sin väljarbas stabil, trots industrialisering och urbanisering. Agrarförbundet drev målmedvetet de frågor som hängde samman med jordbrukets utveckling, och har också av många identifierats med en politik för förbättring av lantbruksbefolkningens villkor.

Detta gällde t ex för koloniseringslagarna. I början av 1900-talet ägde endast 23 % av landsbygdsbefolkningen odlad jord, medan 34 % odlade andras jord och 43 % inte hade någon jord alls att odla.(5) Genom lag-

stiftning, först som ett direkt svar på inbördeskriget 1918 och sedan 1922 och 1936, genomfördes samhällsfinansierade jordanskaffnings- och finansieringsprogram. I slutet på 30-talet hade genom dessa ungefär 47 000 arrendatorer och 45 000 torpare erhållit sammanlagt 91 000 hektar jord. Till största delen var det fråga om nyodlad jord – endast 11 % hade övergått från arrenderad till självägd, medan 89 % kom från mark som legat i träda eller röjts. Resultatet blev att både antalet småbruk och den totala jordbruksarealen ökade.

Det socialdemokratiska partiet, som reorganiserades efter inbördeskriget och utvecklades till ett parti av nordiskt snitt – kanske mest påverkat av den svenska socialdemokratin – fick emellertid agera under annorlunda förhållanden genom hela mellankrigstiden. Arbetarklassen var inbördeskrigets förlorare, och dess fackliga och politiska organisationer fick ta konsekvenserna. Den kommunistiska rörelsen var i praktiken illegal, och socialdemokratins huvudsakliga strävan under mellankrigstiden var att inför inbördeskrigets segrare legitimera sig som en del av det parlamentariska systemet – vilket tidvis fick koncentreras till ett arbete för parlamentarismens bevarande. Förutom en isolerad minoritetsregering 1926–27 deltog partiet inte i landets ledning förrän i samband med den så kallade röd-gröna koalitionen (rödmyllereregeringen) 1937, vilken blev en bekräftelse på att den antiparlamentariska höger-radikalismens framgångar hade brutits.

Även den finska fackföreningsrörelsens utveckling skiljer sig från övriga nordiska länders. Den arbetade i ett land som hade en betydligt större agrar prägel. 2/3 av befolkningen fanns inom primärnäringarna, mot 1/3 i de andra länderna. Industriellt var Finland flera decennier efter t ex Sverige i utvecklingen, trots att 20-talet uppvisar en jämförelsevis snabb industriell växt. Inte heller accepterades fackföreningsrörelsen som part på arbetsmarknaden. Dess krav på kollektiva avtal sågs som politiserande och illegitima av arbetsköparna. Detta synsätt underlättades av fackföreningsrörelsens svaghet, som inte minst berodde på splittringen mellan socialdemokrater och kommunister vad gällde inflytande och kampformer.(6)

Det kommunistiska partiet, som bildades i exil 1918, blev inte legalt förrän efter Andra världskriget. Under 20-talet verkade det genom andra partibildningar och i fackföreningsrörelsen. Redan vid valet 1922 förelåg det elektorala mönster som under efterkrigstiden bekräftats i förhållandet mellan de två delarna i arbetarrörelsen – både med avseende på regionala skillnader och den ungefärliga styrkefördelningen. Det Socialistiska Arbetarpartiet, varigenom kommunisterna verkade i valet 1922, kan av flera skäl ses som 20-talets motsvarighet till den folkdemokratiska rörelsen.(7) Partiet upplöstes emellertid året efter, och dess 27 riksdags-

män arresterades. Därefter bildades Arbetarnas och Småbrukarnas Parti med ungefärligen samma utgångspunkter, och detta tilläts delta i valen 1924, 1927 och 1929 innan det gick samma öde till mötes som ett resultat av det inflytande som den radikala högern på kort tid fått i finsk politik.

För att förstå den styrka som den antiparlamentariska högerradikalismen fick i Finland, till skillnad från de andra nordiska länderna, är det viktigt att återknyta till de nationalistiska strömningarna i slutet av 1800-talet.⁽⁸⁾ Ett land, som fungerat som en koloni i 700 år, för att sedan inordnas som ett autonomt storfurstendöme i ett annat imperium i ytterligare hundra år, kan förväntas frambringa starka nationalistiska stämningar. I detta fall komplicerades processen av att den svenska överhögheten medförde uppkomsten av en svensktalande och svenskidentifierande överklass, som under 1800-talet alltmer kom att stå i åtminstone politiskt motsatsförhållande till det ryska väldet. Ur denna överklass utvecklades emellertid en strömning som i sin finskhet även vände sig mot svenskheten. Denna strömning (Fennomanrörelsen), som växte sig stark mot slutet på 1800-talet, strävade efter nationell enighet på finsk kulturell grund, vilket också innefattade språket. Samtidigt är det viktigt att betona, att det saknades sociala perspektiv i denna nationalism. Den svenska överklassen och den svenska kulturen skulle ersättas av en finsk överklass och en finsk kultur.

När denna nationalistiska ideologi började få förankring utanför intellektuella kretsar i slutet på 1800-talet, var det bland de bönder som hade profiterat på den ekonomiska utvecklingen, samt bland prästerskapet. Organisatoriskt växte det Finska partiet, Fennomanrörelsens arvinge, i början på 1900-talet till att bli socialdemokratins huvudmotståndare på landsbygden.⁽⁹⁾

Redan kring sekelskiftet fungerade nationalismen, med sin agrara och religiösa prägling, som ett alternativ till ett ideologiskt tänkande som tog fasta på de sociala och klassmässiga skillnaderna i samhället. För den snabbt framväxande socialdemokratien var lösningen på den nationella frågan endast en första förutsättning för att kunna koncentrera arbetet på inhemska politiska och ekonomiska orättvisor. Utgången av inbördeskriget innebar att den nationalistiska ideologin fick obegränsat utrymme, dess bärande tankar blev en form av nationalideologi. Det var de härskande klassernas ideologi, borgarklassens och den välsituerade delen av det agrara småborgerskapets ideologi, som i denna form påtvingades de besegrade.

Under mellankrigstiden uppvisade emellertid det nationalistiska arvet två huvudlinjer, när det gällde frågan hur den av klasstriderna splittrade nationen återigen skulle enas och hur de besegrade klasserna skulle inte-

greras i samhället.(10) Den ena linjen ville genomföra denna integrationsprocess med olika former av socialt tvång. Den andra ville arbeta med hjälp av sociala reformer och klassförbrödring, ideologiskt uttryckt genom begreppet nationell försoning. Den första linjen företrädde av den politiska högern, den andra av centerpartierna, och speciellt Agrarförbundet. Den historiska kopplingen mellan det Finska partiet och Agrarförbundet är i detta sammanhang följande: den ideologi som stöddes av de välmående bönderna och prästerskapet var också i viss utsträckning antikapitalistisk och antibyråkratisk, till skillnad från den gren av nationalismen som var uppbyggd kring den svensktalande överklassen. Den var tvärtom baserad på byråkratin och de framväxande kommersiella och industriella grupperingarna.(11)

Dessa skillnader mellan två tendenser, som båda rymts inom de ideologiska traditionerna från 1800-talets framväxande nationalism, men med olika politiska uttrycksformer under hela mellankrigstiden, fick också sin betydelse för 30-talets högerradikalism. Denna radikalism var så stark, att den i praktiken kunde ersätta parlamentarismen under en kort period och stöddes av samtliga borgerliga partier. Den bröt dock snabbt samman eftersom den inte lyckades förena de olika tendenserna till en gemensam politisk-ideologisk ram.

Högerradikalismen växte fram ur en storbondedominerad rörelse i Lappo socken i sydvästra Finland. Det var en politisk rörelse, som inte ställde krav utgående från den framväxande ekonomiska krisen, även om den hade en viss bakgrund i denna: åren 1928 och 1929 innebar tex problem för skogsbruket och sädproduktionen, och det var stora och mellanstora bönder med anknytning här till som blev basen för Lapporörelsen hösten 1929.(12) Rörelsens krav gällde inskränkningar i tryck-, förenings- och församlingsfriheten. Kraven riktade sig i första hand mot kommunisterna men kom i realiteten även att drabba socialdemokratin, liksom fackföreningsrörelsen.(13)

Stödet till Lapporörelsen, vilket till en början kom från samtliga borgerliga partier, pekar på den gemenskap som förenade bönderna och den reaktionära eliten. Här förenades desperationen inför depressionen med skräcken för Sovjetunionen och önskan att en gång för alla knäcka arbetarrörelsens både politiska och fackliga strävanden. Den militanta nationalismen (idéerna om ett Storfinland började återigen betonas)(14) kombinerades med idylliseringen av agrarsamhället. Gemenskapen var emellertid övergående, högerradikalismen överflyglades snabbt av den bonderörelse som politiskt representerades av Agrarförbundet, och inför hoten om en totalitär utveckling lämnade partiet den borgerliga alliansen, snart följt av alla andra partier utom Samlingspartiet.

Lapporörelsens utmaning av det parlamentariska systemet tog i sista

hand formen av väpnat uppror. När detta inträffade 1932 innebar det samtidigt vändpunkten i dess utveckling. Mäntsäläupproret avvecklades utan militära strider, rörelsen upplöstes och dess politiska dynamik avtog. Dess partipolitiska efterföljare, Fosterländska rörelsen (IKL), satsade på ett parlamentariskt genombrott, men utan framgång. Som mest uppnådde partiet 8,3 % av röster i valet 1936. Men dess betydelse skall inte enbart mätas i röstsiffror.

”Genom Lapporörelsen uteslöts kommunisterna från all politisk aktivitet, och fackföreningarna krossades på samma gång. Deras styrka förblev liten till slutet på 30-talet. Lönerna minskade i Finland mer än i exempelvis de skandinaviska länderna, och detta berodde huvudsakligen på fackföreningarnas svaghet. I mitten på 30-talet var genomsnittslönen mindre än hälften av den svenska eller engelska. Det har hävdats att den omfattande industriella expansionen under mellankrigstiden berodde på de låga lönerna, vilka medförde att exportindustrin kunde fasthålla konkurrenskraftiga priser. Det verkar som den ekonomiska eliten åtminstone i detta avseende lyckades profitera på massrörelsen.”(15)

IKL blev ingen massrörelse. Tvärtom fick den efter hand en alltmer akademisk prägel, vilket visar på inflytandet från Akademiska Karelska Sällskapet.(16) Det visar också att medan stödet från bönderna som hade givit rörelsen dess masskaraktär försvann, så bibehölls det högerradikala tänkandet bland de urbana intellektuella. Förändringen framgår också av hur bärande ideologiska element försvann eller omarbetades. Under påverkan inte minst från de europeiska fascistiska rörelser som hade stora framgångar vid denna tid, omformades efter hand den finska högerradikalismen till ett fascistiskt parti av modernt, europeiskt snitt. Även om det var det parti i de nordiska länderna som fick störst uppslutning i allmänna val, så lyckades det inte behålla en folklig karaktär under mer än en övergångsperiod.

Lapporörelsen var endast en av många lokala rörelser som växte fram i samband med 30-talskrisen, även om det var den som fick störst betydelse. Det var inte heller den enda rörelse som omformades till ett politiskt parti, och det var framför allt inte den enda rörelse som hade sin bas i bondebefolkningen, och som i sista hand uttryckte dess reaktion på den ekonomiska krisen. Vi skall här behandla de två som utöver IKL kom att bli representerade i riksdagen.(17)

1929, det vill säga samma år som Lapporörelsen växte fram, bildades Finlands Småbrukarparti. Bakgrunden var dels de strukturella problemen för småbrukarna som bestod trots lagstiftningen från 1918 och 1922, och dels den annalkande depressionen, som drabbade en redan skuldsatt befolkning. Partiets ledare kom från Agrarförbundet, och den nya partibildningen motiverades med att småbrukarna inte hade något parti som representerade dem. Agrarförbundet representerade de stora och mellanstora bönderna och ansåg inte, till skillnad från Småbrukarpartiet, att småbru-

ket var den naturliga odlingsformen inom det finska jordbruket. Man hävdade, att såväl Agrarförbundet som övriga partier slogs om småbrukarrösterna enbart på grund av deras mångfald och strategiska betydelse, inte av verkligt intresse. För Småbrukarpartiet var det frågan om att förena småbrukarna som social klass i ett eget, självständigt parti.

En annan orsak till partiets bildande var en uttalad antikommunism. Det finska folket skulle, menade man, normalt inte stödja kommunismen, men de eländiga förhållandena, som småbrukarna levde under, utgjorde en grogrund för ett sådant stöd. Däremot ville man bekämpa kommunismen med andra medel än Lapporörelsen, som man för övrigt menade att krafter inom Agrarförbundet stödde. Förutom till småbrukarna vände man sig också till landsbygdens obesuttna befolkning, varför bostadsfrågan fick en framträdande roll i partiets program. I övrigt krävdes statliga lån med låg ränta, slopandet av indirekta skatter, utökning av socialskyddet till att även omfatta småbrukarbefolkningen och en förenkling av tjänstemannamaskineriet. Partiets program gjorde det naturligt att placera det mellan Agrarförbundet och socialdemokratin på den politiska skalan.

Om Småbrukarpartiet bebådade en kommande ekonomisk kris, så var den rörelse ur vilken Folkpartiet bildades en direkt reaktion på krisen. Finland drabbades speciellt av priset på skogsprodukter och dess konsekvenser i form av låneränta och uteblivna avsättningsmarknader ledde snabbt till en våg av tvångsauktioner på landsbygden. Ur dessa förhållanden växte det fram spontana krisrörelser, som först verkade genom resolutioner, uppvaktningar och andra former av påtryckningar på de folkvalda. När inte detta gav tillräckliga resultat, bildades ett politiskt parti 1932. På ledande poster i partiet satt kända Lappomän, ett faktum som av Småbrukarpartiet användes mot det till en början konkurrerande partiet.

Folkpartiets(18) program skilde sig från Småbrukarpartiets både till uppläggning och språkbruk. Det var ett program i tretton punkter som innehöll dagsaktuella krav. Formuleringarna präglades av den kärva verkligheten. Man vände sig mot "den legaliserade plundringen av de nödställda", man krävde statliga åtgärder mot "bankernas hänsynslösa ocker" samt mot "den osunda utländska konkurrens som skadar den inhemska marknaden." Som ett led i en nedskärning av offentliga utgifter föreslogs också åtgärder som allvarligt skulle drabba social- och kulturpolitiken.(19)

I de väsentligaste delarna hade emellertid de två partierna samma krav, och en sammanslagning framstod snart som naturlig. 1935 bildade de tillsammans Småbrukarnas och Landsbygdsbefolkningens Parti.(20) Dess partiprogram blev en radikaliserad variant av Småbrukarpartiets.

”Principiellt upprepades småbrukarrörelsens viktiga, medlande ställning i förhållande till de olika ekonomiska systemen. Därför krävdes å ena sidan att ’målet för samhällets ekonomiska politik skall vara att säkra och garantera den egendom som man har skaffat genom ett hederligt, produktivt arbete’, och ett upprätthållande av den privata företagsamheten. Men å andra sidan accepterade man inte den helt fria och obegränsade konkurrensen, som man ansåg leda till en koncentration av storkapitalet och till ’uppkomsten av stora kapitalistiska truster och syndikat, som lätt kan bli en fara för hela samhället’. Därför krävdes statliga åtgärder för att garantera de svagaste företagen en ekonomisk frihet.”(21)

Småbrukarpartiet hade ambitionen att starta en heltäckande riksorganisation, medan Folkpartiet aldrig blev något annat än en regional rörelse, koncentrerad till Uleåborg län och med utgångspunkt från krisrörelsens centrum i Kalajokilaakso. Men inte heller Småbrukarpartiet hade några större framgångar på riksplanet, och när partierna slogs ihop hade den ekonomiska och politiska utvecklingen drastiskt förändrats.

Tabell 9:1. Valresultaten för Småbrukarpartiet, Folkpartiet samt Småbrukarnas och landsbygdsbefolkningens parti 1929–1954. Procent.(22)

	<i>Småbrukarp.</i>	<i>Folkpartiet</i>	<i>Småbrukarnas och . . .</i>
1929	1,1		
1930	1,8		
1933	3,4	0,9	
1936	2,0	0,6	
1939			2,1
1945			1,2
1948			0,3
1951			0,3
1954			0,1

Småbrukarpartiets starkaste fäste var Uleåborg län, där partiet i valet 1933 fick mer än 11 % av rösterna.(23) I Kuopio östra, Vasa östra samt Åbo norra fick man över 5 %. Folkpartiet ställde endast upp med lista i Uleåborg södra och Vasa norra, och det var framför allt i den förra som framgångarna kom. Det sammanslagna partiet hade sitt starkaste fäste i Uleåborg, precis som Småbrukarpartiet, men partiet erhöll en stadigt minskande andel röster. Valmanskörens sociala sammansättning var entydig; rösterna kom från landsbygden. Dessa områden hade samtidigt landets största andel småbrukare. Traditionellt var det områden där Agrarförbundet haft ett starkt stöd, men de hade också präglats av starka kommunist sympatier, och under denna period var det kommunistiska partiet förbjudet att delta i valen.

Sammanfattningsvis kan man säga att den utsatta position som småbrukarna hade i Finland fram till inbördeskriget, trots jordreformen samma år som gav dem äganderätten till sin jord, fanns kvar även under mellankrigstiden. Det latent ekonomiska hotet, som under depressionsåren för många utlöstes i konkurs och tvångsauktioner, var grunden här för. Men därtill kom då hårda motsättningar som ideologiskt och politiskt-organisatoriskt fick sina uttrycksformer inte bara i förändringar i de traditionella partiernas politik. Hit skall också en rad nya motsättningar räknas, tex mellan jordbruket och den framväxande industrisektorn, mellan inbördeskrigets segrare och förlorare, mellan de olika riktningarna inom den starka nationalismen, mellan småbruken (som utgjorde 75 % av det totala antalet brukningsenheter) och övriga, mellan landsbygdsbefolkningen och industrisamhällets befolkning med avseende på sedvänjor, normer och värderingar. Det var dessa faktorer som kom att prägla den unga republikens och den svaga parlamentarismens två första årtionden. Småbrukarfrågan var ständigt aktuell, och landsbygden förblev en helt central utgångspunkt i finsk politik.

Än en gång bör det också betonas att bland småbrukarbefolkningen, och i viss utsträckning även bland övriga lantbrukare, fanns hela höger-vänster-skalan företrädd från IKL till det illegala kommunistiska partiet. Detta skiljer den finska agrara småborgerligheten från övriga nordiska länder. Beredskapen att följa nya partibildningar har också varit jämförelsevis hög, och ovanligt många partier har bildats för att på olika sätt appellera till jordbruksbefolkningen.

De partier som bildades på grundval av den krisrörelse som växte fram omkring 1930 fick emellertid inte någon bestående omfattning. Lapporörelsen representerar visserligen den största utmaningen mot det parlamentariska systemet i något nordiskt land, men den slutliga utmaningen blev samtidigt vändpunkten för hela 30-talets höger-radikala rörelse. De grundläggande ideologiska elementen levde kvar och kom även i fortsättningen att ha stor betydelse för det politiska tänkandet. IKL levde kvar som ett fascistiskt parti till krigsslutet, som en motsvarighet till liknande partier i andra länder, men aldrig som massrörelse. Den ekonomiska utvecklingen förändrades snabbt, av olika skäl kom Finland undan depressionen lindrigare än de andra nordiska länderna, och när småbrukarnas krisrörelser omvandlades till politiska partier hade det materiella grundlaget för dem i stort sett försvunnit.(24) Därtill kom att det skedde viktiga kursändringar i det politiska livet, vilket bidrog både till att isolera den politiska högern och att stärka den parlamentariska institutionen och de traditionella partierna.

Agrarförbundet, som var det enda nordiska jordbrukarparti som samarbetade med högern, bröt efter en kort tid med Lapporörelsen och tog

bestämt avstånd från högeradikalismen. Efter hand följde övriga centrumpartier med, och möjligheterna att få med även socialdemokratin i regeringssammanhang ökade. En regering baserad på agrarer, socialdemokrater och liberaler bildades 1937 med 2/3 av riksdagen bakom sig. På samma förutsättningar byggde även valet av en agrar (Kallio) till president i stället för Svinhufvud, som burits fram av högeradikalismen 1930, och som vägrade acceptera socialdemokratin i en regering med hänvisning till inbördeskriget. Alliansen skall också förstås mot bakgrund av det socialdemokratiska partiets starka frammarsch i valen under 30-talets första del – från 66 mandat 1930 till 83 mandat 1936. Däremot är det tveksamt att dra alltför stora paralleller till de röd-gröna uppgörelser som kom till stånd i de övriga länderna. Dessa ingicks mot bakgrund av den ekonomiska krisen och innehöll en ny krispolitik. I Finland var den värsta krisen redan över 1937, och uppgörelsen var huvudsakligen politiskt betingad – den innebar en isolering av högern. Den finska socialdemokratin accepterade inte heller de viktigaste tankegångarna i den krispolitik som genomfördes i de andra länderna förrän långt senare.(25)

Fredlig samexistens i ut- och inrikespolitik: 1944–1970

Den inrikespolitiska utvecklingen i Finland under mellankrigstiden kom naturligtvis också att få konsekvenser för landets utrikespolitik, och då först och främst i förhållande till Sovjetunionen.

De två ländernas öden var sammanflätade redan när regeringen i den socialistiska staten som en av sina första åtgärder gav självständigheten åt den lika nya republiken. Den sovjetiska regeringen var dock övertygad om att den nya statsbildningen skulle följa dess eget exempel. Sedan lång tid tillbaka hade bolsjevikpartiet haft nära kontakter med den finska socialdemokratin och på alla sätt stött dess revolutionära strävanden.

Utvecklingen blev den motsatta. Revolutionen övergick i ett blodigt inbördeskrig, med en ännu blodigare efterskörd. De samhällskrafter som stod längst ifrån den sovjetiska regeringen kom att leda landet under årtionden, och den officiella inställningen till den mäktiga grannen präglades av en grundläggande misstänksamhet, hatiskhet och delvis också av drömmar om ett Storfinland på Sovjets bekostnad. Samtidigt fortsatte den finska borgarklassen att orientera sig mot Sverige och den nordiska "gemenskapen" samt i allt högre utsträckning mot Tyskland. Försöket att införa monarki 1918 skedde till förmån för prins Friedrich Karl av Hessen, och under mellankrigstiden uttalades från många håll sympatier för det Tredje rikets expansionism.

Direkt knuten till utrikespolitiken var också frågan om de finska kom-

munisterna och behandlingen av dem i Finland. Det finska kommunistpartiet bildades i Sovjet 1918 ur spillrorna av den revolutionära vänstern inom det socialdemokratiska partiet. Dess ledning förblev i Moskva så länge partiet var förbjudet, dvs fram till 1944, och dess organisatoriska arbete, liksom det politiska, betraktades från de styrandes sida som landsförrädisk verksamhet.

Följden blev förföljelse – som även kom att drabba andra vänsterkrafter – och ständiga rättegångar, tortyr och i flera fall avrättningar. Synen på kommunisterna som femtekolonnare underblåstes systematiskt genom massmedia och i alla politiska sammanhang. Från rysk sida såg man i detta inte bara en politik som gick ut över de socialistiska idéerna och den finska broderorganisationen, utan också en militant och aggressiv antisovjetism och expansionism – ett hot mot Sovjets gränser.

På detta sätt drogs Finland in i det storpolitiska spelet. Från rysk sida betraktade man landet som allierat med Tyskland, och därigenom som ett mycket påtagligt hot mot det egna landets säkerhet. Sovjets finlandspolitik samstämde med den politik som fördes mot andra "randstater" som t ex Estland, Lettland och Litauen. Militärstrategiskt var Finlands läge sådant att det både kunde användas som uppmarschområde och hota Sovjetunionens enda Östersjöhamn. Viktigast av allt var kanske att avståndet från finskt territorium till Leningrad var så kort att man kunde beskjuta staden därifrån.

En ömsesidig misstro kom att karakterisera det diplomatiska förhållandet mellan länderna under hela tidsperioden. Denna misstro och oförmågan att göra realistiska bedömningar av varandras positioner gjorde det svårt att hejda utvecklingen mot öppna stridshandlingar.

Resultatet blev två krig, Vinterkriget 1939–40 och Fortsättningskriget 1941–44. Finland förlorade i stupade 85.000 och 60.000 personer blev invalidiserade.(26) Vidare förlorade landet 9 % av sin yta samt förband sig att betala krigsskadestånd till Sovjetunionen på 300 miljoner dollar. Inom 6 år skulle varor motsvarande detta belopp levereras. Eftersom priserna följde 1938 års prisnivå blev beloppet ca 17 % högre. Regeringen protesterade förgäves mot att 2/3 skulle levereras i maskiner och andra metallprodukter, eftersom landet varken hade industrikapacitet eller råvaror till detta.(27)

Det krävdes alltså stora uppoffringar för att klara uppgiften. Men det gick, och i gengäld skapades mycket snabbt en utvecklad metallindustri som kom att bilda motorn i den industrialiseringsvåg som präglade det finska efterkrigssamhället.

Även i utrikespolitiken ledde de bittra erfarenheterna till en omprövning som har gagnat den finska utvecklingen. Detta skedde under stort inflytande av Paasikivi (oavhängig konservativ) – först som stats-

minister och sedan som president.

Att dessa önskemål om en förbättrad grannsämja var uppriktigt menade kunde representanter för Sovjetunionen konstatera i samband med sin närvaro i Finland i egenskap av allierad kontrollkommission. Genom denna övervakade man övergången från krigs- till fredssamhälle, arbetet med krigsskadeståndet, rättegångar mot ansvariga för Fortsättningskriget, upplösningen av en rad militaristiska organisationer samt legaliseringen av det kommunistiska partiet (FKP).

FKP framträdde i kraft av sitt arbete under illegaliteten och som representant för progressiva stämningar som växte fram under och efter kriget, och partiet intog snabbt en betydelsefull plats i finsk politik – i inflytande och storlek jämbördigt med agrarer och socialdemokrater. Vid valet 1945 fick Demokratiska Förbundet för Finlands Folk (DFFF), som var ett valförbund mellan FKP, andra vänsterorganisationer och enskilda, 45 mandat. Detta var lika många som agrarerna och ett mindre än socialdemokraterna.

Paasikivis utrikespolitiska linje medförde en förändring även i den sovjetiska inställningen. Förhållandet mellan de två staterna har sedan dess, med några kortvariga undantag, präglats av den fredliga samexistensen som båda parter eftersträvar, och Kekkonen (president 1956–1981, agrar) har alltmer kommit att personifiera de goda relationerna.

Efterkrigstidens finska samhällsstruktur och samhällsutveckling innehåller en rad säregna drag, samtidigt som landet är utsatt för samma övergripande förändringar som övriga nordiska länder.

Landavträdelserna till Sovjetunionen fick en rad konsekvenser. Under Fortsättningskriget gavs löften till frontsoldaterna om kolonisationsjord efter kriget. Dessa löften såg man sig förpliktad att hålla (trots att de var baserade på landavträdelser *från* Sovjet, inte till). Man beslutade också att den del av den karelska befolkningen som ville fortsätta som jordbrukare efter omflyttningen skulle ges möjligheter till detta. Konsekvensen av dessa beslut blev ett nyodlings- och styckningsprojekt som omfattade ungefär 500 000 människor.

De områden som avträdde till Sovjet omfattade större delen av Karelen, Sallaområdet längs gränsen i nordost och kustområdet vid Ishavet (Petsamoområdet). År 1939 utgjorde dessa områden tillsammans 9 % av landets yta, 10 % av åkern, 11 % av skogsarealen, 10 % av industrin och rymde 12 % av befolkningen.⁽²⁸⁾ Ytterst få valde att stanna kvar efter överlämnandet. De flesta som flyttade ville fortsätta som lantbrukare, och tillsammans med frontsoldaterna fick de jord på andra håll i Finland. Den övre gränsen för nyodling eller avstyckning sattes vid 15 hektar. Detta kom att förstärka och permanenta småbrukarkaraktern hos det finska jordbruket. Det maximala antalet hektar nåddes sällan och den

genomsnittliga tilldelningen blev 7,3 ha.(29) Härigenom permanentades samtidigt det finska lantbrukets problem. Landets åkerareal ger utrymme för en både relativt och absolut sett större andel självständiga jordbrukare än övriga nordiska länder. Men levnadsstandarden har traditionellt sett varit lägre, och många av de självägande bönderna har tillhört landsbygdsproletariatet. Medan de övriga länderna sedan lång tid har konstant eller minskande areal, har det skett omfattande nyodling i Finland — inte bara i samband med Koloniseringslagarna av 1918, 1922 och 1936 samt Jordförvärvningslagen efter kriget, utan ända fram till 60-talet. Småbruket har sällan räckt till mer än livets nödtorft. Ofta kombineras jordbruket med annan yrkesverksamhet. Det vanligaste kombinationsyrket är skogsarbete, men även fiske och arbete inom industrin förekommer.

Man kan indela efterkrigstiden i två delar, perioderna 1944–60 och 1960–70. Då framträder vid en jämförelse hela vidden av de förändringar i ekonomiskt, klassmässigt, politiskt och ideologiskt avseende som sker i det finska samhället. Dessa förändringar har både likheter och särdrag jämfört med övriga nordiska länder.

För samtliga nordiska samhällsformationer innebär efterkrigstiden att ett i många avseende förändrat samhälle växer fram ur det gamla. Industrin dominerar över agrarsamhället, lantbrukets villkor förändras hastigt med övergång till stordrift och utslagning av småbrukare, strukturaliseringen sätter in, den offentliga sektorn växer fram. Men de här förändringarna sker inte på samma sätt i de olika länderna, förutsättningarna växlar och utvecklingen sker olika snabbt.

Det finska samhällets jordbrukssektor fortsätter efter kriget att ha stor betydelse. Antalet brukningsenheter och enheternas storlek är konstant långt fram på 60-talet tack vare regelbunden nyodling.

Tabell 9:2. Antalet brukningsenheter (i tusental)(30)

1913	1929	1941	1950	1959	1964	1969	1973
221	285	283	262	285	293	264	247

Tabell 9:3. Antalet brukningsenheter på mindre än 10 ha (i procent)(31)

1913	1929	1941	1950	1959	1964	1969	1973
76	76	74	72	71	70	65	64

Den industrialiseringsvåg som kom i samband med krigsslutet, återuppbyggnadsarbetet och krigsskadeståndet motsvarades inte av en minskad jordbrukssektor som i t ex Sverige; inte heller blev den lika snabb. Den

hektiska etappen kom inte förrän i slutet på 50-talet och på 60-talet.(32)

Jordbruket genomgick en mekanisering, som redan under 40- och 50-talen bidrog till en utslagning från jordbruket. Men den stora vågen kom på 60-talet. De små brukningsenheterna som utgjorde en central del av jordbruket blev inte längre bärkraftiga, och en utslagning – på gränsen till folkvandring – kom att präglja jordbruket.(33)

Under åren 1961–66 frigjordes 137 000 människor från jord- och skogshushållningen. Trots detta hann inte inkomstläget för jordbrukarna ifatt övriga lönearbeters. Eftersom mer än 2/3 av jordbruken var mindre än 10 ha kunde man inte använda maskiner på ett effektivt sätt. Det var de norra och östra delarna av landet som drabbades värst. De som lämnade jordbruket fann inget annat arbete. De måste flytta söderut, där de fann en svår bostadssituation och hög arbetslöshet. Arbetslösheten var strukturellt betingad framför allt inom byggnadsindustrin, där de flesta av dessa okvalificerade arbetare försökt finna sysselsättning.

Eftersom landets industri- och servicenäringar (som trots allt expanderade snabbt) inte kunde erbjuda arbeten, blev ett av alternativen emigration. Från andra världskriget och fram till mitten av 60-talet – med betoningen lagd på den senare delen – emigrerade ungefär 350 000 människor till utlandet, den största delen till Sverige.

Utvecklingen inom jordbruket är bara en del av de problem som Finland upplevde på 60-talet. En annan faktor, som hör samman med jordbrukets betydelse, är att landet internationellt sett är kapitalsvagt och mycket beroende av ett begränsat antal exportartiklar baserade på råvaror och helfabrikat: 65–70 % är produkter från trä- och pappersindustrin. Metallindustrins andel är således låg. Ensidigheten i exporten betraktas också som ett svårt handikapp i den internationella konkurrensen.

En tredje faktor som bidrog till krisen var överproduktionen inom jordbruket. Fram till mitten på 60-talet fungerade ett artificiellt system för att hålla så många som möjligt kvar. Dåliga skördar kompenserades, exporten av jordbruksprodukter understöddes genom premier, och hemmapriserna steg på ett konstgjort sätt. Även skattelagarna var utformade så att de gynnade jordbrukarna. De som i huvudsak kunde tillgodogöra sig dessa fördelar var emellertid inte småbrukarna utan de välbeställda bönderna.

Den politiska utvecklingen under efterkrigsperioden präglades i huvudsak av en vänsterutveckling. Både utrikes- och inrikespolitiskt medförde krigen mot Sovjetunionen ett historiskt brott med de högerkrafter som i kraft av segern i inbördeskriget haft den politiska makten sedan dess. Efter krigsslutet var det helt plötsligt Samlingspartiet som inte ansågs tillräckligt rumsrent för att få delta i regeringsarbete.

Agrarförbundet kom att stå för kontinuiteten i finsk politik under denna period. Partiet kom alltmer att prägla det utrikespolitiska agerandet i både teori och praktik, det undgick större interna strider av det slag som ett tag höll på att krossa det socialdemokratiska partiet och det representerade den största delen av det finska folket - jordbruksbefolkningen.

Socialdemokratin, som var efterkrigstidens andra politiska regeringskraft i det center-vänstersamarbete som påbörjats i mitten på 30-talet, genomgick under denna period en betydligt mer dramatisk utveckling. Den förutvarande socialdemokratiska statsministern Tanner hörde till dem som dömdes som krigsförbrytare 1945, och partiets förhållande till Sovjetunionen skulle fortsätta att skapa problem. I detta sammanhang skall man också se förhållandet mellan socialdemokrater och kommunister. Kampen om inflytandet bland arbetarna mellan de två riktningarna har ofta präglats av hårdhet och oförsonlighet. I samband med FKP:s legalisering och upprättandet av DFFF, som även innehöll många socialdemokrater, utkämpades många hårda strider inom det socialdemokratiska partiet, och DFFF:s röster kom i viss utsträckning från SD.

Motsättningarna inom SD levde kvar och förvärrades. I samband med generalstrejken 1956 sprängdes partiet och den av socialdemokraterna dominerade fackföreningsrörelsen ställdes på minoritetens sida. Vid valet 1958 erhöll oppositionen (ASSF) 13 och SD 38 av de 54 mandat som partiet hade fått 1954. Reorganiseringen av partiet pågick fram till 1966, då man åter uppnådde för efterkrigstiden normala siffror (54 mandat). Fackföreningsrörelsen enades emellertid inte förrän 1969.

Den folkdemokratiska rörelsen är efterkrigstidens tredje stora block. Efter framgångarna omedelbart efter krigsslutet hamnade DFFF i det kalla krigets isolering och ansågs inte regeringsdugligt förrän i samband med "folkfrontsregeringen" 1966. Men indirekt var kommunisterna hela tiden en faktor att räkna med, inte minst genom sitt inflytande i fackföreningsrörelsen, som under denna period växte hastigt och gav industriarbetarklassen en organiserad tyngd i det finska samhället. Men även bland småbrukarna fanns det stora sympatier för de socialistiska idéerna, och på landsbygden var det snarare DFFF än SD som kunde ta upp kampen om rösterna med Agrarförbundet.

Kring 1960 går det att sätta en gräns för en utveckling sedan krigsslutet som i en rad avseenden kan betraktas som "kontrollerad": en jämn och relativt hög industrialiseringstakt, en långsam omstrukturering av den dominerande jordbrukssektorn, en stegrande utbyggnad av den offentliga sektorn. Därefter följde en tioårsperiod som skapade en strukturell kris i samhället; ekonomisk, politisk, klassmässig. Denna tioårsperiod upplevde

landet också missnöjespolitikern Veikko Vennamo och hans Landsbygdsparti.

Tabell 9.4. Den yrkesverksamma befolkningen i Finland 1950–1970.(34)

	1950		1960		1970	
	1000-tal	%	1000-tal	%	1000-tal	%
Företagare	60,3	3,0	64,0	3,1	52,2	2,5
Självsysselsatta	340,6	17,2	331,1	16,3	250,0	11,8
Medhjälpande familjemedl.	430,7	21,7	302,4	14,9	156,9	7,4
Företagsledare	11,5	0,6	17,1	0,8	19,7	0,9
Tjänstemän	307,0	15,5	437,8	21,5	645,9	30,5
Arbetare	834,2	42,0	880,9	43,3	986,9	46,4
Totalt	1.984,3	100,0	2.033,3	99,9	2.118,3	99,7

Från jordfördelare till röstfiskare: Vennamo i finsk politik

Vennamo föddes 1913 som Veikko Emil Alexander Fennander. Emil efter fadern som var bankdirektör i Lahdenpohja, och som livet kom att gestalta sig kunde man tro att Alexander var efter Den Store. Det svenska namnet Fennander förfinskade han i samband med examen från finskt läroverk i Viborg.(34a)

Fadern bedrev både genom banken och privat en lånerörelse, som efter hand gjorde honom till ägare av stora jordområden inom Lahdenpohja kommun. Sonen fick tidigt lära sig både juridik och affärer, och juridiken kom också att prägla hans utbildning: studenten 1931, högre rättsexamen -36, jur kand. -37, vicehäradshövding -39 och lic. -55.

Hans politiska bana kan sägas ha börjat i och med att han fick anställning som notarie vid lantbruksministeriet 1938. Efter vinterkriget blev han generalsekreterare för den evakuerade befolkningens kolonisationsverksamhet. När det andra kriget bröt ut blev han inkallad, men slapp i motsats till de flesta av sina kolleger bland tjänstemännen att dra i fält. Istället var han efter någon månad tillbaka på sitt arbete. Detta kan knappast ha varit till nackdel för honom i hans karriär, som nu gar snabbt: byråchef för den karelska landsbygdens återuppbyggnad -41, tf chef för avdelningen för kolonisationsärenden vid lantbruksministeriet -43 och överdirektör för samma avdelning -44. Denna post innehade han sedan

till 1959, och det var under denna period som han blev känd för den finska befolkningen i allmänhet och den karelska i synnerhet.

Det finns många omdömen om Vennamo som kolonisatör. Till skillnad från de flesta andra tjänstemän i Helsingfors reste han mycket och skaffade sig personliga relationer till många av flyktingarna och veteranerna. Det var inte ovanligt att han likt prästen höll predikningar för familjerna om jordbrukets viktiga roll i det finska samhället och nödvändigheten av den fria företagsamheten som garanten för de mest omvårdade finska idealen. Det berättas också med en lätt överdrift att kolonisationschefen var så populär att den karelska befolkningen som tecken på sin uppskattning av honom tog ned sina ikoner och hängde upp ett porträtt av honom istället.

I vilket fall skapade han sig ett namn som oförtruten pådrivare av kolonisation och lägenhetsstyckning. Samtidigt trädde han ut i politiken som representant för Agrarförbundet. Redan under vinterkriget lär han ha uttalat att han ämnade försöka bli republikens president. Med det perspektivet var det i så fall logiskt att välja Agrarförbundet – ett parti med många väljare men relativt få medlemmar med en akademisk utbildning. Han ställde upp som riksdagskandidat i valet 1945 med den otvivelaktiga meriten att vara expert på att hjälpa evakuerade och frontsoldater. Han blev också vald efter en kampanj som lär ha slagit rekord i fråga om öppet vädjande till väljarnas personliga ekonomiska intressen.

Här stöter vi på ett annat utmärkande drag hos Vennamo. Han betraktade sin tjänst som en rent personlig tillgång i kampen för agrarväljarnas ekonomiska intressen. När lagarna var skrivna så att det inte passade honom och hans väljare försökte han genomdriva sin vilja oberoende av vad som stod i lagen. Genom cirkulär och anvisningar till de kolonisationsorgan, som fattade beslut enligt gällande bestämmelser, och på eget ansvar, försökte han driva igenom sin egen tolkning.

Vennamo försökte speciellt komma förbi den lagparagraf som hindrade att kolonisationen kunde användas till att förändra balansen mellan språkgrupper i ett visst område, speciellt förfinskning av tvåspråkiga eller svenska kommuner. Justitiekanslern uppvaktades ett flertal gånger med anledning av sådana ärenden. Det påstås att kolonisationsavdelningen under den tid som kolonisationen var som intensivast slog rekord inom förvaltningen ifråga om inskridande för att återställa den kränkta lagligheten.

I början på 50-talet blev Vennamo indragen i rättsliga processer, och han visade sig ha en stor talang för sådana. Statens Revisionsveik upptäckte att han och hans syster hade fått ut ersättningar enligt andra ersättningslagen (efter landavträdelserna till Sovjetunionen) som höjts med 600 000 mark per andel. Dessutom hade värderingsnämnden inte

varit beslutsam och räknat ersättningarnas storlek enligt oriktiga och för familjen förmånliga grunder. Även utbetalningen av pengarna – genom familjen Fennanders bank – hade skett på ett tvivelaktigt sätt.

Högsta Domstolen upphävde beslutet, varpå en invecklad härva av processer började. Vennamo stämde själv alla som på något sätt hade haft med handläggningen av ärendet att göra, varpå han själv blev stämde för bl a falsk angivelse. Endast inför Högsta Domstolens medlemmar tvekade Vennamo, varpå hans moder istället stämde dem inför riks-rätt. När härvan av processer var som mest omfattande, hade Vennamo personliga återbetalningskrav på närmare ett tiotal miljoner mark och antalet rättegångar där han än var kärande, än svarande, blev snart oräkneligt. I vilket fall kom han att betraktas som en för finska förhållanden oöverträffad processmakare.

Under denna period fortsatte Vennamos snabba karriär inom Agrarförbundet. Hans sätt att sköta kolonisationsärenden gav partiet många nya röster, och han gynnades av en omställningsprocess inom partiet när det gällde dess ställning och inriktning i finsk politik.

Det blev efter krigsslutet uppenbart att det finska samhället strukturellt var på väg att förändras. Industrialiseringen tog ny fart och landsbygdsbefolkningen sökte sig till städerna i en större omfattning än någonsin. Detta drabbade framför allt just Agrarförbundet som var ett utpräglat agrart parti, som inte ens hade som målsättning att nå människor utanför landsbygden med sin politik. Även om partiloyaliteten i Finland traditionellt var stark ledde snart industrialiseringsprocessen och arbetarklassens ökade organiseringsgrad och ideologiska styrka till att många av dem som flyttade in till städerna kom att ompröva sin politiska ståndpunkt.

Vid denna tid genomfördes också ett generationsbyte inom partiets ledning. Med den nya generationen och med de nya betingelserna för partiets politik startade en diskussion om dess idégrundvalar och kommande framtoning. Sedan grundandet hade partiet vägletts av Santeri Alkios tankar. Alkio kom från ungfinnarnas led och patriotismen i ungdomsföreningarna hade gjort stort intryck på honom. Han utgick från ett nationellt tänkesätt, en idealisering av landsbygdens förhållanden, en tro på godheten i människans grundnatur och på hennes utvecklingsmöjligheter. Trots att han såg intresse-motsättningar inom agrarbefolkningen, så utgick han ifrån att alla med hjälp av hans agrarideologi skulle kunna samlas inom samma parti för att förbättra allas levnadsförhållanden.

Diskussionen om tillämpligheten av Alkios idéer skulle komma att föras under hela 50-talet och långt in på 60-talet, innan en förändring av partiets mål och medel 1965 bekräftades genom namnändringen till Centerpartiet.(35)

Det är mot bakgrund av dessa förändringar samt, som tidigare nämnts, hans personliga egenskaper, som man bör följa Vennamos karriär inom Agrarförbundet. Han blev 1954 andre finansminister i Kekkonens femte regering (1954–56). Han blev också utsedd till partiets vice ordförande, och det är ingen hemlighet att han siktade på först presidentposten, och, när Kekkonen sedan blev vald till president 1956, på statsministerposten. Men hans oregerlighet var känd, och en stark vilja på den högsta posten och ännu en på posten under skulle ha blivit en för mycket. Vennamo föll igenom, och nu började en process där han alltmer isolerades. Personlig ovänskap med Kekkonen bidrog också till detta.

Men utåt var hans popularitet obruten. Tre val i rad fick han det största antalet personliga röster. Den sista gången 1958 påstod emellertid partiets ledning att han i sin valpropaganda gått utöver partiets linje. Han uteslöts ur riksdagsgruppen på viss tid, men han fogade sig inte. När det tillsattes en kommitté för att utreda "fallet Vennamo" lämnade han frivilligt partiet och kallade sig fri agrar. Ett årtionde senare kommenterade Vennamo brytningen på följande sätt:

"De personer som då med tillhjälp av agrarpartiet som språngbräda erövrade ledarposterna i partiet ansåg att den alkoiska ärligheten och hållningen var gammalmodiga och olämpliga för de moderna metoderna. Dessutom avstod man från den nordiska demokratins principer. Detta födde långsamt men säkert en klyfta mellan min uppfattning och uppfattningen hos dem som hade makten i partiet. Fältet stödde dock min linje – trots att partimaskineriet med all kraft arbetade mot mig ..."(36)

Efter att ha lämnat partiet framstod Vennamo fortfarande som ett slags jultomte för många småbrukare – en jultomte började bli det enda småbrukarna kunde tro på vid denna tidpunkt. Det började nämligen bli uppenbart att det inte gick att livnära sig på de små jordlotter som hade delats ut efter kriget. Hela kolonisationsprojektet började ifrågasättas. Samtidigt var det paradoxalt nog Vennamo som i stor utsträckning genomfört denna verksamhet: spjälkade ödehemman, uppsplittrade storbondeskogar och oröjd mark åt redan utfattigt folk.

Kolonisationsverksamheten, som fortfarande pågick men i mindre skala, började alltså ifrågasättas. Samtidigt var det farligt för Agrarförbundet att ha Vennamo kvar på den post som gjort honom till en så folkkär politiker. Bägge problemen löstes samtidigt. Kolonisationsavdelningen gjordes till en självständig kolonisationsstyrelse, vars chef Vennamo erbjöds bli på villkor att han lämnade rikspolitiken. Han vägrade, varpå han först sattes på stat och sedan tvingades bli tullråd mot sin vilja – han hävdade bestämt att han inte var kompetent för arbetsuppgiften.(37) Detta blev den sista uppgörelsen med hans gamla parti. Samma år, 1959, bildade han Finlands Småbondeparti.

Partiet förklarade sin tillkomst på följande sätt: det fanns i landet ett

stort antal människor som var politiskt hemlösa i den meningen att de inte röstade. Yrkesmässigt var det till största delen småbrukare, småföretagare och lågavlönade. För dessa människor framstod varken högern eller vänstern som något alternativ. Högern arbetade för ett starkt kapitalistiskt system med centralisering av makt och kapital, vänstern ville en övergång till planhushållning och politisk diktatur. Agrarförbundet vacklade mellan högern och vänstern, partiet hade svikit de ideal – ”den hederlige bondens väg” – som utstakats av Santeri Alkio. Därför behövdes det ett parti som kunde ta tillvara de agrara intressena i finsk politik.

I partiprogrammet från 1959 finns genomgående en moralistisk uttrycksform. Man vill kämpa för allt ”hederligt” och mot allt missbruk av makt.

”... vi vill förverkliga en ny uppbyggande 'anda' som grundar sig på hederligheten och föder sund moral och lägger kristligt sedlig grund samt avskaffar strävandet efter egen fördel på folkets bekostnad, tygellösheten och slösaktigheten och se till att folkets ledare fyller dessa krav.”(38)

Förutom speciellt stöd till vissa befolkningsgrupper, social utjämning och försök att lova ”mycket gott till alla”, krävde man att finansiella åtgärder som försvårade den fria företagsamheten skulle avlägsnas, att storindustrin och de rika skulle bära en större del av skattebördan och, återigen, att småbrukare, hemmansägare, lantbruksarbetare, småföretagare och arbetslösa skulle behandlas mer likvärdigt. Flera av de motsatsförhållanden som nämns i programmet påminner om ett marxistiskt språkbruk, men samtidigt saknas ett klasstänkande. Partiet förklarar sig tvärtom vara emot kollektivt tänkande och för den borgerliga individualismen samt ett ekonomiskt system som baseras på privat ägande och företagsamhet.

Partiet spelade en relativt undanskymd roll i den finska politiken den första delen av 60-talet.

Tabell 9.5. Procentandelen för Småbondepartiet/Landsbygdspartiet i kommunal- och riksdagsval 1960–66.(39)

1960 (K)	1962 (R)	1964 (K)	1966 (R)
2,7	2,2	1,4	1,0

Till nedgången mellan 1960–62 bidrog en splittring som började med en meningsskiljaktighet mellan partiets två tidningar. I augusti 1960 utträdde så många medlemmar att en allvarig partisplittring blev följden.

Partiet hade alltså under denna period ett minimalt stöd, förutom i de två länen Kuopio och Norra Karelen. I Kuopio pendlade stödet i dessa val mellan 6–11 %, i Norra Karelen var det något lägre. Den viktigaste

tendensen under perioden var en annan: en reaktion mot att Agrarförbundet i regeringsställning inte kunde möta den strukturella förändringen i samhället utan fortsatte med sin subventionspolitik visavi jordbruket. Det skedde en vänsterutveckling som valet 1966 blev en bekräftelse på: ett enat socialdemokratiskt parti gick starkt framåt; folkdemokraterna gick visserligen tillbaka men accepterades för första gången sedan 1948 som "rumsrena". Den första av en rad så kallade folkfrontsregeringar tillsattes. Dess bredd (agrarer, socialdemokrater och folkdemokrater) ansågs nödvändig för att klara av de stora problem som skapats av efterkrigsutvecklingen.

Agrarernas namnändring 1965 gav Vennamo en möjlighet att knyta an till positioner som tidigare intagits av Agrarförbundet. Hittills hade det inte gått att tränga bort AF från dess röstmonopol på landsbygden. Alla andra partier fick i huvudsak sitt stöd från landets urbana delar. 1966 ändrade så Småbondepartiet namn till Finlands Landsbygdsparti, och partiet framställde sig som det enda konsekventa alternativet för landsbygdsbefolkningen i ett läge då Agrarförbundet/Centerpartiet svikit. Samtidigt var det nya partiet det enda som "vidareförde Alkios idéer", vilket säkert underlättade för många att skifta parti. Man höll fast vid ett tänkande, även om man röstade på ett annat parti.

Det nya partiet förändrade 1967 sitt partiprogram, vilket inte innebar några avgörande förändringar i förhållande till det gamla. Vi skall trots det göra en kort genomgång av programmet samt jämföra det på vissa punkter med 30-talets småpartiers.(40) Liksom 1959 års program saknar det en principiell avdelning utan har formen av en lista på kortsiktiga krav. Det är emellertid det traditionella jordbrukssamhällets normer och värderingar som präglar programmet, och upprepade gånger krävs bevarandet av dessa värden eller en återgång till dem, i den mån de anses ha försvunnit. Man betonar de religiösa och moraliska dygderna, vilket bl a innebär ett fördömande av orättvisor, godtycklighet och oärlighet. För att motverka detta vill man förverkliga den anda som vi tidigare beskrivit. Familjen är grunden för socialisering och folkuppfostran, och kvinnan är familjens hjärta. Nationalismen är ett annat viktigt element: det anses viktigt att "utveckla medborgarnas fosterlandskärlek, ärlighet och goda nationella dygder, understryka värdefulla nationella traditioner, samt att skapa möjligheter för att dessa traditioner kan föras vidare från generation till generation."

Partiets målgrupp bestod av bönder, egna företagare och självständiga arbetare (i 1959 års program hette det små bönder, små företagare etc.). Men förutom denna sociala bas appellerade man till olika oenhetliga grupper som skattebetalare, småföretagare inom transportsektorn, medlemmar i den finska ortodoxa kyrkan och egnehemsägare. Dessutom,

vilket är vanligast i partiets press och offentliga uttalanden, spelade man på otrygghet och känslan av att ha blivit åsidosatt: typiska objekt var "de glömda, åsidosatta och berövade." Den genomgående motsättningen i samhället följde temat "den lilla svaga människan hotas av stora och starka maktapparater". Man motsatte sig alla former av centralisering; dels kapitalets centralisering med dess maktgrupper, monopol och trust-er som hotar individen; dels staten, kommunerna och olika rörelse- och företagsapparater samt byråkratism och ämbetsmannavälde som förslavar människan.

En annan aspekt på centralisering var de geografiska skillnaderna, där man behandlade både motsättningen stad – land och motsättningen mellan olika regioner, vilken uttrycktes t ex i termer av underutvecklade delar och bosättningscentra. Tydligast gällde det nivån på den industriella utvecklingen och den jord- och skogsbrukspolitik som fördes mot "de avsidet belägna (östra och norra Finland) delarnas jordbrukare och be-folkning." Följande uppräknig av motsatspar är hämtad från en valut-värdering efter 1970 års val:

"Det har formerats grupper av glömda, diskriminerade och exploaterade. Jämställd-het och rättvisa förverkligas inte. Följande skillnader kan sägas ha vuxit:

småinkomsttagare – storinkomsttagare
icke utbildade – utbildade
utvecklingsområdena – Storhelsingfors
regerade – regerande
glömda människor – teknokrater
vanliga människor – byråkrater
människan – organisationen
landsbygdens avfolkning – urbaniseringen
arbetslösa – arbetare
praktiga finnar – jasägare" (41)

Landsbygdspartiets avvisande av både storkapitalism och socialism innebar inte att man presenterade något konkret alternativ, även om man talade om "en helt ny ekonomisk politik utgående från individens ideologiska grund." Grunden i denna politik synes emellertid vara små-företagsamheten. Ekonomiskt oberoende, självständiga småföretagare var motvikten till storindustri och centraliserad produktion. Statens uppgift blev att skapa bättre förutsättningar för småföretagsamheten samt att garantera den privata egendomsrätten. Som en konsekvens av detta synsätt tog man också avstånd från den traditionella höger-vänsterskalan och framhävde en egen, andra dimension. Vid en jämförelse med de andra partiernas program har Landsbygdspartiet placerats mellan agrarer och socialdemokrater.(42) Så har partiets representanter också placerats i riksdagen.

Placeringen mellan agrarer och socialdemokrater förenar Landsbygds-

partiet med 30-talets Småbrukarparti. Det är inte den enda likheten mellan 30-talspartierna och vennamoismen. Deras program uppvisar många likheter, och de är båda partier som bildats för att rikta sig speciellt till den talrika finska småbrukarbefolkningen. Landsbygdspartiets vidgade perspektiv skall ses i ljuset av den snabba samhällsomvandling som ägde rum under 60-talet. Det är samtidigt en del av förklaringen till att partiet kunde utvidga sin väljarbas, en förklaring som skall läggas till de övriga faktorer vi diskuterar i följande avsnitt.

Åren 1966–70 utgör en hektisk period i den finska samhällsutvecklingen och politiken. Folkfrontens ekonomiska politik, som åtminstone för folkdemokraternas del var tänkt att verka mot monopolen, blev istället en politik som gynnade monopolkapitalismens utveckling. Istället för att bli monopolens herre blev regeringen dess bundsförvant. Den fick föra en stram stabiliseringspolitik, introducera en inkomstpolitik som hotade reallönerna, samtidigt som kapitalismen gick in i en för finska förhållanden ovanligt stark högkonjunktur. Stabiliserings- och inkomstpolitiken ledde till ökad arbetslöshet, och perioden uppvisade också en aldrig tidigare skadad utslagning av småbrukare, framför allt i landets norra och östra delar, människor som i stor utsträckning hamnade i den södra landsändans expanderande industriälte – en regelrätt folkomflyttning.

De åtgärder som skulle gynna jordbruket genomfördes på ett politisk/psykologiskt mycket klumpigt sätt. På grund av överproduktionen betalades bönder för att låta delar av sin jord ligga obrukad. Detta skedde trots att jordbruket moraliskt sett ända sedan inbördeskriget av stora grupper betraktades som det enda acceptabla försörjningssättet.

Dessutom upphörde man med stöd åt brukarna för att de förberedde skog och mark för uppodling. Skatteomläggningen för jordbruket bidrog också. Tidigare hade skatten beräknats på brukningsenhetens storlek. Nu lades den på lantbrukarens faktiska inkomst istället. Detta medförde för många en starkt stigande skattebörda, en börda som drabbade småbrukarna hardest. En extra utdebitering av denna skatt beslöts och genomfördes strax före riksdagsvalet 1970, vilket väljarna hade i gott minne.

Ett annat resultat av den ekonomiska utvecklingen under denna period var detaljhandelskedjornas snabba framväxt. Detta förhållande försvagade småhandlarnas position. Eftersom det aldrig hade funnits någon speciellt stark "medelklass"rörelse i Finland var det förmodligen relativt lätt för dessa grupper att stödja missnöjespartier och lösningar som man normalt aldrig skulle acceptera.

Det är i detta politiska klimat som Vennamos popularitet börjar öka. Vid riksdagsvalet 1966 valdes han som enda representant för sitt parti (trots att partiet gick tillbaka). Han började ett veritabelt enmans-

krig mot "de gamla partierna". Nu lyssnade betydligt fler än småbrukarna och frontmännen i de östra landskapen. När han äntligen blev presidentkandidat var det visserligen inte under speciellt gynnsamma omständigheter – dels var han nominerad av riksdagens minsta parti och dels hade Kekkonen redan hunnit bli något av en institution i finsk politik – men Vennamo fick 11,3 % av rösterna och ett politiskt genombrott.

Tabell 9:6. Procentandelen för Landsbygdspartiet i elektors-, kommunal- och riksdagsval 1968, –70, –72 och –75.(43)

1968 (E)	1968 (K)	1970 (R)	1972 (R)	1975 (R)
11,3	7,3	10,5	9,2	3,6

Den följande perioden, fram till 1975, representerar Vennamos tid i finsk politik. Vid denna tidpunkt splittrades nämligen partiet, väljarna svek och Vennamos personlighet gjorde det svårt för partiet att fungera. Vi har valt att inte gå längre fram i tiden, trots att Landsbygdspartiet gjorde en mindre politisk come-back i valet 1979. Vi vill istället försöka analysera varför Vennamo slog igenom just perioden 1966–70. Det finns ingen enkel förklaring till det. Det räcker heller inte att bara hänvisa till Vennamo eller till den finska politikens särdrag. Det är också här våra komparativa studier av de nordiska länderna kan bli meningsfulla.

Landsbygdspartiet: vad för slags parti?

I de följande avsnitten skall vi försöka besvara tre huvudfrågor: hur skall man karakterisera Landsbygdspartiet som parti, vilken klassmässig sammansättning har dess väljarbas och varför får partiet sina stora framgångar just i perioden 1966–70?

Vi har hittills försökt antyda svar på de här frågorna genom att peka på bestämda faktorer i det finska samhällets utveckling. Vi preciserar nu dessa svar i en diskussion kring teorier som formulerats i den finska debatten.

Frågan om vilket slags parti FLP är kan angripas utifrån olika utgångspunkter: vilka historiska paralleller finns det till partiets uppkomst och utveckling, hur fungerar relationen mellan partiledaren och partiet, hur är det uppbyggt organisatoriskt, hur ser det på sig självt och kan det betraktas som ett regionalt parti eller har det stöd över hela landet.

Den omfattande småbrukarbefolkningen har på många sätt stått i centrum för de politiska partiernas intresse, för att inte säga deras politiska konkurrens. De stora partierna – agrarerna, socialdemokraterna

och senare också folkdemokraterna — har också erhållit sympatier från många småbrukare. Men det finns också traditioner under i stort sett hela självständighetstiden av att småbrukarrörelser försökt bilda självständiga partier. Det finns samtidigt en högerradikal tradition som även om den i mycket anknyter till de agrara värdena inte utgår från just småbrukarnas situation.(44) Vi anser att vennamoismen upptog element från båda dessa traditioner, huvudsakligen dock från småbrukarpartitraditionen.(45) Detta gäller framför allt under perioden 1959–1966. Men den utveckling partiet genomgick som Landsbygdspartiet gjorde det till ett parti som distanserade sig även från småbrukartraditionen. I det följande skall vi diskutera både anknytningen till småbrukartraditionen och orsakerna till att Landsbygdspartiet utvecklades till ett populistiskt parti.

Det finns vissa personliga relationer mellan de olika rörelserna. Småbrukarpartiet och Folkpartiets två sista representanter gick över till Agrarförbundet 1939, och när partiet, förlamat av inre strider, slutligen lades ner 1954, får man anta att de flesta medlemmar och sympatisörer slöt upp kring agrarerna. Men redan till valet 1958 hade det bildats en valallians kallad "Agrarförbundets opposition". Här verkade flera personer som tidigare hade deltagit i krisrörelsen och Småbrukarpartiet, och de följde året därpå Vennamo till det nya partiet.

FLP kan sägas vara mycket beroende av sin ledare. Partiet är uppbyggt helt kring Vennamo: på hans tidigare verksamhet i kolonisations-ärenden och hans arbete inom Agrarförbundet; på hans uppfattning om hur relationen väljare-politiker bör fungera, på hans personliga utstrålning (karisma) och sätt att fungera som människa:

"(hans) . . . lättsårbara, labila, häftiga lynne (är) ingen hämsko på obestridda ledartalanger, talanger av en typ som inom gruppen förutsätter nära nog helt obestridd makt."(46)

Från början var partiorganisationen också i huvudsak begränsad till de områden där han sedan länge var känd och hade stöd: Norra Karelen och Kuopio län. Detta förändrades inte stort under 60-talet, och det kan också utläsas av det faktum att partiet hade svårt att få ihop namn till listorna vid valen.(47) Det är också en förklaring till att Vennamo, parti-sekreteraren Eino Potiainen och andra framträdande företrädare fanns med på så många olika listor. Där det fanns en stark lokal förankring, kan man å andra sidan se att kandidaternas personlighet spelade en betydande roll.

FLP:s syn på sig själv baseras på Vennamos domedagsprofetia: landet håller på att gå under. De "gamla partiernas" konspirationer mot nationens plats i den nordiska gemenskapen, storfinansens och kommunisternas gemensamma ansträngningar för att avskaffa den fria företagsamheten

och lägga ned alla småbruk, presidentens envælde, de parlamentariska övergreppen mot representanter för FLP — allt detta är det endast partiet och i sista hand Vennamo själv som kan bekämpa. Denna form av konspirationstänkande kan betraktas som typiskt för missnöjespartier, liksom deras "enkla" lösningar på de stora problemen.

Det är alltså lätt att teckna bilden av FLP som ett utpräglat protestparti. Det finns en klar koppling bakåt i tiden till andra proteströrelser och protestpartier: i sättet på vilket det tillkom,(48) utvecklades, fick sina framgångar, slets av inre stridigheter av både politiska och personliga orsaker. Det finns också likheter när det gäller det idémässiga innehållet, retoriken och det förenklade framställningssättet. Man vänder sig till i stort sett samma samhällsgrupper — och med samma argument. Det finns också mycket som talar för att man har fått gehör från samma väljargrupper. Det finns ett samband mellan stöd till FLP och stöd till dels Småbrukarpartiet och Folkpartiet och dels till IKL.(49) Dessa regioner har också andra karakteristika, vilket har framhållits av Matheson:

"... det verkar som om FLP:s väljarbas är klart relaterad till en tradition av frånfall från de etablerade partierna. Denna tradition är så stark i provinsen (Luleåborg, vår anm.) att det är frestande att postulera att det finns en latent tendens att stödja populistiska rörelser i de politiska traditionerna."(50)

Slutligen liknar de olika protestpartierna varandra genom att de framträder i speciella krissituationer, att deras framgångar sammanfaller med att delar av befolkningen vänder sig från de traditionella partiernas lösningar på krisen, och att partiernas utveckling på den politiska nivån blir ett slags spegling av effekterna av den ekonomiska krisen. Detta kommer vi att gå närmare in på längre fram.

Vill man gå ännu längre i konkretion, när det gäller förhållandet mellan Landsbygdspartiet och dess väljare, måste man jämföra inte bara olika län och länens olika distrikt utan gå ända ned till distriktens olika valkretsar. Även i ett sådant starkt län som Norra Karelen finns det områden med få röster. Dessutom kan sådana områden bokstavligt talat gränsa till områden där över 50 % av rösterna tillfaller Landsbygdspartiet.(51)

Det har också visat sig att i de små byar och rena landsbygdsområden, som det här är fråga om, tenderar stora delar av befolkningen att göra partibytten gemensamt. Detta gäller speciellt FLP:s väljare: antingen går man över i klump och stöder det nya partiet, eller också gör nästan ingen det. Förmodligen spelar det starka sociala trycket en viktig roll i detta sammanhang.

I samma riktning pekar en annan tendens. FLP:s väljarstöd är starkt i områden som ligger perifert. Det finns klart samband när det gäller faktorer som utspridd bebyggelse, gles population, långt avstånd till urbana

centra och därmed social service, dåliga kommunikationer och låg industrialiseringsgrad.

På grund av att det finska valsystemet även inkluderar personliga röster kan man se vilket inflytande enskilda politiker har på hur man röstar. Det är uppenbart att för FLP har de personliga kontakterna stor betydelse.

"Personliga röster för FLP:s kandidater koncentrerades kring deras mantalsskrivningsort: man kan säga att rösterna kom från 'inom hörhåll'. För FLP-sympatisören är det mycket viktigt att de känner till den kandidaten de röstar på."(52)

Om man jämför röstförskjutningen i valen mellan 1960 och 1970 med FLP:s lokala aktiviteter — lokalorganisationer, hemort för kandidaterna osv, så bekräftas dessa tendenser. Man kan också se att i de flesta fall där detta inte stämmer, beror det på att området har en för FLP ogynn- sam social sammansättning.

Landsbygdspartiet: vad för slags väljare?

Finland har ett mycket starkt klassbaserat partisystem, vare sig man jämför med övriga nordiska länder eller andra länder med parlamentariskt system.(53) Olika undersökningar har visat att den finska arbetarklassen till mer än 70 % stöder de socialistiska partierna, att jordbrukarna till 65 % stöder Centerpartiet eller Landsbygdspartiet och att 47 % av tjänstemännen och 67 % av "upper-level professionals" stöder antingen Samlingspartiet eller Liberala Folkpartiet. Siffrorna gäller för 70-talet. Sedan krigsslutet har de visat en mycket långsam minskning.(54)

Det är relativt lätt att argumentera för att det är den agrara befolkningen som bildar röstunderlag för FLP. Före 1966 var detta också ett av alla erkänt faktum. Partiet vände sig uteslutande till småbrukarna och landsbygdens småföretagare. Liksom tidigare motsvarigheter uttryckte både partiets existens och dess väljare ett missnöje med det stora agrara partiets sätt att arbeta för denna del av sin traditionella väljarbas.

Efter 1966 utökades partiets väljarbas, inte bara vad gäller antalet röster utan också genom stöd från delar av klasser och skikt som tidigare inte stött partiet. Om vi delar in vår diskussion i två perioder, som vi tidigare gjort när det gäller den ekonomiska och klassmässiga utvecklingen,(55) kan vi göra en bättre beskrivning av vad som bar fram partiet.

Vi skall inte återigen gå in på varför småbrukarna intar en nyckelposition i denna diskussion, utan endast göra följande påståenden: av geografiska, historiska, ekonomiska, kulturella, ideologiska och politiska

orsaker befann sig de finska småbrukarna i slutet på 1950-talet i en situation där många av dem kände sig hotade. Det var inte bara deras arbete som var hotat utan hela deras livssituation. I denna situation vände sig en del av småbrukarna till en personlighet som de uppfattade som uttolkare av sin oro såväl som av sina intressen.

Detta är ett relativt lösligt påstående som kräver en rad preciseringar: varför bara vissa småbrukare, varför inte alla? Varför småbrukare i vissa regioner och inte andra? Spelar inte brukets storlek någon roll (definitionen på småbruk går från 0 – 10 ha, och denna skala möjliggör en rad olika inkomstmöjligheter)? Kommer sympatierna även från f d kommunistiskt röstande småbrukare?

Det är också ett påstående som bör jämföras med vad som händer efter 1966: hur och i vilka avseenden förändras klassbasen?

Vi har tidigare redovisat FLP:s röstmässiga resultat i valen 1960–1970 (kommunal, riksdags, elektors). I tabell 9:7 finns resultaten nedbrutna i valkretsar.

Tabell 9:7. Fördelning av Landsbygdspartiets röstandel i valen 1960–70 efter valkretsarna (Procent).(56)

	1960(K) ¹	62(R)	64(K) ¹	66(R)	68(E)	68(K)	70(R)
Helsingfors		0,2		— —	9,0	5,0	4,3
Nyland	0,6	0,9	0,1	0,5	9,8	3,3	5,3
Åbo Södra		1,6		— —	8,9	5,5	9,6
Åbo Norra	1,3	2,0	1,1	0,8	11,2	7,4	11,4
Tavasthus S		0,9		0,5	11,0	4,2	8,5
Tavasthus N	0,5	0,9	0,3	0,3	8,2	5,5	7,2
Kymmene	0,8	0,9	0,6	0,5	10,6	5,0	8,3
St Michels	2,5	2,7	1,3	0,8	12,2	6,5	12,7
Norra Karelen	9,3	7,6	4,4	3,5	21,3	16,1	23,9
Kuopio	10,4	6,4	6,0	6,8	17,4	14,4	21,1
Mellersta F	4,0	2,4	1,6	0,5	7,2	10,9	12,6
Vasa	4,0	3,4	2,5	1,4	10,6	8,2	11,9
Uleåborg	4,3	2,9	2,7	1,4	13,0	12,5	15,0
Lappland	2,9	1,6	0,8	— —	14,2	10,7	12,4
Åland	— —	— —	— —	— —	— —	— —	— —
Hela riket	2,7	2,2	1,4	1,0	11,3	7,3	10,5

1. Helsingfors plus Nyland, Åbo Södra plus Norra samt Tavasthus Södra plus Norra har lagts ihop.

Karta 1. Finland utom Åland.(57)

De mörka områdena som är inritade visar hur gränserna gick innan vinterkriget började 1939. Området i sydöst är Karelen.

Det är tydligt att partiet genom samtliga val har en exceptionellt stark ställning i Norra Karelen och Kuopio län. Detta gäller både för valen med lågt och högt procentuellt resultat. I övrigt gäller att antalet röster är flest i de län, där småbruken dominerar lantbruket, och geografiskt sett är det framför allt i de östra och norra delarna som partiet når sina bästa resultat. Det faktum att sympatierna stiger i Helsingfors stad från noll i riksdagsvalet 1966 till 9,0 % i elektorsvalet två år senare visar på att partiets sociala bas kraftigt utvidgades under den senare perioden (66–70), något som vi återkommer till senare.

Varifrån fick då Landsbygdspartiet sina röster (mellan 25 000 och 50 000 i valen 1960–66)? Med tanke på Vennamos bakgrund skulle man kunna tänka sig ett relativt enkelt samband mellan en röst på FLP och före detta karelsk småbrukare.

Något sådant enkelt samband finns inte.⁽⁵⁸⁾ Det beror i första hand på att den karelska befolkningen ingalunda koncentrerades till Norra Karelen och Kuopio län.

Tabell 9:8. Spridningen av den karelska befolkningen enligt 1960 års folkräkning och kolonisationsstatistik. Procent. (59)

Län	% av nyin- flyttade	% av befolk- ningen
Nyland	24,4	7,9
Åbo Norra	15,3	6,3
Tavasthus	18,8	8,8
Kymmene	11,6	9,3
St Michel	5,3	6,1
Norra Karelen	4,9	6,5
Kuopio	5,1	5,2
Mellersta Finland	5,9	6,5
Vasa	3,4	2,1
Uleåborg	3,3	2,2
Lappland	2,0	2,6

I andra hand beror det på att 90 % av alla ansökningar gällde Nyland, Tavastahus och Kymmene län. Men röstprocenten i dessa län utgjorde endast 14,0, 13,4 respektive 26,0 % av partiets totala röstandel. Även om det fanns två röstberättigade på varje jordbruk som Vennamo i egenskap av chef för kolonisationsavdelningen haft hand om (sammanlagt 44 000) är det inte realistiskt att tänka sig att det enbart var dessa människor som stödde Landsbygdspartiet. Dessutom skapades både stora och små jordbruk – 7,5 % av de stora och 4,0 % av de små (11,5 % av alla).

För det tredje har det också gjorts direkta sambandsanalyser mellan andel av befolkningen som var kolonialister och andelen röster på FLP i olika valkretsar i Norra Karelen (1970 års val). Det visade sig att sambandet var mycket litet.(60)

Däremot finns det ett samband mellan röster på Landsbygdspartiet och de norra/östra delarna av Finland. Bakom detta geografiska samband gömmer sig som vi tidigare visat en rad viktiga faktorer. Som Alapuro visar måste man för att klarlägga dessa faktorer gå tillbaka i tiden och analysera hur naturhushållningen på den finska landsbygden långsamt trängdes tillbaka och marknadsekonomin slog igenom – på olika sätt och med olika konsekvenser i landets olika delar.

På den ekonomiska struktur, som växte fram härur och de klassmässiga och politiskt/ideologiska traditioner som den i sin tur gav upphov till, vilar den geografiska indelning, som nu är så tydlig. Samma ekonomiska förutsättningar kan också producera olika politiska uttrycksformer i olika delar av landet.

Ett längre citat från Erik Allardts undersökning i mitten på 60-talet får illustrera dessa förhållanden.

”Flera intressanta, men preliminära slutsatser kan dras . . .

För det första visar tabellen, eftersom många av de politiska partierna får höga värden för flera faktorer, att deras sociala bas ofta är av en komplicerad natur. Så verkar t ex det liberala partiet få stöd i miljöer i söder och väster som karakteriseras av modernt tänkande, men samtidigt också i sådana som karakteriseras av nationell konservatism, politisk passivitet och mobilitet.

För det andra så verkar en del partier ha helt olika bakgrunder i söder/väster respektive norr/öster. I söder och väster är det konservativa partiets stöd klart relaterat till vad som har kallats nationell konservatism, medan det i norr och öster är det lika klart relaterat till modernt tänkande.

För det tredje så verkar åtminstone ett parti ha en liknande strukturell bas i Finlands båda delar. Agrarförbundets bas har höga negativa värden i faktorn modernt tänkande i alla delarna. På samma sätt verkar det överallt vara relaterat till ett slags traditionalism – som emellertid tar formen av nationell konservatism i söder/väster och agrar traditionalism i norr/öster.

För det fjärde verkar det kommunistiska stödet vara mera relaterat till traditioner än socialdemokratins. Men traditionerna skiljer sig mycket åt. I söder och väster är det kommunistiska stödet speciellt relaterat till vanliga socialistiska traditioner, medan i norr och i öster är traditionerna enbart kommunistiska . (. . .)

För det femte är stödet till det socialdemokratiska partiet antingen starkt relaterat till mobilitet som i söder och väster eller till traditionalism som i norr och öster.”(61)

Landsbygdspartiet bör framför allt jämföras med Agrarförbundet i fråga om väljarstöd. Det finns ju också ett samband mellan FLP och de protestpartier som på 30-talet var huvudorsaken till att Agrarförbundet tappade omkring 5 % av sina röster – inte bara som partier betraktade utan även med avseende på deras klassmässiga väljarbas.

Det finns en lång rad olika faktorer som har samband med Lands-

bygdspartiets starka och svaga fästen under de första valen (1960–66). Om man utgår från landsbygdsbefolkningen, och i första hand då småbrukare och småföretagare, finns det sedan beröringspunkter med den karelska befolkningen, med protestpartierna på 30-talet, med konservativa traditioner samt i de södra och västra delarna även ett visst samband med kommunistiska traditioner. Det sistnämnda gäller emellertid för valen efter 1966, som vi skall återkomma till. Det är uppenbart att vi här rör oss med förklaringsvariabler på olika nivåer, med olika förklaringsvärde och även med olika inre samband. Matheson föreslår följande tes: "Data pekar på att (som en arbetshypotes för framtida forskning) av alla förutsättningar som måste finnas för ett starkt väljarstöd för FLP, så verkar ett politiskt klimat präglad av snabba förändringar av partisympatierna vara en nödvändig förutsättning."(62)

Sådana miljöer finns det uppenbarligen rikligt med i Finland. Men beroende på olika historiska och ekonomiska förutsättningar alstrar dessa miljöer politiskt stöd åt flera olika, ibland väsensskilda partier och rörelser.

Fram till mitten av 60-talet var det inte många som upptäckte något unikt och nytt med Finlands Småbondeparti. Det uppfattades som ännu ett utbrytarparti från Agrarerna, samlat kring den alltid lika problematiska småbrukarfrågan, som med jämna mellanrum dök upp (på 30-talet profilerande på depressionens verkningar på småbrukarna, denna gång profilerande på de karelska flyktingarna). Partiet förväntades inte få någon förankring utanför landsbygden.(63)

Inte ens de egna medlemmarna trodde väl att partiet på sikt skulle kunna bli det stora agrarpartiet i Finland. Några målsättningar att göra inbrytningar i städerna och bland industriarbetarna fanns det åtminstone inte enligt partiprogrammet. Möjligen hade Veikko Alexander en annan uppfattning. Han var ju känd för att sikta högt, och var säkert inte inställd på att sluta på en oönskad tullrådspost och som ordförande för ett misslyckat utbrytarparti.

Förmodligen skulle utvecklingen ha blivit sådan, trots allt, om inte omfattande strukturella samhällsförändringar under denna tid höll på att få bestämda, för Vennamo gynnsamma konsekvenser. De politiska uttrycken för detta fördröjdes några år, men slog sedan igenom desto kraftigare. Det är möjligt att Vennamo förmådde uppfatta vad som skulle komma att hända. Frågan om vad som kom först och vad som var den avgörande faktorn (dvs frågan om ägget och hönan), kan vi i stort sett lämna bakom oss. Matheson uttrycker saken på följande sätt:

"Det var ett förnuftsäktenskap: ett organiserat politiskt parti med en energisk, karismatisk ledare sökte efter stöd vid samma tidpunkt som vissa segment av befolkningen var missnöjda med de rådande politiska förhållandena."(64)

Frågan om vilka klasser och skikt som kom att påverkas av Landsbygdspartiets utvidgade väljarbas från och med presidentvalet 1968 torde snarare hänga samman med den fråga som vi närmast skall försöka besvara, nämligen varför de stora förändringarna inträffade just perioden 1966–1970.

Landsbygdspartiet: varför just 1966–70?

I och med presidentvalet 1968 förändrades finsk politik över en natt. För Vennamo var segern dubbel – dels var han för första gången presidentkandidat, dels visade siffrorna att Landsbygdspartiet skulle komma att gå kraftigt framåt i kommande val.

Det är viktigt att påpeka, att många röstade på Vennamo för att demonstrera mot de partier de vanligtvis stödde. Men eftersom både agrarerna, socialdemokraterna och folkdemokraterna stödde Kekkonen, och övriga kandidater var klara högerkandidater, fanns det i stort sett bara två sätt att protestera mot regeringspartierna; att inte rösta alls eller att rösta på Vennamo.(65)

Som framgår av tabell 9:7 tiodubblades rösterna i förhållande till riksdagsvalet 1966. Samtidigt finns de regionala skillnaderna kvar med i stort samma proportioner – de starka fästena i norr och öst, de svaga i syd och väst. På sätt och vis fungerade presidentvalet som ett slags vägröjare för Vennamo. Det bröt hos många ned motståndet mot att lämna sitt eget parti och rösta på FLP. Men de viktigaste faktorerna bakom framgångarna ligger ändå utanför de partitaktiska övervägandena.

Finland var mitt uppe i en omställningsprocess från agrar till industriell nation med alla dess konsekvenser – därtill var det en process som gick snabbt och ojämnt.

Risto Sänkiäho har gjort en sammanfattning av de faktorer som bidrog till Landsbygdspartiets framgångar.(66) Han nämner informationseffekter, exempelvis införandet av ett nationellt TV-nät och dess konsekvenser för en landsbygdsbefolkning som alltid utgått ifrån att de agrara värdena och tänkesätten faktiskt låg till grund för hela befolkningens tänkande.

Vidare tar han upp migrationen, som i mitten av 60-talet hade karaktären av folkvandring, och som naturligtvis hade stora effekter på den sociala miljön hos en stor del av landets befolkning. Den desintegrering som detta innebar för familjeinstitutionen fick de största följderna inom den agrara befolkningen, som ju också drabbades hårdast av utslagningen.(67)

Han framhäver också industrialiseringsprocessens konsekvenser för jordbruket och de åtgärder, som vidtogs av regeringen under "folkfron-

ten", och hur denna jordbrukspolitik vände många jordbrukare, inte bara mot industrialiseringens effekter utan också mot Centerpartiet som ett av regeringspartierna.

På den politiska nivån pekar han på Agrarförbundets utveckling till Centerpartiet och den öppning som detta innebar för Vennamo. Vidare var det första gången på nästan 20 år som folkdemokraterna fanns med i regeringen, och bland deras sympatisörer, inte minst på landsbygden, fanns det också en utbredd besvikelse över den förda regeringspolitiken. Han tar också upp de speciella förutsättningar som förelåg vid presidentvalet.

Sankiaho hänvisar slutligen till smågruppseffekter, och i detta sammanhang påpekar han också hur förändringarna på landsbygden bröt ned det organisations- och informationsnät som hade utgjort den viktigaste förutsättningen för Agrarförbundet/Centerpartiet när det på 40- och 50-talet byggde upp sin starka ställning bland jordbruksbefolkningen.(68)

Detta sammanfattar en rad av de orsaker som ligger bakom den finska krisen. Det konjunkturbegrepp, som vi använder oss av, försöker beskriva en totalitet. Det utgår från de grundläggande ekonomiska förändringar som den finska samhällsformationen genomgår och försöker sedan följa de effekter som dessa förändringar får för klasstrukturen, för politiken och för den ideologiska nivån. Det finns inga enkla samband mellan dessa olika nivåer, även om definitionen kan ge en sådan föreställning. Vi har till exempel tidigare visat att de omfattande samhällsprocesser som verkade under slutet av 50-talet och hela 60-talet, inte slog igenom på den politiska nivån förrän i slutet på 60-talet — alltså med i stort sett ett decenniums fördröjning. Denna typ av icke-samtidighet är snarare regel än undantag i samhällsutvecklingen.

Förändringar i det dominerande ekonomiska produktionssättet kan vara av olika omfattning. De förändringar som ledde fram till 60-talets politiska kris och Vennamos glansdagar var av relativt djupgående art. De senaste 100 årens finska historia uppvisar väl endast två liknande perioder — kring sekelskiftet, när den kapitalistiska ekonomin penetre-rade landsbygden, och i samband med 30-talskrisen.

Det som händer under efterkrigstiden är att kapitalismens utveckling, med stigande koncentration och monopolisering av makt och kapital, är i färd med att undergräva själva grundvalarna för produktionssättet enkel varuproduktion och den sociala klass som baserar sin existens härpå — småborgerligheten. Sankiaho har fångat det konkreta uttrycket för denna utveckling i följande passage:

"I början av 60-talet började skillnaderna i levnadsstandard kännas av till och med på landsbygden, där de förut, i värsta fall, trots den ojämna jordfördelningen hade

varit latent. Gradvis hade emellertid jord- och skogsbrukets mekanisering förändrat situationen. I jordbruket ökades effektiviteten på de stora enheterna högst betydligt. Samtidigt minskade småbrukarnas möjlighet till extra inkomster markant genom att antalet arbetstillfällen inom skogsindustrin innan vintersäsongen gick ner. 1967–68 orsakade mekaniseringen inom skogsbruket en hög arbetslöshet i exakt samma områden som hade en stor andel småbrukare. Det uppstod en form av relativ deprivation i Finlands agrara delar då småbrukaren jämförde sin egen försämrade position med de större lantbrukarnas förbättrade levnadsstandard.”(69)

Småbrukarbefolkningen eller den agrara småborgerligheten bildar alltså klassbasen i den sociala desperation som Vennamo bars fram av.

I och med att yrkeskombinationen lantbruk/skogsbruk är så pass utbredd bland småbrukarna står relativt stora skikt av dem nära arbetarklassen. De stora träföretagens råvaruanskaffning och arbetskraftsreserver har kunnat hämtas från lantbruket genom att utnyttja småbrukarna. När det gäller gränsdragning ”uppåt” och ”nedåt” för småbrukarna, är den alltid tidsmässigt bestämd. ”Uppåt”, mot den agrara småborgerlighetens mera välbärgade skikt, kan man sätta en gräns vid 10 eller 15 ha. Brukens storlek har emellertid varit relativt konstant genom 1900-talet, inte minst på grund av kolonisationsverksamheten. ”Nedåt” finns det många bruk som är så små att ägaren måste förlägga all sin arbetstid utanför bruket, tex i skogs- eller industriarbete, medan bruket framför allt fungerar som bostadsort.

Det är denna situation som i Finland gör gränserna mellan arbetarklassen och den agrara småborgerligheten så flytande. Tillsammans med de speciella politiska traditioner som finns på den finska landsbygden förklarar detta också varför agrarerna får kämpa hårt med både folkdemokrater och socialdemokrater om lantbruksbefolkningens röster. Vennamos retorik, med blandningen av utfall mot storfinansen ena dagen och socialismen den andra, skall också förstås utifrån detta speciella ideologiska klimat.

Småborgerligheten utgör klassbasen för de flesta former av missnöjespartier, även om deras framgångar sedan är beroende av i vilken utsträckning de kan utvidga den basen till att även omfatta delar av andra klasser och skikt. Det sker genom att den småborgerliga ideologin tränger in i och omfattas av de gränsskikt som omger småborgerligheten. För den agrara småborgerlighetens del gäller det dels arbetarskikt som jord- och skogsarbetare, och dels skikt av den agrara borgerligheten. I partipolitiska termer var det förmodligen DFFF och SDP som drabbades i det första fallet och CP i det andra. För den urbana småborgerligheten gäller det dels de arbetarkategorier, som är anställda just i denna typ av verksamhet, dels också delar av mellanskikten.

Vi kan nu ta upp tråden från det förra avsnittet om varför Finlands Småbondeparti 1960 inte representerar exakt samma sak som Finlands

Landsbygdsparti gör 1970. Fastän partiledningen är i stort sett densamma, och partiprogrammet genomgick mycket små förändringar 1967, står FLP för något både kvantitativt och kvalitativt annorlunda i finsk politik.

Partiet har tilldelats en roll som bärare av en populistisk missnöjesrevolt. Den finska småborgerligheten kunde i ett läge där de flesta trodde att den var alltför decimerad och utan förmåga att konstituera sig som en klasskraft och intervensera i finsk politik, skaffa sig en egen identitet, sprida sin aggressiva ideologi långt in i andra klasser och skikt och få mer än var tionde väljare att sluta upp kring partiet.

Detta innebär också att stödet för FLP spred sig långt utanför de geografiska områden, där småbrukarradikalism traditionellt har funnits liksom även partibildningar, som har burit upp den. Detta gäller både för FLPs väljare och dess kandidater på valsedlarna. Låt oss illustrera detta med två sammanställningar som Matheson har gjort.(70)

Tabell 9:9 visar hur FLP:s kandidatsammansättning har förändrats i fråga om yrkessammansättningen mellan riksdagsvalen 1962 och 1970. Vid det sistnämnda tillfället kunde alltså partiet tillgodogöra sig det utvidgade sociala stöd som det erhöll genom elektors- och kommunvalen 1968.

Tabell 9:9. Småbondepartiet/Landsbygdspartiets kandidater uppdelade på yrke och erhållna röster 1962/70.(71)

1962	% av listorna	% av rösterna
Jordbrukare m m	60,0	47,3
härav Småbrukare	(38,8)	(31,0)
Självsysselsatta	14,4	7,3
Andra yrken	25,6	17,9
Vennamo	— —	27,5
	n = 160	tot. = 49.773
1970		
Jordbrukare m m	37,7	46,5
härav Småbrukare	(10,0)	(13,9)
Självsysselsatta	17,5	14,4
Andra yrken	44,8	33,7
Vennamo	— —	5,4
	n = 199	tot. = 265.939

Man kan hävda att både partiet och väljarbasen har förändrats. De intressantaste siffrorna rör yrkessammansättningen, eftersom Vennamos personliga röster förstör det mesta av överskådligheten när det gäller personlistorna. Antalet småbrukare minskar drastiskt på listorna. Även i övrigt har 1970 års listor ett betydligt mer socialt balanserat utseende. Bland "självsysselsatta" och "andra yrken" döljer sig i stor utsträckning de urbant baserade yrkena.

Tabell 9:10 visar å andra sidan att Landsbygdspartiet jämfört med de övriga partierna ändå är starkast förankrat bland småbrukarna och näst starkast bland lantbrukare i vid mening (dvs vad gäller kandidaternas yrken). Dessutom är gruppen självsysselsatta överrepresenterad. Det är i hög utsträckning här vi finner den urbana småborgerligheten.

Tabell 9:10. Kandidaternas yrkesfördelning, partivis 1970.(72)

Parti	Jordbruk m m	Småbrukare	Själv.sys.	Övriga
DFFF(178)	10,7	(4,5)	1,7	87,6
SDP (199)	3,5	(3,0)	2,5	94,0
FLP (199)	37,7	(10,0)	17,5	44,8
Centerp. (192)	39,1	(2,1)	2,6	58,3
Samlingsp. (193)	11,4	(0,5)	1,0	87,6
Liberala Fp. (148)	2,0	(0,7)	7,4	90,6

Totala antalet kandidater = 1284

I en annan undersökning påvisas hur den strukturella utvecklingen inom ekonomin under 60-talet medförde en ökad utslagning av den urbana småborgerligheten, och hur denna process intensifierades under åren kring 1970. Detta resulterade bl a i ett starkt väljarmässigt stöd till FLP bland de utsatta grupperna, vilket illustreras av tabell 9:11.

Tabell 9.11. Partisympatier bland ett urval urbana småföretagare samt kontrollgrupp i Tammerfors 1971 samt parlamentsvalen 1970 och 1972.(73)

	Ej svar	DFFF	SDP	FLP	Centerp.	Lib. FP	Saml.P.
Småföretagare	50 %	15	23	10	3	8	38
Kontrollgrupp	38 %	14	41	3	7	10	22
Parlamentsvalet 70 i Tammerfors		23	31	4	3	6	31
Parlamentsvalet 72 i Tammerfors		23	34	4	3	4	29

Vi har försökt förklara Landsbygdspartiets framgångar i slutet på 60-talet med utgångspunkt från enbart den finska utvecklingen. Emellertid finner man vid en jämförelse med övriga nordiska länder att de samhällsprocesser, som förklarar den finska situationen, är av övernationell karaktär; de är av så grundläggande art att de nationella uttrycken framstår som variationer på ett tema.

Vi finner också den typ av framgångsrikt appellerande, som med en småborgerlig klassbas tränger in i andra klasser och skikt, i både Danmark och Norge under samma period. Det rör sig om den speciella formulering av icke-klassbundna ideologiska element från en småborgerlig utgångspunkt som vi kallar populism. Vad är det då som är speciellt för FLP, vilka särdrag har den finska populismen?

FLP är det parti som är mest entydigt förankrat på landsbygden och i den agrara delen av småborgerligheten. Det gäller både i förhållande till politiska traditioner och till väljarbas. Vi har pekat på ett antal faktorer, som kopplar ihop Småbondepartiet/Landsbygdspartiet med Småbrukarpartiet och Folkpartiet: deras bildande i samband med yttre hot om utslagning, deras appellerande till småbrukarbefolkningen, likheterna i program och retorik, överensstämmelser i det elektorala mönstret, personkopplingar osv. Vi har också pekat på att det finns likheter, även om man måste vara försiktigare här, med den högerradikala rörelsen på 30-talet (Lapporörelsen, IKL). Man skulle kunna hävda att FLP och IKL representerar en vidareutveckling och socialt utvidgad version av agrara rörelser — Småbondepartiet respektive Småbrukar- och Folkpartierna. Den avgörande skillnaden skulle då vara att FLP och IKL utvecklades i olika riktningar — populistisk respektive fascistisk — bl a som ett resultat av den samhälleliga situationen vid de olika tidpunkterna.(74)

Denna liknelse gäller också likheterna mellan de respektive partiernas elektorala bas, och de förändringar som skedde; från en uteslutande agrar bas till en utvidgad, även urbant förankrad bas. Vi har här refererat undersökningar som jämfört partiernas regionala förankring, och vi har också beskrivit de strukturella förändringar som möjliggjort partiernas "inmarsch i städerna".

Men även efter det att FLP gjort sitt inträde i städerna finns det starkaste stödet på landsbygden. Och även om dess ideologi något anpassas efter utvecklingen, är det fortfarande agrarsamhällets värderingar som fungerar som grundvalen för det. Men hur problematisk en sådan förändring trots allt är, framgår av FLP:s utveckling efter framgångsvalen 1968 och 1970. I det följande skall vi diskutera faktorer som kan förklara missnöjespartiers agerande efter framgångarna. Vi gör det med utgångspunkt i FLP. Följande visar på både det speciellt finska i FLP:s bud-

skap och samtidigt på en anslagston som är typisk för de populistiska missnöjespartierna.

"Vi riktar en allvarlig vädjan till Finlands folk att vakna upp och betänka att regeringsblocket nu slutgiltigt ämnar sälja folkets frihet för en möjlig tillfällig profit, ett avtal med EG. Vi har ingenting emot detta avtal i och för sig men vi är inte i det sammanhanget ens villiga att diskutera minsta inskränkning av folkfriheten. Om skyddslagspaketet godkännes i föreslagen form så betyder detta dock slutet för den privata äganderätten, nedskrotning av grunderna för vår nordiska demokrati och övergång till ett socialistiskt tvångssamhälle.

Våra förfäder har under århundraden här brutit mark och försvarat varje tumsbredd med sitt blod. Är nu plötsligt detta land inte mera värt än att säljas för en spottstyver till tummelplats för världsmarxismen. Skall dina barn också nödgas fly på gummimadrasser över höstmörka vatten eller klippa sig fram genom taggtråden och söka skydd i främmande land. Det är den framtid du med öppna ögon stöder när du val efter val ger din röst åt regeringsblocket." (75)

När det gäller att försöka förklara ett politiskt missnöjesfenomen som Vennamo och hans Landsbygdsparti är det lätt att förlora sig i uppenbarelseformerna – den säregna personligheten, den ovanliga, på samma gång skrämmande och fascinerande retoriken, de oväntade valframgångarna. De frågor som ställs blir av typen: vilken enskild fråga är det som har varit avgörande, vilka partier är det som har förlorat röster till det nya partiet, innebär detta en kris för det etablerade partisystemet och parlamentarismen?

Det medför därför en rad problem att definiera FLP som ett uttryck för en aktivering av samhällsgrupper som sällan framträder på den politiska scenen. När det sker är det som svar på djupgående samhällsförändringar och i samband med kriser av olika karaktär och djup. Därför kan denna aktivering ske under kortare eller längre perioder, den behöver inte nödvändigtvis komma till uttryck genom stöd till ett politiskt parti, och om den gör det kan stödet försvinna utan att partiet ändrar politik. På samma sätt kan partiet, med bibehållet stöd, genom att ändra sin politiska inriktning avleda, neutralisera eller passivera revolten.

Ett missnöjesparti som fungerar som det politiska uttrycket för en småborgerlighet, formerad som självständig social kraft, inför därför en ny dimension i den traditionella partistrukturen. Denna struktur dominerar av partier som representerar de två huvudklasserna i ett kapitalistiskt samhälle, borgarklassen och arbetarklassen. Liksom klasserna är de politiska representanterna definierade i förhållande till varandra, och liksom övriga mellangrupper i klasstrukturen är grupperade kring de två huvudklasserna, definieras deras politiska representanter (i den mån de förekommer) på samma sätt. Men småborgerligheten står utanför denna bestämning, liksom produktionssättet enkel varuproduktion är skilt från det kapitalistiska produktionssättet. I en konkret samhällsformation kan

det existera vid sidan om det kapitalistiska, men som underordnat och tillbakaträngt.

Därför tillför ett sådant missnöjesparti det politiska systemet en ny dimension. Om man enbart jämför det med övriga partier kan man bara se halva sanningen, och ens förklaringar blir bara halva förklaringar. På motsvarande sätt kan missnöjespartiet bara fylla sin funktion i denna egna dimension; väljer partiet att spela med på det traditionella systemets villkor har det omedelbart förlorat sitt existensberättigande. Samtidigt är trycket på partiet från det etablerade samhället alltid stort. Det andra alternativet är upplösning, och partiet försvinner lika snabbt som det har uppstått.

Vi har försökt beskriva vennamoismens två utvecklingsfaser; först som Småbondepartiet, en utbrytning från det stora Agrarförbundet. Under denna period representerade det en förtryckt, men inte revolterande agrar småborgerlighet. Därefter växer Landsbygdspartiet fram, buret av en aktiverad enhetlig småborgerlighet som omkring sig samlat delar av andra klasser och skikt. Denna populistiska utmaning mot det parlamentariska systemets principer och de traditionella partierna fick snabbt både framgångar och problem. Även om partiet accepterade arbetet i parlamentet, så gjorde klassbasen och den populistiska ideologin det omöjligt att samarbeta med vare sig arbetarklassens eller borgerlighetens partier, eller ens att fungera som passivt stöd för dem. Denna principiella isolering orsakade snabbt problem för FLP. Politiken blev mycket "principiell", och man kunde inte gå till väljarna och peka på konkreta resultat, på resultatpolitik. Detta är en av förklaringarna till att FLP, liksom de andra partierna, med jämna mellanrum skakats av inre stridigheter, uteslutningar, utbrytningar och nya partibildningar. Men det finns även andra faktorer. En förskjutning i väljarbasen kan få betydelse, liksom en motsvarande förskjutning i riksdagsgruppens- och partiledningens sammansättning. Att snabba förändringar kan ske hänger i sin tur ihop med partiernas lösliga organisationsform och stora fluktuationer i medlemsantalet. Slutligen måste man också peka på partiledarens betydelse, både hans personlighet och hans funktion i partiet, vilken ju ofta är att vara både enväldshärskare och sammanhållande länk.

Vennamos person och hans mångsyssleri har naturligtvis bidragit till de upprepade splittringarna. Ingen bestrider att Vennamos sätt att leda partiet har varit enväldigt, och den position som tilldelats honom tyder på att synen på relationen mellan representerade och representanten i partiet stämmer väl överens med det småborgerliga synsätt vi tidigare redogjort för. Vid tiden för den andra partifejden 1972 (se nedan) innehade Vennamo följande poster: ordförande för partiet, ledare för parlamentsgruppen, styrelseordförande i den ekonomiska stiftelse som stod

för partiets ekonomi, styrelsemedlem i Småbrukarföreningen (som gav lån åt partiet under förutsättning att Vennamo var partiledare) och chefredaktör för *Suomen Uutiset*.

Men personlighetens roll i den historiska utvecklingen skall som bekant inte överskattas, det finns även andra faktorer. Följande får illustrera hur dessa olika faktorer kan samspela. Det har hittills förekommit två större strider i FLP:s historia. Den första har vi omnämnt tidigare, men de som då lämnade partiet var en jämförelsevis liten (om än inflytelserik) grupp, och det ledde inte till att något nytt parti bildades.

Den andra striden sprängde partiet knappt tre år efter den stora valframgången 1970. Motsättningarna framträdde strax efter riksdagsvalet 1972, där partiet fick en mindre tillbakagång (från 10,5 till 9,2 %), men behöll sina 18 mandat. Det visade sig vid utskottsvalen i riksdagen att två FLP-röster förändrade majoritetsförhållandena till förmån för de socialistiska partierna. Vennamo förklarade att det var han och Rainer Lemström, nyvald avhoppare från socialdemokratin, som var de röstande. Han hävdade att partiet nu hade ändrat sin politiska linje, och vara berett att ingå i en regering tillsammans med DFFF och SDP.

Detta ledde naturligtvis till stora inre stridigheter i ett parti som alltid hade vägrat att samarbeta med några andra partier. Efter ungefär ett års kaos bröt sig 12 av de 18 riksdagsmännen ur och bildade Finlands Folks Enhetsparti. Hur kunde detta hända?

Valet 1972 medförde en fortsatt förskjutning i FLP:s väljarmässiga klassbas. Partiet gick framåt i de urbana delarna i syd och väst och samtidigt bakåt i norr och öster. Den agrara basen blev mindre och en viss liknande förändring ägde rum i riksdagsgruppen. Av de 13 som sedan bildade Enhetspartiet hade 11 någon form av agrart yrke, en kom från en småbrukarfamilj och en var egen företagare. De 6 som stannade hade alla icke-agrara yrken och kom från de södra och västra delarna av Finland.(76)

Detta hade sin bakgrund i samhällsutvecklingen. Jordbruksbefolkningen hade upplevt en rad förbättringar under perioden, arbetslösheten inom skogsindustrin minskade, migrationen stabiliserades. På den politiska nivån hade de båda socialistiska partierna stärkts, folkdemokraterna delvis på grund av att man gick ur regeringen 1971 och återupptog sin oppositionspolitik.

I en mening höll den småborgerliga revolten på att ebba ut. För att kunna permanenta FLP som riksdagsparti och samtidigt rida på en vänterväg gjorde Vennamo tydligen den bedömningen att man borde byta ut begreppet Asialinja.(77)

Att Vennamo kunde genomdriva en sådan total förändring av partiets linje, och dessutom utan att ha diskuterat frågan i någon större krets,

visar på vilken betydelse hans person har för partiet. Den organisation som fanns, även om den var svag, hade han också byggt upp, och Enhetspartiet fick ingen organisatorisk bas med sig från det gamla partiet. Det visade sig också att det var Vennamos parti som överlevde i längden,⁽⁷⁸⁾ delvis också på grund av att FLP snart nog återgick till sin gamla plattform. Det visade sig att Vennamos förändrade inställning var av taktisk och inte strategisk art. Kanske ville han bli av med en del partifolk som blivit ett hot mot hans ställning?

Slutligen skall vi också uppmärksamma nationalismens betydelse för vennamoismen. Förutsättningarna för att nationalismen skall ha en stor politisk betydelse har funnits i Finland på ett sätt som skiljer det från de övriga nordiska länderna. Kolonialiseringen under nästan ett årtusende, där en långvarig svensk period avlöstes av en rysk, utgjorde en god jordmån för en nationalistisk rörelse under andra hälften av 1800-talet. Denna nationalism utformades i huvudsak av den svenska kolonialismens skapelse – den svenskspråkiga överklassen med ekonomisk grund inom jordbruk och skogsindustri – och riktades mot den politiska överhögheten från S:t Petersburg. Först genom att förankra nationalismen i bondebefolkningen, med de välmående bönderna som mellanled, fick den i början på århundradet en mera folklig bas. Förutsättningen för detta var, att det agrara samhällets, bondegemenskapens föreställningsvärld blev grundtemat i nationalismen.

För att ena nationen efter inbördeskriget blev denna nationalism ännu mer nödvändig, speciellt som den förlorande sidan kunde hämta inspiration från det framväxande Sovjetunionen, den mest omedelbara grannen. Hotet från socialismens idéer och från Sovjetunionen blev den finska mellankrigstidens mest mobiliserande tema, och nationalismen kom att förena olika strömningar fram till 30-talet. Då vände sig den nationella strömning, som växt fram tillsammans med Agrarförbundet, emot den högerradikala strömningen kring Lapporörelsen, IKL och AKS, som under 30-talet alltmer utvecklades till en fascistisk rörelse, dock utan det masstöd som hade förutsatts för att dominera det politiska livet. Det fanns flera faktorer som gjorde att nationalismen fortsatte att spela en viktig roll i Finland. På grund av den långsammare industriella utvecklingen bestod den agrara prägel på det kulturella och politiska tänkandet långt in i efterkrigstiden.

Vennamo har under hela sin aktiva tid som politiker knutit an till denna nationalism, både i sina appeller till småbrukarbefolkningen, den nationella ideologins centrum, och i sin kritik av socialismen i teori och praktik. Dessutom kan man säga, att hans aktivitet i samband med förflyttningen av den karelska befolkningen och hans politiska profiterande på dess följder på ett unikt sätt förenar alla väsentliga element i den

finska nationalismen, och gör den till en av grundpelarna i Vennamos populistiska ideologi.

10. Norsk populism: två uttrycksformer

Norge under unionstiden: 1814–1905

År 1814 upplöstes det lydrikesförhållande som Norge hade stått under sedan 1536, då det danska riksmötet förklarade att

”... efterdi at Norges rige nu saa forringet er både af magt og formue, og Norges riges indbyggere ikke alene formåe at underholde dennom en herre og konning, og samme rige er dog forbundet at blive hos Danmarks krone til evig tid ... og herefter ikke vare eller hede intet konnigerige for sig, men et ledamot af Danmarks rige og under Danmarks krone til evig tid.”(1)

Även om detta förhållande inte varade ”til evig tid”, kom det att ge Norges utveckling speciella särdrag. Den avsaknad av makt och rikedom som nämns i citatet bestod. Landet kom att regeras av en ämbetsmannakår som traditionellt utbildades i Köpenhamn, och som på många sätt kan jämföras med en kolonialadministration.

Riksforsamlingen på Eidsvold 1814 var till stor del en följd av internationella förhållanden, främst det danska nederlaget mot Sverige. Landet tvingades ett år efteråt in i unionen med Sverige. I gengäld konstituerades Norge som nation, med en författning som vid den tiden framstod som en av Europas mest demokratiska.(2) Ekonomiskt, socialt och klassmässigt var det dock ett utpräglat förkapitalistiskt samhälle. Mindre än tio procent av befolkningen levde i städerna, ytterligare fem i små samhällen kring kustens handelscentra, sågar, gruvor och järnverk. Resten av befolkningen var spridd över landsbygden och levde som bönder och fiskare, endast delvis knutna till penningekonomin i städerna och handelssamhällena.(3)

Den ekonomiska utvecklingen hade, liksom framväxten av en inhemsk borgerlighet, hämmats av bindningen till Danmark. Någon adel att tala om fanns inte, knappast heller något godsägarstånd. De gamla ekonomiska maktgrupperna inom framför allt handeln hade till stor del ruinerats i samband med den internationella kris som följde på Napoleonkriget och skilsmässan från Danmark. De bestod huvudsakligen av invandrade

släkter, utan några rötter i inhemsk förindustriell produktion. Tonvikten låg istället på exporthandel, skeppsbyggnad och rederiverksamhet. Internationellt stod man i ett beroendeförhållande till borgerligheten i andra länder, framför allt i England och Holland. Det var en jämförelsevis svag och desorganiserad klass, och rent kvantitativt, i förhållande till den totala folkmängden, var den också liten.(4)

Borgerlighetens "historiska uppgifter" kom därför att till stor del utföras av ämbetsmännen — inom förvaltning, undervisning, kyrka och krigsmakt. Dessa, som var förankrade i den tidigare danska administrationen, utformade grundlagen av 1814, och de tog också aktiv del i den första industrialiseringsvågen som kom kring mitten av århundradet. Motsättningar mellan borgerlighet och ämbetsmän mildrades av att relationerna var nära, den sociala miljön begränsad och framför allt var det ömsesidiga beroendet stort, t ex mellan ämbetsmän och företrädare för handels- och industriborgerskapet. Längre fram skulle dock dessa relationer kompliceras av den politiska striden kring den nationella självständigheten. Men ämbetsmannakårens makt och den inhemska borgerlighetens svaghet tillhör den norska utvecklingens särdrag.

De norska bönderna var av ekonomiska och geografiska orsaker inte någon enhetlig grupp, men skillnaden mellan de rikaste och de fattigaste var dock mindre än t ex på den svenska eller danska landsbygden. Men det var ändå svårt att uppnå ett enhetligt agerande; det fanns förutom ekonomiska motsättningar även regionala och lokala traditioner samt en av geografisk isolering påverkad provinsialism. Skiljelinjerna i striden om spannmålstullarna följde emellertid ofta de regionala skillnaderna. När det omkring mitten av århundradet växte fram en rörelse bland bönderna skedde det i första hand av ekonomiska och näringspolitiska orsaker, men också till försvar för det traditionella språket och utkantskulturen och i opposition mot inflytandet från städernas utbildade elit.

Samtidigt började det utvecklas en rörelse i städerna av radikaldemokratisk karaktär, som försvarade de traditionella norska värdena mot utländskt inflytande och riktade sig mot ämbetsmannavälde och svenskt unionsinflytande. När dessa två rörelser så småningom närmade sig varandra i en politisk opposition, gav den agrara delen denna opposition en massbas medan de urbana radikalerna angav den politiska riktningen som till slut kom att innebära en utmaning mot det rådande unions-systemet.(5)

Dessförinnan hade Norge upplevt ett märkligt experiment i att utveckla en massrörelse för och med underklassen, som byggde på socialistiska idéer, även om dessa var osammanhängande och färgade av utopism. Det var den så kallade thranitrörelsen, som svepte fram över landsbygden åren 1849—51 då den som mest omfattade 30 000 medlemmar av en totalbe-

folkning på 1,4 miljoner. Grundaren Marcus Thrane var påverkad av revolutionsstämningarna i Europa och de socialistiska utopisterna. Det unika med thranitrörelsen var att den klasskampslära som det fanns materiella förutsättningar för på många håll ute i Europa kom att omfattas av en rörelse som till en ytterst liten del bestod av lönearbetare. I stället dominerades den av landsbygdens under- och medelklass: drängar, fattiga småbönder och lantarbetare, men även mellanbönder och hantverkare. Det som utlöste kampen var framför allt den krisperiod som började 1847 och som bestod i ungefär fem år.

Storbönderna och köpmännen fick finansiell hjälp från staten, medan småbrukarna och husmennerna utlämnades till privata penningutlånares räntor med tvångsauktioner som följd.(6) Till detta kommer också att den norska befolkningen ökade med nära 50 % mellan åren 1815 och 1845.(7) Det medförde att många bondsöner fick övergå till att bli husmenn, en deklassering som bidrog till att öka missnöjet. Utvecklingen från radikal-demokratiska till socialistiska krav och rörelsens snabba växt tvingade myndigheterna att ingripa, och rörelsen krossades snabbt och effektivt genom en rad fängelsedomar i mitten på 1850-talet. Men de idéer som på detta sätt spreds på den norska landsbygden skall inte underskattas. De återkommer också i den självständighetsstrid som kom att prägla den norska politiken under ett halvt århundrade.

Den ekonomiska uppgångstid, som gav impulser till industrialiseringsvågen under 1840-talet och framåt, kom samtidigt att visa på de problem och hinder som en framväxande norsk borgarklass ställdes inför. Landet låg efter många av sina grannar i den ekonomiska utvecklingen, infrastrukturen var svagt uppbyggd och stora sektorer var fortfarande undandragna penningmarknaden.

I det agrarland som Norge var fann det sig naturligt att bönderna blev en viktig allianspartner i självständighetskampen. I partiet Venstre, som kom att föra självständighetskampen, förenades ekonomiska, kulturella, klassmässiga och nationella intressen. Med utgångspunkt i, eller lärdomar från, den handfasta språkstriden som ledde till utformandet av "lands-målet", från den nationalromantiska kulturkampen och motviljan mot ämbetsmanna-eliten samt erfarenheterna från kampen för det lokala och regionala självstyret samlades en mängd heterogena krafter i Venstre.(8) Klassmässigt var det en allians mellan småborgerligheten (både den agrara och den urbana) och de nya delarna av borgerligheten som växte fram i samband med industrialiseringen kring mitten av århundradet. Till denna allians slöt sig även stora delar av den agrara borgerligheten och intellektuella i städerna. Däremot hade det ännu inte formerats en arbetarklass som kunde utgöra någon klasskraft i egentlig mening.

I det andra politiska partiet som bildades, Høyre, samlades de unions-

vänliga krafterna med basen i det gamla ämbetsmannaståndet och bland unionsanhängarna inom borgarklassen. Genom kopplingen till kungamakten och de speciella maktpositioner, som ämbetsmännen historiskt innehade, utgjorde ändå Høyre en mäktig motståndare till den folkligt-nationella fronten. Med hänvisning till konstitutionen och det aktiva stödet från den svenska kungamakten kunde man upprätthålla regeringsmakten på minoritetsbasis i 15 år, tills den första parlamentariskt grundade regeringen tillsattes 1884. Den politiska striden utkämpades visserligen inom konstitutionens ramar, men den hade tillräckligt med sprängstoff inom sig för att flera gånger föra landet till randen av ett inbördeskrig, med rykten om en svenskorganiserad statskupp och bildandet av skytteföreningar för nationens skydd.

Formellt sett utkämpades striden mellan Venstre och Høyre i konstitutionella termer. Venstre hade som mål att stärka de lokala administrativa organen, öka de folkliga rättsinstitutionernas makt och i ett större perspektiv bygga ut den valda nationalförsamlingens makt i förhållande till regering och kungamakt. Därigenom försvagade man de stödpunkter för ekonomisk och politisk dominans som Sverige skaffat sig, framför allt inom ämbetsmannaväsendet.

Från den första segern 1884 till den slutliga unionsupplösningen 1905 kompliceras det politiska mönstret. Venstre splittrades i en "ren" och en "moderat" falang. De moderata närmade sig Høyre, men den "rena" falangen vann en klar valseger 1891 och utmanade unionen genom att kräva en självständig utrikestjänst och konsulärväsende.

De två länderna befann sig på randen till ett krig 1895 men valde istället förhandlingsvägen. Härefter förekom ett närmande mellan de politiska krafterna. Venstre började vackla i sin militans samtidigt som Høyre till slut accepterade tanken på en unionsupplösning. Resultatet blev en form av nationell front, som ytterligare svetsades samman genom svenskarnas missbedömning av valutgången 1903 då Venstre förlorade sitt parlamentariska flertal. Man föreslog då de så kallade "lydrikespunkterna", som skulle binda och underordna Norge mera än tidigare. Slutet blev Karlstadsöverenskommelsen och unionsupplösning. En bidragande orsak till utgången var också den framväxande arbetarrörelsens bestämda agerande tillsammans med sin svenska motsvarighet. Formeringen av arbetarklassen förebådar också stora förändringar i den norska politiken, som efter unionsupplösningen uppvisade nya konstellationer och nya stridsfrågor.

Industrisamhället bryter fram: 1905–1940

Unionsupplösningen markerar övergången till en ny period i landets utveckling.(9) Den politiska enighet som hade uppnåtts i kampen mot den svenska överhögheten ersattes av skiljelinjer som mer mötsvarade det framväxande industrisamhället. Framför allt var det formeringen av en industriarbetarklass och dess organisatoriska uttryck som polariserade det politiska livet. Fram till unionsupplösningen hade Venstre gällt för att tillvarata "småfolkets" intressen i en socialliberal anda, men den klasspolitik som den norska socialdemokratin utvecklade kunde inte accepteras av ett aldrig så radikalt borgerligt parti.

De borgerliga partierna både påverkades och förändrades genom uppkomsten av dessa nya politiska motsättningar. Venstre hade hela tiden varit sammansatt av olika intressegrupper. Klassmässigt fanns här både över- och underklassen på landsbygden representerade, liksom intellektuella från städerna, arbetare från industri och landsbygd samt både stora och små kapitalister. Denna breda allians hade kunnat hålla ihop gentemot en yttre fiende, men när självständigheten hade uppnåtts och blickarna istället riktades mot det framväxande industrisamhällets klassmotsättningar började det stora nationella enhetspartiets sönderfall. Dessa motsättningar kom också att kombineras med sådana som tidigare hade kunnat bemästras, t ex mellan landsbygdens kulturkonserveratism och bonderomantik på ena sidan och städernas intellektuella och det nya industriborgerskapet på den andra.(10)

Försök gjordes efter unionsupplösningen att få till stånd en borgerlig samling som kunde stå emot socialdemokratin och de socialradikala inom Venstre. Det fanns gehör för en sådan tanke på högernsida inom partiet, liksom det fanns en vänsterflygel som önskade en samling tillsammans med Arbeiderdemokraterna och socialdemokratin. Men i partimitten fanns det starka krafter som inte ville låta sig uppslukas vare sig från höger eller vänster. Det var dessa krafter som skulle komma att prägla partiet och dessutom den norska regeringspolitiken fram till början av 20-talet.(11)

Industrialiseringen kom i Norge senare än i grannländerna, men den skedde samtidigt i ett betydligt snabbare tempo. Bull beskriver förloppet på följande sätt:

"Utvecklingen har här gått i en takt, som vida överskrider tempot i de andra länderna. Inom loppet av en halv människoålder har här skapats en ny industriarbetarklass utan klasstraditioner och dessa nya arbetarmassor står gentemot stora, kapitalstarka bolag. De stora vattenfallsanläggningarna har medfört att anläggningsarbetarna, folk som inte är fackutbildade och heller inte bofasta, som flyttar från anläggning till anläggning och som därför är avsevärt mer oberoende av hänsyn till hus, hem och familj än de flesta andra arbetare, spelar en stor roll. Det plötsliga uppbrottet från

ett gammalt bondesamhälle, nyskapelsen av industricentra vid de elektriska kraftanläggningarna har skapat en arbetarklass, som är öppnare för revolutionärt tänkande än de äldre, mer långsamt växande arbetarklasserna i grannländerna.”(12)

Först i och med högkonjunkturen under 1880-talet kom proletariseringssprocessen på allvar igång. Under denna tid etablerades trämasse- och pappersindustrin. Dessförinnan hade försök gjorts att starta fackföreningar, bland annat i samband med en strejkvåg som drog över landet i början på 1870-talet. Det lyckades också att bilda fack för skräddare, sadelmakare, bagare och typografer, men de blev alla kortlivade. Det var hantverkare som gick i spetsen för organisationsuppbygget även på 80-talet, då ett större antal fackföreningar bildades. Den liberala arbetartraditionen hade ett starkt inflytande, och många av föreningarna kontrollerades av Venstre.(13)

År 1883 bildades Fackföreningarnas Centralkommitté, som från 1899 blev norska LO. Politiskt motsvarades den av det fyra år senare stiftade Det Förenade Norska Arbetarpartiet. Partiet levde under resten av tiden fram till unionsupplösningen ett undanskymt liv i skuggan av Venstre, som införlivade en rad arbetarkrav i sitt eget program – t ex kraven på en utvidgad rösträtt.

När norska LO bildades 1899 satte hantverkarna fortfarande en stark prägel på rörelsen. LO:s första sekretariat var sammansatt av en skräddare, en snickare, en garvare, en målare och en mekaniker. Dessutom hade Venstre en stark politisk ställning i fackföreningarna. Detta förhållande spelade in när förhållandet mellan arbetarrörelsens fackliga och politiska grenar skulle avgöras. Följden blev att varje fackförening själv fick bestämma om den ville söka inträde i DNA eller inte. Det var den enda möjligheten att skapa en landsorganisation som innefattade alla fackföreningar. Men ännu hade inte det nya industriproletariatet helt vuxit fram.(14) De två fackförbund som i huvudsak kom att organisera de nya industriarbetarna skulle stå utanför landsorganisationen ännu en tid. Det var Jern- och Metallarbeiderforbundet, som bildades 1891 och gick med i LO 1905, samt Norsk Arbeidsmandsforbund från 1894, som till en början organiserade väg- och järnvägsarbetare samt gruvarbetare.(15) Sedan tillkom anläggningsarbetarna, varav många fungerade som kringresande agitatorer.

Anläggningsarbetarna kom sedan att tillhöra kärntrupperna i Fagoppositionen av 1911. Omkring sekelskiftet började Arbeidsmandsforbundet organisera alla icke-yrkesutbildade inom sågverk, pappersindustrin, textilindustrin, den elektrokemiska industrin med flera.

Åren 1905–1916 var den längsta sammanhängande högkonjunkturen i modern norsk historia. Under denna period skedde en revolutionerande omläggning av både industri och skeppsfart. En av de viktigaste bidra-

gande orsakerna till detta var en rad vetenskapliga och tekniska uppfinningar samt exploateringen av dessa, ofta finansierad av utländskt kapital.(16)

År 1905 grundades t ex Norsk Hydro. Man exploaterade en uppfinning som möjliggjorde konstgjord framställning av gödsel. Eftersom de salpeterfyndigheter som existerade vid denna tid var begränsade, öppnades härigenom en världsomspännande marknad. Dessutom krävdes det för framställningsprocessen enorma mängder elkraft, och med en kraftig utväxt av elproduktionen kunde den norska geografien tillhandahålla i stort sett obegränsade naturresurser.

Andra industrier som genom vattenkraftsutbyggnaden snabbt blev av internationellt format var exempelvis Sauda, Odda, Høyanger (inom den metallurgiska industrin). Utbyggnaden av elkraften medförde också att en helt ny infrastruktur byggdes upp, eftersom industrierna fick byggas där vattenkraften fanns. Nya samhällen och ett nytt kommunikationsnät kom till. De flesta näringsgrenarna berördes av denna utveckling. Även småindustrin hade nytta av den billiga elkraften, vilket medförde att industrikoncentrationen blev mindre i Norge än i många andra länder.(17)

Tulltariffen av år 1905, som satte skyddstullar på många av industriprodukterna, gjorde att de nya industrigrenarna kunde komma igenom uppbyggnadsfasen utan utländsk konkurrens. Stat och kommun tog på sig rollen av serviceorgan åt den framväxande industrin. Inom rederibranschen började övergången från segelfartyg till ångfartyg, och inom fisket slog den motoriserade verksamheten igenom.

Dessa exempel visar hur industrialiseringen och omläggningen av viktiga näringsgrenar bidrog till en radikal omvandling av det norska samhället. Storindustrin slog igenom. I utrikeshandeln skedde en förändring från färdigvaruimport och råvaruexport till råvaruimport och färdigvaruexport (även om råvaruexporten under en längre tid förblev viktig). Industriproduktionen ökade med 83 %, fabriksindustrins sysselsättning ökade med 50 000 nyanställda. Om man lägger samman alla lönearbetare inom industri, bergsverk, hantverk och jordbruk så stiger antalet från 285 000 år 1900 till 372 000 år 1920. Samtidigt ökade antalet självälgående bönder och fiskare från 217 000 till 242 000.(18)

Däremot stagnerade de äldre mekaniska industrigrenarna, särskilt i trä- och textilindustrin. De var mycket arbetskraftsintensiva samtidigt som lönerna höjdes snabbt. Även hantverksindustrin stagnerade och förloade arbetare till storindustrin.

En viktig anledning till den snabba industrialiseringsprocessen vid sidan av ny teknologi, lämpliga naturresurser, överskott på arbetskraft i primärnäringsarna och statliga skyddstullar var det utländska kapitalet.

Det kom företrädesvis från England, Tyskland, Sverige och Frankrike. Kapital flöt in främst genom exportgrenarna, och bidrog därefter till finansieringen av infrastruktur och vattenkraftsutbyggnad. Ett norskt finanskapital växte fram, som lärer sig med industrikapitalet och sammanflätades med internationella finanskretsar.

Högkonjunkturen varade igenom halva första världskriget. Lönerna steg, men inte lika snabbt som levnadskostnaderna. Tariffuppgörelser blev allt vanligare, indexregleringar var ett okänt begrepp. Arbetsköparorganisationen NAF, som bildades året efter LO, var en stark organisation som genom omfattande lockouter fick fackföreningsrörelsen på defensiven. Det är under denna period som industriarbetarklassen formas. Mellan sekelskiftet och det första världskriget blev den störst av befolkningsgrupperna.

Arbetarklassens organisatoriska styrka växte, både fackligt och politiskt och Venstres inflytande i arbetarrörelsen minskade. Men fortfarande var DNA svagt på den parlamentariska scenen, vilket delvis berodde på ett odemokratiskt valsystem. Partiets ökande röstantal ledde inte till motsvarande parlamentarisk representation, och DNA fungerade i huvudsak som ett stödparti till Venstre.

Det ständigt stigande röstantalet bidrog till den reformistiska utveckling som partiets ledning genonngick, liksom så många andra socialdemokratiska partier vid denna tid. Det föreföll som om partiet inom en inte alltför avlägsen framtid skulle kunna rösta sig fram till socialismen. Det växte emellertid snabbt fram en opposition mot denna syn inom partiet.(19)

Oppositionen inom LO, organiserad som Fagoppositionen av 1911, kom att bli syndikalistiskt färgad. Det fanns vissa traditioner i landet som bidrog till detta. Redan det första socialdemokratiska programmet innehöll syndikalistiska tankegångar, och den decentraliserings-tanke som finns inom syndikalismen med betoning på den lokala aktiviteten kombinerad med antibyråkratism fanns sedan gammalt levande i den norska historien.(20)

Därtill kom influenser utifrån. Klassbasen för Fagoppositionen var de nyligen proletariserade industriarbetarna, men även anläggningsarbetarna spelade en aktiv roll. De var en snabbt växande yrkesgrupp med en speciell arbetssituation – de kunde komma och gå som de ville och var inte så beroende av en bestämd arbetsplats. Många av dem var svartlistade syndikalister från Sverige och kom framför allt efter storstrejken 1909. De militanta idéerna fick sina starkaste fästen i de nybyggda samhällena kring kraftverken, men de slog som sagt också an till stämningar som var förankrade i den norska verkligheten. En del arbetare kom också i kontakt med syndikalismen genom arbetsuppehåll i USA och arbete inom

IWW (Industrial Workers of the World). Till dessa hörde Martin Tranmael, som snabbt kom att bli förgrundsfigur i oppositionen. Han blev redaktör för oppositionstidningen *Ny Tid* i Trondheim från 1913. Med erfarenheterna från storlockouten 1911 formulerades oppositionens politiska linje i den så kallade Trondheimsresolutionen. I den konstaterades att om det borgerliga samhället skulle vältas genom ekonomisk kamp, så måste arbetarna bli aktiva, pådrivande, medvetna och upplysta. Därför måste de skriftliga, bindande överenskommelserna bort och organisationsformerna omläggas från yrkes- till industriförbund. Lokala samorganisationer skulle samla alla arbetare på samma arbetsplats och leda den lokala kampen. LO skulle bli den gemensamma fackliga nämnaren för hela arbetarklassen och inte fortsätta som en passiverande byråkratisk apparat. I resolutionen uttalar man sig också om vilka kampmedel som kunde användas: strejk, sympatistrejk, bojkott, obstruktion, sabotage och Kooperation.(21)

Oppositionen organiserade egna lokala grupper inom LO. Deras inflytande ökade under hela världskriget, i takt med dyrtid och lönedepressning. Kring 1916 kom så lågkonjunkturen. Krigssituationen ledde till förstärkta klasskillnader. Medan lönerna steg obetydligt, ökade priserna, och spekulationen frodades. Antalet aktiebolag nästan fördubblades på fem år, och aktiekapitalet tredubblades under samma tid. Kapitalexporten ökade, populära länder var Mexiko och Brasilien.

Men det yttre trycket på arbetarna medförde även ökad sammanhållning. Fagoppositionens idéer om massornas eget initiativ i form av demonstrationer och strejker spred sig. Entusiasmen över den ryska revolutionen blev stor. Rådstanken fick en stark förankring över hela landet, i början av 1918 fanns det arbetar- och soldatråd med 60 000 medlemmar. Samma år fick oppositionen majoritet i DNA. En period inleddes i den norska arbetarrörelsens historia som kom att föra den på andra vägar än systerorganisationerna i Norden. Denna period präglades av politisk radikalism, fraktionsstrider och två partisprängningar, en kortare tid av medlemskap i Kommunistiska internationalen och uppgörelsen med Bondepartiet 1935 under parollen "Hela folket i arbete."

Vi har tidigare pekat på några viktiga drag i den norska småborgerlighetens utveckling under unionstiden. Den geografiska isoleringen, betoningen av kulturkonserverade värden, traditionerna av kamp mot centralmakt och för en utvidning av det lokala självbestämmandet, erfarenheterna från thranitrörelsen och kampen för den nationella självständigheten.

På grund av statsmaktens relativt svaga ställning och karaktär av kolonialförvaltning spelade småborgerligheten en jämförelsevis viktig roll i samhällsutvecklingen. Engels uttryckte det på följande sätt:

”... I Norge däremot är småbonde- och småborgarväldet med en ringa tillsats av medelklassvälde – ungefär som det var i England och Frankrike på 1600-talet – sedan flera århundraden samhällets normala tillstånd. Här är inte tal om ett våldsam samt återfall i föråldrade tillstånd genom en strandad stor rörelse och ett 30-årigt krig. Landet är efterblivet genom isolering och naturförhållanden, men dess tillstånd motsvarade alltid dess produktionsförhållanden och var därför normalt... Den norske bonden var aldrig livegen, och det ger en helt annan bakgrund åt hela utvecklingen, på liknande sätt som i Kastilien. Den norske småborgaren är den fria bondens son och under dessa omständigheter en man gentemot den förkomne tyske källborgaren.”(22)

Avsaknaden av livegenskap, som Norge för övrigt delar med Sverige, var emellertid inte det samma som avsaknad av feodalism. Livegenskapen hänför sig till den juridisk-politiska nivån under feodalismen, där relationerna kunde variera inom det ekonomiska systemets ramar.

”Även om den norske bonden aldrig var livegen, utan var en juridiskt fri man, blev han inte mindre utsugen än sina klassbröder i andra länder. Under 1600-talet och 1700-talet blev utsugningen gradvis värre. Bakgrunden till detta är densamma som på andra platser: under denna period går handeln starkt framåt, en kapitalistisk produktion föds (just baserad på hantverksmässig teknisk grund – manufakturperioden) och varuproduktionen och penningcirkulationen breder ut sig.”(23)

Vid tiden för unionsupplösningen var jordbruket fortfarande huvudnäringen i det norska samhället, ungefär 45 % av befolkningen var sysselsatta där. De små och mellanstora enheterna dominerade.(24) Landet har en betydligt mindre areal odlingsbar jord än t ex Sverige. Topografin är så beskaffad att det är nästan omöjligt att utnyttja de fördelar som stordrift innebär i form av rationella brukningsmetoder. Detta ger den lilla brukningsenheten en ovanligt stark ställning.(25) Men industrialiseringsvägen i början på århundradet kom även bonden till godo. Nya maskiner kunde ersätta avgången av arbetskraft. Bönderna kunde specialisera sig, investera i nya maskiner och köpa de produkter de tidigare hade behövt hålla sig själva med.

Med konkurrensen från USA:s och Rysslands billiga spannmål ökade också nödvändigheten av organisation. Norsk Landmandsforbund bildades 1896. Under perioden 1910–1914 slog organisationen igenom medlemsmässigt – från 10 000 till 50 000. Den kom emellertid alltmer att stå för storböndernas och den agrara borgerlighetens intressen, medan den agrara småborgerligheten kom att representeras av Norsk Småbrukerforbund som bildades 1913. Oenigheten mellan de båda organisationerna gällde i början främst tullarna: NLF var generellt protektionistiskt inriktat, medan NSF ville undanta vissa varor, varav säden var den viktigaste eftersom småbrukarna behövde köpa den själva. Den norska agrara småborgerligheten kom inte att utsättas för landsbygdens proletarisering på samma sätt som i Sverige. I stället utvecklades på ett tidigt stadium yrkeskombinationer, där även industriarbete kunde ingå. Men man

valde i stor utsträckning att hålla sig kvar vid jordbruket trots sänkt levnadsstandard.(26)

Även fisket genomgick en modernisering kring sekelskiftet. Norge har ett av världens rikaste fiskevatten, och fisket har alltid utgjort en viktig del av samhällsekonomin. Explosionsmotorn medförde en smärre revolution inom fisket. Omläggningen till större båtar och nya maskiner innebar emellertid samtidigt en större skuldsättning för fiskarna.(27)

Primärnäringsarnas andel av arbetsstyrkan steg under 20-talets krisår, framför allt beroende på utvecklingen inom fisket. Utvandringen från landsbygden avstannade. Även när jordbrukspriserna föll kunde jordbrukarna klara sig genom utvidgad självhushållning och yrkeskombination. På sikt innebar emellertid de stora investeringarna i maskinparken att många bönder inte kunde klara skuldsättningen, och i flera omgångar gick omfattande tvångsauktioner över landet.

1920-talet är i flera avseenden ett konsoliderings årtionde i Norge. Den grundläggande industrialiseringen var i stort sett genomförd. Jordbruket och industrin sysselsatte ungefär lika många människor. Sysselsättningen fortsatte att öka inom industrin och minska inom jordbruket, men de stora folkomflyttningarnas tid var förbi.(28) Politiskt sett växte den för nordisk parlamentarism så karakteristiska partistrukturen fram: ett socialdemokratiskt parti med mellan en tredjedel och hälften av väljarna bakom sig, och i skuggan av det ett marginaliserat, Kominternanslutet kommunistparti. På andra sidan stod de borgerliga partierna, varav högerpartiet förblev det största, det liberala partiet (Venstre) minskade långsamt och bondepartiet efter hand samlade omkring en femtedel av rösterna. De borgerliga partierna, som inbördes var långtifrån eniga, kunde dock hela årtiondet igenom förenas i målsättningen att hålla socialdemokratin utanför regeringsmakten. Arbetarrörelsen var under denna tid splittrad i tre politiska delar, där frågan om under vilka villkor en arbetarregering kan sitta spelade en inte oväsentlig roll. Med samgåendet mellan DNA och det socialdemokratiska partiet 1927 och valsegern samma år med en nära nog fördubblad mandattilldelning fanns emellertid förutsättningarna för en socialdemokrati i regeringsställning enligt ungefär samma linjer som i övriga nordiska länder.

För alla partier innebar denna anpassning till parlamentarismen förändringar med avseende på rekrytering och ideologi. Men framför allt gällde förändringarna förhållningssättet till den ekonomiska, klassmässiga och sociala utveckling landet genomgått sedan unionsupplösningen.(29) Samtidigt måste det framhållas att nationalismen även i fortsättningen var betydelsefull för partiernas politik – från början av 30-talet gällde det även DNA, som dittills istället hade betonat klasspolitiken och en internationalistisk inställning.

Den borgerliga nationalismen kan man grovt indela i två huvudströmningar.

”Den ena var speciellt knuten till partiet Venstre, och till Venstres nationella traditioner. De mest trofasta venstreväljarna på 20-talet var Sør- och Vestlandets glesbygdsbefolkning vid kusterna och på hedarna – bönder och fiskare. Medan andra landsdelar föll ifrån och gick till andra partier, så höll dessa stånd. De var bärare av viktiga element i venstrerörelsen: lekamannakristendomen med udden riktad mot ämbetsståndets privilegier, och kulturarvet från den frimodiga ungdomsrörelsen med krav på norskt språk och kultur, en kultur som bland annat var alkoholfientlig . . . Den andra nationalistiska rörelsen kom också delvis från venstretraditioner, men har en helt annan social förankring. Man kan säga att den särskilt bars upp av den grupp mellan Venstre och Høyre som kallade sig de Frisinnede. I sina klart nationalistiska drag hade denna grupp sällskap av många høyremänniskor och av Bondepartiet som på 20-talet övertog Venstres röster på Östlandet och i Trøndelag. Till skillnad från den vestländska, klart nationalradikala rörelsen har denna östlandske-trøndelagska nationalism en förankring bland landsbygdens storfolk och städernas medelklass. Inte minst de sistnämndas beundran för odalbondens ättstorhet fick romantiska uttryck.”(30)

För arbetarrörelsen var det lätt att se hur nationalismens olika element användes för att bekämpa arbetarna – inte minst ute i Europa. Men även i Norge växte det under mellankrigstiden fram organisationer som spelade på en reaktionär nationalism: folkgemenskapen, rasgemenskapen, hatet mot socialismen och dess teorier om klasskamp istället för klassförsoning osv. Samfundshjelpen, Fedrelandslaget, Nordisk Folkreisning och National Samling vara alla organisationer som använde nationalismen som ett ideologiskt led i kampen mot i första hand arbetarrörelsen.(31)

Fascismen i Norge hade anknytning till kretsar inom alla de borgerliga partierna utom Venstre. I de Frisinnede, ursprungligen en avspjälkning från Venstre 1909, samlades de krafter som förenade den mera reaktionära nationalismen med djup misstro mot parlamentarismen och en svaghet för starka och samlande personligheter. Torgersen karakteriserar partiet sålunda:

”Den ledardyrkan som i Frisinnede var ett självklart element, fick sin näring från några speciella högststatusgrupper. En var den ättstore östlandsbonden, som upplevde en kraftig reducering av sin sociala status just under dessa åren, då skogs- och lantarbetarna i ökande utsträckning började organisera sig. En annan var den urbana och liberala intelligentia som inte hade några sociala intressen, men som dominerade mycket av kulturlivet och var nära förbunden med en liberal grupp av näringsidkare. De Frisinnede kände sig som en uppsättning sociala, ekonomiska och intellektuella ensamvargar, som hade sina egna speciella talanger att tacka för sin ställning.”(32)

Fedrelandslaget, som till formen inte var ett parti utan en ”upplysningsorganisation” – för en enad borgerlig front mot vänstern – bildades 1925. Det hade en omfattande verksamhet med möten, studiecirklar och broschyrdistribution. Dess förankring var störst i städerna och i de största

skogs- och jordbruksbygderna på Östlandet samt i Vestlandet i Sogn og Møre. Man tog ställning för den tyska nazismen och stod bakom NS. Det mesta av luften gick ur Fedrelandslaget efter valet 1936.(33)

Även inom Bondepartiet fanns det fascistiska strömningar. Framför allt kom de till uttryck i *Nationen*, som var Norges Bondelags organ. Här hyllades Mussolini och Hitler, Lapporörelsen och NS. Rasideologiska tankegångar förenades med antiparlamentarism.(34)

Alla dessa krafter hade förankring på och kring Östlandet med dess särpräglade ekonomiska och klasspräglade struktur. Den traditionalism och nationalism som de representerade var också östlandsbondekulturens. Västlandskulturen stod i huvudsak långt ifrån dessa rörelser, och NS:s valresultat 1933 och 1936 avspeglar också dessa förhållanden. Torgersen konstaterar:

”Det gäller för dessa högerextrema rörelser . . . att de representerar ett slags minsta gemensamma borgerliga nämnare: det var nationalism utan svenskhet, traditionalism utan målsak, religion utan lekmannarörelse, och så naturligtvis finansernas återupprättande. Det var så lite som skulle till, egentligen. Målet var så nära och likväl så avlägset. Men om man bara fann *manne* som hade lösningen, så skulle allt ordna sig. Och denna ledare, han skulle i grund och botten inte företa sig något särskilt, han skulle bara samla. Det var tron på önskekvissten upphöjd till politisk filosofi.”(35)

Välviljan mot National Samling var från många håll stor när partiet bildades 1933. Men efter valet samma år, som blev en seger för DNA, ett bakslag för Høyre och Bondepartiet och som inte medförde någon parlamentarisk representation för NS, började man från borgerligt håll tala om ”splittrarpartiet”, en uppfattning som snart spred sig i allt större borgerliga kretsar. Men landet stod dessa första år av 30-talet inte bara inför starka antiparlamentariska stämningar. De sociala motsättningarna var hårda. Arbetslösheten var i slutet av 1932 över 42 procent, strejkande arbetare bemöttes med militära trupper. Samma år var antalet tvångsauktioner på landsbygden 6.500.(36) Bygdefolkets Krisehjelp hade bildats året innan som en debitorförening av bönder, huvudsakligen på Östlandet, som en försvarsorganisation mot jordbrukskrisen. Priserna sjönk, och även om man i någon mån kunde parera följderna genom ökad naturahushållning och yrkeskombination, så återstod räntebördorna. Kravet på skuldnedskrivning vågade inte ens den bondepartiregering, som tillträtt 1931, ta upp till behandling eftersom dess parlamentariska grundval var alltför smal.(37) Krisehjelpen använde olika medel, däribland fysiska, för att hindra tvångsauktionerna, vilket även här ledde till polisingripanden.

Politiskt var denna böndernas klasskamporganisation oklar, med sympatier förankrade såväl i Bondepartiet som Arbeiderpartiet, men också

bland de fascistiska krafterna. När organisationen beslöt att samarbeta med National Samling inför valet 1933 innebar det början till slutet även för den. De stämningar som burit fram rörelsen bidrog emellertid till att bryta upp det traditionella röstmönstret på landsbygden. Arbeiderpartiet, som dittills knappast hade lagt ner något större arbete på att försöka bredda sin klassbas till att även omfatta landsbygdens underklass, hade trots detta stadigt ökat sitt röstantal bland småbrukare och fiskare. Inom partiet fördes emellertid diskussionen om klass- kontra folkparti intensivt alltifrån sammanslagningen 1927 till Landsmötet 1933. Alternativen, som stod emot varandra, var att antingen arbeta för en ny industriell expansion för att därigenom även utvidga industriarbetarklassen, eller att försöka knyta an till andra klasser och skikt. Frågan om regeringsbildande och dess förutsättningar var en central del av diskussionerna. Den första linjen tycktes ha segrat i och med ett nytt program 1930. Men mot bakgrund av valet samma år, som i mycket påminner om det svenska "kosackvalet" 1929 och innebar en tillbakagång för partiet, påbörjades en omvärdering. Erfarenheterna av den ekonomiska krisen och den framväxande fascismen, önskan att slå håll på den borgerliga fronten och skapa en arbetsduglig majoritet kring en arbetarregering i Stortinget och inte minst önskan att knyta an till de radikala strömningar som fanns på landsbygden var viktiga samverkande faktorer bakom partiets politiska helomvändning på bara några år. 1935 genomförde Arbeiderpartiet en politisk uppgörelse liknande dem som tidigare hade ingåtts i Sverige och Danmark.⁽³⁸⁾ Detta skedde genom "kriseforliket" med Bondepartiet – samma parti som genom sin försvarsminister majoren Quisling slagit ned arbetarna med militärmakt. Så sent som 1934 hade Bondepartiet också förhandlingar med National Samling, Frisinnede Venstre och Fedrelandslaget, innan man bröt den borgerliga fronten och genom överenskommelsen med DNA helt förändrade de politiska dispositionerna i norsk politik. Regeringen Nygaardsvold från 1935 kom att genomföra en motsvarighet till de röd-gröna koalitioner som uppstod i Sverige och Danmark, och i mindre format även i Finland. Den introducerade även den keynesianskt inspirerade ekonomiska politik som skulle bilda underlag för det stabila socialdemokratiska styret under efterkrigstiden.

Uppbrottet från den borgerliga frontpolitiken synes återigen visa den norska borgerlighetens svaghet. Alden/Stjernø pekar på att:

"Detta år markerar sammanbrottet: borgerskapet kunde inte längre självt organisera sitt politiska herradöme genom Storting och regeringsmakt. Motsättningarna mellan borgerskapet, småborgerligheten och befolkningen i primärnäringarna jordbruk och fiske blev för starka. Det politiska styret måste överlämnas till socialdemokratiet som baserade sitt styre på en allians mellan industriarbetarklassen i städerna och de självsysselsatta i jordbruk och fiske."⁽³⁹⁾

Men denna övergång markerar också socialdemokratins slutgiltiga inväxande i det borgerliga samhället. Det var inte de revolutionära parollerna från 20-talet som nu skulle materialiseras. Klasskampen ersattes med samhällssolidariteten. Arbetslivet reglerades genom ett ständigt ökat antal råd och kommittéer direkt underställde statsapparaten. Produktivitets-tanken kom att dominera socialdemokratins politik. Den aktiva staten och de samarbetande arbetslivsparterna var garanter för ökad sysselsättning och produktion.

Efterkrigssamhället: 1945–1975

Norge stod inte efter kriget lika utbombat och öde som många andra krigsdrabbade länder. Men de problem som man ställdes inför efter befrielsen var ändå enorma: befolkningen var undernärdd, produktionsapparaten nersliten eller förstörd och stora delar av norra Norge var jämnade med marken.(40)

Den första tiden satt en övergångs-/samlingsregering, och partierna kunde också ena sig om ett gemensamt program som innehöll riktlinjer för de flesta områden. Valet på hösten 1945 lade grunden till två årtiondens stabilt socialdemokratiskt regeringsinnehav, och de grundläggande tankegångarna i det gemensamma programmet vidarefördes:

”Uppgiften för vårt näringsliv och all ekonomisk verksamhet i landet är att skapa arbete för alla och ökad produktion, så att man genom en rättfärdig fördelning av resultaten kan ge alla goda villkor . . . Man måste utnyttja all privat och offentlig arbetslust, initiativ och företagsamhet fullt ut i ett förtroendefullt och planmässigt samarbete mellan staten och de privata intressena, omorganisera centraladministrationen och skapa de nödvändiga organen för denna uppgift.”(41)

Härmed vidarefördes den politik som påbörjades under Nygaardsvolds-regeringen före kriget. Kriget hade medfört en stark ökning av statens engagemang i ekonomin, och detta engagemang förstärktes och utvidgades. Nationalbudgeten fick en starkt planeekonomisk funktion under själva återuppbyggnadsperioden.(42) Det sociala reformprogrammet (som inleddes bl a med arbetslöshetsförsäkringen 1938) fortsattes. Det gemensamma programmet, som gällde 1945–49, ersattes av en ”fyraårsplan” för 1949–52. Den innebar omfattande investeringar, rationaliseringar i hemmaindustrin och expansion i exportnäringarna. Reaktionen från de borgerliga partierna på denna politik med många inslag som påminde om planeekonomi blev inte så starka som man hade kunnat vänta. Den dåtida statsministern Gerhardsen menade senare, att när den väntade striden inte kom,

”så hängde det samman med att långtidsplanen 1948 inte kom som en isolerad norsk planeekonomisk framstöt, utan som ett led i det största stycke internationell planeekonomi världen dittills hade sett, nämligen det europeiska återuppbyggnadsprogram som var förutsättningen för Marshallhjälpen.”(43)

Även i andra avseenden följde den socialdemokratiska efterkrigspolitiken de förutsättningar som hade utvecklats före kriget. Den ekonomiska växten, rationaliseringarna och det planmässiga byggandet förutsatte en vidareutveckling av tankarna om ”den aktiva staten, samhällssolidariteten, organisation och produktion” som redan före kriget hade börjat styra relationerna mellan staten, näringslivet och de fackliga organisationerna.

Genom Huvudavtalet 1935 centraliserades förhandlingarna till toppplanet. Som en följd härav avvecklade Stortinget en rad lagar riktade mot arbetarna och deras organisationer. Samtidigt som samarbetet mellan LO och NAF byggdes ut, utvecklade arbetarorganisationerna också medel för självkontroll. När partiet blev statsbärande, och arbetsmarknadens organisationer alltmer växte samman med statsadministrationen genom representanter i offentliga kommittéer och utskott, så blev arbetarorganisationernas egna kontrollmedel också statens.(44)

Tabell 10:1. Permanenta råd och utskott under statsapparaten.(45)

<u>1936</u>	<u>1951</u>	<u>1966</u>	<u>1971</u>	<u>1973</u>
192	398	804	838	844

Den norska efterkrigsutvecklingen är nära förknippad med Arbeiderpartiets regeringsinnehav. Redan i valet 1945 fick DNA egen parlamentärisk majoritet, men dessutom gjorde NKP tack vare sina insatser under kriget sitt bästa val någonsin och fick nästan 12 % av rösterna. Detta stabila socialistiska flertal användes emellertid inte till att överta produktionsmedlen utan inriktades istället på en utvidgad administration av den borgerliga staten. 1949 fick DNA hela 85 mandat av 150, medan NKPs röstetal halverades. DNA:s regeringspolitik blev efter hand också programmatiskt fastställt.(46)

Samma utveckling genomgick fackföreningsrörelsen. Kongresserna 1949 och 1953 avvisade kravet på att ha med ”socialismen” i målsättningsparagrafen. Förslag om att ”genomföra den socialistiska samhällsordningen” och ”för socialisering av produktion och omsättning” röstades ner.(47)

Under intryck av händelserna i Tjeckoslovakien 1948 och misslyckandet med att bilda ett nordiskt försvarsförbund stärktes landets redan tidigare västvänliga utrikespolitiska linje, och 1949 gick Norge med i At-

lantpakten NATO. Detta beslut väckte anmärkningsvärt lite opposition, vare sig inom DNA eller de andra partierna. Ändå skulle kravet på utträde ur NATO tillsammans med krav på större demokrati inom partiet i början på 60-talet medföra en utbrytning till vänster under namnet Socialistisk Folkeparti. Under 50-talet hade de borgerliga partierna inte förmått hota DNA:s regeringsinnehav, trots försök till gemensamt agerande och alltmer energiskt användande av begreppet "enpartistat" för att karakterisera regeringspolitiken.

Vid valet 1961 blev SF:s två representanter "tungan på vågen" i Stortinget. 1963 välte de den sittande regeringen i samband med en gruvskandal på Spetsbergen, och landet fick uppleva en borgerlig sommarregering innan ett nytt misstroendevotum förde tillbaka ett delvis radikaliserat DNA till makten. Vid valet 1965 gick partiet emellertid bakåt och under åren 1965–69 regerade en borgerlig koalitionsministär.

Redan 1961 började kampen om den fråga som mer än någon annan skulle sätta sin prägel på norsk politik ända fram till mitten av 70-talet: EF-medlemskapet. Från början delades partierna upp efter skiljelinjer som förde långt tillbaka i landets historia. Frågan bordlades efter de Gaulles nej till brittiskt (och därmed norskt och danskt) medlemskap 1963, men blossade upp återigen 1970 och fördes till folkomröstning 1972.

För att förstå bakgrunden till den småborgerliga klassaktivitet som utvecklades i samband med EF-striden och framväxten av olika populistiska uttrycksformer skall vi dröja ett tag vid primärnäringarnas utveckling under efterkrigstiden. Det gäller främst jordbrukets utveckling, men även fisket och skogsbruket kommer att beröras.

Vi har tidigare skisserat några väsentliga historiska särdrag hos den norska småborgerligheten, och även framhållit att landet har en betydligt lägre areal odlingsbar jord än t ex Sverige, samt att de geografiska förhållandena gör det svårt att utnyttja stordriftens fördelar. Det norska jordbruket utmärks fortfarande av den starka ställning som den lilla enheten har.

Tabell 10:2. Stora och små jordbruksenheter i Norden. (48)

	stora	andel av arealen medel	små	Småbrukens andel av antalet enheter
Danmark	14	58	28	63
Finland	5	51	44	79
Norge	3	35	62	94
Sverige	21	50	29	71

Under efterkrigstiden har produktivkrafterna utvecklats, arbetskraften har ersatts med maskiner och en fortlöpande koncentration och specialisering har ägt rum. Antalet sysselsatta inom jordbruket har minskat. Samtidigt har de kvarvarande knutits närmare till varumarknaden och gjorts mer sårbara för svängningar i pris och avsättning.(49)

Tabell 10:3. Personliga brukare i procent efter bruket som inkomstkälla.(50)

	enda källa	huvudkälla	bikälla
1939	39,2	30,0	30,8
1949	40,9	25,5	33,6
1959	39,1	22,6	38,6
1969	33,2	20,6	46,2

Det sker en förskjutning bort från jordbruket, huvudsakligen genom att småbrukare försvinner från sitt bruk eller övergår till yrkeskombination. För de medelstora brukarna gäller att de måste utvidga och specialisera sig eller dela småbrukarnas öde. De allra största gynnas av den mekaniserade utvecklingen, och de sätter sig i ökad skuld. Vi behandlar inte här det försumbara antal bönder som tillhör den agrara borgerligheten.

Tabell 10:4. Jordbruksbefolkningen efter social klass 1959–69 (1000-tal) (51)

	I allt	Storb.	Mellanb.	Småb.	Halvprol.	Lantarb.
Totalt						
1959	202	4	50	56	72	20
i procent	100	2,0	24,8	27,7	35,6	9,9
Totalt						
1969	158	2	43	33	70	10
i procent	100	1,3	27,2	20,9	44,3	6,3

En av de viktigaste orsakerna till att utvecklingen ändå går så långsamt är yrkeskombinationens utbredning. Den är en gammal och viktig företeelse i Norge, som har stor betydelse för den småborgerliga ideologin. De vanligaste yrkeskombinationsformerna är jordbruk/skogsbruk, jordbruk/fiske och jordbruk/industri (byggnads- och anläggningsarbete).(52) Även om utvecklingen går emot att lönearbetets andel av kombinationen ökar, så är arbetsformen fortfarande mycket livskraftig, och den är en klart bromsande faktor för proletariseringen av den agrara småborgerligheten. Genom att ha fler inkomstkällor blir man inte så sårbar för punktåt-

gårder, som sätts in mot enskilda primärnärings, utan kan till och med byta huvudinkomstkälla utan att förändra själva levnadssättet.

Den statliga jordbrukspolitiken går tillbaka till början av 30-talet.(53) Mot bakgrund av de återkommande jordbrukskriserna på 20-talet med misär och tvångsauktioner, samt framväxten av organisationer som Bygdefolkets Kriseshjelp och dess samröre med det fascistiska partiet NS genomfördes som en del av den röd-gröna alliansen mellan Arbeiderpartiet och Bondepartiet en reglering av jordbruket. Efter kriget inpassades jordbrukspolitiken i den tillväxtpolitik som genomfördes av Arbeiderpartiet i samarbete med böndernas samvirkesorganisationer (sedan 1947 samlade i Landbrukets Sentralforbund (LS)).(54) Strukturrationaliseringen inom jordbruket hade som mål att överföra arbetskraft till högproduktiva näringar, samt att skapa bärkraftiga familj jordbruk. Förutsättningarna för detta ligger just i koncentration och specialisering.

Utvecklingen inom fisket har i huvudsak varit parallell med jordbrukets. Norge har ett av världens rikaste fiskevatten och fisket utgör en betydelsefull del av samhällsekonomin – fisket svarar för ungefär 15 procent av den norska exporten.(55) Geografiska förhållanden som kustlinjens uppbyggnad med en mängd fiskrika fjordar och en spridd bosättningsstruktur har medfört att småfiskets traditionellt starka ställning endast långsamt har försvagats trots statens och storindustrins gemensamma satsning på fiskerinäringens kapitalisering. Längst har denna process gått inom sillfisket under efterkrigstiden.(56)

Krisen inom torskfisket var nästan permanent under mellankrigstiden. I nordnorge, där torskfisket dominerar, var det vanligt med peningsvårigheter och tvångsauktioner. Fiskarnas kamp för sin existens fördes med radikala och tidvis revolutionära förtecken. Det viktigaste resultatet av kampen blev Råfiskeleva av 1938, som bl a innehöll lagfästa minimipriser. Priserna bestämdes av de fiskeorganisationer som godkännts av regeringen. Detta motsvarade Omsättningslagen inom jordbruket.

Tiden efter andra världskriget medförde även inom torskfisket en ny industriell revolution. Frysteknologin gjorde att man industriellt kunde utnyttja råvaran, liksom tex olje- och fetthärdningsindustrin inom sillfisket. En ojämn kamp fördes inom fisket efter kriget mellan å ena sidan sjarkfisket och små, decentraliserade mottagningsanläggningar, och å den andra trålflottor och gigantiska industrianläggningar. De första fem – tio åren tycktes småfisket ha goda möjligheter, men statens stöd till den "tekniska och ekonomiska utvecklingen" förändrade sedan läget. På 60-talet följde också en proletarisering av fiskare – de som hade varit yrkesfiskare flyttade antingen över till industrin eller var tvungna att fortsätta som lönearbetare på de stora trålarna. Dock har de som haft fiske

som biintäkt klarat sig relativt bra, vilket är ännu ett mått på yrkeskombinationens styrka.

När det gäller skogsbruket har t ex det svenska en betydligt starkare ställning än det norska, framför allt beroende på geografiska orsaker. Historiskt har skogs- och pappersindustrin varit lika viktig för den svenska och finska ekonomin som fisket har varit för den norska. Annars uppvisar Sverige och Norge samma huvuddrag vad gäller utvecklingen; stora delar av skogen är koncentrerad på några få händer och skogsarbetet är rationaliserat; skogsarbetarnas antal har minskat kraftigt, både relativt och absolut. Skogen finns huvudsakligen i landets östra delar, och det är vanligt att småbrukare yrkeskombinerar som skogsarbetare.

Den urbana småborgerligheten i Norge utgör ungefär en tredjedel av hela klassen.(57) Av historiska orsaker finns det större skillnader mellan den urbana och den agrara delen än i kanske något annat nordiskt land. Det rör sig både om politiska, kulturella och ideologiska skillnader som kan spåras långt tillbaka i historien. En del forskare hävdar t o m att "denna klyfta är så rotfast att det snarare är riktigt att tala om två åtskilda klasser."(58) Även om vi inte accepterar den tesen är det viktigt, inte minst för förståelsen av folkomröstningens resultat och ALP:s valjarbas, att betona de stora skillnaderna.

Även den urbana småborgerligheten drabbades av den ekonomiska utvecklingen under efterkrigstiden, med en utslagning av hantverkare, småindustri och butiks innehavare.

Tabell 10:5. Det urbana småborgerskapet 1950 och 1960.
Tusental. (59)

Sysselsatta inom:	1950	1960
Hantverk/småindustri	45	40
Handel	30	25
Transport	14	13
Service	12	12

Sammanfattning

Jämfört med t ex den svenska är den norska kapitalismen mindre utvecklad, trots en snabb utveckling under efterkrigstiden. Storindustrin är inte lika dominant, jordbruket och fisket intar en mera betydelsefull ställning i ekonomin. Den utslagning av småborgerligheten som var så förödande under 50-talet och första delen av 60-talet i Sverige drabbade inte den norska småborgerligheten lika hårt, och klassen som sådan har fortfarande en jämförelsevis stark ställning. Den har dessutom egna politiska klass-traditioner som sträcker sig långt bakåt i tiden. Den norska arbetarrörelsens historia har delvis präglats av en allians mellan industriarbetarproletariatet och de självsysselsatta på landsbygden (småbrukare och fiskare).

De enskilda primärnärningarna var för sig har historiskt endast kunnat erbjuda begränsade möjligheter till försörjning och social standard. En av följderna är den särpräglade roll som yrkeskombinationen har spelat och spelar för det norska samhället.

En jämförelse mellan t ex Sverige och Norge visar att småborgerligheten i Norge utgör ca en femtedel, medan motsvarande siffra för Sverige är en sjundedel.⁽⁶⁰⁾ Detta är ett av kännetecknen på att Norge inte tillhör de länder där den kapitalistiska utvecklingen gått längst. Till detta bör så läggas vad vi tidigare har sagt om primärsektorns särpräglade ställning i den norska samhällsformationen.

Det finns en klar linje i den norska historien vad gäller de självsysselsatta på landsbygden. Dels har de alltid politiskt definierat sig i förhållande till storbönder och stadsborgerlighet, dels har DNA haft en stark ställning inom detta lantliga småborgerskap, såväl som inom Norsk Småbrukarlag. Yrkeskombinationen medför att många är lönearbetare en del av året och självsysselsatta resten. Denna uppsplittring av relationen till produktionsmedlen gör att man inte är så starkt uppknuten till den norska borgerligheten.

Till småborgerligheten räknar vi inte de bönder som får sin huvudsakliga inkomst från andras arbete; de ingår i den agrara bourgeoisin, vilken är nästan obefintlig i Norge. Medhjälpande familjemedlemmar är en inte obetydlig grupp i Norge, medan de i Sverige i stort sett har försvunnit. Inom det norska fisket dominerar fortfarande småproduktion och småborgerligheten är också här den dominerande klassen. Men storindustrin tränger in alltmer i näringen, och tendensen är att mellanstora båtar slås ut till förmån för stora enheter (fiskeflottorna), samtidigt som småbåtarna håller stånd eller till och med ökar något, förmodligen då som en komponent i yrkeskombinationen. I takt med den ekonomiska utvecklingen slås också hantverksgrupperna ut, den hantverksmässiga produktionen kan i längden inte konkurrera med stordriften; följden blir en polarisering av hantverkarna — de måste antingen utvidga eller försvinna. Samma sak gäller småhandlare, butiksägare som inte kan konkurrera med stora köpcentra återfinns förr eller senare som biträden hos konkurrenterna. De fria yrkenas kategorier ökar, särskilt de som finns inom tekniska och naturvetenskapliga yrken, liksom grupperna inom serviceyrkena.

Ett av de stora problemen vid bestämningen av småborgerlighetens storlek är om man skall föra det halvproletära skiktet av småproducenter till småborgerligheten eller till arbetarklassen. Problematiken belyses på följande sätt av Kleven:

”Gränsen mellan arbetarklassen och dessa arbetande mellanskikt är inte alltid

skarp. En god del av småproducenterna, de enkla varuproducenterna, säljer också sin egen arbetskraft vid bestämda tidpunkter. Detta gäller t ex bonden som kör timmer på vintern för den store godsägaren (ofta med egna produktionsmedel: häst och släde) eller fiskaren som säsongfiskar och däremellan tar lönearbete på land. Den huvudsakliga existensgrundvalen för dessa är emellertid 'arbete för sig själv' och inte arbete för andra.

En småbrukare däremot som huvudsakligen lever av att sälja sin arbetskraft som timmerhuggare, byggnadsarbetare, fabriksarbetare osv, och driver sitt bruk som 'bi-yrke', står klassmässigt närmare proletariatet än mellanskikten. Denna grupp kallas därför ofta *halvproletärer*. Under efterkrigstiden har många av dem närmast blivit *helproletärer*, då de genomgående hela året är sysselsatta som lönearbetare och deras eget jordbruksarbete kommer mer och mer i bakgrunden."(61)

Den huvudsakliga inkomstkällan är den viktigaste faktorn när man skall bestämma klasstillhörigheten. Men även den ideologiska och den politiska bestämningen är viktig. Vad beträffar en lönearbetare med yrkeskombination är ideologins inflytande speciellt viktigt. Enligt vår uppfattning är en lönearbetande småbrukares ideologiska bindning till den enkla varuproduktionen troligtvis mycket stark. Man bör antagligen räkna honom till småborgerligheten snarare än till arbetarklassen. Om man gör det innebär detta att småborgerlighetens utbredning i Norge blir ännu mer betonad. Vi är emellertid medvetna om de flytande gränserna mellan olika materiella positioner. I Sverige har alternativa sysselsättningar för småborgerligheten (ofta inom industri eller serviceyrkena) med högre löner och bättre sociala förmåner mestadels funnits till hands vid bort-rationaliseringen under efterkrigstiden — på grund av en relativt blomstrande och expansiv industriell utveckling.

I Norge är läget något annorlunda, då småborgerligheten där spelar en viktigare roll, dels på grund av sin storlek, dels därför att jordbruket och fisket har en större betydelse för den norska ekonomin, och dels på grund av sin historiska förankring. Utslagningen har inte varit lika omfattande, och dessutom förskjutits i tiden. Den småborgerliga klassaktivitet som man bevittnade i samband med folkomröstningen och framväxten av Anders Langes Parti sammanfaller med ökningen av trycket på småproduktionen (både faktiskt och upplevt) och den allt överskuggande politiska frågan är om landet skall ansluta sig till EF, vilket ytterligare skulle förstärka detta tryck.(62)

Slutligen skall vi kort skissera den historiska bakgrunden till det politiska mönster som växte fram vid folkomröstningen om EF-medlemskap och det efterföljande valet till Stortinget 1973. På samma sätt som i Finland kan Norge delas in i olika landsdelar, där var och en har sina geografiska, befolkningsmässiga, närings- och klasstrukturella, kulturella och politiska förutsättningar. Jordbruket kan indelas i följande regioner:

"1. Flatbygderna på Östlandet (på bägge sidor av Oslofjorden, Rinkerike, Romerike, Mjösbygderna och Skiensfjorden), Trøndelag och Jaeren. Här är det genom-

Figur 10:1. Valkretsindelning och indelning i de viktigaste landsdelarna. (64)

Valkretsar: 1. Finnmark 2. Tromsö 3. Nordlandet 4. Nord-Tröndelag 5. Sör-Tröndelag 6. Möre och Romsdal 7. Sogn och Fjordane 8. Oppland 9. Hedmark 10. Hordaland 11. Bergen 12. Rogaland 13. Vest-Agder 14. Aust-Agder 15. Telemark 16. Buskerud 17. Vestfold 18. Oslo 19. Akershus 20. Östfold.

Landsdelar: de tjocka strecken avgränsar de fem områdena; Sörlandet, Östlandet, Vestlandet, Tröndelag och Nordnorge.

gående också goda klimatiska förhållanden. Och det är här den övervägande delen av de stora gårdarna ligger. Flatbygderna har ca 57 procent av alla bruk över 100 mål. (= 10 ha).

2. Skogsbygderna på Östlandet, Telemark, Agder och i Trøndelag. Brukningsförhållandena är inte så goda som på de låga slättbygderna och merparten av jorden tillhör mindre bruk. Det är skogen som är det viktigaste produktionsmedlet.
3. Dal- och fjällbygderna på Östlandet, Sörlandet, Västlandet och i Nordnorge. Klimatiska och andra geografiska förhållanden kan växla starkt från ett ställe till ett annat, men det är de små bruken som nästan helt präglar jordbruket i dessa bygger.
4. Kust- och fjordbygderna på Sörlandet, Vestlandet, Trøndelag och Nordnorge. Också här är det övervägande små bruk där jordbruksdriften gärna kombineras med fiske. Kustbygderna och Nordnorge har flest bruk mellan 5 och 50 mål.”(63)

I Östlandet och Trøndelag finns det många småbruk, men här finns framför allt nästan alla de stora bruken. Detta har traditionellt polariserat befolkningen i en över- och en underklass. Skogsbruket har fungerat som arbetsplats både för skogsarbetare och småbrukare som yrkeskombinerar. Politiskt sett har arbetarpartierna haft en stark förankring hos underklassen, medan Bondepartiet/Senterpartiet på ett tidigt stadium gjorde inbrytningar bland bönderna som tidigare hade stött det gamla Venstre. I Sör- och Västlandet finns det i stort sett enbart småbruk, vilket alltid har medfört en ganska knapp men jämt fördelad utkomst. Yrkeskombinationen med fisket har här varit vanlig, eftersom det inte finns något skogsbruk. Här finns de gamla kulturella traditionerna och nationalismen de traditioner som går tillbaka till tiden före den danska administrationen. Det är också här som de kulturella rörelserna är mest förankrade – den frireligiösa rörelsen, målrörelsen och nykterhetsrörelsen.(65) Dessa områden representerar den gamla venstrerörelsen från slutet av förra århundradet, dess värderingar och dess politiska styrka vid bestämda tidpunkter. Sedan slutet av andra världskriget har, i takt med den framväxande motståndningen inom Venstre i en urbant och en agrart präglad del, Kristelig Folkeparti övertagit en stor del av Venstres röstunderlag här genom att mera renodlat vidareföra de kulturella och religiösa frågorna. Traditionellt är detta arbetarrörelsens svagaste fästen, liksom Høyres.(66)

Nordnorge uppvisar, trots vissa likheter i förutsättningarna med Sör- och Vestlandet, de radikalaste historiska traditionerna. Området måste betraktas som ekonomiskt underutvecklat, och det är de kärva omständigheterna som till stor del är orsaken till småbrukarnas och fiskarnas stöd till arbetarpartierna. Klassmässigt har det alltid funnits en stark polarisering mellan dessa och en ”överklass” med sina rötter i uppköps-samhällena och fiskeindustrin. Utöver stödet till Arbeiderpartiet och traditionellt även NKP, så har Høyre alltid varit starkt här på mellanpartiernas bekostnad.

De urbana delarna, främst då Osloområdet, men även de andra större

städerna, har politiskt dominerats av kampen mellan stadsborgerlighetens Höyre och industriarbetarklassens starka stöd till socialdemokratien.

Tabell 10:6. Regionala skillnader i röstning mellan olika yrkesgrupper baserad på surveydata från 1957. (67)

	NKP	A	V	KrF	S	Kons.
Hela materialet	1	40	6	7	7	14
Öst + Trönd. + Norr	2	45	3	6	5	15
Syd + Väst	—	27	12	9	12	12
Primärnäringsar, tot	1	31	6	9	22	7
Ö/T/N	1	41	4	7	17	7
S/V	—	9	13	13	33	6
Jordbrukare tot.	1	14	10	9	38	9
Ö/T/N	1	19	6	7	37	8
S/V	—	7	15	11	40	10
Småbrukare + fiskare	1	34	4	11	12	7
Ö/T/N	2	42	2	8	8	10
S/V	—	13	8	18	24	—
Arbetare inom prim.	1	56	4	5	6	3
Ö/T/N	1	64	2	5	3	3
S/V	Saknas					

Det är mot bakgrund av dessa skillnader som vi skall kommentera resultatet av folkomröstningen.

Striden om norskt medlemskap i EF

Under den perioden som EF-frågan var aktuell i Norge inträffade tre Stortingsval. Visserligen ansökte England om inträde i EF (och öppnade därmed vägen för även norskt och danskt medlemskap) redan före Stortingsvalet 1961, men förutom partierna till vänster om Arbeiderpartiet, NKP och det just bildade Sosialistisk Folkeparti var det inget parti som på allvar tog upp frågan i valrörelsen. En trefjärdedelsmajoritet röstade våren 1962 i Stortinget för inträde, men frågan bordlades efter de Gaulles veto i januari 1963. Därmed stod inte frågan på dagordningen under valrörelsen inför 1965 års val. England förnyade sin ansökan 1967, följt av Norge, men ett nytt veto från de Gaulle kom omedelbart. Även inför

valet 1969 var det bara NKP och SF som på allvar försökte föra in frågan i valrörelsen.

Strax efter valet 1969 kom så det möte i Haag som banade väg för medlemskapet, och 1970 ansökte Norge på nytt. Därmed kom på allvar debatten om medlemskapet igång, och den dominerade norsk politik fram till folkomröstningen i september 1972, liksom den också fick stora konsekvenser för Stortingsvalet 1973.(68)

Folkomröstningen utlöste en rad latenta motsättningar i det norska samhället, motsättningar som i vanliga fall inte skär in i varandra, men som denna gång förändrade hela det traditionella röstmönstret. De splittade även de politiska partierna med både sönderfall och utbrytningar som följd i vissa fall; Venstre bröts mitt itu och DNA förlorade en del medlemmar genom organisationen Arbeidernes Informationskontor (AIK), som gick samman med NKP och SF i Sosialistisk Valgallians året efter.

De allianser som skapades på ja- respektive nejsidan var på ett sätt ett återupplivande av allianserna från 1800-talets unionsstrid. På jasidan stod statsmakterna och det statsbärande socialdemokratiska partiet, för vilket ett medlemskap överensstämde helt med det ekonomiska tillväxttänkande som legat till grund för efterkrigspolitiken, med satsning på strukturrationalisering och stöd till storindustrin. Det var en socialdemokrati som i avsaknaden av en stark och handlingskraftig borgarklass och i takt med sin egen ideologiska utveckling i stor utsträckning övertagit det gamla ämbetsmannaståndets administrering och utbyggnad av statsapparaten. Därigenom hade den även kommit att representera det urbaniserade centrum, överhögheten i den motsättning som fortfarande är så levande i norsk politik och kultur. Genom sin byråkratisering, både inom partiet och fackföreningsrörelsen, kom socialdemokratin även för många vanliga medlemmar och väljare att framstå på samma sätt. Genom sin allians med de krafter som minst av allt kunde acceptera ett nationalistiskt tänkande när det hotar den ekonomiska utvecklingen, storindustrin och Høyre, gav den många ett intryck av att landet nu skulle säljas ut till internationella krafter och intressen som skulle föra beslu-ten och makten ur landet.

I samma termer kan man dra parallellen när det gäller motståndarsidan – städernas intellektuella i allians med folket på landsbygden, både de rika och de fattiga, de religiösa, absolutisterna och vårdarna av det folkliga språket. På många sätt är det slående hur väl uppdelningen faller samman med traditionerna, och på ett sätt var det som om det ursprungliga Venstre hade återuppstått i form av FB.(69)

Vi skall senare visa hur väl dessa paralleller kommer fram i valresultatet. Men det är uppenbart att striden också, eller kanske framför allt, var

en strid som gällde de politiska och ekonomiska frågor som möter Norge som ett utvecklat industriellt kapitalistiskt land.

Vilka klasser och skikt stod på respektive sida under kampen? På ja-sidan stod en enig borgerlighet, anförd av företrädare för storkapitalet. Dessutom återfanns där DNA- och LO-ledningen, i stort sett hela statsförvaltningen med alla dess ämbetsmän och funktionärer. De senare agerade aktivt politiskt på ett sätt som kanske aldrig tidigare har skett inom norsk politik. Det retade upp de breda folklagen och innebar dessutom att förtroendet för den "opolitiske ämbetsmannen" allvarligt skadades. Denna konstellation lyckades mobilisera majoriteten av de traditionella socialdemokratiska väljarna (omkring 60 %) samt borgerligheten, delar av den urbana småborgerligheten och troligtvis övre delen av mellanskikten.

Nej-sidan bestod av en allians mellan den agrara småborgerligheten och delar av arbetarklassen (både industriarbetare och självsysselsatta halvproletärer inom fiske och jordbruk) samt mellanskiktsgupper. Det organisatoriska uttrycket för denna klassallians var Folkebevegelsen mot EF-medlemskap.

Partipolitiskt gick skiljelinjen tvärsigenom det traditionella mönstret. DNA- och LO-ledningen satsade hela sin organisatoriska apparat på ett medlemskap. Enligt den ideologi som styrte socialdemokratin under efterkrigstiden var det oförsvarbart att ställa sig utanför en sådan ekonomisk gemenskap. Liksom när det hade gällt frågan om NATO-medlemskapet i slutet på 40-talet såg man det också som okomplicerat att stärka banden med de västeuropeiska kapitalistiska länderna. Man missbedömde Folkebevegelsens möjligheter att få till stånd och hålla ihop den breda alliansen till seger mot hela det etablerade samhället. Man stödde sig på tesen att folkomröstningar gynnar etablissemangen.

Vidare missbedömde man böndernas och fiskarnas militans och beredskap att försvara sina positioner. Fackföreningarna och samvirkesorganisationerna stod i främsta ledet på motståndarsidan och utgjorde även dess ekonomiska ryggrad. Inte heller kunde man uppskatta styrkan hos de nationalistiska känslor, som motståndarsidan medvetet spelade på.

Det finns också en radikal strömning bland arbetarklassen med rötter tillbaka till tiden före 1933 då socialdemokratin accepterade samhällsansvaret, och många arbetare blev tidigt medvetna om vad ett medlemskap i EF skulle innebära för arbetarkampen. LO:s tillsättande av korttidssekreterare, vilkas enda uppgift var att propagandera för medlemskap på arbetsplatserna (som av många sågs som en ren provokation), samt ledningens öppna och hjärtliga samarbete med arbetsköparna och Høyre bidrog säkert till att nej-arbetet fick en sådan omfattning på arbetsplatserna. Nej-sidans arbetsplatsarbete och det fackligt/politiska manifest som antogs

representerar det klaraste uttrycket för de antikapitalistiska dragen i motståndsrörelsen.

På nej-sidan var Senterpartiet det enda borgerliga parti som helhjärtat och enigt gick genom striden. Bildat i början på 20-talet som det politiska uttrycket för bonderörelsen i Norsk Bondelag, har det trots försök att bryta in i städerna som miljöparti på 60- och 70-talen ändå fortsatt att vara ett i huvudsak agrart parti. Fortfarande existerar personkopplingarna mellan Senterpartiet och Norsk Bondelags ledning.⁽⁷⁰⁾ De två övriga borgerliga partierna, Kristelig Folkeparti och Venstre, var splittrade i frågan om medlemskap. I stort sett gick sprickan i båda partierna efter de traditionella geografiska linjerna, med nej-anhängarna på Sör- och Vestlandet och ja-anhängarna i städerna. Det skulle senare visa sig att motsättningsarna inom Venstre, som byggde på den gamla klyftan mellan landsbygds- och stadsliberalism, var så stora att partiet sprängdes.

Till nejsidan hörde också de två partier som längst arbetat politiskt med frågan, NKP och SF. Tillsammans med AIK, som organiserade nej-arbetet inom Arbeiderpartiet, förde de fram inte bara de nationella argumenten emot medlemskap utan försökte också påvisa för alla socialistiska sympatisörer att ett medlemskap skulle försvåra arbetet för en socialistisk samhällsutveckling.

Segern för nej-sidan – 53 % mot, 47 % för – var ett både oväntat och anmärkningsvärt resultat. Som kampen kom att utveckla sig speciellt i sin slutfas, blev det i mycket en seger för småborgerliga klassintressen; bevarandet av småskaligheten inom jordbruk, fiske och industri samt fokuseringen på frågan om det "nationella oberoendet" kom till stor del att undanskymma de socialistiska argumenten som den politiska vänstern förde fram. Men framför allt innebar kampen att flera människor engagerade sig i politiskt arbete än kanske någon annan gång i landets moderna historia.

Valresultatet fördelade sig geografiskt på följande sätt: ett starkt ja i det av DNA och Høyre dominerade Osloområdet och sedan en fallande andel jaröster, ju längre norrut i landet man kommer.

Tabell 10:7. Andelen jaröster i olika landsdelar. (71)

<i>Oslofjords- området</i>	<i>Öster</i>	<i>Syd och väst</i>	<i>Trøndelag</i>	<i>Norr</i>
59,4	44,6	41,8	38,9	28,3

Om man delar upp de olika landsdelarna på olika typer av kommuner, så förstärks trenden ännu mer.

Tabell 10:8. Andel jaröster fördelat på region och urbaniseringsgrad. (72)

Typ av kommun	Öst	Syd/Väst	Centrala/Norr
Tätt befolkade	52,7	51,6	40,7
Glest befolkade	39,8	29,3	25,7

Den geografiska fördelningen stämmer även med yrkes- och klasstillhörigheten.

Tabell 10:9. Andel jaröster fördelat på yrkestillhörighet. (73)

Arbetare	Tjänstemän	Företagare	Bönder, fiskare
40	59	58	17

Hur den agrara småborgerligheten röstade framgår tydligt, svårare är det att utläsa den urbana delens preferenser. Men om man skall döma av erfarenheterna från själva valkampanjen, så arbetade många organisationer med klassmässig förankring i städernas småborgerlighet för jasidan. Karakteristiskt är att kolonialköpmän och handelsorganisationer gick in för medlemskap. Vidare stödde läkare, tandläkare och advokater jasidan. Det geografiska och klassmässiga mönstret stämmer också in på undersökningar som gjorts bland befolkningen där de tre kulturella rörelserna – den frireligiösa, förbudsrörelsen och målrörelsen – är starka, dvs företrädesvis i söder och väster.(74)

Slutligen skall vi redovisa en tabell som visar förhållandet mellan röstningen i folkomröstningen och partisympatier, vilken på ett utmärkt sätt illustrerar hur EF-kampen bröt upp de traditionella mönstren.

Tabell 10:10. Röstning och partisympatier: Andelen jaröster fördelade efter partisympatier. (75)

NKP	SF	DNA	Venstre	KRF	Senterp.	Høyre
6	2	65	42	18	5	90

Striden om norskt medlemskap varade i mer än tio år, även om den inte fördes på allvar mer än under de två sista. Men utgången var ingen tillfällig opinionsyttring. Det var ett utslag av geografiska, klassmässiga och politiska strömningar som fanns under hela perioden, och som Rokkan sammanfattade efter diskussionerna första gången frågan behandlades 1961–62 på följande sätt:

- ”1. på jasiidan, arbetarväljarna, företrädesvis i städerna och utanför jordbruket och fisket, liberalerna i de sydliga och västliga städerna, och de konservativa överallt,
2. på nejsidan, vänstersocialisterna och DNA:s småbrukare och fiskare, liberalerna i de östra städerna och i någon utsträckning på landsbygden i väster, de kristna i söder och väster, och Senterpartiet praktiskt taget överallt.”(76)

I Stortingsvalet 1973 slog de politiska strömningarna från folkomröstningen starkt igenom.

Tabell 10:11. Resultat av 1973 års Stortingsval i röster, procent och förändringar. (77)

	<i>Röster</i>	<i>Procent</i>	<i>69/73</i>
Arbeiderpartiet (DNA)	755 869	35,29	– 11,24
Høyre (H)	365 239	17,38	– 2,19
Senterpartiet (SP)	144 577	11,03	+ 0,50
Kristelig Folkeparti (KrF)	251 326	12,24	+ 2,84
Venstre (V)	88 291	3,49	– 5,90
Borgerlige Felleslistor	126 577		
Anders Langes Parti (ALP)	105 444	5,01	+ 5,01
Det Nye Folkeparti (DnF)	72 973	3,43	+ 3,43
Sosialistisk Valgforbund (SV)	238 061	11,23	+ 11,23
Rød Valgallianse (RV)	8 543	0,43	+ 0,43
Andre	9 597	0,47	+ 0,42

Valet innebar en kraftig tillbakagång för DNA och en motsvarande framgång för den enade vänstern i SV. Vidare innebar det något av en katastrof för det äldsta partiet i norsk politik, Venstre. Høyre gick tillbaka medan Senterpartiet och KrF gick framåt. Slutligen blev valet en framgång för Anders Langes Parti.

DNA tappade i alla landsdelar och i alla väljargrupper. I de tre nordligaste fylkena där partiet traditionellt haft en mycket stark förankring bland småbrukare och fiskare blev det närmast ett ras, samtidigt som SV gick framåt: i Finnmark fick DNA 45 % mot 61 % 1969 (SV, vars siffror vi jämför med SF plus NKP, gick fram från 9,8 till 11,6), i Troms miste DNA 20 % – från 55 till 34 (SV ökade från 4,4 till 12,9). I Nordland

slutligen gick DNA från 53 till 36 % medan SV gick fram från 6,4 till 14 %. Även i skogsfylket Hedmark fick SV 14 %. Om vi till sist ser på ett fylke, som är dominerat av verkstadsindustri, gick DNA tillbaka från 52 till 37 % medan SV ökade från 6 till 17 %. Det innebär att i industriorter som Porsgrunn, Skien och Kragerø blev relationen mellan partierna 2:1.

Sprickan inom Venstre som under 60-talet blivit allt djupare mellan dem som ville ha ett modernt liberalt folkparti av nordiskt snitt och dem som höll fast vid ett ekopolitiskt och populistiskt influerat program förankrat i en nationalkulturell ideologi, blev till slut för stor, även om partiledningen lyckades hålla ihop tills folkomröstningen var genomförd (genom att "inte ta ställning"). Men kort därefter utträdde de moderna liberalerna, som var för medlemskapet, och bildade Det nye Folkeparti. Resultatet i valet var att båda sidor förlorade, inte minst på grund av valsystemet. Förlusterna var störst i söder och väster, de traditionellt starkaste venstrefästena, där istället Kristelig Folkeparti (och i mindre grad Senterpartiet) gick fram.(79)

Anders Langes Parti – en blockerad "höger"populism

När vi behandlar Anders Langes Parti som det mest entydiga uttrycket för en småborgerlig revolt, i betydelsen en partibildning som motsvarar vår definition av ett högerpopulistiskt parti, gör vi det utifrån delvis andra förutsättningar än i vår studie av Vennamos Landsbygdsparti. Detta beror inte på att de båda partierna skulle vara alltför olika varandra – både med avseende på uppbyggnad, programmatiskt innehåll och framträdelseform kan och bör man göra en meningsfull jämförelse dem emellan.

Den viktigaste skillnaden mellan dem är snarare att medan Vennamo artikulerade ett (brett) folkligt missnöje, så var Langes betydelse för norsk politik begränsad och utspelades under en betydligt kortare tid. Det innebär inte att den norska småborgerlighetens klassaktivitet hade mindre omfattning än i Finland under den aktuella tidsperioden. Däremot tog sig denna aktivitet andra uttryck i Norge, Anders Langes Parti var endast en del av den och inte ens den mest betydelsefulla. Den viktigaste uttrycksformen är enligt vår mening framväxten av en populistisk ideologi med progressiva förtecken. Denna ideologi, som särpräglar den norska situationen, förankrades både i och utanför den norska småborgerligheten (framför allt dess agrara del) och fick ett inflytande i nästan samtliga politiska partier och blev såväl ideologiskt som organisatoriskt en viktig beståndsdel i Folkebevegelsen mot EF.

Därför blir vårt mål snarare att förklara det begränsade utrymmet för

ALP. En annan orsak till att vår framställning av Anders Langes Parti blir något summarisk, och som sammanhänger med det ovan sagda, är att partiets "tid" i norsk politik blev såpass kort. Redan vid Langes död 1974 dominerades partiet av inre motsättningar, och man lyckades aldrig ta sig över den mur av tystnad och ignorerande som de övriga partierna byggde upp kring partiets parlamentariska agerande. I kommunvalet samma år tappade man det mesta av stödet från 1973, och i Stortingsvalet 1977 förlorade partiet sin parlamentariska representation. I en mening dog Anders Langes Parti med grundaren, och partiet – efter 1976 Fremskrittspartiet – förde en anonym tillvaro fram till kommunvalet 1979, då man åter fick lite vind i seglen. 1981 års stortingsval medförde för övrigt en anmärkningsvärd framgång för partiet.

Dessa faktorer förklarar till en viss, om än begränsad, del det ointresse som visats partiet inom samhällsvetenskapen – både i och utanför Norge. Det finns såvitt vi vet inga mer djupgående studier vare sig om partiet eller dess inplacering i norsk politik, vilket medfört att vi haft ont om material för vår studie.

Anders Langes Parti bildades två veckor före valet 1973. Man kan förklara partiets uppkomst på olika sätt. Själv hävdade han:

"... att många människor var trötta på slöseriet med allmänna medel, socialvårdsdaltet osv och med de alltför höga skatterna som blev en följd av detta." (80)

Man kan också hävda att han red på samma politiska strömningar som Glistrup, och att det således rörde sig om en enkel efterapning av det danska fenomenet. En annan möjlig förklaring är att både Danmark och Norge under en kort tid har upplevt både socialdemokratiska och borgerliga regeringar, och när borgerliga väljare såg att det inte var några större skillnader på den förda politiken, så drogs de till missnöjespartierna. Vi menar emellertid att dessa förklaringar är otillräckliga; bakom alla sociala rörelser och partier ligger det bestämda klassintressen.

Vi har tidigare framhållit att den agrara småborgerligheten utgjorde en viktig beståndsdel i Folkebevegelsen och nejmajoriteten. Folkebevegelsen vann en kraftfull seger över det "etablerade samhället" med alla dess resurser, och det faktum att det lyckades att bygga en klassallians mellan olika klasser och skikt var en förutsättning för detta. Samtidigt visar det att småborgerligheten, eller i varje fall stora delar av den, i en viss politisk konjunktur kunde lösryckas från borgerlighetens dominans.

I det norska fallet kan man ovanligt klart urskilja två ideologiska strömningar som finns hos småborgerligheten, en som tenderar åt höger och en åt vänster.

Klassens ställning var (och är fortfarande) hotad, även om den var jämförelsevis stark. Den kapitalistiska utvecklingen medför att industrin ut-

vecklas till allt större enheter, att nya befolkningsgrupper frigörs för att tjäna som industriarbetskraft och att yrkeskombinationen slås sönder och resterna av jordbruket drivs enligt stordriftsprincip. Monopoljättar som Unilever och Findus tar över på motsvarande sätt inom fisket. Upptäckten av olja utanför den norska kusten är en annan faktor som på sikt är det största hotet mot primärnäringarna utmed kusten.

Som en följd av detta finns alltid möjligheten av ett militant småborgerligt missnöje som kan ta sig olika uttrycksformer. Oljan kan bli den faktor som ekonomiskt möjliggör en ökad utslagning i Norge, men som vi tidigare visat finns det viktiga motkrafter. Den småborgerliga militansen tog sig under EF-striden olika uttryck. Den progressiva tendensen finner vi uttryckt i alliansen mellan industriarbetarklassen och de självsysselsatta på landsbygden – en allians som traditionellt har utgjort den politiska basen och väljarunderlaget för Arbeiderpartiet, men som under EF-kampen och åren därefter vidarefördes av den förenade vänstern. Även inom Senterpartiet och Venstre finns det inslag av vänsterpopulism.

Den högerpopulistiska tendensen fick sitt uttryck i Anders Langes Parti. Det uttryckte många reaktionära tankegångar – förakt för de svaga och tron på den starke mannen, hetsen mot den organiserade arbetarrörelsen, antiintellektualism, samtidigt som det formulerade en missnöjespolitik på grundval av antibyråkratism, politikermisstro och en extrem individualism. Liknande och andra tankegångar fångades emellertid även upp av Kristelig Folkeparti – kulturkonservatism, lag- och ordningparollerna, abortmotståndet och bejakandet av kungen, kyrkan och fosterlandet. Tillsammans fick dessa två partier lika många röster som Høyre, som under andra delen av 60-talet glidit något mer åt centrum på den politiska skalan. I båda fallen är det samtidigt frågan om en folklig appell, högerbudskapet framförs i anknytning till de folkliga traditionerna.

ALP:s klassbas är den urbana småborgerligheten. Partiet är det av de populistiska partierna som är mest urbant till sin karaktär, ett förhållande som vi tillskriver den djupa splittringen mellan småborgerlighetens två fraktioner i Norge. Även väljarbasen var i huvudsak urban: småborgerligheten och de privata tjänstemännen var klart överrepresenterade.(81) I mindre utsträckning fick partiet även stöd från arbetare, övriga tjänstemän, bönder och fiskare. Rösterna kom uppenbarligen till stor del från Høyre och DNA, i ungefär lika stor utsträckning från varje parti.(82) Dessutom mobiliserades en hel del människor som normalt inte brukar rösta. Av fylkesresultaten framgår vidare, att de resultat som ligger över riksgenomsnittet kommer från landets tätbebyggda delar, något som ytterligare markerar partiets urbana karaktär.

Principprogrammet inleds med konstaterandet att Fremskrittspartiet bygger på Norges grundlag och det norska kulturarvet, tron på individen och familjen som den grundläggande institutionen i samhället. Lønnum(83) beskriver hur det arv skapades som man vill föra vidare.

"(Det) . . . skapades av ett folk, som levde i ett kargt och ogästvänligt land, 'i hytter, hus, men ingen borg,' sade Bjørnson. De bodde spritt, på öarna ute i havsgapet, i bergssprickorna upp mot fjället, på jordfläckarna nere i dalen. Långt från varandra bodde de, och få eller ingen fanns det att be om hjälp om något hände. De blev vana vid att lita på sig själva. Så skapades individualister, män och kvinnor med egna självständiga åsikter, som inte lät sig dikteras av några auktoriteter. Därför finns det i det norska folklynnat en naturgiven önskan om en självständig livshållning, personlig frihet, självbestämmande över sitt eget liv. Den som vill få folket med sig i det här landet, gör klokt i att ta hänsyn till detta grundläggande drag i den norska folkkaraktären. För oss i Fremskrittspartiet är detta själva utgångspunkten, grundvalen för allt vi gör. Därför är Fremskrittspartiet framtidens parti. Vi känner målet: fria normmän i ett fritt Norge."(84)

Men i dagens samhälle har individen uppslukats av massan. De rättigheter som grundlagen garanterar den enskilde hotas. Folkflertalet har accepterat att staten och det offentliga är deras enda trygga fotfäste. Man ser inte det statliga partivälde som smugglats in bakvägen, under sken av folkstyrelse. Detta partivälde, som i sig förenar alla de gamla partierna, har som utgångspunkt att endast staten har förmågan att styra det ekonomiska livet i landet.

"Därför centralisering av storföretagen, centralisering av befolkningen och utflyttning från de små lokalsamhällena. Naturligtvis försvinner de små, självständiga företagen. Folk som förr stod på egna ben, glider in som obetydliga nummer i offentliga inrättningar eller i storföretag. Där får de fast lön, men självfallet inget att säga till om. Det hjälper föga att pynta detta med prat om närdemokrati eller företagsdemokrati. Realiteten är att individen blir uppslukad av massan. Därför frustrationer, neuroser, otillfredsställelse."(85)

Den tredelning som grundlagen gjorde av makten mellan regering, domstolarna och Stortinget har det sistnämnda tillskansat sig, och de två andra får dansa efter dess pipa. Därför måste man varna för ett stortingsflertal som utgår från ett enda parti. Därför måste man också varna för de stora partiernas hets mot småpartierna i norsk politik. DNA och Høyre, som båda företräder samhällets överklasser (makten över resurserna vare sig det gäller privat eller statligt ägande) vill komma i en sådan flertalsposition, och det är en av de saker som förenar partierna. De trivs bäst om de får vara de två största, och enda, partierna i landet.

Fremskrittspartiet har aldrig vägrat att samarbeta med de borgerliga partierna. Grundvalen för ett sådant samarbete är att Fremskrittspartiet är ett icke-socialistiskt parti.

”Om Kristelig Folkeparti och Senterpartiet verkligen är icke-socialistiska partier be-
tvivlar jag starkt. Personligen vill jag betrakta dem som kvasi-socialistiska. I deras
ekonomiska politik finns det inte mycket som skiljer dem från Arbeiderpartiet.
Under alla omständigheter går dessa centrumpartier, som de brukar kalla sig, klart
emot vårt krav på borttagande av inkomstskatten. Sådillvida distanserar vi oss klart
från alla andra partier i Norge. Grundvalen för vår existens bortfaller i det ögon-
blicket som vi upphör att vara en proteströrelse mot orimliga skatter, avgifter och
offentliga ingrepp. Viljan till att protestera mot detta finns fortfarande hos folk
som tidigare traditionellt röstat både med de så kallade socialistiska och de så kal-
lade icke-socialistiska partierna i vårt land. Vi vänder oss till bägge sidorna av
denna påstådda skiljelinje i norsk politik. Vi godtar inte att bli placerade i något av
dessa båsar, utan hävdar att vi representerar något nytt och radikalt i det norska po-
litiska livet. Det är Fremskrittspartiets uppgift att samla väljare från hela det norska
folket, väljare som inte accepterar att det norska folket är splittrat i två fientliga
flyglar. Men detta kommer inte att lyckas om vi urvattnar våra ståndpunkter, om
vi gör vår hållning så oklar att ingen vet var de har oss. Vi tjänar ingen god sak ge-
nom ett samarbete med politiska partier som i väsentliga frågor har en annan in-
ställning än oss.”(86)

I principprogrammet sägs vidare, att partiet är emot varje form av tota-
litär statsmakt, och arbetar för en både ekonomisk och politisk decentra-
lisering. Lønnum konstaterar, att en satsning på stora företag ökar risken
för socialisering. Och politisk demokrati utan decentralisering är inte
möjlig. Men problemet är att en decentraliserad ekonomi inte alltid låter
sig förenas med maximal effektivitet, vare sig i produktions- eller distri-
butionshänseende. Han är pessimistisk när det gäller människornas be-
redskap att ge avkall på lönen för att uppnå större trivsel och mera att
säga till om. Han ser det som en av de allvarligaste sidorna i det moderna
samhället, att individen har överlåtit ansvaret för sitt eget liv till andra,
till samhället.

När det gäller förhållandet mellan arbete och kapital, menar Lønnum
att det är lika illa om kapitalmakten är koncentrerad på ett fåtal privata
intressen som hos staten. Men om arbetarna är rädda för kapitalmakt, så
är det framför allt statskapitalismen de bör rikta sin kamp emot.

”Det borde vara i arbetarnas intresse att inse, att kapitalet är och förblir kapital,
oavsett vem som äger det. Kapitalet som sådant är vare sig socialt eller asocialt,
varken humant eller inhumant. Det blir asocialt och inhumant när det inte förökar
sig, för då blir konsekvensen arbetslöshet. Det är socialt och humant när det lönar
sig, för då ger det arbete och goda löner. Följaktligen ligger det i arbetarnas intresse
att kapitalet disponeras av folk som gör det lönsamt. Var dessa människor än må
sökas, så inte är det i statskapitalismens läger, och inte heller bland producenterna
av offentliga ingrepp, som lamslår privata initiativ i alla former.”(87)

Förvaltarna av det offentliga kapitalet har inte räntabilitetskravet på sig,
som det privata näringslivet. Arbetarna och de små i samhället betalar
underskottet, och när det inte räcker till, kan man låna stora summor
utomlands, av ”araberna och kapitalisterna på Wall Street.”(88) Lønnum

pekar på att enligt regeringens långtidsplan 1977–81 skall staten låna upp 60 miljarder kronor.

En central punkt i partiprogrammet gäller åtgärder för att stimulera individen till arbetsinsats och aktivitet. Den innehåller krav på borttagande av inkomstskatten, en företagsvänlig avgiftspolitik, besparingsbefrämjande åtgärder samt att statens nödvändiga utgifter täcks av konsumtionsavgifter. I programmet preciseras också de nödvändiga offentliga uppgifterna, vilket skulle innebära betydande nedskärningar inom alla områden.

En av de poster som helt skulle försvinna ur statsbudgeten är u-landsbiståndet. Däremot skulle u-hjälp genom internationella och nationella organisationer stödjas, t ex genom Röda Korset. Här stöter vi på motpolen till det radikala intresset och engagemanget för den tredje världens problem som vänsterpopulismen ger uttryck för. Detta är en reaktionär nationalism, som försvarar kolonialismen och är starkt antikommunistisk.

Lønnum betonar hjälp till självhjälp. Men det är något annat, menar han, än hjälp till diktaturstater som använder pengarna till misslyckade industrietableringar i storstäder, som suger till sig människor från landsbygden som vare sig får arbete eller lön.

”Det har varit lätt att spela på den vite mannens dåliga samvete . . . Det glöms emellertid lätt att de tidigare kolonialmakterna också gjorde mycket för att utveckla de länder de styrde över. De tidigare kolonialmakterna var också till slut villiga att överlåta makten till sina koloniers egna innevånare. Men med vilket resultat? Jo, där de västliga demokratierna har dragit sig tillbaka, där har diktaturer, despoti och militärstyre tagit över. De undertryckta folken har inte fått det bättre. De har fått nya herrar, av en annan hudfärg visserligen, men mera maktsjuka och brutala än de vita herrarna någonsin var. In i de övergivna, tidigare kolonierna rycker samtidigt den nya världshärskaren, kommunismen, dels i rysk, dels i kinesisk tappning . . . ”(89)

Denna korta genomgång av de bärande tankarna bakom Fremskrittspartiets politik speglar, menar vi, småborgarens världsbild när den är baserad på hotet om utslagning, proletarisering och förnedring. Den karakteriseras av konspirationsteorier, önsketänkande, desperation och en önskan om klassförsoning. Det är en förvirrande argumentering för att det norska folket i ena ögonblicket har det alltför bra, i det andra är offer för en gigantisk komplott som redan har lyckats göra individen till en grå, lydig massa. Det är ingen tillfällighet att många av dessa tankegångar leder tillbaka till 30-talets oroliga tider.

Anders Lange själv representerade en kontinuitet på den politiska högerkanten i norsk politik. Han var under mellankrigstiden aktiv i Fedrelandslaget,(90) och det fanns en del drag i ALP:s argumentering som leder tankarna till de antiparlamentariska stämningarna från 30-talet, som beskrivs på följande sätt av Dahl:

”Stortinget är en församling med 149 representanter för mycket”, menade en artikelförfattare . . . i ABC. Uttalandet är väl för grovt för att vara typiskt. Typiskt för Fedrelandslaget är emellertid ett författningskrav på utökad regeringsmakt och motsvarande reduktion av Stortingets makt. Regeringen skall vara oavhängig av ’politiska intriger’, och Fedrelandslagets program kräver ’kortare sessioner, färre tingsmän, större fackkunskap och starkare regeringsmakt’.”(91)

Lange såg också sin protest som kommande utifrån systemet; partiet hade bildats för att komma till rätta med förhållanden som de ”gamla partierna” hade skapat och inte ville eller kunde förändra. Hans extremt individualistiska och liberalistiska synsätt var oförenligt med den offentliga utbyggnad och sociala reglering som den socialdemokratiska efterkrigspolitiken hade skapat. Men det riktade sig också mot de borgerliga partierna som under Borten-regeringen 1965–1969 inte bara hade fortsatt förvalta det systemet, utan också fortsatt att bygga ut det – skatterna ökade till och med mer under dessa år än innan.(92)

Langes egen framtoning liksom partiets uppbyggnad stämmer också väl överens med ett annat drag i 30-talets antiparlamentariska strömningar – synen på den starke mannen, den enande kraften, han som med enkla medel kan ställa tillrätta det som den av partikäbbel förstörda parlamentarismen har ställt till med.(93) I Langes pajasmässiga framträdande tycker man sig också känna igen det som fick en redaktör i *Tidens Tegn* att utbrista om Quisling: ”Han är galen, men inte obegåvad.”(94)

Lange hade också varit med i norsk politik så länge, att han förstod att spela på den traditionella misstro och skepsis som finns mot byråkrati och förvaltning. Det manifest i 17 punkter som fungerade som valprogram för partiet innehöll utfall mot inte bara de offentliga utgifterna, utan också mot vad som betraktades som inskränkningar i individens frihet – regler kring köp och försäljning av hus, sprit- och tobakspolitiken, reklamgranskning och den progressiva beskattningen som ansågs hämma folks arbetslust och initiativförmåga.(95)

Fedrelandslaget har karakteriserats som stående ”till höger om Høyre”(96) och samma sak kan man säga 40 år senare om Anders Langes Parti. Men då måste man samtidigt påpeka att både samhället och Høyre har förändrats under denna tid. Høyre har traditionellt en motsättning inbyggd i sig mellan företrädare för vad man förenklat kan kalla ”gammal” och ”ny” liberalism. Under efterkrigstiden har också partiets politik gradvis förskjutits från den förra till den senare tendensen.(97) Otvivelaktigt har Anders Lange sedan sin aktiva tid på 20- och 30-talet tillhört dessa gammalliberaler, eller åtminstone haft sina sympatier hos dem. När han framträder med ett eget parti är det också i stor utsträckning dessa idéer och detta väljarutrymme han knyter an till.

Trots att ALP bildades i efterdyningarna till folkomröstningen, var det

uppenbarligen inte ett försök att profitera på just den frågan. Partiets väljare skall också ha bestått av ungefär lika många EF-anhängare som EF-motståndare.(98) Och när partiet vid lokalvalet 1979, denna gång under beteckningen Fremskrittspartiet återigen fick en, om än mindre, framgång var det genom att överta några av Høyres traditionella frågor för att på så sätt framställa sig i en något mer respektabel dager.(99) Även om Anders Lange under efterkrigstiden höll sig utanför partipolitiken, hade han från och till goda kontakter med partimedlemmar. företrädesvis yngre sådana.(100)

I en mening kan man se ALP som en reaktion på ett Høyre som blivit alltför konturlöst. Men Høyre förblir det norska borgerskapets parti, och näringslivet tog också avstånd från ALP, möjligen med undantag för några representanter för det mellanstora kapitalet samt småkapitalister, som i partiet "för stark nedskärning av skatter, avgifter och offentliga ingrepp" såg en möjlighet till lättnader för sin ekonomiska verksamhet. Tydligt är att Lange hade räknat med större uppslutning än den han fick i valet 1973, och han kom inte i den vågmästarställning i Stortinget som han hade hoppats på. Folkomröstningen bröt upp många gamla lojaliteter i röstandet, och det är inte orimligt att tänka sig, att ALP faktiskt hade kunnat få en betydligt större uppslutning – speciellt om man jämför med länder som Finland och Danmark. Men vi menar att en sådan utveckling blockerades av de radikala strömningarna hos den norska småborgerligheten, både historiskt och som de kom till uttryck i Folkebevegelsen.

Lange förde vidare och försökte exploatera den antiparlamentariska och antibyråkratiska tradition som går tillbaka till den "östlands/urbana" form av tänkande som definieras i Dahls och Torgersens beskrivningar. Denna fick emellertid i början på 70-talet såväl som under unionsstriderna och under mellankrigstiden stå tillbaka för den andra traditionen, den med rötter på Västlandet och i de röd-gröna allianserna.

Att beskriva denna motsättning i termerna stad–land och urban–agrar småborgerlighet innebär en viss förenkling. När vi påstår att Anders Langes Parti och Kristelig Folkeparti fångade upp samma slags stämningar – det förra i städerna och det senare på landsbygden, så måste man komma ihåg att KrF i stor utsträckning har övertagit gamla Venstres position på Västlandet just i kraft av att vidareföra de kulturella traditionerna.

Relationen agrar/urban småborgerlighet framstår emellertid som mera givande att studera i det norska fallet än i de danska och finska. En slutsats man kan dra är att Anders Langes framgångar hindrades i stor utsträckning genom att han framför allt appellerade till den urbana småborgerligheten, vilket i sin tur har att göra med hans egen politiska och ideo-

logiska bakgrund. Dessutom är denna urbana småborgerlighet i både kvantitativ och kvalitativ bemärkelse svag i Norge, och har i alla avgörande politiska situationer överflyglats av ideologiska och politiska strömningar som varit förankrade på landsbygden, även om de inte alla gånger har haft sin upprinnelse där.

Framväxten av en "vänster"populism

Under den period som vi här särskilt har behandlat, andra hälften av 60-talet och den första av 70-talet, formulerades också en "folklig" ideologi som fick ett stort inflytande på och blev en viktig beståndsdel av motståndet mot norskt medlemskap i EF. Den formulerades kring begreppet populism, och till skillnad från de flesta andra rörelser som genom historien har benämnts populistiska, har den norska populistiska rörelsen hållit fast vid begreppet och försökt ge det en preciserad innebörd.

Den rörelse bland de norska bönderna som växte fram vid mitten av 1800-talet till försvar för materiella intressen men även för det traditionella språket och utkantskulturen och som tillsammans med en radikal-demokratisk rörelse i städerna bildade grundvalen för Venstre, har beskrivits som en populistisk rörelse.(101) När begreppet återupplivades i mitten av 60-talet var det också i mycket dessa traditioner som låg till grund. Det var i protest mot en utveckling, denna gång med Arbeiderpartiet i det gamla ämbetsmannaståndets roll, som hotade att ödelägga hela "utkant Norge" med dess näringsstruktur av små, självständiga jordbrukare och fiskare, och de kulturella och mänskliga värden som denna livsform ansågs ha.

"Den norske bondens situation var aldrig Jeppes krypande för fogden och baronen . . . Storfolk hade vi nog, och husmän hade vi också, men det fanns sällan täckning för begreppet 'husmansanda' bland dem, så sant jag kan lita på de berättelser jag har hört i min egen hemmiljö. En viktig orsak till detta var att de självägande och husmännen hade samma språk och kultur . . . ämbetsståndet representerade inte bara en annan kultur, utan en nationellt främmande kultur som påtvingades oss av en imperialistisk makt. Detta är den grundläggande orsaken till att det alltid har vilat ett starkt drag av nationellt självhävande över fattigfolkets frigörelsekamp i Norge, och till att nationella slagord kunde användas med sådan framgång under mobiliseringen av de undertryckta."(102)

Författaren till dessa rader, Hartvig Saetra, är den som kanske har betytt mest för utformningen av den norska populismen. Han tillhörde liksom Ottar Brox, som myntade begreppet 1966 i en analys av förhållandena i Nord-Norge, den generation i huvudsak intellektuella som bröt med Arbeiderpartiet och bildade Sosialistisk Folkeparti 1961.(103) Orsaken var bl a kritiken av socialdemokratins efterkrigspolitik, NATO-anslutningen

och sedermera pro-EF-hållningen, tillväxtfilosofin och det nära samarbetet med storindustrin, strukturrationaliseringen och koncentration av kapital och arbetstillfällen till städerna, och den avfolkning och utarmning av landsbygden som detta medförde. Men det var också en kritik av avideologiseringen av arbetarrörelsen och byråkratiseringen av dess ledning, utvecklingen från mellankrigstidens radikala allians mellan fattigfolk i stad och på landsbygd till det statsbärande partiet och identifieringen med statsapparaten och ämbetsverken. Samma utveckling förvandlade fackföreningarna från lokala kamporganisationer till passiva avnämare av de resultat som förhandlades fram på toppnivå, till arbetsfredens fromma och på grundval av "hela samhällets bästa".

Socialistisk Folkeparti kom att utforma sin politik mycket i termer av att återerövra gamla traditioner. De idéer som Brox utvecklade kom också till en del att införlivas i SF:s politik, mest tydligt i det populistiska Distriktsprogrammet från 1967, som lade stor vikt vid en utveckling av glesbygden.(104) Förvisso var inte de populistiska tankegångarna oomtvistade i SF, partiet innehöll medlemmar med skiftande bakgrund och inställning i olika frågor. Detta liksom målsättningen att formulera ett tredje alternativ mellan traditionell socialdemokrati och kommunism har hela tiden givit partiet (och efterföljande SV) en löslig och oenhetlig politisk karaktär.

Från att ha varit ett försök att formulera utgångspunkter för en politisk allians mellan radikalism och tradition vidgades populismen i flera viktiga avseenden under de följande åren. Den utarbetades mycket på basis av ekologin som fick något av ett genombrott både som vetenskap och grundval för praktisk politisk handling, och utvecklades efter hand till en relativt heltäckande samhällssyn.(105)

Den s k studentrevolten gav i Norge inte enbart upphov till en vänster-radikalism (framför allt koncentrerad till SF:s ungdomsorganisation SUF).(106) Även populismen utvecklades som ett resultat härav, både teoretiskt och genom en aktivism som gav upphov till en rad aktionsgrupper mot i första hand miljöförstörelse. Organisatoriskt framträdde den först genom Populistiske arbeidsgrupper i Bergen 1971, som i sin tur dominerades av folk från Studentvenstrelaget (vilket hade lagts ned året innan). Organiseringen spred sig efter hand utanför den akademiska miljön och medlemmar hämtades från de flesta politiska partierna.(107)

I början av 70-talet kan man också tala om att populismen som ideologi kom att bli betydelsefull för även andra samhällsgrupper, främst för den agrara småborgerligheten. Detta var till stor del ett resultat av kampen mot EF-medlemskap. I en situation som präglades av en aktiverad småborgerlighet och framförallt av den småborgerliga ideologin, fick populistiska tankegångar inflytande långt utöver de politiska fästena i

SF och den mellanskiktsdominerade högskolemiljön. Vi har tidigare beskrivit hur EF-motståndet, speciellt mot slutet, kom att domineras av argument som uttryckte småborgerliga klassintressen på bekostnad av argument med ett socialistiskt perspektiv. Dessa småborgerliga klassintressen med progressiva förtecken till skillnad från den strömning, som Anders Langes Parti kom att artikulera, uttrycktes i stor utsträckning genom de populistiska tankegångarna.

I takt med den politiska utvecklingen efter folkomröstningen och under resten av 70-talet, som i de flesta avseenden kom att karaktäriseras av ett återvändande till de förhållanden (åtminstone på den politiska scenen) som rådde före 1972, har populismens ideologiska inflytande försvagats. Samtidigt har den institutionaliserats genom att politiska partier har anammat den, antingen helt som i fallet Venstre, eller delvis.(108) Det senare gäller främst ungdomsförbunden – Unge Venstre, Senterungdommens Landsforbund, Kristelig Folkepartis Ungdom – men även Senterpartiet och Sosialistisk Venstreparti. Till och med Unge Høyre hade en kortare tids smekmånad med populismen, och Arbeiderpartiet har efter valet 1973 försökt visa intresse för vissa tankegångar, även om det har skett i betydligt mindre omfattning.(109) Aktionsgrupper som fortsätter arbetet från början av 70-talet med samma form av löslig organisation och med ett populistiskt perspektiv har emellertid blivit ett vanligt inslag i norsk politik. Det finns också organisationer som från ett mera entydigt urbant och borgerligt präglat håll försöker fånga upp populistiska frågeställningar.(110)

Vårt intresse för den norska populismen inriktas framför allt på perioden 1967–1973, när den kan sägas ge uttryck för en aktiverad och i huvudsak radikaliserad småborgerlighet, på grundval av en relativt sammanhållen och enhetlig ideologisk struktur. Vi har valt att beskriva innehållet i denna struktur genom att med avseende på ett antal ideologiska teman jämföra den med den klassiska ryska populismen.(111) Därmed hävdar vi inte att det finns någon organisation vars tänkande exakt överensstämmer med dessa teman. Populismen är en ideologisk struktur vari många positioner är möjliga.

1. Ekonomisk romanticism

Detta begrepp innebär en kritik av kapitalismen (ekonomiskt och socialt) utifrån ett tillbakablickande perspektiv som innebär en idealisering av förkapitalistiska ekonomiska och sociala relationer. Ett uttryck för detta finner vi i följande synpunkter från Borgan:

”När jag här framhåller den självförsörjande bondeekonomin, så är det därför att den är ett av de bästa exemplen vi har från verkligheten på ett ekonomiskt system där resurserna under en klok husbondes ledning alltid blev brukade på det sätt som ger den bästa möjliga balansen i behovstillfredsställelsen både på kort och lång sikt, och där förnuftig hushållning med de begränsade naturresurserna är en lika stor självklarhet som en förnuftig hushållning med de varor som produceras . . . Därför blev det en självklarhet att jorden skulle hållas i ett så gott skick som det var möjligt, och de bondefamiljer som lyckades bäst med det, blev också de som fick det högsta och säkraste välståndet och trygghet på längre sikt.”(112)

Liksom den klassiska populismen – narodnismen – var en ideologisk reaktion på de problem som den framväxande konkurrenskapitalismen skapade i Ryssland, kan man se den norska som en reaktion på de nya, eller mera akuta, problem som den norska efterkrigskapitalismen i sin statsmonopolistiska fas frambringar. Exempel härpå är strukturrationaliseringen, avfolkningen av glesbygden och miljöförstörelsen. Små enheter som inte har möjlighet att längre konkurrera slås antingen ut eller köps upp av större konkurrenter. Den norska populismens motsvarighet till miren (den ryska bygemenskapen) är lokalsamhället (lokalsamfunnet). Detta tänkes omfatta alla näringsgrenar – jordbruk, fiske, hemslöjd, småindustriell verksamhet osv). Miren omfattade endast organiseringen av jordbruket. Men i narodnismen ingick även ett förespråkande av hantverkets sammanslutande i arteller som kompletterade bygemenskapen. Miren kom emellertid att stå i centrum för narodnikernas uppmärksamhet. Miren var den kollektiva formen av jordinnehav. Den karakteriserades av periodisk omfördelning av jorden mellan de bönder som ingick i gemenskapen, kollektivt ansvar och förbud mot köp eller försäljning av mirens jord.

Lokalsamhället blir på samma sätt den enhet man utgår ifrån i Norge. Man bör sätta de lokala förhållandena före det bransch- och sektorstänkande som ligger till grund för tex fackföreningar – träbranschen, fiskebranschen osv. De gemensamma intressena skjuts i förgrunden. Enheten skall inte vara större än att alla kan ha en översikt över vad som sker och kunna kommunicera utan mellanled. I största möjliga utsträckning skall den vara självförsörjande, inte bara vad gäller produktion utan även med avseende på skolor, samlingslokaler och andra sociala institutioner. Detta innebär krav på maximal decentraliseringspolitik, liksom att beroendet av ekonomiska centra skall minimeras. Statens bidrag till denna utveckling skulle bli användas till att bygga upp en effektiv distribution för hemslöjd och småindustri liksom inom fisket.

Lokalsamhället skapar också helt nya förutsättningar, menar man, för att lösa föroreningsproblemen jämfört med den omöjliga situation som den nuvarande strukturrationaliseringspolitiken medför. Detta dels genom det decentraliserade bosättningsmönstret och dels genom nya sätt

att återföra avfall in i naturens ekologiska kretslopp.

Grundtankarna med lokalsamhället är således jämlikhet, balans i fördelningen av kretsloppsresurserna och "intermediär teknologi", dvs omöjliggörandet av att industri-, lantbruks- och fisketeknologi bygger upp strukturer som skapar obalans mellan lokalsamhällen som är ungefär ekologiskt likvärda.

Liksom det för narodnikerna i förlängningen av miren kunde tänkas möjligheten av en form av agrar kommunism, så finns det i förlängningen av lokalsamhället möjlighet att bygga ett socialistiskt samhälle.

2. Kapitalismen som ett dåligt ekonomiskt system

Narodnikerna ansåg att kapitalismen var något konstgjort och dåligt som förstörde solidariteten och gemenskapen i samhället. Ett ekonomiskt system som inte passade Rysslands särpräglade utveckling. I Norge är det en allians mellan monopolkapitalismen och teknokratin som är hotet mot småproduktion och balans i naturen, vilket framgår av exempelvis följande citat:

"Att 'kapitalisterna' närmast frivilligt har överlåtit makten till en subtil teknostruktur är i verkligheten en logiskt nödvändig följd av utvecklingen i kapitalismen och dess inre logik. För att höja profiten (eller helt enkelt beskydda den) har det hela tiden varit nödvändigt att ta i bruk alltmer avancerad teknologi och företagsekonomisk metodik. Detta ställer stora krav på expertis, och profitintressena är bäst betjänta av att den får fritt spelrum (naturligtvis inom kapitalismens ramar)." (113)

De funktionärer som ingår i denna struktur kan man nästan identifiera som en egen klass, en teknokrati. Hänsynen till den ekologiska balansen och därmed förutsättningen för mänskligt liv, blir underordnad tekno-kapitalistiska prioriteringar.

En av de norska populisternas främsta angreppspunkter på kapitalismen som ekonomiskt system är dess förstöring av vatten, jord och luft på ett sätt som hotar människans hela livsmiljö. Detta är en följd av att systemet har som huvuduppgift att producera och förbruka så mycket som möjligt – kapitalackumulationen måste ständigt stegras. Förutsättningarna för systemets bevarande är i sista hand obegränsade resurser och ständig balans i naturen. Det kapitalistiska systemet måste därför förändras om den ekologiska balansen i världen inte skall försvinna inom en kort tid.

3. Det egna landets exceptionella karaktär

Narodnikerna talade om den ryska bondens instinktiva känsla av gemenskap och solidaritet. Det ryska ekonomiska systemet framstod för dem som exceptionellt – landet var en "eftersläntrare" jämfört med de västeuropeiska kapitalistiska länderna. Ett viktigt inslag i narodnikernas ideologi var att det egna landets särpräglade ställning kontrasterades mot en skräckfylld beskrivning av den omänskliga kapitalismen i väst. Miren var å andra sidan inte bara unik, den betraktades också som något högre stående än kapitalismen.

De norska populisterna talar också gärna om Norges särpräglade ställning; som geografiskt och näringsmässigt perifert beläget. I EF-kampen tenderade emellanåt Norge och EF att framstå som två helt skilda storheter, och man anade benämningar som "god" och "ond". Den norske bondens tusenåriga traditioner som fri och obunden, med instinktiva och demokratiska ideal, som utgör grundstenen i det norska kultur- och bygdesamhället, fördes fram som självständighetens garant. Här finns också hänvisningar till de folkliga ledarna från 1800-talet, Jaabæk, Hauge, Thrane, Sverdrup m fl.(114)

4. Betoningen av den sociala miljön

Narodnikerna ansåg att man kunde acceptera en viss stagnation i den ekonomiska utvecklingen genom att avstå från kapitalismen, om de ryska bönderna fick fortsätta sitt jordbundna liv. Jordbruksarbetet var att föredra framför lönearbetarens, både inom industrin och på storjordbruk.

I den norska populismen införlivades tidigt kravet på en kvalitativt annorlunda prioritering både socialt och ekologiskt i förhållande till det traditionella ekonomiska tillväxtbegreppet. Istället för att enbart definiera välfärd som maximal konsumtion, måste man betona bibehållandet av ekologisk balans samt begrepp som gemenskap, social trygghet, trivsel och god miljö.

"(prioriteringslista för framtiden) 1. Global balans i den mänskliga miljön (värna om resurserna, familjeplanering, kamp mot förgiftning och destruktion av naturen 2. Decentralisering av makt, eliminering av alla herre/träl- och metropol/satellitförhållanden. 3. Pluralistiskt samhällsmönster, som lägger vikt på trivsel framför konsumtion, på allsidig framför ensidig kultur, på de mera grundläggande och fundamentala mänskliga egenskaperna och det enkla, okomplicerade livet framför inordning och anpassning till ett massamhälle. Vi måste lägga större vikt på att skapa ett rikt urval av miljöer framför ett rikt urval av varor. 4. Ekonomisk och teknologisk tillväxt, så länge den inte kommer i strid med punkterna 1–3."(115)

5. *Det tredje alternativet*

Narodnikerna avgränsade sig mot liberalerna och de ryska marxisterna och framställde sig själva som ett tredje alternativ. De ville avskaffa (eller gå förbi) kapitalismen, men godtog inte heller kommunismen (kollektivismen).

Den norska populismen framställs också som ett tredje alternativ mellan å ena sidan de borgerliga partierna och socialdemokratin och å den andra de partier som baseras på en marxist-leninistisk grund, NKP och det ur SUF uppbyggda, Kinainspirerade AKP-ml. Detta är emellertid framför allt en diskussion som förs av socialistiska populisterna, eller ekopolitiska socialister som de numera föredrar att kalla sig. Den vanligaste uppfattningen inom den norska populismen är att den inte kan inplaceras på den traditionella höger-vänster-skalan utan snarare i en annan dimension med ekopolitiken som utgångspunkt. Utifrån detta följer dels att det finns enskilda goda krafter i de flesta partierna, dels att populismen fungerar bäst på en tvärpolitiskt grundval, i form av lösligt organiserade aktionsgrupper.

6. *Synen på sociala klasser*

Narodnikerna analyserade aldrig befolkningens olika sociala klasser materiellt; därav följer också en oförståelse för klassernas betydelse för den historiska utvecklingen. De hade uppfattningen att det var de enskilda individerna, ledarna och personligheterna som skapade historien. Lönearbetarklassen, proletariatet, såg de som en konstlad gruppering, som dessutom var oerhört liten i förhållande till bönderna. Den ingick som en del av folket, som stod emot överhögheten i form av tsarismens byråkrati och utländska kapitalister.

Även de norska populisterna ligger långt ifrån de marxistiska positionerna med betoning av arbetarklassen som den drivande kraften i en socialistisk samhällsutveckling, kring vilken andra klasser och skikt grupperas i en antikapitalistisk front. Ofta återkommer även här begreppet folket, i motsatsställning till maktbärande – monopolkapitalister, teknokrater, byråkrater. Saetra menar tex att huvudmotsättningen mellan arbete och kapital idag endast kan vara en utgångspunkt; för att vara meningsfull måste den kompletteras. Och den är som utgångspunkt endast giltig,

”såvida man inser att för småproducenterna i primärnäringarna är förhållandena desamma som för arbetarna i fabriken. Fiskaren med egen sjark, utkantsbon med en liten familjefirma, och bonden på sin egen gård står strategiskt i samma position

i förhållande till storkapitalet som byggnadsarbetaren och kontoristen ... Efter-
som storkapitalet (monopolkapitalet) är lokaliserat till de större centra, kommer
det att uppstå en huvudmotsättning mellan små lokalsamhällen av arbetare och
småproducenter å den ena sidan, och det urbant organiserade kapitalet å den
andra. Vi får därmed *regional-* och *distriktsproblemen* in som en avspeglning av hu-
vudmotsättningen. Och i och med den ständigt allt starkare tendensen hos den so-
cialdemokratiska statsmakten att gå kapitalet tillhanda, kommer också huvud-
motsättningen att kunna avläsas i många sammanhang som strid mellan administra-
tiva centralorgan och lokalsamhällen.”(116)

Detta leder enligt författaren till en annorlunda formulerad huvudmot-
sättning: nämligen den mellan teknokapitalismen på den ena sidan, och
arbete och natur/resurser på den andra.

”En riktig, men ofullständig klassdefinition kan vara lika missvisande som en fel-
aktig. Metropol-satellitmodellen har den uppenbara fördelen att den inte bara
förklarar förhållandet mellan olika klasser i samma snäva geografiska område, utan
också den tydliga skillnaden mellan folk av *samma* yrkeskategori och samhällsklass
som bor i skilda *geografiska* områden. Införandet av en ’geografisk parameter’ i
klassmodellen är efter min åsikt inte omärxistisk, i och med att den är en *teoretisk*
inarbetning i marxismen av faktiskt existerande ekologiska och ekonomiska förhål-
landen.”(117)

Ju längre ifrån metropolerna man kommer, ju längre ner i pyramiden,
desto mindre betyder motsättningen mellan arbete och kapital. I Gren-
den(118) (område omfattande 2–4 skolkretsar, och hörnsten i lokalsam-
hället) överskuggas denna motsättning av gemensamma intressen gent-
emot metropolen.

7. Populistisk strategi

Narodniker av olika slag (från liberala till revolutionära) hade det gemen-
samt att de betonade det bristande demokratiska innehållet i maktstruk-
turen. De liberala (legala) narodnikerna försökte uppnå agrar socialism
genom sociala reformer, som emellertid syftade till mycket långtgående
förändringar av vad de uppfattade som bristande folkligt inflytande i
det ryska samhället. De revolutionära narodnikerna var antikapitalister
– de riktade ”nålstick” mot det tsaristiska samhället – men deras politik
baserades på ett individuellt synsätt och med förkastande av massaktion-
er. Alla narodniker betonade att demokratin måste utgå från folket,
speciellt från den jordnära ryske bonden – som blev föremål för en våld-
sam idealisering från de populistiska intellektuella.

Även den norska populismen kritiserar den bristande demokratin i
samhället. Man accepterar parlamentarismen och den borgerliga statens
institutioner, och anser att de i viss utsträckning kan användas för att
uppnå vissa mål. Därtill kommer den utomparlamentariska verksamheten.

Makten i samhället bör övertas genom "späckhuggarprincipen". Detta innebär en etappstrategi som går ut på att lösryva delar av den kapitalistiska strukturen, genom att mobilisera lokalsamhällena tillsammans med parlamentarisk aktivitet. Strukturreformer sätts alltid in mot de ställen där motståndaren är som svagast, i detta fall lokalsamhället, där maktens kontroll är högst indirekt. Strategin kräver ett uppbyggande av politisk motexpertis, utbildat folk som kan hjälpa och fungera som en motvikt till motståndarens experter.(119) En expert som medvetet identifierar sig med lokalsamhället och som inser att han bara är ett komplement till den kunskap som finns i lokalsamhället, kan också verka som mot-expert. Han är motsatsen till den teknokratiska experten, som ser sitt arbete som politiskt, något som följer vissa bestämda lagar, och som politikerna får ta ansvar för.(120)

Motexperter bör inte bara vara en viktig del av lokalsamhället, utan bör även finnas inom fackföreningsväsendet, och som folks stöd i städerna mot teknokapitalismens förstörelse av miljön, luft och vatten osv.

Tanken bakom motexperten överensstämmer väl med de ryska narodnikernas syn på de intellektuella, som uttrycktes t ex i "Gå till folket-rörelserna". Den stämmer också tidsmässigt väl in på de strömningar i högskolemiljön, vilka uppmuntrade till att återvända till arbetsplatserna för att agitera för den nyväckta insikten, vare sig det nu gällde industriarbetsplatserna eller lokalsamhällena.(121)

Framställd på detta sätt är det lätt att se vilken attraktionskraft den norska populismen fick under de kritiska åren omkring 1970 på en aktiverad och i huvudsak radikaliserad småborgerlighet. Den kritik som fördes fram mot denna tankevärld kom från olika håll. Från företrädare för socialdemokratin och Høyre fördes en mycket förbittrad och kategorisk kampanj där epiteten som "reaktionärer" och "bakåtsträvarer" ofta återkom.(122) De borgerliga mittenpartiernas inställning var betydligt mera kluven, något som pekade fram emot det anammande av populistiska tankegångar som sedermera i varierande utsträckning skedde.

Kritiken mot populismen från vänsterhåll var långtifrån enhetlig och i stor utsträckning avhängig vilken organisation eller parti man tillhörde.(123) De som lade grunden till och i stor utsträckning utformade populismen, folk som Brox och Saetra, var, som vi tidigare nämnt, socialister och betraktade sig som marxister, även om de på en rad punkter hävdade att marxismen var otillräcklig och krävde en vidareutveckling. Organisatoriskt tillhörde de SF/SV, och dessa organisationer gick de populistiska tankegångarna långt till mötes, även om det inom dem fanns starkt delade meningar. Kritiken från marxister med anknytning till dem var ofta problematiserande och mera sällan formulerad som direkta avståndstaganden. Betydligt mera konsekvent var kritiken från företrä-

dare för de två partier som baserar sig på marxismen-leninismen, AKP-m och NKP, som i populismen snarare såg en revision av marxismen. Mot bakgrund av att den populistiska rörelsen samlade individer med högst varierande politisk bakgrund är det inte heller märkligt att det efter striden kring folkomröstningen har skett en uppdelning av de populistiska tankegångarna efter de partipolitiska skiljelinjerna i norsk politik.

Sammanfattningsvis är det vår uppfattning att den norska populismen under perioden 1965–1975 kom att artikuleras utifrån olika positioner. Det gemensamma för dessa positioner var att de tog sin utgångspunkt i den enkla varuproduktionens förutsättningar och de småborgerliga klassintressena. Men inom ramen för denna utgångspunkt fördelade sig de olika positionerna längs en skala: från höger till vänster, från rött till brunt, från en betoning av progressiva traditioner till en betoning av konservativa traditioner i den norska samhällsutvecklingen, från en strävan efter att bygga allianser mellan småborgerlighet och arbetarklass till en renodlad småborgerlig klassrevolt.

11. Fremskridtspartiet

Från landboreformer till systemskifte: 1792–1901

Övergången från feodalism till kapitalism ägde i Danmark rum tidigare än i de övriga nordiska länderna, men den skedde under former som kom att konservera landets prägel av "jordbrukssamhälle" ända fram till mitten av 1900-talet. Dessa former bestämdes i nästan lika hög grad av landets topografiska förutsättningar och geografiska läge som den politiska utvecklingen.

Det danska enväldets politiska ambitioner låg i stor utsträckning i att "bygga en bondestat framför en herremannastat."⁽¹⁾ I jordbruket låg stora möjligheter till rikedomar för landet,⁽²⁾ förutsatt att de äldre, feudala produktionsformerna ersattes med modernare och effektivare former. Landets geografiska position som knutpunkt mellan nord- och sydeuropas sjöförbindelser underlättade framväxten av ett starkt handelskapital, en utveckling som började redan på 1600-talet, och några av effekterna av den strategiska positionen blev utbyggnaden av handelsflottan, Öresundstullpolitiken samt neutralitetspolitiken.⁽³⁾

Det kungliga, "upplysta" enväldet baserade sig på en relativ oavhängighet visavi både feodaladeln och handelns stormän, vilket är en av förklaringarna till dess bondebeskyddarpolitik. Men denna enväldets inställning räcker inte för att förklara de stora lantbruksreformerna i slutet på 1700-talet som var det första och kanske avgörande steget mot avfeodaliseringen i Danmark. Däremot var den en garant för dess genomförande. Drivande bakom reformerna var godsägarklassen, som av ekonomiska skäl ville avskaffa det feudala jordbrukets förstelnade och irrationella struktur. Denna inställning delades även av handelskapitalets företrädare.⁽⁴⁾

Resultatet av reformerna blev en omvandling av godsen till kapitalistiska storbruk och godsägarna till en fraktion av borgerligheten. Samtidigt ledde de till en hastigt växande klass av husmænd och jordlösa, som levererade godsägarna arbetskraft samt en klass av självständiga gårdmænd.⁽⁵⁾

Från 1828 började en nästan halvsekelång högkonjunktur baserad på en arbetsdelning mellan den snabbt expanderande engelska industrin och det danska lantbruket, den så kallade "kornsalsperioden". Här lades grunden till det moderna danska lantbruket, och denna utveckling påverkade också samhällsutvecklingen i stort. Framväxten av en industri för hemmamarknaden hämmades. Under perioden sjudubblades värdet av lantbruksexporten och den intog en helt dominerande position inom exporten.(6) De största vinsterna gjorde godsägarna, eftersom de kunde använda överskottet till investeringar i jordbruksmaskiner och tillgodogöra sig teknologiska framsteg. Men utvecklingen innebar också att den agrara småborgerligheten kunde konsolideras som klass, och den enkla varuproduktionen förblev dominerande produktionssätt under en lång tid framöver.

Enväldets "bondebeskyddarpolitik" baserade sig på ett okontrollerat och obegränsat styre genom den kungliga byråkratin, vars rekrytering i försumbar utsträckning skedde från bondeleden. Böndernas krav på en politisk avfeodalisering utvecklades under första delen av 1800-talet parallellt med den religiösa väckelserörelsen.

Landboreformerna bildade det materiella grundlaget för både den sociala och religiösa väckelsen på landsbygden.(7) De innebar en avkollektivisering både ekonomiskt och socialt, ett uppbrott från en gemenskap som präglades av en stel hierarkisk ordning men i viss mån även av skydd och trygghet. Denna gemenskap efterträddes av en skarp polarisering mellan den framväxande agrara småborgerligheten och det agrara proletariatet. Befolkningstillväxten bidrog till att godsägarna kunde ersätta det tidigare ineffektiva hoveriet med billigt lönearbete, eftersom städernas industri ännu under lång tid inte kunde tillgodogöra sig landsbygdens arbetskraft. Dessa människor var tvungna att stanna kvar och konkurrera om en plats i de nyuppförda lantarbetarhusen.

I den feodala gemenskapen var kyrkan ofta mittpunkten, och det var det gudomliga väckelsbudskapet som många vände sig till. Den rörelse som växte fram under 1800-talets första hälft var i huvudsak pietistisk och utgick från den kalvinska riktningen inom protestantismen, präglad av puritanism och asketism. De kyrkliga församlingarna blev de första folkförsamlingarna, där det avhandlades både religiösa och politiska frågor. De religiösa ledarna blev ofta böndernas politiska representanter i olika församlingar.

"Församlingen av lekmän blev deras *skola*; där lärde de sig tala utan att generas, att lägga fram en sak, att överbevisa och argumentera. Där den gudomliga väckelsen gick fram avtog allmogemannens (och allmogekvinnans) blygsel inför 'de stora'."(8)

Väckelserörelsen blev för många den gemenskap som fick ersätta den

sönderslagna feodala gemenskapen, trots att den materiella och politiska utvecklingen alltmer kom att öka klyftorna mellan dem som ingick i rörelsen. Under hela perioden betraktades bondeståndet trots detta som något enhetligt, inte minst kulturellt. Inte förrän under andra hälften av århundradet skulle motsättningarna ge sig till känna — både ekonomiskt, organisatoriskt och religiöst.

Missnöjet med enväldet kom alltså från ett enhetligt bondestånd. Men det möttes med splittringsförsök. När det infördes provinsialständerförsamlingar efter preussiskt mönster 1834, så knöts valrätten till jordbesittning så att husmännen hölls utanför. I bonderörelsens organ *Almuevennen* som startades 1842, blev husmansfrågan endast ett element i kampen mot den kvardröjande feodalismen.(9)

I mitten av 1800-talet formades det en allians mellan bönderna och städernas liberala borgarskap, vars organisatoriska uttryck blev Bondevännernas Selskab. Dess program var en blandning av böndernas krav och de nationalliberalas program: allmän värnplikt, skattemässigt jämställande av bönderna, bättre folkupplysning, näringsfrihet, förbättring av husmännens villkor.(10)

När det danska enväldet avskaffades och ersattes av Junigrundlagen av 1849, skedde det mot bakgrund av både nationella och internationella faktorer. 1848 års revolutionära stämningar i Europa påverkade händelseutvecklingen, men den underlättades av enväldets i alla avseenden svaga ställning — politiskt, ekonomiskt och moraliskt. Även det Slesvig-Holsteinska upproret och det därpå följande treåriga kriget bidrog till upplösningen. Omvälvningen genomfördes av det nationalliberala borgerskapet med stöd från bönderna, och grundlagen innebar både en övergång till parlamentariska principer (även om det skulle dröja mer än ett halvt sekel innan de skulle tillämpas fullt ut) och ett juridiskt fastställande av kapitalismens ekonomiska ramar — bland annat privategendomens okränkbarhet, näringsfrihet, avskaffande av köpstadsrättigheterna.

Redan vid den grundlagsgivande församlingen började de politiska grupperingar skönjas som sedan skulle utvecklas till partiväsendet. Det framträdde tre grupperingar som räknade ungefär lika många medlemmar. Bondevännerna, som sedermera blev Venstre, bestod huvudsakligen av bönder och städernas småborgerlighet. De stod för enväldets avskaffande och genomförandet av sociala reformer. Den nationalliberala gruppen intog en moderat hållning till författningsfrågorna, medan Højre, som var förankrat i ämbetsmannakretsarna, stod för en tillbakahållande och kungavänlig linje.(11)

Men det skulle dröja till 1870-talet innan dessa grupperingar började övergå i moderna partibildningar. Den politiska utveckling, som följde på 50- och 60-talet under påverkan av den reaktionära utvecklingen i

Europa och motsvarande inhemska attacker mot grundlagen, från segern 1851 till nederlaget i kriget mot Tyskland 1864 och hotet från böndernas och arbetarnas begynnande organisationssträvanden, medförde omgrupperingar på det politiska planet. De nationalliberala gjordes ansvariga för krigspolitiken, bondevännerna splittrades på samma fråga, godsägarna bidrog till splittringen genom att spela på "jordbruksgemenskapen" mellan stora och små innehavare och böndernas traditionella lojalitet med kungen.(12) Resultatet blev en allians mellan samhällets konservativa krafter – kungahuset, ämbetsmän, godsägare, officerare – som genomförde en reviderad grundlag 1866, vars viktigaste innehåll var att landstinget fick en privilegierad väljarkår, bestående av överklassen som indirekt satte samman ett ting där jord- och godsägare hade den avgörande makten.

Motståndet mot denna politik utvecklades under författningskampen, vilken varade århundradet ut. Denna kom framför allt att föras av partierna Venstre och Socialdemokratiske Arbejderpartiet. De baserade sig på de sociala klasser som under denna period formerades i takt med att lantbruk och industri växte fram.

Den danska ekonomin i mitten av 1800-talet dominerades av lantbrukets starka ställning, som bar upp småproduktionen på landsbygden och samtidigt höll tillbaka industrins utveckling. Den industriella verksamhet som fanns dominerades av småproduktion. Det genomsnittliga antalet anställda inom industri och hantverk var i mitten på 1800-talet ungefär två personer, och det skedde ingen större förändring förrän i början på 1900-talet.(13)

Den urbana småborgerligheten klamrade sig fast vid resterna av det gamla skråväsendet och fungerade som en politisk stödtrupp för de reaktionära krafterna. Den agrara småborgerligheten däremot växte snabbt fram som en pådrivande kraft, tillsammans med olika fraktioner inom borgerskapet, för den ekonomiska och politiska utvecklingen. Samtidigt klarnade skiljelinjerna mellan den agrara småborgerlighetens gårdmän och landsbygdens proletariat bestående av husmän, daglönare, fiskare och hantverkare. Från denna tid härstammar också splittringen inom väckelserörelsen, vilken Zerlang beskriver på följande sätt:

"Det uppåttstigande småborgerskapet tillägnade sig snabbt Grundtvigs 'kyrkliga åskådning' medan det förtryckta lantproletariatet hämtade tröst, moralisk styrka och socioekonomiskt stöd i en vidareutveckling av de gudomliga väckelsernas puritanska och pietistiska drag. De framgångsrika bönderna på de grundmurade gårdarna "grundtvigianiserade" sig bort från lantbrukets underklasser, som i gengäld upphävde sig till 'moralisk överklass' . . . som kompensation för den materiella underklasspositionen."(14)

Den arbetarklass, som långsamt började växa fram i städerna från mitten

av århundradet, präglades också av industrins svaga utveckling. Den dominerades av arbetare i hantverkspräglad smådrift, hemmaindustri, och i mindre utsträckning industrisysselsatta. Dessutom bestod den av en snabbt växande reservarmé, människor som kom från landsbygden, eller invandrade från t ex Sverige och Tyskland.

Den danska arbetarrörelsens fackliga och politiska framväxt ägde rum senare än i en rad europeiska länder, men den blev samtidigt en föregångare för organiseringen i de nordiska länderna. Den första perioden, om man bortser från en del arbetarföreningar som skapats på borgerligt initiativ, inträffade under den ekonomiska högkonjunkturen i början på 1870-talet.(15)

År 1874 bildades De frie fagforeningers Centralstyrelse, och 1876 hölls det danska socialdemokratiska arbejderpartis första kongress (Gimlekongressen). Där antogs ett program som anslöt sig till det s k Gothaprogrammet.(16) Två år senare beslöt man åtskilja den fackliga och politiska rörelsen genom att bilda Socialdemokratisk Forbund. Delvis gjordes detta för att ge även ickesocialdemokrater möjlighet att organisera sig fackligt, men framför allt var det en bekräftelse på att det fackliga arbetet var det överordnade, vilket det skulle fortsätta att vara ända till Systemskiftet 1901. Politiskt kom socialdemokratin att underordna sig Venstre i författningskampen.(17)

Inom landbruket sker under perioden 1870–1920 en rad viktiga förändringar. Kornsalgsperioden avlöstes av en lantbrukskris till följd av den internationella konkurrensen. På prisfallet följde en strukturell omläggning av produktionen från vegetabiliska till animaliska produkter. Effekterna av denna omläggning var dels att kapitalackumulationen inom lantbruket nästan upphörde, dels att den agrara småborgerligheten byggde upp andelsrörelsen. Dessutom skedde en omfattande proletarisering på landsbygden.(18)

Den snabba omläggningen gjorde att lantbruket behöll sin dominerande ställning i den danska ekonomin. Därtill bidrog också den högkonjunktur som varade från 1890 till första världskriget. Under perioden fyrdubblades värdet av lantbruksexporten, och den kom att svara för ungefär 90 % av den samlade exporten.(19) Klassmässigt fortsatte polariseringen mellan lantarbetare och godsägarkapital, och den agrara småborgerligheten skaffade sig genom andelsrörelsen ett slags monopol inom lantbruket. Fram till 90-talet kan man karakterisera agrarsmåborgerskapet som en progressiv fraktion, som inte önskade bromsa samhällsutvecklingen. Till skillnad från den urbana fraktionen, där det fanns ett starkt motstånd mot näringsfrihetslagen, var bönderna principiella liberalister. Först på 90-talet började reaktionära strömningar få inflytande i form av en romantisering av den gamla bondehushållningen.(20)

Industrins utveckling var fram till 1870 mycket beskedlig, och det kapital som var i omlopp var koncentrerat till verksamhet knuten till lantbruksexporten – handel, penningförmedling och rederiverksamhet.

Om vi bortser från vissa stora företag som startades i början på 70-talet, B&W, Sukkerfabrikken och Tuborg, skedde industriutbyggnaden framför allt under perioden 1890–1920. Däremot expanderade varuhandeln och penningomsättningen på ett sätt som gör att man kan karakterisera Danmark som ett kapitalistiskt land redan före sekelskiftet.(21) Busck m fl menar exempelvis att:

”Vid 1890-talets början var förutsättningarna för en egentlig industrialisering emellertid skapade: kapitalmarknaden var utbyggd, inte minst kring bankkapitalet, den nödvändiga fria arbetskraften fanns i städerna, infrastrukturen var väsentligt utbyggd och omläggningen av lantbruket i stort sett genomförd med en växande arbetsdelning och höjd efterfrågan som följd.”(22)

Den danska författningsstriden inleddes efter det att Venstre vid 1872 års val hade uppnått absolut flertal. Den regering som baserade sig på Højre vägrade emellertid att följa den parlamentaristiska majoritetsprincipen, ett förhållande som varade ända till 1901. Händelseförloppet innefattade en rad politiska kriser, från den provisoriska finanslagen 1877, den s k visnepolitiken 1881–85, de revolutionära strömningarna som följde på regeringens agerande 1885 och forliket 1894 som öppnade vägen för systemskiftet.

I Det forenede Venstres program från 1872 sammanvävdes idéerna från de olika riktningar som ingick i det nya partiet.(23) Dessa var i stor utsträckning baserade på de olika klassmässiga grupperingarna inom jordbruket, såväl ekonomiskt som ideologiskt. Det nationella Venstre, som dominerades av storbönder, ofta ledande inom andelsrörelsen och med anställd arbetskraft, var till sin karaktär starkt grundtvigskt präglat och knutet till högskolerörelsen, försvarsvänligt och nationalistiskt sinat.

Det folkliga Venstre hade sin bas i det agrara småborgerskapet, och det var den riktning som vidareförde traditionerna från 40-talets bonderörelse. Här var man mera skeptisk till den grundtvigiska idealismen och betonade sociala frågor, en materialistisk och politiskt pragmatisk linje. Husmän och lantarbetare kunde i detta sällskap inte göra sig gällande i någon större utsträckning. Mot slutet av århundradet började socialdemokratin att få ett visst inflytande bland dessa grupper, och 1905 bildades Det Radikale Venstre som en bekräftelse på att motsättningarna inom bonderörelsen blivit alltför stora.

Under trycket från det enhetliga Venstre tvingades även högerkrafterna att organisera sig. Efter att ha fungerat på basis av olika väljarföreningar bildades 1876 ett konstituerat Højre. Partiets maktställning

under de följande årtiondena baserades på en stabil allians mellan de samhällsbevarande krafterna i samhället samtidigt som man lyckades splittra oppositionen.

Arbetarrörelsens organisering fick ett uppsving under högkonjunkturen på 80- och 90-talet, framför allt för den fackliga organiseringen, men även politiskt började socialdemokratien få en viss betydelse. Arbetarrörelsens ställning präglades dock i stor utsträckning av ogynnsamma samhällsförhållanden. Lantbrukssektorn och de småborgerliga produktionsförhållandenas dominans inom ekonomin avspeglades i arbetarklassens sammansättning. En viktig motsättning var den mellan faglärte och ufaglärte arbetare. Det var en kvarleva från skråväsendet och som vidmakthölls av de faglärtes försvar för sina avgränsade fackområden. För dem blev övergången från den hantverksbetonade produktionen till den maskinella ett hot, och deras kamp för att behålla sina ställningar försvårade en enhetlig facklig organisering och kamp.

Sett i ett större perspektiv kan man säga, att när det moderna industriarbetarproletariatet växte fram i Danmark omkring sekelskiftet, var redan arbetarrörelsen präglad av ett ideologiskt och politiskt tänkande med rötter i det förindustriella samhället, ett tänkande som sedan har kommit att ha betydelse för den danska arbetarrörelsens utveckling på 1900-talet.

Politiskt samarbetade Socialdemokratiet under författningskampen med Venstre, under former som i praktiken gjorde partiet till ett stödparti. Programmatiskt uttrycktes detta till exempel i följande uttalande från 1885:

”Partiet fasthåller sitt samarbete med den övriga oppositionen, samt erkänner dennes flertalsrätt till att angiva den samlade oppositionens uppträdande i förhållande till regeringen, och ovanstående bör vara det rättesnöre varefter vårt partis representanter och talare uppträder under de nuvarande förhållandena.”(24)

Den demokratiska rörelsen var en allians mellan bönder, arbetare och intellektuella.(25) Att det faktiskt rörde sig om en allians mellan ”det arbetande folket på land och i stad” visade tex händelserna kring lockouten av 1300 smeder i Köpenhamnsområdet 1885, då livsmedel insamlades och distribuerades till dem från landsbygden. Vid denna tidpunkt nådde också författningskampen sin mest tillspetsade form med bl a bildandet av gevärsföreningar och en utbredd skattevägran från bönderna. En viktig orsak till att situationen inte utvecklade sig till öppet uppror var Venstredningens splittring och oförmåga till enhetligt agerande, en följd av att den liksom Højre representerade de härskande klasserna i samhället. Det blev också samarbetsvilliga fraktioner inom de båda partierna som tillsammans kom att bryta upp blockpolitiken och genom den politiska uppgörelsen 1894 öppnade vägen för Systemskiftet.

Till uppgörelsen 1894 bidrog även den Agrarbevægelse som växte fram i början på årtiondet. Orsakerna till dess framgångar står att finna i försämrade ekonomiska förhållanden, men också i hotet från industrialiseringen och städernas växt, från stadsbefolkningen i allmänhet och den organiserade arbetarrörelsen i synnerhet. Socialdemokratin bröt väljarmässigt in på landsbygden; 1890 blev den första socialdemokraten vald från en landsbygdskrets. Agrarbevægelsen fick på endast några år 75 000 medlemmar. Dess grundare var influerade av den tyska organisationen "Bund der Lantwirte" som ansåg att jordbrukets fyra huvudmotståndare var:

"1. En överväldigande konkurrens från utlandet när det gäller alla lantbrukets produkter. 2. En lagstiftning som har lastat bördan efter bördan på jorden utan att ta minsta hänsyn till om den framledes kan bära den. 3. En social utveckling, som å ena sidan, med börserna som centrum, leder mot all förmögenhets samlande på enstaka händer, och å den andra sidan med socialismen som mittpunkt utvecklar massornas, dvs arbetskraftens, demoralisering."(26)

Även om rörelsens ledare ansåg att förhållandena för de "produktiva klasserna" i Danmark inte var lika allvarliga som i Tyskland, så fanns det ändå anledning att agera.

"Ty ett är säkert, och det är att emedan myntförändringen var till gagn för kapitalet, var den till skada för lantbruket, den förryckte förhållandet i de improduktivas favör och till nackdel för de produktiva klasserna — och detta missförhållande har sedan förvärrats."(27)

Rörelsen fick genom sin militanta jordbruksvänliga politik en viss betydelse åren kring uppgörelsen 1894, men snart trädde klassmotsättningarna på landsbygden åter i förgrunden, och rörelsen ebbede ut.

Från systemskifte till ockupation: 1901–1940

Systemskiftet 1901 innebar det slutgiltiga genombrottet för de parlamentariska principerna. Den demokratiska rörelsens drivande kraft, Venstre, övertog makten från det söndervittrande och komprometterade Højre. Detta blev samtidigt startskottet för en omfattande omstrukturering i det politiska livet.

Venstre rymde redan motsättningar inom sig som snart visade sig vara alltför stora. Under perioden från förslaget 1894 till 1901, som gradvis förberedde det politiska skiftet, började andra frågor komma i förgrunden och visa på en inre splittring. Den klassmässiga uppdelningen på landsbygden fick politiska konsekvenser. De radikala delarna av Venstre, baserade på husmännen och den borgerliga intelligentsian, vidareförde traditionerna från den demokratiska kampen. I motsättning till dessa

utvecklades partiet efter hand till höger genom kompromisspolitik och genom att mera otvetydigt föra fram gårdmansklassens, den agrara småborgerlighetens ekonomiska intressen. Resultatet blev bildandet av Radikale Venstre 1905. Tillsammans med det år 1915 bildade Konservative Folkeparti innebar det att landsbygdens klassmässiga sammansättning relativt entydigt fick sin politiska representation: godsägare och storbönder i Konservative Folkeparti, gårdmænd i Venstre och husmænd i Radikale Venstre.

Även för Socialdemokratiet innebar Systemskiftet ett uppbrott. Visserligen fortsatte man kampen för att förverkliga och utveckla demokratin, men de ekonomiska och sociala frågorna kom alltmer i förgrunden. Genom bildandet av Radikale Venstre försvann också förutsättningarna för allianspolitiken med Venstre, och sedan dess har samarbetet mellan Socialdemokratiet och de Radikale varit en viktig beståndsdel i dansk politik.(28)

Jordbruket fortsatte att prägla den danska ekonomin. Efter krisen och omställningen i slutet på 1800-talet intog jordbruket återigen positionen som den helt dominerande exportsektorn.(29) Andelsrörelsen är grundstenen i denna utveckling. Den utgjorde en kombination av småborgerliga produktionsförhållanden och kapitalistisk stordrift. De första andelssträvandena började inom mejeri- och slakteribranschen i början av 1880-talet. På 90-talet överfördes de till andra områden – äggexport, fjäderfäslakterier och fodervaruaffärer. Efter sekelskiftet kom så gödningsfabriker, Andelsbanken, distribution av kol och cement etc.(30) Från början hade rörelsen en form av antikapitalistisk inriktning, riktad mot kapitalismen inom cirkulationssfären, som hotade de småborgerliga produktionsförhållandena till fördel för den kapitalistiska stordriften. Resultatet blev att andelsrörelsen blev så effektiv att den kom att dominera det danska jordbruket, bevara småborgerligheten på landsbygden och prägla den danska samhälls ekonomin under hela första delen av 1900-talet.

Industrin utvecklades som ett resultat härav långsamt, den blev en småskalig hemmainsindustri med inslag av ett fåtal stora exportföretag. Bulls skissartade beskrivning ger huvuddragen i denna utveckling:

”För det första är det värt att lägga märke till att Danmark är det av de tre länder (Sverige, Norge, Danmark, vår anm.), där den egentliga industrin spelar den minsta rollen och där egentligen inte den verkliga storindustrin vunnit insteg. Danmark är ett land vars näringsliv helt behärskas av ett särdeles högt utvecklat, modernt jordbruk; det har en betydande handel och icke ringa skeppsfart. Men industrin är i huvudsak inriktad på att tillfredsställa jordbrukets och hemmamarknadens behov och har därför inte kunnat anta särskilt stora dimensioner. Den allmänna världstendensen mot industriell koncentration verkar visserligen här som annorstädes, men i avsevärt svagare grad än t ex i Norge och Sverige. Ännu 1906 var 56 % av

arbetarna inom hantverk och industri sysselsatta i företag med mindre än 10 arbetare, bara 17 % i företag med över 10 arbetare.”(31)

Den industrialiseringsprocess som ändå ägde rum fram till första världskriget dämpades därefter, och det är först efter 30-talskrisen som man på nytt kan tala om avgörande förskjutningar mellan industri och jordbruk.(32)

Detta har också stor betydelse för arbetarklassens framväxt och organisatoriska strävanden. Klassens formering går långsamt och den proletära miljön karakteriseras av de små arbetsplatserna och hantverkstraditionerna. Samtidigt är den fackliga organiseringen tidig och omfattande. 1899 var 75 % av de manliga och 25 % av de kvinnliga arbetarna fackligt organiserade.(33)

Genom Systemskiftet och Septemberforliget 1899(34) bekräftades arbetarrörelsens etablering i det danska samhället. Detta underlättades av att Socialdemokratiet varken betraktade sig som, eller betraktades som en samhällsomstörtade kraft – reformismen och samhällsansvaret var redan fast förankrade inom både parti och fackföreningsrörelse.

Det första världskriget medförde i Danmark som i andra länder dyrtid, varubrist och spekulation. Reallönerna sjönk, samtidigt som krigstidsspekulanter kunde göra sig stora förmögenheter. I regeringsställning befann sig Radikale Venstre med stöd av socialdemokratin, vars ledare Stauning från 1916 blev kontrollminister. Landet lyckades hålla sig neutralt i kriget, och jordbruket kunde trots svårigheter med att importera tex kraftfoder och konstgödsel samt en rad förbud och regleringar rörande exporten bibehålla en relativt hög produktion. Sämre gick det för industrin, som led stor brist på importerade råvaror, och därför tvingades inskränka driften med omfattande arbetslöshet som resultat.

I samtliga nordiska länder växte det fram en vänsteropposition som ledde till en splittring av arbetarrörelsen. I Danmark var dock oppositionen av mindre omfattning än i de övriga länderna.(35) Den fackliga oppositionen hade en syndikalistisk prägel. Politiskt fanns oppositionen i Socialistisk Ungdomsforbund och så småningom även inom det socialdemokratiska partiet. 1918 kom det till en brytning, och året efter bildades Danmarks Venstresocialistiske Parti, som i sig samlade alla oppositionsgrupperna. 1922 bytte det namn till Danmarks Kommunistiske Parti.(36)

Under perioden mellan krigsslutet och 30-talskrisen förblev antalet sysselsatta inom jordbruk respektive industri- och hantverk oförändrat.(37) Tillväxten av stadsnäringarna följde under 20-talet befolkningsökningen i städerna. Speciellt i början och mitten av årtiondet var arbetslösheten hög; genomsnittet för hela perioden var 16 %.(38)

Jordbruket fortsatte att dominera ekonomin. Så sent som 1929 be-

stod mer än 3/4 av exporten av jordbruksvaror. Egendomsstrukturen på landsbygden förblev stabil.

Tabell 11.1. Lantbrukets egendomsstruktur 1920–1936. (39)

<i>År</i>	<i>Större gårdar</i>	<i>Gårdar</i>	<i>Mindre egendom.</i>	<i>Husmansbruk</i>	<i>Totalt</i>
1920	2.000	26.000	57.000	109.000	194.000
1924	2.000	26.000	60.000	111.000	199.000
1927	2.000	26.000	63.000	111.000	202.000
1932	2.000	25.000	67.000	111.000	204.000
1936	2.000	25.000	67.000	111.000	205.000

Vi ser här bilden av ett jordbruk som både är starkt, stabilt och högt utvecklat. Nackdelarna med jordbrukets dominerande ställning var bl a att landets ekonomi blev så beroende av exporten och därigenom av förhållandena på världsmarknaden, samt att den principiella frihandelspolitiken hämmade uppbyggnaden av industrin.(40) Denna fortsatte att präglas av små- och mellanstora företag för hemmamarknadsbehov samt ett fåtal exportinriktade storföretag. Industrin var anpassad efter jordbrukets behov.

Industrins andel av den samlade exporten pendlade under mellankrigstiden mellan 15–25 %. Hälften av denna export kom från 10 stora företag, bl a B&W, F L Smidth, Ford Motor och General Motor, Nakskov och Helsingør varv.(41) Efter en kort blomstringstid för industrin åren efter kriget drabbades även Danmark av en s k fredskris med våldsamt prisfall. Resultatet blev nedläggningar och inskränkningar, arbetslöshetssiffror på över 20 % och en "rensning" inom näringslivet – endast de mest bärkraftiga företagen överlevde. Detta medförde också att 30-talskrisen drabbade Danmark relativt lindrigt, snarare som en förlängning av 20-talskrisen än som en enstaka, djupgående kris.(42) Som en efterskörd till krigsspekulationen förekom det också i början på 20-talet flera bankkrascher.

Parlamentariskt motsvarades jordbrukets dominans av en långtgående förståelse hos alla partier för de jordbrukspolitiska kraven.

Den Radikale-Socialdemokratiska konstellationen från 1910-talet avlöstes i samband med den s k Påskekrisen 1920, då kungen genom ett icke-konstitutionellt förfarande avskedade regeringen och tillsatte en ämbetsmannaregering. Efter ett hot om generalstrejk från arbetarrörelsen fick denna regering lämna plats för en Venstreregierung, som satt till 1924.

En socialdemokratisk minoritetsregering åren 1924–26 baserade sin

politik på Odenseprogrammet, som innehöll en lång rad reformkrav inom det bestående systemets ramar. Stauning förklarade att "Regeringen kommer att föra en demokratisk samhällspolitik, genom vilken det tages hänsyn till alla landets näringsgrenar och till alla berättigade intressen i samhällslivet."(43)

Detta innebar bl a att regeringen var mycket aktiv för att försöka få slut på den stora arbetsmarknadsstriden 1925, då Dansk Arbejdsmandsforbund trots påtryckningar från DsF genomförde en omfattande strejk. Efter stridens slut visade det sig att regeringen hade förberett en provisorisk lag om strejklöslagen med hänvisning till lantbruksexporten. Resultatet blev ett omfattande missnöje bland arbetarna med "sin regering". Dessutom lämnade DAF samma år den fackliga samorganisationen DsF, och denna för den nordiska fackföreningsrörelsen ovanliga åtgärd visar också på de kvarvarande, starka motsättningarna mellan faglärde och ufaglärde arbetare i Danmark.

30-talskrisen drabbade också Danmark, men med en rad för landet särpräglade effekter. Krisen kom jämförelsevis sent till landet, beroende på att prisfallet på den internationella marknaden i första hand drabbade råvaror och inte färdigvaror.(44) Först 1931 märktes krisen inom både jordbruk och industri, och året 1932 slog krisen mycket hårt – i slutet på året var nära hälften av arbetsstyrkan arbetslös. Industri- och hantverkssektorn hämtade sig emellertid anmärkningsvärt snabbt, även om arbetslöshetssiffrorna under hela 30-talet fortsatte att vara höga – genomsnittet för perioden var 21 %.

För jordbruket gick emellertid återhämtningen långsammare. Produktionen sjönk fram till 1935, och först vid andra världskrigets utbrott var produktionen tillbaka vid 20-talets nivå. På det hela taget klarade sig emellertid även lantbruket jämförelsevis bra, vilket bidrog till att den utomparlamentariska krisrörelse, som svepte fram på landsbygden från 1930, Landbrugernes Sammenslutning (LS) blev ett övergående fenomen. Till detta bidrog också det s k Kanslergadeforliget 1933 mellan S/RV (i regeringsställning sedan 1929) och Venstre.

Bakgrunden till oroligheterna på landsbygden var de fallande spannmålspriserna från hösten 1930, som fick till följd att många bönder inte klarade halvårsamorteringarna i december. Antalet tvångsauktioner började skjuta i höjden, och med utgångspunkt i Randersområdet på Östjylland började en rörelse växa fram, "Randersbevægelsen", senare om döpt till Landbrugernes Sammenslutning.

Antalet tvångsauktioner ökade från omkring 300 år 1930 till omkring 1200 året därpå, för att nå ett maximum på omkring 2000 år 1932. Därefter höll antalet sig på ungefär 1000 fram till mitten av 30-talet, då mera "normala" förhållanden inträdde.(45) Men även om det var jäm-

förelsevis få fall som drevs till tvångsauktion, så var det många som kände sig hotade. LS blev snabbt en massrörelse, som under en period hade nästan 100 000 medlemmar, eller nästan 50 % av samtliga jordbruk i Danmark.(46)

Pedersen m fl beskriver stämningen på följande sätt:

”I nära anslutning till prisfallets monotont dräpande rytm spred sig Randersbevægelsen från socken till socken, från amt till amt. Dess anhängare angav högljutt tonen i den jordbruksekonomiska debatten genom att utnyttja den demokratiska rösträtten i andelsföretagen och genom inlägg i pressen och i den offentliga debatten och skapade därigenom en krismedvetenhet hos bönderna över hela landet. Dessa lät sig inte längre nöja med 'lantbruksliberalernas' 'väntan-på-bättre-tider'-hållning.”(47)

Ledningen av LS var knuten till storbönder och godsägare, och dess politiska tankegångar var starkt högerorienterade.(48) Man hävdade att lantbruket bekämpades och utsögs av alla andra näringar och klasser, och man önskade skapa en facklig organisation, som med utomparlamentariska medel skulle försvara lantbrukets intressen både mot arbetarnas och industrikapitalets organisationer. Dess kampmedel skulle vara produktionsstrejker och betalningsstrejker.(49)

Den snabbt växande rörelsen fick en rad effekter på de traditionella lantbruksorganisationerna och det politiska livet. Inför hotet om att LS skulle få inflytande över husmandsrörelsen gick De samvirkende danske Husmandsforeninger in i ett samarbete – en ”gemensam lantbruksfront” – med övriga organisationer i Lantbruksrådet 1932.(50) Dessutom var det uppenbart att den traditionellt liberalistiska hållning, som förenat alla lantbruksorganisationer och partier, och som också därigenom präglat det ekonomiskt/politiska tänkandet i landet, stod inför sitt sammanbrott. Under 30-talets första år, och med Kanslergadeforliget som slutgiltig bekräftelse, övergick det danska lantbruket från en fri till en reglerad näring. Detta innebar samtidigt att man avvisade LS-rörelsens krav på kamp mot andra samhällsgrupper, och erkände den samhällsekonomiska helheten – dvs att stadsnäringarna och de på dem baserade befolkningsgrupperna hade rätt till en egen självständig utveckling, vid sidan om lantbruket. Det var ett brott med hela den filosofiska tradition, där jordbrukets intressen hade varit den självklara utgångspunkten för varje samhällspolitiskt ställningstagande.(51)

Protesterna på landsbygden formulerade krav och uppfattningar som hade historiska traditioner, både från Oktoberforeningen af 1865 och Agrarbevægelsen från 1893. Under 30-talskrisen dyker alltså dessa tankegångar återigen upp i form av olika organisationer. Förutom LS fick också organisationen Jord, Arbejde og Kapital (JAK) under en kort period en stor tillslutning. Dess målsättning var att avskaffa räntan genom en

andelsorganisation, som skulle fördela nödpengar som räntefria lån, med säkerhet i jord eller produktionsmedel.(52)

Det är delvis mot denna bakgrund som man skall förstå varför jordbrukets traditionella organisationer och partier godtog de politiska förändringar som Kanslergadeforliget står som symbol för. Proteströrelserna hölls också noggrant utanför krislagstiftningen och de många organ, som tillsattes för att administrera denna.(53) Till saken hör också att en del av åtgärderna innebar ett tillmötesgående av LS, vilket bidrog till att ta udden ur rörelsen. Även om LS och JAK således inte fick något inflytande över den jordbrukspolitiska utvecklingen, så fick de vissa konsekvenser för den partipolitiska utvecklingen. 1934 bildades Det Frie Folkeparti ur LS, och denna partibildning bidrog till Venstres tillbakagång i valen under 30-talet.

Kanslergadeforliget innebar också början på en ny praxis för samhällets styrning. Både jordbruksintressena och arbetsmarknadens parter hade valt samförståndet före klasskampen, och staten växte nu fram som fördelnings- och regleringsinstrument. Exempel på åtgärder som vidtogs i denna riktning under första delen av 30-talet är Valutalagen och upprättandet av Valutacentralen (1932), som fick full kontroll över hela importen till Danmark, lantbruksregleringarna (1933) som vidtog en lång rad åtgärder från devalvering till olika försök att höja lantbrukspriserna, en omfördelning av skatterna mellan stad och land samt en lång rad regleringar på arbetsmarknaden med statlig lönereglering, forligmandsloven (1934) samt stora statliga investeringar i en utbyggnad av infrastrukturen (broar, vägar etc). Denna förändring av statens verksamhet administrerades efter hand av ett omfattande partssammansatt nät av kommittéer, utskott och råd.(54)

Att denna utveckling gick så snabbt berodde till stor del på att parterna var pressade av omständigheterna. Den ekonomiska kris, som tornade upp sig, framstod som omfattande, djupgående och varaktig. De länder, som jordbruksexporten var helt beroende av, tog till nya och långtgående medel för att skydda sig. Stora delar av jordbruket var hotade, liksom industrin och hantverket.

Venstre övergick under perioden från Systemskiftet till 30-talskrisen från att ha varit det stora borgerligt-demokratiska partiet till att bli ett rent agrarparti. Man förlorade de flesta rösterna man hade haft i städerna (främst till Radikale Venstre) men blev i gengäld ett starkt agrarparti som helt dominerades av den agrara småborgerligheten — gårdmännen. Partiet avvek från de flesta av motsvarigheterna i andra länder genom att ha den ekonomiska liberalismen som teoretisk grundval.(55) De hastiga förändringar, som partiets politik genomgick på kort tid i början på 30-talet, gjorde att väljarbasen reducerades. Till detta kom sedan de problem som

LS' agitation för utomparlamentariska aktioner och röstbojkott innebar för partiet, samt från valet 1935 konkurrensen från Det Frie Folkeparti.

Tabell 11:2. Styrkeförhållandet mellan de borgerliga partierna. (56)

	1920	1924	1926	1929	1932	1935	1939
Radikale V.	18,9	21,7	18,8	19,3	17,8	19,2	19,6
Kons. Folkep.	27,8	31,3	24,2	29,7	35,4	37,1	36,7
Venstre	53,3	47,0	47,0	51,0	46,8	37,1	37,5
Frie Folkep.						6,6	6,2

Förändringarna av de politiska förhållandena i städerna var inte lika omfattande under motsvarande tid. Det urbana småborgerskapet var på grund av den ekonomiska utvecklingens och industrialiseringens långsamma förlopp en relativt omfångsrik befolkningsgrupp. Hantverkarna, småhandlarna och de små företagsägarna stödde traditionellt Højre, och sedan Konservativ Folkeparti. De var antiliberala, och motsättningar i frågan om deras krav på trustlagar ledde omkring 1920 till en kortvarig partibildning, Erhvervspartiet, som hade högerradikala drag. Men i stort rymdes både städernas borgerlighet och småborgerlighet inom Konservativ Folkeparti, liksom det rymde både demokratiska och korporativa strömningar.(57)

I början på 30-talet gjorde sig antiparlamentariska synsätt gällande i Konservativ Ungdom, vars medlemsantal steg snabbt (från 13.000 år 1929 till 30.000 år 1935). 1930 bildades det danska nazistpartiet, DNSAP. Det blev aldrig något stort parti och kom inte in i folketinget förrän 1939, när de värsta krisåren var över.(58) Till skillnad från LS, Frie Folkeparti och JAK var KU och DNSAP huvudsakligen förankrade i städerna. De hade en medlems- och väljarbas som påminde om andra nazistiska och fascistiska partier – lägre tjänstemän, skikt ur borgerligheten och småborgerligheten, men även arbetare. Det utvecklades emellertid efter hand ett samarbete mellan DNSAP och Frie Folkeparti (från 1939 Bondepartiet). Grundvalen var kravet på "(släkt)blod på (släkt-)jord", (59) band som inte skulle få klippas av bara för att man hade kommit i ekonomiska vanskigheter på grund av krisen.

Det lyckades i allt väsentligt för de traditionella partierna att möta 30-talets ekonomiska kris och dess politiska följdverkningar. Venstre fick uppleva en kraftig tillbakagång, men samtidigt fortsatte socialdemokratins att växa. Denna utveckling fortsatte oavbrutet ända fram till 1935, trots konkurrensen från kommunistpartiet, som fick ett stort inflytande bland de arbetslösa under 30-talets första del. Grunden för socialdemokratins

växt var den övergång från klassparti till folkparti, som i Danmark till skillnad från t ex Norge började redan på 20-talet.(60)

De klassmässiga förskjutningarna under mellankrigstiden stämmer överens med förändringarna i den ekonomiska strukturen som vi här har beskrivit – med en "frysning" av strukturen under 20-talet och relativt omfattande förändringar under 30-talet.

Tabell 11.3. Klasstrukturen i Danmark 1921 och 1940, samt Sverige 1930. Procent. (61)

Klasser och skikt	1921	1930	1940
Borgarklassen	1,5	1,3 (2)	1,4
Borgerliga skikt	2,8	2,4 (2)	2,8
Småborgerlighet	33,4	31,4 (31)	26,0
Mellanskikt	9,9	11,0 (10)	11,7
Arbetarklass	39,2	38,6 (48)	47,7
Hemarbetande medlem.	13,2	15,3 (7)	10,4

De viktigaste förändringarna mellan 1930 och 1940 gäller småborgerligheten och arbetarklassen. För småborgerligheten påbörjades under denna period den decimering som fortsatt fram till idag, dock med ett jämförelsevis långsamt förlopp fram till 1960-talet, då den stora utslagningen kom. Det som förhindrade en mer omfattande tillbakagång för lantbruket under 30-talet var dess centrala position i den danska ekonomin och politiken.

"Dessutom har andelsorganisationerna stärkt det agrara småborgerskapet . . . Dessa organisationer kan sägas representera en vertikal integration av produktion och distribution av livsmedel, som i hög grad styrs av råvaruproducentintressen – till skillnad från många andra länder där kapital tränger in från handels- eller industri-sektorn och dominerar lantbruksproducenterna. I ljuset av att lantbruket stod för c:a 80 % av exporten från Danmark omkring 1930 förstår man att denna sektor har haft vital betydelse för alla klasser, och att andelsorganisationerna med den form av sammanknytning mellan leverantör – upparbetnings- och exportverksamhet som de utgör, har utgjort en viktig bastion för den agrara småborgerligheten."(62)

Arbetarklassens ökning under perioden avspeglade tillväxten inom industrin och hantverket, som nu på allvar började konkurrera med lantbruket om att vara den ledande näringsgrenen. Men trots denna utveckling fortsatte små och mellanstora företag att dominera industrin – nästan hälften av arbetarna var anställda i företag med mindre än 20 anställda. Industrierbetarnas andel av alla yrkesverksamma ökade från 1/5 till 1/4 under 30-talet. Men fortfarande efter kriget var mer än 1/5 av

arbetarna anställda i företag med småborgerliga produktionsförhållanden, och mer än 4 av tio i småföretag.

Följande jämförelse med Sverige ger en uppfattning om skillnaderna vad gäller storindustrins utbredning.

Tabell 11.4. Företag och arbetare i Danmark och Sverige inom industri och gruvsdrift, fördelat efter antalet arbetare, i procent (1935) (63)

<i>Antal arbetare</i>	<i>Danmark</i>		<i>Sverige</i>	
	Företag	Arbetare	Företag	Arbetare
6–100	94,7	57,2	94,6	41,8
101–	5,3	42,8	5,4	58,2

Andersen gör följande sammanfattning av skillnaderna mellan de båda länderna:

”Detta (att storindustrin framstår som mera utvecklad i Sverige) kommer till uttryck i att det svenska borgerskapet i omfång inte är större än det danska, men detta uppvägs av att det kapital som det svenska kontrollerar är större och mer koncentrerat, varigenom det svenska borgerskapet, speciellt industriborgerskapet, har en starkare position i förhållande till de dominerande klasserna, vartill småborgerligheten räknas. På motsvarande sätt innebär skillnaderna att den svenska arbetarklassen traditionellt har haft en större kärna av egentliga industriarbetare, med härav följande konsekvenser organisationsmässigt och ideologiskt, vilket kan ha medverkat till att ge den svenska arbetarklassens organisationer en mera oavhängig position i förhållande till småborgerligheten.”(64)

Från krigskris till samhällskris: 1945–1975

Ockupationstiden innebar för Danmark ännu en period av ”frusen” produktionsstruktur. Man strävade efter att bibehålla näringslivets utseende från förkrigstiden med avseende på kapitalstruktur, företagens storlek och produktionens inriktning. Den utveckling som industrin hade genomgått under 30-talet avstannade igen.(65)

Däremot genomgick landets ekonomi många andra förändringar som krigsekonomi. Både import och export koncentrerades till ett enda land, Tyskland, som 1944 svarade för 80 % av både Danmarks import och export.(66) Den tyska utplundringen av Danmark skedde formellt sett på ett prydligare sätt än i de flesta andra ockuperade länderna. Den danska riksbanken öppnade ett ”værnemagtskonto” med vars medel tyskarna rundhant betalade för danska varor. Det stora hindret både för industri och jordbruk var begränsningen av råvaruimporten. Den bestod nästan uteslutande av varor till de industrier som blev en del av den tyska rust-

ningsindustrin. Lantbruket behövde framför allt säd och fodervaror, som man nu istället tvingades framställa själv. Genom statlig reglering fördubblades sädpriserna, vilket missgynnade husmännen samtidigt som det lade grunden för de övervinster som gårdmänden och storbönderna kunde tillgodogöra sig under krigsperioden. Det var en utveckling som hotade att få stora konsekvenser – inflation, ekonomisk och social omfördelning mellan stad och land – och som bejakades av organisationer som t ex LS.(67) Så småningom sattes dock fasta priser på en rad lantbruksprodukter. Som helhet innebar ockupationen för lantbruket att produktionen föll markant, samtidigt som intäkterna ökade lika markant.

Samma mönster upprepades inom industrin; produktiviteten minskade, men på grund av höjda priser ökade trots detta intäkterna. I båda fallen var det folkets levnadsstandard som drabbades av utvecklingen. Real-lönen låg under hela perioden under 1938 års nivå, samtidigt som speciellt livsmedelspriserna höjdes.(68) Den nya samhällssyn som blev resultatet av Kanslergadeförslaget 1933 förstärktes i vissa avseenden under perioden. Socialdemokratin och fackföreningsrörelsen accepterade långtgående försämringar av arbetarnas arbets- och levnadsförhållanden. Strejklöshetsunderstöd förvägrades arbetare som inte ville resa till Tyskland eller Norge.(69) Socialdemokraterna röstade för illegaliseringen av DKP 1941 och kritiserade kommunisterna för deras arbete i motståndsrörelsen.

Danmark var ett av de länder som vid krigsslutet visade sig vara minst skadat. Men trots en i huvudsak intakt produktionsapparat och ett fungerande jordbruk, kunde landet inte utnyttja den internationella situationen på samma sätt som t ex Sverige. Råvarubristen var skriande, maskinparken nerkörd och föråldrad. Både jordbruks- och industriproduktionen hade uppehållits på konstlad väg, utan yttre konkurrens och med en påtvingad inriktning som gjort delar av industrin till kuggar i den tyska krigsmaskinen.

Politiskt fick krigsperioden flera konsekvenser. Efter hand vidgades klyftan mellan de politiker, som valde att fortsätta administrera samhället under ockupationen och motståndsrörelsen med Frihetsrådet som ledande organ. Det resulterade vid krigsslutet i en övergångsregering där både de gamla politikerna och Frihetsrådet var representerade.(70) Vid folketingsvalet på hösten 1945 återskapades dock det gamla politiska mönstret. Den viktigaste förändringen var att socialdemokratin förlorade 18 mandat, medan kommunisterna vann 15 nya till de tre de hade från valet 1939. Bidragande till de kommunistiska framgångarna var det socialdemokratiska agerandet under kriget, inte minst inom fackföreningsrörelsen, kommunisternas arbete i motståndsrörelsen samt Sovjetunio-

nens prestige efter kampen mot fascismen. Även Venstre gick framåt i valet, medan Konservativ Folkeparti förlorade.

Danmark blev det enda nordiska land där en borgerlig regering fick leda övergången från krigs- till fredssamhälle.(71) Socialdemokratins förluster var såpass stora att en kombination av S plus RV inte kunde få nytt förtroende, och det fanns inte någon parlamentarisk majoritet för arbetarpartierna. Istället blev det en venstre-regering, med passivt stöd från de konservativa och radikalerna, som kom att sitta åren 1945–47. Ändå kan man säga att arbetarklassen under just dessa år var på offensiven. Levnadsvillkoren hade försämrats under de hårda krigsåren, arbetslösheten ökade snabbt efter det tyska sammanbrottet och den antifascistiska kampen medförde en allmän radikalisering. Denna utveckling förändrades helt efter valet 1947 – socialdemokratien vann tillbaka sina mandat från kommunisterna och kom i regeringsställning men tvingades föra en defensiv politik under påverkan av en nationell och internationell högervind.(72)

Socialdemokratins återuppbyggnadsprogram, formulerat i "Framtidens Danmark" från 1945, utgick ifrån att krigsslutet skulle efterföljas av en ekonomisk kris på samma sätt som efter det första världskriget. Programmet centrerades kring en full sysselsättning, som skulle uppnås genom en kombination av konjunkturpolitiska – och strukturpolitiska medel. Vägen gick inte över större centralisering och monopolisering utan en reetablering av en fri konkurrens mellan en mångfald mindre enheter.(73)

Den ekonomiska krisen uteblev emellertid, och efterkrigstiden visade på nytt hur speciellt påverkad den danska ekonomin är av internationella förhållanden genom utrikeshandelns betydelse, lantbrukets dominans, bristen på råvaror och den hemmamarknadsorienterade, av små och medelstora företag uppbyggda industrin. Faktorer som kom att få betydelse för landet var Marshallhjälpen, Koreaboomen och bildandet av EFTA, EF och NATO.

Ekonomiskt kan efterkrigstiden för Danmarks del grovt indelas i tre perioder.(74) Den första perioden, 1945–1950, för i många avseenden landets ekonomi och produktion tillbaka till förkrigstidens nivå, efter de stillastående krigsåren. Den andra perioden, 1950–1957, präglas av de misslyckade försöken att förändra och anpassa industri och lantbruk till de nya internationella marknaderna, och den innebär en stagnation trots allmän högkonjunktur. Den tredje perioden, från 1957/58 och fram till krisen 1974/75, uppvisar däremot en drastisk förändring i förhållande till den tidigare utvecklingen.

Periodens hastiga förlopp tillsammans med dess djupgående konsekvenser, ekonomiska, sociala, klassmässiga såväl som politiska och

ideologiska, bildar bakgrunden till vår studie av Glistrups Fremskridtsparti.

1945–1950

Trots krigets relativt lindriga följder blev omställningen för Danmark från krigs- till fredsproduktion svår. Både för lantbruket och industrin innebar övergången att man gick från en inhemskt skyddad och konstlad produktion till en internationell marknad som fungerade på delvis annorlunda betingelser än under förkrigstiden.(75) Dessutom led både lantbruk och industri av samma svagheter – en nedsliten produktionsapparat, akut brist på råvaror samt avsaknad av valuta att bekosta råvaruimport med. Lantbruksexporten kunde inte avhjälpa detta problem som förut, framför allt med anledning av Englands hårda och för Danmark ofördelaktiga handelspolitik.(76)

Dessa problem med att få igång en ekonomisk utveckling delade Danmark med en rad andra länder, även om Danmark på grund av sin näringsstruktur var extra drabbat. Därför var det också naturligt att Danmark accepterade den så kallade Marshallhjälpen, som från amerikansk sida hade såväl ekonomiska, ideologiskt/politiska som militärstrategiska grundvalar. Som en följd av hjälpen kunde Danmark bli att minska underskottet i betalningsbalansen, importera råvaror och förnya maskinparken, både inom jordbruk och industri.(77)

För lantbrukets del medförde detta en omfattande mekanisering, som återigen gjorde jordbruksprodukterna konkurrenskraftiga på världsmarknaden, men samtidigt skedde en omfattande minskning av arbetsstyrkan inom lantbruket.(78) På grund av industristrukturen ledde Marshallhjälpen inom industrin och hantverket inte till den omstrukturering till fördel för större enheter som var avsedd (och som skedde i andra länder). Hjälpen fördelades istället mera jämnt över hela företagsbeståndet och blev därmed en strukturbevarande faktor.

Marshallhjälpen var förbunden med en rad krav, varav ett innebar en liberalisering av den internationella handeln. Men det gällde bara industrin, inte lantbruket. Detta drabbade den danska ekonomin genom industrins jämförelsevis sämre konkurrenskraft. Samtidigt minskade räntabiliteten inom jordbruket, och på 50-talet började jordbruksbefolkningen följa efter lantarbetarna in till städerna.

Ett annat krav, som var förbundet med Marshallhjälpen, var att motagarländerna i en annan utsträckning än dittills måste planera sin ekonomi. Det fanns en enighet över partigränserna om nödvändigheten av en ekonomisk styrning, men åsikterna om medlen för denna skiftade.

Under Venstreregeringen 1945–47 lades betoningen på att avskaffa krigsrestriktionerna, medan den socialdemokratiska regeringen 1947–50 återigen betonade planmässigheten, bl a genom att tillsätta en ekonomiminister som samordnare av riktlinjerna för den ekonomiska politiken.(79)

Den högkonjunktur, som det danska näringslivet upplevde genom Marshallhjälpen, blev emellertid kort. Landets bytesförhållande drabbades av flera allvarliga bakslag. England skrev ned pundet 1949, och Koreakrigets utbrott året efter följdes av kraftiga prisstegringar på råvaror och industriprodukter. Men trots detta hade Danmark omkring 1950 genomgått en så kraftig ekonomisk utveckling att krigstidens restriktioner kunde börja avvecklas. Samtidigt spreds åter liberala tankegångar bland politiker, med krav på återgång till 1920-talets ekonomiska principer. Indirekt blev den socialdemokratiska regeringen fälld som en följd av dessa stämningar 1950.(80) Liberalismen framstod åter som en möjlig och praktisk politik.

1950–1957

Under denna period blev det alltmer uppenbart att landets näringsliv måste genomgå stora strukturella förändringar. Den internationella högkonjunkturen gynnade naturligtvis även Danmark, men jämfört med de flesta andra europeiska länder (utom England)(81) var den ekonomiska tillväxten anmärkningsvärt låg. Landet saknade en exportinriktad industrisektor, och lantbrukets strategiska roll för valutabalansen snarare avtog än ökade, trots ökad produktion och mekanisering. Konkurrensen från andra jordbruksländer blev betydligt hårdare än under perioden omedelbart efter kriget, samtidigt som efterfrågan på lantbruksprodukter ökade mycket långsamt i västeuropa. Till detta skall läggas att landet ända sedan krigsslutet hade en svag valutareserv och begränsade möjligheter att låna upp pengar utomlands för inköp av råvaror och industriprodukter. Sammantaget kan man säga att Danmark drabbades maximalt av en kombination av ogynnsamma faktorer jämfört med andra västeuropeiska länder som under denna period var mitt uppe i sin efterkrigsutveckling.

Detta gjorde att betalningsbalansen ställdes i centrum för den danska politiken under perioden, under skiftande men genomgående parlamentariskt svaga regeringar.

Eftersom de "traditionella" lösningarna på betalningsbalansproblem är en stram finanspolitik, kamp mot lönehöjningar och ett accepterande av relativt höga arbetslöshetssiffror, blev dessa element viktiga hörnstenar i

regeringspolitiken 1950–53. Regeringen bestod av den politiskt unika kombinationen Venstre och Konservative Folkeparti, och kan ses som det parlamentariska uttrycket för den borgerliga offensiv som präglade Danmark från strax efter krigsslutet till slutet på 50-talet. Denna borgerliga offensiv fortsatte under den socialdemokratiska minoritetsregeringen 1953–57, och den politiska utvecklingen under denna tid påminner i flera avseenden om den första socialdemokratiska regeringen 1924–26. Den genomsnittliga arbetslösheten låg på omkring 10 %, en nivå som reproducerades genom landsbygdsbefolkningens minskning. Arbetstakten inom industrin höjdes i samband med den begynnande centraliseringen och koncentrationen av kapital och företagsenheter, samtidigt som det drevs en hård linje från arbetsköparna mot lönekrav. Den socialdemokratiska regeringen, politiskt beroende av Radikale Venstre, blev klämd mellan en borgerlig offensiv och militanta fackliga aktioner (strejker, arbetslöshetsaktioner). En strukturpolitik var politiskt omöjlig, en betalningsbalanspolitik socialt orättfärdig.(82) Resultatet blev att socialdemokratien återigen upphöjde ett medlingsförslag till lag, trots att det hade avvisats av arbetarna i en omröstning.

1957–1975

Under 50-talets sista hälft och speciellt under 60-talet genomgick Danmark en ekonomisk expansion som ledde till omfattande förändringar. Det är rimligt att betrakta perioden som landets "andra industrialiseringsperiod."(83) På samma sätt som den föregående periodens stagnation och bibehållna ekonomiska struktur hade sin grund i en rad samverkande, ofördelaktiga faktorer, så vändes nu en rad yttre och inre faktorer till fördel för en snabb och omfattande ekonomisk utveckling.

Internationellt gynnades Danmark av bland annat sänkta råvarupriser, samtidigt som exportvarupriserna förblev desamma. Marknaden för exportindustrin ökade dessutom genom de nya marknadsbildningarna. Återupprättandet av det internationella valutasystemet underlättade upplåning utomlands och utländska investeringar i Danmark.(84) Allt detta skedde samtidigt med ett ytterligare uppsving i den internationella högkonjunkturen, och Danmark fördes på allvar in i en internationell arbetsdelning (bortsett från lantbruksexporten), vars förutsättningar vi tidigare har beskrivit. Knudsen formulerar förutsättningarna på följande sätt:

"Den danska exportindustrin var . . . i stort sett hänvisad till att *expandera innanför 'hålen'* i en redan existerande internationell arbetsdelning på världsmarknaden – vilket naturligtvis hänger intimt samman med det danska kapitalets dittillsvarande struktur och ringa koncentrationsgrad, och den allmänna bristen på råvaror. Här-

igenom tvingades den danska exportindustrin in i en underleverantörsroll på världsmarknaden, men i en viss utsträckning också i en roll som leverantör av specialprodukter och 'know-how'." (85)

Politiskt gynnades utvecklingen av att det under perioden 1957–1960 satt en regering som har kommit att kallas "Danmarks mest företagsvänliga regering." (86) Valet 1957 gav flera ovanliga resultat. Den regering som bildades var den första sedan kriget som hade parlamentarisk majoritet, vilket gjorde den mera handlingskraftig än tidigare. Det var också första gången som kombinationen Socialdemokratiet – Radikale Venstre – Retsforbund utgjorde regering; Retsforbundet hade tidigare med sin extrema ekonomiska liberalism stått nära Venstre och Konservative. (87) Denna regering inledde en offensiv reformpolitik, baserad på ett kraftigt ökat statligt engagemang (huvudsakligen i form av investeringsstöd), som aktivt bidrog till de omfattande strukturförändringar som landet genomgick under perioden. Vilka faktorer som orsakade den förändrade inställningen, framför allt bland de borgerliga partierna, till den statliga aktiviteten är svårt att avgöra. För socialdemokratin var det fråga om att genomföra en politik som man redan dragit upp riktlinjerna för omedelbart efter kriget, och som man efter arbetaraktionerna i samband med löneförhandlingarna 1956 var angelägen att genomföra. (88) För borgerligheten, och framför allt industrikapitalet, stod det efter den otillfredsställande utvecklingen under 50-talets första del klart att en ny industrialiseringsprocess var nödvändig.

Om Danmark kom med i EEC, vilket var det allmänna målet, skulle lantbrukets ställning visserligen inte försämrats, men industrin skulle med sitt dåvarande utseende i stor utsträckning utkonkurreras. Vissa sektorer skulle således gynnas av att de strukturella förändringarna inte genomfördes.

Detta gav upphov till en splittring inom borgerligheten. Denna splittring, den tvekan och den defensiva hållning som den gav upphov till, avlöste den offensiv på flera plan som borgerligheten genomfört gentemot arbetarklassen sedan strax efter kriget. Följden blev under hela perioden (med skiftande regeringar som visserligen de flesta leddes av socialdemokratin men som satt på olika betingelser), en ekonomisk och politisk utveckling grundad på samma sorts klassarbete som framför allt präglade den svenska efterkrigsutvecklingen. (89)

Följderna av denna samhällsutveckling blev genomgripande. Det blev bl a möjligt att säkra en hög sysselsättningsnivå, öka investeringarna och kraftigt höja reallönerna. Statsapparaten utvidgades till en nivå där den stod för mer än hälften av nationalprodukten. Byggnadssektorn och jordbruket subventionerades kraftigt. Detta medförde att industrin ersatte jordbruket som den viktigaste exportnäringen, och att jordbruket över-

levde endast på grund av den statliga subsidiepolitiken. Inom industrin växte det fram en ny form av mellanstora företag som utnyttjade nischer i den internationella arbetsdelningen. De var ofta baserade på avancerad teknologi, och de blev en viktig del av exportindustrin. Småindustrin och hantverket genomgick visserligen en utslagningsprocess, men den var under perioden inte så omfattande som i andra länder under motsvarande strukturomvandling. Den offentliga sektorn växte däremot snabbt, kanske snabbare än i något annat land.

Dessa förändringar medförde också omfattande klassmässiga förskjutningar. Lantbrukets arbetskraft halverades, industrins ökade med 1/4 och de offentligt anställda blev den största lönearbetarkategorin.(90)

Lantbruket, som under 50-talet huvudsakligen försökt lösa produktivetsproblemen genom en mekanisering och avveckling av lantarbetarstyrkan, stod snart inför nya problem. Mekaniseringen nådde den nivå där den inte längre var effektiv — eftersom man inte använde stordriftsfördelar. Därefter började rationaliseringen och den gradvisa koncentrationen inom jordbruket.

Tabell 11.5. Antalet lantbruksegendomar 1960 och 1973 per enheter. (91)

<i>Enhetsstorlek</i>	<i>1960</i>	<i>1973</i>	
0,55 — 4,9 ha	37.140	15.040	— 22.100
5,0 — 9,9 ha	54.346	16.214	— 28.132
10 — 14,9 ha	32.671	21.719	— 10.952
15 — 19,9 ha	21.870	17.416	— 4.454
20 — 29,9 ha	26.612	23.636	— 2.976
30 — 49,9 ha	17.087	19.266	+ 2.179
50 — 99,9 ha	5.123	7.923	+ 2.800
100 — ha	1.227	1.786	+ 559
Samtliga	196.076	133.000	— 63.076

Efter att under första delen av 1900-talet ha hållit sig relativt konstant, och fortfarande 1960 ha legat på samma nivå som 1920, så förändrades strukturen radikalt. Var tredje lantbruk försvann på lite mer än tio år.(92) Omkring 80 % av dessa var husmændsbruk. De som hade brukat dessa övergick antingen till annat yrke eller slutade på grund av ålder, sjukdom eller död. För dem som blev kvar på husmændsbruken blev yrkeskombinationen alltmer utbredd.

Utvecklingen inom lantbruket visade nackdelarna för ett land med att vara beroende av en oproportionerligt stor jordbrukssektor. Från att ha varit garanten för landets välbefinnande under slutet på 1800-talet och första

delen av 1900-talet blev lantbruket under efterkrigstiden snarare en belastning. Knudsen anser att:

"... den mekanisering och strukturiomläggning som det danska lantbruket har genomgått sedan det andra världskriget har inte haft någon 'expansiv' karaktär, utan den måste tvärtom ses som ett uttryck för en anpassning till stagnerande avsettningsmöjligheter och relativt fallande priser på lantbruksprodukter."(93)

Denna anpassning har, trots ökad produktivitet och ökad export, skett till stor del genom lagändringar och en omfattande statlig subventionspolitik.(94) Inte heller Danmarks inträde i EG har medfört några avgörande förändringar för lantbrukets ställning.

Industrins tillväxt skedde i enlighet med landets speciella betingelser; de tre mest expansiva industrigrenarna var livsmedelsindustrin (nära förbunden med lantbruket), byggnadsindustrin (föremål för mycket omfattande statliga satsningar) samt den egentliga produktionsmedelsindustrin. Av dessa var byggnadsindustrin en utpräglad hemmamarknadsindustri och kan inte sägas ha bidragit till den ökade industriexporten.(95)

Koncentrations- och centraliseringsprocessen inom dessa industrigrenar uppvisar visserligen inre motsägelsefulla tendenser, men sammantaget klarade sig småindustrin jämförelsevis bra och framförallt stärktes och utvecklades det mellanstora kapitalet.

Industrialiseringsvågen innebar dessutom en geografisk spridning, som motverkade den tidigare så dominerande centraliseringen till huvudstadsområdet. Som en följd av statligt agerande och ekonomiskt gynnsamma faktorer förändrade denna utveckling snabbt den danska industrins geografiska mönster.(96)

Tabell 11.6. Arbetare inom industrin i huvudstadsområdet. Andel av hela landet. Procent. (97)

1938	1949	1958	1965	1969
54,3	49,2	46,2	36,7	32,2

Hantverket och småindustrin drabbades av koncentrationen och centraliseringen, men olika branscher utvecklades i olika riktningar. De klarade sig bäst som växte upp under de expansiva danska industribranscherna och antingen koncentrerade sig på special- och kvalitetsprodukter eller fungerade som underleverantörer till de stora företagen. Däremot förekom en tillbakagång för de traditionella hantverksgrupperna, inte minst butikshantverksföretag. Jämfört med den agrara småborgerligheten, som genomgick en dramatisk minskning, var utslagningen av den urbana delen inte så omfattande. Men det faktiska eller upplevda hot som 60-talets

Tabell 11.7. Aktiva yrkesutövare i vid mening fördelade på klasser osv. (100) Relativ fördelning. Procent.

	1901	1911	1921	1930	1940	1950	1960	1965	1970	1975
Arbetarklassen	37,6	38,8	40,1	40,2	43,2	44,4	45,0	44,5	44,1	41,3
— lantbruk	12,8	12,1	10,7	9,8	8,5	6,7	4,5	2,7	1,2	
— övriga	24,8	26,8	29,4	30,4	34,6	37,7	40,5	41,8	42,8	
Mellanskikt	8,9	10,9	15,2	16,1	18,9	22,7	28,0	33,2	38,8	44,4
Företagare	29,1	27,9	25,2	23,6	22,5	22,6	21,0	18,6	15,5	13,4
— lantbruk	14,2	14,5	12,7	11,8	10,8	10,0	9,1	7,5	5,5	4,6
— övriga	14,9	13,4	12,5	11,8	11,7	12,6	12,0	11,1	9,9	8,8
Famllönarb.	3,9	3,2	4,0	3,6	2,7	2,1	1,3	0,9	0,3	0,2
Rev. i tjänst	13,4	12,5	10,1	10,7	8,2	5,5	3,2	1,9	1,1	0,6
Famrev hemma	7,1	6,6	5,3	5,9	4,5	2,6	1,5	0,9	0,2	0,0
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

utveckling innebar för den stadsbaserade småborgerligheten var ändå så starkt att det i början av 70-talet bidrog till den politiska revolten.

Men detta hot kom inte bara från den ekonomiska utvecklingen och konkurrensen från de stora företagen. Även de omfattande förändringar, som de statliga apparaterna genomgick, blev snabbt ett liknande hot. De statliga utgifterna fördubblades under 60-talet, med den största ökningen förlagd till åren omkring 1970. Skattetrycket ökade på motsvarande sätt och var 1972 det högsta i Europa. Den offentliga sektorns andel av nationalinkomsten blev under dessa år större än industrins och den blev därmed landets "huvudnäring." (98)

Detta medförde en stor belastning på småföretagare (småborgare och småkapitalister) genom t ex oms, moms, källskatt och ATP, samt inte minst ett kraftigt utökat skrivbordsarbete som fick läggas på en redan lång arbetsdag. (99)

I tabell 11:7 (föregående sida) finns en översikt över de klassmässiga förändringarna under 1900-talet där vi har ringat in småborgerlighetens utveckling under efterkrigsperioden.

Under den första delen av den ekonomiska expansionsperiod, som varade från 1958 till dess att krisen slog igenom 1974, administrerades landet av regeringar som hade olika sammansättning men med Socialdemokratiet som den dominerande kraften. Regeringsmaktens partipolitiska bas försköts samtidigt hela tiden åt vänster: från "trekantsregeringen" (1957–60) till en traditionell socialdemokratisk-radikal kombination (1960–64), därefter en socialdemokratisk minoritetsregering med huvudsakligen radikalt samt folksocialistiskt stöd (1964–66), och slutligen det "röda kabinettets" tid (1966–68) då det för första gången förlåg parlamentarisk majoritet för vänstern. Politiskt/ideologiskt medförde denna utveckling bland annat att de borgerliga partierna fick lättare att enas och slutligen kunde konstituera ett politiskt block. (101)

De flesta väntade sig förmodligen en annan regeringspolitik efter 1968 än den som faktiskt blev förd. Samarbetet mellan Socialdemokratiet och SF blev en belastning för båda parter och slutade med nyval, varefter landet fick sin första borgerliga block-regering (Venstre, Konservative och Radikale – VKR). Eftersom den förra regeringen kan sägas ha accelererat den mycket snabba och omfattande utbyggnaden av den offentliga sektorn, kunde man ha förväntat sig en ny regeringspolitik som knöt an till äldre tiders liberala och antistatliga hållning.

De förhoppningar som ställdes på VKR-regeringen uppfylldes emellertid inte – snarare tvärtom. Utbyggnaden av den offentliga sektorn fortsatte. Skatters och avgifters andel av BNP var vid regeringens tillträde 33 %. När den avgick 1971 hade andelen höjts till 44 % – en internationellt sett hög siffra. (102) Konservative Folkeparti hade gått till val på

parollen "Pengarna ligger bäst i medborgarens ficka". Under VKR-regeringens tid var det den konservative Poul Møller (finansminister) som nådde längre ner i medborgarnas fickor än någon tidigare.(103)

I valet 1971 slog detta förhållande tillbaka på de borgerliga partierna, och VKR-blocket gick tillbaka till ungefär samma siffror som 1966.

Tabell 11.8. Valresultaten 1966–1971. Procent.(104)

	1966	1968	1971
Socialdem.	39,2	34,2	37,2
VKR	45,3	54,0	46,7
Vänsterpartier (DKP, SF, VS)	11,7	9,1	12,1

Resultatet blev en ny socialdemokratisk minoritetsregering. Det blev således även i Danmark socialdemokratin som i regeringsställning kom att administrera folkomröstningen om inträde i EF. Den ägde rum en vecka efter den norska omröstningen, och den gav upphov till en politisk strid som i Norge, även om dess karaktär var annorlunda. Argumenten var ungefär desamma i de båda länderna; jäsidan underströk den ekonomiska nödvändigheten av medlemskap, både för jordbruket och för industrin, och samhörigheten med de andra europeiska länderna även i andra avseenden. Nejsidan ansågs sig slå vakt om landets självständighet, som både ekonomiskt och politiskt skulle hotas i och med ett inträde.

I likhet med det norska fallet delade EF-frågan även den danska befolkningen både klassmässigt och geografiskt. Den stora skillnaden var att medan majoriteten av landsbygdsbefolkningen i Norge var emot ett inträde så var samma majoritet i Danmark för. Detta avspeglar i det danska fallet lantbrukets extrema avhängighet av exportmarknaden, och då speciellt de europeiska länderna (varav BRD och England tillhörde EF). Medan man i Danmark räknade med att lantbruket skulle klara sig mycket bra på den europeiska marknaden, var det uppenbart att det norska lantbruket till stor del skulle avvecklas som ett resultat av ett medlemskap.

Den danska arbetarklassen var i betydligt större grad motståndare till inträde än den norska.(105) Den danska socialdemokratins ledning visade sig också vara mera överseende med motståndarna inom sina egna led. Samförståndet mellan socialdemokratins politiska och fackliga ledning å ena sidan och industrins företrädare, framför allt då storindustrins, å den andra var gemensamt för de två länderna. Därtill kom att i Danmark lantbrukets organisationer var för medlemskap. I Danmark var motståndarna i majoritet i huvudstadsområdet medan jaröstandet fick en allt

större majoritet ju mindre tätbefolkade valområdena blev. Som vi tidigare har framhållit, var mönstret exakt omvänt i Norge.

Resultatet i den danska omröstningen blev 63,3 % jaröster mot 36,7 % nej röster. Vi återkommer längre fram till de danska och norska folkomröstningarna, och nöjer oss här med att konstatera, att för Danmarks del kom folkomröstningsstriden att bli en del av den politiska situation som bäddade för missnöjesvalet 1973.

Intrådet i EF fick inga omedelbara strukturella konsekvenser för vare sig lantbruket eller industrin. För lantbrukets del fortsatte utslagningen av mindre enheter under 70-talet i ungefär samma takt under hela perioden, en takt som var betydligt lugnare än på 60-talet. Anpassningen till EF blev mindre dramatisk än en motsvarande norsk skulle ha blivit. Det danska lantbrukets långsiktiga strukturella problem löstes emellertid inte av intrådet i EF, möjligen sköts verkningarna ett tiotal år framåt i tiden.

Inte heller för industrin innebar medlemskapet några avgörande förändringar. Man kan snarare tala om att förutsättningar för sådana förändringar skapades, förutsättningar som emellertid till stor del blockerades av det lilla och medelstora kapitalets styrka. Politiskt motsvarades denna styrka av den kris som under andra hälften av 70-talet har handlingsförlamat det politiska livet.

EF-inträdet fick däremot konsekvenser för konsumenterna när priserna på livsmedel höjdes till övriga EF-länders nivå. Till detta skall så läggas konsekvenserna av den snabbt utbyggda offentliga sektorn, nya sociala reformer och omorganiseringen av utbildningen. Resultatet blev ett snabbt ökat skattetryck, prishöjningar och stigande inflation (som bl a orsakades av den kraftiga värdestegringen på fast egendom sedan början av 60-talet med åtföljande spekulation).(106)

Reaktionerna på denna utveckling, som främst drabbade arbetarklassen, men som även småborgerligheten och stora delar av mellanskikten fick vidkännas, ställde den socialdemokratiska minoritetsregeringen i en svår situation. Å ena sidan blev man tvungen att dämpa pris- och skatteutvecklingen, å andra sidan kunde man bara göra det genom att skära ned på framför allt de sociala utgifterna. I det läget enades Socialdemokratiet och Socialistisk Folkeparti om ett sparprogram som förutom sociala nedskärningar även innehöll ett bostadspolitiskt program, som bland annat innebar ingrepp i villaägarnas förmåner. På grund av villaboendets utbredning i Danmark drabbades även jämförelsevis stora delar av arbetarklassen. Sparprogrammet blev den direkta utlösande orsaken till den socialdemokratiska regeringens fall, och högersocialdemokraten Erhard Jacobsen lämnade partiet och bildade ett nytt parti – Centrumdemokraterna. Jacobsen hade länge gjort sig till tolk för en kritik mot socialdemokratiens "fortlöpande vänstervridning."(107)

Glistrups Fremskridtsparti förekom för första gången i en opinionsundersökning i januari 1973 och erhöll ett par procent. En månad senare var siffran 21 procent.(108) Uppslutningen kring Glistrup under våren och sommaren 1973 var ett av flera tecken på att en ny politisk situation höll på att växa fram. Här kunde man för första gången skönja den konjunktur som skulle kasta Danmark in i en djupgående ekonomisk, politisk och ideologisk kris.

Glistrup spelade framför allt på skattetröttheten och utväxten av den statliga byråkratin/offentliga sektorn samt på misstron mot de etablerade ("gamla") partierna och deras sätt att styra. Jacobsens splittring av socialdemokratin speglade krisen inom denna, mellan en del som accepterar mera renodlade borgerliga lösningar på de ekonomiska frågorna och huvuddelen, vari en partivänster hade aktiverats under EF-striden. För flertalet var den traditionella lojaliteten med partiledningen avgörande i valet mellan Erhard Jacobsen och Anker Jørgensen.(109) Om man enbart betraktar decembervalet 1973 som uttryck för en politisk kris framstår resultatet som synnerligen obegripligt. Fremskridtspartiet blev det näst största partiet, Socialdemokratiet gick tillbaka med över 12 procent, antalet partier representerade i folketinget fördubblades (från 5 till 10), det högsta antalet sedan 1920.

Valresultatet löste inte den parlamentariska krisen. Den socialdemokratiska regeringen avlöstes av en Venstre-minoritetsregering. Den representerade endast 12 procent av rösterna och var helt beroende av de andra borgerliga partierna, till vilka Centrumdemokraterna sällade sig, medan Fremskridtspartiet försattes i en självvald politisk karantän.

Venstre-regeringen försökte lösa de kristendenser, som dök upp allt oftare, med en ännu strängare nedskärningspolitik än sin föregångare, och därtill med klart asociala förtecken. Man stod också inför "oljekrisen", som visade på hur sårbar den danska ekonomin är på grund av frånvaron av egna energikällor, något som innebar en kraftigt ökad skuldsättning utomlands. Oljekrisens internationella verkningar drabbade den danska ekonomin dubbelt på grund av dess exportberoende. I ett försök att föra över arbetskraft till exportindustrin beslöt regeringen i maj 1974 om en kraftig nedskärning av bostadsbyggandet, vilket fick stora efterverkningar. Exportindustrin gick på tomgång på grund av den internationella nedgången, och istället växte arbetslöshetssiffrorna. Byggnadssektorns centrala position, baserad på utvecklingen under åren efter 1957, gör att alla förändringar i byggandet får omedelbara effekter för hemmamarknadsindustrin. I detta fall drabbades först byggmaterialindustrin, sedan möbel- och beklädnads- och textilindustrin (vintern 1974), och därefter produktionsmedelsindustrin (början av 1975). Det var lågproduktiv och arbetskraftsintensiv produktion som drabbades hårdast, vilket medförde

att många av de företag som under perioden från 1957 etablerats utanför huvudstadsregionen lades ned. De strukturella problem som detta medförde, inte minst med avseende på arbetslösheten, har sedan bidragit till att permanenta både den ekonomiska och den politiska krisen i Danmark.(110)

Venstre regeringens ekonomiska plan hösten 1974 gjorde den politiska situationen ohållbar och ledde till nyval. Planens huvudsyfte var att frysa löner och priser inför avtalsförhandlingarna våren 1975. Detta ledde till strejker och massdemonstrationer, och planen röstades ned i folketinget. Valet i januari 1975 hjälpte emellertid inte till att göra det parlamentariska läget klarare. Venstre tog röster från alla de andra borgerliga partierna, Socialdemokratiet tog endast igen omkring hälften av vad man förlorade förra valet. Fremskridtspartiet gick endast obetydligt tillbaka, vilket var valets stora överraskning.(111) Partierna till vänster om socialdemokratin gick obetydligt framåt, och Centrumdemokraterna lyckades med endast en liten marginal förnya folketingsrepresentationen. Först efter fyra försök lyckades det folketinget att utse en ny regering, en socialdemokratisk minoritetsregering.

Fremskridtsdebatten i *Information*

"Vid en presskonferens i Tivolirestauranten 'Grøften' uppstod . . . mitt i en tid av EF-debatt Fremskridtspartiet som en folkrörelse mot EV – mod Embedsmands Vældet. Det var den 22 augusti 1972 . . ." (112)

I det följande avsnittet om Fremskridtspartiet och Mogens Glistrup skall vi diskutera olika aspekter på partiets framväxt, dess inplacering i den danska samhällsutvecklingen, dess klass- och väljarbas, dess organisatoriska uppbyggnad och Glistrups roll som partiledare. I jämförelse med övriga nordiska missnöjespartier finns det betydligt mer skrivet om Fremskridtspartiet. Debatten om FRP har förts från partiets bildande och framåt, alltså i snart tio år. Den har förts av politiker, forskare, journalister och författare. Den har förts både i massmedia, från talarstolar och inom akademins skyddande väggar.

För att göra debatten största möjliga rättvisa, samtidigt som vi redovisar våra egna uppfattningar, har vi valt följande uppläggning. Inledningsvis presenterar vi den "Fremskridtsdebatt" som fördes i tidningen *Information* under sammanlagt två års tid.(113) Inläggen grupperar sig kring tre huvudteman – orsakerna till FRP:s elektorala framgångar, partiets klass- och väljarbas samt relationen mellan glistrupianismen och begreppet populism. Därefter ger vi vår egen syn på FRP utifrån vår teori om populism i de nordiska länderna.

Våra artiklar "Populism eller leninism" och "Missnöjespartier i Norden" publicerades innan debatten kom igång. Dessförinnan var det oss veterligt ingen som hade arbetat just med kopplingen Glistrup – småborgerlighet – populism. Vår analys figurerade inte i själva *Information*-debatten men väl i samhällsvetenskapliga arbeten som publicerades under den tid denna pågick. Se exempelvis Glans (1975), Joh. Andersen (1976), Rasmussen (1976), Bonnevie (1977), Wickman (1977), Berglund/Lindström (1978) samt Goul Andersen (1978). För en kommentar till den kritik som framförts mot oss, se not 154.

Fremskridtsdebatten 1: orsakerna till FRP:s framgångar

Ett antal inledande artiklar diskuterar denna frågeställning utifrån FRP:s förhållande till det traditionella väljarmönstret. Kuhlman(114) påpekar att väljare placerat Glistrup både till höger, i mitten och till vänster i dansk politik. Det är snarare, enligt Kuhlman, Glistrups "provokativa" personlighet och hans utnyttjande av ett generellt missnöje med skattesystemet som är orsaken till framgångarna. Även Glans(115) menar att det är FRP:s skatteprogram som är viktigast för väljarna; i en höger-vänsterdimension hamnar dock FRP:s tyngdpunkt klart till höger. Han anser därför att FRP huvudsakligen rekryterar väljare från partiernas högerflyglar. Därmed fyller partiet ett tomrum på högerkanten i dansk politik, vilket har möjliggjorts av Konservative Folkepartis utveckling mot en mera socialliberal centrumposition. Att FRP även fått ett betydande antal arbetarröster beror enligt Glans på att de konkreta faktorer, som varit avgörande för väljarna som t ex en önskan om skattesänkningar och offentliga nedskärningar, generella högerpositioner och politikerförakt, även har en förankring i arbetarklassen.

Glistrups framgångar blir för Heie(116) på ett bakvänt sätt ett uttryck för en demokratisk reaktion, men utifrån ett "falskt medvetande". De nedskärningar, som Glistrup direkt eller indirekt bidragit till, drabbar de lågavlönade i samhället, vilka förlorar olika former av social service. Även de som burit upp denna service genom sitt arbete drabbas. Trots detta har FRP fått stöd från många som drabbas, vilket beror på att de sympatiserar med slagordet om den "härskande klassen", med vilket FRP slagit en bräsch i socialdemokratins "starka stat". Denna teori fungerar som en avledning och har skapat det falska medvetandet.

Tvärt emot tesen om det falska medvetandet menar Rasmussen(117) att grunden för FRP är småborgerlighetens reaktion mot en deklassering. Den enkla varuproduktionen, som jämfört med övriga västeuropeiska länder klarat sig bra fram till 1960-talet, har därefter snabbt trängts till-

baka. Resultatet har blivit småborgerlighetens revolt mot hela systemet, som bl a tycks innebära att man söker en "stark man". Det hot som man kan identifiera kommer från räntekapitalet, fackföreningarna och deras lönekrav och varje angrepp på den privata äganderätten – inte minst hotet från staten i alla dess former, inklusive ökade skatter och pålagor, det improduktiva "snyltandet" och de "gamla partierna" som administrerar denna stat.

Rasmussens deklasseringsteori blev föremål för flera inlägg. Nielsen(118) vänder sig emot den och hävdar att elimineringen av den enkla varuproduktionen inte är så entydig, vare sig nu eller på 30-talet, då fascismens framgångar också förklarades utifrån deklasseringsteorin. Han pekar på att det ständigt skapas nya verksamhetsformer för småborgerlig produktion. Även den monopolkapitalistiska utvecklingen har öppnat en rad icke kapitalintensiva verksamhetsområden för småproduktion. Holmgaard(119) invänder och hävdar att man måste relatera den småborgerliga klassens kvantitativa utveckling till en rad faktorer som befolkningstillväxt, urbaniseringsgrad och varuekonomins utveckling. Under de förutsättningarna menar han, att deklasseringsteorin stämmer. Rasmussen(120) preciserar sin uppfattning genom att hävda, att *hotet* om deklassering kan fungera lika effektivt som den faktiska deklasseringen. Att den enkla varuproduktionen inte eliminerades i så stor utsträckning under 30-talskrisen behöver inte innebära att småborgerligheten förblev intakt. De många nya småborgerliga verksamhetsformerna som startades i form av "levebrödsföretag" var uttryck för att många arbetare och förmän valde att starta eget istället för att gå arbetslösa. Detta motsäger inte teorin om en deklassering av småborgerligheten.

Även Schmid(121) går emot deklasseringsteorin som förklaring på FRP:s framgångar och menar, att det är viktigare att betona småborgerlighetens exceptionella styrka och möjlighet till att blockera den ekonomiska utvecklingen. Han ser FRP som det parlamentariska uttrycket för småborgerlighetens strävan efter en sådan blockering. FRP:s politik visar dessutom att partiet står med ett ben i den egentliga småborgerligheten och det andra i ett desillusionerat borgerskap – eller snarare den nedersta delen av borgerskapet, det lilla kapitalet, småkapitalisterna.

Harslöf(122) ser grunden för de protester mot samhällsutvecklingen, som FRP:s framgångar baseras på, i lantbrukets tillbakagång, invandringen till städerna och proletariseringen av lantbrukets befolkning. De invandrande medförde en samhällsuppfattning som präglades av "nostalg" – ett "agrart medvetande" – som var svår att förena med exempelvis ett socialistiskt arbetarmedvetande. Det så kallade goda 60-talet var gott för industri och mellanhänder, men det innebär också en ökad proletarisering av den agrara småborgerligheten med en invandring till städerna. De som

blev kvar var inte hjälpta av utvecklingen. Man finner hos dem symptom på starka sociala och psykologiska frustrationer. Han menar att det är i dessa samhällsbetingade frustrationer hos lantarbetare, husmænd, småbönder och fiskare som grundvalen för reaktionen finns.

Det gemensamma för alla dessa teorier om grunden för FRP:s framgångar är deras betoning av en reaktion mot samhällsutvecklingen, eller snarare bestämda drag i samhällsutvecklingen som ett faktiskt eller upplevt hot mot den enkla varuproduktionen, statens och den offentliga sektorns tillväxt, de traditionella partiernas och organisationernas isolering från väljare och medlemmar och sammanväxt med staten och "systemet". Vilka befolkningsgrupper anser man då att det är som reagerar?

Fremskridtsdebatten 2: klass- och väljarbas

Ett genomgående inslag i debatten är teorin att FRP får sitt huvudsakliga stöd från den urbana småborgerligheten och städernas småföretagare. Rasmussen gör genom sin deklasseringsteori entydigt småföretagarna till den grund varifrån reaktionen utgår för att sedan sprida sig till andra klasser och skikt. Han hänvisar till valundersökningar som visar att FRP:s väljarandel inom olika yrkeskategorier i stort motsvarar dessas andel av den yrkesverksamma befolkningen.⁽¹²³⁾ Det enda tydliga undantaget är just gruppen "självständiga", där partiet är markant överrepresenterat. Medan Rasmussen för det mesta utpekar småborgerligheten som helhet som FRP:s klassbas, betonar Harslöf den agrara fraktionens betydelse. Schmid menar att förutom småborgerligheten bör även en nedre del av borgerskapet, det lilla kapitalet, räknas till klassbasen. Glans⁽¹²⁴⁾ hävdar att FRP har ett starkt stöd hos företagare med både låg och hög familjeinkomst och alltså inte bara dem som tillhör småborgerligheten. Om FRP skall betraktas som ett småborgerligt parti, kan det enligt honom inte ske utifrån "dess väljares objektiva karakteristika."

Debatten om väljarbasen uppehåller sig i stor utsträckning kring "fremskridtsarbetaren". Till att börja med kan man emellertid konstatera samstämmigheten mellan de undersökningar som gjorts om väljarstödet för FRP och som debattörerna synes utgå från. Resultaten av dem visar att FRP är överrepresenterat bland företagare och underrepresenterat bland pensionärer, studerande och offentligt anställda tjänstemän. Privatanställda tjänstemän röstar däremot i högre utsträckning på partiet, medan andelen arbetare och jordbrukare ungefär motsvarar deras andel av befolkningen. Resultaten formuleras sedan på olika sätt. Harslöf säger att FRP har åstadkommit en organisationsform där för det första småbrukare, lantarbetare och fiskare, för det andra arbetare, för det tredje

tjänstemän och för det fjärde småkapitalister känner att "problemen" tas upp på ett nytt och enkelt sätt. Schmid anser att inriktningen på väljarmönstret måste kompletteras med en undersökning av partiets organisatoriska förankring och rekryteringen av aktiva medlemmar. En sådan undersökning ger enligt honom vid handen att städernas småborgerlighet och privata tjänstemän är FRP:s egentliga bas.

Vilka är då skälen till att så många arbetare röstar på FRP? Harslöf(125) menar att socialdemokratin har underlåtit att reproducera ett socialistiskt medvetande hos arbetarklassen. En annan faktor är fackföreningsrörelsens sätt att fungera, med byråkratisering och stigande avstånd mellan medlemmarna och dess förtroendevalda. Löntagarna känner sig också maktlösa, för att deras organisation inte har kunnat förändra arbetsplatserna i enlighet med löntagarnas kvalitativa behov. Rasmussen framhåller att arbetarrörelsens utveckling redan från början präglades av en småborgerlig, ståndsmissig hantverkartradition. Småföretagsamhetens utbredning och industrialiseringens sena genombrott har bidragit till att hålla kvar denna prägel. Den danska socialdemokratins reformism kan väl förenas med en småborgerlig världsbild. Fremskridtsarbejderens är påverkad av småborgerliga värderingar och småborgerlig ideologi. FRP:s perspektiv är de små företagens perspektiv.(126) Synen på arbetaren domineras av det patriarkaliska mönstret mellan den arbetande småföretagaren och hans, ofta enstaka, medarbetare. Arbetet för det gemensamma bästa kommer i förgrunden och betoningen ligger på att "alla tillhör en enda stor familj." Rasmussen avskiljer också fremskridtsarbejderen åt olika håll. Mot vänster: FRP står starkast bland arbetare på landsbygden, och överhuvudtaget där industrialiseringen kom sent. Detta skiljer dem från arbetarpartiväljarna. Dessutom tillhör de andragenerationsarbetarna som i stor utsträckning är rekryterade från den landsbygdsbefolkning som försvann under perioden från 1958. Mot höger: till skillnad från arbetare, som röstar borgerligt, är FRP-arbetaren mer medveten om sin arbetarstatus. Han vänder sig mot "snobberiet för andens arbete före handens", och själv tillhör han "det arbetande folket." Dessutom är han mer militant i meningen, att han i betydligt större utsträckning än den borgerligt röstande arbetaren kan tänka sig att strejka "vilt".

Glans hävdar att sammansättningen av FRP-arbetarna har förändrats något sedan de första valen. Under hela perioden har det funnits en överrepresentation för högavlönade arbetare. Det är antalet FRP-arbetare som är parcellhusägare som ökat betydligt. Lika tydliga är förändringarna i den geografiska sammansättningen; FRP tappar i städerna och ökar på landsbygden.(127) Johannes Andersen vänder sig mot beskrivningen av FRP som en entydigt småborgerlig företeelse. Han menar att en minst lika viktig aspekt är det stöd som FRP har bland arbetare, och då spe-

ciellt lågavlönade arbetare. Det är deras uppror mot de övergrepp de är utsatta för av den interventionistiska staten. Dessa övergrepp riktas mot de "produktiva". FRP:s politiska linje är således enligt denna inte bara småborgerlig. Den förankras även inom arbetarklassen som en form av "arbetarism". Partiets inflytande bland arbetare skall förstås utifrån denna arbetaristiska utgångspunkt. Den knyter an till spontana, anti-reformistiska och antistatliga grupper inom arbetarklassen. Jørgen Goul Andersen(128) och Glans menar dock att tillgängliga data tyder på att det är bland småborgerliga arbetargrupper som FRP står starkt, och att det är den småborgerliga miljön som är den viktigaste aspekten för att förklara dessa arbetares hållning och inte en antireformism eller en anti-statlig hållning.

Fremskridtsdebatten 3: glistrupianismen och populismen

Sambandet mellan Fremskridtspartiet och populism klarläggs inte på ett entydigt sätt i debatten, trots att många av debattörerna använder sig av begreppet. Heie ser glistrupianismen som en högerpopulistisk rörelse. Populismen synes för honom innebära en appell med förenklat budskap. Människor påverkas av detta budskap trots att det strider mot deras materiella intressen. Det fungerar alltså som ett "falskt medvetande". Rasmussen betraktar FRP som ett populistiskt parti. Dess klassbas – småborgerligheten – ser sig själv som samhällets egentliga sunda mitt, varken som under- eller överklass utan helt enkelt som "folket". Utifrån denna föreställning om vad som är folkets egentliga intressen byggs den populistiska ideologin upp. Rasmussen sätter likhetstecken mellan varje form av småborgerlig rörelse och populism. Hans populismdefinition inrymmer även nazistiska och fascistiska rörelser. Denna hållning intar också Harslöf, som behandlar olika höger- och vänsterpopulistiska rörelser från 30-talet och framåt. Han betraktar exempelvis Konservativ Ungdom som en högerpopulistisk organisation och Dansk Samling som vänsterpopulistisk. Bro(129) betraktar också Glistrup som populist och skiljer mellan en parlamentarisk konservatism och Glistrups småborgerliga förakt för och angrepp på parlamentarismen. Han menar att "sann folklighet" är något annat än populism, som snarare motsvarar en vulgär massrörelse ledd av en "mirakelman".

Harslöf betraktar FRP som ett populistiskt parti med en klassbas i småborgerligheten. Populism ser han som ett agrart baserat fenomen. Samtidigt talar han emellertid om FRP:s "fyra baser" där även arbetare och tjänstemän ingår förutom småborgerligheten. Populismen blir därmed endast en av beståndsdelarna i den rörelse som Glistrup aktiverar,

och FRP blir endast delvis populistiskt. Schmid menar att Rasmussens och Harslöfs populismdefinition(130) med dess likhetstecken mellan populistiska och småborgerliga rörelser gör begreppet vetenskapligt obrukbart, och att man inte kan jämföra 30-talsrörelserna med FRP på det sätt som följer av denna definition.

Brier(131) betonar populismens dubbla karaktär. Dess Janusansikte har en högerdel som karakteriseras av egoism och demagogi, ett vädjande till fördomar, snäva egenintressen och förakt för de svaga i samhället. Vänsterdelen är baserad på behov som förenar alla människor, behov av både materiell och ideell art. Han ser i den första en falsk populism och i den andra en äkta folklighet. Populismen har i Danmark en historisk förankring i grundtvigianismen, och dagens äkta företrädare hittar man i kampen mot atomkraft och miljöförstöring, EF-medlemskap och nedläggning av små lokalsamhällen. Erhard Jacobsen representerar högerpopulismen medan Glistrup och FRP förenar både höger- och vänsterströmningar. För Thygesen(132) är populismen snarare ett förhållnings-sätt till politiskt arbete än en politisk ideologi; en praktik som växer fram genom organisationsarbete på gräsrotsnivå kring mer eller mindre avgränsade enskilda frågor. Han påpekar att de som är populisterna för det mesta inte känner till begreppet populism. De som bearbetat -ismen faller däremot, nästan i kraft av detta arbete, utanför definitionen.

Fremskridtspartiet: när, hur och varför?

En av effekterna av den "andra industrialiseringen" var en förändring i den enkla varuproduktionens ställning i den danska ekonomin. Dess traditionellt starka ställning utsattes för hotet från en starkt expanderande kapitalism. Småborgerligheten hotades på motsvarande sätt av decimering. Detta hot, som är ständigt närvarande i en samhällsformation som domineras av det kapitalistiska produktionsättet, blev akut som en följd av de förändringar som perioden från 1957/58 resulterade i, förändringar vilkas omfattning ger perioden en särställning i 1900-talets samhällsutveckling.

Klassbasen

Frågan om detta hot var reellt eller endast upplevt kan inte besvaras entydigt. Samtidigt har denna frågeställning intagit en nyckelroll i debatten om FRP:s karaktär. Den vanligaste teorin, på vars tema det finns ett antal varianter, är att FRP:s framväxt är relaterad till småborgerlig klassaktivi-

tet. Motståndare till denna teori har därför strävat efter att vederlägga tesen att småborgerlighetens villkor genomgick några större förändringar under 60-talet.(133)

Småborgerlighetens kvantitativa utveckling framgår av följande tabell, som visar förändringarna i klassens storlek och sammansättning i absoluta tal. Man bör dock observera att kategorierna även upptar grupper, som inte ingår i småborgerligheten.

*Tabell 11:9. Aktiva yrkesutövare i vidaste mening, 1940–1975
(1000-tal) (134)*

	1940	1950	1960	1965	1970	1975
Självst. o.l.	418,5	437,5	429	402	341,5	313
– lantbruk	201	193,5	185	162,5	122,5	108
– övriga	218	244,5	244	240	219	205

Med förbehåll för det grova måttet, och även för förändringarna inom grupperingarna, framgår ändå följande. Småborgerligheten decimerades kraftigt under åren 1960–1975 (de för oss mest relevanta åren är 1957–1973), i absoluta tal med omkring 100.000 människor. Det finns ingen motsvarighet till denna förändring under 1900-talet. Decimeringen var dubbelt så omfattande på landsbygden som inom stadsnäringarna. Vår uppfattning är att denna decimering var viktig för de kvarvarandes känsla av utsatthet och hot, liksom för de utslagnas bitterhet och bibehållande av småborgerliga värderingar trots deras förändrade materiella situation. Härigenom kunde den småborgerliga klassen fungera som kärnan i den politiska reaktion som FRP artikulerade.

Det faktum att decimeringen hade olika omfattning urbant och agrart gör att vi måste dröja något vid de respektive sektorerna. När det gäller *den agrara småborgerligheten*, har vi tidigare framhållit att det just var de minsta brukningsenheterna som slogs ut på 60-talet. Det råder en utbredd enighet kring detta faktum, liksom att de omkring 100.000 lantarbetare som avfördes från jordbrukssektorn (en process som dock påbörjades tio år tidigare) till stor del kom att stanna kvar i närheten av sina forna arbetsplatser och istället började arbeta på de nyetablerade industriarbetsplatser som uppfördes under perioden. Till dessa arbetsplatser kom förmodligen också huvuddelen av de (arbetsföra)(135) utslagna småbrukarna, liksom en ökande mängd av de kvarvarande lantbrukarna – som påbörjade eller utvidgade sin andel lönearbete utanför lantbruket.

Den industri som etablerades var, som tidigare påpekats, lågproduktiv, arbetskraftsintensiv och hemmarknadsorienterad. Det var för övrigt också denna typ av industri som drabbades hårdast av 70-talskrisen, med en ut-

bredd strukturarbetslöshet som följd.(136) Vi menar att dessa miljöer, med den klassmässiga sammansättning och de erfarenheter som fanns representerade, var en viktig stödjepunkt för FRP redan från början, och att partiets stöd här ökade efter det att krisen slagit igenom kring 70-talets mitt. Men även stödet bland familjejordbrukarna, den grupp av agrar småborgerlighet som nu är helt dominerande inom det danska jordbruket, har ökat från 1973 och därefter. Utvecklingen inom lantbruket innebar för övrigt både att den agrara småborgerligheten kvantitativt decimerades, och att den enkla varuproduktionen samtidigt stärkte sin ställning inom näringen. Detta förhållande visar att diskussionen om småborgerligheten inte kan förenklas och reduceras till antalet individer, den enkla varuproduktionens ställning inom ekonomin, småborgerlighetens styrka och utbredning, ett småborgerligt partis attraktionskraft även på andra klasser och skikt etc.(137)

För den *urbana småborgerligheten* är utslagningsprocessen inte alls lika entydig. Den är sammansatt av småföretag från en rad olika branscher, var och en avhängig sina egna speciella villkor. Dessa branscher skiljer sig åt väsentligt. Utslagning respektive utvidgning kan äga rum samtidigt, de olika processerna kan också äga rum vid olika tidpunkter och utvecklas olika hastigt. Vi menar att utslagningsprocessen inom den urbana småborgerligheten som helhet är betydligt mera dämpad än inom den agrara. Detta innebär att vissa branscher går bakåt, andra framåt, samt att helt nya branscher uppstår — så att exempelvis en stark framgång i en bransch, eller en nyetablering, kan dölja en samtidig omfattande decimering inom en annan.

Den danska småborgerligheten bestod 1970 av ungefär 1/3 jordbrukare, 1/3 företagare inom framställningsverksamhet och detaljhandel samt 1/3 övriga (allt ifrån fiskare till tandläkare).(138) Vi har tidigare visat att småborgerlighetens decimering inom lantbruket motsvarades av en förstärkning av den enkla varuproduktionen, mätt i antalet företagare av det totala antalet yrkesutövare inom näringen. Förhållandet synes vara det omvända inom de urbana näringarna, även om det rör sig om svagare tendenser. Minskningen av antalet småföretagare är inte så stor, men samtidigt försvagas den enkla varuproduktionens positioner. Denna försvagning kan ta sig olika uttryck. Inom *framställningsindustrin* utkonkurreras i viss mån de hantverksbetonade företagen av större, effektiva och mera automatiserade företag. De slås antingen ut, köps upp eller försätts i en underleverantörssituation. I alla tre fallen kan man tala om att den enkla varuproduktionen trängs undan från produktionen, även om det endast i det första fallet behöver innebära faktisk utslagning för småföretagaren/småborgaren.

Tabell 11.10. Företag inom hantverk och industri efter antalet anställda åren 1948, 1958 och 1965. (139)

	1—4	5—19	19—	Sammanlagt
1948	73.400	19.200	1.100	93.700
1958	61.100	17.700	1.400	80.200
1965	50.000	22.000	1.000	73.000

I denna tabell ser vi att det är de små företagen som slås ut. Men en del av minskningen motsvaras också av en tillväxt bland företag med 5—19 anställda. I själva verket är minskningen bland de minsta företagen större än för hela industrin. Undanträngandet av den enkla varuproduktionen kan också ta sig formen av att allt fler småföretag övergår till reparations- och cirkulationsarbete. Som regel uppstår de då i kölvattnet till ny industriell produktion som det kapitalistiska produktionssättets utveckling ger upphov till och är underordnade/avhängiga detta.

Ännu mer påtaglig är utvecklingen inom den näst största sektorn, *handel och penningomsättning*, där detaljhandeln dominerar. Utvecklingen från den "fristående detaljhandlaren" till varuhus och butikskedjor, som antingen har inneburit utslagning eller någon form av underordning eller kollektiv organisering, har bokstavligt talat försiggått framför ögonen på konsumenterna. Antalet självständiga detaljhandlare sjönk från 57.000 1969 till 48.000 1974. Mossin menar att utslagningen kan ske enligt olika förutsättningar i olika branscher:

"Vissa förhållanden mildrade avgången av självständiga jordbrukare; glidande övergångsmöjligheter, frigörandet av ett visst kapital och goda alternativa sysselsättningsmöjligheter. Avgången från detaljhandeln kan bli en hårdare process, och många detaljhandlare försöker hänga kvar till pensionsåldern med hjälp av fasta och låga omkostnader i äldre lokaliteter." (140)

Ändå måste man här konstatera, att den dominerande tendensen för den enkla varuproduktionen är reproduktion, och att det rör sig om en jämförelsevis stark och omfattande yrkesgrupp.

Tabell 11.11. Antalet invånare per butik. (141)

	1955	1970
Danmark	73	85
Sverige	86	160

Bakom jämförelsen med utslagningen av lantbrukarna ligger det faktum, att antalet självständiga inom handel och penningomsättning steg under hela första delen av 1900-talet, för att sedan minska med omkring 20 %

under 60-talet. Inom *transportsektorn* sker en motsvarande ökning, men en utplaning istället för nedgång efter 1960. Här är det frågan om huvudsakligen nya branscher, som uppstått, med bilen som den viktigaste bakomliggande faktorn, och med reparationsverkstaden som den förmodligen vanligaste småföretagsformen.(142)

De *liberala yrkena* uppvisar en oavbruten uppgång ända fram till 1970 (längre går inte tillgängliga siffror), vilket framför allt måste förklaras som en följd av den offentliga sektorns snabba tillväxt. Paradoxalt nog kan vi konstatera(143) att dessa grupper, som inte tillhör den urbana småborgerlighetens mest utsatta, har gett ett kraftigt stöd åt Glistrup och Framskridtspartiet. Här finns det dock politiska faktorer som har stor betydelse, även om de är ekonomiskt grundade. Flera av dessa yrkeskategorier lever på att administrera eller betjäna den efter hand alltmer omfattande parasitära sektorn av den danska ekonomin — advokater, revisorer, ingenjörer och arkitekter etc.

Slutligen har utvecklingen inom den *hantverksmässiga servicenäringen* varit uppåtående till mitten av 60-talet, varefter den avmattats. Denna sektor är avhängig "välståndsutvecklingen" och har en relativt konstant efterfrågan: hotell-, restaurang-, tvätteri- och frisörverksamhet. Men tillbakagången har i vissa fall tydligt samband med den teknologiska utvecklingen, som när hemtvättmaskiner och snabbtvättaffärer i stor utsträckning har ersatt tvätterierna. (Se tabell 11:12, sid 270).

Sammanfattningsvis kan vi alltså inte entydigt besvara frågan om huruvida hotet mot den enkla varuproduktionen under den "andra industrialiseringen" var reellt eller upplevt. Men hotet upplevdes starkt och överhängande av den stora majoriteten enkla varuproducenter i Danmark. De viktigaste undantagen, vartill kan räknas företagen inom byggnadsindustrin, bör ha fått desto större anledning att känna samma sak när den ekonomiska krisen satte in från 1974. Det var just i byggsektorn som krisen slog igenom, och sedan blev mer eller mindre permanent.

Vi har tidigare hävdad, att en hotad småborgerlighet är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för framväxten av missnöjespartier och en populistisk ideologi. Vi kan nu konkretisera denna tes ytterligare genom att säga, att detta hot kan fungera lika effektivt upplevt som reellt — och att man i detta sammanhang dessutom måste skilja på ett hot mot den enkla varuproduktionen och ett hot mot småborgerligheten. Jämfört med t ex Sverige uppvisar den danska situationen även det viktiga särdraget, att småborgerligheten visserligen har decimerats, samtidigt som den fortfarande har den kvantitativa och kvalitativa styrkan (ekonomiskt, politiskt och ideologiskt) att formera och formulera en försvarskamp.

Detta innebär att den danska småborgerligheten i början på 70-talet var hotad, och att den upplevde detta hot som mycket påtagligt mot bak-

Tabell 11:12. Självständiga utom jordbruket, efter näringsgren. (144)

	1901	1911	1940	1950	1960	1970
Varuproducerande	107.323	95.754	95.297	110.500	97.099	87.419
Handel + Penningom.	33.476	40.473	71.522	77.992	82.355	67.111
Transport	3.780	4.245	13.169	16.363	18.032	18.913
Liberala yrken	7.277	8.770	17.244	18.362	21.489	22.714
Serviceyrken	13.763	13.969	20.407	21.185	25.068	23.029

grund av 60-talets utveckling, samtidigt som framtiden inte kunde förväntas förändra situationen till det bättre. Samtidigt var småborgerligheten fortfarande så stark att den kunde konstituera en självständig klasskraft i förhållande till samhällets två huvudklasser.

Den politiska scenen

Vid samma tid förelåg en omfattande politisk krissituation: mellan representerarna och de representerade, mellan en politisk huvudlinje, som på det hela taget förenade partierna, och en diffus, allmän skepsis mot denna politikens beståndsdelar. Nu är en politisk kris inte detsamma som en parlamentarisk kris – snarare kan man säga att den politiska krisen i de flesta fall får parlamentariska konsekvenser. En politisk kris i vår betydelse rör förhållanden av en för samhället djupgående karaktär, förhållanden mellan klasser och skikt, fraktioner och grupperingar. Den politiska kris, som vi behandlar, förenades med en latent och sedan manifesterad ekonomisk kris.

Resultatet blir omfattande för samhällsutvecklingen. Vi har valt att beteckna denna relation som en *konjunktur*, i vilken möjligheterna för framväxten av missnöjespartier är gynnsamma. Detta hände i Danmark, men exempel från andra länder visar att det inte nödvändigtvis sker varje gång.

Vi har redan redogjort för de allmänna utvecklingsdrag som är väsentliga för vad som hände 1973. De klassmässiga konsekvenserna var att borgerskapets ledande fraktion, monopolkapitalet, fortfarande hade en jämförelsevis svag ställning. Denna svaga position motsvarades av det lilla och mellanstora kapitalets styrka.

Detta berodde delvis på småborgerlighetens oproportionerliga tyngd, trots att den sammanlagda effekten av den "andra industrialiseringen" försatt den i ett mera utsatt läge än någonsin förut. Dessa klassmässiga förhållanden har också haft konsekvenser för den danska arbetarklassen, vilket t ex beskrivs av Arvidsson/Berntson:

"Den sociologiska närheten mellan arbetarklassen och småborgerligheten har utgjort en viktig grundval vad gäller arbetarklassens mottaglighet för småborgerlig ideologi och politik. Effekterna av denna mottaglighet uttrycker sig på flera olika sätt. Radikalism och militans modifieras. Tendenser till återhållsamhet och eftergifter stärks. Inom arbetarklassen reproduceras ständigt ett ideologiskt underlag för stöd till en politik och till organisationer med borgerliga förtecken. Reproduktionen av detta 'ideologiska underlag' påverkas inte minst av vissa materiella förhållanden."(145)

Dessa förhållanden har bidragit till att den danska socialdemokratin är

jämförelsevis svag och påverkad av småborgerlig ideologi och politik. Parlamentariskt har detta under 1900-talet uttryckts genom koalitionsregeringar eller av borgerliga partier beroende minoritetsregeringar.

Den ekonomiska utvecklingen medförde omkring 1970 att monopolkapitalet började vinna terräng på den lilla och mellanstora produktionskostnad, och en obalans inträdde i ett förhållande som dittills inte präglats av oförsonlig kamp. Man kan betrakta perioden kring 1970 som en övergångsfas, som pekar fram mot storindustrins dominans inom industriborgerskapet och borgerligheten som helhet, där den efterföljande ekonomiska krisen synes ha påskyndat övergången.(146)

Den kris som drabbade ekonomin från 1974 är relativt självständig i förhållande till den konjunktur som året innan frambringat FRP på den politiska scenen. Med detta vill vi bemöta det argument som går ut på att FRP inte kan förklaras utifrån en småborgerlig reaktion på en ekonomisk utvecklingsfas. Det finns ett samband som säger, att en uppgång för den kapitalistiska produktionen ofta motsvaras av en tillbakagång för den enkla varuproduktionen. Småborgerligheten kan alltså mycket väl hotas i en situation som synes präglad av en "välståndsutveckling".(147)

Den ekonomiska grunden för den småborgerliga reaktionen är svårare att belägga empiriskt eftersom den enkla varuproduktionen sällan behandlas som ett eget produktionssätt. På samma sätt behandlas småborgerligheten sällan som en enhetlig klass. Men dessa frågor måste också behandlas ur kvalitativa aspekter. Valentin gör följande iakttagelse:

"De aktuella danska förhållandena illustrerar således en central aspekt av den sociala dynamiken, där en ackumulationsmodell ersätts av en annan: fram till ett sista stadium av sin upplösning tillhandahåller den vikande ackumulationsmodellen de 'gamla' klasserna med just sådana styrkepositioner som kan användas till en blockering och ett motarbetande av den nya ackumulationsmodellens etablering. Utöver sin kvantitativa betydelse i den vikande ackumulationsmodellen har småborgerligheten i 70-talets Danmark speciellt gynnsamma möjligheter till att göra sina intressen gällande."(148)

Detta sker för småborgerlighetens del genom motståndet mot statlig reglering, administrativa bördor, stigande skatter och statsutgifter. Vidare innebär detta motstånd en strävan efter att fasthålla eller utvidga ekonomins spekulativa inslag. Parasitär kapitaletablering samt ökade lånemöjligheter till följd av värdestegring ingår häri. Partier som FRP och Centrumdemokraterna ("parcellhuspartier") spelar i samband härmed en viktig politisk roll.(149)

Man kan inte hävda att det finns något nödvändigt samband mellan det som hände 1973 respektive 1974. Den ekonomiska krisen var en av en lång rad ekonomiska kriser som drabbat landet på grund av ständiga bekymmer med betalningsbalans, dominans av lantbruksexport och svag industriexport, för stor hemmamarknadsindustri och avsaknad av in-

hemska råvaror. Skillnaden i förhållande till de föregående kriserna var de omfattande strukturella förändringar som den "andra industrialiseringen" medförde.

Detta är kortfattat vår uppfattning om de bakomliggande klassmässiga orsakerna till den politiska kris som parlamentariskt fick sitt uttryck i Fremskridtspartiet.(150) Att det hände just 1973 och inte 1971 eller 1975 måste förklaras utifrån delvis andra utgångspunkter. Glistrups första TV-framträdande som skattefiffelare kom ett halvt år före folketingsvalet 1971, och det hade varit fullt möjligt för honom att inregistrera ett nytt parti och delta i valet när han kände det stora gensvaret på sin provokation. På motsvarande sätt kan man säga, att om regeringen hade suttit mandatperioden ut, så skulle valet 1973 istället kommit året efter, och då hade Fremskridtspartiet slagit igenom exakt samtidigt som en omfattande ekonomisk kris.

Vår övergripande tes är att FRP blev ett uttryck för en revolterande småborgerlighet, som parlamentariskt inte längre kunde representeras av de traditionella borgerliga partierna, och som strävade efter en blockering av den politiska utvecklingen. Till denna tes måste det sedan läggas andra faktorer som kan förklara frågor som: varför var nästan en halv miljon människor samtidigt beredda att lämna de partier som de under en mansålder haft ett grundmurat förtroende för? Varför kunde så många arbetarväljare stödja ett parti som gick till frontalangrepp på arbetarrörelsen? Hur kunde människor attraheras av ett parti som till sin politik, organisatoriska uppbyggnad, ledardyrkan och slagordsmässighet så tydligt uttryckte en småborgerlig världsuppfattning? Hur kommer det sig att denna världsuppfattning av dessa människor inte uppfattades som småborgerlig utan som "sunt förnuft"? Det vill säga, hur lyckades FRP formulera icke-klassbestämda ideologiska element och framställa dem, trots den småborgerliga utgångspunkten, som folkliga teman och som folklig politik?

Svaren på dessa frågor finns ofta inom ramen för den politiska scenen, och måste förstås utifrån de villkor som gäller för de politiska striderna. Vi underskattar inte dessa faktorerers förklaringsvärden, men medan vi behandlar dem som de mest konkreta faktorerna i vår analys, finns det inom den dominerande politologiska traditionen en tendens till att ta sin utgångspunkt i dem. Det gäller t ex det faktum att missnöjespartier förmodligen lyckas mobilisera väljare som normalt inte röstar. Det gäller den betydelse som EF-striderna hade för att luckra upp stabila partisympatier, inte minst bland de socialdemokratiska väljarna (som i Danmark inte bara gick till Fremskridtspartiet). Vi återkommer till en diskussion om EF-stridens betydelse för protestvalet 1973 i jämförelse med Norge, men tydligt är att en politisk strid som delar upp ett partis väljare

i två ungefär lika stora läger måste få vissa konsekvenser. Skattepolitiken och dess koppling till den offentliga sektorns växt var uppenbarligen en av orsakerna till att regeringspartiets väljare svek, liksom att många tidigare borgerliga väljare blev besvikna på VKR-regeringen. Tillsammans gav dessa erfarenheter säkert upphov till mångas övertygelse att alla partier egentligen stod för samma politik. Glistrups personlighet var säkert också betydelsefull. Hans sätt att lura skattemyndigheterna, och i förlängningen härav staten, hans enkla, slagkraftiga och humoristiska demagogi, hans kompromisslöshet mot de gamla partierna, hans antiintellektualism, allt detta bidrog säkert till att samla FRP-röster. Det gjorde också de övriga partiernas avståndstagande, eftersom det för många framstod som rädsla för att bli tvungna att genomföra "självklara" krav som FRP hade formulerat.

Vi menar att alla dessa argument av typen "högerpartierna stod för långt åt vänster", "vänsterpartierna stod för långt åt höger", "skatterna var för höga, byråkratin för omfattande, akademikerna för inflytelserika och politikerna för isolerade" måste tas med i en helhetsbedömning av FRP:s framgång 1973. Men vi menar också att det rör sig om ytfenomen, och att de grundläggande orsakerna ligger betydligt djupare än så.

De ideologiska traditionerna

Mot denna politiska kris svarade ett ideologiskt klimat som var gynnsamt för FRP:s formulering av den småborgerliga världsbilden på ett sätt som överskred klassens faktiska omfång och styrka. Småborgerlighetens traditioner är i stor utsträckning även Danmarks traditioner. Grundtvigianismen, som blev det framväxande agrara småborgerskapets ideologiska grundval, präglades av tanken på den folkliga gemenskapen. Denna folklighet, som jämställde alla (under Gud), stod i motsättning till den som betonade enskilda gruppers eller klassers intressen. Enligt Grundtvig, och därigenom som en viktig del av småborgerlighetens självförståelse, var det endast bönderna som kunde göra en helhetsbedömning av samhällets intressen. Genom bonderörelsens nyckelställning i kampen för den politiska demokratin fick detta synsätt också stor betydelse för andra klasser och skikt. Även socialdemokratin blev tidigt påverkad av den folkliga gemenskapsideologin, och partiet övergav tidigt betoningen av klassparti och målsättningen att ersätta det bestående samhället med ett socialistiskt. Den småborgerligt tolkade folkligheten, inom vilken såväl andelsrörelsen, folkhögskolorna och de religiösa anspråken rymdes, kom efter hand i motsatsställning till andra klassintressen, inte minst påtagligt i förhållande till lantarbetarproletariatet. Från att ha representerat en jämlik-

hetssyn riktad mot överheten, kom den att i jämlikhetens namn fungera förtryckande. Att denna syn kunde fortsätta att dominera böndernas tänkande förklarar Zerlang på följande sätt:

”När bönderna en lång tid kunde hävda idén om folkligheten trots de faktiska förhållandenas uppenbara dementi av denna idé, beror det på att bönderna, speciellt i periodens början, kunde hävda att man faktiskt representerade de mest allmänna intressena i det danska samhället.”(151)

Denna folklighetsideologi, som den agrara småborgerligheten ansåg sig vara bärare av, på grund av att ”all landets rikedom härstammar från jordbruket”, har levt kvar. Den har blivit ett allmänt inslag i det politiska livet. Visserligen har jordbrukets speciella ställning som nyckelnäring och bas för det allmännas bästa upphört. Den agrara småborgerligheten har tidvis fungerat som klassbas för rörelser och partier som betonat jordbrukets ledande ställning – i slutet på 1800-talet och under 30-talets krisår. Men det var under speciella förhållanden, och det lyckades aldrig att lägga särintressena till grund för en framgångsrik politik. Däremot har folkligheten levt kvar, liksom småborgerlighetens ideologiska styrka. Konkret blir det i Fremskridtspartiets ideologi den lille företagaren och det lilla företaget, som förenar alla danskar. Småföretagare skall alla kunna bli, och vill man inte vara ägare, så har man det som arbetare bäst i ett litet företag. Det fungerar som en enda stor familj. Småföretaget är Danmark i miniatyr.

En central beståndsdel i denna världsbild är den extrema liberalismen, ultraliberalismen. Även här finns det långa traditioner att knyta an till, grundade på lantbrukets dominans och den småborgerliga statsuppfattningen. På samma sätt som denna kombination av ideologisk övertygelse och ekonomisk nytta var grunden för dansk politik fram till 30-talskrisen, på samma sätt fungerar den nu för det danska småborgerskapet: nattväktarstatens återkomst skall avlasta ekonomiskt och bekräfta ideologiskt. I denna hållning ingår också andra teman, som motsättningen mellan huvudstad och provins, akademikerförakt och individualism. Dessa element förenades på 60-talet i den så kallade Rindalismen, en rörelse vars kultursyn förebådade FRP:s. Rörelsen formulerade en protest mot utökat statligt stöd till konstnärer, vilkas produkter man dessutom inte kunde förstå sig på. Protesterna kom från de jylländska textil-, lantbruks- och fiskeområdena, och riktades också mot de partier som hade stött förslaget – socialdemokraterna, Konservative, Radikale och Venstre, dvs alla de gamla partierna.(152)

Det är mot denna bakgrund som vi hävdar att det var möjligt för den danska småborgerligheten att formulera sina egna klassintressen på ett sådant sätt, att den samtidigt vädjade till stora grupper av väljare som hade helt andra intressen. Appellen och igenkännandet bestod i hänvisan-

det till gemensamma traditioner eller till enskilda element i sådana traditioner.(153) Effekten förstärktes av att dessa traditioner var baserade på den enkla varuproduktionens, småborgerlighetens och de folkliga rörelsernas centrala ställning i den danska samhällsutvecklingen.

Artikuleringen

Vi menar att den ekonomiska utvecklingen, som var på väg in i en djupgående kris, den politiska krisen och det ideologiska klimatet tillsammans formade en konjunktur, i vilken Glistrups budskap kunde utvecklas till Fremskridtspartiet, glistrupianismen till en modern form av folkförförelse och småborgerligheten till aktiv samhällsdeltagare. Det var inte Glistrup som skapade krisen, lika lite som krisen skapade Glistrup. Men det var småborgerligheten som formade honom, och det var han som formulerade det småborgerliga upproret.

FRP:s budskap är småborgerlighetens reaktion på den samhälleliga konjunkturen — dess ängslan för deklassering, hätskhet mot arbetarrörelsen, oförstående inför statens utväxt och intervention i deras arbetssituation, dess förakt mot de partier som svikit, fördomarna mot allt som inte stämmer överens med dess sätt att leva och skräck för alla avvikande. Samtidigt är FRP:s framgångar även ett mått på i vilken utsträckning denna småborgerliga reaktion har spridit sig in i andra klasser och skikt. Trots småborgerlighetens styrka i Danmark måste dessa framgångar i stor utsträckning förklaras med att glistrupianismen har lyckats ge begrepp som nation, demokrati, parlamentarism, arbete, familj, kultur och konsumtion en speciell betydelse. Dessa begrepp har ingen självklar klassinnebörd utan ges olika innehåll av olika klasser. Fremskridtspartiet lyckades ge begreppen ett innehåll av småborgerligt tänkande, men samtidigt formulerades de inom en folklig ram, som gav partiets ideologi en vida större tillslutning än dess småborgerliga klassbas.(154)

I sin konkreta utformning är det en ideologi som formulerar ett motstånd mot skatter av alla slag, mot socialvårdssektorn med sitt daltande och bidragsslöseri, mot byråkratisering och pappersvälde, mot staten i alla andra former än nattvaktarstaten. Barndaghem, skolor och andra utbildningsanstalter, sjukhus och institutioner skall helt privatiseras. Intimt knuten till denna hållning är den privata egendomsrättens okränkbarhet. Den framhävs vare sig det gäller kärnfamiljens barn eller andra ägodelar.

Den stora motsättningen i samhället går inte mellan arbete och kapital, fattiga och rika, små eller stora kapitalägare. Den typen av uppdelning är alltid framprovocerad av krafter som motarbetar samhällsgemen-

skapen. Den stora skiljelinjen går istället mellan dem, vilkas arbete är produktivt och de improduktiva. "Folk i allmänhet", "vanligt folk", det vill säga "Folket", har gemensamma intressen. Till folket hör inte akademiker och offentligt anställda, eftersom dessa grupper i regel lever på andras arbete och är onyttiga.

Inom arbetslivet idealiseras småföretagsamheten, både som ägandeform och arbetsmiljö. Den ger de största möjligheterna till tillfredsställelse för både ägare och anställda. Den förenar tron på det privata initiativet med uppskattning av de gemensamma målen, de patriarkaliska relationerna, "vi är som en enda stor familj". Hotet kommer från fackföreningarnas diktatur och materiella krav, staten som utarmar och kontrollerar samt från den monopolistiska utvecklingen som tränger ut den enkla varuproduktionen.

På område efter område formuleras denna folkliga allmängiltighet i småborgerlig tappning. Så identifieras nationalism med isolationism och rasism, kulturen med den principiella underhållningen, undervisning och forskning med antiintellektualism, människosyn med individualism och en auktoritär hållning.

Väljarbasen

I vilka klasser och skikt är det då som denna ideologi har trängt in? Svaret varierar något beroende på vilken tidpunkt man väljer, eftersom FRP nu har deltagit i fyra olika folketingsval, och förskjutningar har ägt rum i väljarbasen. Men generellt kan man säga att det kvantitativt viktigaste stödet kommer från grupper inom småborgerligheten, arbetarklassen och bland de privatanställda tjänstemännen.

Tabell 11:13. FRP-röstande inom yrkeskategorier vid valen 1973–1979. Procent. (155)

	1973	1975	1977	1979
Arbetare	10	14	16	13
Tjänstemän	18	11	13	7
Lantbrukare	14	11	17	11
Övriga företagare	26	28	36	31

När det gäller FRP:s stöd i småborgerligheten, vilken utgör både klassbas och en viktig del av väljarbasen för partiet, så kan detta problematiseras utifrån tillgängliga empiriska undersökningar. Man kan hävda att FRP får lika stort stöd från företagare med hög inkomst som med låg, att FRP:s

stöd bland företagare är av samma karaktär och storlek som de borgerliga partiernas, att två tredjedelar av företagarna inte stöder FRP osv. Det finns en rad tekniska och metodologiska invändningar mot ett sådant synsätt, som vi emellertid inte anser oss ha möjlighet att utveckla i denna text. Det viktigaste argumentet för vår tolkning av tillgängliga data är dock, att den väl låter sig förenas med analysen av vad som orsakade FRP:s framväxt. En alternativ förklaring är att FRP skulle vara ett borgerligt parti, som kan placeras in på den traditionella höger-vänster-skalan, även om det har vissa säregenheter. Ingen har med den utgångspunkten lyckats förklara hur ett helt nytt parti, utan några vare sig personella eller organisatoriska traditioner, eller relationer till andra partiers historia, kunde kasta omkull det danska partimönstret. Glistrups knytning till Konservativ Folkeparti var inte starkare än att han efter sitt första TV-framträdande kunde tänka sig rösta på Kristelig Folkeparti, varefter de första diskussionerna om en folketingskandidatur startade. Han påstår sig också ha fått ett erbjudande från Socialistisk Folkeparti, ifall Konservativ vägrade nominera honom i juni 1972.(156) Det viktiga är emellertid att Glistrup uppenbarligen inte hade för avsikt att starta ett nytt parti förrän han slutligen förstod att alla de gamla partierna var stängda både för honom och för hans idéer.

Inte heller har teorin om att FRP övertog ett tomrum till höger om Konservativ på ett trovärdigt sätt kunnat kopplas till det faktum att en halv miljon människor, varav den största enskilda gruppen var före detta socialdemokratiska väljare, röstade på FRP 1973. FRP:s väljarbas, som i stort sett avspeglar befolkningens sociala sammansättning, har också använts för att tillbakavisa påståendet om att FRP skulle vara ett småföretagparti, eller för den delen ett arbetarparti ("Danmarks näst största"). Istället har man då konstaterat, att FRP-väljaren intar såväl höger- som vänsterståndpunkter, dock med en tonvikt åt höger. Detta har medfört att man inte på allvar har kunnat tränga bakom Glistrups egen, och i en mycket speciell innebörd riktiga, definition av FRP som ett folkparti. Genom vår teori blir detta begrepp emellertid rimligare inplacerat i en förklaringsmodell.

En tredje viktig fråga, som teorierna om FRP som ett borgerligt parti inte tillfredsställande kan förklara, är partiets utpräglade antiparlamentarism. Kritiken mot de "gamla partierna" och de parlamentariska och representativa principer, de arbetar efter, kombineras med krav på direkt demokrati i olika former. Det kan gälla voteringsknappar på postkontoren eller mera makt åt drottningen. Dessa och liknande förslag till "enkla lösningar" skulle, om de genomfördes, försätta samhället i kaos. Det finns inget borgerligt parti som liknar FRP med avseende på partiorganisationens uppbyggnad och funktion eller i synen på partiledarens ställ-

ning och den centraliserade makten, höjd över medlemmarnas inflytande. Men lika tydligt som det är att FRP inte är något borgerligt parti, lika tydligt har det hela tiden funnits krafter inom partiet som vill göra om det i den riktningen. Den inre maktkampen är ett tecken på detta, och den utmynnar också med jämna mellanrum i för missnöjespartier typiska uteslutningar, avhopp och fraktionsbildningar. Nyckeln till den hittills segrande linjen är Glistrups person. Han har förklarat att han hoppar av och startar ett nytt parti den dagen FRP blir ett vanligt borgerligt parti. Förmodligen är det också så, att om partiets organisationsprinciper skulle förändras i riktning mot de borgerliga partiernas, skulle de borgerliga krafterna i partiet segra i den interna maktkampen.(157) Glistrup står emellertid i vägen för en sådan utveckling.

FRP:s väljare från arbetarklassen finns ofta i en småborgerlig miljö, och har själv i stor utsträckning en småborgerlig bakgrund. Bland de väljare som vuxit upp i husmænds- eller fiskehem röstar var tredje på FRP. Detta gäller även, om än inte i lika stor utsträckning, för arbetare som kommer från gårdmændshem eller vars föräldrar tillhör den urbana småborgerligheten.(158) De FRP-arbetare, som vuxit upp i ett arbetarhem, finns nu i stor utsträckning i landsortsdistrikten, och man kan anta att de flesta är uppväxta där. De arbetar ofta i mindre industriföretag, och är ofta påverkade av de förutsättningar dessa arbetar med. Följande uttalande illustrerar detta:

"Förhållandena är väsensskilda i det lilla och det stora företaget. De mindre företagen och deras problem hör man inte mycket av i den allmänna debatten, trots att det rör sig om massor av människor . . . FRP-arbetaren finns på små företag. Folket härute sympatiserar inte med vilda strejker och liknande. De uppfattar det lilla företaget som ett familjebruk och är solidariska med det. Så är det hos oss, och så tror jag det är generellt . . . Hittills har småföretagen och deras folk negligerats, ja närmast blivit hänade i politiken. Folketinget och de folkvalda församlingarna domineras av organisationsfolk . . . vad folket i de små företagen tycker kommer sällan fram för det är människor som inte tillhör organisationerna. Förutom arbetarnas och arbetsgivarnas mening finns det också en tredje mening i samhället . . ." (Arbetare och småföretagare, fadern husmænd).(159)

Bilden av FRP-arbetaren har förskjutits efter hand under 1970-talet. I de första valen fick FRP stöd från en större andel av städernas industriarbetarklass. Men de förändringar som ägt rum därefter antyder att stödet har omfördelats och koncentrerats kring en småborgerlig miljö. I en undersökning från 1977 framkommer det att FRP får lika starkt stöd från arbetarna som från arbetsköparna i småföretagen. FRP-stödet inom arbetarklassen är också kopplat till förstagenerationsarbetarna, och geografiskt till landsbygdsköparna.(160) Många av dessa faktorer finns bakom följande uttalande av en FRP-arbetare:

"Jag är inte emot alla former av socialism. Socialism på privat basis . . . t ex i form av andelsrörelse, det tycker jag är utmärkt. Det är stor skillnad på statsdirigering och lokala gemensamma initiativ. På det hela taget lägger jag mycket vikt vid det lokala. Staten skall inte blanda sig i barnuppfostran, men om några människor vill uppfostra sina barn i gemenskap, så ser jag inget fel i det . . . En orsak (till FRP:s styrka bland jylländska arbetare) kan kanske vara att bebyggelsen är så spridd . . . och att många arbetare bor i egna hus. Socialisterna satsar på stora städer, och det är en utveckling folket här inte vill ha . . . vi borde komma bort ifrån de väldiga anhopningarna i städerna. Stadsborna skulle ha rätt att köpa jord och bygga hus ute på landet – det finns ingen anledning att lantmännen och . . . myndigheterna skall bestämma enväldigt över jorden. Köpenhamn och de större städerna representerar enligt min mening inte framtiden. Framtiden ligger i den spridda bebyggelsen." (Arbejdsman). (161)

Hur mycket variabler som företagsstorlek och region betyder framgår av följande tabell:

Tabell 11:14. Företagsstorlek och partival, uppdelat på region. Privat- anställda arbetare. Procent. (162)

	VF ¹	SD	Arb.p ²	Borg. ³	FRP	N=100%
<i>Huvudstadsomr.⁴</i>						
1 – 9 anställda	33	33	66	24	10	28
10 – 99 anställda	23	50	73	21	6	63
100 – anställda	42	41	83	10	7	38
<i>Jylland och Fyn</i>						
1 – 9 anställda	8	31	39	19	42	55
10 – 99 anställda	9	48	57	17	26	82
100 – anställda	16	49	65	23	12	65
<i>Jylland och Fyn, män</i>						
1 – 9 anställda	8	23	31	18	51	35
10 – 99 anställda	9	45	54	14	32	51
100 – anställda	17	49	66	22	12	43

1. VF = VS + SF + DKP

2. Arb. p = VF + Socialdemokratiet

3. Borgerliga partier utom FRP

4. Huvudstadsområdet + öarna öster om Stora Bält.

I figur 11:1 och 11:2 på följande sidor har vi sammanfört en del uppgifter som kan ge ytterligare illustration till de regionala skillnaderna. (163)

Andelen tjänstemän som röstar på FRP motsvarar inte tjänstemännens, andel av befolkningen, dessutom har tjänstemannarösterna minskat de senaste valen. (164) Partiet är sämre representerat bland offentliga än bland privatanställda tjänstemän. Mot bakgrund av den politiska hållning,

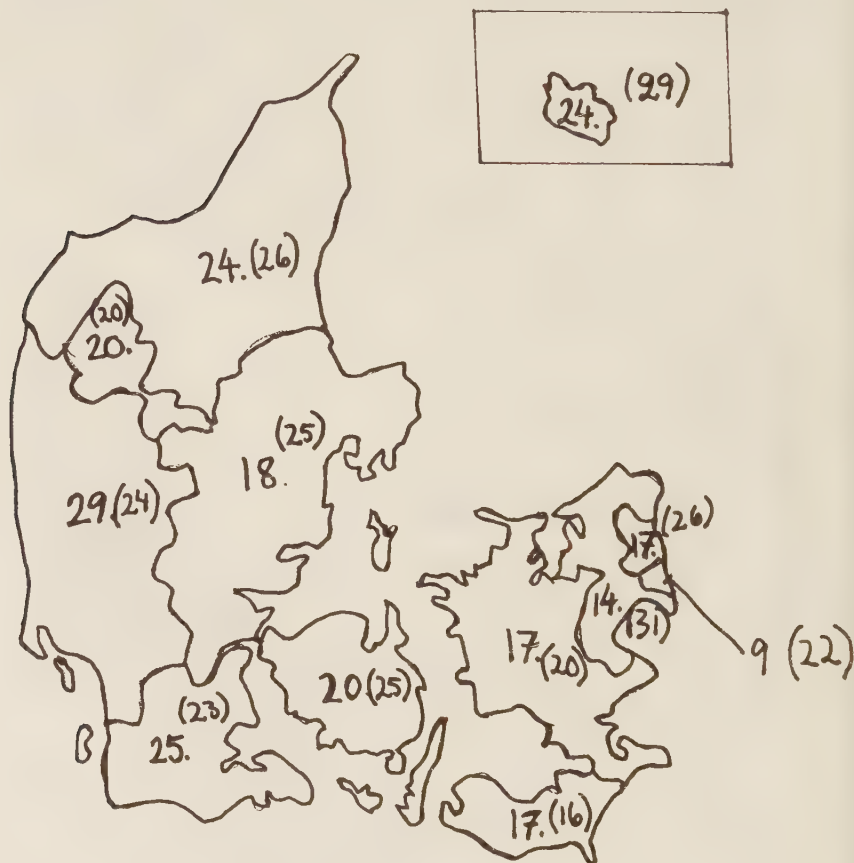
Figur 11:1.

Figur 11:1 innehåller en valkretsindelning enligt följande: 1. Nordjylland (amt) 2. Viborg 3. Ringkøbing 4. Aarhus 5. Vejle 6. Ribe 7. Sønderjylland 8. Fyn 9. Västsjälland 10. Fredriksborg 11. Köpenhamn 12. Roskilde 13. Storstrøm 14. Bornholm 15. Köpenhamn och Fredriksberg, som tillsammans utgör tre storkretsar. Dessutom är i figuren inlagd de industrianställdas geografiska fördelning: varje prick anger 10.000 anställda år 1965.

Figur 11:2.

Figur 11:2 innehåller en form av ekologisk statistik, baserad på folketingsvalet 1975. Siffrorna utan parentes anger den ungefärliga procentandelen FRP-röster som avgivits av ufaglärde arbetare. Siffrorna inom parentes är motsvarande andel bland företagare i urbana näringsgrenar. Observera att gränserna för indelningen inte stämmer överens mellan figurena.

som FRP hela tiden intagit mot staten och de offentliganställda, är detta inte särskilt förvånande.

Kopplingen mellan FRP:s klass- och väljarbas framträder tydligt om man utgår ifrån att det kring en aktiverad småborgerlighet formeras alla de grupper som ingår i eller har anknytning till en småborgerlig miljö. Följande tabell visar antalet FRP-sympatisörer inom några sådana grupper:

Tabell 11:15. FRP-röstande bland olika löntagargrupper, definierade efter olika (i viss utsträckning överlappande) kriterier. 1976. Procent. (165)

Alla lönarbetande	13
Lönearbetande gift med urban företagare	28
Anställda i företag med 1—4 anställda	21
Lönearbetande vars fader är urban företagare	15

Ytterligare sådana grupper är före detta småföretagare (förvärvsarbetande eller pensionerade) medhjälpande familjemedlemmar till småföretagare samt andra grupper utanför produktionen (studerande, arbetslösa etc) vilkas föräldrar är eller har varit småföretagare.

Men vi menar att FRP:s potentiella väljarbas sträcker sig utöver de grupper som ingår i eller har anknytning till en småborgerlig miljö. Genom den folkliga appellen kan ett i grunden småborgerligt budskap få denna genomslagskraft.

Liksom småborgerligheten är FRP:s klassbas, så är FRP också det parti som den danska småborgerligheten stöder i störst utsträckning. FRP är det parti som under 1970-talet kommit närmast att bli ett hot mot Venstre som det totalt dominerande lantbrukarpartiet. Den enda motsvarigheten är Frie Folkeparti/Bondepartiet under 30-talet. Även den gången reagerade den agrara småborgerligheten och bildade massbasen för en krisrörelse, även om denna massbas snabbt försvann då den lösliga rörelsen övergick i ett politiskt parti. FRP:s inbrytningar på landsbygden skall ses som en reaktion på 60-talsutvecklingen, då ett motsvarande hot om utslagning för många jordbrukare realiserades. Härmed menar vi inte att FRP och Frie Folkepartiet skall jämföras som populistiska partier. Det gemensamma är den småborgerliga klassbasen, i det ena fallet den agrara och i det andra företrädesvis den urbana delen. FRP lyckades nämligen, till skillnad från agrarrörelserna på 30-talet, att utvidga

denna klassbas. Detta kunde ske trots att t ex Konservativ Ungdom fanns i städerna, en organisation som under första delen av 30-talet genomgick en dynamisk utveckling på grundval av idéer som i många fall överensstämde med agrarrörelsernas och DNSAP:s tänkande. Dessutom växte 30-talsrörelserna fram under en helt annorlunda konjunktur än den som rådde i början på 1970-talet. Gemensamt var emellertid det sätt på vilket man hämtade näring från samma traditioner, något som för flera författare har varit den viktigaste anledningen till likställandet mellan 30-tal och 70-tal, mellan fascism och populism. Vi menar att ett sådant likställande är felaktigt.

Om FRP:s inbrytningar på landsbygden gick ut över Venstre, så var det Konservative Folkeparti som drabbades i städerna, dessutom i betydligt större omfattning. Vi har tidigare hävdat att stödet för FRP från den urbana småborgerligheten inte omedelbart orsakades av en omfattande utslagning. Det var snarare ett upplevt än ett reellt hot. Men inplacerat i den speciella konjunktur som bar fram FRP, så fungerade detta hot ändå som den utlösande faktor, som fick majoriteten av Konservatives traditionellt stabila småföretagarväljare att svepas med av glistrupianismen. Detta gällde också för en annan av kärnväljarkategorierna, de fria yrkenas utövare. Dessa – advokater, jurister, tandläkare, läkare, veterinärer, fastighetsmäklare, grossister, arkitekter – baserar sin verksamhet på enkel varuproduktion, men måste av flera skäl betraktas som stående nära borgerskapet.

Partipolitiskt fick FRP ungefär lika många röster från höger som från vänster. Det största antalet röster kom från socialdemokratin, därefter ungefär lika stora andelar från Konservative, Radikale och Venstre. Dessa resultat, som härstammar från en väljarundersökning illustreras i tabell 11:16 sid 284. De har kommit att bli en viktig utgångspunkt för vetenskapliga bedömningar av Fremskridtspartiets karaktär. De flesta försök har också strandat på samma hinder: på en traditionell höger-vänsterskala måste man lägga in FRP ganska exakt i mitten, något som bara för diskussionen tillbaka till utgångspunkten.

Vi anser att FRP:s karaktär endast kan förstås genom att ta hänsyn till den ytterligare dimension som existensen av den enkla varuproduktionen och den därpå baserade småborgerligheten utgör. Höger-vänsterskalan fungerar för de klasser, organisationer och ideologier som baseras på det kapitalistiska produktionssättet. Men att försöka föra in FRP i den skalan kan bara leda till förvirring.

12. Populism och folklighet i svensk efterkrigspolitik

Från agrarsamhälle till industriellt genombrott: 1870–1920

Sveriges utveckling från efterblivet agrarsamhälle till högindustrialiserad välfärdsstat skedde historiskt sett under en mycket kort period. Knappast i något avseende framstod landet i slutet av 1800-talet som utvecklat i ett europeiskt perspektiv vad gäller industrialiseringstakt, politisk demokrati eller kulturellt.(1) Även i relation till grannländerna Danmark och Norge var utvecklingstakten långsammare.(2) Emellertid var redan vid det nya århundradets början grunden lagd för den kraftiga ekonomiska utveckling som skulle komma, och efter den hämmande och avledande tullstriden(3) formerades på allvar en demokratisk allians mellan liberaler och socialdemokrater i rösträttsfrågan vid sekelskiftet.

Det industriella genombrottet under 1890-talet föregicks av två industrialiseringsvågor. Den första inträffade omkring 1850, och koncentrerades kring sågverksindustrin. Norrlandskustens industrialisering skedde under förutsättningar som har jämförts med amerikanska förhållanden.(4) Sågverksindustrin bidrog i hög grad till den andra industrialiseringsvågen på 1870-talet, som via nya järnförädlingsprocesser kom att präglas av den exportinriktade verkstadsindustrins framväxt.(5) De två råvaror som landet var rikt på, trä och järnmaln, visade sig bli nyckelfaktorer för industrialiseringsprocessen, både som exportprodukter i olika bearbetningsstadier och som grundval för den inhemska infrastrukturen och industrin. Kommunikationssystemets utbyggnad, speciellt vad gäller järnvägssystemet, accelererade under denna period. Den snabba uppbyggnaden av en dominerande exportindustri skedde länge på bekostnad av den hemmamarknadsorienterade konsumtionsindustrin.

Den internationella högkonjunktur som bidrog till expansionen under 1870-talet övergick i sin motsats, och 80-talet bromsade även den ekonomiska utvecklingen i Sverige. Trots detta avstannade inte den industriella expansionen, och under 90-talet kom det vi tidigare kallat det industriella genombrottet. Även denna gång var det exportindustrin som

bildade kärnan i expansionen, och den baseras på samma naturliga tillgångar. För trävaruexporten innebar det att förädlade varor i form av pappersmassa och papper kom att få en större andel, liksom att verkstadsprodukterna kompletterade järnmalmsexporten. Alla dessa varor var starkt efterfrågade på den internationella marknaden. De stigande priserna på färdigvaror gynnade den svenska industrin, som snart blev känd för sina kvalitetsprodukter. Verkstadsindustrins expansion grundades dessutom i flera fall på svenska uppfinningar.(6)

Under denna period omkring sekelskiftet och fram till första världskriget genomgick den svenska industrin en utveckling vars hastighet och omfattning förmodligen inte har något motstycke i Europa. Här lades grunden till den företagsstruktur, som sedan präglat det svenska näringslivet, med storföretagens dominans och med exportkapitalets centrala placering inom storföretagsamheten. Redan kring sekelskiftet hade det skett en sammanvävning mellan industri- och bankkapital, och härigenom lades grunden för maktkoncentrationen inom svenskt näringsliv.(7)

Industrialiseringen var den viktigaste faktorn för den väldiga omvandlingsprocess som ägde rum för befolkningen med avseende på urbanisering och förändringar i yrkesstrukturen. Men den var inte den enda. Sverige bidrog med över en miljon människor till den emigrantström som överfördes från Europa till Nordamerika. Jordbruksbefolkningens fortgående proletarisering under 1800-talets första hälft utlöste de första stora emigrantböljorna på 1850- och 1860-talen, med rekordåren 1868 och 1869, då 70 000 människor utvandrade. Därefter fungerade den frambrytande industrialiseringen som modererande faktor, även om det dröjde ända till 1920-talet innan emigrationen drastiskt minskade.(8)

Även förändringar inom jordbruket underlättade strukturförändringarna i det svenska samhället under 1800-talets senare hälft. Jordreformer som storskiftet och enskiftet hade brutit upp gamla livsmönster och skapat en agrar småborgerlighet, mindre självägande lantbrukare. Tillammans med effekterna av befolkningstillväxten i slutet av 1700-talet skapade jordreformerna en omöjlig situation på landsbygden. Resultatet blev en omfattande utvandring från landsbygden till städerna och för många vidare till USA. Denna process startades emellertid jämförelsevis sent, och faller i detta avseende väl samman med industrialiseringens allmänna utseende i Sverige.

*Tabell 12:1. Landsbygdsbefolkningens sammansättning
1775, 1800 och 1870. 1000-tal. (9)*

	<i>Bonde- klassen</i>	<i>Tjänar- klassen</i>	<i>Backstugu- och inhyse- klassen</i>	<i>Torpar- klassen</i>
1775	1.050	270	100	180
1800	1.100	280	200	260
1870	1.400	370	480	440

*Tabell 12:2. Befolkningen uppdelad på huvudsakliga näringsgrenar
1830–1900. Procent. (10)*

	<i>Jord-, skogs- bruk o fiske</i>	<i>Manufaktur, gruvor o ind.</i>	<i>Offentlig verksamhet, handel samt transport</i>
1830	82	7	11
1850	80	9	13
1870	72	15	13
1890	62	22	17
1900	55	28	17

Denna utveckling motsvaras emellertid inte av någon liknande politisk omvälvning. Avsaknaden av en folkligt liberal och demokratisk rörelse, som Venstre-partierna i Danmark och Norge representerade, kom att få stor betydelse härvidlag. Radikala idéströmningar hade mycket svårt att tränga igenom. En konservativt präglad tjänstemannakår bar upp kungamakten såväl som byråkratins egna positioner.(12)

1866 års riksdagsreform bekräftade efterblivenheten. Första kammaren utformades för och fylldes av de härskande klasserna, personifierade av de aristokratiska ämbetsmännen och godsägarna.(13) Andra kammaren kom att domineras av den mera besuttna delen av bondeklassen, huvudsakligen storbönder.(14) Det framväxande urbana industriborgerskapet blockerades politiskt genom denna konstruktion. Det hade representeranter i båda kamrarna, men de var få och hade svårt att göra sig gällande. Landsbygdens snabbt växande underklass lämnades också utanför. De blev "representerade" av bönderna i enlighet med det patriarkaliska synsättet. Resultatet av 1866 års konstruktion blev två blockerande och konserverande församlingar. I första kammaren försvarade överklassen noggrant sina privilegier. I andra kammaren bevakade bönderna sin ställning, en situation som skilde dem avsevärt från de danska och norska bönderna

vid samma tid. Medan dessa som den viktigaste klassbasen i Venstrepartierna stod i spetsen för den demokratiska kampen, var de svenska bönderna avvisande till kraven på allmän rösträtt och parlamentarism.(15)

Som en följd av den fördröjda ekonomiska utvecklingen bildades också den svenska arbetarklassen och arbetarrörelsen jämförelsevis sent. Sedan flera århundraden fanns det lönearbetare, om än i liten skala, vid bruken. Bruksmiljön, karakteristisk arbetsplats för en stor del av svensk arbetarklass långt in på 1900-talet, hade sina speciella kännetecken. Den gav tidigt upphov till klassmedvetenhet och organisationsanda. Den präglades emellertid också av patriarkaliska strukturer. Bruken var en av de miljöer varifrån den svenska arbetarklassen växte fram. De större städernas arbetsplatser var en annan, med rötter i den gamla hantverkstraditionen. En tredje växte fram ur den brutala industrialiseringsvågen inom textilpappers- och sågverksbranschen. Tillsammans med arbetarna i de framväxande genuina industriarbetarstäderna formade dessa miljöer den svenska arbetarklassen och dess organisationer. Perioden 1880–1900 sker den snabbaste tillväxten av industriarbetarklassen, som därigenom också kommer att utgöra en majoritet av hela arbetarklassen.(16) (Se tabell 12:3 nästa sida).

I mitten på 1880-talet blev tullstriden den första politiska fråga, där arbetarklassen uppträdde enigt och under ledarskap av sina egna organisationer.(18) Delar av Lantmannapartiet, företrädesvis storbönder och godsägare, krävde spannmålstullar som svar på hotet från de nya lantbruksexporterande länderna. När de inte kunde få hela partiet med sig, bröt de sig ur och bildade tillsammans med andra tullvänner ett protektionistiskt parti. För försvarsvännerna kom striden lägligt. Arbetarrörelsen hade däremot ingen anledning att stödja införandet av vare sig spannmåls- eller industritullar, som industriborgerskapet önskade. En rad möten och demonstrationer genomfördes över landet. Den upphetsade striden slutade med införandet av tullar, men den fick även andra konsekvenser. Många små och medelstora bönder hade dragits med i den protektionistiska rörelsen utan att vara klara över om tullarna verkligen skulle gynna dem. Denna deras allians med storbönder och godsägare kom att få en långvarig negativ inverkan på förhållandet mellan bönder och arbetare. Något seriöst samarbete på det politiska planet mellan deras respektive partier skulle inte komma till stånd förrän i samband med den så kallade kohandeln i början av 1930-talet.

Istället blev det med de liberala strömningar, både på landsbygden och i städerna, som år 1900 samlades i det liberala samlingspartiet, som arbetarrörelsen kom att samarbeta för genomförandet av allmän rösträtt och införandet av parlamentariska principer. I partiet, som hade en bred social bas, blev tidigt representanter för det framväxande borger-

Tabell 12.3. Industri- och hantverksarbetare 1870–1930. (1000-tal). (17)

	1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930
Industi- och hantverks- arbetare; byggnadsar- betare, diversearbetare i städerna	161	225	307	439	593	808	901
I procent av samtliga arbetare	0,29	0,34	0,43	0,52	0,57	0,58	0,58

skapet framträdande, men den folkliga basen stödde även de stora frågor som de starka folkrörelserna drev – främst nykterhetsvänner och frireligiösa grupper.(19) På två årtionden skulle den folkliga alliansen bryta den konservativa hegemonin i svensk politik. Detta var en kort period jämfört med grannländerna, men samtidigt vid en jämförelsevis sen tidpunkt.

Men under den tid som samarbetet på allvar inleddes mellan liberaler och socialdemokrater i Sverige, avbröts motsvarande samarbete i Norge. Och i Danmark påbörjades allianspolitiken mellan Socialdemokratiet och Radikale Venstre, som brutit sig ur det liberala partiet. Vid en tid då den demokratiska kampen i praktiken var vunnen i Danmark och Norge hade den knappt börjat i Sverige. Jämfört med de stora folklighetsdemokratiska Venstrepartierna fick det svenska liberala partiet en mycket mindre betydelse, och dess storhetstid utspelades under de två första årtiondena på det nya seklet. Det finns i den svenska historien knappast några motsvarigheter till de folkliga rörelser som låg till grund för Venstrepartierna – som t ex thranitrörelsen och de jaabækska Bondevenforeningarna i Norge, och Bondevennernes Selskab i Danmark; och inte heller till de religiösa väckelserörelserna i bägge länderna, språk- och nykterhetsrörelserna i Norge och Folkhøgskolerörelsen i Danmark.(20) De svenska folkrörelserna var mindre utbredda, även om man väl inte skall underskatta deras betydelse för såväl den parlamentariska demokratiens genombrott som för kyrko- och alkoholpolitiken.(21)

Arbetarrörelsen kom att få en mera självständig roll och större betydelse för den demokratiska kampen i Sverige, och den kampen kom att gå hand i hand med dess övriga arbetsuppgifter – att organisera den hastigt växande industriarbetarklassen fackligt och politiskt. Härigenom kom samarbetet med de liberala att fungera annorlunda än i Danmark och Norge. Arbetsköparen kunde vara arbetarens bundsförvant i rösträttskampen, men på arbetsplatsen fortgick klasskampen, och de fackliga rättigheterna var långtifrån lika självklara. Och när arbetarrörelsen förenade fackliga och politiska aktioner i rösträttskampen uppstod efter hand starka motsättningar inom det liberala partiet, och dess väljarbas krympte ihop under pressen från höger och vänster.(22)

Efter att tvåkammarriksdagen under resten av 1800-talet hade präglats av strider mellan överklassen och de självägande bönderna om tullar, skatter, försvars- och unionsfrågan, blev 1900-talets två första årtionden en sista kraftmätning om de demokratiska frågorna. Den grundläggande utgångspunkten var den framväxande arbetarklassens krav på allmän och lika rösträtt, som ideologiskt sågs som ett etappmål i den socialistiska strategin. Det blev trots allt en förhållandevis kort strid. Omkring 1900 kunde endast ungefär 30 % av de myndiga männen delta i riksdagsval,(23) 1920 var den allmänna rösträtten genomförd. Däremellan låg en

serie strider, både politiska och fackliga.

1905 bildades en liberal regering efter högerens nederlag, vilket kunde ses som ett led i en parlamentarisk utveckling. En högerregering genomförde 1909 i huvudsak allmän rösträtt för män till andra kammaren. Två år senare kom ytterligare en liberal regeringsbildning, men händelserna i samband med det så kallade borggårdstalet 1914 visade att kungen och högeren långt ifrån hade accepterat parlamentarismen. Under världskriget styrdes landet av en ämbetsmannaregering, vars dominerande inslag var representanter, direkta eller indirekta, för näringslivet och högerkretsar. Detta var en återgång till kunga- och ämbetsmannamakten, en ordning som kunde upprätthållas under nästan hela krigstiden, inte minst tack vare socialdemokratins av Branting uttalade "borgfredslöfte".

Otvivelaktigt bidrog krigstidens effekter, med dyrtid och spekulation, till att påskynda den politiska utvecklingen. På samma sätt fick den ryska revolutionen en moralisk och ideologisk betydelse, liksom det tyska kejsarrikets sammanbrott blev den utlösande händelsen för den slutgiltiga demokratiseringen 1918.(24) Redan året innan hade parlamentarismen i praktiken genomförts.

Under 1900-talets första årtionden omstrukturerades såväl den yrkesverksamma befolkningen som de politiska partierna och deras sociala bas. Tvåkammarriksdagens sammansättning gav inte tillräckligt utrymme för den framväxande industriborgerligheten, den bortdefinierade landsbygdsproletariatet och den rymde överhuvudtaget inte arbetarklassen. I princip hade utvecklingen gått förbi den redan när den infördes. Därmed fungerade den från början bromsande och konserverande. De dominerande krafternas intressen var också knutna till denna funktion – i första kammaren ämbetsmannaeliten, aristokratin och den agrara borgerligheten, i andra kammaren de besuttna bönderna. Söderpalin beskriver hur industrins företrädare förhöll sig till utvecklingen:

"När Sverige kring sekelskiftet slutgiltigt började industrialiseras, återfanns banbrytarna bland de nya företagarna påfallande ofta i det liberala lägret. Högeren som skapats under tullstriden var ännu starkt agrar och rymde också en del bruksägare, ämbetsmän och småborgerliga element, som kände sig ekonomiskt och politiskt hotade av utvecklingen. Liksom vid det näringsliberala genombrottet ett halvsekel tidigare förekom en konservativ antikapitalism, som nu främst riktades mot den utomordentligt expansiva norrländska gruvindustrin.

Men i årtiondet före kriget vände utvecklingen. Industrimannen Arvid Lindman signerade som statsminister en ny och mer dynamisk högerpolitik, och samtidigt radikaliserades liberalerna under ledning av Karl Staaff. De inriktade sig på att vinna röster bland småbrukarna, valsamverkade med socialdemokraterna och nominerade färre representanter för näringslivet. Under storstrejken 1909 agerade Lindman till skillnad från många liberaler helt i linje med arbetsgivarnas intressen, och sedan Staaff två år senare blivit statsminister utbröt en bitter strid om försvaret, som drev storföretagarna ytterligare åt höger."(25)

Sammanfattningsvis vill vi framhålla följande faktorer i den svenska samhällsutvecklingen under industrialiseringsperioden, som skiljer sig från de övriga nordiska länderna, och som har betydelse för vår undersökning. Övergången från agrarsamhälle till industrisamhälle i Sverige började senare, genomfördes i ett snabbare tempo och hade större bredd och djup. Den baserades på rikliga och i alla avseenden lämpliga råvaror, utvecklades i enlighet med långa traditioner av yrkeskunnande och präglades av hög kvalitet, och medförde att storindustrin, som framför allt koncentrerades till exportsektorn, fick en nyckelställning inom näringslivet. På landsbygden hade det vid industrialiseringsprocessens början bildats en självägande småborgerlighet samt ett omfattande landsbygdsproletariat, som till största delen lämnade jordbruket i en relativt jämn takt under perioden. Det kom att utgöra stommen i den framväxande industriarbetarklassen, vars organisationer bildades senare än i de andra länderna.

Politiskt saknar Sverige de traditioner av demokratisk och kulturradikal kamp som i Danmark och Norge bar upp den folkliga kampen mot överheten under 1800-talet. Den svenska tvåkammarriksdagen kom under ett halvt århundrade att fungera som en politisk tvångströja på en samhällsstruktur som snabbt förändrades. Första kammaren garanterade den starka byråkratin, aristokratin och den agrara bourgeoisin en stabil konservativ makt. Andra kammaren dominerades av de besuttna bönderna, även de på grund av förhållandena på landsbygden en konserverande politisk kraft, trots deras omfattande strider med förstakammarintressena. När en demokratisk allians i bl a rösträttsfrågan bildades med socialdemokrater och liberaler i början på 1900-talet, hade partier med samma politiska inriktning varit tongivande i dansk och norsk politik en längre tid. Det var partier som mobiliserat de klasser som tvåkammarriksdagen i princip inte rymde; det framväxande liberala borgerskapet och industriarbetarna, samt stora delar av landsbygdsbefolkningen.

När det moderna Sveriges ekonomiska och politiska grundvalar skapades under en hektisk och motsättningsfull period kring sekelskiftet, fanns redan det klassmönster som sedan kom att påverka samhällsutvecklingen — en borgerlighet dominerad av det exportinriktade storkapitalet, som genom sammanväxten med bankerna formerade storfinansen, en stark och relativt enhetlig arbetarklass med en omfattande bas i storindustriell produktion, och en redan tidigt isolerad, svag och underordnad småborgerlighet. De politiska konstellationer, som bildades under denna period, omformades under 1920-talet, för att sedan slutgiltigt få sin karaktär i samband med genombrottet för den "socialdemokratiska perioden" från mitten av 30-talet.

Rödgrön inmarsch i den utvecklade kapitalismen: 1920–1945

Bondeförbundets framträdande i svensk politik är en del av den politiska reorganiseringen sedan kapitalismens genombrott sprängt ramarna för 1866 års representationssystem.(26) När seklets första decennium var till ända hade Lantmannapartiet fallit sönder och ersatts av urbant baserade klasspartier: industriborgerlighetens konservativa parti, småfolkets, böndernas och statstjänstemännens liberala parti och arbetarklassens parti, socialdemokratin. Med den nya urbana dominansen och de politiska strävandena på landsbygden uppstod det en motsättning mellan land och stad vid en tidpunkt, då fortfarande halva befolkningen bodde på landsbygden.

Motsättningen land – stad var det kanske vanligaste inslaget i den ideologiska diskussion som så småningom utmynnade i bildandet av Bondeförbundet.(27) De dominerande tankegångarna bland debattörerna präglades av arvet från det "allmänt konservativa, socialt och kulturellt ointresserade Lantmannapartiet."(28) Landsbygden ansågs automatiskt förena alla oavsett yrke, besittningsstorlek och relation till produktionsmedlen. En patriarkalisk grundhållning kombinerades med en organisk syn på samhället, där städerna och stadsnäringarna, liksom dess befolkning, representerade osunda utväxter på samhällskroppen.

Det finns ingen anledning att förmoda, att de svenska bönderna "av naturen" skulle vara mer konservativa än de danska, norska eller finska. Men den avskärmning från en liberal demokratisk och kulturell rörelse som Lantmannapartiet innebar jämfört med Venstrepartierna fick konsekvenser. Visserligen låg andrakammarbönderna i ständig politisk fejd med överheten i Första kammaren, vilket inte minst avspeglade en spontan skepsis mot byråkrati eller ämbetsmannavälde. Däremot var man inte beredd att stödja krav på allmän rösträtt, arbetarnas rätt till facklig organisering eller förbättring av landsbygdsproletariatets sociala förhållanden.

Böndernas kamp var i första hand en kamp för sina egna materiella intressen. Den gällde sänkta skatter och gynnsamma villkor för lantbruksprodukterna, ett avisande av höjda försvarsanslag och, vilket emellertid splittrade Lantmannapartiet, tullskydd mot den billigare amerikanska och ryska spannmålsimporten. Den spontana solidaritet bönderna kunde känna med småfolket i stad och land kunde ofta inte motstå storagrarnas åberopande av för dem gemensamma intressen.(29) Det fanns utbredda antikapitalistiska stämningar på landsbygden, och hård kritik riktades mot bank- och industrikapital. Men denna antikapitalism hade agrara utgångspunkter, och mynnade ut i en allmän fientlighet mot sam-

hållsutvecklingen. Den levde på föreställningar om jordbruket som landets modernäring, landsbygden som samhällets mittpunkt och bönderna som en medlande, över klasserna stående grupp.

Denna agrara världsbild fanns också förankrad på landsbygden i de andra länderna. I Norge och Danmark blev den underordnad den folkligt-demokratiska rörelsen, och i Finland kopplades den delvis till en höger-radikal nationalism. I Sverige isolerades den emellertid till landsbygden och till Bondeförbundet under hela mellankrigstiden. Efter Lantmannapartiets sammanbrott hade bondebefolkningen ett skiftande ideologiskt, medlems- och röstmässigt inflytande på både det liberala och det konservativa partiet. Bondeförbundet blev emellertid på endast tio år det all-omfattande landsbygdsparti som representerade både bondebefolkningen och den agrara ideologin.⁽³⁰⁾ Inga andra partier lyckades därefter på allvar konkurrera med Bondeförbundet om bondebefolkningens röster, vilket skiljer sig från övriga nordiska länder, där alltid minst två partier konkurrerar om dessa röster.⁽³¹⁾ Inte heller uppstod det något parti med utgångspunkt i 30-talets agrara krisrörelse i Sverige. Bondeförbundet gjorde heller inte några försök att expandera utanför landsbygden och visade inga ambitioner att vidga sin roll i svensk politik. Förmodligen är avsaknaden av sådana ambitioner en viktig orsak till att Bondeförbundets samarbete med socialdemokratin under långa perioder blev så jämförelsevis harmoniskt. På samtliga dessa punkter skiljer sig den svenska situationen från de övriga nordiska länderna.

Kapitalismens genombrott betydde omfattande och snabba förändringar på landsbygden, omställningsproblem som drabbade både den agrara bourgeoisin och småborgerligheten. Med Lantmannapartiets sammanbrott följde ett flertal försök att politiskt organisera de agrara klasserna. Det mest progressiva skiktet, de mindre jordbrukarna, slöt sig delvis till Frisinnade Landsföreningen, medan de närmast feodala inslagen på landsbygden, godsägare, storbönder och börsaristokrati, knöts till "industrihögern". Agrarkapitalisterna däremot sökte organisera sig självständigt. Utbrytare från den högerledda bondetägsorganisationen startade dels Bondeförbundet och dels Jordbrukarnas Riksförbund. Det ursprungliga bondeförbundet var det mest medvetna uttrycket för denna frigörelseprocess gentemot den industriella borgarklassen. Bondeförbundet var också den gruppering som mest konsekvent tog avstånd från valsamverkan med Lindmans höger och var minst negativ till 10-talets vänster i svensk riksdagspolitik – Staafliberalerna och socialdemokratin. Bondeförbundet fick sin starkaste ställning i småbrukarbygder och bestod av en allians mellan besuttna bönder och agrar småborgerlighet. I Berglunds upprop löd budskapet:

”Industri, kapital och arbete var för sig och på de mest skilda områden sluta sig samman i föreningar för att skaffa sig större inflytande i allmänna angelägenheter och bereda sig större fördelar i ekonomiskt avseende. Den jordbrukande befolkningen allena tycks inte förstå sina intressen utan låter sig ledas och exploateras av de övriga. Följderna blir givetvis förlustbringande för den stora massan av dem. De måste, om någon rättelse skall komma till stånd, taga sina sociala och politiska intressen i egen hand . . . Bönderna bli . . . inom icke allt för avlägsen framtid endast hårt skuldsatta arrendatorer å jord, som endast till namnet är deras egen. De tryckas ned till en pariaklass . . . De politiska partierna komma att överbjuda varandra med stora fraser i främjandet särskilt av böndernas intressen, under det att de i sina gärningar allttjämt förbli penningmaktens ödmjuka tjänare. Lantbefolkningen delas emellertid av deras åtgöranden i skilda klasser, som vid behov spelas ut mot varandra. Det säger sig självt, att vinsten av dessa manövrer icke komma allmogent till godo.”(32)

Bondeförbundet som agrarparti tillhör ”andragenerationspartierna” i Norden. Som motsvarighet till Venstrepartierna i Danmark och Norge skulle man möjligtvis kunna nämna föregångaren Lantmannapartiet. Bondeförbundet skall istället jämföras med de intresse- eller producentpartier(33) som bildades omkring första världskriget: Bondepartiet i Norge och Agrarförbundet i Finland. I Danmark kom Venstre efter hand att utveckla sig åt samma håll, men det finns ändå viktiga skillnader. Det finns också anledning att skilja producentpartierna från en annan form av agrarpartier som uppstod i början av 1900-talet runt om i Europa, och som brukar benämnas jordreformpartier. Dessa genomdrev på grund av stark jordhunger och omöjligheten av emigration omfattande jordreformer, främst i Östeuropa. Medan jordreformpartierna riktade sina krav mot feodalklassen och i förlängning härav mot den existerande statsmakten, krav av ofta revolutionärt slag, verkade producentpartierna för statliga ingrepp, som skulle begränsa de ”fria krafterna” på en för jordbrukarna osäker marknad, samt värnade om den privata äganderätten till jorden. Bildandet av producentpartier berodde på att borgarklassens ledande fraktion (som vid denna tidpunkt utgjordes av de stora industribolagen och storbankerna) inte förmådde tillvarata den agrara småborgerlighetens intressen, och i viss mån inte heller den agrara bourgeoisins.

I och med uppkomsten av Bondeförbundet och Jordbrukarnas Riksförbund åren efter bondetåget 1914 (dessa båda organisationer slogs år 1922 till Bondeförbundet) och genom utvecklingen under 1920-talet kan man spåra en uppräckning och aktivering av den småborgerliga delen av landsbygdens jordägare. Uttryck för detta var en gradvis frigörelse från det tidigare beroendet av högern men också en politisk mobilisering och organisering av småbönderna i en skala, som det tidigare knappast funnits någon motsvarighet till. Under 20-talet var den svenska småbondeklassen således på politisk frammarsch. Men den var fortfarande

splittrad på i första hand två partier – det växande Bondeförbundet och det stagnerande frisinnade partiet. Den agrara borgerligheten var däremot främst knuten till högerpartiet.

Ekonomiskt var 20-talet en svår tid för jordbruket. Världsmarknadspriserna sjönk drastiskt, det reella prisfallet var c:a 50 %. Vid 20-talets början var vete- och betodlarna värst drabbade. Denna grupp, främst de sydsvenska storbönderna, dominerade jordbrukarnas ekonomiska föreningsrörelse, de så kallade lantbrukssällskapen.(34) För jordbrukarna var föreningsrörelsen ett viktigt ekonomiskt instrument vid sidan om Bondeförbundet, i synnerhet som det senare vid denna tid hade en svag parlamentarisk ställning. Till detta kom att Bondeförbundet i riksdagen strävade efter att även tillvarata de besuttna böndernas intressen. Det innebar att den samlade bonderörelsen fortfarande gynnade de mellan-stora och större bönderna. Dessas ställning stärktes även av deras representation inom högerpartiet.

Jordbrukets kris under 20-talet drabbade emellertid främst småbrukarna. Prisfallet var exempelvis avsevärt större på animaliska produkter än på vegetabiliska. Detta förhållande drabbade i synnerhet småbönderna, eftersom de hade fler kreatur per arealenhet än de större bönderna. Dessutom var småbrukarna, särskilt i Norrland, starkt beroende av läget inom skogsbruket.(35) Även detta var hårt ansatt av prisfall och minskad efterfrågan, med efterföljande nedgång i produktion och sysselsättning. Vidare hade många småbönder köpt sina gårdar under världskrigets högkonjunktur och inflation. De var nu tvungna att amortera efter ett värde som var svindlande utifrån 20-talets betydligt högre penningvärde. Dessa förlustbringande småbruk var i första hand belägna i mellersta och norra Sverige.(36)

De norrländska småbrukarna hade länge, liksom skogsarbetarna, haft en svår ställning under skogsbolagen. Deras gemensamma situation gentemot överheten, som till och från resulterade i gemensamma aktioner, aktualiserade problemet om arbetarrörelsens förhållande till jordbruksfrågan och landsbygdsbefolkningen. Att döma av programmatiska och politiska uttryck hade man föga förståelse för det. Det var först vid kongressen 1911 som SAP utformade ett jordbrukspolitiskt program. Ointresset för frågan dessförinnan hade säkert många orsaker. En viktig faktor var att arbetarrörelsen såg industrisamhället som framtidens och det socialistiska samhällets naturliga form.(37) I förhållande härtill representerade jordbruket och landsbygdsamhället enbart något man lämnade bakom sig, ett passerat samhällsstadium. Dessutom skulle landsbygdsproletariatets och småböndernas elände automatiskt lösas i samband med att jordbruket liksom industrin skulle centraliseras och koncentreras. Större delen av landsbygdsproletariatet skulle överföras till städerna och

industrin. Resten skulle bli lönearbetare på de väldiga kapitalistiska jordbruksegendomar som blev kvar när små- och mellanstora bönder hade slagits ut. Politiskt hade den svenska arbetarrörelsen inte samma relation till bönderna som de folkliga allianserna i Danmark och Norge, och den hade inte heller samma förankring i landsbygdsproletariatet som det finska arbetarpartiet fick redan vid sitt grundande. Teoretiskt diskuterades den marxistiska synen på jordbruket längre i Sverige än i t ex Danmark, och uppfattningen om SAP som uteslutande industriarbetarparti hade stort inflytande. Den agitation och det organisationsarbete man utförde på landsbygden riktades huvudsakligen mot lantarbetare och stattare.(38)

Industrialiseringsprocessens mest intensiva period från 1890-talet till första världskriget aktualiserade emellertid landsbygdsfrågan, och behovet av en jordbrukspolitik för dagspolitiken tilltog.(39) Industrins enorma tillväxt medförde en omfattande rörlighet i samhället, inflyttning från landsbygden men samtidigt industrietablering utanför städerna. SAP:s och fackföreningarnas geografiska bas utvidgades.

Mot bakgrund av denna utveckling kan man karakterisera SAP:s jordbruksprogram från 1911 som en kompromiss mellan marxistiska och icke-marxistiska tankegångar.(40) Det lade grunden för den framtida socialdemokratiska jordbrukspolitiken, som under en lång period var småbrukarvänlig och avvisade en utveckling inom jordbruket lik den som ägt rum inom industrin med avseende på koncentration och centralisering. Småbrukarlinjen följdes under en lång tid även av det nya parti som bildades efter SAP:s kongress 1917, sedermera Sveriges Kommunistiska Parti.(41)

Den socialdemokratiska jordbrukspolitiken bekräftades i partiprogrammet från 1920. Detta möjliggjorde i princip en breddning av partiets väljarbas. Partiet önskade öka sitt stöd bland landsbygdsbefolkningen, och främst då bland lantarbetare och småbrukare. Men man hade inte några större ambitioner att erhålla detta stöd genom en radikalt annorlunda jordbrukspolitik i förhållande till de borgerliga partierna. Det man erbjöd var en social reformpolitik. Den som kom att mest intimt förknippas med socialdemokratisk jordbrukspolitik, P E Sköld, argumenterade för tullfrihet och jordbrukets anpassning till den internationella arbetsdelningen.(42) Samtidigt menade han att småbruken kunde bli grundvalen för ett modernt och effektivt jordbruk, förutsatt att det bildades starka jordbruksfackliga organisationer, i likhet med dem som existerade i Danmark och Finland. För honom var näringstillhörighet och yrkesgemenskap grunden för en jordbruksfacklig inställning, som partipolitiskt motsvarades av en vilja till samverkan över partigränserna. Det bör dock betonas att intresset för jordbrukspolitiken fram till 30-talet var begrän-

sat inom arbetarrörelsen, vars politiska partier såväl som fackföreningsrörelsen var socialt koncentrerade utanför landsbygden. De traditionella barriärerna gentemot landsbygdsbefolkningen bestod. Under intrycket av småböndernas allt sämre villkor och de orosmoln som började tona upp sig internationellt såg man emellertid positivt på framväxten av Riksförbundet landsbygdens folk (RLF), och det lokala fackliga samarbetet blev också av en helt annan omfattning än i övriga nordiska länder.(43)

Den ekonomiska föreningsrörelsen behärskades av storbönderna. Bondeförbundet var visserligen på stark frammarsch bland småbönderna, men var fortfarande ett litet parti med begränsat parlamentariskt inflytande. Bland de hårt drabbade småbönderna i mellersta och norra Sverige påbörjades under slutet på 20-talet ett nytt organisationsarbete genom det 1929 bildade RLF. Bakom bildandet låg ett djupt missnöje med den ekonomiska föreningsrörelsen liksom en bristande tilltro till jordbrukets politiska representanter inom högern och det frisinnade partiet. RLF strävade efter att vara partipolitiskt obundet.

RLF:s framväxt betydde att den agrara småborgerligheten formerade en klassorganisation. RLF ställde krav på helt andra åtgärder än dem som 20-talets minoritetsregeringar hade sökt genomföra. RLF var en mångfasetterad rörelse och följande drag kan vara väsentliga att ta fasta på. Där fanns för det första de rent fackliga inslagen. RLF tog tillvara också arbetarintressena inom bonderörelsen och förde förhandlingar om skogs-körslor och timmerflottnig med skogsbolagen — ett tillvaratagande av de yrkeskombinerandes intressen.(44) Här finner man rötterna till den inspiration från den fackliga arbetarrörelsen som i viss utsträckning präglade RLF i dess begynnelse. För det andra fanns de medvetandehöjande inslagen; en strävan att efter fackföreningsrörelsens mönster samla jordbrukarna i producentkooperativ, bekämpa individualism med kollektivism och få till stånd en stark solidaritet mellan bönderna. Det var väsentligt i en situation då konkurrensen var stark mellan bönderna och depression rådde, en situation som enbart gynnade spekulerande mellanhänder. RLF:s fältarbete bestod bl a i att propagera mot "pytsåkare" och "vedboslaktare", kort sagt sådana som satte sin egen ekonomiska vinning framför lagandan och de kooperativa medlen.

För det tredje fanns tillvaratagandet av bondens intressen som jordbrukare. Här tangerade RLF den ekonomiska föreningsrörelsens verksamhetsområde, även om organisationernas metoder varierade. Föreningsrörelsen var en strikt förhandlingsorganisation medan RLF var beredd att ta till mera militanta kampformer. Valet av kampformer gav uttryck för spänningen mellan agrarbourgeoisi och småborgerlighet inom bonderörelsen. Slutligen kom RLF, som en konsekvens av det medvetandehöjande

inslaget, tidigt att propagera för anslutning till den ekonomiska föreningsrörelsen. Vid denna tidpunkt (30-talets början) befann sig både RLF och föreningsrörelsen i ett uppbyggnadsskede. RLF hoppades kunna kontrollera den ekonomiska föreningsrörelsen, och hade som målsättningsparagraf att ena hela föreningsrörelsen under RLF:s ledning. Storbönderna, som kontrollerat föreningsrörelsen sedan starten, var starkt kritiska till RLF och motarbetade dessa strävanden.

"Det kan inte förnekas att SL (dvs föreningsrörelsen) . . . såg på RLF lite von oben . . . (det) var kanske inte underligt att inom SL fanns en rätt utbredd åsikt att RLF var bra att ha för det rena grovgörat, husagitationen. Men därutöver var det en ganska besvärlig och oborstad organisation som man egentligen ville slippa att ha att göra med."(45)

RLF:s framträdande i svensk politik visade att den agrara småborgerligheten inträtt i en ny organisatorisk fas. De ledande inom RLF tillhörde, i den mån de var partipolitiskt engagerade, antingen Bondeförbundet eller "norrlandsfrisinet" inom Ekmans parti. RLF anvisade en annan väg än storbönderna för att lösa jordbrukskrisen. Bildandet av RLF som en följd av jordbrukskrisen ingår i ett nordiskt mönster, där mer eller mindre spontant uppkomna och lösligt organiserade krisrörelser växte fram. När RLF utvecklades till böndernas fackliga organisation och så småningom blev en etablerad del av den statliga jordbrukspolitiken, låg det dock en helt annan utveckling bakom än i de övriga länderna.

Även i Sverige fanns det i början på 30-talet antiparlamentariska strömningar, som hade sin grund i den ekonomiska depressionen, den internationella politiska utvecklingen och den svaga inhemska parlamentarismen under 20-talet. Likväl var dessa strömningar jämförelsevis svaga. De partier som bildades under påverkan av nazismen fick en försumbar politisk betydelse, och till skillnad från de andra länderna uppstod det ingen koppling mellan dem och jordbrukets krisrörelse.(46) Orsakerna till detta är flera. Vi skall här enbart peka på de enligt vår uppfattning viktigaste.

Sambandet mellan krisrörelse och högerextrema partibildningar i Norden varierar. Tydligast fanns detta samband i Finland, där en hastigt framväxande agrar krisrörelse snart innehade den politiska makten utan att fungera som ett politiskt parti. Först senare blev det ett parti, Fosterländska Folkrörelsen (IKL), genom anknytning till urbant baserade organisationer och grupperingar. I Danmark blev Det Frie Folkeparti den politiska förlängningen av Landbrugernes Sammenslutning (LS), och i Norge samarbetade Bygdefolkets Krisehjelp med National Samling. Jordbrukets ställning som huvudnäring i Danmark bidrog till att Det Frie Folkeparti fick en starkare ställning än NS i Norge, där Arbeiderpartiet dessutom hade en betydligt starkare ställning på landsbygden

än Socialdemokratiet. Ändå fick krisrörelsen och högerradikala organisationer en större omfattning i Norge än i Sverige. Det första konstaterande man måste göra är att det trots allt, bortsett från i Finland, inte uppstod i något av länderna en sådan koppling mellan de agrara krisrörelserna och urbant baserade, högerradikala organisationer, vilket kunde ha resulterat i en allvarlig utmaning mot det parlamentariska politiska systemet.(47) De tendenser som förekom i den riktningen var definitivt svaga i Sverige.

De viktigaste orsakerna till detta hänger ihop med industrialiseringsprocessen, som vid slutet på 20-talet hade fört Sverige från agrar- till industrisamhälle genom en snabb men jämn utveckling.

Mellan 1870–1930 hade Sverige den högsta urbaniseringstakten och den största tillväxten av servicesektorn.(48) Tabell 12:4 på sidan 302 visar några mått på den ekonomiska tillväxten.

Politiskt karakteriserades Sverige jämfört med de andra länderna, trots den minoritetsparlamentarism och splittring som det demokratiska genombrottet resulterade i på 20-talet, av en utveckling där industriarbetarklassen formerade sig organisatoriskt, och där den dominerande socialdemokratin i sin tur förankrade sig i det politiska livet. Socialdemokratis ambitioner att skapa en majoritet i befolkningen för sin inom systemets ramar hållna sociala reformpolitik gjorde partiet till en huvudkraft när det gällde att stabilisera parlamentarismen. Och uppslutningen bakom det socialdemokratiska partiet ökade även den stabilt under hela perioden, med undantag av 1928 års val.

Krisuppgörelsen 1933

Det var också erfarenheterna från "kosackvalet" 1928 som kom att ligga till grund för den ideologisk/politiska och strategiska kursändring vars första viktiga uttryck blev uppgörelsen med Bondeförbundet 1933.(50) I valet enade sig de borgerliga partierna kring en militant och på antisocialismen grundad ideologisk offensiv. De slutsatser som ledande socialdemokrater drog härav pekar fram emot "folkhemmet" och den demokratiska överideologin.(51) Liksom Danmark och Norge befann sig Sverige omkring 1930 vid den punkt då bokslut skulle göras med agrarsamhället, och landsbygdens fortsatta relationer med industrisamhället bestämmas.(52) I Finland förekom en liknande uppgörelse vid denna tid, men inte minst beroende på att de industriella förutsättningarna inte fanns vid handen, blev resultatet än en gång en seger för agrarsamhället, politiskt/ideologiskt uttryckt i den högerradikala, på agrara och nationella föreställningar baserade rörelsen. I Danmark blev resultatet visser-

Tabell 12.4. Sysselsättning och produktion inom industrin 1921–1945. 1921/25 = 100. (49)

	<i>Antalet sysselsatta</i>				<i>Produktionsvolym</i>				<i>Produktion per sysselsatt</i>			
	Da	No	Sv	Fi	Da	No	Sv	Fi	Da	No	Sv	Fi
1921/25	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1931/35	113	106	120	107	142	126	161	171	125	118	135	158
1941/45	146	143	167	139	151	128	261	229	102	90	156	165

ligen en uppgörelse som accepterades både av industrins och jordbrukets representanter. Men på grund av jordbrukets fortsatta dominans som exportnäring kom agrarsamhällets tänkande och politiska inflytande ändå att uppskjuta industrisamhällets slutgiltiga genombrott i flera årtionden. Till detta bidrog också Socialdemokratiets tidiga utveckling från klass- till folkparti, vilket gjorde Kanslergadeforliget mindre uppseendeväckande än den svenska kohandeln, för att inte tala om Arbeiderpartiets nästan totala politiska kursändring på kort tid. Den politik som från 1935 fördes på basis av en röd-grön uppgörelse inkorporerade agrarsamhället i industrisamhället på ett mindre antagonistiskt sätt, bl a beroende på jordbruksstrukturen och Arbeiderpartiets förankring på landsbygden.

I Sverige hade i praktiken redan på 20-talet jordbrukets företrädare givit upp anspråken på att industrin, och stadsnäringarna i allmänhet, skulle underordnas det agrara samhällets värderingar och näringsmässiga intressen. Redan tidigare hade industrins företrädare sett sig som de naturliga bärarna av samhällsutvecklingens intressen. Lantmannapartiets sönderfall, godsägarintressenas underordning i Högerpartiet, de ledande industri- och bankmännens energiska stöd till demokratiseringsprocessen och accepterande av ett lagstiftningsmässigt reglerat umgänge mellan arbetsmarknadens parter, alla dessa faktorer understödde ett sådant synsätt. Den politiska uppgörelsen blev därför mer än en krisuppgörelse. Den gällde mer än att genom subventionerade jordbrukspriser göra bönderna till demokratins försvarare. Den bekräftade för alla inblandade parter att det välfärdssamhälle som var i vardande hade sin grund och sin framtid i den industrialiseringsprocess som i en snabb och jämn takt höll på att förändra samhället i dess grundvalar. Men den bekräftade samtidigt att jordbruket skulle förbli en del av samhället, och att dess existens hädanefter skulle garanteras av en aktiv statlig jordbrukspolitik. Om man ser Sveriges moderna historia som ett triangeldrama mellan arbetare, bönder och storföretagare,(53) försvinner det mesta av dramatiken efter uppgörelserna på 30-talet. Därefter har det på sin höjd rört sig om familjära slitningar inom folkhemmet.

Politiskt sett var samarbetet mellan socialdemokratin och Bondeförbundet en lösning som kom oväntat.(54) De två nybildade bondepartierna, Bondeförbundet och Jordbrukarnas Riksförbund, hörde länge hemma på yttersta högerkanten, ett förhållande som socialdemokratin inte försummade att påpeka. Den naturliga allianspartnern i riksdagen var de frisinnade, och i tullfrågan var socialdemokratin en lika ihärdig frihandelsföreträdare som Bondeförbundet var protektionistiskt. Bland dem inom socialdemokratin som arbetade med jordbruksfrågan fanns motsättningar av både ideologiska och regionala skäl.(55) Det finns i de andra nordiska länderna ingen motsvarighet till den stora skillnaden mel-

lan jordbruket i landets norra och södra delar. Allmänt betraktade socialdemokratin Bondeförbundet under 20-talet som reaktionens förtrupp, en inställning som rymde mycken sanning. Böndernas hållning som arbetsköpare skilde sig ofta från industriborgerskapets och dominerades av ett patriarkaliskt tänkande, vilket tydligt avspeglade sig i partiets inställning både till arbetsmarknadsfrågor och sociallagstiftning. Det stod också för ett aktivt motstånd mot den socialdemokratiska arbetslöshetspolitiken. I riksdagen samarbetade partiet med högern, och det var förmodligen så att jordbrukarrepresentanterna i Högerpartiet och Bondeförbundets ledning tillhörde samma bondeskikt – den agrara bourgeoisie. Därför krävdes det ett ledarskifte för att kunna genomföra den strategiska omläggning i politiken som kohandeln innebar även för Bondeförbundet.⁽⁵⁶⁾ Utanför riksdagen motsvarades dessa motsättningar av RLF-aktivisternas arbete för att reformera och komplettera storböndernas föreningsrörelse med en facklig kamporganisation.

Kohandeln innebar alltså för Bondeförbundets del ett brott med den borgerliga fronten, där både högern och Folkpartiet dittills hade haft betydande inslag av bondeväljare. Den innebar även att den småborgerliga dominansen inom partiet stärktes. I och med uppgörelsen grundlades ett stabilt block i riksdagen, och det politiska systemet säkrades i en tid av skärpta klassmotsättningar. Med koalitionsregeringen följde att Bondeförbundet, denna utpräglade sammanslutning till jordbrukets försvar, alltmer drogs in i hela den politiska sfären. Böndernas intressen fick, på ett tidigare stadium än i en jordbruksförhandling eller riksdagsdebatt om jordbrukspolitiken, konfronteras med klassamhällets samlade intressen. Den väsentligaste aspekten på kohandeln för Bondeförbundets del var dock bondeintressenas starka uppknytning till statsapparaten – den nya jordbrukspolitiken medförde att föreningsrörelsens verksamhet alltmer blev en statsadministrativ angelägenhet.

Den ekonomiska föreningsrörelsen, som dominerades av den agrara bourgeoisie, stagnerade under 20-talet och lyckades inte organisera och företräda hela jordbrukarbefolkningen. Rörelsen drabbades också av rent affärsmässiga svårigheter. Jordbruksnäringens kris, den egna organisationens stagnation samt konkurrensen från RLF medförde en rekonstruktion av föreningsrörelsen. Den krävde ett statligt aktivt ingripande för att övervinna den akuta jordbrukskrisen, och i början på 30-talet påbörjades den krispolitik som nådde sin höjdpunkt med kohandeln 1933. Föreningsrörelsen erhöll statliga bidrag till sin propaganda för bildandet av producentkooperativa branschorganisationer. Förutom den tidigare existerande lantmannaföreningen för spannmålshandel växte på ett fåtal år upp nya landsomfattande branschorganisationer varav Svenska Mejeriernas Riksförening (SMR) och Svenska Slakteriförbundet (SS) var de

viktigaste. En exceptionellt snabb utvidgning av föreningsrörelsens grepp om jordbrukarna skedde således via statligt stöd.

Vid en nordisk jämförelse kan man konstatera att Danmark redan under 1800-talets sista årtionden byggt upp motsvarande branschorganisationer, och att de i Finland bildades efter inbördeskriget. Den norska utvecklingen liknar mest den svenska, dock ligger den något före i tiden.(57) I Sverige gick utvecklingen snabbt från början. Branschorganisationerna erhöll av riksdagen långtgående och vittomfattande befogenheter, tvångsmakt tidigare reserverad enbart för statens organ. Utan motstycke är den beskattningsrätt inom mejerisektorn, som staten delegerade till SMR, vilken härigenom kom att totalt kontrollera mjölkproduktionen. Likaså beslöt riksdagen att enbart slakteriförbundets avdelningar skulle erhålla bidrag från den statliga slakterilånefonden. Spannmålsföreningen fick importmonopol osv. Konkurrensen inom livsmedelsindustrin begränsades – monopolens skördetid var inne.

I samverkan byggde staten och föreningsrörelsen upp en omfattande regleringsverksamhet, nästan i sin helhet genomförd av den senare. En mängd åtgärder vidtogs: handelsmonopol, licenskrav, stödköp, inmalningstvång, tullar, avgifter, skatter, acciser, pristillägg och exportbidrag. På några få år byggdes en komplicerad prisreglering upp, som sedan i huvudsak blivit bestående.(58)

I den nya jordbrukspolitikerna i början av 30-talet kan man således se en viktig bas för det politiska samarbetet mellan "arbetare och bönder". Jordbrukets problem kom alltmer att lösas genom den aktiva statliga politik som socialdemokratin även ville använda för att bekämpa arbetslösheten och föra en reformpolitik. Det är säkert ingen tillfällighet att det slutliga genombrottet kom genom en uppgörelse, som samtidigt omfattade jordbruks- och arbetslöshetspolitiken. För socialdemokratin var det också frågan om att samarbeta med småbondekrafterna i bonderörelsen, både i Bondeförbundet och i samband med uppbyggnaden av starka fackliga organisationer. En annan faktor, som säkert hade stor betydelse för det socialdemokratiska tänkandet, var att den nya politiken fungerade som ett skydd mot de antiparlamentariska stämningar, som i de andra nordiska länderna blivit ett allvarligt problem.

Med den socialdemokratiska regeringen från 1932 började en period där staten fick en helt ny och snabbt växande roll. En av de många konsekvenserna härav blev att den aktiverade och kämpande agrara småborgerligheten neutraliserades och underordnades, såväl fackligt som politiskt. Den ekonomiska föreningsrörelsens frammarsch byggde dels på lagstiftning och statsbidrag, dels på RLF:arnas husagitation. Småborgerlighetens ambitioner att kontrollera föreningsrörelsen blev emellertid inte framgångsrik, vilket dock inte fick till följd att man försökte lämna

den. Därtill var man alltför ekonomiskt beroende av den, i all synnerhet sedan den fått inofficiell myndighetskaraktär. RLF:s målsättning att inordna föreningsrörelsen i sin egen organisation ströks ur stadgarna 1942, vilket kan tas som uttryck för att den agrara borgerligheten hade motstått småböndernas attack och befäst sin dominans inom organisationen.

När kriget kom var den ekonomiska föreningsrörelsen väl rustad för den regleringspolitik som följde. Krigsårens borgfred och kommissionspolitik bara stärkte föreningsrörelsens statsadministrativa uppgifter – en reell statsmakt utan formell myndighetsstatus. Också RLF drogs genom borgfreden, trots småbrukarprotester, in i kommittéverksamheten. Samtidigt som föreningsrörelsen verkställde riksdagens beslut i jordbruksfrågorna, drog den dessutom upp ramarna för jordbruksförhandlingarna genom den så kallade jordbrukskalkylen. Föreningsrörelsens jordbrukspolitik byggde på rationella, lönsamma gårdar som var förmögna att tillgodo- se de krav rörelsens expanderande livsmedelsindustrier ställde. RLF drogs även in i föreningsrörelsen genom att den under 1940-talet knöts till dess utredningsverksamhet. Det rörde sig dock inte om något samarbete på lika villkor – reellt var RLF den underordnade parten. När förhandlingarna med staten 1945 strandade och RLF hotade med mjölkleveransstrejk tog föreningsrörelsen skarpt avstånd från aktionen och inte heller kunde RLF erhålla något stöd från Bondeförbundet, som i riksdagen och senare i regeringsposition hade att försvara den jordbrukspolitik föreningsrörelsen utarbetat. Den segrande parten i kraftmätningen inom bonderörelsen var följaktligen den ekonomiska föreningsrörelsen – alias den agrara bourgeoisin.

Den statsunderstödda föreningsrörelsen hade lyckats med uppgiften att neutralisera det småbondedominerade RLF. Bondeförbundet genomgick efter 30-talsuppgörelsen en utveckling där småbondeinflytandet efter hand försvagades, och vid krigsslutet hade partiet glidit över i händerna på de mellanstora och större bönderna. Särskilt tydligt framkom detta vid 1947 års jordbruksförhandlingar och i den efterföljande koalitionsregeringen med socialdemokratin. Förhandlingsresultatet 1947 innebar bl a att "... man på lång sikt räknade med att avveckla större delen av de minsta jordbruken (under 10 ha); bland annat genom administrativa rationaliseringsåtgärder från statens sida ..."(59)

Denna politik hade utarbetats av socialdemokratin i samarbete med den agrara bourgeoisin i föreningsrörelsen. Den nya jordbrukspolitiken innebar att man öppet tillstod avsikten att decimera den agrara småborgerligheten. Typiskt nog kom den nya politiken att verkställas av ett till socialdemokratin uppknutet Bondeförbund. I den 1951 nybildade koalitionen (SAP plus Bf) bekläddes posten som jordbruksminister av bondeförbundaren Sam Norup som kan betraktas som ett direkt ombud

för de skånska storbönderna. Den process genom vilken Bondeförbundet kom att domineras av de mellanstora och större bönderna utgör ett intressant exempel på hur den politiska makten utövas och befästs i Sverige. Huvudrollen spelades av staten, till vilken föreningsrörelsen knöts på ett tidigt stadium. Genom statsunderstöd i olika former neutraliserades och integrerades RLF i föreningsrörelsen. Därmed stärkte man också den agrara bourgeoisin på småböndernas bekostnad.

Storböndernas förstärkta styrkeposition påverkade också förhållandena inom Bondeförbundet. Detta skedde främst genom Bondeförbundets ekonomiska organisatoriska beroende av föreningsrörelsen. Partiets nya, eller snarare förskjutna klasskaraktär, framträdde tydligast i 1947 års jordbruksförhandlingar och i den nya koalitionen 1951. Medan den första samarbetsperioden på 30-talet medförde en ökning av antalet småbrukare, innebar 1951 års koalition början på en utveckling som radikalt reducerade den svenska småbrukarstammen. Att Bondeförbundet inte bara accepterade, utan också påtog sig ansvaret att verkställa denna minskning, talar för att partiet fått en ändrad politisk och klassmässig sammansättning under perioden från 30-talet till andra världskrigets slut.

Bondeförbundets ändrade klasskaraktär blev en följd av samspelet mellan en av bonderörelsens intresseorganisationer och statsapparaten, en stat där socialdemokratien under hela perioden satt i regeringen. Det var just genom SAP:s integrations- och koalitionspolitik som den agrara bourgeoisin förmådde neutralisera och utmanövrera småböndernas strävan efter dominansen inom bonderörelsen som helhet. Denna storböndernas seger stärkte därmed hela borgerlighetens maktposition, och bidrog kraftigt till den samförståndspolitik som under efterkrigstiden utvecklades mellan SAP/LO och den svenska borgarklassen. För SAP:s del ändrades inte målsättningen men väl formerna för den socialdemokratiska jordbrukspolitiken. Kohandeln genomfördes med en medveten betoning av småböndernas intressen och som ett stöd till deras fackliga och politiska strävanden i motsättning till storbönderna. Två årtionden senare hade man helt bytt fot och allierade sig med storbondeintressena. Konsument- och reallöneökningsspolitiken krävde en satsning på större och bärkraftiga brukningsenheter.

Det rödgröna samarbetet i början på 30-talet var en allians mellan underklassen i stad och land, som möjliggjordes av arbetar- och bonderörelsernas respektive "kovändningar". Från socialdemokratiens sida fanns förmodligen redan från början även neutraliseringsaspekten med. Det gällde att kunna handskas med jordbruks- och landsbygdsfrågorna i brytningen mellan agrar- och industrisamhället. Först och främst var socialdemokratien dock tillskyndare av den industriella utvecklingen. Man var sedan

länge införstådd med att det var industriborgerskapet som var den reella motparten, och att det var med dessa krafter man skulle samverka. Det radikala anslag av klassallians mellan arbetare och bönder varmed socialdemokratin påbörjade sin statsbärande period hade emellertid försvunnit vid krigsslutet. Vid det laget hade samarbetet med storindustrin redan hunnit genomgå flera olika faser, och både den politiska och praktiska grunden för efterkrigspolitiken var lagd. I detta perspektiv övergick snart småbönderna från att ha varit socialdemokratins främsta bundsförvant till att bli dess största problem. Söderpalm ger följande förklaring till denna förändring:

"När partiet (dvs SAP) i slutet av 30-talet utformade ett nytt jordbruksprogram framställdes hjälpåtgärderna som en kostsam och ur jämlikhetssynpunkt rätt tvivelaktig form av socialpolitik, som kunde accepteras bara på villkor av hård rationalisering och fortsatt avflyttning från landsbygden . . . Sedan socialdemokraterna väl säkrat sitt maktinnehav ville de istället genomföra nya sociala reformer och öka och trygga sysselsättningen med tanke på nästa kris, och här var de i bägge fallen helt beroende av den industriella utvecklingen. De insåg tillfullo nödvändigheten av att höja effektiviteten i samhällsekonomin, och för att diskutera planmässiga åtgärder i den riktningen närmade de sig storindustrin med förslag om gemensamma näringspolitiska överläggningar. De förhandlingar som blev resultatet avbröts av kriget, men regeringen genomförde flera åtgärder för att stimulera produktion och kapitalbildning och dämpade näringslivets oro för planhushållning och krigssocialism genom att låta det besätta flertalet nyckelposter i den snabbt svällande krisförvaltningen; inflytelserika företagarkretsar hade dessförinnan umgåtts med planer på att ersätta trettioalets rödgröna front och krissamverkan med en regelrätt regeringskoalition mellan socialdemokraterna och storindustrin representerad av ett antal 'opolitiska' fackmän."(60)

Fördelarna för socialdemokratin med den agrara småborgerlighetens nederlag inom bonderörelsen låg på tre plan. För det första kunde man vid två tillfällen bilda regering utan att själv ha parlamentarisk majoritet eftersom det borgerliga blocket hade rämnat. För det andra kunde man genom att minska den agrara småborgerligheten frigöra betydande resurser av arbetskraft och kapital till industrins och den offentliga sektorns expansion. För det tredje kunde man genom att överlåta en rad administrativa rationaliseringsåtgärder på bonderörelsen (föreningsrörelse och parti) dämpa kritiken och missnöjet inom småbondeleden.

Det politiska samarbetet mellan socialdemokratin och Bondeförbundet bidrog starkt till att den svenska efterkrigsutvecklingen skiljer sig från övriga nordiska länders både i tempo och omfattning. Det finns givetvis en rad andra bidragande orsaker, varav de viktigaste kanske är att industrialiseringstakten redan under mellankrigstiden var högst i Sverige samt att landet förskonades från deltagande i kriget och därigenom ökade försprånget ytterligare. Bonderörelsen i Danmark och Finland skulle heller knappast ha accepterat att spela den roll som Bondeförbundet så oproblemiskt påtog sig, vilket i sin tur måste förklaras utifrån de star-

kare positioner som jordbruket och landsbygdsintressena hade i dessa länder.

Jämfört med övriga länder underlättades samarbetet av att det var en allians mellan två parter som inte hade några större ambitioner att konkurrera om varandras väljargrupper. Tvärtom blev det uppenbart att bägge parter vid valet 1936 tjänade på samarbetet, huvudsakligen genom att få ett ökat stöd från sina respektive traditionella väljargrupper.

Men vi vill avslutningsvis återigen betona karaktéristiken av svensk bonderörelse under 1900-talet och landsbygdens/jordbrukets ställning överhuvudtaget som jämförelsevis isolerad, neutraliserad och oförmögen, trots att den periodvis hade stora möjligheter att påverka samhällsutvecklingen, att förhindra den accelererande avveckling som efterkrigstiden innebär. Och det är den agrara småborgerligheten som är den mest utsatta gruppen.

”Den ekonomiska utvecklingen i Sverige har . . . mycket starkt bidragit till att trygga och än mer befästa det stora monopolkapitalets ställning som den ledande fraktionen inom den härskande borgerliga klassen. De redan från 1890-talet relativt sett högt utvecklade produktivkrafterna i den svenska industrin, vars tekniska nivå fortsatt att höjas, och kapitalkoncentrationsprocessen har ryckt undan grunden för en självständig politik för både den mindre borgerligheten och småborgerligheten. Därmed stoppades i Sverige snabbt den spirande populismen vid mitten av 30-talet, alliansen socialdemokratiska arbetare och RLF-bönder . . . Därmed försvann även basen för en egen Glistrupartad politik av en aggressiv icke-monopolistisk bourgeoisie och övre småborgerlighet.”(61)

Efterkrigsperioden

Förutsättningarna för en samhällsutveckling baserad på omfattande industriell tillväxt och en socialreformpolitik var vid krigsslutet goda. Efter som Sverige inte direkt hade dragits med i kriget fick landet ett försprång i förhållande till de flesta andra europeiska länder, inklusive de nordiska. Produktionsapparaten var intakt, och trots omställningen till krigsekonomi hade den utvecklats, inte minst på grund av goda vinster och lönestopp. Industrins sammansättning och inriktning, med basen i järn- och trätillgångar och en exportinriktad verkstadsindustri, passade väl samman med den internationella efterfrågan. De gynnsamma exportmöjligheterna lade tillsammans med en uppdämd inhemsk efterfrågan grunden för en starkt expansiv ekonomi.(62)

Den andra komponenten i efterkrigsutvecklingen, en statlig interventionspolitik, hade åtminstone två förutsättningar. Den första var de erfarenheter som man gjort under det andra världskriget. Dessa erfarenheter möjliggjorde en effektivare uppbyggnad av folkhushållningen, och på

principer som var mer socialt acceptabla. Den allmänna meningen var också att detta krig, liksom det förra, skulle följas av en efterkrigsdepression, och att man därför borde avvakta med upphävandet av regleringar och övrig statlig aktivitet.(63) Den andra och viktigaste förutsättningen var den socialdemokratiska samhällssynen, såsom den hade formulerats redan mot bakgrund av arbetslöshets- och fördelningspolitiken på 20-talet. Framför allt formulerades den emellertid i samband med det socialdemokratiska regeringsövertagandet 1932. I sina huvuddrag kom den dock inte att materialiseras förrän efter kriget.(64) Sitt programmatiska uttryck fick den i arbetarrörelsens efterkrigsprogram, som även det kommunistiska partiet ställde sig bakom. Det är ingen överdrift att hävda, att tankegångarna att använda staten för att genomföra samhällsförändringar hade en bred folklig förankring, liksom att det mot bakgrund av 30-talets och krigets erfarenheter fanns en delvis radikaliserad grundhållning i väljarkåren.(65)

Programmet bröt delvis med den folkhemsideologi som präglat partiets politik sedan början på 30-talet – det energiska kravet på djupgående förändringar i samhällsstrukturen visade på att folkhemsgemenskapen grundades på ett klassamhälle. Reaktionerna lät inte vänta på sig från borgerligheten. Det privata näringslivet och de borgerliga partierna genomförde en omfattande politisk och ideologisk motoffensiv.(66) I valet mellan att fullfölja efterkrigsprogrammet i tanke och handling, och att vika av inför en enig borgerlig front, valde socialdemokratin återigen en medelväg. En rad viktiga sociala reformer, t ex folkpensioner, barnbidrag, sjukförsäkring och bostadsstöd, beslutades åren efter krigsslutet, och principerna för den skattereform som skulle bekosta reformerna blev en kampfråga som kom att dominera den politiska debatten. Samtidigt frångick man efter hand de delar av programmet som behandlade den ekonomiska demokratin – inom arbetslivet förblev samverkanstanken riktlinjen.(67) Därmed blev man tvungen att genomföra en tvåfrontsstrid. På den politiska scenen blev resten av årtiondet en återgång till 20-talets frontställningar. På arbetsplatserna utkämpades å andra sidan en obarmhärtig strid mot kommunisterna. Bakgrunden var den starka ställning inom fackföreningsrörelsen som kommunisterna uppnått under kriget, som illustrerades bl a i samband med metallstrejken 1945. Till skillnad från andra länder, där man vid krigsslutet inledde förhandlingar om sammanslagning mellan de socialdemokratiska och kommunistiska partierna, inleddes efterkrigstiden i Sverige med en facklig-politisk kamp. Socialdemokratin förekom därmed det kalla krigets period av antikommunism, som när den inträdde snarare kom att fungera som ett nationellt rättfärdigande för kampen.

Vid tiden för 1948 års val kan man säga att socialdemokratins två-

frontskrig var utkämpat. Valresultatet blev, förlustsiffrorna till trots, en bekräftelse på att man lyckats ta udden av den borgerliga offensiven och samtidigt återerövrat de fackliga och politiska positioner som kommunisterna uppnått under kriget. En lång period av socialdemokratiskt regeringsinnehav påbörjades, präglad av efterkrigstidens ekonomiska högkonjunktur, som möjliggjorde den pragmatiska samförståndspolitiken på arbetsmarknaden. Den smala parlamentariska basen för regeringsinnehavet löstes under 50-talets första hälft genom en ny koalition med Bondeförbundet. Det blev dock efter hand uppenbart för bägge parter att de samhälleliga förutsättningarna hade förändrats; skälen därför skall vi återkomma till. Den utlösande faktorn för uppbrottet, ATP-konstruktionen, blev samtidigt en för arbetarrörelsen mobiliserande politisk fråga, som lade grunden till ytterligare en period av socialdemokratiskt minoritetsregerande under 60-talet och första hälften av 70-talet. Den samverkan på arbetsmarknaden som grundlades redan på 20-talet, och som bekräftades i och med att socialdemokraterna accepterade 1928 års kollektivavtalslagar, byggdes gradvis ut fram till krigsslutet. Den tillfälliga radikaliseringsperioden i mitten på 40-talet utsatte den inte för några större prövningar och den kom snabbt att bli en av hörnstenarna i efterkrigspolitiken. Dahlkvist pekar på att ett nytt ekonomiskt/politiskt tänkande slog igenom:

”i planeringen inför freden gjorde . . . Ohlin och Myrdal delvis nya analyser . . . Orsaken till arbetslösheten och den låga ekonomiska effektiviteten var inte längre någon *allmän* depression som kunde hävas med de medel som dithills använts, utan snarare en *strukturell* depression . .

. . . i enlighet med denna analys framförde (de) krav på att arbetskraftens ’rörlighet’ och ’anpassningsförmåga’ skulle ökas genom omskolning, flyttningsbidrag och utbyggd arbetsförmedling, medan företagens egna investeringar skulle främjas.”(68)

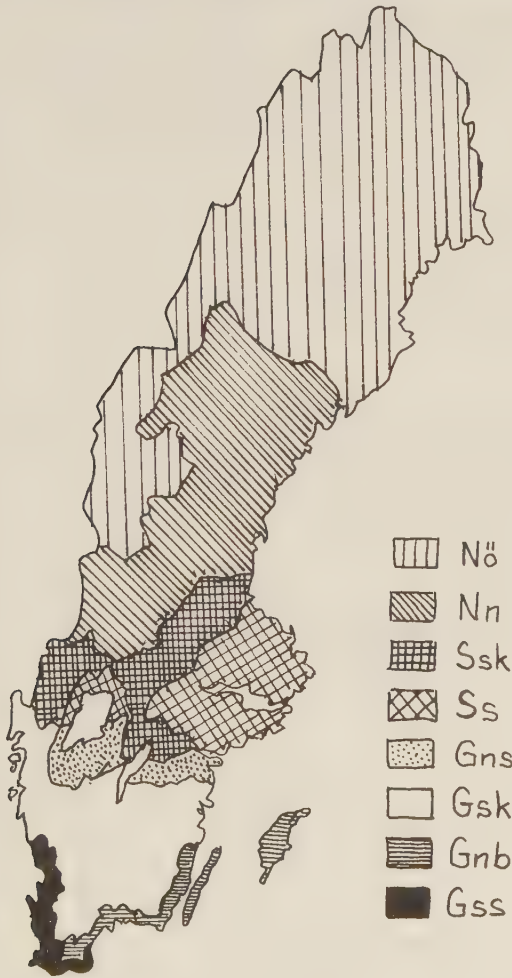
Arbetsmarknadspolitiken blev härigenom central, liksom den lönepolitik som utarbetades för att stödja omstrukturerings- och effektiviseringsutvecklingen: den solidariska lönepolitiken. En annan viktig förutsättning för att få till stånd en dynamisk utveckling var att det konstgjorda bevarandet av jordbruksstrukturen, som kohandeln 1933 hade inneburit, upphörde. Det var också den centrala innebörden i 1947 års jordbrukspolitiska beslut. Produktiviteten och produktionsvolymen inom jordbruket skulle bevaras, men den skulle uppnås genom rationalisering och en drastisk minskning av antalet jordbruksenheter, vilket också skedde. Motiven för beslutet är trefaldigt. Jordbruksbefolkningens inkomstnivå skulle hållas uppe i förhållande till andra samhällsgrupper, produktionsvolymen skulle bestå och produktionen skulle effektiviseras. Jordbruksstrukturen kunde därför inte behållas intakt, och konsekvensen blev en på ”administrativ väg bedriven statlig rationaliseringsverksamhet.”(69)

Figur 12:1. Sverige, valkretsindelningen. Sammanfaller huvudsakligen med länsindelningen. (70)

1. Stockholm stad. 2. Stockholms län 3. Uppsala län 4. Södermanlands län 5. Östergötlands län 6. Jönköpings län 7. Kronobergs län 8. Kalmar län 9. Gotlands län 10. Blekinge län 11. Kristianstad län 12. Malmöhus län 13. Fyrstadskretsen (Malmö, Lund, Landskrona och Helsingborg) 14. Hallands län 15. Göteborgs stad 16. Göteborgs- och Bohus län 17. Älfsborgs södra 18. Älfsborgs norra 19. Skaraborgs län 20. Värmlands län 21. Örebro län 22. Västmanland 23. Kopparberg och 24. Gävleborg Dessutom 25. Västernorrlandslän 26. Jämtland 27. Västerbottens län 28. Norrbotten

Figur 12:2. Sverige, lantbrukets produktionsområden. (71)

- Nö
- Nn
- Ssk
- Ss
- Gns
- Gsk
- Gnb
- Gss

RIKSOMRÅDE	PRODUKTIONSOMRÅDE	FÖRKORTNING
Norra Sverige	Övre Norrland	Nö
	Nedre Norrland	Nn
Södra o mellersta skogs- och dalbygder	Svealands skogsbygd	Ssk
	Götalands skogsbygd	Gsk
Södra o mellersta slättbygderna	Svealands slättbygd	Ss
	Götalands norra slättbygd	Gns
	Götalands mellanbygd	Gnb
	Götalands södra slättbygder	Gss

Tabell 12.6. Brukningsenheter i olika storleksgrupper inom riksområden. (Ökning markeras med kursiv.) (73)

Område	År	Storleksgrupp (hektar åker)				Totalt
		2-10	10-20	20-30	30-	
Södra och mellersta Sveriges slättbygder	1956	33.643	29.905	13.458	20.198	92.804
	1961	26.062	26.222	13.023	16.073	81.380
	1966	18.629	20.056	12.005	17.416	68.106
Södra och mellersta Sveriges skogs- och dalbygder	1956	74.735	21.501	4.315	3.229	103.780
	1961	62.646	19.406	4.353	3.225	89.630
	1966	46.557	16.364	4.917	3.753	71.591
Norra Sverige	1956	62.422	8.155	706	234	71.517
	1961	52.944	7.818	890	258	61.910
	1966	37.140	7.334	1.511	585	46.570
Hela riket	1956	170.800	59.561	18.479	19.261	268.101
	1961	141.652	53.466	18.266	19.556	232.920
	1966	102.326	43.754	18.433	21.754	186.267

Tabell 12:5. Brukningsenheter i produktionsområden 1966. (72)

	<i>Antal enheter</i>	<i>% av Sveriges</i>	<i>Förändringar 1961–66</i>
Gss	13.273	7,1	– 14,2
Gmb	15.028	8,1	– 15,5
Gns	18.569	10,0	– 15,8
Ss	21.236	11,4	– 18,5
Gsk	53.819	28,9	– 18,5
Ssk	17.772	9,5	– 24,9
Nn	24.029	12,9	– 22,5
Nö	22.541	12,1	– 27,1

Av figurerna 12:1 och 12:2 (sid 312–313) samt tabellerna 12:5 (ovan) samt 12:6 (sid 314) framgår två huvudtendenser i jordbrukets utveckling under efterkrigstiden; dels rationaliseringsprocessens effekter för jordbruksföretagens struktur: enheterna med 2–10 ha, som inte kan försörja en familj och kräver yrkeskombination, minskar drastiskt, liksom de mindre familjejordbruken. Samtidigt ökar inte antalet riktigt stora enheter, utan det sker en koncentration kring de medelstora familjeföretagen. Enligt åldersstatistiken var 72 % av brukarna på gårdar i storleksgruppen 2–10 ha över 50 år (1966), och 25 % var över 65 år. För nästa storleksklass var motsvarande siffror 59 % respektive 13 %.(74) En stor del av dessa enheter kunde alltså förväntas försvinna inom ett par årtionden på grund av att brukaren gick i pension och ingen tog över efter honom. Enligt 1980 års statistiska uppgifter är detta också vad som har skett. Antalet enheter med 2–10 ha halverades mellan 1966 och 1979 – från 102 326 till 46 663. I storleksgruppen 10–20 ha var nedgången 43 754 till 28 925.(75) Trots denna utslagning har inte utvecklingen gått så snabbt som man förväntade i början på 70-talet. Då räknade man med ungefär 100 000 enheter 1975 och 60 000 år 1980.(76) De faktiska siffrorna blev: 1975 – 131 949, 1979 – 120 631. Speciellt under andra delen av 70-talet har en konsolidering skett, inte minst av den enkla varuproduktionen.

Den andra huvudtendensen gäller de geografiska skillnaderna. Södra Sveriges förhållanden liknar det danska jordbrukets, medan de norra delarna påminner om finska och norska förhållanden. Problemen med att inrymma båda dessa faktorer i en och samma jordbrukspolitik har varit svåra, även om de sällan fått några drastiska uttryck i partipolitiken. Men historiskt är det, som vi nämnt på andra ställen i texten, den syd- och mellansvenska agrara borgerligheten som har haft makten inom bon-

derörelsens ekonomiska och politiska organisationer, och endast RLF med rötter i småbrukarkretsar i mellan- och nordsverige har förmått ifrågasätta detta förhållande. Resultatet av den förda jordbrukspolitiken har under efterkrigstiden blivit, att småbrukarbefolkningen ställts inför villkor som samma typ av jordbruksbefolkning (och dess organisationer) i Norge och Finland framgångsrikt har kunnat undvika att ställas inför. Samtidigt har familj jordbruket och de ännu större enheterna, huvudsakligen belägna i Sverige, förstärkt sina positioner och uppenbarligen gynnats kraftigt av den förda politiken. Den fortsatta utvecklingen av det svenska jordbruket kommer att förstärka koncentrationen inom varje riksområde till de mest förutsättningsrika områdena (kärnområdena). Samtidigt sker en koncentration till sydligaste Sverige och landets södra kusttrakter samt det mellansvenska bältet, och en samtidig avveckling av övriga delar.

Den sammanlagda effekten av efterkrigspolitiken blev att den svenska industrin behöll sitt försprång framför övriga nordiska länder. Den utvecklades på grundval av snabb koncentration och centralisering, högt utvecklad arbetsdelning, införandet på 50-talet av olika former för att öka arbetsproduktiviteten. Kapital och arbetskraft omdirigerades effektivt från olönsamma till expanderande sektorer, varvid de arbetsmarknadspolitiska styrmedlen kom att spela en växande roll.(77)

Många tecken tyder på att utvecklingen accelererades under 1960-talet, särskilt dess senare hälft. Av antalet fusioner inom industrin under perioden 1946–69 ägde nästan hälften rum under periodens fem sista år.(78) Denna efterkrigsperiod innebar också omfattande förändringar mellan olika samhällssektorer, förmodligen de mest omfattande under 1900-talet. Antalet sysselsatta inom jordbrukssektorn minskade till en tredjedel, servicesektorn ökade från drygt en tredjedel till över hälften av alla anställda och industrin hann både att nå sin högsta siffra och därefter att minska något.(79) I tabell 12:7 (sid 317) finns en uppställning över den svenska klasstrukturens utveckling under efterkrigstiden samt 1930 års siffror.

Till rörligheten mellan klasserna måste man sedan lägga rörligheten inom varje klass. Inom arbetarklassen har lantarbetarkåren minskat drastiskt, en process som emellertid huvudsakligen försiggick före 1950. Ökningstakten vad gäller industriarbetare var även den snabbast fram till 1950, och har efter 1965 förbytts i en mindre tillbakagång. Däremot är den snabba tillväxten av arbetare inom offentligt reproduktionsarbete koncentrerad till perioden efter 1950.(81)

Det sammanlagda antalet offentligt anställda ökar från att ha utgjort 11 % av de förvärvsarbetande 1930 till 16 % 1965 och fördubblas därefter fram till 1975.(82) En effekt av kapitalets centralisering är att an-

Tabell 12:7. Klasstrukturen i Sverige 1930—1975. (80)

	1930		1950		1965		1975	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Arbetarklass	1530	56	1645	56	1780	54	1840	53
Småborg.het	775	29	600	20	440	13	260	7
Borgerskap	50	2	35*	1	45	1	30	1
Mellanskikt	310	11	645	22	1010	31	1300	37
Spec. kategorier	25	1	30	1	35	1	40	1
Förkapitalistisk klass	25	1	—	—	—	—	—	—

A = tusental B = procent av den förvärvsarbetande befolkningen.

* = ej jämförbar siffra, skall förmodligen vara högre.

talet företagare sjunker, då små enheter slås ut och ersätts med ett färre antal stora enheter. En överväldigande majoritet av företagarna är enmans- eller småföretagare. Så har det varit under hela 1900-talet, och så är det fortfarande. Antalet företagare har mer än halverats sedan 1950, efter att ha ökat ända fram till omkring 1940. Krigsperioden var för Sverige såväl som för övriga nordiska länder, om än i mindre utsträckning, en period med "fastfrusen" klasstruktur.

Efterkrigsutvecklingen har klassmässigt framför allt drabbat småborgerligheten, och det är jord- och skogsbruket som står för den största andelen av minskningen.

Tabell 12:8. Småborgerligheten 1930—1975. (83)

	1930	1950	1965	1975
Produktion	695	500	350	190
(Varav agrar)	580	375	250	110
Cirkulation	60	65	55	40
Tjänster	20	30	25	25
Reproduktion ca	5	5	5	5
Agrar	580	375	250	110
Urban	200	225	185	150

Vi ser att relationen mellan småborgerlighetens två huvuddelar har förändrats radikalt; den agrara delen har stått för huvudparten av decimeringen och är nu till och med mindre än den urbana, som efter en viss ökning fram till ungefär 1950 förlorade var tredje medlem, men som trots det blivit den relativt största delen.

Under 50-talet skedde en omfattande minskning inom jordbruket och ökning inom industrin med avseende på antalet anställda, medan antalet företag sjönk inom bägge sektorerna. Inom jordbruket skedde detta huvudsakligen till förmån för medelstora familjejordbruk, inom industrin till allt färre men större enheter. Någon gång i mitten på 1960-talet stagnerade emellertid antalet anställda inom industrin,⁽⁸⁴⁾ medan den offentliga sektorn fortsatte sin under hela perioden omfattande expansion.

Arbetskraftsöverflyttningen

Den dominerande tendensen fram till mitten av 60-talet var utflyttningen från landsbygden. Yrkesmässigt var det länge lantarbetarna som var den största gruppen, men den avlöstes efter hand av jordbrukarna. Under de första efterkrigsåren tycks omställningen ha gått relativt friktionsfritt. I början på 50-talet ansågs det råda överrörlighet på arbetsmarknaden.⁽⁸⁵⁾ Det var brist på arbetskraft, och det lönade sig att följa kapitalströmmarna, som i sin tur gick från stagnerande, hemmamarknadsorienterade, lågproduktiva och små enheter till den snabbt expanderande storindustrin inom exportnäringarna. Överrörligheten var emellertid tillfällig, och från slutet av 50-talet utvecklades en arbetsmarknadspolitik för att hålla igång rörligheten. Möjligtvis sammanhängde det med att andelen lantarbetare sinade och en allt större andel av avflyttningen från jordbrukssektorn kom att gälla jordbrukare. De var betydligt mindre benägna att lägga ned sitt jordbruksföretag. I stor utsträckning blev det snarare deras barn än de själva som bytte yrke. Själva försökte de stanna kvar så länge det gick, och de lämnade yrket till stor del genom pensionering. Liksom i de andra nordiska länderna övergick även de svenska jordbrukarna, speciellt i landets norra delar, i ökande grad till yrkeskombination för att slippa lämna jordbruket. I huvudsak skedde det emellertid i betydligt mindre skala i Sverige.

Den arbetskraftsbrist, som bestod fram till 1970-talet, löstes således inte huvudsakligen genom att före detta jordbrukare blev industriarbetare.⁽⁸⁶⁾ Den kom istället att avhjälpas genom nyrekrytering. Denna kom dels från nya åldersgrupper (varav jordbrukarbarnen blev en stigande andel) som allt oftare hade utbildning utöver folkskolan. Industrin krävde en bättre skolad arbetskraft, och den expanderande offentliga sektorn krävde för sin administration utökade tjänstemannagrupper. Efterkrigstiden har dessutom medfört en stor ökning av kvinnor på arbetsmarknaden, oftast i form av del- eller halvtidsarbeten. Andelen förvärvsarbetande kvinnor (minst halvtid) ökade inte mellan åren 1930

och 1950. Men därefter har den nästan fördubblats – från 33 % 1950 till ungefär 60 % i slutet på 1970-talet.(87)

De vanligaste kvinnoyrkena är tjänstemannayrken samt olika former av cirkulations-, tjänste- och reproduktionsarbeten. Över hälften (56 %) är offentliganställda.(88) Bland dessa kvinnor finns även jordbrukarhustrur, men förmodligen inte i någon högre utsträckning. Det kanske viktigaste sättet för ett företag, som är baserat på enkel varuproduktion (som familj jordbruk), att överleva i ekonomiskt kärva tider är att öka andelen 'obetalt' arbete, dvs arbete utfört av familjemedlem.

Den tredje stora nyrekryteringskällan under efterkrigstiden, och speciellt från slutet av 1950-talet, har varit den invandrade arbetskraften. I det finska avsnittet har vi pekat på från vilka yrkeskategorier som emigranterna (den största enskilda invandrargruppen) rekryterades. I Sverige har invandrarna, från Finland såväl som från andra länder, huvudsakligen blivit industriarbetare.

När det gäller förändringar inom den svenskfödda delen av arbetarklassen finns det tecken på stor inre rörlighet. Tydligt finns det en form av arbetsdelning mellan arbetare av olika nationaliteter. Enligt Therborn är det "... de tunga, noga övervakade industrijobben, som invandrarna har kommit till, som järnbruksarbetare, verkstadsarbetare, arbetare inom kemisk industri, tekoarbetare. Svenskar har däremot fyllt de mera självständiga arbetaryrkena, kommunikationsarbetare, chaufförer, elektriker, reparatörer, byggnadsarbetare. Invandrarna är också påfallande få i de kvinnodominerade yrkena."(89)

Däremot förefaller det inte heller som om den svenska arbetarklassen i någon större utsträckning genomgått någon på sedvanligt sätt mätbar social rörlighet i riktning mot tjänstemannayrken.(90) Merparten av den omstrukturering av den svenska yrkes- och klasstrukturen som skedde under efterkrigstiden har försiggått som en intergenerationsprocess.

Sammanfattningsvis har jordbrukets avveckling under efterkrigstiden genomgått olika stadier. Medan det i början mest var lantarbetare och bondsöner/döttrar som försvann, har under 60-talet ett betydande antal medelålders aktiva jordbrukare tvingats sluta sin verksamhet, och en åldersmässigt och socioekonomiskt ny kategori av småjordbrukare har överförs till främst industrin. Genom den regionala och sociala obalansen har förmodligen grupper av arbetare, småhandlare, hantverkare etc dels tvingats söderut till städer och större tätorter, dels tvingats in i arbeten i industrin, handeln och service.

Vi har i avsnitten om Finland, Norge och Danmark koncentrerat vår framställning när det gäller orsakerna till framväxten av populistiska rörelser och partier till efterkrigstiden. Samtidigt har vi betonat olika perioder i olika länder. Med avseende på ett antal samverkande faktorer kan vi

säga att 1960-talet i alla länderna uppvisar de största och mest omfattande omställningsprocesserna. Det som skiljer dem åt är "ingångsläget". Medan Danmark och Finland mer eller mindre kastas in i en hektisk utvecklingsprocess, har den fortgått mera kontinuerligt i Sverige och Norge, fast på en högre nivå i Sverige. Lite skissartat skulle man kunna säga, att den svenska samhällsutvecklingen under 1900-talet har tagit något av en "idealform" jämfört med övriga länder.⁽⁹¹⁾ Industrialiseringsförloppet har fortgått i ett anmärkningsvärt jämnt tempo, utan några allvarligare bakslag med avseende på nyckelindustriers- och produkters utveckling. Jordbrukssektorn kan inte sägas ha hämmat, än mindre blockerat, överföringen av arbetskraft. Den politiska utvecklingen har bidragit positivt, genom det långvariga och stabila socialdemokratiska regeringsinnehavet med ambitionerna att stödja en expansiv och vinstgivande privatkapitalistisk tillväxtekonomi mot att det därigenom har skapats utrymme för en social reformpolitik. Genom en energisk arbetsmarknadspolitik lyckades man i stor utsträckning avveckla landsbygden och dess arbetskraft utan att få de problem som övriga nordiska länder fick på olika sätt. Detta faktum skall förmodligen tillskrivas en blandning av förutseende och det faktum att utvecklingen försiggick under en längre tidsperiod, under mera gynnsamma betingelser och med större effektivitet.

Mot slutet av 60-talet uppenbarades emellertid på en rad samhällsområden baksideseffekter av efterkrigstidens rekordår, vilket resulterade i politiska reaktioner, vilkas innehåll det statsbärande socialreformistiska tänkandet i stor utsträckning stod främmande inför. De kunde däremot fångas upp av det till Centerparti omvandlade Bondeförbundet. Namnändringen och de därmed knutna strävandena att vidga partiets elektorala bas kan ses som en strategisk kursomläggning mot bakgrund av utvecklingen under 50-talets första hälft: en isolerad och krympande väljarbas samt en regeringskoalition där Bondeförbundet framstod som den underordnade parten. Även om båda partierna förlorade väljare under koalitionstiden, förlorade Bondeförbundet mest. Den strategiska omläggningen förde på femton år upp partiet till positionen som största borgerliga parti.

Partiets svar på då problem, som samhällsutvecklingen medfört, låg ideologiskt i linje med de grundläggande budskap som bonderörelsen tidigt fört fram som hade att göra med landsbygdens fördelar framför städerna. Baksidan av efterkrigsutvecklingen var enligt partiet miljöförstöring, byråkratism och maktkoncentration inom stat, kommun, företag och fackföreningar. Urbaniseringen förde med sig storstadsområden med monotona och ensidigt uppbyggda förstadsmiljöer där människor lever i isolering etc. Genom Centerpartiets bakgrund kunde det framställa sig som den naturliga opponenter mot denna utveckling. Mot

miljöförstörelsen ställde man den friska lantluften, mot koncentrationstendenserna familj jordbruket, det lilla företaget, som alternativ till storstäderna pekade man på de mindre tätorterna. Kort sagt mot den "teknokratiska" monopolkapitalismen ställde man den agrara och urbana småborgerlighetens nostalgi och livsmiljö. Alternativet kunde sammanfattas i formeln: decentralism – lokalsamhälle – småskalighet. Om denna "gröna våg" enbart hade varit ett konstruerat ideologiskt modebegrepp skulle Centerpartiet knappast ha lyckats utvidga sin väljarbas i den utsträckning som skedde. Det fanns ett reellt underlag i sociala och ekonomiska problem som den monopolistiska kapitalismens strukturomvandling hade rest. Detta var problem som socialdemokratin fick ta det politiska ansvaret för, utan att kunna lämna sammanhängande och bestående lösningar på. Centerpartiets svar innehöll inte heller några lösningar, men dess alternativ med rötter i en svunnen och numera idylliserad tidsepok förmådde attrahera stora grupper utanför den marginaliserade småborgerlighet, vars världsbild alternativet avspeglade. Det är den metamorfos Bondeförbundet genomgick som vi i det följande skall behandla. Från att ha varit ett uteslutande agrart baserat och socialt och politiskt isolerat parti genomgick det en utveckling som inte har någon motsvarighet hos de agrara partierna i de andra nordiska länderna. Istället uppvisar partiets utveckling fram till det politiska regimskifte, som blir förändringsprocessens höjdpunkt, i flera avseenden en motsvarighet till de populistiska missnöjespartierna i övriga länder. Vår uppfattning är att en likartad politisk konjunktur, svarande mot en förändring av de materiella förhållandena, som möjliggjorde för missnöjespartier att bryta in på den politiska scenen i Finland, Danmark och Norge även förelåg i Sverige. Frågan är varför just Centerpartiet lyckades fånga upp motsvarande politiska och ideologiska strömningar. Denna fråga kan delas in i flera underavdelningar. Vi skall behandla Centerpartiets ideologi och organisation, dess utvidgade elektorala bas i förhållande till klassbasen, den svenska småborgerligheten under efterkrigstiden, och dess relationer till övriga klasser och skikt samt partiets inplacering på den politiska scenen.

Från bondeförbund till centerparti

Från lantbruket till landsbygden

Vi har beskrivit Bondeförbundet som ett utpräglat landsbygdsparti från det att partiet ställde upp för första gången i ett val 1917. Partiets medlems- och väljarsammansättning dominerades totalt av jordbrukare fram till 50-talet. *Medlemssammansättningen* har förmodligen inte heller för-

ändrats i någon större utsträckning därefter (se tabell 12:10). Väljarbasen hade från början ett inslag av lantarbetare, vilket försvann på 30-talet och övergick till socialdemokratin.(92) Bondeförbundets ständigt ökande väljarstöd från det ena krigsslutet till det andra (med två undantag 1924 och 1940) var ett resultat av huvudsakligen två processer. Dels lyckades man mobilisera en allt större andel av landsbygdsbefolkningen att rösta, dels erövrade man successivt röster från högern och liberalerna.

Det fanns emellertid ett tak för dessa processer, och även om Bondeförbundet hade lyckats erhålla samtliga landsbygdsröster, hade det ändå inte räckt i längden. Redan under mellankrigstiden minskade de förvärvsarbete inom primärnäringsarna relativt, efter 30-talskrisen även absolut. Den första kraftiga minskningen skedde i lantarbetarstammen, därefter accelererade minskningen av jordbrukare.

Tabell 12:9. Antalet lantbruksarbetare respektive företagare inom primärnäringsarna 1930–1975. (93)

	<i>Lantarbetare</i>	<i>Företagare i jordbruk med binäringsar</i>
1930	205	390
1950	90	345
1965	40	185
1975	35	95

Den betoning av jordbruket och jordbrukarbefolkningens intressen som dominerade partiets program och politiska handlande försvann efter hand.(94) Den ideologiska utgångspunkten förändrades och man hävdade inte längre att städernas och storindustrins utveckling hotade jordbruksnäringsens och därmed i sista hand samhällets fortbestånd. Denna förändring var naturligtvis en följd av den politiska uppgörelsen med socialdemokratin men också, som vi tidigare nämnt, en förutsättning för landsbygdens "integrering" i det industrialiserade samhället. Man tonade ned kraven på att jordbrukarbefolkningen, vari man även inräknade lantarbetare, skulle bevaras och numerärt även stärkas. Dittills hade man använt "jordbruk" och "landsbygd" som synonyma begrepp. Istället används "landsbygden" så småningom för att beteckna en vidare definition. Geografiskt blev "landsbygden" det som omger de större städerna, alltså även småorter, koncentrationen av människor och företagsenheter blir ett hot även mot småföretagsamhet på landsbygden.(95)

Denna förändring i program och politik sker gradvis under perioden från uppgörelsen med socialdemokratin till andra världskrigets slut, dokumenterad i tex i namnändringen till Landsbygdspartiet – Bondeförbundet 1943 och partiprogrammet 1946.(96).

Men detta var endast en första etapp i en längre utveckling. Allt fler politiska initiativ från Bondeförbundet behandlade allmänpolitiska frågor. Allt färre behandlade jordbruksnäringen. Istället för bevarandet och stärkandet av jordbruket som näringslivets ryggrad betonades jordbrukarbefolkningens rätt till samma ekonomiska och sociala ställning som andra yrkeskategorier. Istället för att ta avstånd från städer och stadsliv föreslog man lösningar på de problem som fanns i städerna och som har sin utgångspunkt i bondesamhället. *Detta sätt att forma en politik inte utifrån landsbygden som idealmodell utan utifrån de principer, som styrt organiserandet av landsbygdslivet, kommer i en andra etapp att ligga till grund för partiets övergång från landsbygds- till stadsparti.*

Den snabba samhällsomvandling som i Sverige omedelbart avlöste krigshushållningen inledde en omfattande decimering av jordbrukarbeståndet. Bondeförbundet var införstått med denna utveckling. Partiet var delaktigt i utarbetandet av principerna för 1947 års jordbrukspolitiska beslut. En av grundtankarna i detta beslut var att höja arbetsproduktiviteten och samtidigt bibehålla produktionsnivån. Detta ledde till en minskning av antalet årsarbeten, vilket i praktiken gick ut över lantarbetare och småbrukare.(97)

När socialdemokratin efter 1948 års val försökte återuppliva den rödgröna koalitionen, var det mestadels av parlamentariskt-taktiska skäl. Bondeförbundet hade inte engagerat sig lika aktivt som de andra borgerliga partierna i den politiska och ideologiska offensiven mot arbetarrörelsens efterkrigsprogram, och skulle man bryta upp det borgerliga blocket så var det genom en allians med Bondeförbundet det kunde ske. Samarbetet i regeringen hade fungerat bra under den förra perioden, och jordbrukspolitiken var man i huvudsak överens om. För Bondeförbundet var det kanske viktigaste skälet just att den jordbrukspolitik, som man accepterade, samtidigt innebar att jordbrukarstammen minskade och landsbygden avfolkades. Man ville därför ha maximalt inflytande över den jordbrukspolitik som sittande regering förde. Efter tre års tvekan gick man så in i en koalition 1951.(98)

Regeringsarbetet fungerade denna gång snarare som ett resone- mangsäktenskap än en mobiliserande rödgrön front, och parollerna om arbetare och bönder hade försvunnit redan före kriget.(99) Efterkrigstiden framställdes som skördetiden, och det var industrialismens frukter man skördade. Det var den ständiga tillväxtens filosofi, som dominerade det ideologiska tänkandet. Honnörsorden var effektivitet, rationalisering, samverkan och teknisk utveckling. Även bonderörelsen var påverkad härav, och dess idéutveckling var ända fram till 50-talet präglad av en defensiv hållning.

Man var emellertid införstådd med att väljarbasen måste breddas. Den gradvisa programmatiska utvecklingen var en förutsättning för en sådan breddning, men även om det hade funnits strömningar inom bonderörelsen som länge önskat denna, dröjde den långt in på 50-talet.(100) Den utlösande faktorn blev Bondeförbundets agerande i ATP-striden.

Bakom Bondeförbundets beslut att formulera ett tredje alternativ i frågan om hur tjänste- eller tilläggs pensionssystemet skulle konstrueras låg flera avvägningar. Partiet ville inte identifieras med vare sig arbetarpartiernas kollektiva lösning eller Högerens och Folkpartiets individualistiska. Till denna ideologiska markering kom så det faktum att Bondeförbundet fram till folkomröstningen var i regeringskoalition med socialdemokratin. Att gå ihop med de andra borgerliga partierna skulle innebära ett inordnande under den borgerliga strategi vari ATP-frågan endast var ett delmoment, och där målet var att rycka loss Bondeförbundet från koalitionen och återskapa ett borgerligt block. Valsiffrorna hade under hela efterkrigstiden gynnat de borgerliga partierna (som helhet) och ett majoritetsskifte tycktes ligga inom räckhall. Problemet för Bondeförbundet var att samtliga val sedan 1946 hade varit förlustval, och en inordning i ett borgerligt block syntes inte vara någon lösning, lika litet som det i längden skulle vara att stå kvar i koalitionsregeringen. Som en underström i dessa avvägningar fanns också det faktum att partiets väljarbas minskade.

Så skapades den politiska grundvalen för den linje som i ATP-omröstningen kom att gå under beteckningen Linje 2; en kraftig folkpensionshöjning som grundtrygghet samt möjligheten att frivilligt teckna en tilläggs pension, vars värdebeständighet garanterades av staten.(101) Som konstruktion låg den nästan exakt mitt emellan de två andra förslagen. Det politiska budskapet var också centerbudskapet – framfört av ett parti som ville stå för en självständig och av blocktänkande oberoende politik. Samtidigt var det ideologiskt sett avpassat för en första helhjärtad satsning på att bryta in i städerna. Som mellanled kom den urbana småborgerligheten att fungera. Småföretagargrupperna hade blivit det första målet när partiet vidgade sin politik från "jordbruk" till "landsbygd". De flesta småföretagare utanför jordbruket fanns utanför städerna ända fram till efterkrigstiden. *På ett medvetet och planmässigt sätt riktades Linje 2:s propaganda och organisation in på att via småföretagarna komma in i städerna.* Larsson beskriver den målmedvetna satsningen:

"... I huvudsak riktade man sig då till olika grupper av småföretagare. Ombudsmännen samlade in namnunderskrifter från sympatiserande småföretagare. Därefter sändes brev ut till dessas kolleger. Breven försågs med så många namnunder-

skrifter ur samma bransch som möjligt. Budskapet kom härigenom att bli kollegialt. Det var inte ett parti som sökte stöd utan småföretagare som sökte stöd av kolleger i samma bransch. Linje 2 önskade vinna anhängare utanför jordbruket och placera dem på framträdande plats. Detta gav resultatet att Linje 2 blev det alternativ som mest sökte sig över partigränserna, åtminstone vad sammansättningen i länskommittéerna beträffar.”(102)

I och med ATP-striden förändrades Bondeförbundets position i svensk politik, den som vi tidigare beskrivit som defensiv, isolerad och underordnad. Folkomröstningen blev röstmässigt en bekräftelse på att partiet var på väg att bryta den elektoral isoleringen. Linje 2 erhöll 15,0 % av rösterna.(103) Bondeförbundets procentandel i 1956 års val var 9,4 %. Raden av valnederlag vändes därmed. Partiet intog från koalitionsupplösningen 1957 och framåt under hela 60-talet en mellanställning i svensk politik. I regeringsställning fick partiet fungera som stötdämpare i förhållande till den agrara småborgerligheten, som genomgick stora inre förändringar under efterkrigstiden. Fraktionen minskade i storlek genom att de lägre skikten, småbrukarna, i stor utsträckning försvann. Samtidigt konsoliderades och homogeniserades fraktionens huvudskikt, de medelstora familjejordbrukarna. Genom att lönearbetskraften till stor del försvann, och att det inte fanns tillräckliga förutsättningar för en omvandling till kapitalistiskt jordbruk, förstärktes därmed den enkla varuproduktionens dominans inom jordbruket, trots att antalet småbrukare kraftigt minskade.

Att utslagningen gick så smärtfritt berodde på att de stora och mellanstora bönderna tillsammans trängt tillbaka den politiska och fackliga mobilisering som småbrukarna genomförde på 30-talet, en process som vi beskrivit tidigare. Men trots att Bondeförbundet dominerades av borgerliga krafter och fungerade som ett borgerligt parti, var det politiskt komprometterat i borgerlighetens ögon genom koalitionsregerandet, oviljan att bilda regering med högern och liberalerna efter koalitionsupplösningen 1957 samt mellanställningen i ATP-striden. I dessa kretsar hade partiet också emot sig sin egen och grundläggande karaktär – landsbygdspartiets bondestämpel.

Namnbytet från Bondeförbundet till Centerpartiet 1957 var från partiledningens sida ett medvetet steg bort från bondestämpeln. Med Centerpartiet sökte sig istället böndernas organisationer in i städerna. I en period som präglades av desillusion inom den borgerliga väljarkåren och samtidigt en genom ATP-striden stärkt socialdemokrati inledde Centerpartiet en framgångsrik politik baserad på en delikat balansgång mellan olika politiska formationer. Centern försökte i arbetarmiljö spela på sin tidigare ställning som socialdemokratisk koalitionspartner, samtidigt som man i borgerligt dominerade sammanhang betonade att man stod för icke-socialistiska värderingar; man ville upprätthålla vad som

skapats men var ovillig att gå längre i socialistisk riktning. Partiet försvarade typiska småborgerliga värderingar, i många avseenden låg det mycket nära den konservatism, som utmärker högerens väljare men också Folkpartiets religiösa sympatisörer. Några band till den aggressiva ateismen och proamerikanismen bland de tidiga ungliberalerna knöts däremot aldrig. *Kärnan i Centerpartiets världsbild förblev den småborgerliga ideologin. Det var kring den kärnan partiet formulerade den politik, som fungerade offensivt och mobiliserande, när baksideseffekterna av välfärdsutvecklingen framträdde.*

Centerismen: landsbygdsalternativ för stadsbor

Med 1959 års partiprogram formulerade Centerpartiet en samhällssyn, där landsbygdsinriktningen har övergivits, men där de bärande tankegångarna i ett landsbygdsperspektiv fanns kvar. Industrialiseringen var inte längre ett hot mot samhällsutvecklingen, däremot var koncentration av företagsenheter och kapital en fara för demokratin, liksom en alltför omfattande koncentration av befolkningen till storstäder medförde nackdelar. En harmonisk samhällsutveckling innebar att man skulle utveckla lokalt självstyre, decentralism inom näringslivet, spridd bebyggelse och ett rikt provinsiellt och lokalt kulturliv. Denna syn stod nästan på varje punkt i motsatsställning till den tillväxtmodell som dominerade det ideologiska tänkandet under efterkrigstiden, och som främst har förknippats med det socialdemokratiska regeringsinnehavet; små enheter mot stora enheter, decentralisering mot centralisering, kvalitet mot kvantitet, återgång mot framåtskridande. Det var den hotade småborgerlighetens tänkande, småbrukares och småföretagares reaktioner på den samhälleliga utvecklingen. Centerismen blev en politisk ideologi formerad kring en småborgerlig världsbild, men utvidgad och efter hand avpassad till att mobilisera människor långt in i andra klasser och skikt.

I centerismen rymms också ett eklektiskt hopplock från andra politiska ideologier. Som Bondeförbund var partiet ett agrarparti, med landsbygdstänkandet som dominerande inslag. Närmast stod partiet konservatismen, speciellt under formeringsperioden. Småbrukarradikalismen satte inga mer betydelsefulla spår, om man inte här till räknar närmandet till socialdemokratin i samband med kohandeln. Av reformismen kan man sägas ha influerats när det gäller statens roll i genomförandet av jordbrukspolitiken efter det att frihandelstiden tog slut. I realiteten fungerade jordbruket därefter enligt planhushållningsmässiga principer. Även när det gällde statens sociala funktioner har socialdemokratin påverkat bonderörelsen. Från liberalismen har man trots allt hämtat de viktigaste

tankegångarna: fri företagsamhet och konkurrens, kritik mot statlig företagsamhet och subventioner till storindustrin. Dessutom övertog man, speciellt efter det att småbrukartendensen underordnats, den socialliberala huvudtanken – uppdelningen mellan en politisk sfär där alla är jämlika och har samma rättigheter och en ekonomisk sfär.(104) Från konservatismen härstammar en utpräglad kulturkonservatism, parad med uppslutningen kring monarki och fosterland, religion, hem och familj som samhällets stöttepelare.

Centerideologin växte fram i ett ideologiskt klimat, som var mycket gynnsamt för det klassförsonande budskap som förenade dessa till synes disparata ideologiska element. Tesen om ideologiernas död styrde samhällsdebatten, klassarbetet styrde (under beteckningen samverkan) samhällslivet, i antikommunismens tecken gick den avgörande skillnaden mellan "demokrati" och "diktatur". I detta sammanhang var det lätt att få gehör för tanken att motsättningen centralism – decentralism var väsentligare än klassmotsättningarna. Även centerns fackliga politik, som utvecklades i början på 70-talet, innebar ett förnekande av arbetarklassens klassintressen. Den var en förlängning av erfarenheterna från de små arbetsplatserna på landsbygden, där patriarkaliska och klassförsonande tankegångar dominerade. Trots att Centerpartiet gjorde kraftiga inbrytningar bland arbetarkategorier under 60- och 70-talen har alla försök till inbrytningar i fackföreningsrörelsen misslyckats, vilket inte är så konstigt mot bakgrund av den fackliga grundinställningen.

Om man här till lägger det faktum, att en viktig materiell grund för centerideologin är den ekonomiska förenings- och fackrörelsen LRF, framträder med ovanlig tydlighet dess Janusansikte, med en protest- och en profitdel. Bakom denna politiska ideologi finns både betoningen av decentralismen som styrande princip och den strikta centralismen inom LRF:s företag, både en småföretagar- och småenhetsfilosofi och LRF som landets största koncern, både en kritik mot avståndet mellan styrda och styrande och det faktum att LRF fungerar minst lika otillfredsställande i det avseendet, en positiv syn på löntagarinflytande fast inte i LRF:s ledande organ etc.

En förklaring till de motsägelsefulla elementen i centerbudskapet är att det baseras på olika intressen. Partiet rymmer fortfarande motsättningarna mellan å ena sidan småbrukarinslaget och å den andra de medelstora och stora bönderna, som även har kontrollen över den stora LRF-koncernen. Dessutom har, som vi skall visa längre fram i texten, den urbana småborgerligheten kommit att framstå som en väsentlig del av partiets klass- och väljarbas. Slutligen lyckades partiet under sin framgångsperiod fånga upp andra strömningar som reagerat mot samhällsutvecklingen, vilket också satt sina ideologiska spår. Under hela perioden

1955–75 har dessa motsättningar kommit till uttryck i Centerpartiets politik. De visar på problemen för ett borgerligt parti, vars klassbas rymmer ett stort småborgerligt inslag, och vars politiska budskap har utformats runt en rad småborgerliga ideologiska kärnteman.

Dessa motsättningar har också fått konsekvenser för det organisatoriska arbetet, bland annat i förhållandet parti – ungdomsförbund, men även mer allmänt vad gäller etablerandet av organisationer i städerna. Centerpartiet är ett parlamentariskt parti, det uppmanar inte i sin politik till utomparlamentarisk verksamhet. Centerideologin är jämfört med populismen passiv och ickemobiliserande till sin natur. Centern har visserligen en stark organisation på landsbygden men med dålig basaktivitet. Den politiska skolningen sker i CUF och senare i de lokala LRF-avdelningarna. Centerns Ungdomsförbund i städerna däremot knyter gärna an till utomparlamentarisk verksamhet, stöder byalag och protester som riktar sig mot företeelser inom de egna leden (t ex LRF:s centralisering och användandet av miljöfarliga gifter). CUF kan sägas representera en populistisk strömning inom ramen för en borgerligt dominerad rörelse.⁽¹⁰⁵⁾ Denna strömning är emellertid underordnad och saknar både traditioner och ambitioner av politisk kamp inom centerrörelsen.

Centerismens klassbas

Centerns medlemssammansättning har inte genomgått några större förändringar jämfört med förändringarna i väljarbasen. Tio år efter den stora programmatiska nydaningen 1959 var medlemssammansättningen ungefär densamma. (Se tabell 12:10 sid 329)

Jordbrukarna utgjorde fortfarande partiets kärngrupp. Nästan tre av fyra medlemmar var jordbrukare, vilket skall jämföras med att partiet i 1968 års val endast fick knappt var tredje röst från jordbrukare. Även om förändringarna i medlemskåren inte skall underskattas (fram till 50-talet var jordbrukardominansen näst intill fullständig), och även om förändringarna i viss utsträckning har fortsatt fram till 1975, så har partiet i stort misslyckats med att organisera sina nya sympatisörer, och endast gjort elektorala och ideologiska inbrytningar i andra klasser och skikt. Kärngruppens dominans förstärks bland de lokala förtroendemännen, av vilka 86 % var jordbrukare. På regional nivå har det emellertid skett en förskjutning mot en överrepresentation av tjänstemän. Även på riksnivå är inslaget av jordbrukare stort. Riksdagsgruppen och riksorganisationens styrelse och förtroenderåd består i mycket hög grad av personer med anknytning till jordbruket och dess organisationer.

Några starka avdelningar i städerna har Centerpartiet inte lyckats

*Tabell 12:10. Centerpartiets medlemssammansättning 1968.
Procent. (106)*

<i>Yrkesgrupper</i>	<i>Medlemmar</i>	<i>Lokala för- troendemen</i>	<i>Regionala</i>
Större företagare	0,1	—	3
Högre tjänstemän	5,0	4	10
Jordbrukare	72,9	86	58
Tjänstemän	1,6	1	12
Mindre företagare	2,7	1	2
Förmän, affärsbitr.	0,5	—	3
Industriarbetare	2,8	—	3
Övriga arbetare	7,8	8	2
Ej yrkesverksamma	3,6	—	1
Övriga, svar	3,0	—	6

bygga upp. CUF-avdelningarna har spelat en större roll än på landsbygden. CUF förmådde i stor utsträckning att följa landsbygdsungdomen in i städerna, och många CUF-medlemmar återfinns som förtroendevalda på olika nivåer. De anställda, framför allt de högre tjänstemännen, i föreningsrörelsen är en annan viktig del av stadsorganisationen. De har utgjort en stabiliserande faktor och en garant för en stark knytning till bondeintressena. Enbart i Stockholm hade LRF i början på 1970-talet närmare 4 000 anställda. Ett tredje element i centerns stadsorganisation är naturligtvis folk från mellanskikten utan tidigare anknytning till lantbruket. Samma sak gäller för grupper inom den urbana småborgerligheten och arbetarklassen. Det är inget betydande antal som organiserat sig i partiet, men stadsrepresentanterna fick i samband med Hedlunds avgång som partiordförande 1970 in ett ombud i partipresidiet.

Centerpartiets avsaknad av intellektuella har varit märkbar under hela uppgångsperioden, och efter regeringsskiftet 1976 har den resulterat i att kanslihusapparaten i oproportionerlig grad har befolkats av intellektuella som varit knutna till de övriga partierna eller till det privata näringslivet exklusive LRF-koncernen (1971 sammanslogs RLF och SL till Lantbrukarnas Riksförbund).

Centerpartiets organisatoriska bas utgörs alltså fortfarande av agrarkapitalister och agrar småborgerlighet, men det förändrade elektorala underlaget påverkade efter hand även den organisatoriska sammansättningen. Kring ett antal småborgerliga kärnteman har partiet formulerat ett folkligt budskap, som gjort inbrytningar i andra klasser och skikt. Den svenska efterkrigsutvecklingen har samma konjunkturella inslag, som i de övriga nordiska länderna ledde till framväxten av populistiska miss-

nöjespartier. I Sverige gynnade konjunkturen emellertid istället ett av de traditionella parlamentariska partierna. Detta är en skillnad som först måste förklaras. Därefter kan man konstatera att den skillnaden i sin tur har givit upphov till andra särdrag i den svenska utvecklingen. Medan de nya partibildningarna eller organisationerna i övriga länder var uttryck för en frigjord och självständigt agerande småborgerlighet, kanaliserades dessa strävanden i Sverige genom ett redan etablerat parti, vars klasskaraktär är borgerlig genom agrarkapitalisternas inflytande och uppknytningen till jordbrukarnas föreningsrörelse – landets största koncern. Det stora agroindustriella komplexet, bonderörelsens sammankoppling med statsapparaten sedan 30-talet och partiapparatsens politiska praktik är sammantagna de viktigaste faktorer som har gjort att Centerpartiet har förblivit ett borgerligt parti, trots att det lyckats fånga upp de småborgerligt aktivistiska strömningarna.

Centerismens valframgångar

Vi har tidigare beskrivit den enkla och okomplicerade bilden av Bondeförbundets väljarbas från dess bildande fram till 1950-talet. Bilden förändrades i samband med att Bondeförbundet som Centerparti blev 60- och 70-talens största borgerliga parti, ett elektoralt sett stadsbaserat parti och förmodligen den viktigaste parlamentariska orsaken till att de borgerliga partierna kunde bilda regering för första gången på 44 år.

För det första kan vi konstatera att Bondeförbundet/Centerpartiet sedan det parlamentariska genombrottet och fram till mitten av 60-talet haft en mycket stabil andel av väljarkåren bakom sig – från strax under 10 till strax över 14 %.(107) Det sociala underlaget på landsbygden har konstant minskat, under efterkrigstiden i en allt snabbare takt. Detta kompenserades genom ökad mobilisering och genom erövring av landsbygdsröster från andra partier. Men från mitten av 50-talet sker det snabba förändringar. 1956 kom fortfarande tre av fyra röster från jordbrukare. 1968 var det knappt en av fyra, 1976 utgjorde jordbrukarrösterna mindre än 20 % av Centerpartiets väljarkår. Mellan åren 1956 och 1968 erhöll partiet tillräckligt antal röster från andra klasser och skikt för att kompensera minskningen av jordbrukarröster. Den kraftigaste inbrytningen gjorde man i de urbana småföretagarleden, först som ett resultat av ATP-striden. Därefter kom en ny stor ökning mellan 1964 och 1968. Men kvantitativt sett blev detta inget avgörande tillskott. Den urbana småborgerligheten minskade under dessa år liksom den agrara delen, om än inte lika mycket. Däremot tiodubblades antalet arbetare som röstade centerpartistiskt, vilket blev en stor elektoral förändring. Under

Tabell 12.11. De röstandes partival inom sociealekonomiska grupper vid riksdagsvalen 1956—1976. Procent. (108)

	Högerpartiet/Moderata Samlingspartiet						Folkpartiet							
	-56	-60	-64	-68	-70	-73	-76*	-56	-60	-64	-68	-70	-73	-76*
Högre tjänste- män, storföret.	56	63	48	39	33	41	39	40	23	31	27	36	16	19
Jordbrukare	22	17	13	19	15	17	15	15	5	13	9	7	5	5
Affärsanst., statsanst.	10	6	8	6	3	5	13	15	19	16	12	14	6	16
Småföretagare (urbana)	26	29	16	17	13	21	25	48	34	36	23	22	16	21
Tjänstemän i mellanställn.	18	20	16	13	12	17	17	42	31	27	22	22	12	20
Arbetare	2	2	2	2	2	3	4	17	7	6	5	6	4	6
Jordbruksarb.	5	3	4	5	4	3		22	11	14	9	6	3	
Studerande				17	13	28	19				29	18	7	12

Tabell 12:11. De röstandes partival inom socialekonomiska grupper vid riksdagsvalen 1956—1976. Procent. (forts)

	<i>Bondeförbundet/ Centerpartiet</i>							<i>Socialdemokratin</i>						
	-56	-60	-64	-68	-70	-73	-76*	-56	-60	-64	-68	-70	-73	-76*
Högre tjänstemän, storföret.	—	4	4	17	12	21	18	4	10	8	14	15	16	21
Jordbrukare	49	70	65	62	70	68	69	14	7	7	6	5	9	9
Affärsanst., statsanst.	1	5	8	11	17	21	24	72	68	64	67	60	61	43
Småföretagare (urbana)	5	17	18	25	33	38	25	21	19	26	32	28	21	24
Tjänstemän i mellanställn.	2	6	6	14	20	28	20	37	42	46	47	41	37	36
Arbetare	1	4	7	10	14	16	18	77	83	78	79	71	69	66
Jordbruksarb.	14	26	23	27	33	25		58	57	53	57	51	64	
Studerande				12	17	27	22				34	38	18	32

* = 1976 års siffror är ej jämförbara i följande avseenden: a) istället för uppdelningen Affärsanställda, statsanställda och Tjänstemän i mellanställning finns uppdelningen Lägre tjänstemän och Tjänstemän i mellanställning b) istället för uppdelningen Arbetare — Jordbruksarbetare finns uppdelningen Industriarbetare — Övriga arbetare.

denna första period kan man konstatera att arbetarrösterna kom från tidigare borgerligt röstande arbetare, huvudsakligen från Folkpartiet. Samma ökning kommer partiet till godo från tjänstemannagrupperna.

Medan de nytilkomna rösterna endast kompenserade bortfallna (109) mellan 1956 och 1966 (kommunalvalet), blev 1968 års val det första i en rad vinstval vari Centerpartiet fördubblade sin andel av väljarkåren. *Vi menar att det är i dessa val, speciellt 1968, 1970 och 1973, som centern fångar upp ett folkligt missnöje.* 1976 behöll partiet i stort sett sina väljare, men av flera skäl vill vi hålla isär det valet från de andra.

Ett politiskt partis sociala bas kan beskrivas på flera sätt. Ett sätt är att addera det stöd partiet får i olika klasser och skikt, ett annat är att se i vilken utsträckning de olika kategorierna röstar på partiet. Exempelvis röstade 68 % av jordbrukarna på Centerpartiet 1973. Eftersom jordbrukarna numera utgör en så jämförelsevis liten andel av den svenska väljarkåren, innebär detta samtidigt att jordbrukarna endast utgjorde 21 % av centerns väljarbas. Om man skulle uttala sig om vilka "centern representerar", anser vi att den första siffran är mest upplysande. Tillsammans med det faktum att 38 % av den urbana småborgerligheten röstade på centern vid samma val säger den att *det är småborgerligheten som är Centerns klassbas 1973 såväl som 1956*, även om det då var nästan uteslutande agrar småborgerlighet som utgjorde klassbasen. Vad som hände mellan de två valen var att partiet på ett medvetet sätt expanderade sin väljarbas, med den urbana småborgerligheten som första mål och sedan som brygga för att bryta in även i andra klasser och skikt.

När partiet lyckades i denna inbrytning, innebär det inte bara att nya yrkesgrupper började rösta centerpartistiskt. Samtidigt fördubblades röstandelen. Det var en framgång, som satte spår i alla kategorier. Röststödet ökade i de kvantitativt största kategorierna, arbetar- och tjänstemannagrupperna. Denna utveckling sätter de största spåren i sammansättningen av partiets väljarkår. (Se tabell 12:12 sid 334).

Huvudskälet till att t.ex nästan tre av tio centerväljare var arbetare vid 1976 års val kan knappast sägas vara att partiet förde en utpräglad arbetarpolitik, vilket förmodligen inte ens centerpartisterna själva skulle hävda. Huvudskälet är enligt vår mening att centerpolitiken innehöll en folklig appell, som fungerade så framgångsrikt att två arbetare av tio stödde den. Vi skall i det följande gå igenom Centerpartiets väljarbas i dess olika beståndsdelar något mer ingående.

Tabell 12:12. Centerpartiets väljarkår fördelad på socioekonomiska grupper 1956–76. (110)

	-56	-60	-64	-68	-70	-73	-76
Högre tjänstemän, storföret.	0	2	1	6	3	6	8
Jordbrukare	77	57	48	29	23	21	18
Småföretagare	5	11	10	11	10	9	7
Tjänstemän i mellanställn.	4	8	9	18	23	27	15
Affärsanst., statsanst.	1	4	7	9	11	10	9
Jordbruksarb.	11	8	8	7	6	3	
Arbetare	2	10	17	19	22	21	26
Studerande				1	2	3	3

Centerns väljarbas

Centern och småföretagarna

När Bondeförbundet/Centerpartiet utvidgade sin väljarbas från landsbygden till städerna tycks den urbana småborgerligheten ha fungerat som förmedlande länk, vilket kan sägas vara första gången under vårt århundrade som städernas småföretagare och hantverkare på ett mera påtagligt sätt kan urskiljas på grundval av politiskt agerande. Tidigare har vi hävdat att Bondeförbundet var mera socialt isolerat och koncentrerat till landsbygden och dess befolkning än förmodligen något annat av de nordiska agrarpartierna. Det är en av förklaringarna till den politiska och ideologiska uppdelningen mellan den agrara och den stadsbaserade småborgerligheten. En annan är att den senare kom att underordnas industriborgerskapet på ett tidigt skede. Vi skall kort diskutera förutsättningarna för den urbana småborgerlighetens politiska passivitet fram till efterkrigstiden.

I Sverige är framväxten av storindustrin skild från tidigare produktionsformer som hantverk och hemproduktion, snarare än en gradvis och överlappande utväxt från dessa former.(111) (jämför exempelvis Danmark). Den nya industrin växte alltså inte fram ur det gamla skråhantverket, och det var inte heller hantverkare eller hantverksarbetare som startade de nya företagen.(112) Samtidigt som storindustrin snabbt etablerade sig, levde hantverket kvar på ungefär samma nivå med avseende på antalet hantverkare.(113) Efter hand avpassade sig hantverket efter in-

Tabell 12:13. Antal företag och sysselsatta efter företags storlek 1931. Procent. (114)

	Företags storlek (antal arbetare)					Hela antalet
	0—3	4—10	11—50	51—200	201—500	
<i>Ren industri</i>						
Företag	75,7	15,2	6,7	1,8	0,5	90.449
Personer	12,9	10,8	18,6	21,9	17,9	727.397
<i>Förenad industri och handel</i>						
Företag	53,8	34,2	10,3	1,4	0,2	17.045
Personer	14,6	26,8	27,4	17,5	7,4	125.374
<i>Detaljhandel</i>						
Företag	84,3	14,0	1,6	0,1	0,0	55.465
Personer	54,5	28,3	11,0	3,0	1,1	144.295
<i>Transport- väsende</i>						
Företag	80,7	13,5	4,5	1,0	0,2	27.784
Personer	21,2	13,6	17,9	18,0	14,3	149.127
<i>Hotell-, res- taurang-, kafé- o pensionat</i>						
Företag	62,8	28,3	7,7	1,2	0,0	9.049
Personer	22,0	28,3	29,8	18,0	1,9	49.957

dustrin, samtidigt som det blandades upp med småindustri som nybildades i direkt anslutning till industrialiseringen. Den senare utvecklingen är emellertid huvudsakligen förlagd till mellankrigstiden.

Industrialiseringen sönderfaller i två perioder när det gäller företagsbildningen. Fram till första världskriget försiggick huvudsakligen en utvidgning av marknaden, och utvecklingen dominerades av ett antal företag som snabbt blev mycket stora. Antalet företag som förblev små var dock litet på grund av att de antingen expanderade eller slogs ut. Samtidigt har vi konstaterat att hantverket förblev intakt, eller snarare ökade.

Mellankrigstiden präglades av att de stora företagen konsoliderades, och att det förekom få nybildningar. Däremot grundades ett stort antal småföretag inom industrin, och tillsammans med hantverket kom de att fungera dels som kompletteringsindustri, dels som en del av underleverantörssystem.(115) Småföretagsamheten ökade starkt under mellankrigstiden, liksom storföretagsamheten. Däremot minskade antalet arbetsställen inom den mellanstora industrin. Speciellt omfattande var uppenbarligen nyetableringen av småföretag under perioden 1925–1935, vilket återigen illustrerar hur småföretagsamheten påverkades av 30-talskrisen.(116) Liksom vi tidigare har sett i det danska fallet, innebar krisen inte någon mer omfattande utslagning av den urbana småborgerligheten. Tvärtom etablerades enligt den så kallade levebrödsprincipen ett stort antal småföretag. Detta står i kontrast till villkoren för den enkla varuproduktionen inom jordbruket, vilka under samma period var mycket besvärliga.(117) Vi kan än mindre i Sverige än i de andra nordiska länderna finna några tecken på en urbant baserad småborgerlig klassaktivitet under dessa år.(118) Däremot fungerade den urbana småborgerligheten vid flera tillfällen tydligt som väljarbas åt borgerliga partier.

Det finns inte någon mera omfattande litteratur om den urbana småborgerlighetens politiska sympatier i Sverige. Den viktigaste orsaken till det är förmodligen klassens underordnade position i förhållande till borgerligheten, som det till exempel kommer till uttryck i stöd till de borgerliga partierna.(119) Vilket av dessa som småborgerligheten stött har växlat. Det verkar som att stödet har varit betingat av vilket parti som mest uttalat och militant drivit en antisocialistisk politik. Valet 1928 medförde en massiv uppbackning bakom Högern, som redan tidigare kan sägas ha varit småföretagsamhetens parti, men som nu berövade arbetarpartierna och liberalerna allt stöd från småföretagsamheten. Under de första efterkrigsdecennierna och speciellt i valet 1948, lyckades Folkpartiet få ett lika starkt fäste bland småföretagargrupper som högern.(120)

Den tredje politiska kantringen skedde inte under ett val utan snarare under en rad på varandra följande. Som vi tidigare har visat innebar den att småföretagsamheten massivt kom att stödja Centerpartiet. Även

i detta fall rörde det sig om en uppslutning bakom en offensiv politisk linje gentemot socialdemokratin, och kanske framför allt fackföreningsrörelsen, trots att den delvis var utformad med annat innehåll. Det var inte 20-talets rädsla för den organiserade arbetarrörelsen och inte heller 40-talets liberala motstånd mot en socialistisk reformpolitik. På 60-talet hade den urbana småborgerligheten liksom den agrara upptäckt att hotet mot dess existens även kunde komma från marknadskrafterna och storindustrin. För första gången reagerade småborgerligheten inte enbart som en stödkraft till borgerligheten. Men trots detta sögs denna reaktion upp av ett borgerligt parti. För att klara detta balansnummer fick Centerpartiets ledande kretsar, själva förankrade i den agrara bourgeoisin och det agrarindustriella komplexet, göra betydande eftergifter för småborgerlig politik och ideologi.

På den politiska scenen kan man, såsom vi tolkat utvecklingen, inte urskilja något självständigt agerande från den urbana småborgerligheten förrän under efterkrigstiden. Man skall dock inte bortse från den indirekta betydelse som dess "fackliga" organisation SHIO haft. Hantverksföreningarna har traditioner tillbaka till skråväsendet, och efter den upplösning- och anpassningsperiod som andra delen av 1800-talet innebar bildades 1905 Sveriges Hantverksorganisation. Denna småföretagsamhetens motsvarighet till SAF har under hela 1900-talet visats stor välvilja av de politiska myndigheterna.(121)

Statliga stödåtgärder har växt fram i form av exempelvis lånefonder, statsunderstödda företagarföreningar i varje län med uppgift att stödja hantverk och småindustri genom upplysnings-, rådgivnings- och låneverksamhet samt statsgaranti för banklån.(122)

Under efterkrigstidens två första decennier tävlade partierna om att framstå som småföretagervänliga. Det har framförts olika förklaringar till detta. Själva anser vi att det finns flera orsaker. Den enkla varuproduktionen utsattes efter kriget för ett starkt tryck från den kapitalistiska utvecklingen, och småföretagen fick faktiskt större problem än de haft tidigare. En annan orsak är den tidigare beskrivna övergången från Bondeförbund till Centerparti med dess strategiska konsekvenser. Det var också Centerpartiet som kom att framstå som det mest småföretagervänliga partiet, genom en politik som i sin överbudsmässighet ibland fick lätt parodiska drag.

"Valåret 1960 rubbades emellertid mönstret av ett våldsamt utspel från centerpartiet, som begärde 100 miljoner mer än regeringen föreslagit. Det skedde på kvällen den sista motionsdagen, de andra partierna hann inte reagera med egna motioner och folkpartiet såg sig tvingat till den ovanliga åtgärden att i en utskottsreservation föra fram ett yrkande som man tidigare inte motionerat om. Följande år kom centern med ett nytt överbud i 100-miljonersklassen, men denna gång

valde partiet att satsa på anslaget till hantverks- och industrilånefonden. Denna anslagspost hade hållit sig på omkring 5 miljoner i alla år, med ett remarkabelt undantag: höstriksdagen 1956 beviljade 30 miljoner utöver de 3 som riksdagen i enlighet med regeringens förslag beslutat på våren. Det var en del av det pris som bondeförbundet betingade sig för att fortsätta koalitionsregerandet med socialdemokraterna efter motgången i andrakammarvalet 1956. Den sakliga motiveringen för den stora höjningen var de svårigheter som kreditåttstramningen vållat småföretagarna; det lär emellertid ha tagit tre år för företagarföreningarna att placera de 30 miljoner-na.”(123)

Centerns satsning på småföretagsamheten har fortsatt. 1964 blev en f d folktoppartistisk riksdagsman och verkställande direktör i en småföretagarorganisation, Svenska Industriföreningen, centerpartistisk riksdagsman för Stockholms stad. En centerpartistisk riksdagsgrupp knuten till Svenska Företagares Riksförbund bildades; gruppen bestod tio år senare av 19 centerriksdagsmän (av totalt 54 SFR-representanter i riksdagen) varav majoriteten emellertid är jordbrukare. Centerkampanjen ”100 000 nya jobb” var inriktad på stöd åt småföretagsamheten. Småländska Gnosjö användes som norm för den anda som borde prägla företagsamheten. Kampanjen utmärktes inte av någon anti-monopolism, enbart anti-socialdemokratisk anti-centralism. I centerns decentraliseringsprogram gick stödet till småföretagsamheten väl in. Småföretagarna, liksom jordbrukarna, var föregångsmän på detta område — väl geografiskt spridda över landet.

Den intensiva uppvaktningen av de urbana småföretagarna från mitten av 1950-talet och framåt resulterade i en kraftigt ökad centerröstning fram till och med 1973 års val (1956 röstade 5 procent av de urbana småföretagarna på centern, 1973 var siffran 38 procent). Däremot motsvarades denna elektoral framgång aldrig av några organisatoriska framgångar. Centern lyckades inte göra småföretagarna till organisatorisk spjutspets i sin stadsetablering. Vid valet 1976 kom också de första tecknen på att mobiliseringen av den urbana småborgerligheten höll på att minska.

Centern och mellanskikten

Under mellankrigstiden skedde rekryteringen av tjänstemannagrupperna förmodligen dels i form av reproduktion av de befintliga mellanskikten, dels från borgerligheten. Men under 1950-talet och därefter rekryterades även från andra klasser och skikt, däribland den agrara småborgerligheten. Folkpartiet var traditionellt mellanskiktens parti, men i samband med ATP-striden började centern även att göra inbrytningar i dessa skikt. Partiets andel av tjänstemannaröster ökade även i detta sammanhang fram till och med 1973 års val.

Vilka tjänstemän är det som röstar på Centerpartiet? Var fjärde lägre tjänsteman röstade på CP mot var femte tjänsteman i mellanställning och knappt var femte högre tjänsteman. Beroende på att grupperna är olika stora utgjorde mellangruppen 15 % av CP:s väljarkår, mot 9 % för den lägre och 8 % för den högre. Den centerröstande tjänstemannen (det finns inga uppgifter om könsfördelningen) har alltså snarare en låg än en hög ställning. Han/hon återfinns i åldersgrupperna under 50 år. Bland dem i låg- och mellanställning är det ungefär lika många som är offentligranställda, medan de privatanställda oftare är lägre tjänstemän. Dessa arbetar oftare på större arbetsplatser medan det är tvärtom för dem i mellanställning. För båda grupperna var det vanligare att man bodde i radhus eller villa än i hyreslägenhet, mest utpräglat var det dock för de lägre tjänstemännen. Helt entydigt för båda grupperna var också att de bodde på landsbygden. Detta gällde också speciellt för de lägre tjänstemännen.(124)

Ett sätt att tolka dessa siffror är att relatera dem till tjänstemannagruppernas ändrade förhållanden under efterkrigstiden. För stora grupper har löneutvecklingen stagnerat, arbetstempot höjts, tidigare sociala förmåner reducerats och en traditionell statusposition underminerats. Denna utveckling kan ha ökat mottagligheten för centerns alternativ – konkurrenskapitalismens småstadsidyll med dess mindre företagsenheter, lugnare arbetstempo, bestämda livsnormer och etablerad statushierarki. Den geografiska fördelningen talar för att många stöder tex Centerpartiets regionalpolitik (en mera spridd företagsstruktur, som i sin tur skulle innebära att man slapp de trista förorterna) och miljöpolitik (renare luft och vatten, och en utveckling som minskade tätortstrafiken). Om man kombinerar dessa faktorer med det faktum att tjänstemannagrupperna rymmer många med antingen jordbrukar- eller arbetarbakgrund, är det rimligt att tänka sig en kombination av social bakgrund (i en eller två generationer) och nuvarande materiell situation som orsak till röstandet.(125)

Centern och arbetarklassen

Det råder en bred enighet om att den svenska socialdemokratin på ett unikt sätt lyckats mobilisera arbetarklassen elektoralt, vilket motsvaras av en rad andra förhållanden som berör relationen socialdemokratin–arbetarklassen. Den vertikala såväl som horisontala penetrationen nådde dessutom sin höjdpunkt sent. Det finns olika uppfattningar om i vilket val det skedde, men någon gång under 1960-talet fick det socialdemokratiska partiet det största antalet av arbetarrösterna någonsin, både procen-

tuellt och absolut.(126) Borgerligt röstande arbetare har historiskt varit knutna till det liberala partiet (arbetarliberalismen). Dessa konstateranden får räcka som bakgrund till den följande diskussionen om centerarbetarna, vilken tidsmässigt koncentrerar sig på efterkrigsperioden.

Till att börja med skall vi konstatera att det fanns en viss koppling mellan bonderörelsen och lantarbetarkåren, men att den senare har minskat i betydelse och inte i något avseende kan förklara det ökande arbetarröstandet på Centerpartiet. I tabell 12:4 finns en uppställning över den urbana arbetarklassens röstning under perioden 1956–1976.

Tabell 12:14. Den urbana arbetarklassens röstning i riksdagsval under perioden 1956–1976. Procent. (127)

Parti	1956	1960	1964	1968	1970	1973	1976
SKP/VPK	3	4	6	2	5	6	5
SAP	77	83	78	79	71	69	66
Fp	17	7	6	5	6	4	6
Bf/Cp	1	4	7	10	14	16	18
Högern/Mod.	2	2	2	2	2	3	4

Den socialdemokratiska totalmobiliseringen efter ATP-striden var till stor del ett resultat av en överströmning av borgerliga arbetarväjlare från Folkpartiet. Förmodligen spelade ATP-striden en avgörande roll för denna överströmning. Om vi bortser från valet 1968, följdes den maximala mobiliseringen av en nedåtgående trend för socialdemokratin. Centerpartiets stöd bland arbetarväjlare ökade däremot entydigt under hela perioden. Från valet 1970 tyder utvecklingen dessutom på att andra än tidigare borgerliga arbetarväjlare lämnade socialdemokratin för Cp – ett reellt utflöde av socialdemokratiskt eller kommunistiskt röstande, och en betydligt större andel av förstagångsväljarna.

Vilka arbetare gäller då denna utveckling, och varför väljer de just Centerpartiet? Den största rekryteringskällan till arbetarklassen under 1900-talet har varit den agrara sektorn, främst de stora lantarbetargrupperna. Men efter 1950 ändrades sammansättningen av de skaror som lämnade landsbygden. Dels blev lantarbetarna en mindre andel, och även andelen bonddöttrar och bondsöner minskade. Istället ökade rörligheten inom samma generation;(128) även lantbrukare och medhjälpande familjemedlemmar tvingades ut på arbetsmarknaden. Förutom den sociala sammansättningen förändrades även ålderssammansättningen i denna grupp, och medelåldern steg avsevärt.(129) Den ändrade rekryteringen sammanföll vidare med en omstrukturering av arbetarklassen i sin helhet.

De största förändringarna var att antalet anställda i kapitalistisk produktion sjönk från 68 % till 52 % mellan 1950 och 1980, medan an-

ställda inom offentlig reproduktion ökade från 3 % till 20 %.(130) Den specifika vikt som industriarbetarklassen (på gott och ont) haft för arbetarrörelsens fackliga och politiska organisationer har minskat. De nytilkomna arbetsplatserna kännetecknas ofta av svaga fackliga organisationer och dålig facklig aktivitet, små och uppsplittrade arbetsplatser och en annorlunda relation till ägandet av produktionsmedlen. När det gäller arbetarklassens struktur i förhållande till väljarbeteendet, tillkom under efterkrigstiden också ett annat problem, som enligt Persson hör samman med distinktionen mellan kärna och periferi:

”Medlemmarna i kärnan kännetecknas av högt och stabilt stöd åt de socialistiska partierna och utgörs av arbetarna i de tekniskt och socialt underordnade ställningarna i stora tillverkningsindustrier i städerna. Det är precis i dessa positioner, som invandrarna är överrepresenterade. De perifera arbetarklasspositionerna återfinns i icke-tillverkningsindustri, små verkstäder, i halvruala områden och bland de mellanliggande funktionerna inom tillverkning och icke-tillverkning. Väljarmässigt har arbetarna i periferin en lägre socialistisk röstbenägenhet än medlemmarna i kärnan.”(131)

Den förändrade rekryteringen till arbetarklassen inträffade dessutom under en period i den svenska samhällsutvecklingen som i alla avseenden försvagade en (arbetar)klasspräglning. Denna utveckling, som arbetarrörelsen trots allt hade ett stort inflytande över, påverkade också dess egen förmåga att mobilisera sin klass- och väljarbas. Strukturrationaliseringen motsvarades av storavdelningar inom fackföreningarna, avideologiseringen medförde en försvagning av hela organisationsstrukturen (folkparks- och folkets husrörelserna, Kooperationen, hyresgäst- och bildningsrörelserna etc), flyttlasspolitiken bröt upp proletära miljöer och återskapade betongöknar i förstadsmiljö. Organisationsaktiviteten ersattes av ombudsmän, kommunalråd och ministrar.(132)

Det fanns alltså förutsättningar för att socialdemokratien efter sin maximala mobilisering av arbetarröster strax skulle börja tappa dem igen. Men därmed har vi inte förklarat varför just Centerpartiet blev det naturliga alternativet. Återigen menar vi att det var en rad samverkande faktorer som spelade in. Kopplingen mellan landsbygdsrekryteringen och Landsbygdspartiet Bondeförbundet finns naturligtvis. Vi har också pekat på att den ”socialdemokrativering” som de under lång tid genomgick slutade att fungera lika effektivt under efterkrigstiden. Rekryteringen gjordes också från andra, närmare bonderörelsen stående grupper. Centerismen, baserad på en världsbild och samhällsförståelse där den enkla varuproduktionen står i centrum, attraherade efter hand allt större arbetargrupper. Med hjälp av siffrorna från 1976 års val(133) vill vi försöka visa hur centerarbetarens bakgrund och ställning bildade en god jordmån för centerbudskapet.

Materialet har två kategorier - industriarbetare och övriga arbetare.(134) Det första man kan konstatera är att Cp står svagare bland de rena industriarbetarna, vilket skall jämföras med det faktum att industriarbetarnas andel av arbetarklassen minskade betydligt under efterkrigstiden. När det gällde den åldersmässiga sammanställningen finns det något olika tendenser i de två arbetarkategorierna. Bland industriarbetarna är centerröstarna ungefär jämt fördelade över alla åldrar, medan det bland övriga arbetare finns en klart starkare centerandel bland de yngsta i åldrarna 18–30 år. Om vi sedan betraktar arbetsplatsens storlek,(135) framträder tydligt kopplingen mellan centerröstning och små arbetsplatser. I båda arbetarkategorierna röstar drygt var fjärde arbetare på arbetsplatser med 1–9 anställda på Cp. På arbetsplatser med 10–99 anställda sjunker centerandelen bland industriarbetarna till knappt var sjätte (från 26 till 15 %) och bland övriga arbetare till var femte (från 26 till 21 %). Till bilden hör också att av de icke fackföreningsanslutna industriarbetarna får centern de flesta rösterna, fler än socialdemokratin.

Liksom för tjänstemännen är centerarbetarna koncentrerade till landsbygden och mindre samhällen och städer. Knappt var tredje industriarbetare och drygt var tredje övrig arbetare på landsbygden röstade 1976 på Cp (29 respektive 35 %). Samma förhållande gäller boendeformerna: det var dubbelt så vanligt att centerarbetaren bodde i villa eller radhus än i lägenhet. Låt oss avslutningsvis med några siffror belysa hur den sociala bakgrunden lever kvar i röstningsbeteendet i olika yrkesgrupper (koncentrerat på SAP och Cp).

Tabell 12:15. Partival 1976 efter eget och faderns yrke. Procent. (136)

<i>Eget yrke</i>	<i>Faderns yrke</i>	<i>SAP</i>	<i>Cp</i>
Arbetare	Arbetare	75	10
Arbetare	Jordbrukare	44	39
Lägre tjänsteman, tj.man i mellanst.	Jordbrukare	29	35
Småföretagare	Arbetare	40	17
Småföretagare	Tjänsteman, före- tagare, jordbrukare	15	30
Jordbrukare	Jordbrukare	8	66

Med dessa karakteristika framstår samspelet mellan social bakgrund – nuvarande sociala position – politisk konjunktur som en rimlig sammanfattning när det gäller både socialdemokratins vikande väljarmobilisering och centerns växande inbrytningar i den svenska arbetarklassen. Denna process sker under en längre period, och i mindre dramatiska former, än den motsvarande utveckling som i de övriga nordiska länderna gav missnöjes-

partierna deras arbetarbas. Men i grunden är det samma utveckling. För att besvara frågan varför det inte uppstod något missnöjesparti i Sverige under denna period, då vi menar att det fanns samma potentiella möjligheter till det som i övriga nordiska länder, måste vi emellertid kombinera en rad faktorer.

Centerpartiet som ställföreträdande missnöjesparti

Vi skall här sammanfatta vår syn på två frågor: varför uppstod det inte något missnöjesparti i Sverige under perioden 1965–1975, och varför blev det Centerpartiet som kom att fånga upp det ideologiska och politiska stöd som de nordiska missnöjespartierna i varierande utsträckning fick under dessa år?

Vi menar att svaren måste ta sin utgångspunkt i den svenska småborgerlighetens möjligheter att fungera som klassbas för ett missnöje. Den enkla varuproduktionen har i Sverige aldrig varit en allvarlig konkurrent till kapitalismen eller kunnat blockera dess utveckling. Redan efter den första stora industrialiseringsvågen i slutet på 1800-talet och fram till det första världskriget hade den enkla varuproduktionen underordnats den tidigt utvecklade och av storföretagsamhet och bankkapital dominerade kapitalismen. Denna underordning följdes av ytterligare två etapper; mellankrigstidens anpassningsrörelse, där den enkla varuproduktionen anpassades till storindustrin som kompletteringsinstrument, och efterkrigstidens rationaliseringsprocess, som i stor utsträckning innebar utslagning av enkla varuproducenter.

Denna underordning har haft sin motsvarighet i en politiskt, klassmässigt och ideologiskt tuktad småborgerlighet. Varken fackligt eller politiskt har småborgerligheten under 1900-talets första del bildat organisationer som företrätt klassen i självständig kamp för dess intressen mot den kapitalistiska utvecklingen. Undantaget från denna regel är RLF-böndernas fackliga kamp under organisationens första årtionde, innan den underordnades den agrara borgerlighetens intressen. Den urbana småborgerligheten har i arbetsköparfrågor stött SAF och i partipolitiken huvudsakligen fungerat som väljarbas för högern.(137) För den agrara delen har motsvarande stöd lämnats bonderörelsens ekonomiska apparat och Bondeförbundet. Vi har också konstaterat att småborgerlighetens agrara och urbana delar effektivt har hållits isär och saknar traditioner av gemensam kamp, ett faktum som till stor del får tillskrivas frånvaron av ett utbrett förankrat folkligt-demokratiskt parti. Bonderörelsens och Bondeförbundets isolering och bristande ambitioner att erövra politik terräng utanför landsbygden ser vi som en konsekvens härav.(138)

Vi ser således småborgerligheten som en svag, splittrad och underordnad klass i den svenska samhällsutvecklingen, ett förhållande som har sin grund i den enkla varuproduktionens villkor inom ramen för den kapitalistiska ekonomin – även om det inte automatiskt följer av dessa villkor. Dessa förutsättningar leder till att de enkla varuproducenternas ställning drastiskt försämras som en följd av efterkrigstidens ekonomiska utveckling. När sedan småborgerligheten, och speciellt den agrara delen decimeras, så saknades grundvalen för de försvarsmekanismer som den småborgerliga klassen utvecklade i övriga nordiska länder. Under slutet av 60-talet och början av 70-talet växte det fram en konjunkturvari förutsättningarna förelåg för en aktiverad och som självständig klasskraft formerad småborgerlighet att förankra sitt budskap i andra klasser och skikt och bygga upp ett parti eller en rörelse. Emellertid saknades i Sverige avgörande faktorer för en sådan utveckling. Detta konstaterande innebär inte att vi därmed avskriver möjligheterna för ett dylikt organiserat missnöje av populistisk karaktär i framtiden. Men vi menar att den konjunktur som växte fram i samtliga nordiska länder under en viss fas i efterkrigsperioden (ungefär 1965–1975) inte framfödde något svenskt missnöjesparti, och vi har försökt peka på varför så inte blev fallet.

Det fanns emellertid andra populistiska krafter, som kunde tillgodo-göra sig denna "missnöjeskonjunktur". Vi övergår nu till att argumentera för att det var Centerpartiet som kom att fånga upp dessa strömningar. Därmed menar vi inte att Centerpartiet är ett populistiskt parti, inte heller att det var eller huvudsakligen fungerade som ett populistiskt parti under den aktuella perioden. Även om partiets klassbas traditionellt varit (agrart)småborgerlig, och från 50-talet och framåt även fick ett inslag av urban småborgerlighet i klassbasen, så har partiet under hela efterkrigstiden fungerat som ett borgerligt parti och dominerats av borgerliga krafter. Även om centerismens budskap har trängt in i breda skikt av den svenska väljarkåren, en process som har många likheter med ett populistiskt projekt, så utfördes den inom ramen för ett borgerligt parlamentariskt parti. Detta var en institutionaliserad del av det svenska partiväsendet och i sista hand baserad på andra intressen än utslagna eller hotade småföretagare.

Centerpartiets framgångar och populistiska anslag var en kombination av flera förhållanden, som visserligen delvis är avhängiga av varandra, men som måste hållas isär. Ett sådant förhållande var Bondeförbundets strategiska övergång från landsbygds- till centerparti, bl a med målsättningen att använda den urbana småborgerligheten som språngbräda in i städerna, och därefter att bryta in i allt vidare befolkningsskikt. Dessutom var framgångarna en effekt av den reaktion på efterkrigsutvecklingens baksideseffekter, som för småborgerligheten uttrycktes i ett reellt

eller upplevt hot om utslagning. För arbetar- och tjänstemannagrupper fick denna reaktion andra uttryck, men samtliga gick att exploatera politiskt. Det var kombinationen av dessa två förhållanden som gjorde att just Centerpartiet kom att genomgå en elektoral utveckling under denna period, en utveckling som uppvisar många likheter men också viktiga skillnader i förhållande till de nordiska missnöjespartierna.

Det faktum att en sammanfogning av småborgerlig ideologi och folkliga teman skedde i Centerpartiet medförde att partiets ideologiska och politiska traditioner kom att präglade den faktiska utformningen av den folkliga appellen. Anknytningen till landsbygden och bonderörelsen, som traditionellt betraktades som både begränsande och belastande för Bondeförbundets möjligheter att nå utanför landsbygdsbefolkningen, visade sig helt plötsligt vara en styrka när små enheter, decentralisering och miljövern, blev politiska nyckelord. På samma sätt gynnades partiet av koalitionsårens "folkrörelsegemenskap" och den begränsade men ändå uttalade distansen till de andra borgerliga partierna. Återigen var det synen på bönderna som bärare av hela folkets traditioner, med klassförsoningstemat och betoningen av de nationella värdena som fick en oväntad effekt när den överfördes från landsbygdspolitik till idépolitisk doktrin. Utvecklingen efter ATP-valet och fram till regeringsskiftet 1976 medförde dock att Centerpartiet alltmer entydigt knöts till det borgerliga blocket, under den uttalade förutsättningen att det var "mittenpolitiken" som låg till grund för samarbetet.(139) Det är rimligt att tänka sig att centerns inlemmande i det borgerliga blocket var en följd av att partiet gjorde sitt strategiska skifte. Som landsbygdsparti fungerade det utmärkt i koalitioner — det var en utpräglad arbetsfördelning mellan två partier som hade var sitt "revir" och inte konkurrerade med varandra. Som stadsparti blev Centerpartiet tvingat att ta del av "stadsfrågorna" och kommunal verksamhet (partiet hade exempelvis inga kommunala mandat i någon av de tre storstäderna förrän 1966), frågor som man tidigare i stort sett överlämnat till övriga partier. Dessutom innebar övergången att partiet på allvar började konkurrera med socialdemokratin om arbetarväljarna, vilket omöjliggjorde nya koalitioner. Bondeförbundets förvandling till Centerparti avgjorde de strategiska dispositionerna i svensk politik, och kan i flera avseenden sägas utgöra den viktigaste faktorn bakom den utveckling som efter två årtionden resulterade i en borgerlig regering. Denna utveckling mot ett enat alternativ till socialdemokratin, med Centerpartiet som den politiska motorn, visar samtidigt på hur annorlunda partiet fungerat jämfört med populistiska missnöjespartier, och hur viktigt det är att inte dra för långtgående paralleller mellan dem. Ett parti kan inte samtidigt vara spjutspetsen i borgerlighetens

politiska strävanden och ett uttryck för en aktiverad och självständigt agerande småborgerlighet.

Samtidigt uppvisar Centerpartiet i sina traditioner element av en demokratisyn som gjorde det lättare att knyta an till olika former av utomparlamentariska aktioner — ännu en faktor som talar för att just Centerpartiet av de borgerliga partierna fungerade som "ställföreträdande" missnöjesparti i Sverige. Det gäller de bondekonservativa uppfattningar i demokrati- och parlamentarismdebatten som levde kvar långt efter det demokratiska genombrottet.(140) Det gäller RLF-traditioner av direktdemokrati, som fortfarande finns kvar trots organisationens underordning och inkorporering i statsapparaten i slutet på mellankrigstiden. Dessa traditioner har också medfört samarbetssvårigheter med övriga delar av bonderörelsen.(141) Det har sedan 60-talet gällt CUF som betonat både de direktdemokratiska traditionerna och det radikala arvet från arbetare-småbrukarsamarbetet på 20- och 30-talen, och däri tagit utgångspunkten för sitt politiska handlande.(142)

Det kan heller knappast hävdas att det var de andra borgerliga partierna som fångade upp missnöjesströmningarna. Cp fördubblade sitt röstantal valen 1966–1973, medan de andra minskade eller i vart fall inte fick någon påfallande röstökning. Mot detta kan då hävdas att det gällde omstruktureringar inom den borgerliga väljarkåren, och att de tre partierna växelvis har haft liknande uppgångar. Alltså skulle även högerens valseger 1928 och liberalernas 1948 kunna representera en mobiliserad småborgerlighet, och det specifika med centerframgångarna 1968–73 inskränkas till att vara resultatet av en inomborgerlig kamp. Nu tror vi i och för sig att en småborgerlig reaktion var en av förklaringarna till valresultaten 1928 och 1948, och vi har tidigare pekat på vad det var som orsakade denna mobilisering.(143) Men varken högerpartiet 1928 eller liberalerna 1948 hade den gemensamma agrara-urbana småborgerliga klass- och väljarbas som Centerpartiet fick; de har heller inte givit uttryck för den kombination av småborgerlig ideologi och folkliga teman som kännetecknade centerismen. De har varit mera knutna till borgerligheten och storföretagsamheten, i liberalernas fall även till tjänstemannarörelsen. Det finns heller ingen motsvarighet till centerns inbrytning bland arbetarväljarna. Arbetarliberalismen grundades under andra förhållanden och har inte fått något tillskott i modern tid. Centerns inbrytning i arbetarleden har vidgat det borgerliga väljarutrymmet på ett sätt som inget av de andra partierna förmått. Även om det slutliga avståndet mellan blocken vid regeringsskiftet 1976 var minimalt, så innebär det en reell förändring. Med de kunskaper vi har om centerarbetarna finns det anledning förmoda att deras beslut inte enbart har varit tillfälligt och övergående — deras materiella situation kan komma att bekräfta deras väljarbeteende under en

lång tid framåt. Dessutom har speciellt Moderata Samlingspartiet,(144) men även Folkpartiet hela tiden distanserat sig från några av de centrala inslagen i centerismen, de som uttryckt de populistiska inslagen. Så har de t ex framstått som bejakare av den kapitalistiska utvecklingen, där Centerpartiet tvekat eller gått emot den (se t ex Cp:s hållning i kärnkraftsfrågan).

Till dessa förklaringar kan vi sedan foga en rad andra som oftare nämnts i debatten och som samtidigt är svar på de två frågor vi inledningsvis ställde. Hit hör det faktum att fyraprocentsspärren till riksdagen gör väljare mindre benägna att satsa på ett nytt parti, samt att det fempartisystem landet har sedan 30-talet talar för den svenska väljarkårens stabilitet i detta avseende. Ett annat argument som brukar nämnas är att väljare som var missnöjda med den socialdemokratiska politiken i Sverige inte fick möjligheten att även bli missnöjda med en borgerlig regering, vilket skedde i Danmark och Norge under andra delen av 60-talet, och därefter vända sig till ett missnöjesparti. De som koncentrerar sig på missnöjespartier som skattevägrarpartier har pekat på att skattetrycket i Sverige inte steg så hastigt som speciellt i Danmark men även i Norge: utbyggnaden av den offentliga sektorn har visserligen haft en större omfattning i Sverige, men den har också genomförts under en längre tid och under andra ekonomiska förutsättningar. Vi menar att dessa faktorer bör tas med i helheten, men att de samtidigt är andra- eller tredjehandsfaktorer som i lika hög grad, som de förklarar något, själva måste förklaras.

Förutsättningarna för framväxten av ett missnöjesparti var materiellt och klassmässigt större på 50-talet än i slutet på 60-talet. Men med tanke på småborgerlighetens ställning och traditioner var sannolikheten dock redan då liten. Därtill kommer att både det ideologiska klimatet, som dominerades av tillväxtfilosofi och klassharmonitankar, och de politiska konstellationerna motverkade en sådan utveckling. När det växte fram en politisk-ideologisk konjunktur för ett missnöjesparti omkring 1970, så var de klassmässiga förutsättningarna om möjligt ännu sämre. Däremot fanns det då ett politiskt och ideologiskt alternativ som kunde fänga upp och utnyttja en sådan konjunktur, ett parti som trots att det var borgerligt hade en småborgerlig klassbas och dessutom de enda om än svaga traditionerna av småborgerlig klassaktivitet. Det partiet kom att fungera som ställföreträdande missnöjesparti och samtidigt därigenom illustrera den svenska småborgerlighetens svaghet och oförmåga till självständigt agerande.

13. Nordisk populism

Med fallstudierna som åskådningsexempel skall vi i detta kapitel utifrån vår populismteori lyfta fram några likartade drag i den nordiska populismen. Som tidigare påpekats skall vår analys av populismen betraktas som ett försök att pröva och utveckla en teori och argumentera för dess rimlighet med hjälp av empiriskt material.

Inledningsvis definierade vi populism på följande sätt: Populism framträder som ett *folkligt politiskt och ideologiskt missnöjesfenomen*, som har sin grund i en reaktion mot ett reellt eller upplevt hot mot den enkla varuproduktionen, och som därför har *småborgerligheten som klassbas*. Kring en aktiverad och självständigt formerad småborgerlighet grupperas *delar av andra klasser och skikt*. Framgångarna bestäms av i vilken utsträckning den dubbla appellen, den klassmässiga och den folkliga, fungerar.

Denna definition passar enligt vår mening in på en rad uttrycksformer i de nordiska länderna. Av politiska partier betraktar vi Landsbygdspartiet i Finland, Fremskridtspartiet i Danmark och Anders Langes Parti/Fremskrittspartiet i Norge som populistiska. Förutom på dessa, som vi kallar högerpopulistiska, passar definitionen också in på den norska vänsterpopulistiska rörelsen. I Sverige förekommer populismen som en ideologisk strömning, som varken gav upphov till ett parti eller en rörelse utan som huvudsakligen fångades upp och uttrycktes av ett etablerat politiskt parti, Centerpartiet. Vi koncentrerar oss på dessa uttrycksformer och bortser därigenom från det faktum att en populistisk ideologisk strömning i några av länderna även fick andra effekter, som inflytandet i flera av de etablerade norska partierna och Centerns Ungdomsförbund i Sverige. Det första avsnittet behandlar definitionens tillämpbarhet i de olika fallen.

Den småborgerliga basen

Innan vi tar upp frågan om den småborgerliga basen är det nödvändigt att göra tre anmärkningar. Den första är att olika förutsättningar gäller för vår bedömning av de olika partiernas och rörelsernas framväxt. Landsbygdspartiet kan vi följa i nästan ett årtionde och genom flera allmänna val, innan det blir ett populistiskt parti. Det framstår också som det bästa åskådningsexemplet när det gäller förändringen från isolerat landsbygdsparti till folkligt missnöjesparti. På samma sätt har vi kunnat följa Centerpartiets utveckling, och i viss mån även den norska vänsterpopulistiska rörelsen, som emellertid hade lösligare konturer. Det har däremot inte varit möjligt när det gäller Fremskridtspartiet och Anders Langes Parti. Dessa bildades så att säga mitt i den samhälliga konjunktur varpå deras framgångar profiterade, och där det första valresultatet får bilda utgångspunkten för vår syn på dem som populistiska partier. Delvis får deras utveckling efter "genombrottet" utgöra grundvalen för en jämförelse, likasom en rad historiska argument.

Den andra anmärkningen gäller uppdelningen inom småborgerligheten. Den enda uppdelning, vi tar hänsyn till här, är den mellan klassens två huvudfraktioner, den agrara och den urbana. (Den senare kan även finnas på landsbygden). Det skulle förmodligen vara meningsfullt att även göra en uppdelning mellan olika sektorer inom den stadsbaserade urbana fraktionen som industri, hantverk, cirkulation, transport och tjänster. Den enkla varuproduktionens fördelning på olika sektorer, deras respektive relationer till den kapitalistiska produktionen, deras inplacering i ekonomin som helhet, dessa och andra faktorer har betydelse för småborgerlighetens sammansättning och således också för populismens klassbas. På några ställen tar vi upp sådana faktorer i vår diskussion, men det sker långt ifrån på något systematiskt sätt, vilket är en brist.

Den tredje anmärkningen gäller fördelningen av stödet inom småborgerligheten; med andra ord på vilka skikt de populistiska partierna är baserade med avseende på inkomst, antal anställda etc. Det är i detta sammanhang som man kan diskutera huruvida det exempelvis är meningsfullt att jämföra en privatpraktiserande läkare med en fiskebonde eller småbrukare och påstå att de står i samma materiella situation. Det finns en spännvidd inom småborgerligheten som kanske är större än i någon annan klass, eftersom den innefattar grupper som dels står borgerligheten nära och dels står arbetarklassen nära. Åt båda håll finns det flytande gränser. Vi har tidigare påpekat svårigheterna att bestämma gränsen mellan småföretagare och småkapitalister med antalet anställda som mått. Vidare har vi betonat den flytande övergången i en yrkeskombinerande enkel varuproducents arbetssituation.

Det finns också stora skillnader inom samma bransch. Den enkla varuproduktionen sträcker sig inom jordbruket i de nordiska länderna från de medelstora familj jordbruken i Danmark och södra Sverige till småbrukare i de norra delarna av Norge, Sverige och Finland. Inom den urbana sektorns olika branscher finns det allt ifrån enmansföretag till arbeidskraftsintensiva småföretag med upp till ett halvt dussin anställda. Dessutom kan enmansföretaget, genom t.ex. avancerad teknologi eller en lönande praktik, ge utövaren en bättre materiell situation, när det gäller såväl ekonomi som fritid och status än om han har ett antal anställda.

En tredje aspekt är skillnader i graden av självständighet. Inom jordbruket är bundenheten vid producentorganisationer stark. Samtidigt fungerar den, såsom vi ser det, till nackdel för de enkla varuproducenterna och till fördel för de kapitalistiska jordbruksföretagen. Inom industri och hantverk är många småföretag genom underleverantörssystemet avhängiga större företag. Detaljhandelskedjorna sätter klara gränser för de anslutna småhandlarna och butiks innehavarna. Alla dessa aspekter har betydelse för de småborgerliga skikten och därigenom för populistiska partiers politik.

Vi har försökt visa, att populistiska partier har sin klassbas i småborgerligheten. I inledningsfasen till en populistisk rörelse ligger tyngdpunkten i någon av huvudfraktionerna. Det stämmer med iakttagelsen att småborgerligheten i de nordiska länderna historiskt uppträtt splittrad, och att huvudfraktionerna har haft egna, från varandra skilda traditioner. Först med de populistiska partierna och rörelserna har förutsättningarna för ett enhetligt agerande uppstått. Men även dessa framträdanden har präglats av ursprunget i någon av huvudfraktionerna.

Således utgick Landsbygdspartiet, Centerpartiet och den norska vänsterpopulismen från den agrara småborgerligheten, medan Fremskridtspartiet och Anders Langes Parti utgick från den urbana delen. En grundförutsättning för framgång bör enligt vår mening vara att klassbasen omfattar hela klassen, även om ideologiskt den ursprungliga förankringen kan lysa igenom. Förskjutningen i tyngdpunkt från den agrara mot den urbana fraktionen skedde tydligt i Landsbygdspartiets och Centerpartiets fall. Fremskridtspartiets utveckling är mindre entydig, men dess förankring i den agrara småborgerligheten synes ha ökat under 70-talet. Sammantaget framstår Fremskridtspartiets klassbas i småborgerligheten som den mest omfattande av våra exempel, vilket förmodligen också är en förutsättning för att partiet till skillnad från de övriga har kunnat behålla huvuddelen av stödet från genombrottsvalet 1973.

I det norska fallet växte det fram både en stark vänsterpopulistisk rörelse och ett svagt högerpopulistiskt parti. Denna uppdelning förhindrade en enhetlig populistisk organisering. Anders Langes Parti fick aldrig

något stöd på landsbygden, och den västerpopulistiska rörelsens stöd i städerna koncentrerades till grupper från mellanskikten. Det något förvånande resultatet är att i det land, där ett populistiskt parti teoretiskt bör ha de bästa förutsättningarna, finner vi det svagaste och mest isolerade partiet av dem. Denna oförmåga att formera en enhetlig småborgerlig klassbas beror enligt vår uppfattning på de historiska motsättningarna, som följt linjerna urbant – agrart, stad – landsbygd, centrum – periferi i ekonomiskt, socialt, kulturellt och politiskt avseende. Samtidigt måste man tillägga att de populistiska idéerna, trots att de inte har haft något enhetligt organisatoriskt uttryck (eller kanske just därför), tycks ha fått ett mycket starkt inflytande på de traditionella partiernas politik, i en omfattning som det inte finns någon motsvarighet till i de andra länderna.

Vilken betydelse har då partiernas förankring i förhållande till en vertikal uppdelning (se figur 1:1) av den småborgerliga klassen? Först måste sägas att vi har inga tillfredsställande mått på en sådan uppdelning. Några preliminära antaganden kan vi möjligen ändå göra. När det gäller den agrara småborgerligheten finns det en tydlig begränsning för jordbrukets förutsättningar i å ena sidan Danmark och de södra delarna av Sverige och Finland, och å den andra resten av de nordiska länderna. Det är i huvudsak i de förstnämnda delarna som den enkla varuproduktionen fungerar som en acceptabel eller lönsam produktionsform, baserad på familjejordbruk och undantagsvis med någon anställd. I de senare delarna är jordbruket som regel kombinerat med annan typ av arbete, och den ekonomiska situationen för dessa grupper av enkla varuproducenter är genomgående sämre. I Danmark tillhör två jordbrukare av tre den förstnämnda kategorin. I Norge gäller det omvända. Finland och Sverige ligger mellan dessa poler; Sverige närmare Danmark och Finland närmare Norge.

Vi har antagit att Landsbygdspartiet och den norska vänsterpopulismen hade sin huvudsakliga klassbas i den agrara småborgerligheten. Anders Langes Parti saknade en sådan förankring, och Fremskridtspartiet kan inte sägas ha hämtat någon direkt klassideologisk inspiration från husmaendsrörelsen. Den har i sin tur inte alls samma radikala politiska traditioner som småbrukarbefolkningen i Nordens norra delar haft. Dock tycks det finnas indirekta samband mellan husmaendsmiljön och stöd till Fremskridtspartiet.

Vi har betonat förekomsten av vänsterradikala traditioner i de länder där den agrara småborgerligheten domineras av småbrukare. Närvaron av en högerradikal tradition på den finska landsbygden gör att sambandet inte är lika entydigt för Finlands del. Populismens ideologiska uttrycksformer skiljer sig därför något åt i Norge och Finland, trots att populis-

men i dessa länder har den mest jämförbara klassbasen. En annan förklaring att beakta är som vi framhöll ovan uppdelningen mellan en stark vänsterpopulism och en svag högerpopulism i Norge, medan i Finland båda momenten inryms i Landsbygdspartiet.

I Danmark har jordbruket spelat en helt annan roll för samhällsekonomin, och den agrara småborgerligheten är intimare knuten till borgerligheten och kapitalistisk produktion. Sverige intar i många avseenden en mellanposition, ytterst baserad på det faktum att landets geografiska förutsättningar delar jordbruket i två kategorier, vilket också kommer till synes i historiska traditioner och politiskt agerande. Vi har vidare hävdatt att den agrara småborgerligheten har agerat mera politiskt och fackligt självständigt än sin urbana motsvarighet. Städernas småborgerlighet har i dessa länder präglats av underordning och i huvudsak passivt stöd åt borgerlighetens politiska och fackliga organisationer. Detta kan illustreras av skillnaderna mellan producentorganisationer och fackliga organisationer för respektive jordbruk och industri/hantverk där småborgerligheten varit organiserad, och vilket inflytande fraktionerna haft över dessa. Som uttryck för en aktiverad urban småborgerlighet har Framskridtspartiet och Anders Langes Parti knappast några motsvarigheter bakåt i tiden, vare sig i sina egna länder eller i de andra. Inte ens under trettiotalskrisen kan man finna någon motsvarighet, möjligtvis med Finland som undantag.

Även en tyngdpunkt i den urbana småborgerligheten får bestämda ideologiska och politiska effekter. Hos Glistrup och Lange saknar vi viktiga ideologiska element som finns i de agrart baserade partierna och rörelserna. Deras budskap är inte uttalat antikapitalistiska utan snarare allmänpolitiskt högerinriktat. Materiellt motsvaras detta av att den urbana småborgerligheten i de nordiska länderna har en bättre situation än åtminstone småbrukarbefolkningen. I viss mening utgör den agrara småborgerlighetens minskning ett mått på detta förhållande. Klassens båda huvudfraktioner är numera ungefär lika stora i Danmark och Sverige, medan den agrara delen fortfarande har en viss övervikt i Norge och Finland. Den urbana småborgerligheten har som sagt inte genomgått några mer dramatiska förändringar. Först på 60-talet kom en våg av nerlagda företag. Samtidigt har vi försökt visa att det har gått lättare att hålla sig kvar i en olönsam verksamhet utanför jordbruket. Inte minst gäller det genom olika former av underleverantörssystem.

Avslutningsvis spelar naturligtvis småborgerlighetens kvantitativa storlek en betydelsfull roll för framväxten av ett populistiskt parti. Men detta förhållande är kopplat till andra viktiga faktorer. En reducerad småborgerlighet har som regel inte varit en framträdande social kraft historiskt, vare sig som stödklass eller genom självständigt agerande. Dess eko-

nomiska positioner har varit svaga, och inskränkningarna av den enkla varuproduktionen har skett utan motstånd. På så sätt skulle man kunna beskriva bakgrunden till den svenska småborgerlighetens svaghet, och till att det inte växte fram något populistiskt parti under den period, då klassen krympte snabbast. På motsvarande sätt finns det då en rimlig förklaring till att Framskridtspartiet fick det starkaste stödet av partierna, och att det lyckats behålla merparten av det stödet.

Den utvidgade, folkliga basen

Populismen har, som vi försökt visa, som grundförutsättning en småborgerlig klassbas som inte är begränsad till enbart en av klassens huvudfraktioner. Dess framgång bestäms sedan av i vilken utsträckning den kan få stöd utanför småborgerligheten. Vilka grupper ingår då i denna utvidgade folkliga bas? Vi har drivit tesen att potentialen för en folklig appell är mycket stor. Men en populistisk appell, som grundas på en småborgerlig tolkning av folkliga teman, bör ha bäst förutsättningar att få förankring bland grupper som står småborgerligheten nära. Deras relation till den enkla varuproduktionen behöver inte nödvändigtvis vara materiell, utan kan också vara ideologisk eller bero på social prägling. De grupper som med dessa kriterier har de största förutsättningarna för att hörsamma en populistisk appell är:

- medhjälpande familjemedlemmar, huvudsakligen hustrur/sammanboende
- lönearbetande hustrur/sammanboende till enkla varuproducenter
- lönearbetare, huvudsakligen arbetare men även tjänstemän, som arbetar i företag baserade på enkel varuproduktion, präglade av patriarkaliska förhållanden
- lönearbetare eller andra, t.ex. pensionärer, som tidigare varit enkla varuproducenter
- lönearbetare eller andra, t.ex. studeranden, vilkas föräldrar är eller har varit enkla varuproducenter, samt
- för de tre sista kategorierna även gifta/sammanboende.

Samtliga dessa grupper är relaterade till den enkla varuproduktionen. På motsvarande sätt finns det grupper som är relaterade till småföretagsamhet där produktionen ligger i gränslandet mellan enkel och kapitalistisk varuproduktion. Även dessa grupper bär inbegripas i populismens "naturliga" sociala bas. Vi får en skala som går från den mest omedelbara gruppen med avseende på materiell bestämning till grupper vilkas bestämning endast är indirekt. Det är här som relationen till den enkla varu-

produktionen, hur avlägsen och indirekt den än är, förstärks av det folkliga budskapet. Det är inte formulerat som ett direkt stöd för de enkla varuproducenternas klassintressen. Det riktar snarare uppmärksamheten på andra samhällsmotsättningar än de som omedelbart hör samman med produktionsprocessen. De grupper, som ingår i populismens sociala bas, om vår teori har fog för sig, intar motsättningsfulla positioner inom klassförhållandena. Ideologiska och politiska faktorer bör därför spela en jämförelsevis större roll för deras ställningstaganden. I populismens folkliga appell brukar motsättningar dominera som är knutna till förhållanden utanför produktionen. Det gäller dels dem som kan formuleras i termer av "fattig mot rik", t.ex. levnadsstandard, bostads- och konsumtionsfrågor. Men framgår allt tycks det gälla motsättningar mellan "folket och makthavarna", miljö, byråkrati etc.

Populismens arbetarbas är, som vi har försökt visa, nära relaterad till småborgerligheten. Därför har de populistiska partiernas arbetarväljare olika karakteristika. I Finland synes de oftast vara knutna till landsbygden och till de flytande gränserna mellan småbrukar- och arbetarstatus. Samma förhållande tycks gälla för den norska vänsterpopulismen, medan exempelvis fremskridtsarbetaren snarare finns i urbana småföretag, även om han ofta arbetar i medelstora och mindre orter i en landsbygdsomgivning. Motsvarande tendens finns hos de arbetargrupper som röstar på Centerpartiet. Samtidigt har Fremskridtspartiet det starkaste arbetarstödet av de populistiska partierna (bortsett från Centerpartiet), vilket kan höra samman med den danska företagsstrukturens småborgerliga prägel.

Gemensamt för arbetare, som röstar på populistiska partier, eller partier och rörelser, som grundas på en småborgerlig appell är: De arbetar oftare på små arbetsplatser, är mera sällan fackligt organiserade, bor oftare i villa än med hyresrätt, och finns oftare i mindre eller medelstora städer. Det finns alltså ett slags samband med en småborgerlig miljö. Tjänstemannagruppernas stöd till populistiska partier är troligen inte lika omedelbart relaterat till en materiell bestämning. Däremot synes det föreligga ett samband mellan en form av tjänstemannaröstning på populistiska partier och materiell bestämning. Både Fremskridtspartiet och Anders Langes Parti får mindre stöd bland offentliganställda än bland privata tjänstemän. Detta är lätt att förstå mot bakgrund av partiernas kampanjer mot den offentliga sektorn och krav på nedskärningar och avskedanden.

Teoretiskt sett leder mellanskiktens klassmässiga ställning till att deras politiska och ideologiska ställningstaganden bestäms mera av sekundära motsättningar i förhållande till den primära mellan arbete och kapital. Därför bör de vara lättmottagliga för en folklig appell. Det borde också

vara så att populistiska partier har en viss bas bland tjänstemannagrupper. De är politiskt lättmobiliserade, men det innebär samtidigt att de lika snabbt kan dra tillbaka sitt stöd.

Den folkliga appellen

Detta för oss över på frågan om den folkliga appellens innehåll och funktion. Dess uppgift är att skapa förankring för en ideologisk världsbild och ett politiskt agerande, som utgår från de småborgerliga klassintressena. För att en sådan appell skall vara framgångsrik bör den vända sig till och potentiellt kunna omfatta fler grupper än de som har en direkt relation till en småborgerlig miljö. Hade det enbart gällt dessa grupper, hade det enligt vår teori inte funnits något behov för den dubbla artikuleringen. Då hade det räckt med den småborgerliga ideologin och då hade förmodligen resultatet istället blivit småborgerlig klassaktivitet.

Den folkliga appellens funktion ser vi som ett försök att anpassa småborgerliga ideologiska kärnteman till en konkret samhällsformation och bygga upp en populistisk ideologi kring dem. Vi har tidigare framhållit att de har en historisk kontinuitet, och att de folkliga traditionerna formas efter varje samhällsformations utveckling men med motsättningen mellan folket och maktbävarerna som ständigt närvarande tema. Vi skall i det följande studera den folkliga appellens utformning i det populistiska fallet.

I den populistiska formen blir *romantiseringen av svunna tider* inte bara uttryck för en defensiv hållning. Tvärtom kan man se den som utgångspunkt för en offensiv kritik av dagens samhälle. Populismens lösning blir att landsbygdens bygemenskap och städernas skrå- och gillesbroderskap utsträcks till att gälla hela samhället. Alla bör vara småborgare i betydelsen arbetare och egendomsägare (folkkapitalister). Ett grundtema som empiriskt återkommer hos olika populistiska uttrycksformer är det egna landets exceptionella karaktär. "I andra länder kanske begrepp som klasser och klasskamp är användbara, och kapitalism (socialism) en bra lösning, men inte här." Det hänvisas till de folkliga, frihetliga traditionerna i landets historia. Detta är starkast markerat i den norska vänsterpopulismen och i vennamoismen, men hänvisningarna finns också hos de andra partierna. Om det inte uttryckligen gäller det gamla bondesamhället (landsbygdsgemenskapen, lokalsamhället), hänvisar man till ett tänkande som landet antas ha gett upphov till (Glistrup om det grundtvigiska arvet, Lange om de individualistiska och självständiga människor som landets geografiska förhållanden skapade). Genom kopplingen till det nationellt unika får det nationalistiska anslaget en stor betydelse för populismens

utformning, och i speciellt de norska och finska fallen formuleras den som en inre samling mot en yttre fiende (EG, det internationella kapitalet respektive Sovjetunionen och kommunismen).

Argumenten för att förändra dagens samhälle enligt principer från det gamla bondesamhället eller skråsamhället varierar: för den ekologiska balansens skull, för att landet är som ett stort litet företag och bör skötas därefter, för överblickbarhetens skull eller för att individen skall kunna klara sig mot organisationsvälde och byråkrati. Uppfattningen synes grundad i en oförmåga eller ovilja att acceptera det på kapitalismen baserade industrisamhället som ett faktum. Man utgår i sina alternativ från ett annat ekonomiskt system, som var mindre komplicerat och lättare att förändra med enkla lösningar. Populismens tydliga tendens att för enkla frågeställningar och anbefalla okomplicerade och naiva lösningar skall därför inte bara tillskrivas en demagogisk framställningsform.

Mycket av populismens framgångar kan ligga i att den förmår förankra en vision av gårdagens lösningar på dagens problem. Så länge den småborgerliga ideologin inriktades på att försvara den enkla varuproduktionens positioner inom ramen för det ekonomiska systemet förblev den i en mening passiv. Först när den gjorde anspråk på att ha lösningarna på hela samhällets problem kunde budskapet verka mobiliserande. I en tid när negativa effekter av det kapitalistiska systemets utveckling uppenbarades kvarstod det förkapitalistiska samhällets kritik och fick förnyad aktualitet. Bondeförbundet/Centerpartiet var under lång tid inte intresserade av städerna och det som skedde där. Stadssamhället sågs som en främmande organism på landsbygds kroppen. När man insåg att denna inställning inte längre var möjlig försökte man anpassa landsbygdstänkandet till det kapitalistiska systemets krav. Ett systems tankeform ersattes av ett annats. Först när man som Centerpartiet överskred gränserna mellan systemen och enligt vårt synsätt började argumentera för att det nya samhället skulle styras efter det gamlas lagar fungerade budskapet. Detta överskridande verkar vara karakteristiskt även för de andra partierna och rörelserna. Att Glistrup och Lange inte formulerade sina budskap om bondesamhället så utpräglat som de övriga bör nog inte tolkas som att budskapen är olika utan kanske bara uttrycksformerna.

Gemensamt för samtliga är också den nyckelroll som tilldelas familjen i det populistiska budskapet. Detta blir förståeligt på grund av familjens centrala funktion i den enkla varuproduktionen. Men familjen har också stort värde som analogiskt begrepp – från det lilla familjeföretaget till det stora ("forretningen Danmark"), och allt som följer därav.

Försvaret av den privata egendomen är ett annat kärnämne. Den privata egendomsrätten är i populismen en förutsättning för demokrati. Ägandet skall vara jämnt fördelat över befolkningen och skall inte kunna

vara grunden för maktutövning av särintressen — vare sig på basis av kapital eller arbete. Kritiken mot särintressenas makt bygger på hur småborgerligheten möter dem i praktiken, storkapitalet som hotar från ena hållet och fackföreningarna från det andra. Åt vilket håll kritiken mest riktas varierar. Västerpopulismen betonar kritik mot storkapitalet medan Glistrup och Lange huvudsakligen angriper arbetarrörelsens fackliga och politiska organisationer. Vennamoismen gör lika skarpa utfall åt båda hållen.

Försvaret av den privata egendomsrätten och individualismen hänger intimt samman i populistisk ideologi. I avsaknad av ett klassperspektiv utformas motsättningen mellan folket och makthavarna som en variation av den enskilde individens kamp. Den förs inte bara mot upplevda begränsningar av ekonomisk verksamhet (exempelvis arbetsgivaravgifter, etableringsrestriktioner, aktiebolagstiftning och höga skatter) utan även mot restriktioner och begränsningar på andra områden. Ett av Langes oftast framförda krav var slopandet av systembolaget och alkohollagstiftningen. Glistrups och Vennamos omfångsrika rättegångsmål kan ses som kombinationen av dessa två teman: individens kamp mot överheten och försvaret av den fria ekonomiska verksamheten.

Medlet mot de starka organisationerna och statliga apparaterna är uppenbarligen inte att bygga upp motapparater utan att avskaffa dem som finns. Med undantag från den norska vänsterpopulismens motexpertis är perspektivet att bryta ned istället för att förändra, vilket kan ligga i linje med tanken på att ersätta det nuvarande samhället med ett tidigare. Härigenom får populismen ett drag av oförsonlighet över sig.

Det produktiva arbetet hyllas. Motsättningen mellan de närande och de tärande har blivit ett igenkänningstecken för Glistrup. Enligt honom råder en huvudmotsättning i samhället mellan hederligt arbetande människor och dem som profiterar och parasiterar. För denna utformning har antiintellektualismen spelat en viktig roll. Den präglar även Vennamos och Langes populism, och deras akademiska utbildning har inte varit något hinder i detta avseende. Återigen är det ett effektivt sätt att formulera motsättningen folket mot makthavarna, vilka i de högt utvecklade industrisamhällena kan identifieras med akademiker, studenter och skrivbordsfolk. Även politikerna i de etablerade partierna förs till makthavarna, och det faktum att de ofta har en annan social bakgrund än sina väljare är en tacksam måltavla för den populistiska retoriken. Även om den norska vänsterpopulismen inte kan sägas vara lika medvetet antiintellektualistisk som missnöjespartierna, förekommer samma närande/tärande perspektiv och samma framhävande av det produktiva arbetet. Fienderna tar sig därför ofta intellektuella skepnader som t.ex. teknokrater, (central)byråkrater, politiker som fjärrmat sig från folket, experter

etc. En viktig skillnad är emellertid tanken på motexpertis, som innebär att man inte tar avstånd från all form av intellektuellt arbete utan snarare menar att experter kan användas på folkets sida. I denna tanke finns för övrigt vissa beröringspunkter med de ryska populisternas "gå till folket-rörelse".

Betoningen av motsättningen mellan närande och tärande i den nordiska populismen tycks skilja den från klassisk populism. Även i den fanns det kritik mot statligt agerande, centralisering och byråkrati, men kritiken överskuggades av hotet från stor- och bankkapitalet, monopolister, rentier och spekulanter. I dagens nordiska länder överskuggas dessa fiender av den offentliga verksamheten. Den suger för det första ut det hederliga, produktiva arbetet och producerar inget annat. Den mängd olika skatter som värst drabbar småföretagarna används antingen till att utvidga byråkratin eller till att bygga ut olika former av kollektiva institutioner där individerna skall omvandlas (barndaghem, skolor etc). All form av reglering innebär inskränkningar för den enskilde individen, från inkomstskatten till spritmonopolet. Därför är det ideologiskt helt rimligt att missnöjespartierna har satt denna motsättning i centrum. För Glistrup och Lange har det skett i form av krav på slopande av inkomstskatten som huvudtemat i en offensiv mot all form av offentlig verksamhet, för Vennamo dock även kombinerat med kritik mot storkapital, storbanker och starka fackliga organisationer. Detta ideologiska tema är ett utmärkt exempel på hur populism kombinerar småborgerliga klassintressen med folkliga traditioner av misstro mot överheten, makten, staten och de styrande. Ett annat sådant tema är det innehåll som vänsterpopulismen i Norge och centerrörelsen i Sverige gett miljöfrågorna. Men även om detta tema har dominerat i deras budskap så har de i stor utsträckning även formulerat motståndet mot utbyggnaden av den offentliga sektorn och andra aspekter av närande/tärande perspektivet. Vi vill hävda att parollen "slopa inkomstskatten" och decentraliserings-tanken i form av lokalsamhället kan ses som olika variationer på ett och samma tema, där kärnpunkterna är minskad offentlig sektor och minskat behov av stat.

Ett tema som tangerar det förra är en *moraliserande kritik över kapitalismens dåliga sidor*. Småborgerlighetens motsättning till borgerligheten har en annan karaktär än den som råder mellan borgerlighet och arbetarklass. Småborgerlighetens antikapitalism riktar uppmärksamheten från motsättningen mellan arbete och kapital och blir istället till en moralisk kritik av kapitalismen utifrån den enkla varuproduktionen. Ett objekt för en sådan kritik är det arbetsfria inkomsten. Resultatet blir ofta olika former av syndabocks- och konspirationsteorier som småborgerligheten kan omfatta. Det rasistiska draget spelar ingen roll i den

nordiska populismen. Däremot finns det många andra grupper som de populistiska partierna riktar uppmärksamheten mot: "araberna och kapitalisterna på Wall Street", "världsmarxismen", "kommunismens världsomspännande verksamhet", och inrikes gäller det akademiker, byråkrater och korrupta politiker.

Från den enkla varuproduktionens marknadsrelation, det lika varu-byttet, följer principerna om *jämlikhet, rättvisa och lika möjligheter för alla*. Dessa principer skall gälla för hela samhällets sätt att fungera. Här ligger grunden för både populismens utpräglade individualism och dess stöd åt vissa liberala idéer. Det senare gäller både den ekonomiska politiken, där monopolism och maktkoncentration ses som konkurrens på orättvisa villkor, och synen på den offentliga sektorn som i princip bör skäras ned till samma omfång som under nattvaktarstatens dagar. Det är det individuella perspektivet som blir utgångspunkten för hur principerna skall användas. Alla skall ha lika möjligheter i starten; därefter beror det på flit, skicklighet och initiativförmåga, om den enskilde skall lyckas.

Vennamo, Glistrup och Lange bröt alla tre mot parlamentarismens uppdelning av ekonomi och politik, av offentligt och privat. De personaliserade politiken, eller om man så vill, politiserade det personliga. Vennamo politiserade sin roll som tjänsteschef för kolonisationsavdelningen och sina rättsprocesser mot staten, där han inte heller drog sig för att dra in sin familj. Typiskt nog var det hans son Pekka som efterträdde honom när han avgick som ordförande för partiet. Vidare spreds Vennamos politik och budskap via personliga nätverk med lokala ledare på landsbygden som knutpunkter. Glistrup drog runt på stora folkmöten som utvecklades till enmansshower. I allt vad de företog sig som personer framställde de sig själva som representanter för det "glömda" folket, de politiskt hemlösa, de politiskt resurssvaga; småbrukare, småföretagare, den enskilde arbetaren. För Glistrup och Lange utgjorde Socialdemokratin och Högern överklassen, de ledande representanterna för det statliga partiväldet där centrumpartierna ingick som medlöpare och ja-sägare. För Vennamo var det storfinans och kommunister som konspirerat mot nationens och folkets vitala intressen.

De stod alla tre fram som mannen mot systemet, individen mot Organisationsapparaterna, i synnerhet då i deras kamp mot skattemyndigheter och domstolar. I det finska presidentvalet 1968 gällde det Vennamos och därmed folkets kamp mot presidentmaktens envælde. De utmålade sig själva och sina partier som utsatta för parlamentariska övergrepp och deras principfasta isolering i det parlamentariska arbetet blev själva beviset för detta synsätt. De kunde också peka på att varken storkapitalet, de borgerliga partierna eller de socialistiska partierna ville ha med dem att göra.

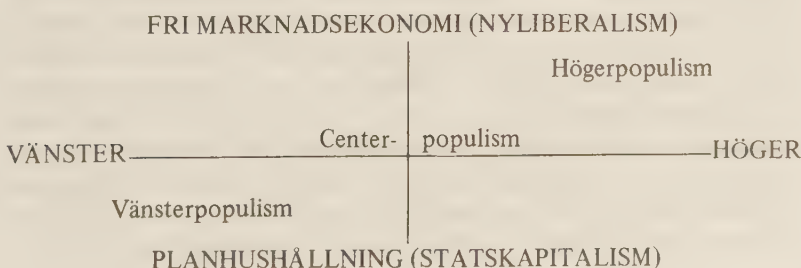
Även kritiken mot den *parlamentariska demokratin* och dess *representationssystem* finns i den nordiska populismen, om än på ett något motsägelsefullt sätt. De starka parlamentariska traditionerna i Norden tenderar att göra det omöjligt för en framgångsrik folklig appell (oavsett klassbas) att baseras på antiparlamentarism. Det finns i den nordiska populismen en argumentation med antiparlamentariska inslag "de gamla partierna representerar inte längre folket", "högervänsterskalan är föråldrad", "parlamentarismen är odemokratisk" osv. Samtidigt strävar de populistiska partierna efter att bli parlamentariskt representerade. Men deras parlamentariska agerande skiljer sig i vissa avseenden från övriga partiers. Fremskridtspartiets öppna folketingsgruppmöten och vägran att acceptera tystnadsplikt i utskottsarbetet är exempel på detta, liksom de upprepade disciplinstraff Vennamo har tilldelats i den finska riksdagen. Anders Langes Parti präglas av samma tänkande, baserat på trettioalets antiparlamentariska hållning. Den norska vänsterpopulismen vill förena det utom- och inomparlamentariska arbetet. En anledning till att man inte formerade sig som politiskt parti var förmodligen att man avvisade det parlamentariska systemets sätt att fungera. Man tenderade även här att bortse från skillnaderna mellan de befintliga partierna (de var lika teknokratiska) och argumenterade för att det politiska systemet borde centraliseras till förmån för någon form av lokalsamhällets självförvaltning. Inom lokalsamhället fanns det för övrigt inga motsättningar mellan småföretagare, arbetare och tjänstemän. Målsättningen var att göra alla till folkkapitalister, till enkla varuproducenter. I det svenska Centerpartiets budskap finns, som vi visat, en ambivalens mellan å ena sidan arvet från det gamla bondeförbundets antiparlamentariska strömningar, direktdemokrati inom RLF-rörelsen och CUF:s byalagsentusiasm, och å den andra partiets ställning som borgerligt parlamentariskt parti.

Småproduktion och småegendom för med sig ett *naturligt och principiellt motstånd mot storskalighet*. I den populistiska ideologin kombineras detta hot med en folklig kritik av monopol, byråkrati och pampvälde inom organisationslivet. På detta sätt kan exempelvis småföretagaren och hans anställda arbetare enas i synen på fackföreningsrörelsen, kvartershandlaren och hans kund i synen på byråkratins pappersvälde samt småbrukaren och agronomen om den representativa demokratis begränsningar. Detta tema varierar inom ramen för en populistisk ideologi: Fremskridtspartiets och Anders Langes Partis huvudinriktning på den offentliga sektorns storskalighet, den norska vänsterpopulismens och Centerpartiets syn på storskalighet och centralisering som orsaken till miljöförstöring, Vennamos kamp för den lilla människan mot de stora organisationerna — partier, kapital, byråkrati.

Denna *den tredje vägen* får många konsekvenser för den populistiska

ideologin. Eftersom varken kapitalism eller socialism är någon lösning finns det heller inte något existensberättigande för de nuvarande politiska partierna. De representerar en förlegad höger-vänsterskala. De företräder visserligen sociala klasser och skikt, men eftersom motsättningarna i samhället inte längre går mellan klasser har de spelat ut sin representerande roll. Istället bildar de tillsammans en politisk struktur, som blivit ett hinder för reell demokrati. De försvarar varandra och har monopol på opinionsbildningen. De har vuxit samman med och profiterar på byråkratins och den offentliga sektorns expansion. De konspirerar mot partier och rörelser, som vill ha verklig demokrati. I själva verket ingår i den konspirationen både kapitalets och arbetarrörelsens organisationer. Istället för klassfrågor är det idag frågor som går tvärs av klasserna som är viktiga, menar populisterna, frågor där folk i allmänhet har gemensamma intressen. Alla hämmas av för höga skatter, alla skadas av miljöförstöringen och alla lider av bristen på social gemenskap. Det blir endast det populistiska partiet som står för en riktig syn på politiken, och i parlamentet kan man endast samarbeta med andra partier på grundval av detta synsätt. I grunden ligger här vägran att se förekomsten av sociala klasser; man utgår då ifrån småborgerlighetens egen klassmässiga position.

I Figur 13:1 har vi gjort ett försök att relatera populismen till en höger-vänsterskala inom den enkla varuproduktionens dimension samt inställningen till marknadsekonomin. Vår utgångspunkt är att vänsterpopulismens främsta angreppspunkt här är den kapitalistiska storindustrin, medan dess största problem är hur den skall förhålla sig till stat och planhushållning. För högerpopulismen gäller det omvända; huvudproblemet är storkapitalet och dess främsta angreppspunkt är stat och offentlig sektor. Om vi dessutom gör en tredelning och tar med centerpopulism, hamnar den någonstans däremellan. Den riktar sig åt båda hållen, vagt eller kraftfullt, och förespråkar en form av reglerad marknadsekonomi. Följande schema kan illustrera vår hypotes:

Figur 13:1. Populistiska partiers inplacering på den enkla varuproduktionens dimension samt inställning till marknadsekonomin.

Betingelser för nordisk populism

Vi har sammankopplat populism med tre övergångsperioder i den kapitalistiska utvecklingen. Men samtidigt har vi hävdats att det endast växte fram populism i en av dessa, nämligen efterkrigsperioden. Vi skall nu se på de konkreta förutsättningarna för den konjunktur i vilken populismen växte fram. Särskilda uttrycksformer kan svara mot gemensamma samhällsprocesser. Vi anser det därför möjligt att tala både om nordisk populism och olika nationella uttrycksformer.

Småborgerlighetens samhällsinflytande

En avgörande skiljelinje tycks här gå mellan Sverige och de övriga länderna. I Sverige är småborgerligheten redan tidigt isolerad, svag och underordnad. Det gäller både dess urbana och dess agrara fraktion. Den enkla varuproduktionen har aldrig reellt förmått att i någon nämnvärd utsträckning fördröja den kapitalistiska utvecklingen. Underordningen har kommit till uttryck i hantverkets och småindustrins anpassning till storindustrin samt jordbrukets starka uppknytning till staten via böndernas egna organisationer. Den ekonomiska underordningen har motsvarats av en politisk. Varken fackligt eller politiskt har småborgerligheten skapat organisationer, som företrätt klassen i självständig kamp för dess systemintressen. Undantaget är RLF-böndernas fackliga kamp under organisationens första årtionde. Den urbana småborgerligheten har i fackliga frågor stött SAF och partipolitiskt i huvudsak fungerat som väljarbas för borgerliga partier.

I Danmark kan småborgerligheten däremot sägas ha agerat utifrån en styrkeposition i förhållande till en jämförelsevis svag storföretagsamhet. Huvudorsaken torde vara jordbrukets centrala roll inom den danska industrin. Industrin har blivit småskalig och hemmamarknadsorienterad. Den agrara småborgerligheten har via andelsrörelsen kunnat hävda näringens särställning under 1900-talets första del. Hantverket och småindustrin har behållit en jämförelsevis stark ställning. Småborgerligheten som helhet har fortfarande en stark position och möjlighet att påverka samhällsutvecklingen. Den har representerats av flera olika politiska och fackliga organisationer, och bland annat därigenom undgått att knytas upp till och underordnas den statliga politiken. Det politiska systemet har också gynnat jordbrukarintressena. Även den urbana fraktionen har byggt upp starka fackliga organisationer. Däremot finns det inte som för den agrara sektorn samma direkta kopplingar till partipolitiken, även om högerpartiet traditionellt har attraherat den urbana småborgerligheten.

I frågan om småborgerlighetens samhälleliga position är Sverige och Danmark varandras motsatser i Norden. Detta förhållande är viktigt, om man vill förstå såväl Fremskridtspartiets framgångar som frånvaron av ett populistiskt parti i Sverige. Finland och Norge kan placeras mellan Danmark och Sverige, dock närmare Danmark. Här är det framför allt småborgerligheten inom primärnäringarna som haft stor betydelse. För Finlands del gäller det skogsbruket i kombination med jordbruket, för Norges del snarare fisket i kombination med jordbruks- skogsbruks- eller anläggningsarbete. I bägge länderna finns det, liksom i Danmark, en facklig och politisk uppdelning på landsbygden. Den går mellan ett halvproletärt skikt av småbrukare (oftast yrkeskombinerare) och mera välbärgade jordbrukare. Politiskt har de förra varit mera knutna till arbetarpartierna och de senare till bondepartierna. Finland har den största andelen sysselsatta inom primärnäringarna, medan Norge och Danmark, som kommer därefter, har ungefär lika många. Norge har emellertid den i särklass största andelen småbruk. Både i Norge och Finland kan man spåra viktiga radikala politiska traditioner knutna till primärnäringarna. Den agrara småborgerlighetens viktiga roll i samhällsutvecklingen i dessa länder har knappast någon motsvarighet när det gäller den urbana fraktionen. Vi har illustrerat vår uppfattning om skillnaderna mellan länderna i figur 13:2, sid. 364.

Traditioner av folklig kamp

Av populismens dubbla bestämning genom det småborgerliga och det folkliga följer att själva förekomsten av folkliga traditioner av nationell, demokratisk och kulturell kamp blir en viktig betingelse för populism. Den utsträckning i vilken småborgerligheten varit delaktig i utformningen av dessa traditioner varierar också från land till land. Även här kan vi konstatera att Sverige skiljer sig från de andra länderna. I Sverige har småborgerligheten haft en anmärkningsvärt liten betydelse för den folkliga kampen. Istället har en stark arbetarrörelse och i någon mån den liberala borgerligheten präglat denna kamp. Klasstraditioner kan sägas ha dominerat över folkliga traditioner. Bland de nordiska länderna torde Sverige vara det land där ett folkligt missnöje klarast har formulerats i klasstermer och kanaliserats via ett stabilt klassbaserat partisystem. De traditioner av folklig kamp mot överhöghet och ämbetsmannavälde, som utmärker speciellt Norge och Danmark men även Finland, saknas nästan helt. Det finns knappast några historiska motsvarigheter till thranirörelsen och de jaabækska Bondevennföreningarna i Norge, Bondevennernes Selskab i Danmark eller Fennomanrörelsen i Finland. Inte heller synes

Figur 13.2. Småborgerlighetens samhällsinflytande i de nordiska länderna, ekonomiskt och politiskt-organisatoriskt.

		Urban	
		stark	svag
Agrar	stark	Danmark	Norge Finland
	svag		Sverige

STARK: AGRAR (jordbruk, fiske, skogsbruk)

Danmark (jordbruk)

Fackligt: Husmænds- og Landboforeninger.

Politiskt: Radikale Venstre resp. Venstre

Norge (jordbruk, fiske, skogsbruk i kombination med lönearbete inom industri, byggnads- och anläggningsarbete)

Fackligt: Norsk Bonde- og Småbrukerlag, Norges Bondelag och Norges Fiskerlag.

Politiskt: Arbeiderpartiet resp. Senterpartiet

Finland (jordbruk, skogsbruk och kombinationsformer)

Fackligt: länge en uppdelning av fackliga organisationer på agrarer, socialdemokrater, folkdemokrater och svenska folkpartiet. Den relativt nybildade huvudorganisationen domineras dock av Centerpartiet.

Politiskt: Centerpartiet, men även folkdemokrater och socialdemokrater har stöd i främst småbrukarleden.

SVAG: AGRAR

Sverige (jordbruk, kombination med skogsbruk i landets norra delar)

Fackligt: Lantbrukarnas Riksförbund, enhetsorganisation för ekonomiska försämringsrörelsen (SL) och den fackliga grenen (RLF)

Politiskt: Bondeförbundet/Centerpartiet.

URBAN (hantverk, småindustri, detaljhandel).

Danmark

Fackligt: Håndværksrådet (hantverk och småindustri), Butikshandlers Fællesråd

Politiskt: Konservative Folkeparti.

SVAG: URBAN

Sverige

Fackligt: Svenska Hantverks- och Industriorganisationen (SHIO), Sveriges Köpmannaförbund

Politiskt: de borgerliga partierna i varierande utsträckning

Norge

Fackligt: Norske Håndverks- og Industribedrifters forbund (NHIF), Detaljhandelsrådet i Norges Handelsstands Forbund (NHF)

Politiskt: Høyre och Arbeiderpartiet

Finland

Fackligt: Centraförbundet för Hantverk och småindustri, Detaljhandels Centraförbund

Politiskt: Samlingspartiet, liberaler

de folkliga organisationer, som uttrycker den agrara småborgerlighetens intressen, ha fått samma inflytande i Sverige som i de andra länderna. Den nationella kampen i Norge och Finland, liksom de starka motsättningarna mellan centrum och periferi, har nästan helt saknats i Sverige.

De rörelser, som låg till grund för Venstrepartierna, var folkliga på så sätt att de representerade en klassmässigt bred allians bestående av både städernas och landsbygdens underklasser samt en radikal intelligentsia i städerna. Därtill spelade de en central roll i kampen för lokalt och regionalt självstyre gentemot centralmakten samt byråkratins och ämbetsmannaelitens maktutövning. Kampen fördes på grundval av nationella värden, vilka innehöll både kulturkonservatism, bonderomantik och socialpolitisk radikalism. Dessa rörelser var demokratiska i den meningen att de arbetade för allmän rösträtt och parlamentarism. I Norge sammanföll kampen med den nationella självständighetskampen.

De svenska folkrörelsernas betydelse för kyrko-, rösträtts- och alkoholpolitiken skall inte underskattas. Men en viktig skillnad tycks dock vara att arbetarrörelsen i Sverige kom att spela en viktigare och delvis pådrivande roll i förhållande till dessa. Den agrara småborgerligheten stod i Sverige i huvudsak utanför folkrörelserna och intog en passiv eller defensiv hållning till den demokratiska kampen. Den närmaste motsvarigheten till Venstrepartierna i Sverige var det liberala partiet. Det hade en kort "storhetstid" under årtiondena i början på seklet. Övergången till industrisamhälle kom senare i Sverige, och vid den tid då den demokratiska kampen i stort sett var vunnen i Danmark och Norge hade den knappt börjat i Sverige. Arbetarrörelsen växte sig allt starkare och förenade fackliga och politiska aktioner i rösträttskampen. Det liberala partiets folkliga bas krympte ihop under trycket från höger och vänster. Medan den agrara världsbilden i Sverige förblev isolerad till landsbygden, blev den i Danmark och Norge en del av den folkligt-demokratiska rörelsens politik och i Finland nära kopplad till nationalismens två huvudströmningar.

Den finska nationalismens styrka har väl sin bakgrund i att landet först var svensk koloni i 700 år och därefter lydrike till Tsarryssland i ytterligare hundra år. Kampen för nationell självständighet, konstitutionella rättigheter och politisk demokrati började på allvar först på 1890-talet. Redan 1906 erhöll storfurstendömet allmän rösträtt, och det moderna partisystemet växte fram som en del av självständighetssträvandena. Finland blev självständigt 1917 som en följd av den ryska revolutionen, men upplevde året efter ett inbördeskrig som slutade med arbetarrörelsens nederlag.

Den nationella kampen flätades således samman med hårda klassstrider, vilket fick till följd en polarisering i det finska samhället, vilken

det fortfarande finns rester av i det politiska livet. Utgången av inbördeskriget innebar att den nationalistiska ideologin med sin agrara och religiösa prägel fick ett stort utrymme och dess bärande tankar antog formen av en nationalideologi. Under mellankrigstiden kan man urskilja två strömningar inom denna, en militant högerradikalism baserad på klasskamp och en som verkade för klassförsoning och nationell endräkt. Trots att den förra fick större inflytande i det finska samhället än dess motsvarighet i övriga nordiska länder, är det den senare med förankring i Agrarförbundet som varit den bredast förankrade.

Av de folkliga traditionerna i Finland menar vi att det framför allt är den starka nationalismen med dess förankring i landsbygdssamhällets värderingar som återkommer i Landsbygdspartiets politik. Man kan också spåra element från både den antiparlamentariska högerradikalismen och den nationella klassförsoningsideologin byggd på det alkioska tänkandet ("den hederlige finske bondens väg"). Förutom dessa inslag finns där en betoning av motsättningar mellan centrum och periferi som väl låter sig placeras i tudelningen mellan folket och makthavarna.

I Norge blev det under mellankrigstiden huvudsakligen den röd-gröna alliansen mellan arbetare, småbrukare och fiskare som vidareförde den folkliga radikalismen. Men även en högerradikal nationalistisk tradition växte sig stark, med förankring både i en rad politiska partier och ett antal nybildade organisationer. Den folkliga radikalismens traditioner spelade en viktig roll i motståndskampen under ockupationsåren. Den aktiverades på nytt under striden om EF-medlemskap. Högerradikalismen fick inget större folkligt stöd och komprometterades under Quisling-regimen. Först med Anders Langes högerpopulistiska rörelse aktiverades vissa av dess element i en folklig appell, men nu under annorlunda samhälleliga betingelser.

I Danmark verkar det som om framför allt den "gammelliberala" traditionen på det ekonomiska, politiska och ideologiska området haft en stark folklig förankring. Glistrupianismen tycks hänga intimt samman med denna tradition. I Glistrups ultraliberalism finns även infogade några andra folkliga teman som motsättningen mellan provins och huvudstadsområde, individ och stat, produktiva och improduktiva. Den har sugit upp element både från grundtvigianismens sociala och liberala folklighet och från den högerradikala tradition som finns i det danska samhället.

I Sverige går det egentligen endast att peka på trettioalets folkliga allians mellan arbetare och bönder som motsvarighet till traditionerna i de andra länderna. En viktig förutsättning för denna allians var småbrukarnas organiseringssträvanden och bildandet av Riksförbundet Landsbygdens Folk. Till att börja med innebar "kohandeln" att det

småborgerliga inflytandet i bonderörelsen stärktes. Men i ett längre perspektiv ledde samarbetet till att bondeintressena knöts upp till statsapparaten. Den omstrukturering av bondeklassen som jordbrukspolitiken kom att medföra, innebar att stora delar av den agrara småborgerligheten försvann. Detta hindrade inte Centerpartiet från att knyta an till koalitionsårens folkrörelsegemenskap, när det genomgick sin förvandling på 60- och 70-talen. Anknytningen till landsbygden och bonderörelsen var en grundläggande tillgång när begrepp som småskalighet, decentralisering och miljövard blev nyckelord i den politiska debatten. Synen på bönderna som bärare av de folkliga traditionerna, med de nationella värdena och klassförsoningstemat som centrala beståndsdelar, blev grunden i den nya idépolitiska doktrinen, centerismen.

I figur 13:3 har vi gjort ett försök att dela upp de folkliga traditionerna både vad gäller styrka och höger-vänsterposition. Traditionerna illustreras av organisationer.

Figur 13:3. Folkliga traditioner i de nordiska länderna enligt styrka och höger-vänsterpositioner

		<i>Höger</i>	
		stark	svag
<i>Vänster</i>	stark	Finland (före inbördeskriget)	Danmark Norge
	svag	Finland (efter inbördeskriget)	Sverige

Vi har tolkat skillnaderna på följande sätt:

Danmark: stark vänster och svag höger.

1. Drivande i demokratiseringssträvandena under 1800-talets första del var Bondevennernes Selskab, i sig en allians mellan bönder, småhandlare och hantverkare med rötter i bondeståndet samt städernas liberala borgerskap. Kampen vidarefördes genom Venstre och den framväxande arbetarrörelsen fram till Systemskiftet 1901. I den folkligt-demokratiska kampen mot först enväldet och sedan överklassens kvardröjande maktinnehav intog den agrara småborgerligheten en central roll.

2. På 30-talet växte det fram agrara krisrörelser (Landbrugernes Sammen-

slutning, Jord, Arbeide og Kapital) vid sidan om jordbrukets etablerade fackliga och politiska organisationer. Detta var en viktig orsak till jordbruksregleringen som ingick i Kanslergadeforliget mellan dessa organisationer och Socialdemokratiet, som redan på 20-talet hade fått karaktären av ett folkparti. Genom denna uppgörelse kunde man också avvisa LS-rörelsens krav på bondeklassens kamp mot andra näringar och klasser. Samtidigt underordnades den agrara världsbilden en folkligt-demokratisk samförståndspolitik. Viktiga liberala principer fick stå tillbaka, och framför allt Venstre tappade under en period landsbygdsröster till nya partibildningar. Dessa vidareförde en högerradikal tradition från bonderörelser på 1860- och 1890-talen. Denna tradition som innebar en front mot arbetarrörelsen, utomparlamentarism och nya partibildningar skall tas med när man förklarar Fremskridtspartiets framgångar. Men den folkligt-demokratiska traditionen av folkstyre, parlamentarism, liberalism och anti-etatism har satt en än tydligare prägel på Glistrups folkliga appell.

3. Under 60-talet kan man spåra en reaktivering av en folklig liberalism som vände sig mot ökad statlig aktivitet och den offentliga sektorns växt. Denna liberalism kom efter hand att riktas mot samtliga politiska partier, och FRP kan ses som ett uttryck för sådana stämningar.

Finland: stark höger och svag vänster (efter inbördeskriget)

1. Fennomanrörelsen var ett uttryck för en nationalistisk strömning mot slutet av 1800-talet. Förfinskningsskampanjen riktade sig inte bara mot den ryska kolonialadministrationen utan också mot en nedärvd svenskhet och en svensk överklass. Den nationalistiska och den demokratiska kampen kom att sammanfalla. Framväxten av en självständig nation leddes av en folklig mobilisering på nationell, demokratisk och kulturell grund.

2. Inbördeskriget tycks ha medfört att den nationalistiska ideologin med sin agrara och religiösa inriktning byggd på bondegemenskapen antog karaktären av nationalideologi. Den bars upp av inbördeskrigets segerherrar, vilka i huvudsak bestod av städernas överklass, storbönder, prästerskapet och den välbesuttna delen av landsbygdens självägande. I Finland som i Danmark satte primärnäringarna sin prägel på ekonomin och samhällsutvecklingen. Arbetarrörelsen var starkt tillbakapressad.

3. Under mellankrigstiden antog nationalideologin två skepnader, som svarade mot olika politiska och sociala strömningar. Det fanns en militant högerradikalism byggd på klasskamp och underordning av de besegrade i inbördeskriget, landsbygdens underklass och arbetarklassen. Utifrån agrarideologin verkade en annan för nationell försoning mellan klasserna och integrering av de besegrade medelst sociala reformer.

4. Dessa traditioner sammanvävdes med en genomgående motsättning mellan centrum och periferi, mellan de industrialiserade södra och sydvästra regionerna och glesbygdsområdena i norr och öster och ligger till grund för vennamoismen. Den innehåller både en kontinuitet i förhållande till traditionerna och i vissa avseenden ett överskridande av dem. Det senare gäller appellen även till den urbana småborgerligheten. Resultatet blev en specifik fogning mellan den höger-radikala och den agrara nationalismen, där den senare dock dominerar över den förra.

Norge: stark vänster och svag höger.

1. Thränitörelsens underklassuppror i mitten av 1800-talet och Bondevennsföreningerna kan ses som exempel på motsättningar mellan stad och land, folket och ämbetsmännen, men även mellan rika och fattiga i brytningstiden mellan det självförsörjande bondesamhället och den fram-brytande kapitalismen.

2. Venstres fullföljande av denna tradition kopplades till den nationella självständighetskampen. Den sociala basen utgjordes av en allians mellan landsbygdsbefolkningen och städernas intelligentsia och ett liberalt borgerskap. Organisatoriskt förenade rörelsen även språk-, nykterhets- och väckelserörelserna och en begynnande organisering av fackföreningar. Unionsupplösningen var samtidigt en nationell och demokratisk emancipation.

3. Under mellankrigstiden växte det fram en reaktionär nationalism, regionalt förankrad på Östlandet och i Trøndelag, bland landsbygds storbönder och delar av städernas näringsidkare. En nationalism utan förankring i språkstrid eller lekmannarörelse men knuten till bonde-konservatism och nationalromantik. Denna tradition vidarefördes på 30-talet av en rad nybildade organisationer. Den radikalt demokratiska rörelsen fördes vidare av en rödgrön allians med basen i en allians mellan arbetare, bönder och fiskare. Partipolitiskt stod Arbeiderpartiet, Venstre och Bondepartiet bakom den. Denna allians bildade sedan grunden för motståndskampen under den tyska ockupationen.

4. Under 60-talet och början på 70-talet får återigen denna tradition betydelse för en central politisk fråga. I striden om norskt EF-medlemskap mobiliserades motståndet på grundval av de folkliga traditionerna. Den nationella frågan, antiämbetsmannahållningen, landsbygds-samhället mot storstäder och industrialism, dessa och andra teman var viktiga beståndsdelar i nejsidans kampanj. Den norska vänsterpopulismen växte fram och kom att fungera som en naturlig beståndsdel i Folkebevægelsens arbete. Anders Langes Parti kom snarare att knyta an till den höger-radikala traditionen, men även här är det viktigt att betona att partiet inte är en ren fortsättning på denna. Snarare är det så att det är vissa element som tas upp och omformuleras.

Sverige: svag höger och vänster

1. Utmärkande för Sverige är frånvaron av folklig kamp och folkliga rörelser, där småborgerligheten har spelat en roll jämförbar med vad som skett i de övriga länderna. Det gäller traditioner av demokratisk och kulturradikal kamp som i Norge och Danmark. Det gäller också den nationella kamp för självständighet som framgångsrikt genomfördes i Norge och Finland. Den svenska nationalismen har i huvudsak fyllt en samhällsbevarande funktion. Tvåkammarriksdagen från 1866 var, jämfört med den konstitutionella utvecklingen i Danmark och Norge, förlegad redan då den infördes, och kom att fungera som en politisk tvångströja på den förändrade samhällsstrukturen. Den agrara världsbilden förblev i Sverige isolerad till landsbygden. När en demokratisk allians bildades i början på 1900-talet för att främja rösträttskampen, hade Venstrepartierna i Danmark och Norge redan präglat den politiska utvecklingen i flera årtionden. Den demokratiska kampen kom i Sverige att ha arbetarrörelsen som en betydligt mera central kraft. Det liberala partiet trycktes snart ihop mellan den politiska högern och vänstern.

2. Under mellankrigstiden blev Bondeförbundet det parti som främst representerade både landsbygdsbefolkningen och den agrara ideologin. I övriga nordiska länder fanns det en politisk och facklig uppdelning på landsbygden och bland bönderna på minst två partier och organisationer. Inte heller bildades det i Sverige något parti med utgångspunkt i en agrar krisrörelse. Bondeförbundet fick därmed en dominerande position som landsbygdsparti, vilket å andra sidan bidrog till att partiet inte verkade ha några ambitioner att expandera utanför landsbygden. Detta var i sin tur förmodligen en viktig förutsättning för att samarbetet med socialdemokratin från 1933 gick så problemfritt som det gjorde jämfört med de andra länderna. Det var en allians mellan arbetare och bönder, mellan stad och land. Socialdemokratin hade inte samma nära relation till småbrukarbefolkningen som de folkliga allianserna i Danmark och Norge möjliggjort, och inte heller samma förankring i landsbygdsproletariatet som speciellt den finska men även norska arbetarrörelsen fick från starten. Likväl måste den rödgröna alliansen, även om den var ekonomiskt snarare än socialt och kulturellt betingad som i övriga länder, uppfattas som central för den tradition av folkrörelsegemenskap som växte fram i Sverige. Den traditionen kunde Centerpartiet i en annorlunda konjunktur använda i en folklig appell med populistiska inslag.

Traditioner av nya partibildningar och utomparlamentariska rörelser

Man kan inte säga att rika traditioner av utomparlamentarism och nya

partibildningar automatiskt skapar förutsättningar för populism. Men de säger något om hur stabilt eller instabilt det politiska systemet är och förmodligen också om hur väl parlamentet, partierna och politikerna svarar mot och representerar politiska strömningar. Detta förhållande kan ge en viss uppfattning om ett populistiskt partis möjligheter att profitera på en representationskris.

Som framgått har Sverige haft det mest stabila partisystemet. Sedan det moderna fempartisystemet växte fram på 30-talet har inget nytt parti valts in i riksdagen. Även ett försök att mobilisera väljare med hjälp av en religiös dimension, genom partiet Kristen Demokratisk Samling, har hittills misslyckats. Detta till skillnad från speciellt Norge, men även Finland och Danmark där de kristliga folkpartierna varit parlamentariskt representerade under 70-talet. Det norska partiet har samlat omkring tio procent av väljarna under hela efterkrigstiden. Det står starkast i samma områden där det moderata Venstre hade sitt starkaste stöd i slutet på 1800-talet. Under efterkrigstiden har partiet övertagit delar av Venstres röstunderlag genom att mera renodlat föra vidare religiösa, kulturella och nykterhetstraditioner. Under senare år är det speciellt abortfrågan som blivit partiets märkesfråga. De religiösa traditionerna tycks stå starkast i Norge och svagast i Sverige och med Danmark och Finland däremellan. Denna bedömning är emellertid endast baserad på de kristliga partiernas förmåga att mobilisera med hjälp av en religiös dimension.

I ett internationellt perspektiv uppvisar de nordiska länderna en stor politisk stabilitet. Samtidigt kan man konstatera att det politiska systemet även här under flera perioder varit instabilt.

I samtliga länder utom Sverige gav 30-talets krisår upphov till en rad nya parlamentariska rörelser och partier med varierande genomslagskraft och social förankring. Starkast var den finska Lapporörelsen och dess partipolitiska efterföljare Fosterländska Folkrörelsen (IKL). Lapporörelsen stöddes från början av samtliga borgerliga partier, och dess utomparlamentariska aktivitet kulminerade i en direkt utmaning mot det politiska systemet. IKL blev emellertid aldrig det massparti som Lapporörelsens framgångar kunde tyda på. Danmark fick uppleva en krisrörelse med bred förankring på landsbygden, Landbrugernes Sammenslutning (LS). Dess partipolitiska uttrycksform, Det Frie Folkeparti, uppnådde dock aldrig mer än några procentenheter i de allmänna valen. Lapporörelsens och LS:s betydelse kan dock inte mätas enbart med siffror. Främst skall de bedömas utifrån den indirekta påverkan de fick på det politiska livet. I synnerhet gäller detta Lapporörelsen, som blev ett omedelbart hot mot parlamentarismen, men i mindre grad gäller det även LS som blev en utmaning mot de traditionella jordbruksorganisationerna

och deras politiska partier. Samma förhållande finner vi i Norge. Men den agrara krisrörelsen, Bygdefolkets Krisehjelp, hade inte samma starka förankring som LS. Tillsammans med högerradikala organisationer och partier som Fedrelandslaget, Frisinnade och Nasjonal Samling utgjorde de dock en viktig bakgrund till krisuppgörelsen mellan socialdemokratin och Bondepartiet.

I Sverige uppstod det inte något parti med utgångspunkt i en krisrörelse. Det blev böndernas egen fackliga kamporganisation RLF som kom att stå för den utomparlamentariska aktiviteten. RLF blev så småningom en etablerad del av den statliga jordbrukspolitiken, vilket är en helt annan utveckling än den som krisrörelserna i de andra länderna genomgår.

Ser vi på efterkrigsperioden är det Danmark som uppvisat störst instabilitet och en hel rad nya partibildningar. Av nya liberala partier kan nämnas De Uafhængige, Liberalt Centrum (samt Retsforbundet, som finns kvar sedan början på 20-talet). Två nya vänsterpartier har bildats liksom det tidigare omnämnda Kristelig Folkeparti. Slutligen har vi Centrumdemokraterna och Fremskridtspartiet som slog igenom i valet 1973. De liberala partiernas antal kan ses som ett mått på styrkan i den gammelliberala traditionen, som även Glistrup upptagit centrala teman från. Retsforbundet kunde på 50-talet fånga upp ett missnöje med krigstidens regleringar utifrån den liberala utgångspunkten. Partiet avlöstes i folketinget av De Uafhængige och Liberalt Centrum. Alla tre står som extrema motståndare till statliga regleringar och ingrepp, och som försvarare av den privata äganderättens okränkbarhet samt av marknads ekonomin.

I Norge var partisystemet stabilt fram till tiden för folkomröstningen om EF-medlemskap. Denna utlöste latenta motsättningar inom de flesta partierna. I valet 1973 resulterade detta i tre nya partibildningar. I en av dessa ingick Socialistisk Folkeparti, som var det enda nya parti, som blev representerat i stortinget före 1973. Det bildades 1961 och utvecklades efter hand till ett parti med vänsterpopulistiska inslag. Partiets tidiga ställningstagande för en tredje väg mellan den socialdemokratiska och den kommunistiska kan i en mening sägas föregripa vänsterpopulismens nya rödgröna dimension.

I Finland är den partipolitiska situationen också stabil fram till den populistiska konjunkturen; då bildas inte bara Landsbygdspartiet utan flera andra nya partier. Småbondepartiet föregriper Landsbygdspartiet på ett sätt som påminner om det norska SF:s betydelse för vänsterpopulismen. I figur 13:4 har vi fört in faktorerna utomparlamentarism och traditioner av ny partibildningar.

Figur 13.4. Sammanfattning: utomparlamentarism och nya partibildningar.

UTOMPARLAMENTARISKA TRADITIONER

		Mellankrigstiden		Efterkrigstiden		1965–1975	
		till 1965					
TRADITIONER AV NYA PARTI- BILDNINGAR	Stark	Stark	Svag	Stark	Svag	Stark	Svag
		Finland Danmark	Norge	-	Danmark	Norge	Danmark Finland
	Svag	—	Sverige	—	Finland Norge Sverige		Sverige

Danmark

Period A:

Utomparlamentariska rörelser: Landbrugernes Sammenslutning, (Jord, Arbejde og Kapital)

Nya partier: Erhvervspartiet, Retsforbundet, Frie Folkepartiet, DNSAP, Konservativ Ungdom, Dansk Samling

Period B:

Nya partier: De Uafhængige, Liberalt Centrum, (Retsforbundet får ökat stöd), Socialistisk Folkeparti

Period C:

Nya partier: Venstresocialisterne, Kristelig Folkeparti, Fremskridspartiet och Centrumdemokraterne

Finland

Period A: Utomparlamentariska rörelser: Lapporörelsen, lokala krisrörelser, Akademiska Karelska Sällskapet

Nya partier: Småbrukarpartiet, Folkpartiet, Fosterländska Folkörelsen

Period B:

Nya partier, Arbetarnas och Småbrukarnas Socialdemokratiska Förbund, Småbondepartiet

Period C:

Nya partier: (Landsbygdspartiet), Kristliga Förbundet, Konstitutionella Partiet, Enhetspartiet

Norge

Period A:

Utomparlamentariska rörelser, Bygdefolkets Krisehjelp, Fedrelandslaget

Nya partier: Frisinnede, Nasjonal Samling, (Fedrelandslaget), Kristelig Folkeparti

Period B:

Nya partier: Socialistisk Folkeparti (Kristelig Folkeparti)

Period C:

Utomparlamentariska rörelser: Folkebevegelsen

Nya partier: Socialistisk Valgforbund, Anders Langes Parti, Det Nye Folkeparti

Sverige

Period A:

Utomparlamentariska rörelser: inga, motsvarades delvis av RLF:s fackliga organisationsarbete.

Nya partier: (Sveriges Nationella Förbund)

Period B: Nya partier: Kristen Demokratisk Samling

Period C:

Anmärkning Splittringar inom den kommunistiska rörelsen ej medtagna (Utom Socialistisk Folkeparti i Danmark)

Den populistiska konjunkturen

Tidsmässigt har vi avgränsat den populistiska konjunkturen i de nordiska länderna till perioden 1965–1975. Det är under denna period som det enligt vår uppfattning växer fram en populistisk ideologi i de nordiska länderna, och baserad på denna ideologi populistiska partier och rörelser. Vi skall skissera de samhällsprocesser som vi anser bildar grundvalen för denna konjunktur.

Danmark

I Danmark är de knutna till den "andra industrialiseringsperiod" som skjuter fart i mitten på 1950-talet. Denna process når sin höjdpunkt omkring 1970 och ger några år senare upphov till en ekonomisk kris, vilken också får politiska följder. Glistruprörelsen uppkommer i övergången mellan högkonjunktur och kris, och kan sägas förebåda den senare. Det är således inte frågan om en krisrörelse, utan snarare ett välståndsfenomen. Däremot har Fremskridtspartiet kommit att bli en viktig beståndsdel i den politiska kris, som karakteriseras av svaga regeringar och en oförmåga att lösa de ekonomiska problemen. Därvidlag representerar Fremskridtspartiet i sista hand en hotad småborgerlighet, som strävar efter att slå vakt om sina materiella intressen. Vi menar att denna tolkning är förenlig med vår tes om sambandet mellan det kapitalistiska produktionssättet och den enkla varuproduktionen.

På motsvarande sätt kan vi se glistrupianismen som ett uttryck för en representationskris i det politiska systemet. De traditionella borgerliga partierna har i enlighet härmed inte kunnat representera småborgerligheten. Den har tagit aktiv del i den politiska och ekonomiska utvecklingen. Med en viss fördröjning försvagades banden mellan dessa partier och en aktiverad småborgerlighet, som övergick till att stödja Fremskridtspartiet. Glistrup har genom en folklig appell lyckats uttrycka och förankra ett ideologiskt tänkande som knyter an till en annan dimension än den kapitalistiska, nämligen den enkla varuproduktionens.

På vilket sätt kan motsvarande synsätt tillämpas på den "andra industrialiseringsperioden"? Den danska ekonomin kunde inte fullt ut tillgodo-göra sig den internationella högkonjunktur, som efterkrigstiden medförde. Bidragande orsaker var jordbrukets centrala ställning i ekonomin, avsaknaden av en stark och exportinriktad industrisektor, problemen med råvarutillgången och en ofördelaktig betalningsbalans. De nödvändiga strukturella förändringar, som näringslivet krävde för att omvandla den hemmamarknadsinriktade och småskaliga produktionen, understöd-

des inte av statliga selektiva stödåtgärder. Efterkrigstidens regleringar stärkte återigen de liberala tankegångarna på det ekonomiska området. Till skillnad från många andra länder fördröjdes den ekonomiska expansionen i Danmark under nästan hela 50-talet. Därmed fick den sedan ett snabbt, för att inte säga dramatiskt förlopp.

1. Industrin ersatte jordbruket som främsta expornäring, och jordbruket blev efter hand alltmer beroende av den statliga subsidiepolitiken.

2. Den offentliga sektorn utvidgades snabbt, kanske snabbare än i något annat jämförbart land. Den mest dramatiska ökningen kom under 60-talets sista hälft.

3. Skattetrycket steg som en effekt härav och var förmodligen det högsta i Europa i början på 70-talet. Från en lägre position än övriga nordiska länder i början av 60-talet intog Danmark tätpositionen vid årtiondets slut. Införandet av källskattesystemet gjorde det möjligt för medborgarna att bättre överblicka denna utveckling.

4. På en rad områden medförde utvecklingen en speciell belastning för småföretagen – ekonomiskt såväl som administrativt. Ett reellt hot eller upplevt hot mot den enkla varuproduktionen spred sig på grund av dess ställning i ekonomin både bland de enkla varuproducenterna och bland grupper, som på olika sätt var relaterade till en småborgerlig miljö.

5. En omfattande decimering av enkla varuproducenter ägde rum i Danmark under denna period. Den började i den agrara sektorn för att sedan sprida sig även till de urbana sektorerna. Inom jordbruket halverades arbetsstyrkan samtidigt som industrins andel ökade med en fjärdedel och den offentliga sektorn kom att sysselsätta den största andelen lönearbetsare. Under 60-talet försvann vart tredje lantbruk; nästan alla dessa byggde på enkel varuproduktion. Den radikala förändringen av landsbygdsbefolkningens materiella situation fick ideologiska och politiska effekter både för dem som lämnade landsbygden, dem som skiftade yrke och dem som inte berördes av förändringarna.

6. Den industriella tillväxten innebar en ökad geografisk spridning av industrin. Den nyetablerade landsbygdsindustrin var arbetskraftsintensiv och i huvudsak hemmamarknadsinriktad. Den kom att sysselsätta en stor del av den tidigare jordbruksbefolkningen, vilket därmed ledde till en ökad sociologisk närhet mellan arbetarklass och småborgerlighet.

7. Inom industri, hantverk och detaljhandel skedde inte samma omfattande decimering av enkla varuproducenter. Minskningen av antalet småföretag var inte lika stor, men den enkla varuproduktionens ställning försvagades påtagligt, vilket innebar ett omvänt förhållande jämfört med den agrara sektorn. Utvecklingen var också olika i olika branscher. Det var främst för allt i den varuproducerande sektorn som de små industri- och hantverksföretagen inte klarade konkurrensen. Men även de självständiga

detaljhandlarna blev hårt åtgångna av varuhus och affärskedjor. Inom transportsektorn, servicenäringen och bland de liberala yrkena var förändringarna mindre. Som helhet betraktat minskade den agrara småborgerligheten i ungefär dubbelt så hög utsträckning som den urbana.

8. Denna utveckling administrerades av fem olika regeringar, varav de fyra förstas tyngdpunkt gradvis försköts åt vänster. Den sista av dessa, som baserades på socialdemokrater och folksocialister, efterträddes av en borgerlig samlingsregering. Till denna knöts uppenbarligen stora förväntningar om en radikal omläggning av politiken i en gammalliberal och antistatlig riktning. Som vi tidigare visat så skedde inte en sådan förändring.

9. Valet 1971 resulterade i en socialdemokratisk minoritetsregering, som bland annat fick i uppgift att administrera folkomröstningen om EF-medlemskap. Denna ägde rum endast några veckor efter den norska folkomröstningen. Den danska socialdemokratin var för ett EF-medlemskap, men den knöt inte upp sig så hårt i frågan som det norska Arbeiderpartiet. De delar av partiet och fackföreningsrörelsen, som var motståndare, fick jämförelsevis fria händer att verka för sin sak. På det hela taget fick striden inte lika stora konsekvenser för det politiska systemet som i Norge. En förmodligen avgörande skillnad var att medan det danska jordbruket förväntades gynnas av ett medlemskap så skulle det få de rakt motsatta effekterna för det norska jordbruket. Även i andra avseenden framstod beslutet i betydligt högre grad som något av ett "vägval" för Norge. Majoriteten av landsbygdsbefolkningen röstade också på ett helt motsatt sätt i de båda länderna. Detta gällde uppenbarligen även för arbetarväljarna, som i Danmark i högre grad var motståndare. Det geografiska mönstret blev därmed omkastat i de båda länderna. De långsiktiga strukturella problemen för det danska jordbruket löstes dock inte av EF-medlemskapet. Inte heller för industrin kan utvecklingen sägas ha gått som man förväntade. Till detta har säkerligen den ekonomiska krisen bidragit.

Folkomröstningarna uppvisade också andra skillnader mellan Danmark och Norge. Den norska Folkebevægelsens framgångar berodde till stor del på den starka förankring den hade i folkliga traditioner av självständighetskamp. Än en gång kunde en nationalistisk argumentation förena kulturella, religiösa, sociala och andra folkliga strömningar över parti- och klassgränser. Den danska Folkebevægelsen hade mera karaktären av en allians mellan partier och organisationer, där ideologiska motsättningar fick ett större utrymme. Den bildades också betydligt senare och fick uppenbarligen inte samma förankring som den norska. Däremot bidrog folkomröstningen i Danmark liksom i Norge till att luckra upp stabila partisympatier, vilket i 1973 års val medförde omfattande parti-

skiften och nya partibildningar.

Vi menar att Glistruprörelsen, som ett uttryck för ett brett folkligt missnöje med basen i en revolterande småborgerlighet, skall ses som en reaktion på de ovan beskrivna konjunkturella förhållandena. Det var en mängd motsättningar som utlöstes i början på 70-talet, och de folkliga reaktionerna på dessa kunde Glistrup fånga upp genom ett enkelt och slagkraftigt budskap på temat "vi mot dom", "folket mot byråkratin", "de närande mot de tärande". Fremskridtspartiets högerpopulistiska alternativ innebar en återgång till en tidigare samhällsmodell baserad på gammalliberala principer; ett samhälle där parlamentarismen sades innebära direkt folkstyre istället för partipolitisk diktatur, där statens roll inskränktes till ett minimum och en genuin individualism kunde blomstra. Kort sagt innehöll det en idealisering av äldre samhällsförhållanden med utgångspunkt i den enkla varuproduktionen.

Även Finland, Norge och Sverige genomgick på 60-talet en samhällsutveckling liknande den danska. Det som skilde dem åt var "ingångsläget." Finland framstår som det land där utvecklingen mest påminner om Danmark. I Norge och Sverige fortgick utvecklingen mera kontinuerligt under en längre period, fast på en högre nivå i Sverige. Vi har tidigare liknat den svenska samhällsutvecklingen, inte bara under efterkrigstiden utan under hela 1900-talet, vid något av en idealmodell jämfört med övriga nordiska länder. En relativt jämn ekonomisk utveckling har förenats med ett stabilt politiskt system. I jämförelse härmed ligger den norska utvecklingen närmast den svenska, speciellt i ekonomiskt avseende, medan Danmark och Finland uppvisar viktiga skillnader.

Men om Danmark och Finland var de länder som under 60-talet uppvisade de mest omfattande socio-ekonomiska förändringarna, var det främst i Danmark och Norge som effekterna av denna utveckling blev störst för det politiska systemet. Medan det i Danmark till stor del var vissa konsekvenser av den förda ekonomiska och statliga politiken som kan sägas ha legat till grund för de ändrade politiska förhållandena, menar vi att striden om EF-medlemskap spelade motsvarande roll i Norge. I Finland anser vi att det fanns en koppling mellan de etablerade partiernas behandling av småbrukarfrågan och Vennamos möjlighet att utnyttja situationen och framträda som det enda konsekventa landsbygdsalternativet. För Sveriges del går det knappast att peka på någon enskild fråga, som möjliggjorde för Centerpartiet att fånga upp motsvarande politiska strömningar. Centerpartiets folkliga appell, baserad på decentralisering, småskalighet, lokalsamhälle och miljövard, fångade snarare upp en mera allmän och diffus reaktion mot den utveckling som samtliga länder genomgick, fast den i Sverige hade varit mera utdragen i tiden och långsam. I de övriga länderna profiterade de populistiska partierna på reak-

tioner mot mera specifika företeelser, t ex höga skatter, för mycket byråkrati och krångel, politikermissnöje och miljöfrågor.

Norge

Utan att återupprepa de allmänna inslagen i den utveckling som enligt vår mening befrämjade den populistiska konjunkturen, och som vi beskrev i det danska fallet, skall vi kort gå igenom hur denna konjunktur byggdes upp i de övriga länderna. I Norge trädde enligt vår uppfattning den politiska utvecklingen i förgrunden och förebådade både uppsvinget för en vänsterpopulistisk ideologi (och sedermera dess förankring i en rad av de etablerade partierna) och uppkomsten av ett högerpopulistiskt parti. Efterkrigstiden var i Norge som i Sverige förknippad med ett långvarigt och stabilt socialdemokratiskt regeringsinnehav. Först i mitten på 60-talet fick de borgerliga partierna en möjlighet att utforma en alternativ regeringspolitik (regeringen Borten 1965–69), vilken liksom den danska VKR-regeringen i stora drag fullföljde den tidigare politiken. Striden om EF-medlemskap, vilken startade redan 1961, blossade åter upp med full kraft 1970. Den delade partierna efter historiska skiljelinjer. Effekterna av efterkrigsutvecklingen bidrog till att fördjupa dessa skiljelinjer.

1. Vi har tidigare beskrivit primärnäringsarnas traditionellt starka ställning i det norska samhället, liksom de speciella problem som är förknippade med yrkeskombinationens utbredning. Under efterkrigstiden ökade trycket på den enkla varuproduktionen inom speciellt jordbruket och fisket. Andelen småbrukare som kunde livnära sig enbart på jordbruket minskade kraftigt under 60-talet. Detta ledde dels till en decimering av småbrukarkåren och dels till en ökning av yrkeskombinerare. I det senare fallet kan en sådan utveckling ha lett till den paradoxala situationen att en "proletarisering" av småbrukarna (genom en ökad andel lönearbete) medförde en förstärkning av den småborgerliga ideologin utanför den enkla varuproduktionen, samtidigt som yrkeskombinationen fungerade bromsande på en fortsatt rationalisering inom primärnäringsarna. Inom fisket skedde under samma period en utökad kapitalisering, en utveckling som aktivt understöddes av den statliga politiken. Som en följd härav skedde det en proletarisering även av yrkesfiskarna; också där ökade antalet yrkeskombinerare.

Ett norskt EF-medlemskap kunde mycket väl ha medfört stora svårigheter för dessa yrkesgrupper. Deras fackliga organisationer liksom de partier som de traditionellt stött var antingen motståndare till ett medlemskap eller splittrade i frågan. Som ett resultat av den politiska strid, som

följde, sönderföll Venstre i två partier, DNA fick vidkännas en utbrytning och stora delar av den politiska vänstern kunde ena sig i ett nytt vänster-socialistiskt parti.

2. Inom hantverket, småindustrin och detaljhandeln försvann under 60-talet många av de minsta enheterna. Antingen lades de ned eller uppgick de i större enheter. Denna utveckling var särskilt markant under andra delen av 60-talet. Den hantverksmässiga produktionen fick ge vika för stordriften, småhandlare och butiks innehavare förmådde inte konkurrera med varuhus och affärskedjor. Städernas småborgerlighet var politiskt och kulturellt isolerad från sin motsvarighet på landsbygden i större utsträckning än i de övriga länderna. Den har varit mera knuten till städernas ämbetsmän och borgerskap; samtidigt har landsbygdens småborgerlighet stått närmare arbetarrörelsen.

3. Ett långvarigt socialdemokratiskt regeringsinnehav samt avsaknaden av en stark och handlingskraftig borgerlighet torde ha lett till att socialdemokratin av många uppfattades som en förlängning av äldre tiders ämbetsmannastånd. Efterkrigspolitiken förstärkte i viktiga avseenden en sådan uppfattning. Socialdemokratins Ja-kampanj tillsammans med Høyre och storindustrins organisationer blev för många också en bekräftelse på att ett sådant synsätt hade fog för sig. Detta samarbete framställdes i propagandan som att Ja-sidan önskade "sälja Norge till utlandet".

4. EF-motståndet samlade en bred folklig allians – bönder och fiskare, radikala arbetare och intellektuella. Folkebevegelsen stöddes av viktiga kulturella rörelser. Folkebevegelsen har liknats vid ett återupplivat Venstre från unionstidens dagar. Den framförde emellertid, i all sin samsamhet, också en ideologisk analys av hur norsk kapitalism hade utvecklats under efterkrigstiden. Striden kom för många att framstå som ett vägval, där två modeller stod emot varandra. Av dessa kom den ena i mycket att formuleras på grundval av populistiska idéer.

5. Valet 1973 kan ses som en bekräftelse på en representationskris som vi tolkar som genombrottet för en andra dimension byggd på en populistisk konjunktur. Ett nytt populistiskt kraftfält uppstod, som utgick från två poler i den enkla varuproduktionens dimension. Till dessa poler knöts var sin politisk strömning, en stark vänsterpopulistisk och en svagare högerpopulistisk. Endast den sistnämnda organiserades i ett nytt parti, Anders Langes Parti. De bärande tankegångarna i den förstnämnda hade tidigare haft ett inflytande över exempelvis Socialistisk Folkepartis politik på 60-talet. Nu slog de igenom i en rad partier, Venstre, Senterpartiet, Kristelig Folkeparti och det nybildade Socialistisk Venstreparti. Venstre sönderföll som ett resultat härav i två partier. Även en mindre utbrytning ur DNA kan i vissa avseenden förstås i ljuset av denna utveckling. DNA som gjorde sitt sämsta val sedan 1930, tappade många röster

i sina traditionellt starka fästen, inte minst i de nordligaste fylkena.

Bildandet av Anders Langes Parti kan inte ses som ett försök att profitera på just EF-frågan. Denna fråga hade ingen framträdande plats i Anders Langes budskap, och hans väljare tycks ha bestått av ungefär lika många EF-anhängare som motståndare. Langes kritik riktade sig mot socialdemokratin som bärare av den offentliga utbyggnaden. Men den riktade sig också mot de borgerliga partierna som i regeringsställning inte förmått vända utvecklingen. Kritiken fick därigenom karaktären av en systemrevolt, som riktades mot samtliga etablerade partier och det politiska systemets sätt att fungera. ALP:s framgångar blev därmed, enligt vårt synsätt, ett uttryck för representationskrisen. Att framgångarna ändå blev så jämförelsevis begränsade, beror delvis på att budskapet hade en "urban slagsida" och inte knöt an till de traditionella motsättningar, som EF-striden utlöste. Man kan inte heller bortse från den belastning som Anders Langes eget politiska förflutna utgjorde, speciellt som partiets valkampanj i stor utsträckning var uppbyggd kring hans person.

Finland

I Finland kan efterkrigsperioden delas in i två faser med brytningspunkten omkring 1960. Fram till dess karakteriserades utvecklingen av en jämn och relativt hög industrialiseringstakt, en ökande offentlig sektor samt en begynnande omstrukturering av den agrara sektorn. Därefter inträdde en period av omfattande strukturella samhällsförändringar. Jämfört med övriga nordiska länder hade jordbruket dittills inte genomgått någon mera omfattande omstrukturering. Genom bland annat landavträdelserna till Sovjetunionen vid krigsuppgörelsen, och som en effekt härav nyodlings- och styckningsprojektet i landets östra och norra delar, behöll jordbruket sin småbrukarkaraktär. De minsta brukningsenheterna kunde inte utgöra existensgrundval för en familj. Även i kombination med lönearbete t ex i skogen blev underlaget i längden för litet. Trots detta fortsatte nyodlingen in på 60-talet. Under den andra fasen ledde dessa förhållanden till en omfattande utvandring från jordbruket, vilken framför allt berörde småbrukarna. Resultatet blev att omkring 150 000 människor som under första delen av 60-talet lämnade landsbygden. Huvuddelen hamnade antingen i den industrialiserade södra delen av landet eller emigrerade, framför allt till Sverige.

Samtidigt som jordbruket omstrukturerades, upprätthölls en överproduktion genom olika understödsformer. Skattelagarna var så utformade att de speciellt gynnade jordbrukarna, men främst då de mer väl-

beställda. Industrins utveckling försvårades av den ensidiga inriktningen på en export som helt dominerades av trä- och pappersindustrin.

Politiskt representerade efterkrigsperioden en utveckling åt vänster. Dessförinnan hade vänstern, och speciellt då kommunisterna, arbetat under svåra förhållanden. Efter kriget ändrades förutsättningarna. De vänskapliga förbindelserna med Sovjetunionen byggdes ut och den politiska tyngdpunkten försköts mot vänster genom ett samarbete mellan Agrarförbundet och vänsterpartierna. 1959 bildade Vennamo Finlands Småbondeparti för att tillvarata de agrara intressen, som han menade att Agrarförbundet svikit, samt för att skapa ett alternativ till högerens "centraliserade privatkapitalism" och vänsterns "planhushållning och statskapitalism". Vennamo anklagade Agrarförbundet för att vackla mellan de två vägar, som höger och vänster anvisade, samt för att partiet svek de ideal, som hade utstakats av partiets grundare Alkio — "den hederlige bondens väg."

Småbondepartiet spelade en undanskymd roll i finsk politik under 60-talets första del. Men utrymmet för ett konkurrerande agrarparti vidgades under denna tid. Agrarförbundet, som kan sägas representera kontinuiteten i finsk efterkrigspolitik (både in- och utrikespolitiskt), kom efter hand att bli mer allmänpolitiskt inriktat. Partiet utvecklade en politik, som kunde attrahera även stadsbefolkningen. I mitten på 60-talet ändrades partinamnet till Centerpartiet, och kort därefter bildade det tillsammans med vänsterpartierna den första av en rad "folkfrontsregeringar." Psykologiskt kan dessa händelser ha fått en viss betydelse för trovärdigheten i Vennamos argumentering för att partiet hade svikit sina ideal och övergett landsbygdsbefolkningen.

Folkfrontsregeringen från 1966 vidtog åtgärder som ökade mekaniseringen av jord- och skogsbruket. Inom jordbruket höjdes effektiviteten på de större enheterna. Den samtidiga mekaniseringen inom skogsbruket medförde att småbrukarnas möjligheter att dryga ut sina inkomster genom yrkeskombination minskade. Åren 1967 och 1968 uppstod en hög arbetslöshet i de områden, som hade den största andelen småbrukare. Samtidigt som småbrukarnas materiella villkor försämrades, gynnade utvecklingen de större jordbrukarna. För de småbrukare, som stannade kvar i yrket, innehöll denna utveckling förmodligen även en upplevd social degradering. Många valde emellertid att lämna landsbygden. Det är inte svårt att föreställa sig de sociala problem som en så omfattande migration gav upphov till i det finska samhället.

De politiska åtgärder, som regeringen vidtog, genomfördes på ett utmanande sätt. Exempelvis infördes ett system som gjorde det lönsamt att låta delar av jorden ligga i träda (syftet var att minska överproduktionen). Detta skall ses i relation till den glorifiering av jordbruket och jordbruks-

samhällets värden, vilken varit en viktig komponent i den agrarideologi som funnits i det finska samhället. Enligt den har jordbruket betraktats som nationens ryggrad. Ökade skattebördor bidrog också till att försvaga banden mellan småbrukarna och de partier som dessa traditionellt stött.

Samhällsutvecklingen fick även konsekvenser för den urbana småborgerligheten. Inom detaljhandeln försvann många småföretagare under 60-talet, efter att på 50-talet ha gynnats av en ökad köpkraft. Antalet företagare inom hantverk och industri med upp till fem anställda halverades under 60-talet. Ett särdrag för den finska industrin är att den har en större statsägd sektor än de flesta andra kapitalistiska ekonomier, inklusive de nordiska länderna. Ett annat är att industrin är starkt regionalt koncentrerad till landets södra delar. Omkring tre fjärdedelar av de yrkesverksamma inom industrin fanns 1970 i de fyra sydligaste länen. Dessa särdrag förstärkte förmodligen förutsättningarna för en populistisk protest, som i hög grad formulerades kring motsättningarna mellan stad/centrum och landsbygd/periferi samt individ/privat och kollektivt/statligt.

Den ekonomiska politik, som fördes under andra delen av 1960-talet, innehöll bland annat en inkomstpolitik, som höll tillbaka lönerna trots en för finska förhållanden stark högkonjunktur. Stabiliserings- och inkomstpolitiken fick även till effekt en omfattande rörlighet på arbetsmarknaden.

Vennamos möjligheter att fånga upp ett folkligt missnöje underlättades av att folkfrontspartierna stödde Kekkonen inför presidentvalet 1968. Vennamo fick därför som en av de få motkandidaterna tillfälle att profilera sig mot hela det politiska systemet. Många av dem som röstade på Vennamo kan också ha gjort det som protest mot regeringspolitiken. Vi vill se Vennamos framgång som ett tecken på en representationskris liknande dem som kom till uttryck i 1973 års val i Danmark och Norge. I valen 1970 och 1972 framträdde Landsbygdspartiet uppenbarligen som ett alternativ för grupper även utanför landsbygden. Omvandlingen från småbrukarparti till ett folkligt populistiskt parti bör förmodligen ses mot bakgrunden av de strukturella förändringar som slog igenom i samhällsutvecklingen under andra delen av 1960-talet. Det kan också finnas ett samband mellan en viss stabilisering i samhällsutvecklingen i början på 1970-talet och splittringen av Landsbygdspartiet i två delar efter valet 1972. Det framstår som om de urbana inslagen i Landsbygdspartiets profil stärktes därefter, medan det nybildade Enhetspartiet fick en mer agrar prägel. Den ovan nämnda stabiliseringen, i form av ekonomiska och sociala förbättringar för den kvarvarande jordbruksbefolk-

ningen, en minskad arbetslöshet inom skogsindustrin liksom en minskad migration, kan också ses som slutet på den populistiska konjunkturen.

Sverige

De strukturella samhällsförändringar, vilka speciellt i Danmark och Finland koncentrerades till 1960-talet, skedde i Sverige under en längre period. Bondeförbundet/Centerpartiet som i Sverige kom att fånga upp ett folkligt missnöje i den populistiska konjunkturen, genomgick under en femtonårsperiod tre faser i sin politiska utveckling. Från att ha varit ett intresseparti för jordbruket utvecklades det först till landsbygdsparti och därefter fick det en stark urban förankring. Från att varken ha betraktat sig som borgerligt parti eller arbetarparti blev Centerpartiet det största borgerliga partiet och lyckades i viss utsträckning bryta in i socialdemokratins traditionella väljarkår. Denna utveckling bör sättas i samband med den långtgående koncentrations- och centraliseringsprocess, som bland annat inleddes med 1947 års jordbrukspolitiska beslut, och som avslutades med en kraftig stegring av centraliseringen inom industrin under 60-talets senare del. Efterkrigstidens av socialdemokratin utvecklade arbetsmarknadspolitik möjliggjorde en effektiv strukturomvandling. Genom att man styrde arbetskraften efter kapitalströmmarna och på olika sätt befrämjade rörligheten på arbetsmarknaden, kunde den stora avgången från lantbruket balanseras mot industrins arbetskraftsbehov. Från mitten av 60-talet började industrisysselsättningen stagnera samtidigt som den offentliga sektorn fortsatte sin snabba tillväxt.

Strukturomvandlingen inom jordbruket underlättades av det politiska samarbetet mellan socialdemokratin och Bondeförbundet, och bondeintressenas uppknytning till statsapparaten medverkade till att dämpa eventuella småbrukarprotester mot utvecklingen. Från krigsslutet och fram till 1970 minskade antalet sysselsatta inom jordbruket med en tredjedel, varav huvudparten tillhörde den agrara småborgerligheten. Även inom småindustrin, hantverket och detaljhandeln inleddes koncentrations- och centraliseringsprocessen redan omkring 1950, och fortgick in på 1970-talet. Inom detaljhandeln var det, liksom i de andra länderna, speciellt 60-talets andra hälft, som markerade höjdpunkten på utvecklingen. Lika lite som inom jordbruket fanns det här någon politisk eller social kraft som formulerade något missnöje mot utvecklingen. I ett viktigt avseende skilde sig den svenska utvecklingen från den övriga nordiska: den sträckte sig över en betydligt längre tidsperiod. En annan skillnad var att både de ekonomiska och politiska förutsättningarna gjorde det lättare för befolkningen att acceptera även utveck-

lingens avigsidor. Det var först vid den tidpunkt, då den industriella tillväxten mattades, som uppmärksamheten började riktas mot "rekord-årens" baksidor. Det var också vid den tiden som Centerpartiets ideologiska alternativ, med förflutet i landsbygds- och småstadsidyll, slår igenom. Det som tidigare betraktades som reaktionärt, bakåtsträvande och konservativt blev progressivt och radikalt. Småföretagarna kan sägas ha utgjort en strategiskt viktig grupp för Bondeförbundets omvandling till Centerparti. Tillsammans med lönearbetarkategorier anställda på småföretag utgjorde dessa ett viktigt mellanled mellan Bondeförbundets landsbygdsväljarkår och Centerpartiets inbrytningar i städerna, där de stora tjänstemannagrupperna blev en ny stor målgrupp för partiet. Landsbygdsinriktningen övergavs men de bärande tankegångarna i ett landsbygdsperspektiv levde kvar. Dessa visade sig vara en tillgång i den populistiska konjunktur, som växte fram mot slutet av 60-talet.

Vi har beskrivit den svenska utvecklingen som en idealmodell för en effektiv och smidig kapitalistisk utveckling där småborgerligheten fått stå tillbaka och underordnats omfattande uppgörelser mellan arbete och kapital. Det långvariga socialdemokratiska regeringsinnehavet synes också ha varit en viktig förutsättning för denna utveckling. Vi har ofta tagit vår utgångspunkt i den svenska "idealmodellen" och kontrasterat övriga länders utveckling mot denna. Den svenska utvecklingen har trots motsvarande populistisk konjunktur inte frambringat något missnöjesparti. Istället blev det ett av de traditionella partierna som kom att utnyttja denna konjunktur.

Expansionen av centerismens budskap in i breda skikt av den svenska väljarkåren hade många likheter med populistiska partier och rörelser, men en avgörande skillnad gentemot de andra nordiska länderna var att den skedde inom ramen för ett borgerligt parlamentariskt parti, en institutionaliserad del av det svenska partiväsendet och i sista hand baserad på andra intressen än utslagna eller hotade småföretagare. Den utveckling från Bondeförbund till Centerparti som inleds med ATP-valet och kan sägas vara avslutad med regeringsskiftet 1976 fick på den politiska scenen samtidigt till följd att partiet alltmer entydigt knöts till det borgerliga blocket. Centern framstod som det politiska och ideologiska huvudalternativet till socialdemokratin.

Populismens framträdelseformer

I vår definition av populismen ingår som ett huvudelement att alla populistiska uttrycksformer är relaterade till produktionssättet enkel varuproduktion, till skillnad från det kapitalistiska produktionssättets och det

borgerliga samhällets motsättningar. På detta sätt utesluter vi möjligheten att på ett enkelt sätt placera in populistiska partier på den traditionella höger-vänsterskalan. Av den givna definitionen följer istället, att populismens politiska uttrycksformer snarare bestäms av skiktningen inom småborgerligheten, tyngdpunkten i klassbasen och den sociala basens förhållande till det kapitalistiska samhällets huvudklasser. Det populistiska partiet representerar en självständig och aktiverad småborgerlighet, och grunden i dess framträdelseform är kritiken mot det rådande politiska systemet och argumenten för ett annat system. Detta går igen, när det gäller både framträdelsesätt, organisatorisk uppbyggnad, kritik av parlamentarismen och de parlamentariska partierna och den egna politiska praktiken. Det gäller också det populistiska partiets framtid. Det kan endast fylla en funktion som uttryck för en protest och missnöjesdimension. Som uttryck för en självständig småborgerlighet representerar det en undantagssituation. Under en historiskt kort period är alternativen vanligen två; antingen leder trycket från det existerande systemet (som efter hand även kommer inifrån) till en förändrad praktik, eller också leder populismens organisationsformer till splittring eller upplösning. Den småborgerliga aktiveringen behöver inte uttryckas genom populistiska partier. Andra populistiska uttrycksformer kan emellertid också förstås utifrån att de representerar en annan dimension. I den konkreta utformningen tycks alla populistiska uttrycksformer bli avhängiga de folkliga traditionerna i respektive land.

De framträdelseformer vi finner i de nordiska länderna är för det första politiska partier – FLP, FRP och ALP. Inget av dem tillhör den karakteristiska fempartiuppsättningen. De är varken agrar-, arbetar-, tjänstemanna- eller företagarpartier. Det råder oenighet om huruvida de är progressiva eller reaktionära, står till höger eller till vänster, eller om de snarare är mittenpartier. De är uppbyggda av och kring en ledargestalt. Dessa gestalter har ingen enhetlig politisk bakgrund. Vennamo var tidigare aktiv agrarpolitiker, Lange hade sitt förflutna i Fedrelandslaget och i utkanterna av Høyre, Glistrup har inget politiskt förflutet alls. De framträder med ett folkligt missnöjesbudskap och vänder sig mot samtliga existerande partier och politiska riktningar. Denna kritik kan tolkas som en kritik av hela det politiska systemet. Den representativa demokratin fungerar inte. I ett försök att dölja detta har etablissemangen, både det ekonomiska, politiska och byråkratiska, slutit sig samman i en konspiration emot folket, och emot de populistiska partierna som folkets sanna företrädare.

För det andra finns det flera typer av populistiska organisationer som arbetsgrupper, kommittéer och andra sammanslutningar av politisk och facklig art. Dessa brukar ha en löslig organisationsform och betonar ofta

direktdemokratiska principer. För medlemmarna kan dessa organisationer ersätta arbete i etablerade partier, ett val som skulle kunna bero på en tvärpolitisk uppfattning. De frågor man arbetar med kan gå över parti-gränserna och i regel finns det heller inget enskilt parti som på allvar har fört fram dem. De populistiska partiernas ledargestalter tycks ha ersatts av ett slags principiell direktdemokrati, som i sig inte hindrar att enskilda individer kan bli mycket framträdande. Man betonar ofta kombinationen av utom- och inomparlamentariskt arbete, vilket kan ha med synen på demokrati att göra. Arbetet kan byggas upp kring en enskild fråga eller aktion och snabbt upphöra igen.

För det tredje finns möjligheten att en populistisk ideologisk struktur, som skulle kunna svara mot en övergångsperiod men som inte ger upphov till populistiska framträdelseformer, kan påverka etablerade partier (med underorganisationer som t ex ungdomsförbund) och andra politiska rörelser som exempelvis folkrörelserna mot EF-medlemskap i Danmark och Norge. Inflytandet kan vara så starkt i ett parti, som t ex i det svenska Centerpartiet, att det förändrar klassbas, folklig appell och ideologiskt budskap på ett sätt som för tankarna till de populistiska partierna. I detta fall har vi tolkat det så att Centerpartiet kom att fungera som ställföreträdande populistiskt parti. I andra fall kan ett populistiskt inflytande leda till så stora spänningar att partiet splittras, vilket tycks ha varit fallet med det norska partiet Venstre. I allmänhet tar sig emellertid inflytande från en populistisk ideologisk struktur mindre dramatiska uttrycksformer. Partierna upptar skilda element och anpassar dem till sin egen politik.

Gemensamt för alla populistiska uttrycksformer är enligt vår tolkning ett folkligt-antagonistiskt framträdesätt. Det rör sig om en systemkritik, som kan formuleras på många olika sätt, men som i grunden har samma utgångspunkt: samhället (nationen, folket, världen) hotas. Det rådande systemet kan inte möta hotet, eftersom det är organiserat (ekonomiskt, politiskt) på fel sätt och hotet har vuxit fram ur detta system (miljöförstöring, byråkrati, centralisering, pampvälde). Lösningen, som endast företräds av populismen, eftersom den inte representerar några särintressen utan hela folket, är knuten till livs- och arbetsformer bakåt i tiden (lokalsamhället, avbyråkratisering, direktdemokrati, småskalighet), och formuleras i termer av folkligt missnöje (det var bättre förr i tiden) på ett antagonistiskt sätt (dei fem sosialdemokratiske partia i Norge, pappirnussere, det statliga partiväldet, regeringsblocket som säljer folkets frihet för en spottstyver till tummelplats för världsmarxismen, ökofascister, gammelpartierna). Budskapet uttrycks i form av förenklingar, trots att lösningarna för att genomföras borde förutsätta avgörande samhälls-

förändringar såväl i det ekonomiska systemet som i det politiska. I gengäld används ofta en demagogisk framställningsform.

De populistiska partiernas uppbyggnad och sätt att fungera hör intimt samman med deras syn på demokratin och den parlamentariska praktiken. De liknar inga andra samtida partibildningar. Man får gå tillbaka till trettioalets antiparlamentariska partier och grupperingar, och innan dess till de förparlamentariska partibildningarna för att hitta motsvarigheter. Partiledarens roll tycks vara avgörande för de högerpopulistiska partierna. Han (alltid en man) har ju bildat partiet omkring sin person och är dess ansikte utåt och garanten för den inre partidemokratin. Inget av partierna är uppbyggt enligt traditionell föreningspraxis, vilket också ger dem en lösligare form. Det direktdemokratiska idealet uttrycks genom relationen mellan ledaren och de enskilda medlemmarna. Partiets agerande och förslag till demokratiska reformer skiljer också ut dem från de traditionella partierna. En karakteristisk följd av de populistiska partiernas uppbyggnad och praktik är inre stridigheter och splittring. De två vanligaste utlösande orsakerna är strider kring ledarens roll och motsättningar kring frågan om den principiella isoleringen från andra partier. Ofta vävs dessa båda in i varandra. Vi har tidigare refererat stridigheter inom alla missnöjespartierna, strider som har fortsatt under hela 70-talet, även om numera endast en av de tre partiledarna är i funktion (Anders Lange är död och Vennamo har dragit sig tillbaka till förmån för sin son Pekka). Inom vänsterpopulismen tycks uppdelningen i en "röd" och en "grön" strömning vara en orsak till inre motsättningar.

Slutligen vill vi hävda att de populistiska missnöjespartiernas sociala sammansättning, som den framträder i form av väljarbas, är ett uttryck för populismens dubbla bestämning genom det småborgerliga och det folkliga. Det finns ingen undersökning som har jämfört FRP, FLP, ALP och Centerpartiet i detta avseende, och man kan inte ur de olika ländernas väljarundersökningar få fram en absolut jämförbarhet. På grundval av det material som finns skall vi ändå göra några preliminära kommentarer.

Först skall vi jämföra de två partier som kan tyckas stå längst ifrån varandra, Fremskridtspartiet och det svenska Centerpartiet. Om man definierar ett partis folkliga bas på så sätt att dess väljarkår har en jämn förankring i samhällets olika klasser och skikt, blir partiets andel av arbetarväljare en viktig faktor eftersom arbetarklassen utgör den största andelen av befolkningen. För vår del förutsätts ett populistiskt parti även ha en klar överrepresentation bland småborgerligheten.

Utvidgningen av Centerpartiets folkliga bas börjar redan i mitten av 50-talet, men den kraftigaste effekten kommer inte förrän efter mitten av 60-talet, och då i form av en fördjupning av denna utvidgning. *Det val*

då Centerpartiet uppvisar en väljarbas, som mest påminner om den som de nordiska missnöjespartierna hade, var 1973 års val. Det var också då som Centerpartiet mest utpräglat framträdde som ett populistiskt parti, både vad gällde det ideologiska budskapet och den konjunktur som partiet tillgodogjorde sig den politiska kraften av. Ett sätt att visa på likheterna är att jämföra Centerpartiets och Framskridtspartiets andelar av olika yrkeskategorier. Vi vill ställa frågan: vilken annan typ av partier (i de nordiska länderna) har en social sammansättning som dessa partier, speciellt i relationen mellan antalet arbetare och antalet (små)företagare?

Tabell 13:1. Centerpartiets och Framskridtspartiets väljarmässiga stöd i olika sociala grupper. Procent. (1)

	<i>Cp 1973</i>	<i>FRP 1977</i>
Arbetare	16	16
Tjänstemän	23	13
Företagare utom lantbruket	38	36
Jordbrukare	68	17
Studerande	27	11

Dessa val gjorde partierna till "näst största arbetarparti" med god marginal, samtidigt som den största andelen av (företrädesvis de små) företagen röstade på dem. Det finns dock viktiga skillnader.

a) Skillnader i klasstrukturen gör att även sammansättningen av partiernas väljarbas varierar. Eftersom arbetarklassen utgör en mindre andel av befolkningen i Danmark var det en större andel arbetare som röstade på FRP än på Centerpartiet. Vi har då inte tagit hänsyn till möjligheten av att olika indelningsgrunder kan ha använts i de olika länderna när det gäller att bestämma arbetarklassens storlek. En möjlig tolkning av detta förhållande är att FRP:s budskap appellerade i större utsträckning till arbetarväljarna. Det kan i så fall hänga samman med att den svenska arbetarklassen i större grad är koncentrerad till större arbetsplatser, och traditionellt mera benägen att rösta socialdemokratiskt än den danska. Frapperande är också att småföretagarna i de båda länderna röstade i ungefär samma utsträckning på FRP och Cp. Trots att småborgerligheten är större i Danmark och har en betydligt starkare ställning både politiskt och ideologiskt stödde småföretagarna i större utsträckning Centerpartiet.

b) Det finns skillnader i partimönstret. Den viktigaste här är att Centerpartiet har en förhistoria som Bondeförbundet, med allt vad det innebär. I Danmark har Venstre motsvarande ställning, och i mindre utsträckning även Radikale Venstre. Detta avspeglar sig i den betydligt mindre an-

delen jordbrukare som röstar på FRP än Cp, även om man här bör uppmärksamma att FRP är det klart näst största jordbrukarpartiet i Danmark. När det gäller tjänstemannarösterna, ligger skillnaden främst däri, att i samband med att Bondeförbundet blev Centerparti, så tonades några av de extrema landsbygdsdragen ned; drag som tjänstemannafientligheten, antibyråkratismen (vad gällde utbyggnad av den offentliga sektorn) och antiintellektualismen. Dessa drag blev däremot utmärkande för Glistrups anstormning mot den offentliga sektorn. Denna anstormning upplevdes med rätta som ett hot av stora tjänstemannagrupper. Därför finns det också en så tydlig skillnad mellan offentliga respektive privata tjänstemäns stöd till FRP. Men som helhet har effekten blivit en betydligt svagare ställning för FRP hos tjänstemannagrupperna.

c) Den kanske viktigaste olikheten är att det i fallet FRP rör sig om ett nytt parti, ett parti som fungerar som politiskt uttryck för en revolterande småborgerlighet i ett försök att förankra sin protest i andra klasser och skikt. Centerpartiet är jämfört härmed ett av de "gamla" etablerade partierna, ett borgerligt parti även om det inom dess ramar traditionellt finns motsättningar mellan en underordnad småborgerlighet och en agrar bourgeoisie. Dock är det ingen tillfällighet att just Centerpartiet lyckades fånga upp motsvarande ideologiska strömningar som en del av sin förändring från landsbygds- till stadsparti; en motsvarande spänning mellan små- och storborgerliga krafter kan väl för Sveriges vidkommande bara tänkas inom Högern/Moderaterna, och där tycks storindustrins företrädare ha haft ett betydligt starkare grepp än i partiets nordiska motsvarigheter. Det är också möjligt att se övergången från landsbygds- till urbant baserat parti, med den omfattande politiska och ideologiska förändring det medförde, som något av en nybildning på den politiska scenen. De borgerliga rösterna omfördelades som en följd av Centerpartiets snabba växt, och partiet tog också en mängd röster som tidigare var förbehållna arbetarpartierna. Den elektorala förändring, som efter 44 års socialdemokratiskt styre gav en borgerlig regering 1976, måste tillskrivas den politiska utveckling som Centerpartiet genomgick i två tioårsperioder från 1956, den första kvalitativt, den andra även kvantitativt (med politisk utveckling avser vi den elektorala).

I tabell 13:2 (nästa sida) finns en sammanställning av Anders Langes Partis stöd i olika sociala grupper som i stora drag är jämförbara med siffrorna i tabell 13:1. De stora skillnaderna beror på att ALP:s röstandel i valet 1973 (5 %) var betydligt mindre än FRP (16 %) och Centerpartiet (25 %).

ALP var, liksom FRP, överrepresenterat bland småföretagare och privata tjänstemän. Vi har tidigare pekat på faktorer som kan ha bidragit till att ge ALP:s väljarbas en något avvikande karaktär. Den viktigaste

*Tabell 13:2. ALP:s andel av olika väljarkategoriernas röster
1973. Procent. (2)*

Arbetare	2
Jordbrukare och fiskare	2
Självständiga utanför jordbruk	6
Offentliganställda tjänstemän	1
Privatanställda tjänstemän	6

av dessa är att den vänsterpopulistiska strömningen "drog röster" som hade kunnat läggas på ALP till andra partier. Några av effekterna härav blev ALP:s jämförelsevis låga röstandel, väljarbasens urbana karaktär och den låga andelen arbetarväljare. En jämförelse mellan FRP:s och ALP:s yrkessammansättning visar dock att även om ALP var underrepresenterat bland arbetare hade partiet ändå en överrepresentation i förhållande till de etablerade borgerliga partierna i Norge.

Tabell 13:3. Yrkessammansättningen i FRP (1973) och ALP (1974) (3)

	<i>Danmark</i>		<i>Norge</i>	
	1973 (%)		1974 (%)	
	<i>FRP</i>	<i>Totalt</i>	<i>ALP</i>	<i>Totalt</i>
Arbetare	37	38	32	43
Tjänstemän	31	37	46	38
Självständiga	32	24	22	19

För Finlands Landsbygdsparti har vi inte haft tillgång till några motsvarande undersökningar. Som vi har försökt visa skiljer sig FLP:s sociala bas inte på något avgörande sätt från de övriga partiernas. Vi koncentrerar oss på valen 1970 och 1972, som vi tror är de mest lämpade för en sådan jämförelse. Resultaten tyder på att FLP utsträckte sin väljarbas, som från att ha varit utpräglat agrar (småbrukare, skogs- och lantarbetare och landsbygdens småföretagare utgjorde förmodligen den största väljargruppen) nu även fick en viss urban förankring, speciellt bland småföretagare.

Jämfört med de andra partierna var den sociala basen förmodligen mer agrar än FRP:s, och på grund av det svenska Centerpartiets stora framgångar i städerna även i förhållande till Cp. Ännu tydligare framstår skillnaderna i detta avseende i jämförelse med ALP som hade en svag förankring på landsbygden. Men vår tolkning är att partiernas sociala bas

hade samma grundläggande karaktär vad gällde kombinationen av det småborgerliga och det folkliga.

I den mån kandidatsammansättningen och antalet avgivna personliga röster återspeglar väljarsammansättningen visar tabell 13:4 uppdelningen mellan småbrukare, övriga jordbrukare och självständiga (av vilka vi antar att huvuddelen ingår i den urbana småborgerligheten).

Tabell 13:4. Landsbygdspartiets kandidater uppdelade på yrken och erhållna röster 1970. (4)

	<i>% av listorna</i>	<i>% av rösterna</i>
Jordbrukare m m	37,7	46,5
härav småbrukare	10,0	13,9
Självsysselsatta	17,5	14,4
Andra yrken	44,8	33,7

Vi har koncentrerat vår framställning på hur och i vilka former den nordiska populismen växte fram. Hur dess olika uttrycksformer (partier, rörelser) agerar, när de väl har etablerats, och vilka effekter de får på det politiska livet, kräver ytterligare studier, som ligger utanför ramarna för denna bok. Behovet av sådana studier har aktualiserats av det faktum att de senare årens politiska utveckling återigen har medfört ett uppsving för populistiska partier. Efter att i mitten av 70-talet ha reducerats till betydelselösa och splittrade smågrupper har både det norska Fremskrittspartiet och det finska Landsbygdspartiet återinträtt på den politiska scenen. Det danska Fremskridtspartiet har på ett anmärkningsvärt sätt lyckats behålla sitt stöd. Det svenska Centerpartiet synes ha förlorat merparten av det stöd, som gjorde att vi kunde betrakta det som ställföreträdande missnöjesparti. I gengäld har det bland annat bildats ett miljöparti, som från en vänsterpopulistisk utgångspunkt försöker knyta an till dessa strömningar. Den norska vänsterpopulismen har fortfarande ett inflytande i flera av de politiska partierna, starkast i det "gröna" Venstre och det "röda" Socialistisk Venstreparti, liksom den lever vidare i form av lösligare rörelser, aktions- och arbetsgrupper.

Det är viktigt att studera de drag i samhällsutvecklingen som kan förklara de populistiska partiernas fortsatta framgångar. Vi vill se ett samband mellan dessa framgångar och det påfallande uppsvinget för nyliberala och likartade idéströmningar som ytterst utgår från den enkla varuproduktionens världsbild. Därmed vidgas perspektivet från att ha gällt till synes perifera partier och rörelser i det politiska systemets utkanter till att beröra centrala frågeställningar i både de nordiska ländernas samhällsutveckling och i samhällsvetenskaplig teori.

Summary

Populism and Parties of Discontent in the Nordic Countries; Studies of Petty Bourgeois Class Activity

During recent decades within Nordic Countries, there has appeared a new type of political parties and movements which have benefited from popular discontent with the established political system. The purpose of this book has been an attempt to explain their appearance and function, based on a theory of populism.

Populism emerges as a popular political and ideological phenomenon. One of the main premises in the book is that populism is based on a reaction against a real or felt threat against the position of simple commodity production. The petty bourgeoisie, therefore, becomes the class base of populism. Around this base of an activated petty bourgeoisie, groups are formed from other classes and strata, principally groups who occupy contradictory class locations between the petty bourgeoisie and the main classes of capitalist society.

The petty bourgeois and the popular elements are the basic elements in our definition of populism. The petty bourgeois base emanates: 1) economically from the position of simple commodity production in a social formation which is dominated by capitalist production, 2) in class terms from the reaction of the simple commodity producers to a threat against their existence, 3) ideologically as the *Weltanschauung* produced by the above situations, and 4) politically from parties, organizations or movements created or used by the petty bourgeoisie to defend their interests. The popular dimension consists of the following: 1) a set of non-class related ideological elements, 2) the anchorage of these elements to the historical traditions of each separate country, and 3) the way in which different classes use these elements in their attempts to gain popular legitimacy.

The book is divided into two parts. In the first part we deal with three central theoretical concepts for our analysis: simple commodity production, the petty bourgeoisie and the popular dimension. After having discussed the double articulation of populist appearance into a class-based and a popular form, we present, specify and delineate our own theoretic-

cal point of departure. The second part begins with an introduction, in which we describe the parameters for research on Nordic countries. We then analyse populism and parties of discontent in Finland, Norway, Denmark and Sweden. In the last chapter we draw some comparative conclusions from similarities and differences between Nordic countries regarding the conditions for the growth of populism, as well as its concrete forms of manifestations.

Chapter 1 contains a short introductory text about classical Russian and North American populism. In both cases, we view populism as a reaction to capitalist industrialization and the modernization of the country-side. The origin of the reaction was in the agrarian society, but the populist movements tried to attach themselves to the classes and strata of industrial society in order to expand their popular base. These served as two examples of populism which, in two different ways, formulated a political and ideological message of a third way between large-scale capitalism and collectivistic socialism.

In chapter 2 we deal with simple commodity production and argue in favor of a marxist view of simple commodity production as an independent mode of production, separate from the capitalist mode of production as well as from household production. Compared to the capitalist mode of production simple commodity production is non-exploiting and without class contradictions, although it can contain wage labour along with assisting family members. Compared to household production, simple commodity production is connected to market competition. We call attention to the complicated relation between the dominant capitalist mode of production and the dominated simple commodity production in a concrete social formation. This relation of subordination can result in the restriction of simple commodity production as well as in its preservation and, in certain branches, even in the strengthening of its positions. We also point out that a crisis of capitalism does not necessarily mean a crisis for simple commodity production, or vice versa. Capitalist booms seem to create a serious threat to simple commodity production, while capitalist crises can lead to the strengthening of its position.

In chapter 3 we study the carriers of simple commodity production, the petty bourgeoisie. We define the petty bourgeoisie as a class without a counterpart, as the genuine social force of class reconciliation. We classify the petty bourgeoisie both horizontally into an urban and an agrarian fraction, and vertically into three strata: a well-to-do strata, a mainstream strata and a semiproletarian strata. Our criterion for classifying into strata is type of enterprise, degree of own work, number of employers, number of assisting family members, the degree of capital

needed and means of production.

We discuss petty bourgeois class interests in terms of the interest of a system, i.e. the preservation or strengthening of simple commodity production in a "hostile" capitalist surrounding. In this perspective, class contradiction and class struggle become to the petty bourgeoisie incomprehensible and destructive constructions that are made up to damage the unity within the people and the nation. The petty bourgeois struggle for its interests is seldom directed against the capitalist system as such, but rather against conspicuous carriers of capitalist rule — politicians, experts and bureaucrats. Another target are the social forces that today appear to be responsible for the largening of public administration and bureaucracy, and for the growing "unproductive" strata that populate this sector. In a popular revolt the petty bourgeoisie can gain support among wide groups of people for its interpretation of contradiction between the people and the rulers, i.e. between productive and improductive, between nourishing and consuming groups in society. From our examination of the class interests of the petty bourgeoisie as an interest of a system, we also elucidate a characteristic manner of relating to the state, to democracy and to the political system. We argue in favor of an understanding of petty bourgeois political behaviour as being related to another dimension (based on simple commodity production) than the traditional left-right political scale. We also try to determine the content of petty bourgeois *Weltanschauung* by pointing at a number of basic ideological themes.

In chapter 4, we specify the double articulation of populism in a petty bourgeois and a popular dimension. The point of departure is an attempt to combine on one side, a conception of populism as referring to the people, who stand over classes and class struggle, and on the other side, a definition of populism as the political and ideological expression of an activated petty bourgeoisie. According to our approach, populism emerges in a classless way and is rooted in popular traditions. At the same time, it manages to fuse these together with petty bourgeois class interests. Populism is based on an articulation which has its base in the petty bourgeoisie, but at the same time appears not to be class-bound. By using this conception of populism, we feel that we have avoided two common errors. The first assumes that populism cannot at the same time appeal to the people and to classes. The second states that all appeals to the people lead to populism. Furthermore, our approach specifies the concept of populism both in its form — a contradiction based on a simple dichotomy, formulated in an antagonistic way — and in its content — a setting of ideological themes which vary according to different national populisms. From our approach it follows that all po-

populist movements have a petty bourgeois class base, but all movements with a petty bourgeois class base are not populist. Also, all populist movements are popular movements, but all popular movements are not populist.

In our view, the popular elements are products of the eternal struggle between the people and the rulers (nobility, the upper classes, the state), which expresses itself in a culturally and historically specific way. It is a commonly shared heritage which survives in the terrains of politics and ideology. Economic systems, as well as social classes, have succeeded each other throughout history, but popular struggle has remained. Popular elements can, however, only be articulated together with class ideologies, because only classes founded in material conditions of production are capable of assimilating, transforming, articulating and activating popular themes. To us, populism emerges in a situation in which the petty bourgeoisie, in a successful way, can impress such popular themes into a social formation.

In chapter 5 we specify the conditions for the emergence of populism. Our hypothesis is that a basic precondition for the occurrence of such a situation, is capitalist expansion combined with pressure upon simple commodity production. Therefore, populism cannot be separated from capitalism, since it is an ideological and political reaction against the effects of capitalist development on simple commodity producers. Populism remains within the framework of the capitalist system because its revolt is based on the system of simple commodity production and, therefore, theoretically, cannot be system-exceeding. Based on a "system-revolt within the limits of the system", the populist *Weltanschauung* necessarily becomes self-contradictory, built as it is on a romanticization of obsolete conditions of production.

We argue that populism is not linked to a specific period in the development of capitalism, and that rather it is a possible result in any period of capitalism. As far as Nordic countries are concerned, we differentiate three transitional periods in which simple commodity production is particularly threatened by capitalist development. In the first period, the capitalist mode of production becomes the dominant mode of production, and the simple commodity production a subordinate mode of production. During the second period, monopoly capitalism further secures its dominance by the state intervention into the economy in order to solve the problems of depression. The third period is characterized by a state-capitalist development, in which a growing number of sectors in society is submitted to state control. This period is also characterized by an economic boom.

In Nordic countries the first period coincides with popular-democratic

struggle in the second part of the nineteenth century, during which the petty bourgeoisie was part of the class base, and in which organizations and parties predominated by the petty bourgeoisie played an important role. The second period occurred around 1930; during this period the petty bourgeoisie not only formed the class base of agrarian crisis movements, but also became a part of strategically important political agreements together with the social democratic parties. The third period is a result of the postwar development, and it is during this period that the populist parties appear.

Apart from representing economic transitional phases, these periods also mark important changes in the political situation. There is an intensified ideological debate, in which a specific mixture of petty bourgeois and popular themes play an important part. In the first period, the petty bourgeoisie was just one part of a popular movement; in the second period, movements occurred which had a petty bourgeois class base but lacked popular support. It was not until the third period that the conditions coincided and gave birth to different populist expressions.

In chapter 6 we examine the social bases of populism. We discuss strata who are located in the border area between the petty bourgeoisie and the bourgeoisie, and between the petty bourgeoisie and the working class. We have pointed out earlier the floating borders between simple commodity producers and petty capitalists. We now examine the concept of small entrepreneurs and their structural position – historically, as well as in the present advanced capitalism. We also deal with the expanding groups of civil servants and their material positions in relation to the different modes of production. Lastly, we examine the small firm worker and the special relations between the petty bourgeoisie and the working class that arise from the milieu of small firms.

Chapter 7 contains a summary of our theoretical points of departure.

In the second part of the book, we base our discussion of populism in the Nordic countries upon each country's social and historical background. In order to study the previously mentioned periods of transition, we have followed the historical development from the time of the establishment of capitalism as a predominant mode of production onwards. Our description is, however, not an attempt to write the history of these countries. We have been aiming to treat certain aspects of the development of simple commodity production and the petty bourgeoisie. When we bring the larger course of events into our studies, it is in an attempt to give a broader background. We also try to point out what constitutes unique aspects of each country's history; here we take into consideration the combination of on the one hand, the development of the economy and social classes, and on the other, traditions of popular struggle against

the rulers. These factors constitute conditions for the growth of populism, and also help us to understand different forms of populist articulation in different countries. The description is more of an outline regarding the earlier periods, while it is more detailed when it comes to the postwar period.

In chapter 8, we introduce the studies of the four countries. We point at several common characteristics in their development. We examine some frequently used concepts as class base, social base, electoral base and parties of discontent. We also briefly describe the content of each study.

The Finnish study, chapter 9, begins with a description of the various consequences of the capitalist break-throw upon various parts of the country. We discuss the importance of nationalism, as well as some of its central themes – the norms and values of peasant society, and the peasant as representing class reconciliation and a force of mediation. The interwar period nationalism had two main currents, which represented different reactions to the effects of the Civil War of 1918. We examine the relation between these currents and the parties and movements that appeared in the late twenties and the beginning of the thirties. We describe the consequences of the second world war for the postwar development. The emergence of a populist conjuncture in the 1960's is presented, and we analyse Vennamoism before and after this conjuncture: from the beginning as a movement of small farmers, and then as a populist party with an expanded social base. We describe Vennamo as an example of the populist type of leader, and try to answer questions about the character of the party, both in relation to its historical predecessors and to the present political system. Finally, we discuss the frameworks of acting for a populist party on the political scene.

In chapter 10 we treat the different forms of Norwegian populism. We start off by pointing out the importance of the bureaucratic stratum (*ämbetsmannaståndet*), in the absence of a strong bourgeoisie, to the development of the state apparatus and the nation. We relate this to the development of the primary sectors of the economy, and of the cultural and political traditions of the population in the countryside. We reflect on the conditions of the popular alliance which was the base of the struggle for national independence, as well as on how the political conditions rapidly changed after the abolition of the union between Norway and Sweden in 1905 and the first major period of industrialization. We describe how Norwegian society responded to the economic and political crisis of the interwar period, and how a political alliance was built on the bases of the industrial working class and the independent producers of the country-side in order to neutralize right wing radical currents. The

effects of the postwar politics in various sectors are discussed. We end the historical part with a description of the arduous political fight around the question of Norwegian membership in the EEC. This struggle triggered a number of latent contradictions, which created a populist conjuncture. Two forms of populism emerged. Anders Lange formed a party of discontent similar to those of Vennamo and Glistrup (in Denmark). But a populist ideology with a progressive character also emerged and influenced several of the established parties and, above all, the popular movement against Norwegian EEC-membership.

In the Danish study, chapter 11, the historical description of simple commodity production and the petty bourgeoisie is somewhat more detailed than in the others due to the great importance of the agrarian petty bourgeoisie and the agrarian sector on the development of the Danish social formation. We point out the basis of this importance: the geographical conditions, the liquidation of the royal autocracy and the political forms it was succeeded by, the subordination of the slowly emerging working class by the peasant movement in the struggle for political democracy and the subordination of industry and handicraft by agriculture. We also discuss the connection between popular culture and the peasant movement. Agriculture continues to be of great importance to Danish economic and political development during the interwar period, and in the light of this, we discuss the political agreements of the 1930s. We study the agrarian crisis movements, and emphasize their class base in the petty bourgeoisie, but also at their failure to expand this base in spite of the fact that they tried to attach to the popular side of the peasant movement. In the postwar development, we underline the slow industrial development. It was not until the end of the 1950s that Denmark witnessed an intense period of economic development. This resulted in, among other things, industry becoming the leading economic sector, and agriculture soon experienced great problems. We discuss the consequences of this development, which also includes a rapid expansion of the public sector, upon the class structure. We describe the conjuncture which in the beginning of the seventies led to a populist party and broke up the previous parliamentary party pattern.

In the Swedish study, chapter 12, we are confronted with a negating example. Unlike the rest of the countries no populist party came into existence in Sweden during the current period. A large part of this section of the book is devoted to explaining the sources of this different development. We begin the study by pointing out an important characteristic of the industrialization process in Sweden: the intensity and efficiency by which a comparatively backward agrarian country turned into one of the most developed ones. This means that the period of petty

bourgeois importance in the development of society was a rather short one. The agrarian petty bourgeoisie became isolated and passive early on. The political agreement with social democracy in the 1930s led to the penetration of the peasant movement into the domains of the state, economically as well as politically. Another consequence was the lack of strong ties between the agrarian and the urban fractions of the petty bourgeoisie, ties that were important elements in the success of nineteenth century popular-democratic parties in Denmark and Norway. As a result of the intense industrialization, as well as other factors, the politics of Swedish social democracy at an early stage aimed at agreements between the two main forces of industrial society, labour and capital. Therefore the petty bourgeoisie lost comparatively early its possibilities to articulate its own interests. In the postwar period especially the agrarian petty bourgeoisie declined in number, a process which was both influenced and administrated by the peasant movement's own organizations. In order to compensate for the electoral losses caused by this process, the political party of the peasant movement transformed itself into a city-based party. This transformation took place at the same time as contradictions cumulated into the same kind of populist conjuncture as we have described in the other studies. We argue that the Center Party profited from this conjuncture and functioned as a vicarious party of discontent.

In chapter 13 we discuss a comparative application of our theory with examples from Nordic countries. We examine the petty bourgeois base, the expanded popular base and the popular appeal of populism. We deal with a number of conditions of Nordic populism such as the influence of the petty bourgeoisie on the development of society and traditions of popular struggle, new types of parties, and extra-parliamentary movements. We also study similarities and differences in the populist conjuncture and the concrete populist appearances.

Noter

Kapitel 1

1. Se Walicki, *The Controversy over Capitalism* och Venturi, *Roots of Revolution*. Lenins texter finns i *Collected Works* band 1 och 2. Se speciellt *Marknadsfrågan, Vilka är folkvännerna, Narodnismens ekonomiska innehåll, En karakteristik av ekonomisk romanticism och Arvet vi avvisar*.

2. Här använder vi beteckningarna progressiv och reaktionär i betydelsen framåtskridande respektive tillbakasträvan i relation till en allmän samhällsutveckling.

3. Se Goodwyn, *The Populist Moment*, Hicks, *The Populist Revolt*, Hofstadter, *The Age of Reform* och Pollack, *The Populist Response to Industrial America*.

4. Se Conway, *Populism in the United States, Russia, and Canada: Explaining the Roots of Canada's Third Parties*.

Kapitel 2

1. Marx, *Kapitalet* (1) sid 672 och 674.

2. Se debatten mellan Dobb, Sweezy, Takahashi m fl i Hilton (1979). Utgångspunkten är Dobbs fråga hur man skall beskriva det ekonomiska systemet under perioden mellan feodalisomens upplösning på 1300-talet och den kapitalistiska periodens början på sent 1500-tal. Hans eget svar är att det feodala produktionsättets upplösning visserligen har nått ett långt framskri-

det stadium, men att de sociala förhållandena på landet mellan producenterna och deras herrar trots detta bibehöll mycket av sin medeltida karaktär, och mycket av den feodala ordningen kom att kvarstå. Sweezy anser att övergångsperiodens dominerande element varken var feodala eller kapitalistiska. Han menar istället att det system som var förhärskande var vad han kallar "förkapitalistisk varuproduktion." Han vill dock inte kalla produktionsättet enkel varuproduktion, vilket vi själva gör. Han medger att detta kanske vore den bästa beteckningen, men att han ändå inte använder den därför att "under den förkapitalistiska varuproduktionen ägdes det viktigaste produktionsmedlet – jorden – till största delen av icke-producenter." Man kan spekulera över vilken betydelse det har att det just är en amerikansk marxist som kritiserar europeiska marxister på den här punkten. Vi tror inte det är någon tillfällighet med tanke på de skilda bakgrunderna – frånvaron respektive närvaron av feodal struktur i de nordamerikanska kolonierna respektive moderländerna. För en översikt över denna och nyare debatt, se Kristensens inledning till Brenner, *Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen*.

3. Amin ställer i sin bok *Unequal Development* frågan om när och i vilka samhällen den enkla varuproduktionen har varit ett dominerande produktionsätt? Hans svar är i de nordamerikanska kolonierna mellan 1600–1750, i boernas Sydafrika 1600–1880

samt i Australien och på Nya Zeeland från början av den vita bosättningen till den moderna kapitalismens uppkomst (sid 21). Samma uppfattning har den amerikanske marxisten Kelly. Han tillägger att vid sidan av det dominerande produktionssättet enkel varuproduktion fanns det naturahushållning, kapitalism samt småkapitalistiska produktionsformer och i södern slavsystemet. Det innebär att de tidiga amerikanska kolonierna inte var "klasslösa" samhällen. Eftersom produktionssätt antingen består av två klasser (en härskande och en producerande klass) eller är "klasslösa" (består av endast en klass) innehöll den amerikanska samhällsformationen flera klasser, då den bestod av flera produktionssätt och produktionsformer. (URPE nr 1-79).

4. Det är inte bara den amerikanska kapitalismens fördröjda utveckling som förklarar diskrepansen mellan den amerikanska och europeiska arbetarklassen. Se exempelvis Kelly och O'Connor (MR nr 10/75 och 1/76) samt Davies (NLR nr 123).

5. Vad Marx gör är en undersökning av det kapitalistiska produktionssättet på en hög abstraktionsnivå och ett försök att finna dess rörelselagar i en tänkt ren form. *Kapitalet* är framställningen av dessa processer, i motsats till forskningen som vi kan finna i förarbetena till *Kapitalet*, tex i *Grundrisse*. I framställningen förs historiskt och statistiskt material in och bearbetas utifrån teorin.

6. Det finns en omfattande marxistisk debatt om begreppen produktionssätt och samhällsformation. Vi har själva skrivit en mindre text om hur begreppen använts och uppfattats inom olika marxistiska traditioner (Fryklund/Peterson, *Om komplexet basöverbyggnad*). Vi har också tagit del av den debatt som förts, men vi har inte funnit anledning att revidera eller förkasta den innebörd som Poulantzas gav dem i *Politisk makt och sociala klasser* (ex. vis sid 11–13). Annars har Althusser/Balibar stått för en problematisering och teoretisk vidareutveckling av begreppen (*Att läsa Kapitalet*, del 2, "Den historiska materialismens grund-

läggande begrepp"). Det är som vi har uppfattat det framför allt den innebörd och användning som Lenin gav begreppen i texter som *Naturaskatten, Vilka är folkvännerna ...*, med inriktning på "konkreta analyser av konkreta förhållanden", som den althusserianska skolan problematiserat.

Till begreppet samhällsformation hör också konjunkturbegreppet. Detta är i den leninska konceptionen kopplat till klasskampen och den politiska praktiken. Det är "det aktuella ögonblicket" som är politikens subjektiva moment. Konjunkturen skall förstås som en unik sammanfogning av en uppsättning motsättningar i en bestämd samhällsformation. För en framställning av de althusserianska begreppen, se Gerholm, *Begreppet produktions-sätt*, och Martinussen, *Materialistisk Statsteori*. För en kritisk diskussion av desamma, se Asad/Wolpe, *Concepts of Modes of production*, Bernild, *Begreberne produktionsmåde og samfundsformation*, samt Poulsen/Krogh, *Produktionsmåde og samfundsformation – noter til en præcisering af begreberne*. För senare kommentarer till och självkritik av de ursprungliga tolkningarna av begreppen, se Althusser, *Marxisme og klassekamp*, Balibar, "Om bestämningen i sista instans och övergången", samt Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*.

7. Exempel på två motstridiga positioner som intagits inom marxismen är Poulantzas i *Politisk makt och sociala klasser* (det är möjligt att "konstruera" en teori om politik och ideologi utifrån Marx' egna texter) samt Colletti i *Marxism och Dialektik* (marxismen har ingen egen politisk teori; Marx har inte tillagt något om politiken som Rousseau inte redan sagt). En tredje position, som innebär att marxismen förstås som en generell samhällsteori, intas exempelvis av Aspelin, *Karl Marx – samhällsforskare och samhällskritiker*, och Lefebvre, *Marx' sociologi*. I detta sammanhang vill vi framhålla två arbeten som tagit sig an politiken hos Marx/Engels på ett förtjänstfullt sätt, Draper, *Karl Marx's theory of revolution* (1 och 2) och Fernbach, *Marx och politiken – Teori och prak-*

tik.

8. Se t ex Dahlkvist, *Att studera Kapitalet*, sid 533. Dahlkvist argumenterar för att analyser av politik och ideologi endast hör hemma på det konkreta samhällets nivå.

9. Bland annat har den så kallade kapitallogiska tyska skolan intagit det förhållningssättet. Den gramscianska traditionen är kritisk till det strukturella nivåtänkandet, men är den riktning som mest förknippas med ett "renodlat" politiskt och ideologiskt tänkande.

10. För Marx kan det inte som t ex hos Weber finnas flera olika kapitalismer utan endast ett sammanhängande världsomspännande kapitalistiskt system. Till skillnad från Marx var Webers idealtypiska konstruktion av den västerländska kapitalismen en unik historisk företeelse, kombinationen av obegränsad profitjakt och den rationella disciplinen i arbetet. Kapitalismen i österlandet saknade denna kombination. Det som är unikt inom marxismen är en bestämd kapitalistisk samhällsformation.

11. I fortsättningen kommer vi medvetet att tala om småborgaren i maskulinum, som "han". Inte som ett uttryck för mansforskningens osynliggörande av kvinnan utan som ett uttryck för den faktiska dominansen av manliga småborgare. Dessutom är det patriarkala draget ett utmärkande kännetecken för den småborgerliga klassen. Den småborgerliga familjen är den bastion i samhället där den patriarkala strukturen visat sig mest livskraftig; ett förhållande vars förklaring måste sökas i familjens samtidiga roll som produktionsenhet, undandragen kapitalets rationalitet. Det är i första hand sonen (sönerna) som skall ta över gården eller firman. I den småborgerliga världen kan mannen sägas vara familjens och företagets överhuvud och hjärna, medan kvinnan är familjens och hemmets hjärta, den som står för reproduktionen – biologiskt, psykologiskt och socialt. Det faktum att både hustru och barn av ekonomisk nödvändighet arbetar i familjeföretaget tycks inte rubba de patriarkala cirklarna.

12. Vi vill, liksom Poulantzas, fram-

häva vikten av den kvalitativa klassgränsen och inte det kvantitativa måttet. Den avgörande skiljelinjen bestäms således av ekonomiskt objektiva kriterier. *Classes* . . . sid 151-153.

13. En idag ofta använd gräns tycks gå vid fyra eller fem anställda. Men ibland kan det räcka med en anställd – t ex högteknologisk verksamhet, marknadsföring av en avancerad uppfinning – ibland krävs det fler än fem – exempelvis traditionella hantverksföretag inom vissa branscher. Denna gränsdragning har förmodligen främst praktiska orsaker. Tillgänglig statistik i de länder vi sysslat med har som regel haft företag med mindre än fyra eller fem anställda som en nedersta kategori. Men även om det således finns ett visst mått av godtycke i denna avvägning, så kan det å andra sidan vara en rimlig medelsiffra i intervallet mellan noll och tio anställda, där man kan förvänta sig småborgerliga verksamheter. Men återigen bör det påpekas att det exakta antalet beror på vilken typ av verksamhet det rör sig om (arbetskraftsintensiv eller ej), vilken bransch, omfånget av deltidssysselsättning, historisk period etc. Det avgörande kriteriet är dock det kvalitativa: om lönearbete är huvudkällan till överskottet eller endast en bidragande källa. Ibland har vi stött på problem vid tolkningen av statistik. Det händer att de nedre kategorierna buntas ihop till en enda småföretagargrupp, eller att företag med färre än fem anställda inte tas med (ibland utesluter man bara enmansföretag). Därmed fördunklas den viktiga, skiljelinjen mellan småborgerlig- och småkapitalistisk verksamhet, och antalet småborgerliga verksamheter riskerar att bedömas fel.

14. Av nya arbeten som har småborgerlighet och enkel varuproduktion som direkt objekt kan följande nämnas.

Bechhofer/Elliott (ed.) *Comparative Studies of the Uneasy Stratum*. Boken behandlar småborgerligheten som helhet, både dess agrara och urbana del. Det är ett samlingsverk med bidrag från olika författare från olika länder, som speglar småborgerligheten under olika villkor, och även innehåller teoretiska

"överväganden". Oss veterligen är detta verk det enda i sitt slag, och det är karakteristiskt för forskningssituationen att det, liksom vårt eget arbete, publiceras först 1981. Bechhofer och Elliot konstaterar också i förordet det snabbt ökande intresset under 70-talet för dessa frågor (sid X).

Friedman, *Simple Commodity Production and Wage Labour in the American Plains*.

Kelly, "The Independent Mode of Production", samt O'Connor "The Twisted Dream" och "A Note on Independent Commodity Production and Petty Capitalism" är tre teoretiska artiklar som varit viktiga för vår egen analys av enkel varuproduktion.

Nämnas bör också Poulantzas arbeten *Fascism och diktatur*, *Diktaturens kris* och *Klasserna i det kapitalistiska samhället*, även om de inte har småborgerligheten som direkt objekt. Hans betydelse ligger snarare i att han har verkat som inspirationskälla och problemställare på ett "bortglömt" forskningsfält. Poulantzas placering av mellanskikten som den nya småborgerligheten ser vi som mindre fruktbar och förknippad med en mängd problem. För en välgrundad kritik av Poulantzas i detta avseende, se exempelvis Olin Wright, *Class, Crises and the State*, sid 43-61, Arvidsson/Berntson "Småborgerlighet och mellanskikt", Thorbeck, "Småborgerskap och mellanskikt". Poulantzas ansats har dock en förtjänst: genom sin överbetoning pekar han på de beröringspunkter av politisk och ideologisk art som trots allt finns mellan småborgerligheten och tjänstemannagrupperna (mellanskikten), eller snarare med vissa delar, t ex hantverksbaserade lönearbetare. Dessa grupper har en materiell situation som stämmer med en småborgerlig världsbild. Felet han gör är att han inte alls på motsvarande sätt pekar på vad som skiljer dem åt – vad det innebär att vara egendomsägare kontra att vara lönearbetare.

Leppert-Fögen, *Den deklasserade klassen*. Boken har trots sin kapitallogiska determinism (småborgerskapet som determinerat att raderas ut av kapitalets utvecklingslogik, varefter resterna har

förvisats till åskådarplats i kampen mellan arbete och kapital) en rad förtjänster, främst då det gäller att belysa småborgerskapets ideologi, eller socialpsykologi som hon föredrar att kalla det.

Zerlag, *Böndernes klasskamp i Danmark*. Den handlar om agrarsmåborgerlighetens sociala och ideologiska utveckling från landboreformernas tid till systemskiftet. Det historiska avsnittet föregås av en teoretisk bestämning av småborgerligheten (sid 9-62) som innehåller flera intressanta iakttagelser, även om man som vi inte delar författarens teoretiska utgångspunkt.

Boesen m fl, *Kapitalen og bønderne*. Handlar också om utvecklingen inom jordbruket, men inriktningen ligger på en teoretisk analys av relationen mellan kapitalistisk och icke-kapitalistisk produktion. Mer precist behandlar den kapitalens inre logik i subsumtionen av förkapitalistiska produktionsätt.

Bjerring m fl *Lokalsamfund – udvikling eller afvikling?* innehåller några teoretiska texter om enkel varuproduktion i samspel med kapitalistisk varuproduktion samt deras respektive logik och rörelselagar.

I Sverige finns några få artiklar i *HFKS*, t ex Boesen, "Om bönder och produktionsätsdebatten", Söderberg, "1809 – en borgerlig revolution?" och Pettersson, "Presentation av Chayanov".

Alla tre diskuterar enkel varuproduktion inom jordbruket med utgångspunkt i den ryske agrarteoretikern Chayanovs analyser av bondeekonomin. Hans bok *Theory of Peasant Economy* har gett upphov till en förnyad och intensiv debatt om produktionsätt och bondehushållning. Ekonomer, ekonomihistoriker, socialantropologer och agrarsociologer har återanknytit till den tradition Chayanov representerar, men som liksom han själv har varit nästan helt bortglömd. De chayanovinspirerade forskarna har sökt visa att den klassiska och neoklassiska nationalekonomins begrepp och teorier, lika lite som marxismens, kan tillämpas på en jordbrukssektor dominerad av familjeföretag. Grundförutsättningarna för en

sådan tillämpning finns enligt dem inte, och teorierna kan endast användas för kapitalistiska företag baserade på lönearbete och inriktade på profitmaximering. Olsson, *Om jordbrukssektorns ekonomi*, ansluter till ett sådant synsätt. Internationellt är det agrarsociologen Shanin som mest har bidragit till renässansen för Chayanovs teorier genom *The Awkward Class* och antologin *Peasant and Peasant Societies*.

15. Familjeföretaget, i vars konstruktion kärnfamiljen och den fria företagsamheten vävs samman, är en märklig kombination av gemenskap och individualism. Det har till och från glorifierats som kapitalismens sunda kärna, dess ryggrad, dess hjärta etc., och fått en framträdande plats i den ideologiska kampen mot socialism, kollektivism, kommunism, byråkratism.

16. Olsson understryker att "med ett sjunkande antal brukningsenheter och sjunkande arbetskraftsvolym så kvarstår familjeföretaget utan anställda som den vanligaste företagsformen i Västeuropa och USA. Den tendensiella utvecklingen under efterkrigstiden har inneburit en förstärkt dominans för familjeföretaget ... Men ... trots en omfattande mekanisering av jordbruksproduktionen är produktionsskalan fortfarande 'hantverksmässig'" (sid 82). Teorier som tillämpar profitmaximeringskriteriet på familjeföretag kommer till korta. Olsson menar sig inte ha någon egen alternativ teori till den klassiska och neoklassiska ekonomiska teorin. Han antyder emellertid att de av Chayanov inspirerade teorierna inom den historiskt-sociologiskt inriktade forskningen skulle kunna bilda utgångspunkt för ett sådant alternativ.

17. En precisering och vidareutveckling som har Friedman som upphovsfröken. Friedman, *Simple Commodity Production and Wage Labour in the American Plains*.

18. Ibid sid 84–85.

19. Det är en vanlig uppfattning hos borgerliga teoretiker att existensen av en varucirkulation är liktydig med kapitalism men som man förvånans-

värt ofta även finner i den marxistiska föreställningsvärlden. Marxismens styrka har alltid varit dess krav på att en analys måste ta sin utgångspunkt i den materiella produktionen, i sättet att producera. Den borgerliga ekonomin tar istället sin utgångspunkt i vad som sker på marknaden, i cirkulations- och bytessfären, vilket skyler det faktum att kapitalismen bygger på exploatering. Mot produktionen står marknaden, mot producenter står konsumenterna, mot värden står priser. Härmed inte sagt att det senare skulle vara oväsentligt, skiljelinjen går mellan vad man menar är det grundläggande i relationen.

20. Laclaus kritik av Frank och Wallerstein belyser på ett bra sätt denna sammanblandning. Han visar hur deras kapitalismbegrepp blir omarxistiskt genom att de inte uppfattar kapitalismen som ett produktionssätt utan sätter likhetstecken mellan kapitalism och utbredningen av handels- och köpmannakapital på en världsmarknad. Laclau, "Feodalism och kapitalism i Latinamerika" (sid 15–50), Frank, *Kapitalism och underutveckling i Latinamerika*, samt Wallerstein, *The Modern World System*.

21. För denna uppfattning, se Amin, Kelly och O'Connor (1 och 2). För en icke-marxistisk ekonomisk-historisk framställning som stöder denna uppfattning, se Dillard, speciellt sid 155–196, 296–304, 344–360, 372–386, och not 3 ovan.

22. Även författare som inte ser den enkla varuproduktionen som ett eget objekt har i praktiken behandlat den som ett sådant. Detta gäller exempelvis för Poulantzas i behandlingen av den traditionella småborgerligheten. Detsamma gäller för L T Christensen, *En undersøgelse af det danske småborgerskab i 1960'erne: de mindre selvstændige erhvervsdrivendes økonomiske grundlag og statens forhold hertil*. Denna analys, som just utgår från Poulantzas teoretiska bestämning av enkel varuproduktion och småborgerlighet, visar på ett utmärkt sätt på fruktbarheten i ett sådant förhållningssätt. Vi har själva för avsikt att göra en motsvarande undersökning av

svenska förhållanden längre fram.

23. Poulantzas påvisar i sin bok om den moderna kapitalismens klasstruktur denna utvecklingstendens med hjälp av siffermaterial från 50-talets Frankrike (sid 152). Motsvarande utvecklingstendens kan iakttagas för de nordiska länderna under efterkrigstidens kapitalistiska högkonjunkturer. De minsta enheterna, dvs merparten av de småborgerliga verksamheterna, reduceras kraftigt, medan de små och medelstora kapitalistiska företagen klarar sig relativt bra – antingen en liten minskning, konsolidering eller en liten ökning. Denna utveckling återkommer vi i olika sammanhang till i det följande.

24. Olika typer av statliga ingripanden och stödåtgärder kan stärka den enkla varuproduktionen, ett förhållande som möjliggörs av organisatoriska och ideologiska orsaker.

25. Ett beroende som i jordbruket kan knäcka dem som skuldsatt sig för hårt. Istället för att profitera på den kapitalistiska krisen kan de bli offer för den, med konkurs, utmätning eller exekutiv auktion som följd. I första hand är det räntekostnaderna som blir för stora.

26. Mills har med inlevelse och sympati skildrat småbondens och småföretagarens arbets- och levnadsförhållanden: den ideala föreningen av arbete, fritid och familj, varpå man kan uppnå genuin frihet, självständighet och demokrati. Alla är små egendomsägare, fria att bestämma över sina egna öden, och de exploaterar inte någon. (*White Collar*, kap 1–3.) Se även hans beskrivning av hantverksidealet (sid 220–224), där han utmejslar sex karakteristiska drag: 1) arbetet som en glädje i sig, att kunna lägga ned sin själ i arbetet och göra kvalitetsprodukter, 2) detalj- och delarbeten blir meningsfulla eftersom arbetaren har en föreställning om eller överblick över den färdiga produkten. Han kan känna stolthet över slutresultatet, 3) arbetaren får själv planera och utföra sitt arbete, han äger friheten att bestämma över sina egna arbetsbetingelser, 4) därigenom kan han dra erfarenheter från sitt arbete och utveckla sin arbetsskick-

lighet och kapacitet för det fortsatta jobbet, 5) det föreligger ingen uppdelning av arbete och lek, eller arbete och kultur. Om arbetet gör dig lycklig eller tillfredsställd så är det på samma gång en lustupplevelse eller lek, 6) arbete och fritid är inte två separata sfärer, de genomsyrar varandra. Mills betonar att det här är en idealtypisk modell som kanske aldrig i sin helhet förekommit i verkligheten. Men han är övertygad om att i olika tider och olika yrken har mänskligt arbete alltid karakteriserats av ett eller flera av hantverksidealets typiska drag. Men modellen har för Mills den negativa funktionen att visa på hur praktiskt taget samtliga dessa drag försvunnit i det moderna arbetet på industrier och kontor. Arbetet har utarmats och tömts på sitt "småborgerliga" innehåll. Braverman kallar det i sin studie över arbetsprocessens förändring under 1900-talet för degradering (*Arbete och monopolkapital*).

27. Se Dahmén, *Svensk industriell företagsverksamhet – en kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919–1939*.

Kapitel 3

1. Vi associerar till den konkreta frågan: vilka grupper och individer ingår i småborgerligheten?

2. Till det agrara småborgerskapet för vi således också småborgerskap inom fiske, skogsbruk och trädgårdsodling. Sammantaget bildar dessa samhällets primärnäringsgrupper. En annan benämning brukar vara jordbruk med binnäringsgrupper, och det är på det sättet som vi i realiteten behandlar dem i våra fallstudier. Det är endast vid speciella tillfällen som vi särbehandlar dem – då binnäringsgruppen har mer än en biroll, som det norska fisket och det finska skogsbruket.

3. Skogsbrukets småborgerskap ingår nästan alltid i någon yrkeskombinationsform. Vid sidan av de yrkeskombinerande skogsbrukarna, de så kallade gårdsskogsbrukarna, finns de av de stora skogsbolagen (de kapitalistiska skogsbruken) anställda skogsarbetarna.

Den vertikala skiktningen slår igenom även i yrkeskombinationen. För att ta ett exempel: en småbrukare med litet jordinnehav har också lite skog eller ingen skog alls. En välbärgad familjejordbrukare har ett större stycke skog kopplat till gården etc. Om den övre gränsen för jordareal sätts vid 100 ha är en lämplig gräns för skogsareal 400 ha vid en uppdelning mellan småborgerlighet och borgerskap inom den agrara sektorn.

4. Ordet borgare kom i bruk på 1200-talet, först om den som bodde i en borg till skillnad från dem som bodde utanför, och vartefter om invånare i de städer som utvecklades från borgen. Speciellt kom det att beteckna en som ägde en boning däri. Borgens invånare åtnjöt de privilegier som följde av att vara en fri man. Eng. burgher (från burgh eller borough), fr. bourgeois (från bourg) lat. burgus. Borgerligheten eller borgerskapet kom så småningom att bli specifikt egendomsbesittande och handelsdrivande i städerna, och denna betydelse har det i stort sett behållit sedan dess (se t ex *Webster Dictionary* sid 107, och *Pax-Leksikon* band 1, sid 445).

5. I takt med att samhället urbaniserades, när staden kom att dominera över landsbygden, så har småborgerligheten i stad och på landsbygd kommit att inta en alltmer likartad strukturell position, inte bara ekonomiskt utan också politiskt och ideologiskt. Vi menar att dagens familjejordbrukare är i första hand företagare, i andra hand bonde. Idag föreligger det ingen avgörande principiell skillnad mellan att vara mindre företagare i den agrara respektive urbana sektorn. De skillnader som trots allt finns, och som gör det befogat att tala om två delar inom den småborgerliga klassen, kan hänföras till skilda betingelser eller förutsättningar för respektive näringsverksamhet. Att vara småföretagare är det ideologiska kitt som förenar bonden med hantverkaren, fiskaren med taxichauffören och trädgårdsmästaren med advokaten. De har strukturellt samma relation till marknaden, det egna arbetet och kapitalsatsningen.

6. Det går inte ihop att som Thor-

beck först hävda att "småborgerskapet är ekonomiskt utan större betydelse i nutidens kapitalistiska samhällen och därmed försvinner på ett sätt dess politiska betydelse", för att några rader längre ner säga att "Med småborgerskapets utdöende i ekonomisk mening har storkapitalet kommit i en svår situation och ett av medlen att komma ur denna är att skapa ett pseudosmåborgerskap så att det finns väsentliga grupper som har en slags materiell grundval för tron på den privata äganderättens välsignelser . . . I Danmark är ägarlägenheter ett medel att skapa ett sådant" (sid 56). Det är rätt anmärkningsvärt att just från en samhällsvetare från "det småborgerliga Danmark" få höra att småborgerskapet i ekonomisk mening redan är utdöende, och att storkapitalet därför på konstgjord väg måste frambringa ett nytt för att bibehålla ett viktigt politiskt stöd. Dagens danska verklighet är väl snarare ett exempel på det motsatta — att storkapitalet har stora problem med att kuva en aktiverad småborgerlighet, som framgångsrikt bidrar till att blockera en "kapitalistisk" väg ur den ekonomiska krisen. Visserligen överlever hos Thorbeck som hos Leppert-Fögen småborgerliga ideologiska strukturer själva klassen, men även småborgerlighetens lekamliga sorti borde konfronteras med den empiriska verkligheten.

7. Med kapitalets *koncentration* avses den process varigenom värden anhopas i företagen så att deras ägare efter hand kommer att kontrollera en allt större kapitalmängd. Med kapitalets *centralisation* avses den process varigenom de enskilda kapitalisternas expropriation av varandra ökar, totalkapitalet delas upp på allt färre och större enheter. Till skillnad från kapitalets koncentration innebär dess centralisation inte någon ökning av det samhälleliga totalkapitalet, det vill säga, det skapas inte något nytt kapital utan redan befintligt kapital slås samman för att uppnå effektivitetsvinster.

8. Therborn pekar på två särskilda effekter som småborgerligheten utövar på staten. Dels har de enkla varuproducenterna när de nått en hög grad av styrka och oberoende fått direkta ut-

tryck. Dels har staten utvecklat särskilda metoder att skydda småborgerlighetens intressen när dess position inom det kapitalistiska samhället blivit allvarligt hotad. Båda dessa effekter, direkta uttrycksformer för respektive skydd av den enkla varuproduktionen, placerar Therborn under vad han kallar statens "populistiska" aspekter (*Vad gör den härskande klassen när den härskar?* sid 112).

9. Furåker visar att mellan 1945 och 1965 försvann i nettotal cirka 218 000 företagare i Sverige, en minskning från 603 000 till 385 000. Mellan 1965 och 1975 försvann enligt arbetskraftsundersökningarna cirka 130 000 företagare och 50 000 medhjälpande familjemedlemmar bland de självsysselsatta, dvs sammanlagt 180 000. (en minskning från 420 000 till 290 000 företagare samt från 105 000 till 55 000 medhjälpande). Av denna minskning av de självsysselsatta svarar jordbruket med binärningar för mer än hälften, cirka 95 000, medan industri, hantverk och varuhandel delar på (nästan) resten. Enbart under 1950-talet försvann 117 000 jordbruksföretagare, 23 000 industri- och hantverksidkare och 27 000 företagare inom varuhandeln enligt folkräkningarna (folkräkningarna är strängare än arbetskraftsundersökningarna i att klassificera en person som förvärvsarbetande) Furåker, *Stat och arbetsmarknad*, sid 78–79.

10. Det avgörande är vilka åtgärder som staten vidtar; går dessa emot, tillåter eller befrämjar de den kapitalistiska ekonomins tendenser till koncentration och centralisering. I det förstnämnda fallet tjänar småborgerligheten på en prostatlig hållning, i det sistnämnda förlorar den.

11. Marx/Engels, *Ekonomiska skrifter* (Teorier om mervärdet, Bilagor: Hantverkarnas och böndernas arbete i det kapitalistiska samhället, sid 211–212). Vidare säger de att "Åtskiljandet (av produktionsmedlen från arbetarna) framstår som det normala förhållandet i detta samhälle (det kapitalistiska, vår anm.). Där det alltså inte äger rum i verkligheten, förutsättes det och – som vi nyss har påvisat – so far med

rätta; ty (till skillnad från tex fornmorska eller norska förhållanden eller från amerikanska i nordvästra delen av Förenta staterna) framstår föreningen här som tillfällig, åtskillnaden som det normala, och därför håller man fast vid åtskillnaden som det gällande förhållandet till och med om personen i sig förenar de olika funktionerna." (Ibid). Vad Marx/Engels här säger är att det finns en naturlig, men felaktig, tendens i det kapitalistiska samhället att också se på hantverkarens och bondens arbete med "kapitalistiska ögon" och därmed blanda samma skilda produktionsförhållanden.

12. Marx brev till Annenkov 28.12. 1846.

13. Marx brev till Schweitzer 24.1. 1865. Brevet finns i *Brev i urval*, sid 20 respektive 53,56. I båda breven ger Marx en karakteristik av Proudhon i samband med *Filosofins elände*.

14. Marx, *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*, sid 155. Han konstaterar fortsättningsvis att "Deras representant måste samtidigt uppträda som deras herre och som en auktoritet över dem, som en oinskränkt regeringsmakt, som beskyddar dem mot de andra klasserna och sänder dem regn och solsken från ovan."

15. Marx/Engels, *Kommunistiska Manifestet*, sid 40.

16. Ibid sid 32.

17. Olsson delar in "jordbrukssektorn" i tre företagsgrupper efter arbetskraftsutnyttjande: familj jordbruk, större än familj jordbruk och inadekvata jordbruk. Skillnaden mellan de båda förstnämnda (A och B) är i vilken grad företaget är beroende av lönearbete. Om detta utifrån kommande lönearbete är minst dubbelt så stort som familjearbetskraften så räknas företaget till grupp B. De inadekvata företagen är de vilkas jord- och kapitalresurser inte förmår försörja en familj. Jordbrukaren måste ha deltidarbete utanför sitt eget företag. En ytterligare indelningsgrund är i vilken grad företaget har skilt på arbete, teknisk och affärsmässig ledning. I grupp B är dessa helt åtskilda, i A utförs de av familjearbetskraften och i C (de

inadekvata) handhas de inom ramen för företaget. Skillnaden mellan familjeföretaget A och det större företaget B är att ersättningen för arbetskraften i familjeföretaget kommer att utgöra en fast kostnad (reproduktionskostnaden) i motsats till i A där den utgör en rörlig kostnad (variabelt kapital). Dessutom kan familjearbetskraften inte anställas och avskedas enligt affärsekonomiska principer (läs profitkriterier) som i företag B. Produktionen i familjeföretaget har inte som i B principen om profitmaximering som förutsättning, utan produktionen sker vid gränsen för vad som är tekniskt maximalt möjligt. Olsson, sid 41–44. Med våra termer är A = familj jordbruk baserat på enkel varuproduktion, B = kapitalistiskt jordbruk och C = yrkeskombinationsjordbruk. Vi har också en klass- och skiktuppdelning inom och mellan de tre grupperna.

18. Ett sådant hinder för en kapitalisering av jordbruket är hur man, speciellt vid spannmålsodling, skall sysselsätta sina lönearbetare under vinterhalvåret. Spannmålsodlingen är ju starkt säsongbetonad ifråga om arbetskraftsbehov, med toppunkt vid skördetiden. För animalisk produktion ter sig förhållandena något annorlunda. Boskapsskötsel av olika slag, kreaturs-, svin- och fjäderfäuppfödning m m, kräver skötsel året runt och är därmed lättare att industrialisera och uppnå stordriftsfördelar inom. Ett annat hinder är att hur rationellt planeringen och bearbetningen av jorden än sker så tar det ändå en av naturen bestämd tid för grödan att gro. I denna naturliga mening kan inte ens dagens högutvecklade växtförädling avlägsna de flaskhalsar som uppstår i samband med en regularisering av arbetsprocessen.

19. För en marxistisk problematisering av denna utveckling se Djurfeldt, *What Happened to the Agrarian Bourgeoisie and Rural Proletariat under Monopoly Capitalism?* Här ställs inledningsvis frågan "Vad är det för fel med den klassiska marxismens begrepp om kapitalismen i jordbruket?" Djurfeldts svar leder fram till en uppmaning

om fördjupade kritiska studier av klassernas texter om jordbruksfrågan, istället för ett förkastande av dem. Uppgiften blir att undersöka de hypoteser som ligger till grund för förutsägelseerna. Att ersätta de luftiga antagandena med i teorin och empirin mer välgrundade, och se vilka konsekvenser det får för den historiematerialistiska ansatsen på jordbruksfrågan. Detta inte minst som ett svar på den icke-marxistiska kritikens förtjusning över ännu en vederläggning av profeten Marx.

20. Produktionspris = kostnadspris $(k + v) + \text{profit } (p)$.

21. Dombos skattar den minimalt nödvändiga nivån till omkring 2–3 procent sysselsatta i den agrara sektorn, och till 15–20 procent i industrisektorn. Det innebär enligt hans egna sifferberäkningar, vilka är baserade på folkräkningarna och arbetsmarknadsstatistiken, att gränsen mycket snart kan nås för den agrara sektorn medan det fortfarande är en bit kvar för industrin – 1975 cirka 35 procent. 1975 fanns det två procent lant- och skogsarbetare, 1980 är det uppskattade talet en procent. Motsvarande siffror för jordbruksföretagare var 1975: 3,6 procent och 1980: 2,5 procent. Dombos, *Some Recent Changes in the Swedish Occupational Structure* sid 327, 336.

22. Ibid sid 322–323.

23. Se även tabell 1 i tabellbilagan.

24. Therborn, *Klasstrukturen i Sverige 1930–1980*, sid 82 resp. 49.

25. Ibid sid 82, 49 och 90.

26. Inom industri, hantverk och handel steg antalet företagare sammanlagt med närmare 20 000 mellan 1945 och 1950. Men därefter vände utvecklingen även för dessa näringsgrenar (utvandringen från jordbruket hade påbörjats tidigare – 26 000 jordbrukare försvann under perioden 1945–50). Under 1950-talet sjönk antalet industri- och hantverksidkare med cirka 23 000 och inom handeln var det en minskning med 27 000 företagare. Mellan 1960 och 1965 fortsatte minskningen, men i en långsammare takt – en sammanlagd minskning inom de tre sektorerna med 22 000 företagare. Under den

därpå följande tioårsperioden reducerades antalet företagare (inklusive medhjälpande) inom tillverkningsindustrin (exklusive byggnads) med 52 000 och inom varuhandeln med 33 000. En ökad hastighet i utslagningsprocessen således, framför allt i slutet av 60-talet och början på 70-talet (Furåker, sid 78–79, se också not 9). Sammantaget för urbana småföretagare (inklusive medhjälpande familjemedlemmar) sker det en minskning från 8 procent 1960 (253 000) till cirka 5 procent 1975 (166 000), med en enprocentig nedgång för varje femårsperiod därmed mellan (Dombos, sid 327). Hansen m fl ger följande data över vad den ökade kapitalkoncentrationen har inneburit för småindustri och hantverk:

- från 1950 till 1972 minskade antalet arbetsställen med mindre än tio anställda inom industrin med över 15 000,
- från 1950 till 1967 minskade sysselsättningen inom hantverk och småindustri, från att ha omfattat 27 procent av den totala industrisysselsättningen till 17 procent. En nedgång motsvarande 95 000 personer (*Svensk kapitalism – en studie i Sveriges ekonomiska historia*, sid 106).

27. SOS Industri.

28. Framförallt har de stora blivit allt större och kapitalintensiva. 1964 hade företag med mer än 500 anställda i genomsnitt 2550 anställda. 1973 är siffran 3600. För företag över 1000 anställda är motsvarande siffror 3800 och 5300. På cirka tio år har således genomsnittstorleken ökat med nästan 50 procent, medan den under hela den föregående 20-årsperioden endast ökade med 18 procent (Hansen m fl sid 105). Dessa siffror gäller för hela näringslivet; begränsar vi oss till den egentliga industrin har mellan 1950 och 1973 antalet anställda på arbetsställen med mer än 1000 anställda ökat med cirka 50 procent, medan antalet arbetsställen minskat med 24 procent (Ibid sid 105).

29. Mellan 1960 och 1974 försvann 17 400 försäljningsställen inom varuhandeln samtidigt som nyetableringar uppgick till mindre än 2 800. Bara inom livsmedelshandeln fanns 1963

21 300 butiker. 1974 var antalet nere i 10 600, vilket innebär en halvering på en tioårsperiod (Furåker, sid 74).

30. Sammanställning av tabellerna 47 och 48 (sid 93) i Therborn. *Produktion* betyder här industri, hantverk, byggnadsverksamhet, samfärdsel samt teknisk uppdragsverksamhet. Med *cirkulation* menas främst handel, men hit hör också bank- och försäkringsverksamhet, reklam, mäklar- och kameラル uppdragsverksamhet. *Tjänster*: hotell- och restaurangägare, frisörer, tvätterier, sotare, städfirmor, jurister och advokater, fotografer, begravningsentreprenörer, företag inom kultur och underhållning (artister) samt annan service som inte ryms inom reproduktionen. *Reproduktion*: hälso- och sjukvård, undervisning, dvs. icke-löneanställda läkare, tandläkare, sjukgymnaster och lärare (sid 157).

Det kan diskuteras om inte de fria yrkena (de som i Danmark kallas liberale erhverv) bör skiljas ut som ett relativt fristående intellektuellt skikt, och inte som hos Therborn falla in under både tjänster och reproduktion. Det är ett burget skikt inom småborgerligheten, ur vilket det rekryteras personer till politiskt och ideologiskt inflytelserika poster i samhället. Om vi gör en sådan alternativ indelning så skulle vi förutom kategorin fria yrken få tjänster och service som en annan, och kategorin reproduktion skulle utgå. Det som talar för Therborns indelningsgrund i fyra verksamhetssfärer är att kategorin fria yrken i Sverige inte bara storleksmässigt är liten utan dess ställning i det svenska samhället är mindre "fri och självständig" än i många andra avancerade kapitalistiska länder. I jämförelse med exempelvis det "småborgerligt liberala" Danmark är skillnaderna påtagliga, och det är skillnader som grundar sig på traditioner långt bakåt i tiden.

Kapitel 4

1. Boken, som är ett resultat av en konferens vid London School of Economics 1967, är redigerad av Ionescu

och Gellner. Den första delen omfattar fallstudier över populism i Nordamerika (Hofstadter), Latinamerika (Hennessy), Ryssland (Walicki), Östeuropa (Ionescu) och Afrika (Saul). Den andra delen består av fyra försök att ringa in populismbegreppet: som en ideologi (McRae), som ett syndrom (Wiles), en produkt av en specifik social situation (Stewart) och som politisk rörelse (Minogue). Slutligen gör Worsley en historiesociologisk genomgång av hur populismbegreppet använts. För en teorkritisk genomgång av boken, se Fryklund/Peterson, *Teorier om populism*, Lund 1974.

2. Uppsatsen "Towards a Theory of Populism" finns i Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, sid 143–198.

3. Begreppet *interpellation* har Laclau hämtat från Althusser's ideologianalys; uppfattningen att den grundläggande funktionen för all ideologi är att interpellera/konstituera (ungefär: anropa) individer som subjekt. Individer som bärare av strukturer omvandlas genom ideologi till subjekt. Det är samma sak som att säga att de förhåller sig till sina verkliga existensvillkor som om de själva vore den självständiga principen att bestämma detta förhållande. Mekanismen för denna karakteristiska omkastning benämner Laclau med Althusser interpellation. Ideologi fungerar så att den rekryterar subjekt bland individer eller omvandlar (förvandlar) individerna till subjekt genom en precis operation (interpellation eller anrop), som man kan föreställa sig genom att jämföra med när tex en polis interpellerar: "Hallå, Ni därborta!" (Laclau, sid 100–101, Althusser, "Inledning till en teori om 'ideologiska statsapparater'", sid 29). Den anropade måste svara, av samma skäl som en interpellation i riksdagen måste besvaras. Den fungerar som en uppfordrande handlingsakt, som kräver ett svar. Det finns olika typer av interpellationer – politiska, religiösa, familjära etc. Om det i en ideologisk struktur förekommer flera interpellationer, blir alltid en huvudorganisatör för de andra. I vissa historiska sammanhang kan det vara en religiös interpellation, i andra en poli-

tisk.

4. Laclau ger inte begreppet *artikulering* (artikulation) någon exakt innebörd. Han använder det som kontrast i motsatsparet reduktion – artikulation. Han anklagar Poulantzas för att se relationen mellan klass och ideologi på ett reduktionistiskt sätt genom att försöka spåra en klasstillhörighet för varje ideologiskt element. Laclau hävdar att det inte finns någon sådan korrespondens. Vad som istället sker, menar han, är att ideologier artikuleras/får sin klassprägel genom ett komplex av interpellationer, varav en står för organiserandet av de andra. Artikulera betyder i vardagsspråk "att uttrycka sig eller formulera sig på ett precist sätt." I vårt sammanhang är det mer än så; det är en process varigenom subjekten formulerar ett budskap i en historiskt bestämd form.

5. Therborn, *Maktens ideologi och ideologins makt*, fra sid 82–84 samt not 26 där han explicit kritiserar Laclau.

6. Begreppet småfolket har ingen teoretisk täckning utan är i högsta grad ett ideologiskt laddat begrepp. Att definiera det som sådant är svårt, men som det används i den politiska slagväxlingen mellan exempelvis socialdemokrater och centerpartister i Sverige är det ungefärligen liktydigt med folket (se nedan) minus de välbärgade samhällsskikten, och skär således genom samtliga klasser och skikt. Se också avsnittet om populismens sociala bas.

7. Med våra kategorier för analysen av populism kan sambandet uttryckas på följande sätt:

Enkel varuproduktion (analytisk nivå)
→ småborgerlighet/borgerlighet/
arbetarklass.

Klassmotsättningar i form av systemmotsättningar → småborgerliga interpellationer

Borgerliga dominansförhållanden (analytisk nivå) → folket/makthavarna inom politik och ideologi

Motsättningar i frågor som rör nationen, demokratin, arbetet, kultur, familj → folkliga interpellationer (och traditioner)

En kapitalistisk samhällsformation

(mer konkret nivå) — ekonomiska, politiska och ideologiska praktiker (en artikulering av folkliga, icke-klassbundna element utifrån småborgerlighetens klassintressen — populistisk protest som formeras på ett antagonistiskt sätt mot maktens bärare i en konkret situation (specifik konjunktur).

8. Se Mills, *White Collar* sid 220–224.

9. Som källa har vi huvudsakligen använt Helldén, *Traktat mot Folket*, speciellt den tredje delen som relaterar begreppet folket till de politiska ideologierna. Helldéns idéhistoriska utflykt är ett arbete just i folkbildningens positiva anda.

10. Olofsson, *Mellan klass och stat*, sid 141 (kap 9).

11. Laclau, sid 175–176.

12. Om folket för Poulantzas är en specifik allians mellan de dominerade klasserna, är makthavarna på motsvarande sätt en specifik allians mellan dominerande klasser och fraktioner. Han betecknar dessa begrepp som strategiska begrepp. De har inte den teoretiska status som klasser, skikt och fraktioner har. En klass, en fraktion eller ett skikt tillhör eller tillhör ej makthavarna (eller folket) beroende på samhällsformationens utvecklingsfas och konjunktur. "De klasser och fraktioner som tillhör folket behåller sin egen klassbestämning och upplöses inte i de folkliga massorna som en viss idealistisk användning av uttrycket låter påskina", polemiserar Poulantzas mot icke angivna teoretiska motståndare (*Classes in Contemporary Capitalism*, sid 24).

13. Ett synsätt som löper som en röd tråd genom deras arbeten: Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, Hofstadter, *The Age of Reform* och "The Pseudo-Conservative Revolt" i Bell (ed.), *The Radical Right*. I denna finns också artiklar av Lipset, exempelvis "The Sources of the Radical Right". Samma karakteristik ger också Duverger av fascism och populism i *The French Political System*.

14. Vi återkommer till en definition av begreppet social bas i kapitlet med samma namn.

1. För det typiskt småborgerliga budskapet i nazismen, se tex Bernt Kennerström, *Från kupp till kontrarevolution*. En bra socialhistorik över det nazistiska Tyskland är David Schoenbaum, *Hitler's Social Revolution*.

2. Lipset, *Den politiska människan* (sid 107).

3. Ibid (sid 108).

4. Föreningen till försvar för små butiksägare och hantverkare organiserades. Grunden för poujadiströrelsen var denna intresseorganisation som fick till uppgift att bekämpa skatteväsendets "övergrepp". Med övergrepp menas här: för höga skatter, bokföringsgranskning av skattemyndigheten, tvånget att föra räkenskaper. Skatteprotesten politiserades genom att rörelsen med Poujade i täten beslöt att ställa upp i valet 1956. Valdeltagandet hade föregåtts av utomparlamentariska aktioner, gatumöten och våldsamma protester mot skattefogdar och bokföringsinspektioner. Hantverkare, köpmän etc skyddade och varnade varandra om någon inspektion var på gång. Förutom det anti-parlamentariska temat och politikerföraktet hade rörelsen inget program. Prognosen var att poujadisterna skulle vinna 5–10 platser i parlamentet, istället vann man 52 och nästan tre miljoner röster.

5. Inom loppet av två år gick hälften av deputeradegruppen över till högerpartier, och partiet blev inte ens representerat i parlamentet vid valet 1958. Poujadismens fall kom nästan ännu snabbare än dess instormande på den politiska arenan.

6. Poujadiströrelsen var en protestreaktion från de små näringsidkarna som fruktade "moderniseringen", strukturrationaliseringen, utvecklingen mot stordrift och expansion av den offentliga sektorn i 50-talets Frankrike.

7. Viktigt för vilken reaktionsprocessen ger upphov till är om den sker snabbt och intensivt eller långsamt och utdraget.

8. Lipset, (sid 124). Citerat efter en engelsk skribent vid namn Cambell.

Lipset anser att citatet på ett utmärkt sätt fångar poujadistideologin.

9. Lipset (sid 123) liksom Duverger, *The French Political System* (sid 97) skiljer mellan massornas fascism eller populism och samhällselitens fascism. Duverger menar att det finns ett tydligt släktskap mellan poujadismen och fascismen (i sin sammansättning, i sina agitationsmetoder, organisationsformer), men att poujadismen är en mycket elementär, primitiv form av fascism, och Poujade framstod mera som en småkrämare än en Hitler eller en Mussolini.

10. Duverger, *ibid.* Poujadiströrelsen skilde sig radikalt från andra traditionella partier i sin organisationsform som var korporativ. Den byggde på skilda parallella yrkesföreningar, en för butiksägare och hantverkare, en för jordbrukare, en för arbetare etc. och de som inte ingick i någon yrkesförening grupperades i det Franska Broderskapets förening. Föreningarna var sedan ihopknutna genom ledarens absoluta auktoritet, i det här fallet Poujades oinskränkta maktbefogenheter. Rörelsen stod och föll med den karismatiska ledarens makt. Kring rörelsens klassbas, den urbana småborgerligheten – hantverkare, butiksägare, småföretagare – grupperades genom en folklig interpellation också väljare från andra klasser och skikt. Duverger nämner grupper som var anhängare av den extrema högerens tänkande, men den folkliga appellen nådde också ut på temat ”de små mot de stora” (the ”popular side”). Men här fanns inga intellektuella, inga representanter för de högre tjänstemannaskikten eller borgerligheten som vid andra tillfällen brukar understödja den konservativa högern (gaullisterna). (sid 96–97).

11. Lipset refererar en undersökning som har påvisat en ekologisk korrelation mellan de röststöd som populisterna vann 1896 och de som Huey Long-rörelsen fick på 1920–1930-talen. Ideologiskt angrep han bodelagsintressena, storförmögenheter och värnade om de fattiga. (sid 132).

12. *Ibid* sid 133.

13. Se i detta sammanhang även

t ex Bell, *The Radical Right*, Riesman, *The lonely Crowd*, Hofstadter, *The Age of Reform*, Parsons, ”Social Strains in America” och Kornhauser, *The Politics of Mass Society*.

14. Matheson, *Radical-Rightism and Finnish Small Businessmen*.

15. *Ibid*, sid 12.

16. ”Om vi vill bevara och utveckla den parlamentariska demokratin, måste vi förstå upphoven till de faror som hotar den, och hotet från konservativa grupper skiljer sig lika mycket från hotet från medelklassen, som detta skiljer sig från det kommunistiska hotet.” Lipset, *ibid* (sid 137).

17. Laclau, sid 142.

18. Liksom den hade sin egen tolkning av nationen, demokratin, arbetet, familjen och kulturen.

19. McKenna, *American Populism*. Inledningskapitlet har just titeln ”Populism: The American Ideology”.

20. *Ibid*, inledningen.

21. Författare till Självständighetsförklaringen.

22. Populistpartiets fusion med Demokraterna i presidentvalet 1896 blev början till slutet för deras del. Partiet fick inget existensberättigande längre.

23. Kelly, ”The Independent Mode of Production” sid 46.

24. Hofstadter, *The Age of Reform* går längre än så och hävdar att den klassiska populismen var rasistisk och utlänningsfientlig. Men det är ett påstående som en annan amerikansk populismforskare bestämt avvisar. Pollack, *The Populist Response to Industrial America*. Hofstadter och Pollack är varandras motsatser i synen på den amerikanska populismen som helhet; Hofstadter är den mest inflytelserike kritikern, Pollack dess mest ihärdiga försvarare. Vid sidan av dessa två är Hicks, *The Populist Revolt*, ett standardverk över den amerikanska populismens historia. Av nyare arbeten bör ett framhållas; Goodwyn, *The Populist Moment. A Short History of the Agrarian Revolt in America*. Goodwyn ser populismen som Det Demokratiska Löftet för det amerikanska samhället, vilket inte hindrar honom från att ha distans till ämnet och tidigare forskning på området.

25. Argument som användes av Bryan i samband med första världskriget. Se också högerpopulistiska krafters inställning i Vietnamfrågan (t ex Wallace).

26. Den klassiska populismens skördetid hade ju föregåtts av fredliga förhållande.

27. Sjunger "vänsterpopulisten" Woody Guthrie.

28. Det stora undantaget är här den amerikanska populismens hjärtesak, nationaliseringen av järnvägstransporterna. De stora privata järnvägsbolagen sågs av populisterna som rövare.

29. Mills ser den amerikanska Makt-eliten som en allians mellan storfinansen på Wall Street, generalerna i Pentagon och politikerna och regeringen i Washington.

30. Newfield and Greenfield, *A Populist Manifesto* (sid 53).

Kapitel 6

1. Olin Wright, *Classes, Crisis and the State*, kap. 2.

2. Utgångspunkt 1 och 3 har vi utvecklat i avsnitten om enkel varuproduktion och den småborgerliga klassen. Att de återkommer här beror på de konsekvenser de får för synen på klassförhållandena i det avancerade kapitalistiska samhället.

3. Således kan man inte begränsa definitionen av klasser till dess mest abstrakta nivå. Detta leder till att med undantag för förkapitalistiska rester alla positioner inom det kapitalistiska samhället förs till endera av klasspolerna. Exempelvis betraktas alla löntagare som tillhörande arbetarklassen. De enkla klassförhållandena på den abstrakta produktionsnivån kan inte överföras till den konkreta samhällsformationens nivå. Ett annat fel som leder till samma förenkling är att utifrån förhållandet att den enkla varuproduktionen är ett underordnat, av kapitalismen dominerat produktionsätt dra slutsatsen att småborgerligheten blivit en integrerad del av kapitalismen; att den idag är så hårt integrerad i en varu- och penningekonomi, så bestämd av den kapitalis-

tiska marknaden att dess ägande av produktionsmedlen i själva verket är en juridisk illusion. Den skulle med andra ord ha försvunnit som en egen klass och förenklat klassbilden. Det här är en ståndpunkt som bl a Söderfeldt intar i artikeln "Att mäta klasserna" (sid 34). Den uppfattningen ligger i linje med den som intas av Leppert-Fögen i *Den deklasserade klasse*: småborgerskapet och dess verksamhetsformer är en förkapitalistisk rest som högst kan fördröja eller hämma de kapitalistiska lagarnas genomslag; därför är det idag ingen överdrift att säga att de förkapitalistiska resterna är reellt subsumerade under kapitalet (kap 1).

Men klasserna, inklusive småborgerligheten, bestäms av ställningen i produktionen, inte av marknaden. Sakförhållandet är att småborgerligheten under hela kapitalismens historia har varit beroende av marknaden, av distributionsförhållanden, av kreditinstitut, integrerad i kapitalismen om man så vill. Att därför påstå att småborgerligheten har försvunnit som klass motsvarar synen på arbetarklassen som systemintegrerad, prokapitalistisk etc. Detta är ett synsätt som motsägs varje gång arbetarklassen sätter sig i rörelse och ställer krav som går emot eller bryter kapitalets logik. På motsvarande sätt blir exempelvis framträdandet av en småborgerlig klassrörelse på den politiska scenen oförklarlig eller omöjlig.

4. Tjänstemannagruppernas förhållande till populismen motiverar en upp- spaltning mellan privat och offentligt anställda, samt inom respektive grupp göra en kategorisering i produktion, reproduktion, cirkulation och tjänster. Hur sedan det populistiska budskapet attraherar de olika grupperna i en konkret konjunktur har mycket att göra med hur antagonistiskt det förhåller sig till staten, byråkratin och den offentliga sektorn. Det går t ex att se en skillnad mellan de grupper som stöder respektive inte stöder Framskridspartiet och de som attraheras av det svenska Centerpartiets folkliga budskap.

Vad beträffar tekniker/ingenjörer

har Berner pekat på hur deras dominerande inställning till politik och ideologi ("teknokrati") i grunden står i motsättning till populismen som vi definierat den. Det som populismen går till storms emot är det som tekniker understöder:

"a. att politisk auktoritet bör ges åt de elitgrupper som på grund av begåvning eller specialutbildning sitter inne med kunskap som är nödvändig för att ett avancerat industrisamhälle skall kunna fungera; och/eller b. att politik kan och bör reduceras till en teknisk procedur att finna de effektivaste medlen för att nå ett givet mål. Beslut bör fattas på grundval av rationellt tänkande och inte på basis av traditioner, politiska lidelser, gruppintressen eller känslobaserade värdepreferenser" (Berner, *Teknikens värld*, sid 224).

5. Vi har tidigare varit noga med att framhålla den teoretiska distinktionen mellan småborgerlighet och små kapitalister. Nu tvingas vi släppa den noggrannheten, eftersom vi skall definiera och behandla småföretagarbegreppet, som dels täcker båda kategorierna och dels endast kan definieras enligt empiriska kriterier – begreppet småföretagare har inte någon teoretisk status. Vi kommer att använda olika begrepp som små näringsidkare och den lilla bourgeoisin, eftersom den absoluta merparten av småföretagarna tillhör småborgerligheten.

6. Bland marxistiska arbeten kan nämnas Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, Baudelot m fl, *La petite bourgeoisie en France*. Bland icke-marxistiska finns Bolton Report, *Report of the Committee on Small Firms*. På svenska finns några arbeten av företagsekonomer som forskar om småföretagsamheten, en forskning förlagd till Umeå Universitet: Lindström, *Mindre och medelstor industri i förvandling*, Ramström (red.), *Små företag – stora problem*, samt *Mindre företag – problem och villkor*.

7. Bolton Report, Boswell, Bechhofer m fl, "The Petit Bourgeois in the Class Structure: the Case of the Small Shopkeepers" (i Parkin).

8. Som grund för en sådan bedömning bygger vi på Bechhofer-Elliot, "Persistence and Change: the Petite Bourgeoisie in Industrial Society".

9. 70 procent av befolkningen bodde i städerna, och inflytandet från städerna på landsbygden var massivt redan vid den tiden. Ibid sid 79. Om vi jämför med förhållandena i de skandinaviska länderna är skillnaden frapperande. Danmark är det nordiska land som urbaniserades tidigast och förblev mest urbaniserat ända fram till 1950-talet, då Sverige gick om Danmark och utvecklade en för nordiska förhållanden tidig stadskultur. Danmark hade år 1900 ca 38 procent av befolkningen boende i städerna. Sverige hade 21,5 och Norge 28 procent. Norge och Sverige behöll länge mycket av det gamla jordbrukssamhällets karakteristiska drag. Uppgifterna är tagna från Elvander, *Skandinavisk arbetarrörelse* sid 24.

10. Ett förtydligande: det är den urbana småborgerlighetens relativa andel av de yrkesverksamma som når sin höjdpunkt omkring sekelskiftet i de flesta länder. Sedan följer en stadigt nedåtgående trend för dess andel under 1900-talet. Men i absoluta tal förhåller det sig något annorlunda. Fram till 1940–50 sker en ökning av antalet små näringsidkare och först därefter sätter en reduktion också i absoluta tal in. Två exempel: i Sverige når den sin kulmination 1940, i Danmark ungefär tio år senare, 1950.

11. Det finns alltid nya personer som attraheras av tanken på att få vara sin egen, som bekänner sig till värdena om oberoende och självtillit, och som tar chansen när möjligheten öppnar sig. Den höga siffran för nedläggning kompenseras sålunda till en del av tillkomsten av nya småföretag. Den teknologiska förändringen, näringsmässiga förskjutningar som "flykten från landsbygden", industrins förändrade struktur och den offentliga sektorns expansion skapar också nya möjligheter; inom industri, transport, service, reparationsverkstäder och inom den offentliga sektorn konsultbyråer med teknisk, ekonomisk, juridisk eller social

rådgivning, mäklare etc. En fråga som bör ställas i sammanhanget är: Jämför vi lika med lika, har de nya som till en viss del ersätter de gamla småborgerliga verksamheterna, dvs ofta ersätter produktion med cirkulation eller service, motsvarande kännetecken? Vårt svar är ja; det finns inget som tyder på att den mindre egendomen för den nya småborgerligheten ger upphov till kvalitativt andra politiska och ideologiska egenskaper än den traditionellt har gjort.

12. Lindström, sid 12.

13. Ibid sid 15. Siffran för antalet små industriföretag är i en internationell jämförelse ganska låg. Det är bara England och Västtyskland som har lika få eller färre. Frankrike, Italien, övriga nordiska länder har till exempel en betydligt högre siffra. Även ett land som USA, symbolen för storföretagsamheten, har en något högre procent-siffra dvs den amerikanska ekonomin inrymmer ett större inslag av små industriföretag än den svenska.

14. Vi har enligt tabell 6:1 inom industrin (exkl byggnads-) ca 50 procent i företag 1-5 anställda, medan totalsiffran är hela 78 procent. Furåker anger att enligt arbetskraftsundersökningarna 1975 fanns det 168 000 urbana företagare (290 000 totalt, dvs företagare inom jordbruk m. binäringar medräknat). Av dessa saknade omkring tre fjärdedelar anställda. Furåker, *Stat och arbetsmarknad* sid 166. Therborn som utgår från folkräkningarna kommer fram till 145 000 urbana företagare, *Klasstrukturen 1930-80*, sid 85. Av dessa kan vi utifrån andra uppgifter hos Therborn skatta att omkring 70 procent är egenföretagare. Furåker uppger vidare att enligt Svensk Industrikalender 1975 hade SAF 1974 25 000 medlemsföretag, av vilka nästan 42 procent hade 1-5 anställda, ungefär 87 procent 50 anställda eller färre och bara 1,3 procent (323 företag) mer än 500 anställda. Ibid sid 166. I *Veckans Affärer* nr 46 1980 ger Lagerström, "Småföretagarna samlar sina styrkor och vinner politikernas gunst", uppgiften att av SAFs 37 900 medlemmar är 36 100 småföretag (och

trots detta är småföretagarrepresentationen i SAFs styrelse i klar minoritet (sid 30-31). Lagerström definierar tyvärr inte vad han avser med småföretag men att döma av övriga uppgifter i artikeln brukar han en vid definition så att ungefär 30 000 enligt våra kriterier skulle vara småföretag. Deras egen näringslivsorganisation, SHIO-Familjeföretagen (Sveriges Hantverks- och IndustriOrganisation-) har enligt artiklen 35 000 medlemmar samt den politiska kamporganisationen Sveriges Företagares Riksförbund, SFR, 30 000 personliga medlemmar med inte mindre än 45 riksdagsmän som fungerar som en stark lobbygrupp.

15. *Bolton Report*, sid XIX.

16. I Sverige fick den ett av sina uttryck i den småföretagarkampanj som blossade upp i 1976 års nederlagsval för socialdemokratin. Kampanjen sköt in sig på lagen om anställningsskydd den sk Åmanlagen, medbestämmandelagar (MBL) och Meidners förslag till löntagarfonder som exempel på att fackföreningsrörelsen var ett hot mot ett fritt näringsliv, och i synnerhet då mot småföretagens plats däri.

17. Och som reproduceras, bör man tillägga.

18. Det är helt klart att här kommer in ett mått av godtycke. Ett sådant finns också vid bestämningen av de andra motsättningsfulla ställningarna, exempelvis vid placeringen av småföretagare. Men det tillkommer ett ytterligare problem, och det är tvektigheten i själva begreppet självständighet (autonomi). Olin Wright, sid 82.

19. Lipset, Trow, Coleman, *Union Democracy* och Lipset, *Political Man*.

20. Lockwood, "Sources of Variation in Working Class Images of Society". Omtryckt i Bulmer (ed.), *Working Class Images of Society*. Parkin, *Working Class Conservatives: A Theory of Political Deviance* samt *Class Inequality and Political Order*. Se också Nordlinger, *The Working-class Tories*.

21. Lockwood, ibid (sid 19 i Bulmer).

22. Lockwood, "In Search of the Traditional Worker", Bulmer, ibid.

23. Parkin, *Working Class* . . . , sid 287. el. Parkin, *Class Inequality* . . . sid 86 för samma argumentation.

24. Newby, "Paternalism and Capitalism", i Scase (ed.), *Industrial Society: Class, Cleavage, and Control*, sid 70–73.

25. Curran, "The Political World of the Small Firm Workers" sid 96–99.

26. De kände sig politiskt isolerade och tyckte inte de hade något inflytande över politiken. De deltog också i mindre grad i det lokala politiska och sociala livet. Det fanns en mera utbredd passivitet och likgiltighet för den rådande politiska ordningen hos arbetare i småföretag. Curran menar att det kan vara en politisk och ideologisk återspeglning av småföretagets underordnade marknadssituation i en ekonomi dominerad av storföretagen. Ibid, sid 98.

Kapitel 8

1. För en jämförande historisk översikt se Norborg/Sjöstedt, *Grannländernas historia*.

2. Den ekonomiska utvecklingen behandlas t ex i Jörberg, *The Industrial Revolution in Scandinavia 1850–1914*, samt Jörberg/Krantz, *Ekonomisk utveckling i de nordiska länderna 1914–1970*.

3. Speciellt om jordbruksförhållandena finns exempelvis Österud, *Agrarian Structure and Peasant Politics in Scandinavia*, och för modern tid Almås/Rouhinen (red), *Om landbruksförhållanden i nordiska land*.

4. Den klassiska studien om arbetarrörelsen i Skandinavien är Bull, "Arbetarrörelsens ställning i de tre nordiska länderna 1914–1920". Hans teser diskuteras i Lafferty, *Economic Development and the Response of Labor in Scandinavia*. 1900-talsutvecklingen behandlas t ex i Elvander, *Skandinavisk arbetarrörelse*. En studie av dansk respektive svensk arbetarrörelse finns i Esping-Andersen, *Social Class, Social Democracy and State Policy*.

5. Det politiska systemet behandlas bl a i följande verk: Lindblad m fl, *Politik i Norden*, Berglund/Lindström,

The Scandinavian Party System(s), Schmaltz-Jørgensen (red), *De politiska partierna i Norden*, Cerny (red), *Scandinavia at the Polls*.

6. Mellankrigstiden i allmänhet och 30-talskrisen i synnerhet behandlas i mötesrapporten från nordiska historikermötet i Uppsala 1974: *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*.

7. Efterkrigstiden har i sociologisk belysning diskuterats i t ex Allardt, *Att Ha Att Ålska Att vara*, *Acta Sociologica*s temanummer om välfärden i Norden och Uusitalo, *Class Structure and Party Choice: A Scandinavian Comparison*.

8. Norden som ett system i förhållande till sin omgivning tas upp i Walensteen m fl, *The Nordic System: Structure and Change 1920–1970*. Se även Valen/Rokkans utkast till systematisering i *Scandinavian Political Studies* nr 9/74, samt Kuhnle, *Patterns of Social and Political Mobilization: a Historical Analysis of the Nordic Countries*. Utmärkta hjälpmedel i jämförelserna mellan de nordiska länderna är vidare Swedberg, *Nordens näringsliv*, *Nordisk Statistisk Årsboks* olika upplagor, *Nordisk kontakt* samt *Norden i text och kartor*.

Kapitel 9

1. De böcker som avses är Lehtonen, *Putkinotko*, Kivi, *Sju Bröder* samt Linna, *Högt bland Saarijärvis moar*, *Upptrålar* och *Söner av ett folk*.

2. Framställningen är baserad på Risto Alapuro, "On the Political Mobilization of the Agrarian Population in Finland: Problems and Hypotheses" i *Scandinavian Political Studies* nr 11/1976, sid 51–73.

3. Puntila, *Finlands politiska historia 1809–1966* sid 90–91.

4. Den källa som verkar vara accepterad av alla läger som mest tillförlitlig är Jaako Paavolainen. Han uppskattar antalet stupade under strid till ca 9000, varav 3600 vita. Ungefär 1650 föll offer för röd terror, och ungefär 8400 för vit terror (röda källor bedömer

denna siffra till 14 600). Antalet döda av sjukdomar och ihjälsvultna i fängslägren beräknar Paavolainen till 11 800 – en siffra som han själv medger är för låg. Ur detta material kan man få såpass olika bedömningar av det totala antalet dödade som t ex Puntila som får siffran till ”överstigande 31 500” och Palmaer/Mankinen som uppskattar den till omkring 40 000. Till detta skall läggas att omkring 80 000 människor blev inspärrade i fängslägren. Av dessa dömdes 67 788 för landsförräderi. Straffen pendlade mellan ”förlust av medborgerliga rättigheter på begränsad tid” till dödsstraff. Rättvisan var mycket summarisk. Litteratur: Puntila, sid 122, Palmaer/Mankinen, sid 76–77 samt 83. I övrigt finns en översikt över befintlig originallitteratur i Matheson, *Ideology, Political Action and the Finnish Working Class* sid 25, not 7. I fortsättningen kallad Matheson II.

5. *Agriculture in Finland. Publication of the Ministry of Agriculture in Finland*. No 20 Helsinki 1937.

6. *Paxleksikon* band 2 sid 329.

7. Laulajainen, ”Some Aspects of the Division of the Finnish Working Class Movement after the Civil War: A Research Note”. *SPS* nr 1/1979, sid 54.

8. Alapuro, ”Nineteenth Century Nationalism in Finland: A Comparative Perspective”. *SPS* nr 1/1979 19–29.

9. *Ibid*, sid 27.

10. Alapuro, ”Students and National Politics: A Comparative Study of the Finnish Student Movement in the Interwar Period”. *SPS* vol. 8/73 sid 118.

11. *Ibid*, sid 116.

12. Dahl m fl, ”Krisen og det politiske liv”, i *Kriser och krispolitik* ... sid 99.

13. Se t ex Puntila, a a, sid 160–61. Bland ”påtryckningarna” på regering och riksdag fanns så kallad skjutsning, som drabbade en rad riksdagsmän, inklusive riksdagens vice talman och republikens förre president Ståhlberg, under 1930. Puntilas beskrivning av skjutsningens innebörd – att man fördes till den sovjetiska gränsen och se-

dan fick ta sig tillbaka själv – är en mild variant, som i så fall endast förärdades myndighetspersoner. Den vanligaste behandlingen innebar en ordentlig misshandel på någon enskilt belägen plats. Det hände mer än en gång att offret dog av skadorna.

14. Alapuro, ”Students and National Politics . . .” sid 128.

15. *Ibid*, sid 127.

16. Akademiska Karelska Sällskapet var den helt dominerande akademiska studentorganisationen under mellankrigstiden, och som sådan hade det också ett mycket stort inflytande på den finska rikspolitiken. Sällskapet bildades av deltagare i den misslyckade interventionen i östra Karelen 1922, och var från starten uppbyggd kring antisovjetism och expansionistiska stormaktsdrömmar (Storfinland). Det andra bärande temat var hur den folkliga gemenskap skulle skapas, som var förutsättningen för att uppnå Storfinland. Denna ”nationella återförening” var emellertid avlägsen i början på 20-talet.

”Kärki (en AKS-ledare) konstaterade att hittills ’fanns det endast två fientliga klasser, endast borgerskap och arbetare, exploaterade och exploaterer.’ Klasskampen kan inte leda till återförening, sade Kärki. Istället måste de sociala förhållandena förbättras, så att misär och deprivation kunde elimineras, och motsättningarna i samhället överbryggas. Samhället måste förändras så att självständigheten blev fördelaktig för alla. Detta var möjligt och genomförbart, men endast genom studenterna, den utbildade ungdomen . . .’ Att höja de lägst stående gruppernas levnadsstandard och kulturella standard kan endast utföras av en utbildad klass, som är finsk både i anda och språk, och vars relationer till folket inte bygger på arrogans och avsky, utan som känner sig knuten till folket med blodsbånd.” Alapuro, ”Students . . .” sid 125–26.

Dessa idéer motsvarade böndernas uppfattning av nationalismen, men medan AKS tillskrev de utbildade den ledande rollen, så var det för Alkio (Agrarförbundets grundare) bönderna som hade förutsättningarna för att leda denna ut-

veckling. Under 20-talet var emellertid motsättningarna mellan AKS och centerpartierna, och speciellt Agrarförbundet, inte stora. Det senare var sympatiskt inställt till en nationellt sinnad utbildad klass.

Under intryck av depressionen förändrades AKS' ideologi och utvecklades snabbt enligt samma linjer som Lapporörelsens; nu hade bönderna rest sig och det var studenternas skyldighet att stå sida vid sida med dem. Den nationella återföreningens idéer fick stå tillbaka för klasskampen, och Storfinlandspropagandan, som återigen dök upp, var riktad mot Sovjetunionen, men också 'Sovjetunionens inre stödjepunkter' — kommunister, socialdemokrater och fackföreningar. Genom sitt nära samarbete med IKL utvecklades AKS liksom hela den högerradikala rörelsen i Finland under 30-talet alltmer i fascistisk riktning. Sällskapet förbjöds som en del av fredsuppgörelsen 1944.

17. I behandlingen av Småbrukarpartiet och Folkpartiet har vi framför allt byggt på Helander/Toivonen, "Bonderörelser av populistisk karaktär i Finland före vennamoismen", i Helander (red), *Vennamolaisuus Populistisena joukkoliikkeenä*, samt Weckström, *Småpartierna i Finland*.

18. Folkpartiet betecknas ibland Folkpartiet (II) för att skilja det från ett tidigare parti med samma namn.

19. Helander/Toivonen sid 49.

20. Partiet har också översatts som "Småbrukarpartiet och Folkpartiet".

21. Helander/Toivonen sid 50.

22. Tabellen är en sammanslagning av de två tabellerna i Helander/Toivonen sid 51 och 52.

23. Jämför med länsindelning på sid 167. Uppenbarligen har den förändrats sedan 30-talet: Kuopio östra synes vara samma som dagens Norra Karelen osv. När det gäller en jämförelse mellan dessa partiers geografiska förankring och Landsbygdspartiet, se 161–164. Observera emellertid att IKL:s väljarbas även bör dras in i en sådan diskussion.

24. Alapuro beskriver Agrarförbundet som en populistisk rörelse, som hade ett masstöd bland bönderna.

Denna massrörelse stod i början bakom höger-radikalismen (Lappo), men efter att ha överflyglats av denna tog man avstånd från den. Samtidigt innebär detta att en populistisk ideologi i samband med en svår ekonomisk och politisk situation försvagas till förmån för andra mera radikala och i regel fascistiska strömningar. Denna förändring överensstämmer med vår egen uppfattning om förutsättningarna för en populistisk ideologi och rörelse under 30-talets krisår.

25. För denna bedömning av den röd-gröna koalitionen och socialdemokratiens utveckling, se Björgum m fl, "Krisen og arbeiderbevegelsen", i *Kriser og krispolitikk* . . . sid 279–81.

26. Punttila, sid 191 och 208.

27. Skadeståndsleveranserna bestod till 3/4 av nybyggda och äldre skepp, maskiner och annan utrustning. Resterande var skogsbaserade produkter. Jörberg/Krantz, *Ekonomisk utveckling i de nordiska länderna 1914–1970*, sid 44. De två första åren efter krigsslutet utgjorde betalningarna 17 respektive 15 % av landets BNP. Rørdam, *Hvilken vej går Finland?* sid 63–64.

28. Swedberg, *Nordens näringsliv* sid 124.

29. Matheson, *The Finnish Rural Party* sid 10.

30. Siffrorna är hämtade från olika källor och kan inte anses vara exakta utan skall ses som översiktliga tal. Skillnaderna beror på att i vissa tal redovisas inte enheter på mellan 0–2 hektar. Källor är Palmaer/Mankinen, *Finlands Röda Garden*, Nordiska Historikermötet 1974, "Mötesrapport", *Nordisk Statistisk Årsbok 1974*, Lindblad m fl, *Politik i Norden*, Swedberg, *Nordens Näringsliv*.

31. Samma invändningar gäller som i not 30, och samma källor.

32. Jämför tabell 1 i tabellbilagan.

33. Mekaniseringen kan illustreras med följande tal: antalet traktorer i bruk var 1941: 6 000, 1951: 12 000, 1966: 135 000. Ännu 1961 var hälften av skogsarbetarna utan motorsåg. 1965 hade samtliga fått motorsåg. Mellan 1960–70 minskade antalet lantarbetare med hälften och antalet själv-

sysselsatta jordbrukare med 40 %.

34. Alestalo/Toivonen, *Changes in Class Structure and Stratification in Finnish Society 1950–1974* sid 7.

34a. De bibliografiska uppgifterna om Vennamo samt en del av de beskrivningar av hans person som förekommer på följande sidor är hämtade från tidningsartiklar. Det rör sig om de svenskspråkiga tidningarna under perioden 1951–68.

35. I detta sammanhang kan nämnas två böcker av Johannes Virolainen, *Livsöskädning med landsbygdsanda* 1949 och *Agrarförbundets ledande idéer* 1961. I den sistnämnda sammanfattade han den diskussion som förts under 50-talet. Det skulle dock dröja ännu 5 år innan partiet var moget för namnbytet.

36. Hufvudstadsbladet 17.12 1967.

37. Tullrådshistorien blev uppmärksamman av flera orsaker. Dels var den ett sällsynt tydligt exempel på en politisk avpolletering. Dels demonstrerade Vennamo på ett utmanande sätt mot beslutet. När han ett år efter sin utnämning inte hade varit på sitt nya arbete en enda gång togs saken upp i riksdagen. Då visade det sig att han förutom sitt riksdagsarbete, som ju var legitimt frånvaroskäl, genom att ta ut semester och tjänstledighet på grund av sjukdom hade klarat tiden 1.4–14.9. Under den tiden tjänade han uppemot 190 000 mark/månad.

38. Partiprogrammet från konstituerande kongressen, sid 3–4.

39. Finlands Officiella Statistik.

40. Genomgången är baserad på Helander/Toivonen "Vennamoismen som en återspeglning av populistiska idéer, i Helander (red), *Vennamolaisuus* ... sid 61–67.

41. Leppänen, "Före och efter valet. Kommentarer om orsakerna till valsegern, samt dess konsekvenser", i Vennamo m fl, *Asialinjalla*, sid 49.

42. Jämförelsen är gjord på basis av Borg, *De finska partiernas ideologier*.

43. Finlands officiella statistik.

44. Matheson, *The Finnish Rural Party. A Study in the Regional and Social Bases of Support*, University of Helsinki nov. 1970, sid 23 (vår

översättning). Kallad Matheson I.

45. Helander-Toivonen, "Småbrukarrörelser av populistisk typ i Finland före vennamoismen", i *Vennamoismen, populistisk massrörelse* (red. V Helander), sid 58 (vår översättning).

46. Signaturen Kuloarvid, *V. A. Vennamo – fd kolonisationsgeneral, fd riksdagsman, fd tullråd, fd agrar, jultomte*. Osäker datering, 1960.

47. Vid valet 1966 hade partiet svårt att få ihop namn till alla valkretsar – man fick 58, vilket var ungefär 100 färre än i valet 1962. Matheson I, sid 38.

48. Även Småbrukarpartiets bildande föregicks av en utbrytning ur Agrarförbundet.

49. Matheson I, sid 27.

50. Ibid, sid 32.

51. Hautamäki-Sänkiahö, "Support of FRP in 1962–70; regional support of FRP", *Fennia* nr 109, sid 14.

52. Ibid, sid 21.

53. Se t ex Rose-Urwin, "Persistence and change in Western Party System since 1945", *Political Studies* nr 18, sid 287–319. Allardt, "Patterns of Class Conflict and Working Class Consciousness in Finnish Politics" i Allardt/Littunen och Uusitalo, *Class Structure and Party Choice: A Scandinavian Comparison*.

54. Suhonen, "Äänestäjien valinnat ja poulus puoluejärjestelmän etaisyyrakenna." Citerat efter Matheson II, sid 32, not 30.

55. Se sid 150–153, 160–161.

56. Finlands Officiella Statistik.

57. Fritt efter Swedberg, *Nordens näringsliv* sid 132, samt Puntila, *Finlands politiska historia 1809–1966* sid 289. Observera att när Alapuro diskuterar den agrara befolkningens regionala valjärmönster, så ingår det området i hans analys som Viborgs distrikt tillsammans med dagens Kymmene län.

58. Matheson I sid 11–12.

59. Finlands Officiella Statistik, Folk- och bostadsräkningen nr 8 samt kolonisationsstatistik från 1947. Citerat efter Matheson I, sid 12.

60. Matheson I, sid 14.

61. Allardt-Pesonen, "Cleavages in Finnish Politics" i Lipset/Rokkan (red) *Party Systems And Voter Alignments*

sid 357–358.

62. Matheson I, sid 36.

63. Weckström, *Småpartierna i Finland* sid 99–100. Övriga partiers reaktioner på partibildningen pekar fram mot representationskrisen tio år senare. Agrarförbundet såg det som en splittersmanöver av en tidigare medlem, folkdemokraterna menade att partiet skulle försvinna när väljarna erfor att Vennamo inte representerade de ståndpunkter som partiprogrammet uttryckte. Samlingspartiet såg det som ett protestparti som skulle njuta en kort tid av framgång med sina fagra löften.

64. Matheson I, sid 7.

65. Både DFFF och SPD hade tills dess haft egna kandidater, men nu uppmanades alltså vänsterväljarna att rösta på en agrar. I valet mellan två agrarer kunde man utan större kval protestera genom att inte rösta på den som ens parti föreslog. I detta sammanhang bör man också beakta några ytterligare situationella faktorer. Dit hör t ex den livliga offentliga debatten om den omfattande emigrationen till Sverige. Trots att både Kekkonen och Vennamo var agrarer, så var Vennamo den presidentkandidat vars åsikter mest avvek från Kekkonen, och även detta faktum gynnade Vennamo när det gällde protesteröstarna. Dessutom fick FLP stöd av människor som betonade traditionella värden (religiösa, fosterländska osv) och som var upprörda över några TV-program, i vilka dessa värden just blivit utmönstrade. Dessa och liknande situationella faktorer kan ha utlöst ett väljarbeteende som hade strukturella orsaker.

66. Sänkiahö, "A Model for the Rise of Populism and Support for the Finnish Rural Party."

67. Den oerhört drastiska utslagningsprocessen framgår av följande siffror: år 1950 arbetade 250 000 personer på småbruk under 5 ha, 1975 hade denna grupp reducerats till 30 000. Det är rimligt att tänka sig, även om vi inte kan redovisa några empiriska belägg för det, att en del av FLP:s röster i städerna kom från människor som hade drabbats av denna utveckling. Det är också rimligt att tänka sig, att benägenheten till röst-

ning på Vennamos missnöjesparti på grund av utvecklingen även ökade i den kvarvarande, snabbt åldrande gruppen av småbrukare.

68. Det baserades på frivilliga aktivister: en i varje valdistrikt, och därunder en i varje valkrets (på landsbygden omfattar en valkrets ungefär 250 väljare) Sänkiahö, sid 39.

69. Ibid sid 39.

70. Jämför med tabell 9:7, som visar de regionala skillnaderna.

71. Matheson I, sid 40. Siffrorna från valet 1966 har utelämnats.

72. Ibid sid 42. Endast de större partierna har tagits med.

73. Matheson, *Radical-Rightism and Finnish Small Businessmen*, sid 22. Undersökningsgrupperna bestod för småföretagarna av 120 och för kontrollgruppen 219 personer. Vissa partier är utelämnade och procentsatserna avrundade. Matheson konkluderar att stödet för FLP bekräftar att småföretagarna var överrepresenterade i partiets urbana väljarbas. Han pekar också på att den större benägenheten bland småföretagare att inte uppgå partisympatier kan avspeglar en brist på förtroende för existerande partier.

74. Alapuro beskriver denna utveckling i "Students and National . . .": "Det skedde ideologiska förändringar. Högerlinjen vann inom AKS, och den populistiska periodens ledare avgick 1932. Depressionen hade ställt statusfrågorna i bakgrunden av klassfrågorna, inte bara nationellt utan också inom AKS . . . I och med Lapporörelsen ställdes statusfrågorna i bakgrunden av klassfrågorna. När massrörelsen föll samman blev AKS ett av högerextremismens huvudfäst. Samtidigt förändrades radikalismens karaktär, från populistisk till fascistisk eller semi-fascistisk." (sid 129, 131). Själva kan vi inte bedöma om det är riktigt att kalla den massrörelse som bröt samman för populistisk. Riktigare är antagligen att beteckna den som en småborgerligt folklig rörelse. Däremot anser vi det rimligt att rörelsen under påverkan av den samhälleliga situationen och den politiska konjunkturen övergick till att bli fascistisk. Det finns här paralleller till utvecklingen i de andra nor-

diska länderna, främst Norge och Danmark.

75. FLP:s svenskspråkiga resolution från 15.9 1973.

76. Matheson/Sänkiahio, "The Split in the Finnish Rural Party: Populism in decline in Finland", *Scandinavian Political Studies* nr 10/75 sid 217–222. Till de 12 som ursprungligen tog avstånd från Vennamos enväld sållade sig sedan ännu en av riksdagsmännen.

77. Ett av nyckelbegreppen i vennamoismen, som bland annat står för ett avståndstagande från de traditionella partierna, och för direktdemokratiska principer.

78. Vid valet till riksdagen 1975 delades partiet. Av de 9,2 % som det erhöll 1972, så erhöll FLP 3,6 % och Enhetspartiet 1,7 %. 1977 hoppade Enhetspartiets ende riksdagsman över till Centerpartiet, och slöt därmed återigen en cirkel, liksom när Småbrukarnas och Landsbygdsbefolkningens Partis representanter hoppade över till Agrarförbundet 1939. FLP:s två representanter under denna period var Vennamo och Juhani Kortesalmi. Vid valet 1979 gjorde FLP något av en comeback genom att uppnå 4,6 % av rösterna. Därefter har FLP också bytt partiledare. Valet bekräftar Vennamos ställning inom partiet: han efterträddes av sin son Pekka Vennamo. Se Wikberg m fl, *Fenomenen Glistrup – Vennamo*.

Kapitel 10

1. Framställningen i detta avsnitt, liksom många tankegångar som återkommer till och från i fortsättningen, är inspirerad av Stein Rokkans "Geography, Religion, and Social Class: Crosscutting Cleavages in Norwegian Politics" i Lipset/Rokkan (red), *Party Systems and Voter Alignments*. Citatet är hämtat från Kleven, *Den herskende klasse* del 2, sid 341. Detta är det enda citat i texten som står på originalspråk. Alla övriga citat har översatts av författarna.

2. Jfr. Engels: "(Grundlagen) ...

var långt mera demokratisk än någon annan författning på den tiden i Europa." Lippe (red), *Norges Kommunistiske Partis Historie* del 1, sid 14.

3. Rokkan, sid 369.

4. Allden/Stjernø, "I borgerskapets sted; fra embetsmandsstånd til socialdemokrati." *Kontrast* nr 44 sid 3.

5. Rokkan, sid 371–372.

6. Lorenz, *Arbeiderbevegelsens historie 1789–1930*, sid 22. Om Thrane och Thrane-rörelsen, se även Marcus Thrane: *Arbeidere, Først Dere! og Norsk sosialisme i dokumenter*.

7. Ibid, sid 22.

8. Den enda organisation som fanns var Jaabæcks Bondevennforeninger, som startades över hela landet på slutet av 1860-talet. Dessa föreningar gick efter hand upp i Venstrerörelsen. Om Jaabæck och Bondevennforeninger, se t ex *Paxleksikon* bd 1:437-38 och bd. 3:303–4 och Nerbøvik, *Norsk Historie 1870–1905*, sid 58-60.

9. På motsvarande sätt som vi i det förra avsnittet påverkades av Rokkan, fungerar här Furre, *Norsk Historie 1905–40*.

10. Rokkan, sid 389–403. Han delar in motsättningarna i följande fem par: stad – land, intellektuella – bönder, sekularism – ortodoxi, producenter – konsumenter, samt lönearbete – kapital.

11. Furre, *Norsk Historie 1905–1940*, sid 40–55.

12. E. Bull, "Arbetarrörelsens ställning i de tre nordiska länderna 1914–1920" i *Arkiv* nr 15–16, sid 63.

13. Lorenz, *Arbeiderbevegelsens historie 1789–1930*, sid 62.

14. *NKP:s historie*: I sid 8–12, se också Lorenz, sid 83.

15. *NKP:s historie*, sid 39.

16. Furre, sid 16.

17. Ibid, sid 18.

18. Ibid, sid 21.

19. Bull, sid 65.

20. Furre, sid 111.

21. Ibid, sid 105-110.

22. Marx-Engels, *Om konst och litteratur*, sid 73.

23. Kleven, *Klassestrukturen i det norske samfunnet*, sid 28.

24. Furre, sid 20.
25. Swedberg, *Nordens näringsliv*, sid 207–211.
26. Furre, sid 21. Landmandsforbundet blev snart Norsk Bondelag, och Småbrukerforbundet blev Norsk Bonde- og Småbrukerlag.
27. Ibid, sid 22–23.
28. Dahl, *Norge mellom krigene/det norske samfunnet i krise og konflikt 1918–1940*, sid 11.
29. Dahl, Dybdahl m fl "Krisen og det politiske liv" i *Kriser og krispolitik i Norden under mellankrigstiden*, sid 71–105. Se även Rokkan, sid 389–403.
30. Dahl, sid 24. Den följande framställningen av händelserna i början på 30-talet är helt inspirerad av Dahls analys i *Norge mellom krigene och Fascismen i Norge 1920–40*. (Dahl 2).
31. Ibid, sid 31.
32. Torgersen, *Våre helter og høvdinger* sid 66.
33. Enligt egna uppgifter hade organisationen år 1930 mer än 100 000 medlemmar. Anders Lange var en av ledarna för organisationen, vars aktiva kader dominerades av militärer. Dahl (2) sid 22. Angående Lange och Fedrelandslaget, se också sid 216–217.
34. Ibid, sid 26.
35. Torgersen, sid 68.
36. Lorenz (red) *Norsk sosialisme i dokumenter*, sid 90.
37. Gabrielsen, "De gode middagers tid" sid 77.
38. Lorenz, sid 90. När det gäller litteratur om kursändringen inom DNA i början på 30-talet, se t ex Furre, *Norges Historie 1905–1940*, Dahl, *Fra klassekamp til nasjonal samling* och T. Bull, *Mot Dag og Erling Falk*.
39. Allden/Stjernø, "I borgerskapets sted" sid 7. *Kontrast* nr 44.
40. Schmaltz-Jørgensen (red.) *De politiska partierna i Norden*, sid 162.
41. Fellesprogrammet, citerat efter Berntsen, "Statens rolle i norsk økonomi før og etter krigen" sid 6. *Kontrast* nr 33 och efter Allden/Stjernø, "Reserven: parti og parlament" sid 20 *Kontrast* nr 44.
42. Berntsen, sid 9.
43. Gerhardsen, *Samarbeid og*

strid sid 118.

44. Berntsen, sid 14.
45. Allden/Stjernø, sid 8.
46. Otnes, *Slutten på etterkrigstida* sid 25.
47. Lorenz, *Norsk sosialisme i dokumenter* sid 118.
48. Lindblad m fl, *Politik i Norden* sid 31.
49. Almås, "Agrarforholda i Norge etter 1945", sid 17–21.
50. Ibid, sid 22.
51. Ibid, sid 28.
52. Kleven, *Klassestrukturen i det norske samfunnet*, sid 221.
53. "1930 kom Omsetningslova, som gav samvirkesorganisationerna för varje produkt rätt att kräva avgift av produktionen och använda denna till att finansiera organiserad omsättning. Detta gav jordbrukskooperationen en korporativ funktion, tillsammans med staten skulle organisationerna skapa ordning på marknaden och hindra nya kriser." Almås, sid 29.
54. Även de fackliga organisationerna stödde politiken (Bondelaget och Bonde- och Småbrukarlaget.) Om LS, se *Paxleksikon* band 4 sid 104–105.
55. Swedberg, sid 201 och 224–232.
56. Avsnittet om fisket är byggt på Otnes, "Monopolkapitalismens inmarsj i norsk fiskerinæring" sid 2–14 *Kontrast* nr 29.
57. Siffran är ungefärlig och byggd på Kleven, sid 299.
58. Allden/Stjernø, "Borgerskapet i klassesamfunnet" sid 13 *Kontrast* nr 44.
59. Kleven, sid 13.
60. Allden/Stjernø, "I borgerskapets sted", s 9 samt Therborn, *Klassstrukturen i Sverige 1930–1980*, sid 107. Siffrorna, som gäller åren 1960 resp. 1965, är inte helt jämförbara.
61. Kleven, sid 151–152. Diskussionen om avgränsningar i klassanalysen har i Norge varit omfattande. Förutom Kleven se t ex Almås sid 27–28, Karlén, "Den norske klassestrukturen", *Røde Fane* nr 2/76 sid 10–17.
62. Strax efter EF-omröstningen antog Stortinget ett principbeslut om att jordbrukets inkomster skall höjas

till samma nivå som den genomsnittliga industriarbetarlönen. Därefter har subventionerna till jordbruket ökat kraftigt och primärnäringarnas ställning har förbättrats. Det är rimligt att se denna utveckling i ljuset av den omfattande småborgerliga klassaktiviteten.

63. Kleven, sid 204–205.

64. Schmaltz-Jørgensen, sid 139 och Swedberg, sid 202.

65. Henry Valen, "Norway: 'No' to EEC" sid 219. Se också Rokkan.

66. Se också Øidne, "Litt om motsetninga mellom Austlandet och Vestlandet" *Syn og Segn*, 63/1957 sid 97–115.

67. Rokkan, sid 413.

68. Kronologin är baserad på Hellevik/Gladitsch, *The Common Market Decision in Norway: A Clash between Direct and Indirect Democracy* sid 230.

69. "... Kampens slutfas ... representerade en utveckling från politisk och ekonomisk insikt till nationalistisk mytologisering och borgerlig svada. På sätt och vis är det Sverdrup-Venstre som har återuppstått och gått segrande ur kampen mot norskt EF-medlemskap." *Kontrast* nr 36, sid 2–3.

70. Lindblad m fl, sid 64, se även Schmaltz-Jørgensen (red), sid 157 och Almås, sid 37–38.

71. NOS 1972, citerat efter Valen sid 216.

72. Ibid, sid 216.

73. Ibid, sid 217.

74. Valen, sid 219.

75. Ibid, sid 221.

76. Rokkan sid 438.

77. NOS, citerat efter Valen/Rokkan, *Norway: The Election to the Storting in September 1973*, sid 207.

78. NOS.

79. Venstre har delvis revitaliserats under senare delen av 70-talet på ett utpräglat ekopolitiskt grundlag, och är förmodligen idag det av de etablerade partierna som är mest påverkat av en populistisk ideologi.

80. Ett uttalande som i olika varianter återkom i intervjuer och valmaterial.

81. Enligt en senare undersökning röstade 2 % av arbetarna, bönderna,

fiskarna på ALP 1973 medan 6 % av de urbana företagen. Bland tjänstemännen röstade 6 % av de privata och 1 % av de offentliganställda på partiet. Valen, *Valg og politikk*, sid 104–108.

82. Valen/Rokkan, sid 214.

83. Det följande är en kort genomgång av centrala tankegångar i partiets politik, som de kommer till uttryck i principprogrammet och i en artikel-samling skriven av Langes efterträdare som partiledare Arve Lønnum.

84. Artiklarna finns samlade i Arve Lønnum, *Enkeltmenneskets siste skanse*, varav samtliga följande citat är hämtade. Sid 21.

85. Ibid, sid 12.

86. Ibid, sid 65.

87. Ibid, sid 124.

88. Ibid, sid 25.

89. Ibid, sid 126–127.

90. Från 1930 fungerade Lange som Fedrelandslagets sekreterare på Sørlandet, med bas i Kristiansand. Men han var också aktiv i Fedrelandslagets Ungdomsfylking, som reorganiserades vid ett riksmöte 1934, arrangerat av Anders Lange. Mellan 1935 och 1936 var Lange riksledare för Ungdomsfylkingen. Organisationen fungerade i enlighet med "Førerprinsippet", vilket tilldelade riksledaren en särställning. Efter att ha blivit vald utsåg han själv medlemmarna i ett centralt utskott med säte i Oslo. Huruvida Lange återvände till Kristiansand efter 1936 har vi inga uppgifter om. Men 1938 lämnade han Fedrelandslaget för att bli sekreterare i Norges Sjöförsvarsförening. Uppgifterna är hämtade ur Andreas Norland, *Hårde Tider – Fedrelandslaget i norsk politikk*, sid 167, 271, 294, 298.

Många förknippade Fedrelandslaget med Anders Langes brandtal, hans provokativa stil och ovanliga arbetsmetoder. Man minns inte minst hans beryktade "blodsbil" från 1934. Efter förebild från förstamajtåget i Oslo spelade han på en lastbil upp en scen där en kamrat till honom föreställde ett lik, symboliserande borgarklassens nedgång. Lutad över honom stod Lange, utklädd till "typisk kommunist" och med en bloddrypande hammare. En darrande åldring kastade ut broschyrer

med bilder på Lenin och Scheflo (som vid denna tiden var redaktör på *Sørlandet* med redaktion i Kristiansand), ihopklippta citat och en uppmaning att rösta på DNA – ”för en revolution till våren.” Bilden användes inför kommunvalet 1934 i Kristiansand, och orsakade upprörda känslor och flera slagsmål. Ibid, sid 274.

91. Dahl (2) sid 24. ABC var Fedrelandslagets organ. Namnet för tankarna till 20-talets ”Anti-Bolchevik-Clubs”. Följande händelse beskriver framför allt 30-talets politiska klimat, men säger samtidigt något om vilka handgripliga argument Lange kunde använda sig av.

Efter Quislings ”stora avslöjanden” om kommunistiska revolutionsplaner (i Stortinget 1932), som också innehöll ett våldsamt angrepp på Arbeiderpartiet, ökade hans popularitet bland vissa delar av befolkningen. I juli ombads Lange av medlemmar ur Bondepartiet och Bondelaget att arrangera ett möte med Quisling som huvudtalare i Aust-Agder. Men statsminister Hundseid ville inte låta sin försvarsminister lämna Oslo, eftersom det var semester-tid och regeringen i så fall inte skulle vara beslutsmässig. Anders Langes egen version av vad som hände är följande: ”Jag bad Norland (Fedrelandslagets landssekreter, vår anm.) om carte blanche för att få tag i Quisling, och han sade ja, men med viss tvekan. Jag tog jucken med i bilen och körde in till Oslo, där jag gick upp till statsministerns kontor, med jucken. Då sekreteraren slutligen gick in till statsministern och berättade att jag var där, följde jag efter henne in, och sade: 'Statsminister Hundseid, jag är helt desperat. Mötet skall arrangeras på begäran av Bondepartiets förtroendemän, som ett bevis på Quislings popularitet. Det skulle vara helt idiotiskt av Er att neka honom att resa.' Hundseid avvisade, och jag sade hotande: 'Jag kommer inte att lämna detta kontor förrän saken är ordnad. Jag har pistol.' Jag använde kommandotonen och fortsatte: 'Ni måste ringa Quisling omedelbart, annars vet varken Ni eller jag vad som händer.' Han fick ett barnsligt uttryck i ansik-

tet, tog telefonen, ringde till Quisling och sade: 'Det står en desperat man här, som verkar farlig. Han är sekreterare för Fedrelandslaget på Sørlandet och heter Anders Lange. Han säger att Ni måste resa. Är Ni redo att resa?' Jag hörde att Quisling sade ja i telefonen. Hundseid såg på mig: 'Hörde Ni att han sade ja?' Jag svarade att det gjorde jag, och gav besked om vilket tåg Quisling skulle ta. Han skulle hämtas på stationen. När jag gick sade Hundseid: 'Ja, det här beror ju på Ert uppträdande.' 'Statsministern,' sade jag, 'jag hade använt pistolen och tvingat Er, så Ni kan bara ta det lugnt.' Norland, sid 188–189.

92. Hompland, ”Den uforfalskede individualismen – Mogens Glstrup og Anders Langes lystige reaksjon” sid 28 *Kontrast* nr 68. Artikeln är en bra genomgång av Langes politik.

93. I samband med att han blev riksledare för Fedrelandslagets Ungdomsfylking 1935 gick han i ett tal med kraft in för nationstanken och för kvalitetsmänniskor, och förklarade att det var ”fåfångt att tro att gamlingarna i norsk politik ... kommer att förverkliga vår nationella generations huvudidé. Kvalitetsmänniskan måste återges inflytande bland folket, inte den lögnaktige folktalaren, inte den upphetsade agitatorn, inte den simple taburettkaninen.” Norland, sid 294.

94. *Tidens Tegn* var organ för Frisinnede Venstre, Rolf Thommessen hette redaktören. Citerat efter Gabrielsen, sid 75. Anders Langes uppfattning om Quisling svängde efter det tidigare refererade mötet på grund av Quislings uppträdande. Lange säger om Quisling: ”... jag känner ingen som har sölat bort sina politiska chanser mer än major Vidkun Quisling gjorde.” Norland, sid 188.

95. Varje punkt inleddes med orden ”Vi vil”. Odaterat flygblad 1973.

96. Se t ex Dahl (2), sid 21.

97. För en genomgång av Høyres utveckling, se Larsen, ”Politikens maskerade – Høyre mellom politikkens symboler og realiteter”, sid 7–16 *Kontrast* nr 68. Samma sorts tudelning har Venstre länge levt med, innan mot-

sättningarna mellan de moderna och EF-bejakande krafterna å ena sidan och den populistiskt påverkade kulturtraditionella delen å den andra slutligen skilde dem åt vid landsmötet i Rorås. Larsen, sid 24.

98. Valen/Rokkan, sid 211.

99. Kristiansen/Holbæk-Hanssen, "The 1979 Local Elections in Norway", sid 98.

100. Langes förbindelser med ledande medlemmar i Unge Høyre skapade till och från problem inom organisationen. Speciellt under senare delen av 60-talet var kontakterna täta mellan Lange och hans "hundegutter". Se Sekne, "Unge Høyre", *Kontrast* nr 44, sid 55.

101. Se Rokkan, sid 371–372.

102. Saetra, *Populismen i norsk sosialisme*, sid 13.

103. Ibid, sid 10.

104. "Distriktspolitiken, som SF oppfatter den, måste därför i huvudsak vara ett supplement till det näringsgrundlag som fortfarande existerar i utkanterna, samtidigt som möjligheterna för fortsatt utveckling av primärnäringarna utnyttjas fullt ut. Därför måste distriktsplanläggningen i mycket högre grad se *lokalsamhället* som planeringsenhet, i stället för att se de enskilda näringarna isolerade." *SF:s distriktspolitiska program*, 1967.

105. Debatten om ekologin kan spåras tillbaka till början av 60-talet och utgivningen av Rachel Carsons bok *Tyst vår* och George Borgströms *Mat för miljarder*. Översikter över den norska populismens framväxt finns bl a i Holm/Sørensen, "Økologi og økopolitik: Noen trekk ved økebevegelsen i Norge", sid 50–53 *Vardøger* nr 9/77, Oltedal, "Populismen i norsk politik" sid 161–163 i *Norsk Populism* (PAG), Saetra, *Populismen i norsk sosialisme*, sid 9–12, Brox, *Politikk*, sid 97–98.

106. Holm/Sørensen, sid 51.

107. Se t ex Oltedal, sid 161–163.

108. För bedömningen om rörelsens försvagning, se Holm/Sørensen. Deras analys av den norska populismen överensstämmer väl med den som vi själva gjort i en rad artiklar mellan åren 1973 och 1976.

109. För en genomgång av de nors-

ka partiernas program och relation till populistiska tankegångar, se Bjørnse, *Populism och ekopolitik* sid 81–132.

110. Härmed avses framför allt organisationen Framtiden i våra Händer, som bildades på grundlaget av en bok med samma namn, författad av Erik Damman (1972).

111. För litteraturhänvisningar till framställningen av narodnikernas ståndpunkter hänvisar vi till kapitlet "Den klassiska populismen".

112. Borgan, "Økonomiske mål på ressurser som ikke kan verdsettes i penger", sid 26–27 *Artikkelsamling I*, PAG 1971.

113. Schaathun m fl, "Økonomi. Bidrag til debaten om populisme" *PAG/71*, sid 7.

114. Se t ex Saetra, sid 13–28, Unneberg, *Grønn sosialisme for utkantproletarer*, sid 10–31.

115. Saetra, sid 37.

116. Ibid, sid 106.

117. Ibid, sid 113.

118. Grend är ett norskt uttryck för grannskap.

119. Skirbekk, sid 514 *Syn og Segn* nr 9/69.

120. Brox, *Centralbyråkraterna och glesbygden*, sid 185.

121. Jämför den "proletariseringsvåg" som många vänsterorganisationer genomförde.

122. "Populisterna definierar trivsel som att gå i imiterad overall och träskor, och vill tillbaka till lokalsamhället med prat över gårdsgårn. Jag har själv vuxit upp på Hedmarken och när jag hör en del av dessa oreflekterade hållningar sådana människor har till det s k idealiserade lokalsamhället, så skulle jag önska att en del av dessa människor hade upplevt en drängstuga för 30–40 år sedan ... För det livet populisterna idealiserar var ett slit från morgon till kväll. Det är precis det vi i det moderna välfärdssamhället har lyckats med, nämligen att befria oss från den del av det slit vår föräldrageneration hade ..." (Arve Johnsen, statssekreterare i regeringen Bratteli, tidigare försäljningschef för Norsk Hydro, nu direktör i norska statens oljesällskap, till *Aftenposten*).

"... (han) karakteriserade populismen

som en uppfriserad version av den gamla 'tillbaka-till-naturen' filosofin från europeisk romantik och den första klart reaktionära strömning som har slagit ut i efterkrigstidens politiska debatt i Norge." (Lars Roar Lanslet, stortingsman för Høyre). Båda uttalandena citerade efter *Aftenposten* i Borgan m fl, *Økopolitik og populisme* sid 12 och 142.

123. För en översikt över denna debatt se bidrag i *Kontrast* nr 26, 33, 34, 36, 38, 39, 67, 68, 69, 72 samt *Vardøger* nr 9/77. Se även debatten i *Sosiologi idag* nr 3, 4, 5, 6/72 och 1/73, samt *Røde Fane* 3/4-72 och *Populismen i norsk reformisme*, maj -72. I detta sammanhang se även Saetra, *Den økopolitiske sosialismen* sid 9-12.

Om vi håller oss till den debatt som fördes i ovan nämnda artiklar, så fick den i stor utsträckning funktionen av "avklaringsdebatt", där marxister av olika schatteringar försökte peka ut skillnader mellan marxism och populism, och där populisterna försökte precisera vad de menade att populismen stod för. Det bör påpekas att detta var en vänsterdebatt och speglar endast delvis alla den populistiska ideologins beståndsdelar - långt ifrån alla populisterna betraktade sig som i grunden socialister.

Det är också intressant att se hur denna debatt i en rad avseenden blev en återupprepning av polemiken mellan marxister, narodniker och liberaler i Ryssland.

För Saetras del ledde debatten till att han 1973 i förordet till en ny upplaga av sin bok - som skiftade titel från *Populismen i norsk sosialisme* till *Den økopolitiske sosialisme* - övergav begreppet populism som alltför mångtydigt, och eftersom han primärt alltid hade betraktat sig som socialist. Denna utveckling menar vi ligger i linje med det påstående som vi gör i texten, och som även finns utvecklat i *Vardøger* nr 9/77, att den populistiska ideologin efter hand har tenderat att splittras upp efter de idé- och partipolitiska skiljelinjer som finns i norsk politik idag.

Kapitel 11

1. Jensen, *Dansk Jordpolitik 1757-1919*, del 2, sid. 441. Citerat efter Falk/Madsen, "Bønder og klassekamp - bidrag til en analyse af de historiske udviklingstendenser i landbrugssektoren i Danmark fra de Stora Landbo-reformer til Systemskiftet", sid 65.

2. I Danmark, liksom i Malmöhus län, är det i stor utsträckning kalksten och lerlager som lämnat material till de moränmassor som inlandsisen skapade, och som därför bildar en lerig, kalkrik och bördig jordart, moränleran. Människan har kunnat nyttiggöra nästan all mark i Danmark. Åkern och ången upptar huvuddelen av ytan. Näringsmedel har sedan gammalt utgjort större delen av exporten, och man kan ifrågasätta, om inte Danmark i det avseendet intagit en särställning i Europa. Swedberg, *Nordens näringsliv*, sid 40, 42, 45.

3. Nørlund, *Det knager i samfundets fuger og bånd*, del 1, sid 7.

4. Forbundet Socialisterna, *Lad falde, hvad ikke kan stå!* sid 20.

5. Ibid, sid 20-21. Det bör dock betonas att även om huvuddragen i avfeodaliseringen genomfördes under en anmärkningsvärt kort period, så var den inte fullständig. Hovet fanns fortfarande på 20 % av bondejorden, 1/3 av gårdsmännen var fästere hos herremannen, soldatplikten åvilade endast bönderna osv. Nørlund, sid 9.

6. Ibid, sid 81. Begreppet kornsalgsperioden syftar på att brödkornet blev den viktigaste exportprodukten. Vid mitten av 1850-talet svarade denna export för ungefär 70 % av hela exportvärdet. Falk/Madsen, sid 70.

7. Ibid, sid 72.

8. Ibid, sid 74.

9. Ibid, sid 75, se även Zerlang, *Bøndernes klassekamp i Danmark*, sid 110-116.

10. Denna allians bröts snart upp, redan vid tiden för den grundlagsgivande församlingen 1849 blev den försvagad, och under den politiska utvecklingen fram till 1866 bekräftades detta. Bondevennernes Selskab över-

gick alltmer från att vara en organisation för bönderna till en organisation av bönderna. Genom det Folklige Venstre blev den så småningom grunden för det förenade Venstre.

11. Møller, *De politiske partier*, sid 12–13.

12. Detta försök från godsägarnas sida att bygga en jordbruksallians fick sitt organisatoriska uttryck i Oktoberforeningen af 1865. Flera författare pekar på att dess ideologiska innehåll är samma förnazistiska doktrin som vid denna tidpunkt formulerades i det östelbiska junkerområdet, jämförelser görs också med det svenska Lantmanpartiet.

Oktoberforeningen fick inte någon större anslutning (som mest 3000 medlemmar) och de flesta venstrebönderna avvisade den typen av samarbete. Det intressanta med dessa tankegångar är att de förträder en möjlig om än sällan framgångsrik politisk linje i länder med en stor agrar sektor. Samarbetet mellan stora och små bönder återupptas i form av agrarforeningar på 1890-talet, och vidareförs under lantbrukskrisens dagar på 1930-talet, i form av Landbrugernes Sammenlutning (LS), vilket vi återkommer till längre fram i texten.

13. Hansen, *Økonomisk vækst i Danmark* bd. 1, sid 151.

14. Zerlang, sid 166.

15. Redan på 60-talet fanns det kontakter med Internationalen. Pio, som kan säga vara arbetarrörelsens pionjär, var påverkad av erfarenheterna från Pariskommunen. Hans uppfattning av marxismen var starkt präglad av både utopism och det av småproduktion präglade danska samhället vid denna tidpunkt. Pio startade en avdelning av Internationalen 1871.

16. Internationalens organisatoriska uppbyggnad fungerade som en loge med Pio som stormästare. Gimlekongressens beslut frantog honom denna enväldiga ställning. Denna och andra orsaker fick till följd att han året efter emigrerade till Amerika, där han gjorde ett misslyckat försök att upprätta ett produktionskooperativ.

17. Jämför den norska politiska utvecklingen under samma period.

Socialdemokratiet fick sina första representanter i Riksdagen 1884. Samarbetet med Venstre fördes dels i parlamentet, dels i valsarbete. Se också sid 235–236.

18. Busck m fl, "Klassestrukturen i Danmark 1870–1920", sid 21.

19. Ibid, sid 23.

20. Zerlang, sid 81–82.

21. I frågan om Danmark skall betraktas som ett utvecklat kapitalistiskt land i slutet av 1800-talet finns det olika uppfattningar. Se exempelvis *Lad falde* . . . sid 52–53.

22. Busck m fl, sid 23. Emigrationen var i Danmark liksom i övriga nordiska länder omfattande. Mellan 1840 och 1914 utvandrade 310 000 danskar (jämfört med en miljon från Sverige och 750 000 från Norge). Utvandringen hade sin höjdpunkt på 1880-talet (mellan 75 000 och 80 000) och 1890-talet (60 000). Det är både städernas och landsbygdens reservarmé som utvandrar, lantarbetare, hantverkare och lärlingar. Både bonderörelsen och arbetarrörelsens propagerade för utvandring. En av de aktivaste propagandisterna, M A Sommer, kan illustrera den blandning av bevekelsegrunder som fanns vid denna tid. Han . . . talade socialism, utvandringssak och religiös väckelse på samma gång. En av utvandringens konsekvenser blev för övrigt att organiserandet av lantarbetarklassen försvagades och efter-sattes till in på 1900-talet. Falk/Madsen, sid 120–127.

23. Uppdelningen på de olika venstrefraktionerna är hämtad från Zerlang, sid 124–128.

24. Bertolt m fl, *En bygning vi rejser* . . . sid 188.

25. Den demokratiska rörelsens intellektuella banerförare framför andra blev Georg Brandes, men dit hör också tex Viggo Hørup och Jens Busk. Se Nørlund, sid 35–40.

26. Den fjärde var införandet av guldmyntfoten på 1870-talet. Zerlang, sid 135.

27. Ibid, sid 136.

28. Dansk 1900-talsparlamentarism och regeringsbildning har haft många inslag av S/RV-regeringar eller minoritetsregeringar (S) med stöd av RV.

29. Först i början av 1960-talet blir jordbrukets andel av exporten mindre än industrins. Mellan 1930 och 1950 sjunker jordbrukets andel obetydligt – från 77 till 76 %, medan den 1968 endast utgör 33 %. För Sverige är motsvarande siffror: 1930 – 8 %, 1950 – 8 % och 1968 – 2 %. Swedberg, *Nordens näringsliv* sid 46.

30. Zerlag, sid 84–96.

31. Bull, "Arbetarrörelsens utveckling i de tre nordiska länderna 1914–1920", sid 63 *Arkiv* nr 15–16. Se även t ex Elvander, *Skandinavisk arbetarrörelse* sid 24–28.

32. Befolkningens fördelning på jordbruk respektive industri och hantverk förändrades endast obetydligt mellan åren 1921 och 1930. Tio år senare hade emellertid antalet anställda inom jordbruket blivit mindre än inom industrin och hantverket – 28 % mot 33 %. *Folkräkningarna*. Angående problem med indelningen, se Andersen m fl, *Samfundsanalyse og Erhvervsstruktur* sid 52–74.

33. Galenson, *Arbejder og Arbejdsgiver i Danmark*, citerat efter *Lad Falde* . . . sid 55. Bull menar att "... redan före kriget var den danska arbetarklassen utan tvivel den bäst organiserade i hela världen." Ibid, sid 64.

34. I Septemberforliget, som ingicks efter en kraftmätning mellan arbetsmarknadens huvudorganisationer, fastslogs bl a regler för arbetsmarknaden som i sina huvuddrag ännu gäller.

35. Orsaken härtill anses av många vara jordbrukets styrka och industrins motsvarande utvecklade karaktär, samt som följd av detta en arbetarklass dominerad av hantverksmässiga grupper och traditioner. Se Bull, Nør-lund, *Lad falde* . . . m fl.

36. Redan som Danmarks Venstre-socialistiske Parti anslöt man sig till Komintern (1920). DKP:s samman-sättning av många olika grupperingar medförde hårda fraktionsstrider under hela 20-talet och en bit in på 30-talet. Först med Axel Larsens partiledarskap fick partiet arbetsro.

37. "På längre sikt var det av-görande nya med 30-talet, att krisen framtvingade en snabb och djup-

gående omstrukturering av det danska näringslivet, och etablerade grundvalen för en stark växt i de stadsbaserade näringsgrenarna. Förutsättningen för en sådan omstrukturering var en för-ändring av förhållningssätt, beteenden och politik. 20-talets traditionella poli-tik och fastfrusna näringsstruktur hade inte fört till någon lösning av de grund-läggande problemen." Dybdahl m fl, *Krise i Danmark*, s 123.

38. Ibid, sid 38, 48.

39. Ibid, sid 80.

40. Ibid, sid 40–41.

41. Braskhøj m fl, "Det Danske Klasesamfund 1920 til 1940" sid 48. 1935 utgjorde företag med färre än 20 anställda mer än 97 % av alla före-tag inom industri och hantverk, och de sysselsatte mer än 55 % av alla an-ställda inom området.

42. Detta gäller då framför allt industri och hantverk. Dybdahl, sid 123.

43. För innehållet i Odensepro-grammet (1923), se Nørlund, sid 119–120.

44. Dybdahl, sid 47.

45. Ibid, sid 75. Det sammanlagda antalet brukningsenheter var vid denna tiden ungefär 200 000.

46. Det är svårt att få fram en en-hetlig bedömning på LS' medlemsan-tal. Den siffra som nämns i texten kommer från Dahl m fl, "Krisen og det politiske liv", i *Kriser og krispolitik i Norden* . . . sid 99.

47. E. Helmer Pedersen m fl "Nor-dens jordbruk under världskrisen 1929–1933", i *Kriser og krispolitik i Norden* . . . sid 199.

48. "De utnyttjades av storbönder och nazistiska godsägare (greve Knuth, hovjägmästare Sehested) till att skaffa sig ett visst ledarskap över 'bonde-klassen som helhet . . ." Nørlund, sid 143.

49. Braskhøj m fl, sid 187.

50. Dybdahl, sid 90–116.

51. På ett sätt var det en uppgö-relse med de korporativistiska tradi-tionerna (Oktoberforeningen/Agrarbe-vægelsen/LS), men samtidigt var det en uppgörelse med Venstres egna grund-valar.

52. Braskhøj, sid 187.

53. För en genomgång av denna utveckling, se Dybdahl, sid 100–111.

54. Braskhøj, sid 68–74.

55. Dahl m fl . . . sid 92–93.

56. Dybdahl, sid 190 (Retsforbundet är ej medräknat).

57. Braskhøj, sid 30, 32.

58. Partiet fick både 1939 och 1943 tre mandat.

59. Rasmussen, *Det småborgerlige oprør*, sid 26.

60. Denna växt innebar inte bara att man lyckades bredda sin elektoral bas till tjänstemän och småföretagare. Den innebar också en fördjupning av basen i arbetarklassen, så att större grupper av ufaglerde arbetare än tidigare stödde partiet.

61. Andersen, "Den danske klassestruktur i mellemkrigstiden med sammenligning med den svenske", *NOPEK* nr 5/77 sid 12–13.

62. Ibid, sid 18–19. Enligt Andersen var småborgerlighetens tillbakagång i absoluta tal: 1921 – 444.500, 1930 – 492.300, 1940 – 480.500. Detta innebär att jämfört med andra klasser och skikt ökade den inte med befolkningsökningen. Antalet bruk var, som vi tidigare sett, i stort sett konstant och antalet tvångsauktioner jämförelsevis litet. När det gäller den inre struktureringen mellan småborgerlighetens urbana och agrara del, är tillbakagången ungefär jämnt fördelad under denna period. Således har ännu inte den process börjat slå igenom, som på sikt skulle innebära en omfattande inre (kvantitativ) omstrukturering. Se exempelvis Bengtsson, "Klasserna i Danmark", sid 6. Tillväxten av den urbana delen under mellankrigstiden skall ses som ett krisfenomen, i det att arbetslösheten fick många att försöka "öppna eget", speciellt inom detaljhandeln. (Dybdahl, sid 173–175).

63. Andersen, sid 25.

64. Ibid, sid 25.

65. Denna grundläggande bedömning av utvecklingen, liksom den senare beskrivna indelningen av den danska efterkrigsekonomin i tre perioder verkar vara allmänt accepterad. Framställningen av efterkrigstiden är framför allt baserad på Hansen, *Økonomisk vækst i*

Danmark: band 2, Knudsen m fl, *Krisen & den statslige planlægning* och Arentoft m fl, *Den lange vej gennem krisen*.

66. Hansen, sid 93. Motsvarande siffror för 1938 var 20 % respektive 25 %. Förutom Tyskland blev det efter hand endast de nordiska länderna som man fortsatte samhandeln med, dock i blygsam skala.

67. De konstlade överpriserna betalades i sista hand med skattepengar och en sjunkande levnadsstandard bland arbetarna. För LS stämde en sådan politik väl överens med lantbrukets "klasskamp" mot de andra samhällssektorerna. Hansen, sid 96.

68. "Under de två första åren förde Arbejds- og Forligsnævnet en ytterst tillbakahållande lönepolitik med det resultatet, att realtimlönen 1942 var 1/6 mindre än 1938; men från slutet av 1943 lades kursen om; och arbetslönen steg gradvis. I juli 1943 nådde realtimlönen upp till 88 %, i oktober 1944 till 93 % och i mars 1945 till 98 % av förkrignivån. Den ändrade inställningen berodde på två saker: de ständiga prisstegringarna och inkomstutvecklingen för andra befolkningsgrupper." Hansen, sid 100–101. Man bör tillägga en tredje faktor: de efter hand omfattande fackligt-politiska aktioner som den danska arbetarklassen genomförde trots förbud och avståndstaganden från den fackliga och politiska ledningen. Se t ex Nørlund, (1) sid 189–207, och *Lad Falde* . . . sid 146–159.

69. Under krigsåren minskade gradvis arbetslösheten, från 24 % 1940 till 8 % 1944, vilket var första gången sedan 1921 som arbetslösheten hade legat på under 10 %. Men det skedde med hjälp av åtgärder som var möjliga endast under de rådande förhållandena: "Från sommaren 1941 och de följande krigssomrarna grävde 50.000 man torv och 3–5.000 man brunkol. Tyskarna sysselsatte under åren 41–43 i genomsnitt 15.000 man genom anläggningsarbete för försvarssystem och flygplatser. I mars 1944 var sammanlagt 70.000 sysselsatta med anläggningsarbete . . . (dessutom) 30.000 arbetare som efter tyska värvnings-

kampanjer reste till Tyskland och till tyska arbetsplatser i Norge." Hansen, sid 101.

För många av dessa 30.000 var det kanske inte så mycket de tyska värvningskampanjerna som övertygade; de hade inget val. Dessutom bör man till de arbetslöshetsnedbringande faktorerna räkna produktionen för ockupationsmakten — efter hand svarade den för 20 % av industriproduktionen (för cementindustrin 62 % av produktionen). Detta gav samtidigt unika möjligheter för det riktigt stora industrikapitalet att få fullständig kontroll över näringslivet: man hade utmärkta förbindelser med tyskarna, och man hade sina egna män i regeringen (tex cementmagnaten Gunnar Larsen). Slutligen undgick alla de som blev mördade eller inspärrade i koncentrationsläger att hamna i arbetslöshetsstatistiken. Se även Knudsen, sid 82.

70. Med de gamla politikerna avses de som ansåg att samarbete var bättre än ren militär ockupation och därför valde att administrera landet fram till sammanbrottet 1943. I detta administrerande ingick illegaliserandet av DKP och genomförandet av ett val på våren 1943, två i raden av grundlagsstridiga beslut. Motståndsrörelsen spände över hela den politiska skalan, och för många blev den gemenskapen viktigare än partiloyaliteter. Samlingsregeringens kombination var en kompromiss; inom båda lägren fanns starka krafter som ville ha en ren politiker- respektive motståndsregering.

71. I samtliga nordiska länder gjorde de socialdemokratiska partierna sina sämsta resultat under modern tid just efter krigsslutet, vilket inte betydde en allmän "högerutveckling" utan tvärtom en radikaliserings av arbetarklassen. Skillnaden mellan Danmark och de övriga länderna är att det socialdemokratiska partiet redan tidigare var svagare, förmodligen att det också var mera komprometterat genom sin samarbetspolitik än tex det norska partiet.

72. Den formella anledningen till valet 1947 var att Venstre inte fick förtroende för sin Sydslesvigpolitik, som kan betraktas som expansionistisk.

Frågan om gränsdragningen mellan Tyskland och Danmark hade därmed haft betydelse för regeringskriser i mer än hundra år. Förhållandet mellan socialdemokratin och kommunisterna ändrades från diskussioner om sammanläggning (inför valet 1945) till konfrontation i det kalla krigets tecken 1947. DKP:s röstetal halverades, och S gick fram i motsvarande grad.

73. Arentoft, sid 21.

74. Hansen, sid 106–200, Knudsen, sid 81–134, Arentoft, sid 27–70.

75. Den tyska marknaden låg i spillror, den engelska var inte längre så lukrativ; i egenskap av segramation använde sig England av en hård handelspolitik för att lätta sina egna bördor och krigsuppoffringar. Den "bästa" marknaden var istället USA, men Danmark saknade liksom andra länder den valuta som krävdes för import och möjligheter till att lägga om sin export från sina traditionella marknader till USA.

76. Denna politik beskrivs tex i Hansen, sid 111 och 116.

77. Knudsen, sid 86–88. Marshallhjälpen tillförde Danmark under åren 1948–53 bistånd för 1727 miljoner kronor.

78. Antalet sysselsatta inom jordbruket sjönk med 40 000 mellan 1940 och 1945, och med ytterligare 50 000 mellan 1945 och 1950. Knudsen, sid 89.

En viktig faktor var importen av traktorer med hjälp av Marshallpengarna. Det var i huvudsak lantarbetarna som försvann under denna period, från slutet av 50-talet börjar även bönderna flytta efter.

79. Hansen, sid 113–114.

80. Regeringen kom i minoritetsläge i frågan om en förlängning av smörransoneringen. Liberalismens återkomst var inget isolerat danskt fenomen, även om tankegångarna slog igenom kraftigare här, inte minst på grund av historiska traditioner.

81. Den genomsnittliga tillväxten under perioden 1950–57 var för Danmark och England 2,7, Norge 3,5, Sverige 3,3, Frankrike 4,7, Tyskland 8,2, Italien 5,8, Holland 5,0 etc. Hansen, sid 148.

82. Den första finanspolitiken gjorde det också omöjligt att använda offentliga utgifter som ekonomiska instrument. Ett tecken på det är att skattetrycket under perioden 47/48–56/57 endast steg från 22,4 till 23,8 %. I den ökningen ingick dessutom en fördubbling av militärutgifterna. Arentoft, sid 23.

83. Se *tex* Hansen, sid 171.

84. Arentoft, sid 28–29.

85. Knudsen, sid 101.

86. Arentoft, sid 27.

87. Se de bärande tankarna i Retsforbundets idéprogram, exempelvis i Schmaltz-Jørgensen, sid 43.

88. Dessa aktioner visade på vilka gränser socialdemokratin måste hålla sig inom för att inte förlora sitt stöd i arbetarklassen. Bitterheten var stor över regeringens agerande. DKP:s fackliga politik fick ökad tillslutning, vilket emellertid på grund av det kalla kriget i allmänhet och Ungernhändelserna samma år i synnerhet inte fick någon väljarmässig motsvarighet. I stället splittrades DKP i samband med kongressen 1958 på bland annat Ungernfrågan, och ett antal medlemmar med partiledaren Axel Larsen i spetsen bildade Socialistisk Folkeparti. SF har sedan valet 1960 varit representerat i folketinget och erhållit mellan 5–10 % av rösterna. Det "röda kabinettet" 1966–68 baserades på SF:s resultat i valet 1966 (10,9 %). SF:s bildande innebar också att DKP inte erhöll folketingsrepresentation under åren 1960–73.

89. Arentoft, sid 29.

90. Hansen, sid 167. De absoluta talen är: lantbrukets arbetskraft reducerades från ca 410.000 (1957) till 265.000 (1970). Industrisysselsättningen växte under samma tid från 316.000 till 400.000 (varav ungefär 300.000 arbetare och 100.000 tjänstemän, se Arentoft sid 44). Offentliganställda ökade från 235.000 (1960) till 543.000 (1972), se Knudsen, sid. 111.

91. Viby Mogensen, *Landbrug og øvrige primære erhverv*, sid 12.

92. Se tabell 11:1. Detta innebar att två av tre husmändsbruk lades ner på ett decennium, och Viby Mogensen kommenterar: "Om denna

utveckling fortsätter de närmaste 10–15 åren så innebär det ett fullständigt avskaffande av husmändsbruket, som har varit föremål för politisk strid sedan långt tillbaka på 1800-talet." (sid 12)

93. Knudsen, sid 147.

94. Lagändringarna innebar lättnader i reglerna för samordning av driften och sammanslagning (1962, 1971). De statliga stödåtgärderna utvecklades under åren 1958–61 under intryck bl a av militanta aktioner från böndernas sida. Alternativet till stödet var att i stor utsträckning avveckla jordbruket. Stödet utvecklades mycket snabbt. På 4 år ökade stödets andel av lantbrukets inkomster från 0,5 % till 20 %, på tio år till 33,5 % (se Hansen, sid 169).

95. "På grund av byggnadsproduktionens storlek, byggnadsinvesteringarnas långa omloppstid och resursförbrukning samt dess utpräglade hemmamarknadsorientering har byggnadssektorn varit en nyckelsektor i en socialdemokratiskt förmedlad statlig konjunkturpolitik." Arentoft, sid 50.

96. Loven om egnsudvikling af 1958. Det var framför allt arbetskraftsintensiv produktion som gynnades av att etablera sig utanför huvudstadsområdet. Den kunde suga upp delar av den sedan lång tid kroniska arbetslösheten i dessa områden. Emellertid visade det sig efter hand att denna typ av industri, baserad på de subventioner som lagen medförde och etablerad under högkonjunkturen, hade fått stora överlevnadsproblem.

97. Hansen, sid 33.

98. Se *tex* Knudsen, sid 225–226.

99. Arentoft, sid 44.

100. Det finns en mängd avgränsningsproblem, då det gäller att bedöma den urbana småborgerlighetens utveckling under perioden 1950–1975. Bakom siffrorna döljer sig olika utvecklingstendenser, som bl a visar att det stora antalet nedläggningar i viss mån kompenseras genom nyetableringar. Det verkar också som om utslagningen av den urbana småborgerligheten i förhållande till den agrara fördröjdes till andra delen av 60-talet och första

delen av 70-talet. Tabellen är hämtad från Goul Andersen, *Mellemlagene i Danmark*, sid 100. Siffrorna kan inte omedelbart jämföras med tabell 11:3, på grund av olika indelningsgrunder. Helt jämförbara är tabellerna endast med sig själva. I övrigt hänvisar vi till den metodologiska debatt som förts bl a av Andersen, "Mellemlagene i Danmark" *NOPEK* nr 9–10/79 (rec.). Dessutom Bengtsson, 1972, Andersen m fl, 1974, H. Andersen, (1977).

101. Grunden för denna förändring kan sägas ha lagts i och med att Poul Hartling blev ledare för Venstre 1965, varefter han utstakade en ny linje i förhållande till Radikale Venstre. Sedan dess hade de två partierna gemensamma överläggningar, och så småningom kunde även Konservative Folkeparti införlivas i samarbetet. Se t ex Schmaltz-Jørgensen, sid 62–63.

102. Glans, "Folkets egenkjerlighed min styrke", *Statsvetenskaplig Tidsskrift* nr 1/74, sid 54–55.

103. Gravesen, *Velfærdsstatens krise*, sid 123.

104. Danmarks Officielle Statistik.

105. I en Gallup Poll i *Berlingske Tidene* 21.9-72 skulle 41 % av de socialdemokratiska väljarna rösta Ja och 38 % Nej. Antagandet stöds också av det faktum att det i Köpenhamnsområdet var en majoritet nej-röster: 52,5 %. Se Petersen/Elklit, "Denmark Enters the European Communities" *SPS* 8/73 sid 198–213 samt Elvander, *Skandinavisk Arbetarrörelse*, sid 200–204.

106. Kapitalvärdestegringen på fast egendom var under perioden 1965–73 så mycket som 250 miljarder kronor. Nørlund (2), sid 162.

107. Jacobsen (hade) ända sedan valet 1966 och bildandet av 'det røde kabinet' fungerat som ett slags inofficiell men helt isolerad ledare för partiets högerflygel. Han var utfrusen av partiledningen, och han infann sig sällan på folketingsgruppens möten. Men partiordföranden Jens Otto Krag vågade inte följa uppmaningen från DSU-håll att utesluta honom, eftersom han representerade en stark väljargrupp som partiet inte kunde avvara. Jacobsens revolt var följden av ett mång-

årigt latent missnöje bland partiets högerorienterade väljare." Elvander, sid 204.

108. Glans, sid 52. Första datum Observa 31.1 – 4 %, 26.2 Gallup 21 %, se även Rasmussen, sid 46.

109. Jørgensen hade varit ordförande för det största fackförbundet, som var EF-motståndare, metallfacket. Krag avgick omedelbart efter folkomröstningen och menade att valet av Jørgensen skulle kunna ena partiet.

110. Beskrivningen av krisförloppet är hämtat ur Arentoft, sid 59–54, Knudsen, sid 27–44 m fl.

111. Borre, "The General Election in Denmark, jan. 1975: Towards a New Structure of the Party System", *SPS* nr 10/75 sid 212.

112. Møller, *De politiske partier*, sid 27. Avsnitten om FRP är skrivna av Glistrup. Här kan man få en översikt över partiets politiska tankegångar, dessutom i ovanligt seriös form.

113. September 1975–juli 1977. Den längsta och mest omfattande var den som gick under rubriken Populismen hösten 75. Dessutom förekom teman som Vänsterpopulismen, Glistrup och vänstern, Högerpopulismen samt artiklar under Kommentar och Opinion och recensioner. Sammanlagt rör det sig om 41 inlägg. De representerar i stort sett de olika uppfattningar om FRP och dansk populism som har framförts. Detta avsnitt är ett koncentrat av Fryklund/Peterson, *Om Fremskridtsdebatten i Information 1975–1978*. Stencil, Sociologiska Institutionen, Lund 1980.

114. P C Kuhlman, "Fremskridtspartiet har ikke dækning i sit vælgerkorps", *Information* 750912.

115. Ingemar Glans, "Glistrup har dækning hos sine vælgere", *Information* 751009.

116. Henrik Heie, "Dich og Hæder leverede ammunitionen – Glistrup høstede den politiske gevinst", *Information* 751016.

117. Gunnar Rasmussen, "Småborgerskabets deklassering er baggrunden for Glistrups succes", *Information* 751028. Rasmussens artiklar baseras huvudsakligen på boken *Den småborgerlige oprør*.

118. Jørn Strand Nielsen, "Småborgerskabet, fascismemodellen og Glistrup-partiet", *Information* 751120.

119. Jørgen Holmgaard, "Småborgerskab, fascisme og Glistrup", *Information* 751127.

120. Gunnar Rasmussen, "Mange skuffede militante arbejdere søger mod den populistiske revolte", *Information* 751209.

121. Herman Schmid, "Småborgerlighedens reproduktion", *Information* 751211, samt "Fremskridtspartiets balanceakt mellem utilfredse småborgere og 'anstændig' borgerlig reaktion", *Information* 751212.

122. Olof Harslöf, "Højre- og venstrepopulismen under 20'ernes og 30'ernes krise", *Information* 751029. Även Harslöfs artiklar bygger på *Det småborgerlige oprør*. Dessutom Olof Harslöf, artikel i *Information* 751105. Vi har inte haft tillgång till artikeln, men innehållet är en sammanfattning av sidorna 30–33 i *Det småborgerlige oprør*.

123. *Vælgernes veje*, Børsen 1974, samt Glans i *småborgerskab og politisk krise*, RUC 1975.

124. Ingemar Glans, "Fremskridtspartiets arbejderklientel ligner de øvrige borgerlige partiers", *Information* 770504, samt "Falsk myte at Fremskridtspartiet samler de småborgerlige vælger", *Information* 770510. Glans' material kommer från Gallup Markedsanalyse.

125. Olof Harslöf, "Socialdemokratiet, fagbevægelsen og populismen", *Information* 751114.

126. Gunnar Rasmussen, "Småvirksomhedsidyl og fagbevægelse", *Information* 760906, Gunnar Rasmussen/Mads Nissen Styrk, "Fremskridtspartiets front mod den reformistiske arbejderbevægelse", *Information* 760823 samt Gunnar Rasmussen, "Skredet af arbejderstemmer til Fremskridtspartiet er standset", *Information* 760907.

127. Johannes Andersen, "Glistrups arbejderpolitik er ikke højreorienteret", *Information* 770512, samt "Når venstrefløjen snakker om Glistrup-partiet snakker den i virkeligheden om sig selv", *Information* 770608. Andersens argumentering utvecklas i boken

Fremskridtsbevægelsen, arbejderklassen og venstrefløjen. Dessutom Johannes Andersen, "Fremskridtspartiets og VS' kamp mod socialdemokraterne", *Information* 760910.

128. Jørgen Goul Andersen, "Venstrefløjen bygger sin strategi på fejl-analyse af fremskridtsarbejderen", *Information* 770525, samt "Fremskridtsarbejderen og venstrefløjens afmagt", *Information* 770625/26.

129. Knud Bro, "Højrepopulismen skal ikke afskaffes ved et konservativt forræderi", *Information* 751113.

130. Gunnar Rasmussen, "Glistrupisme og nazisme to sider af samme mønt", *Information* 760816.

131. Bent Brier, "Falsk populisme eller ægte folkelighed", *Information* 751216.

132. Erik Thygesen, "Med populismen til forsvar for det klasseløse ligevægtssamfund", *Information* 760128, samt "Når 'marxistisk' politik fungerer fascistisk", *Information* 760129.

133. Diskussionen finns relaterad i avsnittet om *Information*debatten. Som komplettering hänvisar vi till *Småborgerskab og politisk krise i Danmark*, som kan sägas ha inlett *Information*debatten (den baseras på ett symposium på RUC i maj 1975), och till *Kontext* nr 34 (Højredrejning i Danmark) som kom ut i september 1977, och som innehåller ett par viktiga och uppsummerande artiklar.

134. Goul Andersen, *Mellemlagene i Danmark*, sid 99. Se även tabellerna sid 100 för den procentuella fördelningen och för det kvantitativa förhållandet mellan klasserna.

135. Tillgängligt material tyder på att decimeringen skedde på två sätt. Något mer än hälften övergick till verksamhet utanför sitt eget lantbruk, medan resten ingick i vad som brukar kallas "naturlig avgång": död, hög ålder eller sjukdom. För dem som lämnade det egna bruket gällde enligt denna undersökning att 80 % även i fortsättningen antingen var bosatta i hemmet eller inom kommunens gränser. Deras nya sysselsättningsmönster visar att de i jämförelse med den normala yrkesfördelningen var överrepresenterade inom lantbruk och fiske samt

inom byggnads- och anläggningsverksamhet och speciellt underrepresenterade inom framställningsverksamhet. Materialet kommer från Socialforskningsinstitutets landbrugsundersøgelse 1969, och kommenteras i Viby Mogensens, *Landbrug og øvrige primære erhverv*, sid 22–40.

136. För en diskussion om den regionala utvecklingen och dess konsekvenser, se t ex Bjerring m fl, *Lokalsamfund – udvikling eller afvikling?*, Nielsen/Storgaard, "Regionalanalyser i Danmark", i *Sociologiske perspektiver* ... (1977). Roloff, "Krise og regionalisering i Danmark – nogle strukturelle processer og tendenser". Se också avsnittet om samhällsutvecklingen 1945–1975.

137. En bra framställning av denna komplexitet finns i Christensen, *En undersøgelse af det danske småborgerskab i 1960'erne: de mindre selvstændige erhvervsdrivendes økonomiske grundlag og statens forhold hertil*. I detta sammanhang speciellt sid 57–58.

138. Ibid sid 54.

139. Ibid sid 82. Talen för 1965 är ungefärliga. Tendensen är att de små företagen slås ut. Observera att tabellen inte går längre än till 1965, i relation till samhällsutvecklingen borde utslagningen snarare eskalera under 60-talet.

140. Mossin, "Distribution og privat service – perspektiver i midten af '70'erne", i *Socialistiske økonomer* ... (1977), sid 145. Siffrorna är avrundade av oss.

141. Perspektivplan II, bilaga III, sid 246.

142. Goul Andersen, sid 110.

143. Se även sid 285.

144. Goul Andersen, sid 108.

145. Arvidsson/Berntson, "Krisen i Danmark", sid 34.

146. Christensen, JF, *Industrikapitalen og krisen*, sid 14.

147. Arvidsson/Berntson, sid 36.

148. Valentin, "Nogle metodiske og empiriske problemer vedr. interessestrukturen i det danske borgerskab", sid 50–51.

149. Arnfred/Nielsen, "Kapitalfraktioner, strukturproblem og økonomisk politik", i *Socialistiske Økonomer* ...

(1977) sid 252. Till diskussionen om den politiska och parlamentariska krisen, se även Heine Andersen, "Interventionism i Danmark", Joh. Andersen, "Det borgerlige parlaments forfald" och *De centralstyrede massepartier*, Arnfred/Nielsen, "Kapitalfraktioner i Danmark – et svar til Finn Valentin", Guldager, *Monopolkapital i Danmark i begyndelsen af 70'erne*, Rasmussen, "Monopolernes Danmark", Schmid, "Två arbetsanteckningar till analysen av den danska småborgerligheten", i *Småborgerskab og politisk krise* ... (1975), Valentin, "Interessestrukturen i det danske borgerskab" i *Sociologiske perspektiver* ... (1977), och "Corporatism and the Danish Welfare State".

150. I det följande skall vi delvis knyta an till den politologiska debatt som förts om FRP sedan 1973. Förutom de bidrag som redan finns redovisade i *Informationdebatten*, vill vi hänvisa till följande litteratur: Bendix m fl, *Decembervalget 1973*, Borre, "Denmarks Protest Election of December 1973", Borre m fl, "Vælgerskredet 1971–73", Glans, "En liberal reaktion – Fremskridtspartiet och dess väljarunderlag" och "Socialdemokratiens væljarutveckling i Danmark, i Skandinaviskt perspektiv", i *Festskrift til Erik Rasmussen*, Lyngsdal, "Fremskridtspartiets valg og vælgere 4/12 1973", Nielsen, HJ, "The Uncivic Culture: Attitudes towards the Political System in Denmark and Vote for the Progressive Party 1973–1975" samt Petersen, "Attitudes towards European Integration and the Common Market Referendum".

151. Zerlang, sid 226. FRP:s ideologiska uttryck och traditioner behandlas även i Hagen m fl, *Dialog mellem Karl Marx og Henry Georg*, Larsen, *Den satans stat – de gamle partiers nederlag*, Olsen/Pedersen, *Fremskridtspartiet: Ikke realistisk, ikke sympatisk*, *Pol. Arbejdstexter* nr 10/77.

152. Rasmussen, *Det småborgerlige oprør*, sid 33.

153. Traditionerna som avses gäller både innehåll och form. Till det senare kan man föra Glistrups "föredragsturné" under 1973, då han under

ett halvt års tid genomförde omkring 40 möten över hela landet. Denna turnéverksamhet, som har tydliga paralleller till både politiska och religiösa traditioner, formade i stor utsträckning glistrupianismen som fenomen, och FRP som parti.

"Dessa möten var sensationella enbart genom den stora uppslutningen. En toppolitiker skall vara glad om det kommer 500 människor till hans möten. Glistrups möten genomfördes vanligtvis i stora idrottshallar, normalt kom det 1500 eller flera åhörare. Biljettpiserna var vanligtvis höga, men trots det hände det att biljetter såldes till svartbörspriser.", Rasmussen, sid 47.

154. Detta synsätt är annorlunda än det vi hade när vi behandlade Fremskridtspartiet i artikeln "Missnöjespartier i Norden." Det innebär att begreppet reaktionärt småborgerligt missnöjesparti inte är det mest precisa som finns att tillgå. För även om FRP är både reaktionärt, småborgerligt och missnöjesparti, så ger helheten ändå felaktiga associationer i förhållande till hur vi definierat partiet i föreliggande text. Genom att istället använda begreppet populistiskt pekar vi på att partiet, trots sin småborgerliga klassbas, lyckats utvidga sin väljar- och medlemsbas till att även omfatta grupper från andra klasser och skikt. En annan korrigeringsomgång är nödvändig i förhållande till nämnda artikel är vår beskrivning av samhällsutvecklingen på 60-talet, och speciellt småborgerlighetens utveckling. Flera författare har påpekat att vår beskrivning är för ensidig i betonet av småborgerlighetens decimering (se Glans, *En liberal reaktion* ..., Bonnevie, *FRP og arbejderklassen*, Wickman, *FRP - hvem, hvorfor?*, Andersen, *Borgerligt parlament og parti*, samt Bjørklund/Hagtvet, *Høyrebølgen*. Vi hänvisar i denna fråga till sid 256-271. Övriga kritiska synpunkter tillbakavisar vi med hänvisning till vår utvidgade argumentering i denna text.

155. Uppgifterna från de två första valen kommer från Borre m fl och de två senare från Goul Andersen/Glans. På grund av olika beräkningsmetoder

är FRP underrepresenterat i den förstnämnda undersökningen.

156. Se Larsen, *Fremskridtspartiets organisation*, sid 69-80. Observera att Glistrups namn därmed nämns i samband med alla de tre danska partier som har folkparti med i namnet. Hans egen definition av FRP är också, som framgår av den följande texten, just ett folkparti.

157. De två fraktionerna brukar betecknas "strammere" respektive "slappere".

158. Glans, "De socialdemokratiske arbejdere har mindst tilbøjelighed til at gå over til Glistrup", *Information* 4-5.5.1977.

159. Fremskridtsarbejderen och speciellt relationen till landsbygden finns ingående beskriven i Nielsen, *Fremskridtsarbejderen - kammerat og fjende*. Utan några anspråk på representativitet vill vi med författaren hävda, att han genom sina intervjuer med arbetare i väst- och Sydjylland presenterar åsikter och erfarenheter som finns hos många av FRP:s arbetarväljare. Citatet från sid 42-43.

160. Goul Andersen, *Partipolitiske skillelinier i arbejderklassen*, sid 33. Det har förts en diskussion om FRP som arbetarparti, med anledning av att partiet i flera val har fått det näst största antalet arbetarröster. Förutom inläggen i *Informationsdebatten* hänvisar vi till Joh. Andersen, *Fremskridtsbevægelsen, arbejderklassen og venstrefløjen* och "Oppositionen i arbejderklassen i 70'erne - erfaringer fra en fremskridtsdebatt", Bonnevie, "Fremskridtspartiet og arbejderklassen".

161. Nielsen, sid 27.

162. Goul Andersen, sid 30.

163. Schmaltz-Jørgensen, sid 21, Swedberg, sid 84 och Muldkjær, (*Information* 760325). Metoden är framarbetad av Søren Risbjerg Thomsen.

164. Goul Andersen/Glans, sid 2-3.

165. Hansen, *Fremskridtspartiet er et klasseparti - men hvilken klasse?*, sid 10. I likhet med oss själva argumenterar Hansen för att FRP:s framgångar inte är en effekt av att klass-

röstningen har minskat, utan att FRP skall förstås som ett klassparti (hans egen beteckning är "det utvidgade småborgerskapets klassparti"-. För vår del menar vi dessutom att denna klassröstning på FRP även kombinerades med en folklig dimension. Se även Hansen, *Levekår og placering i det politiske spektrum*.

166. Borre, "Denmark's Protest. Election in December 1973", sid 202.

Kapitel 12

1. Det råder stor enighet bland såväl historiker, ekonomer, sociologer och statsvetare om att Sverige på mycket kort tid fick från utpräglat agrarsamhälle till industrisamhälle. Denna period påbörjades senare och avslutades tidigare än t ex i Danmark och Norge, medan den finska utvecklingen i detta sammanhang släpade efter. Från denna utgångspunkt har olika författare sedan kommit till olika slutsatser om industrialiseringsprocessens följd. Se exempelvis Elvander, *Skandinavisk arbetarrörelse*, sid 23–49.

2. Tingsten gör en sådan jämförelse i *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling*, med avseende på bl a urbanisering, industrialisering, kommersialisering och intellektualisering, sid 18–24. Se även Jörberg, *The Industrial Revolution in Scandinavia 1850–1914* och Lafferty, *Economic Development and the Response of Labor in Scandinavia: a Multi-Level Analysis*, kap 1–3.

3. Tullstriden kom att framstå som den avgörande politiska frågan, men invävd i den fanns även skatte-, unions- och försvarsfrågorna, samtliga i sista hand klassfrågor där överklass stod mot underklass.

4. Se t ex Heckscher, *Svenskt arbete och liv*: "Särskilt under de två allmänna högkonjunkturerna på 1850- och 1870-talen tog sågverksindustrin ... vad som gjorde intryck av en nästan amerikansk expansion, utan alla motstycken i Sveriges tidigare ekonomiska historia. Det förhållandet att

denna industri, i utpräglad motsats till järnhanteringen, måste draga till sig arbetarmassor från andra landsdelar och placera dem under bostadsvillkor och andra yttre förhållanden av den mest primitiva beskaffenhet bidrog till den amerikanska prägel ... Som lätt inses, måste en arbetarbefolkning som var till den grad utan rötter i sin inre och yttre miljö samtidigt komma att få en helt annan prägel än den som hade utmärkt järnhanterings starkt både traditionsbundna och ortsbundna arbetare. Därför är det långt ifrån någon tillfällighet att den första viktiga strejken i Sveriges historia var 1879 års Sundsvallsstrejk inom sågverksindustrin. (sid 298.)

5. Sågverksindustrin åstadkom en multiplikatoreffekt, dels för kapitalvaruindustrin som tillverkade maskiner till sågverken, vilka sedan också ledde till ökad efterfrågan på andra verkstadsindustriella produkter, dels även för konsumentindustrins uppsving. Jörberg, "Några tillväxtfaktorer i 1800-talets svenska industriella utveckling", i Koblik (red), *Från fattigdom till överflöd*", sid 96.

6. Se exempelvis Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige* del 2, sid 7–18.

7. Speciellt är det Wallenbergsimperiet som byggdes ut under dessa år, med Stockholms Enskilda Bank som utgångspunkt. Men även andra banker deltog i sammanvävningen mellan industri- och bankkapital. Ibid, sid 15–16.

8. Åkerman, "Från stängjärnsexport till 'brain drain'" i Koblik, sid 149–160.

9. Koblik, sid 11–13. Siffrorna är avrundade till 10 000-tal.

10. Kälvesten, "The Social Structure of Sweden" tabell 4, citerat från Scase, *Social Democracy in Capitalist Society*, sid 18. Avrundade tal.

11. Elvander, sid 25.

12. Lindblad m fl, *Politik i Norden* sid 20–23.

13. Lewin citerar Carlsson/Rosén som i *Svensk historia* (sid 423) påpekar att Riddarhuset av år 1866 var en plebejisk församling jämfört med Första kammarens sociala sammansättning. Lewin, *The Swedish Electorate 1887–*

1968, sid 41.

14. För båda kamrarnas sociala sammansättning på 1870-talet, se Tingsten, sid 15.

15. Arvidsson/Berntson anser tex att den agrara och urbana småborgerligheten (genom framför allt Venstrepartierna) kom att utgöra drivkraften i övergången till den borgerligt/liberala demokratin i Danmark och Norge, medan i Sverige "arbetarrörelsen får bära huvudbördan i den demokratiska kampen, med stöd från en (svag) liberal småborgerlighet . . . *Makten, Socialismen och Demokratin* sid 40–41.

16. För en diskussion om den svenska arbetarklassens framväxt i relation till industrialiseringen, se Olofsson, "Från underklass till arbetarklass. Förändringar i det 'arbetande folket' 1870–1930". Se även Bäckström, Casparsson, Lafferty och Tingsten.

17. Olofsson, sid 43.

18. Bäckström (1), sid 132–136.

19. Lundkvist, "Folkrorelser och reformer 1900–1920" i Koblik, sid 160–183. Lundkvist menar att det fanns ett glapp mellan den folkliga och folkrorelseförankrade sociala basen och ledningen för det liberala partiet. Om folkrorelserna, se också Olofsson, *Mellan klass och stat*, sid 135–142.

20. Jämför de danska och norska avsnitten.

21. Elvander, sid 29–30.

22. Schiller, "Krisår — 1906–1914" i Koblik, sid 183–212.

23. Tingsten I, sid 15.

24. Hadenius m fl, *Sverige efter 1900*, sid 91–94, Andrae, "Från ord till handling?" i Koblik, sid 213–234, Söderpalm, *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet*, sid 170–202.

25. Ibid sid 24.

26. Följande framställning är delvis baserad på Fryklund/Nilsson/Olsson/Peterson, "Från Bondeförbund till Centerparti".

27. "Föreställningen om landsbygdens och städernas konträra intressen hade under senare hälften av 1800-talet i stor utsträckning präglat den politiska situationen. Inom Lantman-

napartiet var misstro mot städer och stadsbefolkning vanligt förekommande. I början på 1900-talet ägde emellertid en omdaning av partistrukturen rum, vilket medförde att 'motsättningen mellan stad och landsbygd, mellan herrar och bönder' kom att upphöra och efterträdas av 'motsättningen vänster-höger'. Denna omstrukturering av partiväsendet innebar att lantmannapartiet alltmer förlorade sin ursprungliga karaktär av bondeparti och en splittring av bönderna på flera partier. Bondeförbundspionjärerna såg denna utveckling som ett hot mot bondeklassen och jordbruksnäringen — ett hot som genom införandet av det proportionella valsystemet upplevdes bli överhängande." (Korsfelt, "Bondeförbundet/Centerpartiets argumentering kring relationerna stad-landsbygd" sid 14).

28. Tingsten (1), sid 19. I det danska avsnittet pekade vi på likheterna mellan Lantmannapartiets och den danska Oktoberforeningens korporativa tänkande med självgemenskapen mellan stora och små bönder (sid 13).

29. Se tex Bäckström (1), sid 132–136. När det gäller den agrara världsbilden vid tiden för Bondeförbundets bildande, se Lindkvist, *Bonderörelsens programhistoria under 1910-talet*. Under formeringsprocessen, när rörelsen var uppdelad på två partier, böljade en idépolitisk diskussion fram och tillbaka, vari ståndpunkterna var långt ifrån enhetliga. Gemensamt var dock inriktningen på jordbruket och landsbygdsbefolkningen. Starka röster höjdes för att konstruera en minsta gemensamma nämnare, och endast ta upp frågor där alla på landsbygden boende kunde enas. Exempel på frågor som inte borde tas upp var religionen och nykterhetsfrågan, försvaret och författningsfrågorna. Partiernas olika anslag representerar två strömningar inom bonderörelsen, där Berglunds tänkande mera står för en antikapitalistisk och antimonopolistisk linje, medan JR bildades av krafter närmastående bondetåget och förgreningar in i storföretagsamheten. Motsättningarna var dock inte större än att man senare kan

förenas kring grundvalen att jordbrukarklassens intressen är desamma som nationens intressen (sid 13).

30. Enligt Lewin blev Bondeförbundet det största partiet bland bönderna 1928. Därefter ökade stödet stadigt, från ungefär en av fyra på 30-talet till nästan tre av fyra under efterkrigstiden. Högern var det näst största partiet bland bönderna under perioden, Folkpartiet förlorade merparten av sitt stöd under 40-talet och socialdemokraterna har aldrig haft något inflytande i denna väljargrupp. Lewin m fl, *The Swedish Electorate 1887–1968*, sid 149.

Lewins klassindelning är mycket tveksam, och resultaten bör behandlas därefter. Dock är indelningen minst problematisk just när det gäller bönderna, även om man naturligtvis inte får någon uppfattning om relationer och förändringar inom bondeståndet. Med tanke på vad vi har nämnt om Bondeförbundets betoning av landsbygdsbefolkningen, bör också hänsyn tas till lantarbetarkåren. Här blir socialdemokratin lika snabbt dominerande som Bondeförbundet blir bland bönderna. Förmodligen måste man därför precisera relationen mellan Bondeförbundet och landsbygdsbefolkningen så, att partiet totalt dominerade inom den agrara småborgerligheten, vilken kvantitativt utgjorde den största andelen. Med denna klassbas, som även utgjorde grunden för den agrara ideologin, hade partiet också bred uppslutning bland övriga landsbygdsgrupperingar. Dock var Högerpartiet en konkurrent bland storbönderna och socialdemokratin en övermäktig motståndare bland lantarbetarna.

31. I Danmark Venstre och Radikale Venstre, i Norge Venstre och Bondepartiet. I Finland har Agrarförbundet alltid haft stor konkurrens av arbetarpartierna när det gäller småbrukarrösterna, vilket delvis i Norge har motsvarats av Arbeiderpartiets småbrukarförankring. Därtill har de konservativa partierna i alla länderna haft en förankring i storbondeleden. Det bör också tilläggas att Sverige är det enda land där det inte växer fram flera olika fackliga jordbruksorganisationer,

varav småbrukarna har sin egen. När RLF startas ombildades genast (tre dagar efter) SAL till "topporganisation" för den samlade föreningsrörelsen. Istället fångades RLF:s radikalism och militans upp och inkorporerades i den statliga jordbrukspolitiken, vilket ledde till småbondeintressenas underordnande. I övriga länder bestod spänningarna mellan olika bondeskikt och uttrycktes genom olika fackliga organisationer.

32. Ur Berglunds upprop "Bönder, låtom oss enas" från 1901, citerat från Linderot, *Bondefrågan i Sverige*, sid 88–89.

33. Gillberg, *Den svenska jordbruksbefolkningens politiska beteende under 1930-talet*. Se även Duverger, *Political Parties*, sid 221–222 samt 236–237.

34. Den ekonomiska föreningsrörelsen, eller lantbrukssällskapen, antog först namnet Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap (SAL), bytte senare namn till Svenska Lantbruksförbundet (SL) och bär numera namnet Lantbrukarnas Riksförbund (LRF).

35. Ungefär 80 % av alla gårdar fanns 1920 i storleksgruppen 0.26–10 hektar. Thullberg, "SAP och jordbruksnäringen 1920–1940. Från klasskamp till folkfront", i *Arbetarrörelsens årsbok 1974*, sid 135–136.

36. Thullberg, "Bönderna blir konsument: RLF och kohandeln", i *Ord & Bild* nr 3/72.

37. Se text Björlin, "Jordfrågan i svensk arbetarrörelse 1890–1920", i *Arbetarrörelsens Årsbok 1974*.

38. Lantarbetarrörelsen var organisatoriskt och medlemsmässigt svag ända fram till 30-talet. Dess förankring fanns huvudsakligen i Skåne och Mellansverige. I de norra delarna av landet växte det tidigt fram en gemenskap mellan småbrukare och arbetare. 1906 bildades organisationen Bönder, torpare och arbetare i Sollefteå. Det var den första av sitt slag, och i ledningen fanns både vänstersocialdemokratiska och georgistiska krafter. Björlin, sid 82.

39. Björlin, sid 74.

40. Ibid, sid 104–110.

41. Se exempelvis Linderot, sid 36.

42. Thullberg, "SAP och jordbruksnäringen ... sid 140–144.

43. Söderpalm, "Arbetare och bönder. Krisuppgörelsen och socialdemokraternas väg till makten". sid 253 i Koblik. Söderpalm refererar ett mycket intressant möte mellan ledarna för de socialdemokratiska partierna i Norden, mot bakgrund av de uppgörelser som gjorts med bonderörelsen (1935). Det lokala fackliga samarbete som avses gäller i första hand den av RLF organiserade blockaden av skogsarbetet vid Stora Kopparberg och Korsnäs AB vintern 1935–36, som stöddes av fackföreningsrörelsen. SSU och SLU samlade gemensamt in pengar till de strejkande.

44. Söderpalm, sid 251.

45. Gullander, "Grönt är standardet".

46. Som nationalsocialistiska partier kan man karakterisera Sveriges Nationalsocialistiska Parti (bildat 1930) och Nationalsocialistiska Arbetarpartiet (1933). Inget av dem fick över en procent av rösterna i valen. Liksom i Danmark kom det till ett brott mellan Högerpartiet och dess ungdomsförbund Sveriges Nationella Ungdomsförbund (SNU), som därefter etablerade sig som Sveriges Nationella Förbund. Liksom KU blev SNU snabbt en stor organisation i slutet på 20-talet – från 4 000 medlemmar 1926, över 31 000 år 1929 till 40 000 år 1932. Den sociala sammansättningen påminner starkt om det tyska nazistpartiets. Dahl m fl i *Kriser* ... sid 97. Hadenius m fl sid 129.

47. Se text Dahl m fl i *Kriser* ... sid 96–100, 194–200.

48. Elvander, sid 58–74.

49. Jörberg/Krantz, *Ekonomisk utveckling i de nordiska länderna 1914–1970*, sid 39, citerat efter Elvander, sid 60.

50. Se Söderpalm, *Arbetare och bönder*, sid 243–45, Thullberg, *SAP och jordbruksnäringen* ... , sid 146–147, Tingssten (1), sid 322–25.

51. "I sin strävan att befästa och utveckla samarbetet även utanför riksdagen framställde socialdemokraterna krisuppgörelsen som en seger för det demokratiska systemet ... Statsminis-

tern framställde de båda klasserna som naturliga bundsförvanter i kampen för demokratin och tecknade bilden av ett bonderadikalt förflutet; det var en tendensiös historieskrivning, där till och med Engelbrekt kom till heders". Söderpalm, sid 250.

52. Pedersen m fl menar att bakgrunden till betoningen av begreppet kris för jordbrukets vidkommande främst är relaterad till jordbrukets ekonomiska och politiska inplacering i förhållande till stadsnäringarna.

"Då man inte längre kunde producera sig ur svårigheterna utan istället måste gå in i en inrikespolitisk uppgörelse om den rätta *fördelningen* av samhällets inkomster och utgifter stod principiellt två möjligheter öppna: Man kunde antingen följa de militanta krisrörelsernas (LS, RLF; BK, Lapporörelsen, samt delar av föreningsrörelsen) tankar om en '*fackorganiserad*' kamp mot andra samhällsgrupper och använda de välkända vapnen från stadsnäringarnas arbetsstrider eller kunde man söka ett politiskt *samförstånd med arbetarklassen*, väl vetande att man därigenom skulle få avstå många av de privilegier man dittills åtnjutit." E Helmer Pedersen m fl i *Kriser* ... sid 201.

53. Söderpalm, sid 238.

54. Per Albin Hansson hävdade senare att ännu 1932 "knappast någon" hade räknat med möjligheten av samverkan med Bondeförbundet (Söderpalm, sid 252). Inspiration kom naturligtvis från Kanslergadeforliget några månader tidigare, och tillsammans påverkade dessa uppgörelser i sin tur den norska två år senare, liksom det betydligt mera modifierade finska röd-gröna samarbetet från 1937. Bondepartierna tycks också ha tvekat i det längsta, de var dessförinnan stabilt förankrade till höger på den politiska skalan. Inget av dem var helt fritt från påverkan från tidens högerradikala stämningar. Agrarförbundet samarbetade med Lapporörelsen, och det norska Bondepartiet hade så sent som 1934 förhandlingar med bl a National Samling om samarbete. Inte heller danska Venstre och Bondeförbundet var helt fria från sådana stämningar,

även om det var i betydligt mindre omfattning. 1933 års program för Bondeförbundet innehåller tex följande rasistiska passus: "Som en nationell uppgift framstår den svenska folkstammens bevarande mot inblandning av mindervärdiga utländska raselement samt motverkande av invandring till Sverige av icke önskvärda främlingar..."

55. Se Thullberg, sid 144–159.

56. Under kuppattade former förbigicks Bondeförbundets formelle ledare Olsson i Kullenbergstorp, vilken var motståndare till en uppgörelse. Den nye ledaren, från 1934 även partiledare, skånebonden Pehrson i Bramstorp var aktiv RLF:are.

57. För en översikt se E Helmer Pedersen m fl i *Kriser* ... sid 182–83.

58. Ibid, sid 184.

59. Guldbrandsen/Lindbeck, *Jordbrukspolitikens mål och medel*, sid 61.

60. Söderpalm, sid 255–56.

61. Therborn, "Den härskande klassen efter 'det demokratiska genombrottet'", sid 7.

62. Se Elvander, sid 133–152, Jörberg/Krantz, sid 55–59.

63. Jörberg/Krantz, sid 51–52.

64. Skatters och avgifters andel av BNP steg tex från en försumbar nivå före det andra världskriget till 22 % 1950, 30 % 1965 och 40 % 1967. Dahlkvist, *Staten, socialdemokratin och socialismen*, sid 150.

65. Hadenius m fl, sid 179–180.

66. Ibid, sid 182–198.

67. Den ekonomiska demokratis frågor förlades till kommittéverksamhet, där de så småningom avfördes på grund av bristande intresse från såväl industrikapitalets som socialdemokratis sida. Se Söderpalm, *Direktörsklubben*, sid 127–28.

68. Dahlkvist, sid 152–153.

69. Gulbrandsen/Lindbeck, *Jordbrukspolitikens mål och medel*, sid 15.

70. Schmaltz-Jørgensen, sid 178 f.

71. Abrahamsson, *Jordbruget i Sverige*, sid 14.

72. Ibid, sid 18.

73. Ibid, sid 22.

74. Ibid, sid 23.

75. Nordisk statistisk årsbok 1980,

sid 83, Hellström, *Jordbrukspolitik i Industrisamhället*, sid 141.

76. Abrahamson, sid 21–23.

77. Berntson, "Svensk kapitalism 1945–70", sid 15.

78. Furåker, *Stat och arbetsmarknad*, sid 72.

79. Elvander, sid 134.

80. Therborn, *Klasstrukturen i Sverige 1930–80*, sid 107.

81. Ibid, sid 49.

82. Ibid, sid 115. Andelen för 1979 är över 35 %.

83. Ibid, sid 93.

84. Ibid, sid 121.

85. Furåker, sid 12–13.

86. Se tex Hansson m fl, *Svensk kapitalism – en studie i Sveriges ekonomiska historia*, sid 96.

87. Therborn, sid 137.

88. Ibid, sid 141.

89. Ibid, sid 132.

90. Begreppen inter- och intragenerationsrörlighet berör skillnaden mellan olika former av social rörlighet. Intragenerationsrörlighet uppstår när exempelvis en småbrukare är tvungen att övergå till annan yrkesställning. Intergenerationsrörlighet innebär tex att hans barn inte efterträder honom som småbrukare utan övergår till annat yrke. Se exempelvis Furåker, sid 80.

91. Ett annat sätt att behandla samma problematik gör sig Dombos till tolk för i "Some Recent Changes in the Swedish Occupational Structure". Han menar att den viktigaste fasen i övergångsproblematiken är mellan vad han kallar "extensiv" och "intensiv" industrialisering, där den förra domineras av övergången från agrar till industrisektorn och den senare av motsvarande övergång mellan industri- och servicesamhälle. Djup och hastighet skiftar från land till land, själva processen genomgår varje högt utvecklat kapitalistiskt land. Vi skall återkomma till Dombos argumentation längre fram.

92. Socialdemokratis genombrott bland lantarbetarna på 30-talet har ett klart samband med den fackliga organiseringen. Det socialdemokratiska partiets stöd i detta fackliga arbete medförde att lantarbetarförbundet kom att

bli partiet mycket närstående. Att Bondeförbundets stöd bland lantarbetarna försvann på 30-talet skall inte tolkas som att det inte fanns lantarbetare som röstade på Bondeförbundet. Det fanns hela tiden en kärngrupp, om än liten, vilket visade sig från mitten av 50-talet och framåt när Centerpartiets andel av lantarbetarröster återigen började öka. Ökningen berodde förmodligen på att en liten men stabil grupp blev en allt större andel av en snabbt minskande lantarbetarkår. Om lantarbetarförbundet, se Back, *En klass i uppbrott. Den fackliga lantarbetarrörelsens uppkomst och utveckling*. Valsiffrorna är hämtade från Lewin m fl.

93. Therborn, sid 49 och 82.

94. I detta sammanhang, se Korsfeldt, "Bondeförbundet/Centerpartiets argumentering kring relationerna stad-landsbygd".

95. ibid, sid 22.

96. Larsson, *Bondeförbundet blir Centern*, sid 21–25.

97. Guldbrandsen/Lindbeck, *Jordbrukspolitikens mål och medel*, sid 19, 21–22.

98. Hadenius m fl, sid 199–212.

99. Söderpalm, "Arbetare och bönder", sid 256.

100. Larsson, *Partireformationen*, speciellt sid 67–114. Larsson pekar speciellt på ungdomsförbundets betydelse som pådrivande bakom en kursändring, vilket han menar hade sin grund i att ungdomsförbundet tidigast och hårdast fick kännas vid landsbygdens avfolkning och dess konsekvenser för bonderörelsen.

101. Larsson, *Bondeförbundet och ATP-frågan*, sid 40.

102. Ibid, sid 41–42.

103. Det fullständiga resultatet blev: linje 1 = 45,8 %, linje 2 = 15,0 % och linje 3 = 35,3 %.

104. Denna uppdelning mellan det offentliga livets medborgare och privatlivets borgare, som är grundläggande för den borgerliga demokratin, är däremot oacceptabel för den småborgerliga demokratiuppfattningen. Här ser vi således en av de viktigaste skillnaderna mellan centerideologin och den populistiska ideologin som den

formuleras av missnöjespartierna.

105. I den motsättning som finns inom bonde- och centerrörelsen mellan småborgerlighet och agrar bourgeoisie kan man se CUF som den mest enhetliga antikapitalistiska tendensen. Varför det har blivit så kan vi bara spekulera om. Men liksom ungdomsförbundet var pådrivande bakom bonderörelsens politiska och ideologiska breddning, var det också CUF som snabbast och mest konsekvent tog intryck av den populistiska strömningen i Norge – genom att knyta an till det norska Senterpartiet som har en mycket mer uttalad populistiskt influerad politik än dess svenska systerparti. En uppfattning om hur unga centerpartister såg på centerpolitiken får man genom den 1972 utkomna *Var står Centern?* CUF:s tidning *Ung Center* utvecklades också tidigt till ett språkrör för populistiska idéer. Här följer några formuleringar från den period när populismen hade störst inflytande inom CUF, och Centerpartiet hade maximal framgång med sin folkliga framtoning.

Den svenska ekonomin skall bygga på små, decentraliserade enheter – lokalsamhällen. Så mycket som möjligt av den egna produktionen bör förädlas i det fungerande lokalsamhället. Satsning på småföretag med ett fåtal anställda genom förändrad fördelning av kreditinstitutionernas långivning. Decentralisering av samhället – beslut och maktorgan skall föras ned på landstings- och kommunnivå. Vidgade befogenheter för kommunalråd och byalag. Kamp mot byråkrati och teknokrati, mot monopolkapitalet. Ett minimum av tungrodd centralförvaltning och ett reellt inflytande för riksdagen. Ekologi – skapa balans i naturen. Prioritering av vår miljö framför den ekonomiska tillväxten. Ekologisk solidaritet på världsnivå. Nyttjandet av alla slags gifter måste förhindras. Decentraliserad bosättningsstruktur, stopp för befolkningskoncentrationen. Se *Ung Center* nr 7/72, 10/72.

106. Bengtsson m fl, *Svenska partiapparater*, sid 179 samt källorna till tabell 3.

107. Hadenius m fl, sid 306–307.

108. SOS, *Allmänna val* 1973, del 3, sid 88 f, samt Pettersson, *Väljarna och valet*, rapport 2, 1976, sid 13.

109. Utvidgningen av den sociala väljarbasen börjar således redan i mitten av 50-talet, men den största effekten kommer inte förrän efter mitten av 60-talet, och då i form av en fördjupning av denna utvidgning. Det val då Centerpartiet uppvisar en väljarbas som mest påminner om den som de nordiska populistiska partierna hade var 1973 års val. Detta val var också det där Cp mest utpräglat framträdde som ett populistiskt parti, både i termer av det ideologiska budskapet och i termer av den konjunktur som partiet tillgodo gjorde sig den politiska kraften av.

110. SOS ibid, sid 90 samt Pettersson, sid 14. Samma reservationer för jämförbarheten gäller som i tab. 12:11.

111. Dahmén, *Svensk industriell företagarverksamhet*, sid 63. Se även Iveroth, *Småindustri och hantverk i Sverige*, sid 17.

112. Dahmén betonar handelns betydelse för företagsbildandet när det gäller rekryteringen av företagsledare under industrialiseringens första skede. Det fanns överhuvudtaget ett mycket begränsat rekryteringsfält, och de företag som bildades kännetecknas också av att de var få men stora. Mellankrigstidens företagsbildning gav en helt annan bild.

”Under mellankrigstiden blir en förskjutning mot arbetarklassen, som så smått börjat under slutet av 1800-talet, mycket markerad i nästan alla industrier. Det var däremot allttjämt sällan som tidigare hantverkare eller deras anställda startade industriföretag. Majoriteten av de företag, som grundades under denna period, hade arbetare eller därmed likställda personer till upphovsmän, och omkring 80 % av dem startades på den plats, där företagsgrundaren råkade ha sin bostad ... Denna för mellankrigsperioden mycket typiska bild förklaras både av det behov av småföretag, som växte fram, och av att förutsättningarna för småföretag förbättrades alldeles oberoende härav.” Dahmén,

sid 386–87.

Det bör observeras att Dahmén behandlar uteslutande industriföretagsamheten. Iveroth ger däremot en inträngande beskrivning av den urbana småföretagsamhetens ekonomiska ställning (boken är skriven 1943) både vad gäller hemslöjd, hemindustri, småföretagsamhet och hantverk, även om framställningen även här ofta tenderar att koncentrera sig på den maskinella verksamheten.

113. Antalet hantverkare skall, enligt osäkra siffror, ha varit 76 000 år 1861 och 166 000 år 1910 (Dahmén, sid 64). Det tyder i vart fall inte på någon drastisk minskning.

114. Proportionerna mellan den urbana småborgerlighetens olika delar enligt Iveroths sammanställning av 1931 års företagsräkning (sid 208–209).

115. Underleverantörssystemet utvecklades huvudsakligen under mellankrigstiden, och måste ses som en ny etapp i uppbygget av en företagsstruktur. Dessa företag är mycket enhetliga med avseende på motiven för företagsbildandet, funktion och relation till andra företag. Dahmén nämner som viktiga faktorer det ökade behovet av underleveranser, tillkomsten av lämpliga maskiner, nya material och nya varutyper, samt svårigheter på exportmarknaderna. Dessutom pekar han på elektrifieringen och bilismens framväxt som viktiga delfaktorer. När det gäller företagsgrundarna har vi tidigare (n. 112) sett hur den vidgade rekryteringsbasen spelade in. Underleverantörsföretagen var en viktig ingrediens i mellankrigstidens företagsbildning, och förmodligen dominerade systemet företagsbildningen under 40-talet. Dahmén, sid 220–229.

116. Den andra stora delen av företagsbildning under mellankrigstiden, med tonvikt på krisåren i början på 30-talet, var de så kallade levebrödsföretagen. Även här finns bakgrunden till att så många arbetare blev egna företagare – det var ett möjligt alternativ till arbetslösheten, inte minst för yrkesutbildade arbetare och förmän. Man skall inte dra en alltför hård gräns mellan levebrödsföretag

och underleverantörsföretag, förmodligen var många företag bådaderna. Iveroth konstaterar att de små företagens antal, och deras sysselsatta, växte snabbast (under mellankrigstiden) mellan åren 1925 och 1935 (sid 162). En gissning är att man skulle kunna koncentrera den perioden ännu mer – till exempel åren 1929–1934.

Levebrödsföretagen krävde mycket små kapitalinsatser, och av dess konstruktion och syfte borde de flesta försvinna med den ekonomiska krisen. Anmärkningsvärt många överlevde emellertid krisen och bidrog till den konjunkturuppgång om sedan följde. Se exempelvis Ahvenainen m.fl. "Trettiotsdepressionen och industrin", i *Kriser* ... sid 212–213 samt Iveroth, sid 116.

117. Här måste vi återigen påpeka att urban småbourgeoisi inte nödvändigtvis måste finnas i städerna. Den centrala skillnaden mellan urban och agrar småborgerlighet är att den agrara delen endast omfattar lantbruk. Man kan emellertid tänka sig en småbrukare som på grund av dålig bärkraft samtidigt etablerar sig som hantverkare eller i någon annan form av icke-agrar enkel varuproduktion. Det är denna möjlighet som enligt ovanstående kan tänkas ha utökats i samband med krisåren. Man skall heller inte bortse från att småbrukare tog upp någon annan form av yrkeskombination (dvs med lönearbete) samt att i både Sverige och Norge en 'proportionsvis stor del av lönearbetarklassen fanns utanför tätorterna, och att det var många av dessa arbetare som startade levebrödsföretag. I sin jämförelse mellan Danmark och Sverige hävdar Esping-Andersen att småbrukarnas yrkeskombination var en bidragande orsak till att småborgerligheten i Sverige så oproblematiskt kom att stödja den socialdemokratiska reformpolitiken. Han talar då i första hand om den agrara småborgerligheten, men den stora andelen exarbetare som blev småföretagare under mellankrigstiden bör också ha bidragit till detta stöd. (*Social Class, Social Democracy and*

State Policy, kap 2–3)

118. Vi har tidigare konstaterat att högerradikala partibildningar inte fick några elektorala framgångar i Sverige under 1930-talet. Däremot fanns det liksom i övriga nordiska länder en antiparlamentarisk och högerradikal strömning under hela mellankrigstiden, även om den var svag och uppsplittrad på en rad olika uttrycksformer. Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige*, speciellt kapitel 5–7. För en subjektiv version, se t ex Engdahl, *Fribrytare i folkhemmet*, sid 67–137.

119. Ett annat skäl kan vara teoretiskt. Man har inte sett småborgerligheten skild från övriga delar av "medelklassen", varken i röst- eller andra hänseende. Det är betecknande att den kanske främste skildraren av industriföretrådarnas politiska agerande i Sverige, Söderpalm, inte i någon av sina texter har sett sig föranlåten att lyfta fram småborgerligheten som politisk aktör. Detta gäller särskilt den urbana småborgerligheten, och den agrara delen uppmärksammar han enbart i samband med bildandet och uppbyggandet av LRF (se speciellt *Arbetare och bönder*). Lewin urskiljer inte småborgerligheten i sin gruppindelning. Både i hans klass I (den agrara) och klass II (den urbana, icke-proletära) samsas småborgerligheten med (bland annat) borgerligheten. Om vi ändå gör en grov beräkning utgående från att de flesta som benämns arbetsgivare tillhör småborgerligheten, och försöker hålla isär denna grupp från tjänstemannagrupperna som är den andra stora delen av klass II (vilket vi egentligen har mycket små möjligheter till) så ger oss Lewins siffror följande. Högerpartiet är det dominerande klass II-partiet, från 1880-talet och fram till efterkrigstiden (1948 års val). Den enda konkurrensen kommer från socialdemokratin, vars inflytande närmast utplånas i 1928 års val. Under 30-talet ökar emellertid både liberaler och socialdemokrater sitt elektoral inflytande, och på 40-talet kommer liberalernas genombrott. Vi antar att socialdemokraternas stöd i klass II,

som enligt Lewins siffror aldrig hämtar sig från nederlaget 1928, i första hand kom från de arbetargrupper som finns med (varvs- och textilarbetare) m m), i andra hand från de växande grupperna av lägre tjänstemän och först i tredje hand (och i liten utsträckning) från företagargrupper. Det liberala inflytandet har för det mesta identifierats med tjänstemannagrupperna. Det mesta talar därför för att det var högerpartiet som småföretagarna stödde, trots att partiet dominerades av storföretagarintressen. Småborgerlighetens politiska underordning motsvaras för övrigt av den "fackliga" i SAF. (Lewin, sid 66–69), 140–156).

120. Hadenius, sid 190–198. Att liberalerna gjorde inbrytningar bland småföretagargrupper 1948 finns det inte heller några egentliga belägg för i Lewins material, annat än att den massiva ökningen folkpartiröster i klass II rimligtvis även måste ha medfört en sådan inbrytning. I Särleviks siffror framträder dock Folkpartiet vid 1956 års val som det dominerande småföretagarpartiet – mer dominerande än något annat parti vid något annat valtillfälle under perioden 1956–1976.

121. Samtidigt med Hantverksorganisationen bildades en arbetsköparorganisation, Centrala arbetsgivarförbundet, som dock efter några år gick upp i SAF. Sedan 1960 heter organisationen Sveriges hantverks- och industriorganisation SHIO. Se Elvander, *Intresseorganisationerna* . . . sid 33.

122. Ibid, sid 223.

123. Ibid, sid 226. Eftersom den urbana småborgerligheten har saknat ett politiskt parti som entydigt drivit dess klassintressen har den istället kommit att agera indirekt – genom till SHIO anslutna riksdagsmän inom olika partier. Elvander pekar på både SHIO:s organiserade arbete med kandidatnominering vid valen 1944 och 1948, och på det faktum att småföretagarfrågorna (liksom fiskefrågorna, som enligt vår mening ligger nära småföretagarfrågorna) ägnats oproportionerligt stort intresse under efterkrigstiden, och att SHIO i samband med den värsta över-

budsperioden var tvingat att moderera och samordna de olika partiernas välvilja. Elvander, sid 220–231, 267.

124. Pettersson, *Väljarna och valet*, sid 12–86.

125. Ett annat bidrag till förställesen av mellanskiktgruppers centerröstning ger Goul Andersen i en diskussion om olika former av motsättningar utöver dem som härleds från de sociala klasserna – de som han kallar primära motsättningar. Han betecknar motsättningar inom distributionssfären, inom bostadssektorn, på länemarknaden etc som sekundära. Här rör det sig om motsättningar mellan dem som har det bättre och sämre ställt. De tertiära motsättningarna involverar, till skillnad från primära och sekundära, exempelvis överhuvudtaget inte arbetarklassen (mer än andra klasser). Man kan här tala om att motsättningar går mellan "hela folket" och bestämda samhällsstrukturer. Som exempel kan nämnas konsumentfrågor, fysiska miljöfrågor, samhällsplanering etc. De tertiära motsättningarna är i långt högre grad ideologiskt förmedlade och är i motsats till de andra inte sammanbundna med omedelbara materiella existensbetingelser. Vi får ett motsättningsförhållande som går från snävt till bredast tänkbara: från borgarklass – arbetarklass över "fattig – rik" till "hela folket – kapitalistiska samhällsstrukturer". Det är uppenbart att stora delar av mellanskikten reagerar på sekundära och tertiära motsättningar, där exempelvis centerbudskapet också får maximal genomslagskraft. Goul Andersen, *Mellemlagene i Danmark*, sid 68, 176–181.

126. Lewin menar att det är 1968 års val som maximum nås (sid 184). I Petersson/Särleviks material uppstår maximumsituationen redan vid 1960 års val (*SOS: Allmänna valen 1973*, del 3, tabell 32).

127. *SOS: Allmänna valen 1973*, del 3, tabell 32, *Allmänna valen 1976*, del 3.

128. Persson, "Den svenska arbetarklassens förändrade sammansättning och de borgerliga arbetarväljarna."

129. Ibid, sid 65.

130. Therborn, sid 48.

131. Persson, sid 72.

132. För en mera omfattande argumentering för vad denna utveckling har inneburit i elektoralt avseende, se *Zenit* (red), "Det svenska valet 1976", sid 4-46. En ytterligare aspekt är omfattningen av det arbete i form av enkel varuproduktion som många arbetare med hantverksyrken utfört vid sidan om sitt vanliga arbete ("svart arbete"), och dess konsekvenser för deras ideologiska tankande.

133. Petersson, *Väljarna och valet 1976*, sid 12-86. Än en gång måste vi reservera oss för det faktum att vi uttalar oss om perioden 1956-1976 med stöd av siffror från 1976 års val. Förutom det tveksamma i detta förfarande menar vi dessutom att just 1976 års val är speciellt såtillvida att en rad utvecklingstendenser vänds här.

134. När Petersson bryter ned gruppen övriga arbetare i kategorierna jordbruk, handel och samfärdsl samt vård, utbildning och kultur får han Cp-andelen 28 - 21 - 23 procent. Av dessa grupper är den sistnämnda antalsmässigt helt dominerande, jfr. Therborn, sid 48.

135. Detta gäller för övrigt Cp-röstande inom alla yrkeskategorier: var tredje anställd i företag med 1-9 anställda röstar på centern mot mellan var femte och var sjunde i alla andra storleksenheter.

136. Petersson, sid. 28.

137. Man kan också hänvisa till SHIO:s arbete inom tex de parlamentariska församlingarna som småborgerlig klassaktivitet, men som sådana har den vare sig fungerat mobiliserande eller antagonistiskt gentemot borgerliga intressen.

138. Lindström, "Helgeandsholmen and Beyond . . ." sid 7-8.

139. Cp:s samarbete med Folkpartiet från början av 60-talet var också en del av strävan att bryta in i nya väljargrupper. Från de första stappande stegen till mittenprogrammet inför 1968 års val byggdes det successivt ut. Mittprogrammet och mittsamverkans centrala betydelse låg dels i att det förmådde Folkpartiet att avhålla sig från samarbete med högern och gav utrymme för centern att profilera

sig gentemot det senare partiet, dels i dess lösliga parlamentariska form som gav centern möjligheter att fortsätta kompromisspolitiken gentemot socialdemokratin. Högerpartiets utveckling under 50-talet, med fokuseringen på det enskilda ägandet och hotet från ett statlig byråkrati (med nyckelordet "egendomsägande demokrati") gav under några val utdelning i form av ökande väljaruppslutning. Det gällde valen kring ATP-striden, och högern framstod för många som ledande företrädare för linje 3, även om man försökte tona ned de partipolitiska inslagen i denna linje. I många avseenden innehöll den nya högerprofilen många ideologiska element som en pressad och hotad småföretagare kunde identifiera sig med, och partiets framgångar 1952-60 bestod delvis i att nya småföretagargrupper tillkom i väljarbasen (se tabell 12:11). Samtidigt bör det påpekas att Centerpartiets framgångar i samma grupper var betydligt mer omfattande. Gemensamt för de partibytande småföretagarna är emellertid att de kommer från Folkpartiet. Högers framgångar kan i stor utsträckning förklaras av ATP-striden, och de följdes under 60-talet av en konstant nedgång (bl.a. halverades partiets andel av småföretagsväljare mellan 1960 och 1964). Försöken att samla de tre borgerliga partierna till ett enat agerande gentemot socialdemokratin kom alltmer att bli avhängigt Centerpartiet. Efter hand som Höger och Folkpartiet stagnerade och Centerns elektorala stöd ökade, fick centerns sk socialt progressiva ståndpunkter och mera försonliga inställning till socialdemokratin ("ingen konfrontationspolitik") bilda grundvalen för en framväxande trepartisamverkan.

140. Se exempelvis Larsson, *Centerns idéer - kontinuitet och förnyelse*, sid 33-39.

141. "Jordbrukets föreningsrörelse har många likheter med kooperationen . . . tendensen mot stora enheter och representativ demokrati har sedan länge varit markant . . . mötesdeltagandet synes genomsnittligt hålla sig kring 10-15 %. Inom RLF möter man en annorlunda bild. Ingen av Sveriges

stora intresseorganisationer torde ha en så vital inre demokrati som RLF. I lokalavdelningarna råder direkt demokrati. På länsförbundens och riksförbundets stämmor kommer medlemsopinionen snabbt och hörbart till uttryck genom de valda ombuden . . . Båda dessa aktioner (strejkomröstningar, vår anm.) hade vidtagits utan samråd med Lantbruksförbundet, som motsatte sig stridsåtgärder och fördömde RLF:s handlande i offentliga uttalanden. Motsättningen mellan de båda organisationerna belyser den direkta demokratis svagheter. Till följd av sin vitala – om man så vill primitiva – inre demokrati uppträdde RLF på ett sätt som ansågs oansvarigt av de ledande inom systerorganisationen, där det representativa systemet och ansvaret för jordbrukarrörelsens ekonomiska tillgångar skapade betydligt försiktigare och mera kompromissvänliga attityder. Efter 1945 har visserligen samarbetet mellan RLF och Lantbruksförbundet förbättrats och motsättningarna utjämnats, men alltjämt kvarstår en påtaglig karaktärsskillnad, som sammanhänger med att RLF:s organisationsapparat förmedlar stämningarna inom jordbrukarbefolkningen snabbare och mera direkt än vad de ekonomiska föreningarna kan göra.” Elvander, *Intresseorganisationerna i Sverige*, sid 83–84.

142. Se Enochsson, *Den unga centern* och *Var står Centern?* eller *Ung Centers* debatter under åren kring slutet av 60-talet och början av 70-talet.

143. Vi tror att det är en viktig skillnad mellan 1928 och 1948 års val, som var klasskampsväl i den meningen att de borgerliga partierna koncentrerade sig på arbetarpartiernas socialistiska strävanden, och som förmodligen

mobiliserade småborgerligheten på rädslan för privategendomens avskaffande, och å andra sidan Centerpartiets succéval 1968, 70 och 73. Centerns framgångslinje var inte byggd på klasspolarisering. De lösningar som Centerpartiet förespråkade kom också att attrahera växande arbetar- och tjänstemannagrupper, av såväl materiella som ideologiska skäl. För arbetarväljarna underlättades övergången från att ha röstat på ett arbetarparti (eller icke-röstat) till att rösta centerpartistiskt av att de inte var några klasskampsväl i 1928 eller 1948 års bemärkelse.

144. En instruktiv läsning är härvidlag de moderata tidningarnas ledarsidor under den aktuella perioden, speciellt kommentarerna till olika uttryck för populistiska tankegångar och strömningar inom Centerpartiet, i allmänhet och som del i ett borgerligt block, och där det ofta har lyst igenom i ledarkommentarerna hur motvilligt man underordnar sig principen att ”det är bättre att sitta i kanslihuset även om det luktar lagård, än att inte sitta där alls.”

Kapitel 13

1. *SOS, Allmänna val 1973*, se not 17, samt Goul Andersen/Glans, *Sociale klasser og partivalg ved folketingsvalgene 1977 och 1979*, sid. 2.

2. Valen, *Valg og politikk*, sid 104–107.

3. Bjørklund/Hagtvet, *Høyrebølgen*, sid 385. ALP:s siffror är hämtade från en gallupundersökning.

4. Matheson, *The Finnish Rural Party*, sid 40.

Tabell 1. Arbetskraftens fördelning på sektorer 1870–1975. (1)

År	Jordbrukssektorn				Industrisektorn				Servicektorn			
	Da	No	Sv	Fi	Da	No	Sv	Fi	Da	No	Sv	Fi
1870	54	56	69		24	16	13		22	28	18	
1880	52		65		24		15		24		20	
1890	47	49	62		26	22	19		27	29	19	
1900	42	41	54		28	26	27		30	33	19	
1910	37	39	44		28	25	29		35	36	27	
1920	35	38	40	69	27	27	31	12	38	35	29	19
1930	35	37	37	65	27	25	31	15	38	38	32	20
1940	28	30	25	58	32	32	37	18	40	38	38	23
1950	24	26	20		35	34	41		41	40	39	
1960	21	20	14	36	37	36	45	30	42	44	41	34
1970	10	12	8	20	38	37	40	34	52	51	52	46
1972	10	12	7		34	34	37		56	54	56	
1975			6	15			38	37			56	48

Tabell 2. Arbetsställen inom tillverkningsindustri efter antalet sysselsatta 1978. (2)

	Denmark		Finland		Norway		Sweden	
	Number	%	Number	%	Number	%	Number	%
Number of establishments								
<i>Antal arbetsställen</i>								
Under 10 persons	1 149	17.1	1 649	24.4	8 045	60.5	2 169	19.8
10—19 »	2 052	30.6	1 476	21.9	2 073	15.6	3 126	28.6
20—49 »	1 972	29.4	1 709	25.3	1 701	12.8	2 871	26.2
50—99 »	756	11.3	854	12.7	749	5.6	1 258	11.5
100—199 »	434	6.5	537	8.0	423	3.2	762	7.0
200—499 »	252	3.8	365	5.4	226	1.7	487	4.4
500 persons or more	88	1.3	160	2.4	77	0.6	272	2.5
Total	6 703	100	6 750	100	13 294	100	10 945	100
Number of persons engaged								
<i>Antal sysselsatta</i>								
Under 10 persons	8 199	2.2	9 988	2.1	31 411	8.4	15 882	1.8
10—19 »	28 358	7.4	20 355	4.2	29 281	7.8	43 130	4.9
20—49 »	60 502	15.9	53 884	11.2	54 511	14.5	89 938	10.3
50—99 »	52 158	13.7	59 446	12.3	54 330	14.5	91 747	10.5
100—199 »	59 788	15.7	74 998	15.6	59 006	15.7	115 228	13.2
200—499 »	74 354	19.5	110 219	22.9	70 973	18.9	162 396	18.6
500 persons or more	97 544	25.6	152 488	31.7	75 835	20.2	357 108	40.8
Total	380 903	100	481 378	100	375 347	100	875 429	100

Hectares of arable land, Hektar åker									
	2.0- 4.9 ha	5.0- 9.9 ha	10.0- 14.9 ha	15.0- 19.9 ha	20.0- 29.9 ha	30.0- 49.9 ha	50.0- 99.9 ha	100.0- ha	All holdings Samtliga bruk- nings- enheter
Holdings in percentages Brukningsenheter %									
Denmark ¹	1951 ^{2,3}	11.7	29.9	17.7	26.8	11.6	1.8	0.5	184 518
	1969 ³	8.7	22.1	18.5	13.9	13.1	4.8	1.1	142 314
	1975 ³	8.5	19.7	16.4	13.0	15.6	6.7	1.5	123 613
	1978	8.8	18.9	15.6	12.6	16.4	7.6	1.7	118 849
	1979	8.8	18.6	15.3	12.3	18.3	8.1	1.8	116 252
Finland	1950	37.9	33.8	14.8	5.9	2.1	0.5	0.2	261 750
	1959	35.4	35.8	15.7	6.2	1.9	0.5	0.1	284 778
	1969	28.5	37.2	17.9	7.9	2.3	0.6	0.1	263 684
	1975	26.1	36.8	18.0	8.6	2.9	0.8	0.2	233 323
	1978	24.5	34.9	17.9	9.5	3.9	1.1	0.2	211 235
Norway ¹	1949	55.9	29.6	10.9		3.6			143 433
	1969	45.3	34.7	14.8		5.2			121 663
	1975	39.1	34.7	19.1		7.1			98 265
	1978	36.2	34.9	20.8		8.1			93 947
	1979	35.5	33.9	21.8		8.8			94 600
Sweden ⁴	1951	34.0	31.8	21.2	6.3	4.0	1.9	0.8	282 187
	1969	21.9	27.1	24.6	11.4	8.9	4.6	1.5	162 155
	1975	18.1	23.8	24.5	12.7	11.7	7.0	2.2	131 949
	1978	17.5	22.3	23.9	13.1	12.8	7.9	2.5	124 001
	1979	16.8	21.9	24.0	13.4	13.1	8.2	2.6	120 631

Tabell 4. Folketingsvalen i Danmark 1918–1979. Procent. (4)

År	Val- delt.	DKP	VS	SF	Soc. dem	Rad. Venstre	Rets. förb.	Centr. Dem.	Kr.F.	Venstre	Konserv. folkep.	Frp	Andra
1918	75,8	—	—	—	28,5	20,8	—	—	—	29,5	18,2	—	3,0
1920	80,6	—	—	—	29,3	11,9	—	—	—	34,2	19,7	—	4,9
1924	78,6	0,5	—	—	36,6	13,0	1,0	—	—	28,3	18,9	—	1,7
1926	77,0	0,4	—	—	37,2	11,3	1,3	—	—	28,3	20,6	—	0,9
1929	79,7	0,2	—	—	41,8	10,7	1,8	—	—	28,3	16,5	—	0,7
1932	81,5	1,1	—	—	42,7	9,4	2,7	—	—	24,7	18,7	—	0,7
1935	80,7	1,6	—	—	46,1	9,2	2,5	—	—	17,8	17,8	—	5,0
1939	79,2	2,4	—	—	42,9	9,5	2,0	—	—	18,2	17,8	—	7,2
1943	89,5	—	—	—	44,5	8,7	1,6	—	—	18,7	21,0	—	5,5
1945	86,3	12,5	—	—	32,8	8,1	1,9	—	—	23,4	18,2	—	3,1
1947	85,8	6,8	—	—	40,0	6,9	4,5	—	—	27,6	12,4	—	1,8
1950	81,9	4,6	—	—	39,6	8,2	8,2	—	—	21,3	17,8	—	0,3
1953	80,8	4,8	—	—	40,4	8,6	5,6	—	—	22,1	17,3	—	1,2
1957	83,7	3,1	—	—	39,4	7,8	5,3	—	—	25,1	16,6	—	2,7
1960	85,8	1,1	—	—	42,1	5,8	2,2	—	—	21,1	17,9	—	3,7
1964	85,5	1,2	—	—	41,9	5,3	1,3	—	—	20,8	20,1	—	3,6
1966	88,6	0,8	—	—	38,2	7,3	0,7	—	—	19,3	18,7	—	4,1
1968	89,3	1,0	—	—	34,2	15,0	0,7	—	—	18,6	20,4	—	2,0
1971	87,2	1,4	—	—	37,3	14,4	1,7	—	—	15,6	16,7	—	0,2
1973	88,7	3,6	—	—	25,6	11,2	2,9	7,8	2,0	12,3	9,2	15,9	0,0
1975	88,2	4,2	—	—	29,9	7,1	1,8	2,2	4,0	23,3	5,5	13,6	0,0
1977	88,6	3,7	—	—	37,1	3,6	3,3	6,4	3,4	12,0	8,5	14,6	0,8
1979	85,6	1,9	—	—	38,2	5,4	2,6	3,2	2,6	12,5	12,5	11,0	0,0

Tabell 5. Riksdagsvalen i Finland 1919–1979. Procent. (5)

År	Valdel- tagande	Diff	Sdp	Flp	Centrp.	Liberala folkp.	Svenska folkp.	Samlings- partiet	Andra
1919	67,1	—	38,0	—	19,7	12,8	12,1	15,7	1,7
1922	58,5	14,8	25,1	—	20,3	9,2	12,4	18,1	0,1
1924	57,4	10,4	29,0	—	20,1	9,1	12,0	19,0	0,2
1927	55,8	12,1	28,3	—	22,5	6,8	12,2	17,7	0,4
1929	55,6	13,5	27,4	—	26,1	5,6	11,4	14,5	1,5
1930	65,9	1,0	34,2	—	27,3	5,8	10,0	18,1	3,6
1933	62,2	—	37,3	—	22,6	7,4	10,4	16,9	5,4
1936	62,9	—	38,6	—	22,4	6,3	11,2	10,4	11,1
1939	66,6	—	39,8	—	22,9	4,8	9,6	13,6	9,3
1945	74,9	23,5	25,1	—	21,3	5,2	7,9	15,0	2,0
1948	78,2	20,0	26,3	—	24,2	3,9	7,7	17,1	0,8
1951	74,6	21,6	26,5	—	23,2	5,7	7,6	14,6	0,8
1954	79,9	21,6	26,2	—	24,1	7,9	7,0	12,8	0,4
1958	75,0	23,2	23,2	—	23,1	5,9	6,7	15,3	2,6
1962	85,1	22,0	19,5	2,2	23,0	6,3	6,7	15,0	3,6
1966	84,9	21,2	27,2	1,0	21,2	6,5	6,0	13,8	3,1
1970	82,2	16,6	23,4	10,5	17,1	5,9	5,7	18,0	2,8
1972	80,4	17,1	25,8	9,2	16,5	5,1	5,3	17,5	3,5
1975	73,8	18,9	24,9	3,6	17,6	4,3	4,7	18,4	7,6
1979	75,3	17,9	24,0	4,6	17,4	3,7	4,3	21,7	6,4

Tabell 6. Stortingsvalen i Norge 1915–1981. (6)

År	Valdel- tagande	NKP	SF/SV	Arbeid. partiet	Venstre	KrF	Senter. partiet	Høyre	ALP/ FrP	Andra
1915	59,2	—	—	32,1	33,1	—	1,0	29,0	—	4,9
1918	59,7	—	—	31,6	28,3	—	4,7	30,4	—	5,0
1921	67,9	—	—	21,3	20,1	—	13,1	33,3	—	12,0
1924	69,8	6,1	—	18,4	18,6	—	13,5	32,5	—	10,9
1927	68,5	4,0	—	36,8	17,3	—	14,9	24,0	—	2,9
1930	77,6	1,7	—	31,4	20,2	—	15,9	21,1	—	3,4
1933	76,4	1,8	—	40,1	17,1	—	13,9	20,2	—	6,0
1936	84,0	0,3	—	42,5	16,0	0,8	11,6	21,3	—	6,9
1945	76,4	11,9	—	41,0	13,8	1,4	8,1	17,0	—	0,3
1949	82,0	5,8	—	45,7	13,1	8,5	7,9	18,3	—	0,7
1953	79,3	5,1	—	46,7	10,3	10,5	9,1	18,6	—	0,0
1957	78,3	3,4	—	48,3	9,7	10,2	9,3	18,9	—	0,2
1961	79,1	2,9	2,4	46,8	8,8	9,6	9,4	20,0	—	0,1
1965	85,4	1,4	6,0	43,1	10,4	8,1	9,9	21,1	—	0,0
1969	83,8	1,0	3,5	46,5	9,4	9,4	10,5	19,6	—	0,1
1973	80,2	—	11,2	35,3	3,5	12,3	11,0	17,4	5,0	4,3
1977	82,9	0,4	4,2	42,3	3,2	12,4	8,6	24,8	1,9	0,5
1981	—	0,3	4,9	37,3	3,9	9,3	6,7	31,6	4,5	1,4

Tabell 7. Riksdagsvalen i Sverige 1921–1979. (7)

År	Valdel- tagande	VPK	SAP	Fp	Center- partiet	Moder. Samlings.	Andra
1921	54,2	4,6	39,4	19,1	11,1	25,8	0,0
1924	53,0	5,1	41,1	16,9	10,8	26,1	0,0
1928	67,4	6,4	37,0	15,9	11,2	29,4	0,1
1932	68,6	8,3	41,7	11,7	14,1	23,5	0,7
1936	74,5	7,7	45,9	12,9	14,3	17,6	1,6
1940	70,3	4,2	53,8	12,0	12,0	18,0	0,0
1944	71,9	10,3	46,7	12,9	13,6	15,9	0,6
1948	82,7	6,3	46,1	22,8	12,4	12,3	0,1
1952	79,1	4,3	46,1	24,4	10,7	14,4	0,1
1956	79,8	5,0	44,6	23,8	9,4	17,1	0,1
1958	77,4	3,4	46,2	18,2	12,7	19,5	0,0
1960	85,9	4,5	47,8	17,5	13,6	16,5	0,1
1964	83,9	5,2	47,3	17,0	13,2	13,7	3,6
1968	89,3	3,0	50,1	14,3	15,7	12,9	4,0
1970	88,3	4,8	45,3	16,2	19,9	11,5	2,3
1973	90,8	5,3	43,6	9,4	25,1	14,3	2,3
1976	91,7	4,8	42,7	11,1	24,1	15,6	1,7
1979	90,7	4,6	43,2	10,6	18,1	20,3	2,2

Noter till tabellbilagan

1. Elvander, sid 24, 59 och 134. *Nordisk statistisk årsbok* 1974, sid 33 och 1980 sid 46.
2. *NSÅ* 1980 sid 119.
3. Ibid sid 83.
4. Berglund/Lindström, *The Scandinavian Party System(s)* sid 82 samt *Danmarks Officielle Statistik*, *NSÅ* 1980 och *Nordisk Kontakt*.
5. Ibid 83 samt *Nordisk Kontakt* och *NSÅ* 1980.
6. Ibid 84 samt *Norges Offisielle Statistisk*, *NSÅ* 1980 samt *Nordisk Kontakt*.
7. Ibid 85 samt *Nordisk Kontakt* och *NSÅ* 1980.

Litteraturförteckning

1. Allmänt

- Acta Sociologica*, "The Nordic Welfare States" nr 21/1978
Allardt, *Att ha Att älska Att vara*. Kalmar 1975
Almås/Rouhinen (red), *Om landbruksförhold i nordiske land*. Aalborg 1979
Althusser, "Inledning till en teori om ideologiska statsapparater", *Zenit* nr 31/1973
– *Marxisme og klassekamp – kritik og selvkritik*. København 1976
Althusser/Balibar, *Att läsa Kapitalet* band 2. Stockholm 1970
Amin, *Unequal Development*. New York 1976
Esping Andersen, *Social Class Social Democracy and State Power*. Copenhagen 1980
Apter, *Some Conceptual Approaches to the Study of Modernization*. New Jersey 1968
Apter (red), *Ideology and Discontent*. New York 1964
Arvidsson, *Till frågan om leninismen och revolutionen i Ryssland*. Göteborg 1979
Arvidsson/Berntson, "Småborgerskap og mellomlag", *Kontrast* nr 6-7 1975
– *Makten, Socialismen och Demokratin*. Malmö 1980
Asad/Wolpe, "Concepts of Modes of Production" (review article), *Economy and Society* nr 5/1976
Aspelin, *Karl Marx – samhällsforskare och samhällskritiker*. Lund 1969
– *Karl Marx som sociolog*. Halmstad 1972
Balibar, *Fem studier i den historiske materialisme*. København 1977
Banaji, "Summary of Selected Parts of Kautsky's The Agrarian Question", *Economy and Society* nr 1/1976
Barrington Moore Jr, *Demokrati och diktatur*. Stockholm 1971
– *Injustice – the Bases of Obedience & Revolt*. London and Basingstoke 1979
Bechhofer/Eliott, "Persistence and Change: the Petite Bourgeoisie in Industrial Society", *European Journal of Sociology* nr 17/1976
Bechhofer/Eliott (red), *The Petite Bourgeoisie: Comparative Studies of the Uneasy Stratum*. Hong Kong 1981
Bechhofer m fl, "The Petite Bourgeoisie in the Class Structure: the Case of the Small Shopkeeper", i Parkin (red), *The Social Analysis of Class Structure*. London 1974
– "Social Mobility in the Petite Bourgeoisie", *Acta Sociologica* nr 3/1978
Baudelot/Establet/Malemort, *La Petite Bourgeoisie en France*. Paris 1974
Bell, *The Radical Right*. New York 1963
Bell (red), *The New American Right*. New York 1955
Berglund/Lindström, *The Scandinavian Party System(s)*. Lund 1978
Bernier, *Teknikens värld*. Kristianstad 1981
Bernild, "Begreberne produktionsmåde og samfundsformation", *Marxistisk Antropologi* 1977

- Berntson, *Politiska partier och sociala klasser*. Lund 1974
- Bjerring m fl, *Lokalsamfund – udvikling eller afvikling?* Esbjerg 1974
- Björnsne, *Populism och Ekopolitik*. Stockholm 1979
- Boesen m fl, "Kapitalen og bønderne", *Marxistisk Antropologi* nr 2/1974
- J Boesen, "Om bønder och 'produktionssåts'debatten", *Häften för Kritiska Studier* nr 4/1979
- Bolton Report, *Report of the Committee of Inquiry on Small Firms*. London 1971
- Boswell, *The Rise and Decline of Small Firms*. Plymouth 1973
- Bradby, "The Destruction of Natural Economy", *Economy and Society* nr 2/1974
- Braverman, *Arbete och monopolkapital*. Stockholm 1977
- Brenner, *Klasstrider och ekonomisk utveckling under feodalismen*. Göteborg 1979
- Bull, "Arbetarrörelsens ställning i de tre nordiska länderna 1914–1920", *Arkiv* nr 15-16
- Bulmer (red), *Working Class Images of Society*. London 1975
- Carchedi, *On the Economic Identification of Social Classes*. Scotland 1977
- Cerny (red), *Scandinavia at the Polls*. Washington 1977
- Chayanov, *Theory of Peasant Economy*. Homewood 1966
- Colletti, *Marxism och dialektik*. Lund 1979
- Conway, "Populism in the United States, Russia, and Canada: Explaining the Roots of Canada's Third Parties", *Canadian Journal of Political Science* March 1978
- Curran, "The Political World of the Small Firm Worker", *Sociological Review* nr 1/1980
- Dahlkvist, *Att studera Kapitalet*. Köthen 1978
- Davis, "Why the U.S. Working Class is Different", *New Left Review* nr 123/1980
- Dillard, *Västeuropas och Förenta staternas ekonomiska historia*. Lund 1970
- Djurfeldt, "What Happened to the Agrarian Bourgeoisie and Rural Proletariat under Monopoly Capitalism?", *Acta Sociologica* nr 3/1981
- Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution* band 1-2. New York 1977
- Duverger, *Political Parties*. London 1954
- *The French Political System*. Chicago 1958
- Elvander, *Skandinavisk arbetarrörelse*. Helsingborg 1980
- Buur Enevoldsen, *Skitse til socialklassifikation på grundlag af marxistisk klasseanalyse og som alternativ til socialforskningsinstituttets socialgruppeindelning*. Stencil Sociologisk Institut Københavns Universitet nr 14/1980
- Engels, *The Peasant War in Germany*. USSR 1956
- Fernbach, *Marx och politiken – Teori och praktik*. Malmö 1978
- Festschrift til Erik Rasmussen*. Århus 1977
- Frank, *Kapitalism och underutveckling i Latinamerika*. Malmö 1977
- Friedman, "Simple Commodity Production and Wage Labour in the American Plains", *The Journal of Peasant Studies* nr 1/1978
- "World Market, State and Family Farm: Bases of Household Production in the Era of Wage Labour", *Comparative Studies in History and Society* nr 4/1978
- Fryklund/Peterson, *Om komplekset bas – överbyggnad*. Stencil Sociologiska Institutionen Lund 1972
- "Populism eller leninism?", *Zenit* nr 32/1973
- *Teorier om populism*. Stencil Sociologiska Institutionen Lund 1974
- "Missnöjespartier i Norden", *Zenit* nr 41/1975
- Furåker, *Stat och arbetsmarknad*. Kristianstad 1976
- Gerholm, "Begreppet produktionssätt", *Zenit* nr 18/1970
- Goodwyn, *The Populist Moment*. Oxford 1978
- Gramsci, *En kollektiv intellektuell*. Uddevalla 1978
- Granou, *Finansborgerskabet ved magten*. Viborg 1978
- Habermas, *Borgerlig offentlighet*. Gjøvik 1971
- "Conservatism and Capitalist Crises" (interview), *New Left Review* nr 115/1979
- Helldén, *Traktat om Folket*. Jönköping 1975
- Heberle, *Social Movements*. New York 1951

- Hermele, "Den falska folkligheten", *Häften för Kritiska Studier* nr 7/1974
- Hicks, *The Populist Revolt*. Lincoln 1962
- Hilton (red), *Övergången från feodalism till kapitalism*. Kungälv 1980
- Hist (red), *Småborgerskab og Fascisme*. Historievidenskabs skrifttrække nr 11
- Historievidenskab – tidsskrift for historisk forskning* nr 10-11/1977 och 13-14/1978
- Hofstadter, *The Age of Reform*. New York 1959
- "The Pseudo-Conservative Right", i Bell (red), *The Radical Right*. New York 1963
- Hunt (red), *Class & Class Structure*. Southampton 1977.
- Ionescu/Gellner, *Populism – its Meaning and National Characteristics*. Letchworth 1970
- Jörberg, *The Industrial Revolution in Scandinavia 1850–1914*. London 1970
- Jörberg/Krantz, *Ekonomisk utveckling i de nordiska länderna 1914–1970*. Stencil Ekonomisk-Historiska Institutionen Lund (odat)
- Kelly, "The Independent Mode of Production", *Review of Radical Political Economics URPE* nr 1/1979
- Kennerström, *Från kupp till kontrarevolution*. Malmö 1980
- Kjellberg/Malmgren/Arnfred, *Stat och klasser under kapitalismen*. Malmö 1981
- Kornhauser, *The Politics of Mass Society*. London 1960
- Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*. Uppsala 1974
- Kuhnle, *Patterns of Social and Political Mobilization: A Historical Analysis of the Nordic Countries*. Loughborough 1975
- Kupferberg, "Marxism och politik", *Zenit* nr 68/1980
- Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory*. Thetford 1977
- Lafferty, *Economic Development and the Response of Labor in Scandinavia*. Oslo 1971
- Lefebvre, *Marx' sociologi*. Halmstad 1968
- Lenin, *Collected Works* band 1-2. Moscow 1963
- *Valda Verk* II:2. Moskva 1956
- Leppert-Fögen, *Den deklasserade klasse*. Historievidenskabs skrifttrække nr 2/1976
- Liedman, *Motsatsernas spel* band 1-2. Lund 1977
- Lindblad m fl, *Politik i Norden – en jämförande översikt*. Stockholm 1972
- Lipset, *Den politiska människan*. Stockholm 1966
- "The Sources of the 'Radical Right'", i Bell (red), *The Radical Right*. New York 1963
- Lipset (red), *Agrarian Socialism*. California 1971
- Lipset/Raab, *The Politics of Unreason*. Guildford 1971
- Lipset/Trow/Coleman, *Union Democracy*. Glencoe 1956
- Littlejohn, "The Peasantry and the Russian Revolution" (review article), *Economy and Society* nr 2/1972
- Lockwood, "In search of the Traditional Worker", i Bulmer (red), *Working Class Images of Society*. London 1975
- "Sources of Variation in Working Class Images of Society", *Sociological Review* vol 16/1966
- Luxemburg, *The Accumulation of Capital*. London 1951
- Macpherson, *Democracy in Alberta: Social Credit and the Party System*. Toronto 1962
- Mandel, *Senkapitalismen* band 1-2. Kristianstad 1975
- Martinussen, *Materialistisk statsteori*. Historievidenskabs skrifttrække nr 3/1976
- Marx, *Precapitalist Economic Formations*. Old Woking 1964
- *Klasstriderna i Frankrike 1848–50*. Helsingborg 1971
- *Louis Bonapartes 18:e Brumaire*. Stockholm 1958
- *Kapitalet* band 1-3. Uddevalla 1969, Köthen 1971 och 1973
- Marx/Engels, *Kommunistiska manifestet*. Göteborg 1973
- *Ekonomiska skrifter*. Köthen 1975

- *Brev i urval*. Finland 1972
- Matheson, *Radical–Rightism and Finnish Small Businessmen*. Licentiate Thesis in Political Science University of Helsinki 1974
- McKenna, *American Populism*. New York 1974
- McKenzie/Silver, *Angels in Marble*. Crawley 1968
- Wright Mills, *The Power Elite*. Oxford 1956
- *White Collar*. Oxford 1975
- Mouzelis, "Ideology and Class Politics – a Critique of Ernesto Laclau", *New Left Review* nr 112/1978
- Newby, "Paternalism and Capitalism", i Scase (red), *Industrial Society: Class, Cleavages and Control*. Birkenhead 1977
- Newfield/Greenfield, *A Populist Manifesto – The Making of a New Majority*. New York 1972
- van Niekerk, *Populism and Political Development in Latin America*. Rotterdam 1974
- Norborg/Sjöstedt, *Grannländernas historia*. Lund 1977
- Norden i text och kartor*. Stockholm 1976
- Nordlinger, *The Working Class Tories*. Worcester and London 1967
- Nordisk Kontakt*, 1975–1981
- Nordisk Statistisk Årsbok*, 1974 och 1981
- O'Connor, "The Twisted Dream" (review article), *Monthly Review* nr 10/1975
- "A Note on Independent Commodity Production and Petty Capitalism". *Monthly Review* nr 1/1976
- Olin Wright, "Contradictory Class Location", *New Left Review* nr 98/1976
- *Class, Crises and the State*. Thetford 1978
- *Class Structure and Income Determination*. Wisconsin 1979
- "Class and Occupation", *Theory and Society* nr 1/1980
- Olin Wright/Perrone, "Marxist Class Categories and Income Inequality", *American Sociological Review* nr 42/1977
- Olofsson, *Mellan klass och stat*. Kristianstad 1979
- Olsson, *Om jordbrukssektorns ekonomi*. Stencil Ekonomisk-Historiska Institutionen Lund 1974
- Ord & Bild*, nr 2/1972 och 3/1972
- Parkin, "Working Class Conservatives: A Theory of Political Deviance", *British Journal of Sociology* vol 18/1967
- *Class Inequality and Political Order*. Paladin 1975
- Parkin (red), *The Social Analysis of Class Structure*. London 1974
- Parsons, *Essays in Sociological Theory*. Glencoe 1954
- "Social Strains in America", i Bell (red), *The Radical Right*. New York 1963
- PaxLeksikon* band 1-6. Oslo 1978–1981
- Pettersson, "Presentation av Chayanov", *Häften för Kritiska Studier* nr 2-3/1976
- Plechanov, *Om personlighetens roll i historien*. Göteborg 1972
- *Den monistiska historieuppfattningens utveckling*. Finland 1972
- Pollack, *The Populist Response to Industrial America*. Cambridge 1962
- Poulantzas, *Politisk makt och sociala klasser*. Falköping 1970
- *Fascism och diktatur*. Kristianstad 1973
- *Diktaturernas kris*. Lund 1977
- *Classes in Contemporary Capitalism*. Bristol 1975
- *Den moderna kapitalismens klasstruktur*. Avesta 1977
- Poulsen/Krogh, "Produktionsmåde og samfundsformation – noter til en præcisering af begreberne", *Marxistisk Antropologi* nr 2-3/1976
- Rasmussen, *Komparativ politik* band 1-2. Lund 1971
- Rickards, "Populism and the Left", *Studies in Political Economy* nr 5/1981
- Riesman, *The Lonely Crowd*. New York 1958
- Rohweder (red), *Fisk, Fiskeri, Fiskerigrænser – En debatbok om Nordatlantisk fiskeri*. Viborg 1973

- Scase (red), *Industrial Society: Class, Cleavage and Control*. Birkenhead 1977
- Schmaltz-Jørgensen (red), *De politiska partierna i Norden*. Stockholm 1970
- Schmid, "Den gröna 'socialismen': Populismen", *Ord & Bild* nr 4/1971
- "On the Origin of Ideology", *Acta Sociologica* nr 1-2/1981
- Schoenbaum, *Hitler's Social Revolution*. London 1967
- puig i Scotoni, "Hegemoni och revolution hos Antonio Gramsci", *Häften för Kritiska Studier* nr 4/1977
- Shanin, *The Awkward Class*. Oxford 1972
- Shanin (red), *Peasant and Peasant Societies*. Aylesbury 1971
- Sherry, "Comments on O'Connor's Review of the Twisted Dream", *Monthly Review* nr 1/1976
- Shils, *The Torment of Secrecy*. London 1956
- Sunesson, *Politik och organisation*. Kristianstad 1974
- Swedberg, *Nordens näringsliv*. Uddevalla 1971
- Söderberg, "1809 – borgerlig revolution?", *Häften för Kritiska Studier* nr 2-3/1976
- Therborn, *Vad gör den härskande klassen när den härskar?* Stockholm 1980
- *Maktens ideologi och ideologins makt*. Malmö 1981
- Thorbeck, "Småborgerskap och mellanskikt", *Häften för Kritiska Studier* nr 3/1980
- Tjngsten, *Den svenska socialdemokratin idéutveckling* band 1-2. Stockholm 1941
- Uusitalo, *Class Structure and Party Choice: A Scandinavian Comparison*. Research Group for Comparative Sociology Report no. 10 University of Helsinki 1975
- Valen/Rokkan, "Norway: the Election to the Storting in September 1973", *Scandinavian Political Studies* nr 9/1974
- Walicki, *The Controversy over Capitalism*. Oxford 1969
- Wallenstein m fl, *The Nordic System: Structure and Change 1920–1970*. Tampere/Uppsala 1973
- Wallerstein, *The Modern World System*. New York 1974
- Vardøger* nr 10/1979
- Webster Dictionary*. Chicago 1980
- Venturi, *Roots of Revolution*. London and Beccles 1960
- Vergopoulos, "The Theory of Capitalism and the Peasant Question", *Marxistisk Antropologi* nr 2-3/1976
- Østerud, *Agrarian Structure and Peasant Politics in Scandinavia*. Oslo 1978

2. Finland

- Agriculture in Finland*. Publication of the Ministry of Agriculture in Finland no. 20. Helsinki 1937
- Alapuro, "Students and National Politics: A Comparative Study of the Finnish Student Movement in the Interwar Period", *Scandinavian Political Studies* nr 8/1973
- "On the Political Mobilization of the Agrarian Population in Finland: Problems and Hypotheses", *Scandinavian Political Studies* nr 11/1976
- "Nineteenth Century Nationalism in Finland: A Comparative Perspective", *Scandinavian Political Studies* nr 1/1979
- Alesto/Toivonen, *Changes in Class Structure and Stratification in Finnish Society 1950–1974*. Stencil Vouranta 1976
- Allardt/Littunen, *Cleavages, Ideologies and Party System*. Helsingfors 1964
- Allardt/Pesonen, "Cleavages in Finnish Politics", i Lipset/Rokkan (red), *Party Systems and Voter Alignments*. New York 1967
- Björgum m fl, "Krisen og arbeiderbevegelsen", i *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*. Uppsala 1974
- Borg, *Soumen puolueideologiat*. Porvoo 1964
- Dahl m fl, "Krisen og det politiske liv", i *Kriser och krispolitik i Norden under*

- mellankrigstiden*. Uppsala 1974
- Finlands Officiella Statistik
- Haranne, "Dialectics between Occupational and Party Structures: Finland since World War II", *Acta Sociologica* nr 2-3/1980
- Hautamäki/Sänkiahö, "Some Features about the Support of the Finnish Rural Party in Years 1962-70", *Fennia* nr 109
- Helander/Toivonen, "Bonderörelser av populistisk karaktär i Finland före vennamoismen", samt "Vennamoismen som en återspeglings av populistiska ideer", båda i Helander (red), *Vennamolaisuus Populistisena joukkoliikkeenä*. Hämeenlinna 1971
- Hufvudstadsbladet* 671217
- Husu, "The Economic Stabilization Programmes and their Consequences in Finland 1967-1970", *Scandinavian Political Studies* nr 7/1972
- Kivi, *Sju bröder*. Stockholm 1966
- Laulajainen, "Some Aspects of the Division of the Finnish Working Class Movement after the Civil War: A Research Note", *Scandinavian Political Studies* nr 1/1979
- Lehtonen, *Putkinotko*. Köthen 1973
- Leimu, *Arbetsfördelning och arbetets karaktär i små industriföretag i Finland*. Stencil XI Nordiske Sociologikongress 1975
- Linna, *Högt bland Saarijärvis moar*. Stockholm 1975
- *Upp trälar*. Stockholm 1975
- *Söner av ett folk*. Stockholm 1975
- Matheson, *The Finnish Rural Party: A Study of the Regional and Social Bases of Support*. Masters Thesis in Political Science University of Helsinki 1970
- *Ideology, Political Action and the Finnish Working Class*. Commentationes Scientiarum Socialium nr 10/1979
- Material från svenskspråkiga arkivet i Helsingfors*
- Palmaer/Mankinen, *Finlands Röda Garden*. Uddevalla 1974
- Partiprogram* för Finlands Småbondepartis konstituerande kongress 1959
- Pesonen, "The Parliamentary Election in Finland 1972", *Scandinavian Political Studies* nr 7/1972
- Puntila, *Finlands politiska historia 1809-1966*. Helsingfors 1972
- Resolution FLP:s partidelegations svenskspråkiga* 730915
- Rose/Urwin, *Persistence and Change in Western Party System since 1945*, *Political Studies* nr 18
- Rørdam, *Hvilken vej går Finland?* Aalborg 1975
- Suhonen, "The Finnish Recession Elections of 1975", *Scandinavian Political Studies* nr 11/1976
- Soumen maaseudun puolueiden puoleuohjelma ja kunnallisojhelma*. Porvoo 1968
- Sänkiahö, "A Model of the Rise of Populism and Support for the Finnish Rural Party", *Scandinavian Political Studies* nr 6/1971
- Sänkiahö/Laakso, "Results of the Parliamentary Election and the Formation of the Cabinets of Teuvo Auro and Ahti Karjalainen in 1970", *Scandinavian Political Studies* nr 6/1971
- Vennamo m fl, *Asialinjalla*. Helsinki 1970
- Weckström, *Småpartierna i Finland*. Stencil Helsingfors 1969
- Wickberg, *Fenomenen Glistrup - Vennamo*. Stencil Stockholm 1978

3. Norge

- Aarsæther m fl, *Norsk populisme. Ei bok frå PAG*. Oslo 1972
- Alldén, "Det norske klassesamfunnet", *Kontrast* nr 91
- Alldén/Stjernø, "I borgerskapets sted. Fra embetsstand til sosialdemokrati", *Kontrast* nr 44.
- Alnäs, "Agnarforholda i Norge etter 1945", *Marxistisk Antropologi* nr 3-4/1974

- Berntsen, "Staten i økonomien før og etter 2. verdenskrig", *Kontrast* nr 33
- Björgum, *Venstre og kriseforliket*. Oslo 1970
- Bjørklund, "Grønn bølge og grønne aksjoner", *Kontrast* nr 91
- Bjørklund/Hagtvatn, *Høyrebølgen*. Oslo 1981
- Borgan m fl, *Økopolitikk og populisme*. Orkanger 1979
- Brox, *Centralbyråkraterna och glesbygden*. Halmstad 1969
- *Strukturfascismen och andra essäer*. Lund 1972
- *Politikk – bidrag til en populistisk argumentasjon*. Trondhjem 1972
- Brox (red), *Norsk landbruk – utvikling eller avvikling?* Trondhjem 1969
- Bull, *Mot Dag og Erling Falk*. Oslo 1968
- Christoffersen m fl, "Marxisme og økopolitikk", *Kontrast* nr 69
- Dahl, "Fascismen i Norge 1920–1940", *Kontrast* nr 69
- *Fra klassekamp til nasjonal samling*. Oslo 1969
- *Norge mellom krigen. Det norske samfunnet i krise og konflikt 1918–1940*. Trondhjem 1973
- Dahl Jacobsen, *Teknisk vekst og politisk struktur*. Oslo 1964
- Engelstad, "Sammenbrudd eller illusjon? En kommentar til Ståle Seierstad", *Kontrast* nr 33
- "Økonomisk vekst i Norge etter krigen", *Kontrast* nr 26
- Engelstad/Lorenz (red), *Arbeidernes Leksikon*. Forkortet nyutgave band 1-3. Oslo u.å
- Froyen/Slagstad/Stjernø, "Populismen – alternativ til socialismen?", *Kontrast* nr 36
- "Populisme, sosialisme og revolusjonær strategi", *Kontrast* nr 39
- Fryklund/Peterson, "Stortingsvalet i Norge", *Zenit* nr 34/1973
- Furre, *Mjølke, bønder og tingmenn*. Oslo 1971
- *Norsk historie 1905–1940*. Oslo 1972
- Gabrielsen, "De gode middagers tid", *Kontrast* nr 3/1966
- Gerhardsen, *Samarbeid og strid*. Tiden 1971
- Grønmo, "Populisme eller sosialisme?", *Kontrast* nr 26
- Gustavsen, *Rett på sak*. Trondhjem 1969
- Hellevik/Gleditsch, "The Common Market Decision in Norway: A Clash between Direct and Indirect Democracy", *Scandinavian Political Studies* nr 8/1973
- Historisk Statistikk* 1968
- Holm/Sørensen, "Økologi og økopolitikk: Noen trekk ved økobevegelsen i Norge", *Vardøger* nr 9/1977
- "Kritikk og anti-kritikk", *Kontrast* nr 69
- Hompland, "Den uforfalskede individualismen – Mogens Glistrup og Anders Langes lystige reaksjon", *Kontrast* nr 68
- Johansen, "Bonden og samfunnsutviklinga", *Sosiologi idag* nr 2/1976
- Karlsen, *Den norske klassestrukturen*. Stencil Paper til X Nordiske Sosiologkongress
- Keul, "Folkefrontspolitikk", *Kontrast* nr 41
- Keul/Kjeldstadli, "Det norske Arbeiderparti – fra folkelig bevegelse til herskerapparat", *Kontrast* nr 36
- Kleven, *Fiskere – deres problemer og framtid*. Oslo 1959
- *Klassestrukturen i det norske samfunnet*. Oslo 1965
- *Den herskende klasse* band 1-2. Oslo 1976
- Kontrastredaksjonen, "Kampen fortsetter", *Kontrast* nr 36
- Kristensen/Holbæk/Hanssen, "The 1979 Local Elections in Norway", *Scandinavian Political Studies* nr 1/1980
- Kværner, "Populisme og økopolitikk – Et svar til byradikale skrivebordsmarxister", *Kontrast* nr 68
- Kumm, *Norge ut ur Norden – in i EEC?* Örebro 1972
- Larsen, "Politikkens maskerade. Høyre mellom politikkenes symboler og realiteter", *Kontrast* nr 68
- Lippe (red), *Norges Kommunistiske Partis Historie* bind 1. Oslo 1963
- Lorenz, *Arbeiderbevegelsens historie 1789–1930*. Drammen 1972

- Lorenz (red), *Marcus Thrane. Arbeidere, førn dere!* Trondhjem 1969
- *Norsk sosialisme i dokumenter*. Trondhjem 1970
- Lonnum, *Enkeltmenneskets siste skanse*. Oslo 1977
- Marx/Engels, *Om konst och litteratur*. Göteborg 1971
- Mathisen, "Vardøger og økobevegelsen", *Kontrast* nr 68
- "Gjensvar til Holm og Sørensen", *Kontrast* nr 72
- Nerbøvik, *Norsk Historie 1870–1905*. Oslo 1973
- Norges Offisielle Statistik*
- Nordland, *Hårde Tider*. Oslo 1973
- Nygårdshaug, "Populismen i Norge", *Sosiologi idag* nr 3/1972
- "Populismen: Idealisme eller praksis. Ytterligere kommentarer til Hartvig Sætra", *Sosiologi idag* nr 5/1972
- Olteidal, "Populismen i norsk politikk", i Aarsaether m fl, *Norsk populisme. Ei bok frå PAG*. Oslo 1972
- Otnes, "Afjord – 'Sosialisme i en fjord'", *Tidskrift for samfunnsforskning* nr 13/1972
- *Slutten på etterkrigstida*. Trondhjem 1973
- Populistiske Arbeidsgrupper i Bergen, *Artikkelsamling 1*. Stencil Bergen 1971
- Petersson/Valen, "Political Cleavages in Sweden and Norway", *Scandinavian Political Studies* nr 4/1979
- Rokkan, "Geography, Religion, and Social Class: Crosscutting Cleavages in Norwegian Politics", i Lipset/Rokkan (red), *Party Systems and Voter Alignments*. New York 1967
- E Romøren, "Populisme eller klassekamp?" *Kontrast* nr 34
- E & T Romøren, "Marx og økologien", *Nordisk Forum* nr 3-4/1974
- Rød Front* maj 1972
- Røde Fane* nr 3-4/1972, 2/1975 och 2/1976
- Schaathum m fl, *Økonomi. Bidrag til debaten om populisme (PAG)*. Bergen 1971
- Sætra, *Populismen i norsk sosialisme*. Trondhjem 1971
- *Den økopolitiske sosialismen*. Drammen 1973
- "Kommentar og debat – Gert Nygårdshaug og økologien", *Sosiologi idag* nr 4/1972
- "Målet for sosialismen er jamvektssamfunnet", *Sosiologi idag* nr 1/1973
- "Feilaktig om lønnskamp", *Kontrast* nr 38
- Saklind, "Klasser og økopolitikk", *Kontrast* nr 72
- Seierstad, "Revolusjonære strategier", *Kontrast* nr 26
- Sekne, "Unge Høyre", *Kontrast* nr 68
- Selstad, "Populismens vekst og fall", *Kontrast* nr 67
- Skirrebekk, "Økologi og politikk – Arbeidsnotat", *Sosiologi idag* nr 6/1972
- Sosialistisk Folkepartis distriktpolitiske Program fra 1967
- Statistisk Årsbok* 1972
- Syn og Segn*, årgångarna 1968–1972
- Time, "Populisme og sosialisme", *Kontrast* nr 38
- Torgesen, "Våre helter og høvdinge", *Kontrast* nr 3/1966
- Unneberg, *Grønn sosialisme for utkantproletarer*. Halden 1971
- Valen, "Norway: 'No' to EEC", *Scandinavian Political Studies* nr 8/1973
- "Norway: The Local Elections of September 1975", *Scandinavian Political Studies* nr 11/1976
- "The Storting Election of 1977: Realignment or Return to Normalcy?", *Scandinavian Political Studies* nr 2-3/1978
- *Valg og politikk*. NKS-Forlaget 1981
- Valen/Rokkan, "The Election to the Norwegian Storting in September 1969", *Scandinavian Political Studies* nr 5/1970
- Winther, *Da partipisken smalt i Asker*. Oslo 1973
- Øidne, "Litt om motsetninga mellom Austlandet og Vestlandet", *Syn og Segn* nr 63/1957

Østerud, "Den folkelige socialismen", *Kontrast* nr 34

- "The Class Quality of Peasantry: A Conceptual Exploration", *Scandinavian Political Studies* nr 11/1976

4. Danmark

Heine Andersen, "Den danske klassestruktur i mellemkrigstiden med sammenligninger med den svenske", *Nordisk Tidskrift för Politisk Ekonomi* nr 5/1977

- "Mellemlagene i Danmark" (rec), *Nordisk Tidskrift för Politisk Ekonomi* nr 9-10/1979

- "Organizations, Classes and the Growth of State Interventionism in Denmark", *Acta Sociologica* nr 2-3/1980

Helge Andersen, *Hvem ejer Danmark nu?* Fremad 1970

- "Tomme selskaber & fiktiv kapital", *Politisk Revy* nr 222

Johannes Andersen, "Fremskridtspartiets og VS' kamp mod socialdemokraterne", *Information* 760901

- "Glistrups arbejderpolitik er ikke højreorienteret", *Information* 770512

- "Når venstrefløjen snakker om Glistruppartiet snakker den i virkligheden om sig selv", *Information* 770608

- "Det borgerlige parlaments forfald", *Oktober* nr 7/1976

- *Borgerligt parlament og parti*. Århus 1976

- *Fremskridtsbevægelsen, arbejderklassen og venstrefløjen*. København 1977

- "Oppositionen i arbejderklassen i 70'erne – erfaringer fra en fremskridtsdebatt", *Oktober* nr 8/1978

- *De centralstyrede massepartier – teser om demokratiets krise*. Aarhus 1980

J Goul Andersen, "Venstrefløjen bygger sin strategi på en fejlanalyse af fremskridtarbejderen", *Information* 770525

- "Fremskridtarbejderen og venstrefløjens afmagt", *Information* 770625-26

- *Fremskridtspartiet og de øvrige skandinaviske protestpartier*. Stencil Aarhus 1978

- *Mellemlagene i Danmark*. Aarhus 1979

- *Partipolitiske skillelinier i arbejderklassen*. Stencil Aarhus (odat)

J Goul Andersen/Glans, *Sociale klasser og partivalg ved folketingsvalgene 1977 og 1979*. Stencil Aarhus 1980

Andersen m fl, *Samfundsanalyse og erhvervsstruktur*. Viborg 1974

Arentoft m fl, *Den lange vej gennem krisen*. Aarhus 1976

Arnfred/Nielsen, "Kapitalfraktioner i Danmark – et svar til Finn Valentin", *Nordisk Tidskrift för Politisk Ekonomi* nr 8/1979

- "Kapitalfraktioner, strukturproblemer og økonomisk politik", i *Socialistiske Økonomer, Krise i Danmark*. Viborg 1977

Arvidsson/Berntson, "Krisen i Danmark", *Zenit* nr 40/1975

Bendix m fl, *Decembervalget 1973*. Schultz 1974

Bengtsson, "Klasserna i Danmark", *Politisk Revy* nr 205, 206 och 207/1972

Bertolt m fl, *En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelsens historie i Danmark* band 1. København 1954

Bjerring m fl, *Lokalsamfund – udvikling eller afvikling?* Esbjerg 1974

Bonnevie, "Fremskridtspartiet og arbejderklassen", *Clarke* nr 3/1977

Borre, "Denmark's Protest Election of December 1973", *Scandinavian Political Studies* nr 9/1974

- "The General Election in Denmark, jan 1975: Towards a New Structure of the Party System?", *Scandinavian Political Studies* nr 10/1975

Borre m fl, *Vælgerskreddet 1971–1973*. København og Århus 1974

- *Vælgere i 70'erne*. København 1976

Braskhøj m fl, "Det danske klassesamfund 1920–1940", *Den Jyske Historiker* nr 9/1976

- Brier, "Falsk populisme eller ægte folkelighed", *Information* 760129
- Bro, "Højrepopulismen skal ikke afskaffes ved et konservativt forræderi", *Information* 751113
- Busck m fl, "Klassestrukturen i Danmark 1870-1920", *Den Jyske Historiker* nr 3-4/1973-74
- J F Christensen, *Industrikapitalen og krisen*. Roskilde 1978
- L T Christensen, *En undersøgelse af det danske småborgerskab i 1960'erne: de mindre selvstændige erhvervsdrivendes økonomiske grundlag og statens forhold hertil*. Stencil Århus 1977
- Dahl m fl, "Krisen og det politiske liv", i *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*, Uppsala 1974
- Damgaard, "Stability and change in the Danish Party System over Half a Century", *Scandinavian Political Studies* nr 9/1974
- Danmarks Officielle Statistik*
- Dybdahl m fl, *Krise i Danmark - strukturændringer og krisepolitik i 1930'erne*. Viborg 1975
- Falk/Madsen, "Bønder og klassekamp - bidrag af en analyse fra de Stora Landbo-reformer til systemskiftet", *Marxistisk Antropologi* nr 3-4/1974
- Forbundet Socialisterne, *Lad falde, hvad ikke kan stå!* Dansk Arbejderbevægelses historie, band 1, Viborg 1975
- Fryklund/Peterson *Om Fremskridtsdebatten i Information 1975-1978*, Stencil Socio-logiska Institutionen Lund 1980
- Galenson, *The Danish System of Labor Relations*, Cambridge 1952
- Glans, "Folkets egenkærlighed min styrke. Folketingsvalget i Danmark 1973", *Statsvetenskaplig Tidskrift* nr 1/1974
- *En liberal reaktion - Fremskridtspartiet och dess väljarunderlag*. Stencil Århus 1975
 - "Arbejdspapir om Fremskridtspartiets vælgerunderlag", i *Småborgerskab og politisk krise i Danmark*. Stencil Roskilde Universitet 1975
 - "Glistrup har dækning hos sine vælgere", *Information* 751009
 - "Fremskridtspartiets arbejderklientel ligner de øvrige borgerlige partiers", *Information* 770504
 - "Falsk myte at Fremskridtspartiet samler de småborgerlige vælgere", *Information* 770510
 - "De socialdemokratiske arbejdere har mindst tilbøjelighed til at gå over til Glistrup", *Information* 770604-05
 - "Socialdemokratens væljarutveckling i Danmark, i Skandinavisk Perspektiv", i *Festskrift til Erik Rasmussen*. Århus 1980
- Gravesen *Velfærdsstatens krise*. Århus 1980
- Guldager, *Monopolkapital i Danmark i begyndelsen af 70'erne*. Viborg 1974
- Hagen m fl, *Dialog mellem Karl Marx og Henry George*. København 1974
- E J Hansen, *Fremskridtspartiet er et klasseparti - men hvilken klasse?* Stencil XI Nordiske Sociologkongress 1981
- *Levekår og placering i det politiske spektrum*. København 1981
- S A Hansen, *Industri og Håndværk*. København 1972
- *Økonomisk vækst i Danmark* band 1-2. København 1974
- Harsløf, "Højre- og venstrepopulismen under 20'erne og 30'ernes krise", *Information* 751029
- utan titel, *Information* 751105
 - "Socialdemokratiet, fagbevægelsen og populismen", *Information* 751114
- Heie, "Dich og Hårder leverede ammunitionen - Glistrup høstede den politiske gevinst", *Information* 751016
- Henriksen, *Handel og Transport*. København 1972
- Holmgaard, "Småborgerskab, fascisme og Glistrup", *Information* 751127
- Information, årgångarna 1975-1978*
- Jensen, *Dansk Jordbrugs politik 1757-1919* band 1. Repro København 1975

- Jensen m fl, "Det danske småborgerskab og krisen", *Kontext* nr 34/1977
- Knudsen m fl, *Kriser & den statlige planlægning*. Viborg 1976
- Kuhlman, "Fremskridtspartiet har ikke dækning i sit vælgerkorps", *Information* 750912
- B V Larsen, *Fremskridtspartiets organisation*. Århus 1977
- E Larsen, *Den satans stat – de gamle partiers nederlag*. København 1974
- Lyngsdal, *Fremskridtspartiets valg og vælgere 4.12.1973*. Stencil Århus 1974
- Viby Mogensen, *Landbrug og øvrige primære erhverv*. København 1975
- Mossin, "Distribution of privat service – perspektiver i midten af 70'erne", i *Socialistiske Økonomer, Krise i Danmark*. Viborg 1977
- Muldkjær, "Økologisk analyse som supplement til Glistrup", *Information* 760325
- Møller, *De politiske partier*. Albertslund 1974
- H J Nielsen, "The Uncivic Culture: Attitudes towards the Political System in Denmark and Vote for the Progress Party 1973–1975", *Scandinavian Political Studies* nr 11/1976
- ✂ Nielsen/Storgaard, "Regionalanalyser i Danmark", i *Sociologiske perspektiver på arbejde og produktion i 70'ernes Danmark*. København 1977
- J S Nielsen, "Småborgerskab, fascismemodellen og Glistrup-partiet", *Information* 751120
- P V Nielsen, *Fremskridtsarbejderen – kammerat og fjende*. Viborg 1977
- Nørund, *Det knager i samfundets fuger og bånd* band 1-2. København 1972
- Olsen/Pedersen, *Fremskridtspartiet: Ikke realistisk, ikke sympatisk*. Haderslev 1976
- E Helner Pedersen m fl, "Nordens jordbrug under världskrisen 1929-1933", i *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*. Uppsala 1974
- Perspektivplan Redogørelse 1972–87 samt Bilagorna II och IV*
- Petersen, "Attitudes towards European Integration and the Danish Common Market Referendum", *Scandinavian Political Studies* nr 1/1980
- Petersen/Elklit, "Denmark: Denmark Enters the European Communities", *Scandinavian Political Studies* nr 8/1973
- Politiske Arbejdstexter* nr 10/1977
- G Rasmussen, "Småborgerskabets deklassering er baggrunden for Glistrups succes", *Information* 751028
- "Mange skuffede militante arbejdere søger mod den populistiske revolt", *Information* 751209
 - "Småvirk somhedsidyl og fagbevaegelse", *Information* 760806
 - "Glistrupisme og nazisme to sider av samme mønt", *Information* 760816
 - "Skredet av arbejderstemmer til Fremskridtspartiet er standset", *Information* 760901
 - *Det småborgerlige oprør*. København 1976
- Rasmussen/Nissen Styrk, "Fremskridtspartiets front mod den reformistiske arbejderbevaegelse", *Information* 760823
- J Rasmussen, "Monopolernes Danmark", *Zenit* nr 22/1971
- P Rasmussen, "Fremskridtsarbejderen og venstrefløjen", *Kontext* nr 34/1977
- Roloff, "Krise og regionalisering i Danmark – nogle strukturelle processer og tendenser", *Oktober* nr 9/1978
- Schmid, "Småborgerlighedens reproduktion", *Information* 751211
- "Fremskridtspartiets balanceakt mellem utilfredse småborgere og 'anstændig' borgerlig reaktion", *Information* 751212
 - Två arbetsanteckningar till analysen av den danska småborgerligheten, i *Småborgerskab og politisk krise i Danmark*. Stencil Roskilde Universitet 1975
- Socialistiske økonomer, *Krise i Danmark. Bidrag til et diskussionsseminar*. Viborg 1977
- Sociologiske perspektiver på arbejde og produktion i 70'ernes Danmark*. København 1977
- Thing, "Et nyt politisk fabeldyr", *Politisk Revy* nr 219/1973

- "Åbning mod højre", *Politisk Revy* nr 222/1973
- Thygesen, "Med populismen til forsvar for det klasseløse livevægtssamfund", *Information* 760129
- "Når 'marxistisk' politik fungerer fascistisk", *Information* 760129
- Valentin, "Corporatism and the Danish Welfare State", *Acta Sociologica* nr 21/1978
- "Nogle metodiske og empiriske problemer vedr. ~~interessenstrukturen~~ i det danske borgerskab", *Nordisk Tidskrift för Politisk Ekonomi* nr 7/1978
- Væljernes Veje*. Børsen 1974
- Wickmann, *Fremskridtspartiet – hvem, hvorfor?* København 1977
- Zerlang, *Bøndernes klassekamp i Danmark*. Viborg 1976

5. Sverige

- Abrahamsson, *Jordbruget i Sverige*. Lund 1972
- Abrahamsson, *Studier i jordbrukets omstrukturering*. Lund 1974
- Ahvenainen m fl, "Trettitotaldepressionen och industrin", i *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*. Uppsala 1974
- Andrae, "Från ord till handling", i Koblik (red), *Från fattigdom till överflöd*. Malmö 1973
- Antonsson/Johansson, "Från kapitalets herravälde i allmänhet till finanskapitalets herravälde", *Marxistiskt Forum* nr 2/1976
- Arbetarrörelsens årsbok* 1974. Oskarshamn 1974
- Back, *En klass i uppbrott*. Malmö 1961
- Bengtsson m fl, *Svenska partiapparater*. Stockholm 1972
- Berntson, "Svensk kapitalism 1945–1970", *Zenit* nr 25/1971
- Björlin, "Jordfrågan i svensk arbetarrörelse 1890–1920", i *Arbetarrörelsens årsbok* 1974. Oskarshamn 1974
- Bäckström, *Arbetarrörelsen i Sverige* band 1-2. Kungälv 1977, Surte 1973
- G Carlsson, *Social Mobility and Class Structure*. København 1969
- G Carlsson m fl, "Socio-Economic Groupings", *Statistical Review* nr 5/1974
- S Carlsson, *Svensk ståndscirkulation 1680–1950*. Uppsala 1950
- *Yrken och samhällsgrupper*. Stockholm 1968
- Casparsson, *LO – Bakgrund, Utveckling, Verksamhet*. Halmstad 1966
- Dahlkvist, *Staten, socialdemokratin och socialismen*. Lund 1975
- Dahlström (red), *Svensk samhällsstruktur i sociologisk belysning*. Stockholm 1965
- Dahmén, *Svensk industriell företagungsverksamhet – en kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919–1939* band 1–2. Uppsala 1950
- Dombos, "Some Recent Changes in the Swedish Occupational Structure", *Acta Sociologica* nr 4/1979
- Elvander, *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*. Lund 1972
- Elvander m fl, *Näringslivets 900 organisationer*. Malmö 1974
- Engdahl, *Fribrytare i folkhemmet*. Nacka 1979
- Enochsson, *Den unga centern*. Stockholm 1969
- Fryklund/Nilsson/Olsson/Peterson, "Från Bondeförbund till Centerparti", *Zenit* nr 34/1973
- Gahrton, *Det behövs ett framtidsparti*. Lund 1980
- Gillberg, *Den svenska jordbruksbefolkningens politiska beteende under 1930-talet*. Stencil Sociologiska Institutionen Lund 1970
- Gulbrandsen/Lindbeck, *Jordbrukspolitikens mål och medel*. Stockholm 1971
- Gullander, *Grönt är standaret*. Stockholm 1954
- Gustafsson, "Huvudmotsättningen II", *Marxistiskt Forum* nr 3/1976
- Hadenius m fl, *Sverige efter 1900*. Stockholm 1978
- Hansen m fl, *Svensk kapitalism – en studie i Sveriges ekonomiska historia*. Göteborg 1976

- Heckscher, *Svenskt arbete och liv*. Stockholm 1941
- Hellström, *Jordbrukspolitiken i industrisamhället*. Borås 1976
- Holmström/Sävestad, *Deltidslantbruket i Sverige*. Helsingborg 1978
- Iveroth, *Småindustri och hantverk i Sverige*. Uppsala 1943
- Johansson/Hedström, *Om jordbrukares och företagares inkomster och levnadsförhållanden*. Rapport nr 4 från levnadsnivåprojektet (RDTr 5.5 78/79)
- Jörberg, "Några tillväxtfaktorer i 1800-talets svenska industriella utveckling", i Koblik (red), *Från fattigdom till överflöd*. Malmö 1973
- Koblik (red), *Från fattigdom till överflöd*. Malmö 1973
- Korsfelt, *Bondeförbundet/Centerpartiets argumentering kring relationerna stadslandsbygd*. Stencil Stockholm 1975
- Larsson, *Partireformationen – från Bondeförbund till Centerparti*. Lund 1980
- "Bondeförbundet blir centern", *Politisk Tidskrift* nr 3/1980
- "Bondeförbundet och ATP-frågan", *Politisk Tidskrift* nr 4/1980
- "Centerns ideer – kontinuitet och förnyelse", *Politisk Tidskrift* nr 5/1980
- Lagerström, "Småföretagarna samlar sina styrkor och vinner politikernas gunst", *Veckans Affärer* nr 46/1980
- Lewin m fl, *The Swedish Electorate 1887–1968*. Uppsala 1972
- Linderot, *Bondefrågan i Sverige*. Stockholm 1943
- Lindkvist, *Bonderörelsens programhistoria under 1910-talet*. Stencil Statsvetenskapliga Institutionen Lund 1980
- C Lindström, *Mindre och medelstor industri i förvandling*. Stockholm 1974
- U Lindström, "Helgeandsholmen and Beyond: Center and Periphery in Sweden", *Scandinavian Political Studies* nr 1/1979
- Lundkvist, "Folkrörelser och reformer 1900–1920", i Koblik (red), *Från fattigdom till överflöd*. Malmö 1973
- Olofsson, "Från underklass till arbetarklass. Förändringar i det 'arbetande folket' 1870–1930", *Zenit* nr 45/1976
- Persson, "Den svenska arbetarklassens förändrade sammansättning och de borgerliga arbetarväljarna", *Arkiv* nr 13-14
- E Helmer Pedersen m fl, "Nordens jordbruk under världskrisen 1929–1933", i *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*. Uppsala 1974
- Petersson, *Väljarna och valet*. Rapport nr 1 och 3. Stockholm 1977
- Ramström (red), *Mindre företag – problem och villkor*. Lund 1971
- *Små företag – stora problem*. Stockholm 1975
- Scase, *Social Democracy in Capitalist Society*. Trowbridge and Esher 1977
- Scase (red), *Readings in the Swedish Class Structure*. Exeter 1976
- Schiller, "Krisår – 1906-1914", i Koblik (red), *Från fattigdom till överflöd*. Malmö 1973
- Sveriges Officiella Statistik, SOS Industri*
- Söderpalm, *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet*. Lund 1969
- "Arbetare och bönder", i Koblik (red), *Från fattigdom till överflöd*. Malmö 1973
- *Direktörsklubben*. Stockholm 1976
- Therborn, *Klasstrukturen i Sverige 1930–1980*. Malmö 1981
- *Den härskande klassen efter 'det demokratiska genombrottet'* (opubl)
- Thullberg, "Bönderna blir konsument: RLF och kohandeln", *Ord & Bild* nr 3/1972
- "SAP och jordbruksnäringen 1920–1940. Från klasskamp till folkfront", i *Arbetarrörelsens Årsbok* Oskarshamn 1974
- Ung Center* nr 7/1972 och 10/1972
- Var står Centern?* Borås 1972
- Wärenstam, *Fascismen och nazismen i Sverige 1920–1940*. Stockholm 1970
- Åberg, "Social Mobility and Class Structuration", *Acta Sociologica* nr 3/1979
- Åkerman, "Från stångjärnsexport till 'brain drain'", i Koblik (red), *Från fattigdom till överflöd*. Malmö 1973

Innehållsförteckning

FÖRORD 5

DEL I: BEGREPPET POPULISM

INLEDNING 9

1. DEN KLASSISKA POPULISMEN 18

Narodnismen och Lenin 18 – Den amerikanska populismen 20 – Sammanfattning 22

2. PRODUKTIONSSÄTTET ENKEL VARUPRODUKTION 24

Den enkla varuproduktionen i avancerad kapitalism 27 – Enkel och utvidgad reproduktion 30 – Konklusioner 31

3. DEN SMÅBORGERLIGA KLASSEN 37

Småborgerlighetens klassintressen 40 – Klassen med Janusansikte 42 – Några kärnteman i en småborgerlig ideologi 45 – Tendenser i den småborgerliga klassens utveckling 47

4. GRUNDDRAGEN I EN TEORI OM POPULISM 56

Populism och folklighet 56 – Laclaus alternativ 57 – Begreppet Folket 59 – Begreppet Folket – en utvidgning 63 – Förhållandet mellan populism och andra folkliga rörelser 65 – Hypotes om populism 65 – Vår populismdefinition 69

5. BETINGELSER FÖR POPULISM 73

Villkor och avgränsningar 73 – Populism och ekonomiska övergångsfaser 76 – Populism och 30-talets krislösningar 79 – 50-talspopulism: poujadismen 81 – Amerikansk centerextremism 85 – Lipset och populismen 85 – Höger- och vänsterpopulism: det amerikanska exemplet 88

6. POPULISMENS SOCIALA BAS 94

Småföretagare i den avancerade kapitalismen 97 – Relation småborgerlighet och arbetarklass 102

7. SAMMANFATTNING AV DE TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTERNA 107

DEL 2: POPULISM I NORDEN

8. INTRODUKTION 119

9. FINLANDS LANDSBYGDSPARTI 135

Från bondesamhälle till klasskrig: 1870–1918 135 – Från inbördeskrig till nationellt försvar: 1918–1944 139 – Fredlig samexistens i in- och utrikespolitik: 1944–1970 147 – Från jordfördelare till röstfiskare: Vennamo i finsk politik 153 – Landsbygdspartiet: vad för slags parti? 161 – Landsbygdspartiet: vad för slags väljare? 164 – Landsbygdspartiet: varför just 1966–70? 170

10. NORSK POPULISM: TVÅ UTTRYCKSFORMER 181

Norge under unionstiden: 1814–1905 181 – Industrisamhället bryter fram: 1905–1940 185 – Efterkrigssamhället: 1945–1975 195 – Striden om norskt medlemskap i EF 205 – Anders Langes Parti – en blockerad ”höger” populism 211 – Framväxten av en ”vänster” populism 219

11. FREMSKRIDTSPARTIET 229

Från landboreform till systemskifte: 1792–1901 229 – Från systemskifte till ockupation: 1901–1940 236 – Från krigskris till samhällskris: 1945–1975 245 – Fremskridtsdebatten i *Information* 259 – Fremskridtspartiet: när, hur och varför? 265

12. POPULISM OCH FOLKLIGHET I SVENSK EFTERKRIGSPOLITIK 286

Från agrarsamhälle till industriellt genombrott: 1870–1920 286 – Rödgrön inmarsch i den utvecklade kapitalismen: 1920–1945 294 – Efterkrigsperioden 309 – Från bondeförbund till centerparti 321 – Centerns väljarbas 334 – Centerpartiet som ställföreträdande missnöjesparti 343

13. NORDISK POPULISM 348

Den småborgerliga basen 349 – Den utvidgade, folkliga basen 353 – Den folkliga appellen 355 – Betingelser för nordisk populism 362 – Den populistiska konjunkturen 375 – Populismens framträdelseformer 385

SUMMARY 393

NOTER 401

TABELLBILAGA 448

LITTERATURLISTA 456

INNEHÅLLSFÖRTECKNING 469

Populism och missnöjespartier i Norden

Under de senaste årtiondena har det i de nordiska länderna vuxit fram en ny typ av partier och rörelser, som hämtar sin näring ur ett folkligt missnöje med det politiska systemet. Det rör sig om företeelser som Vennamo i Finland, Anders Lange i Norge och Glistrup i Danmark. I Sverige kom Centerpartiet att ge uttryck för liknande ideologiska strömningar.

Mot bakgrund av de fyra ländernas historia ger Björn Fryklund och Tomas Peterson en utförlig skildring av dessa rörelsers framträdande. Författarna ser dem som olika uttryck för populism. Detta centrala begrepp för deras analys definieras som en kombination av småborgerliga och folkliga teman. Medan det småborgerliga inslaget är klassbestämt utifrån produktionssättet enkel varuproduktion, utgörs det folkliga inslaget av en uppsättning historiskt bestämda ideologiska element, som inte på samma sätt är klassbundna. Så till synes vitt skilda fenomen som norsk vänsterpopulism och Glistrups skatteprotest inryms under denna bestämning.

Författarna hävdar att dessa partier och rörelser inte kan förstås utifrån den traditionella höger-vänsterskalan. I stället måste de ses utifrån en annan dimension, som utgår från den enkla varuproduktionen.

